

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

На правах рукопису

ТЕЛЯЧИЙ ЮРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 82:7–058.237(477)«1917/1921»(043.5)

**УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
В НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ (1917–1921 рр.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:

Даниленко Віктор Михайлович,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

Кам'янець-Подільський – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1 Стан наукової розробки теми.....	11
1.2 Характеристика джерел.....	32
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.....	47
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ НА СТАНОВИЩЕ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.....	65
2.1 Соціальна характеристика творчої інтелігенції.....	65
2.2 Інтелігенція в урядовій політиці.....	91
РОЗДІЛ 3. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОНСТРАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.....	139
3.1 Літературно-мистецькі установи, організації.....	139
3.2 Літературно-мистецька періодика.....	171
3.3 Книговидавнича та виставкова діяльність.....	202
РОЗДІЛ 4. ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.....	232
4.1 Внесок інтелігенції в розвиток художньої літератури.....	232
4.2 Діяльність у сфері літературної критики.....	297
РОЗДІЛ 5. ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ У ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.....	310
5.1 Творча праця художників, скульпторів і архітекторів.....	310
5.2 Дослідження мистецтвознавців з образотворчого мистецтва.....	373
ВИСНОВКИ.....	386
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	395
ДОДАТКИ.....	568

Додаток А. Бібліографія «Літературно-наукового вістника» (1917–1919 рр.).....	568
Додаток Б. Бібліографія літературних творів газети «Свобода» (США) (1917–1920 рр.).....	602
Додаток В. Зміст експозицій мистецьких виставок у м. Києві (1917 р.).....	652

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГСО – Генеральний секретаріат (Генеральне секретарство) освіти
Записки НТШ – Записки Наукового товариства імені Шевченка
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
КПДУУ – Кам’янець-Подільський державний український університет
ЛНВ – Літературно-науковий вістник
МНО – Міністерство народної освіти
МНОМ – Міністерство народної освіти і мистецтва
ПАМ – Петербурзька Академія мистецтв
РМ – Рада міністрів
РНМ – Рада народних міністрів
ТУП – Товариство українських поступовців
УАМ – Українська Академія мистецтв
УАН – Українська Академія наук
УГА – Українська Галицька армія
УНС – Український народний союз
УСС – Українські січові стрільці

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах світової інтеграції та державного будівництва України на сучасному етапі суспільних реформ одним із найбільш важливих пріоритетів є підтримка розвитку національної культури на засадах історичних традицій українського народу та європейського й світового співтовариства. У доленосний для України час, коли постають питання її майбутнього, проблеми історичної місії, місця та ролі інтелігенції в культурному та громадсько-політичному житті набувають принципово нового значення. Саме інтелігенція перебуває біля витоків суспільних реформ, є їх рушійною силою, визначає духовне обличчя нації. Україна ввійшла в третє тисячоліття як суверенна, цивілізована країна. Сучасна інтелігенція як провідна духовна верства суспільства активно виступає за активізацію державотворчого процесу. Інтелігенція – носій національної свідомості етносу, найбільш освічена частина суспільства, яка акумулює історичний і культурний досвід народу, створює притаманні йому культурні цінності. Наявність патріотичної інтелігенції завжди була й залишиться необхідною умовою демократичного суспільства, належна увага в якому приділяється національно-культурному розвитку.

Важливою і недостатньо вивченою у вітчизняній науці є соціальна та соціокультурна історія України в 1917–1921 рр., діяльність інтелігенції в різних галузях тогочасного суспільно-політичного, культурно-освітнього, наукового життя, зокрема, участь у національно-культурному відродженні.

Актуальність дослідження участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. зумовлена понад 70-літньою забороною об'єктивного вивчення цієї теми в радянській історичній науці. Спеціальні дослідження означеної проблеми відсутні й у діаспорі. Демократичні тенденції розвитку українського суспільства новітнього періоду, що увиразнилися з 1991 р., спричинили зміну парадигми вітчизняної історії, активізували й стимулювали наукове дослідження маловивчених і

невідомих сторінок суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя на різних етапах минулого України. Тема участі літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. залишається однією з малодосліджених у сучасній історичній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до наукового напрямку кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів до сьогодення» (номер державної реєстрації 0110U004634), Державної наукової теми Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії «Культурно-освітня діяльність просвітницьких товариств на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст.» (номер державної реєстрації 0109U006763) та Державної програми України «Повернуті імена».

Мета дисертації полягає в аналізі й узагальненні участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр.

Завдання дослідження:

- проаналізувати історіографічну та джерельну базу, визначити ступінь наукової розробки теми;
- з'ясувати вплив революційних подій 1917–1921 рр. на українську літературно-мистецьку інтелігенцію;
- здійснити соціальну характеристику українських літераторів і художників;
- охарактеризувати урядову політику щодо творчої інтелігенції за Української Центральної Ради, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР;
- розкрити форми організації культуротворчої діяльності літераторів і художників у 1917–1921 рр.;
- висвітлити сфери демонстрації професійних досягнень літературно-мистецького середовища;

- узагальнити результати діяльності літераторів;
- визначити внесок митців у розвиток образотворчого мистецтва.

Об’єкт дослідження – українська інтелігенція.

Предмет дослідження – участь української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні в роки Української революції (1917–1921).

Хронологічні межі роботи охоплюють період Української революції 1917–1921 рр. Нижня межа – початок Лютневої революції 1917 р. і революційних подій в Україні, які сприяли розгортанню процесу національно-культурного відродження; верхня межа – заключна фаза революційної боротьби в 1921 р., поразка Української революції, що спричинили згорання національно-культурного відродження в умовах радянської влади.

Географічні межі дослідження: території, які впродовж 1917–1921 рр. входили до складу УНР та Української держави гетьмана П. Скоропадського.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в межах досліджуваного періоду *вперше*:

- *проведено* цілісний комплексний аналіз діяльності української інтелігенції у галузі літератури та образотворчого мистецтва в період національно-культурного відродження;
- *розкрито* вплив суспільно-політичних та соціально-економічних процесів на становище української літературно-мистецької інтелігенції;
- *охарактеризовано* політику Тимчасового та українських урядів щодо літературно-мистецької інтелігенції;
- *здійснено* соціальну характеристику української літературно-мистецької інтелігенції;
- *систематизовано* кількісні та якісні показники діяльності української творчої інтелігенції, літературно-мистецьких установ та організацій, видавництв, спеціальної періодики;
- *виокремлено* та розкрито форми організації та демонстрації результатів діяльності української творчої інтелігенції;

– *узагальнено* здобутки української інтелігенції в галузі літератури та образотворчого мистецтва;

– *залучено* до наукового обігу нові документальні джерела та матеріали з архівів, музеїв і бібліотек України, Російської Федерації, Чеської Республіки; матеріали періодичної преси, які розкривають участь української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр.;

уточнено біографічні дані окремих українських літераторів та художників;

дістало подальший розвиток:

– висвітлення ролі української творчої інтелігенції в соціальному і суспільно-культурному житті України;

– створення бібліографії, реєстру робіт письменників і художників 1917–1921 рр.

Практичне значення одержаних результатів: положення, фактичний матеріал, висновки дисертації можуть бути використані у процесі наукового вивчення ролі інтелігенції в соціально-культурному розвитку суспільства; для підготовки наукових праць, навчальних посібників, підручників, хрестоматій з історії України, історії української культури; для проведення лекційних, семінарських та практичних занять з історії України та історії української культури у вищих навчальних закладах та в навчально-виховному процесі загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, у проведенні культурно-просвітницької роботи в літературно-мистецьких установах, громадських товариствах, творчих спілках.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних наукових досліджень. У наукових працях, написаних у співавторстві, внесок здобувача складає: видання Даниленко В. та ін. «Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.): Життя в ім'я України» – 30 % (характеристика діяльності П. Холодного в 1917–1921 рр.), наукові статті (співавтори: В. Даниленко; В. Ільїнський, Г. Куриленко; П. Слободянюк) – 50 % у кожній публікації щодо характеристики культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–

1921 рр. Усі результати роботи і положення, що виносяться на захист і містять наукову новизну, отримані здобувачем особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження пройшли апробацію впродовж 2001–2014 рр. під час доповідей на міжнародних наукових конгресах і науково-практичних конференціях, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях, звітних наукових конференціях, інтернет-конференціях, круглих столах, семінарах, а також під час організації і проведення мистецьких виставок, літературних презентацій. Загальна концепція дослідження, його окремі аспекти знайшли відображення у **виступах** на *II Міжнародному науковому конгресі українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку»* (Кам'янець-Подільський, 2003); *Міжнародних науково-практичних конференціях*: «Українська історіографія на рубежі століть» (Кам'янець-Подільський, 2001), «Історична наука: проблеми розвитку» (Луганськ, 2002), «Славянський мир и славянские культуры в Европе и мире: место и значимость в развитии цивилизаций и культур (история, уроки, опыт, современность)» (Витебск, 2002), «Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття (на відзначення 90-річчя проголошення Української Народної Республіки)» (Київ, 2007), «Бібліотека вищого навчального закладу – центр науково-інформаційного забезпечення підготовки національних кадрів» (Кам'янець-Подільський, 2007), «Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych» (Варшава, 2012), на *Всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах*: «Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1920 рр.» (Кам'янець-Подільський, 2007), «Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Вінниччина: минуле та сьогодення» (Вінниця, 2009)», «Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення» (Кам'янець-Подільський, 2011), «Місто Хмельницький в контексті історії України» (Хмельницький,

2011), «Степан Сірополко – освітянин, науковець, бібліотекознавець» (Київ, 2012), «Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім'я України» (Кам'янець-Подільський, 2006); на *Всеукраїнських науково-практичних інтернет-конференціях* «Соціум. Наука. Культура» (2007), «Українська наука в мережі Інтернет» (2007); *регіональній науково-практичній конференції* «Просвіта»: минуле та сучасне» (Кам'янець-Подільський, 2013); *звітних наукових конференціях* викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2008, 2009) та ін. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 60 наукових праць (54 – одноосібні), із яких 9 – у зарубіжних наукових виданнях, 27 – у наукових фахових виданнях України.

Структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (2056 найменувань на 174 с.), додатків (3 додатки на 96 с.). Загальний обсяг дисертації становить 663 сторінки друкованого тексту, основний зміст викладено на 394 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки теми

Із дослідницької практики відомо, щоб досягнути будь-який предмет глибше та докладніше, слід вийти за межі цього предметного поля в споріднені сфери дослідження. Історична наука, як і мистецтво, література, філософія, політика, становить складову певного типу культури. Національні координати лише виразніше підкреслюють константні риси зв'язків «наука – культура», «історіографія – культура», «історична наука – культура». У випадку «історична наука – культура» посередницьку функцію виконує історіографія [1519, с.26-27]. Підготовка дисертації як синтетичної праці з цієї наукової проблеми є іманентною та назрілою потребою сучасного історіографічного процесу. На цьому етапі історіографія з теми «Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.)» перебуває в стані формування та систематизації. Можна стверджувати про брак узагальнюючої дисертаційної роботи та монографій із цієї проблеми. Однак в історичній науці її різнобічні аспекти розглядаються в працях зі спорідненої тематики. У процесі підготовки дослідження, виходячи із головних завдань проблемної історіографії, ми спиралися на критичні оцінки і теоретичні праці в галузях історії України, літературознавства і мистецтвознавства, що з'явилися впродовж тривалого історичного періоду (починаючи з 1917 р.) як в Україні, так і в інших державах. У даному контексті виділяються головні групи праць, що підлягають історіографічному аналізу: монографії, статті; довідкова література; дисертаційні дослідження та ін., які вийшли друком у 1917–2014 рр. в Україні та за її межами.

Революційні події в Україні 1917–1921 рр. знайшли відображення в дослідженнях монографічного, дисертаційного характеру як радянських, так і

зарубіжних істориків, але нового якісного рівня вони набули після проголошення незалежності України в 1991 р. За твердженням А. Панчука, різнобічні аспекти революції знайшли відображення у понад 3 тис. праць [1964, с.2]. (Існують й інші підрахунки; див. праці Я. Калакури, В. Смолія) [1489, с.210; 1715, с.5]. Зокрема, діяльності інтелігенції в галузі національно-культурного будівництва періоду Української революції 1917–1921 рр. присвятили дисертації О. Балицька, О. Баран, Д. Буравченко, Н. Візирякіна, М. Горний, І. Жданова, Н. Миронець, С. Нестуля, А. Пономаренко, О. Рубльов та ін. [1938; 1939; 1941; 1944; 1945; 1950; 1961; 1966; 1970]. Із значної кількості дисертацій із історії культури Української революції 1917–1921 рр. на особливу увагу заслуговує докторська дисертація Н. Миронець, виконана на порубіжні історичного та літературного джерелознавства і присвячена українській революційній поезії 1919–1920 рр. як історичному джерелу. Це було, по суті, перше в українській історіографії дослідження, в якому осмислювалися особливості художньо-поетичних творів як джерела з історії, розмежовувалися джерельні та історіографічні функції літературних пам'яток, об'єктивно висвітлювалося літературне життя 1917–1920 рр. в Україні [1600, с.7]. Різносторонні аспекти культурного життя революційної доби та роль у них літературно-мистецької інтелігенції висвітлювали у своїх дисертаціях І. Вівсяна, П. Губа, В. Гутковський, Г. Дутчак, Т. Кароєва, Т. Ківшар, Л. Кравчук, Н. Кузіна, О. Машевський, А. Машталір, С. Нікуленко, О. Павлова, Д. Розовик, І. Романько, А. Пижик, Г. Рудий та ін. [1943; 1946; 1947; 1949; 1952; 1954-1956; 1959; 1960; 1962; 1963; 1965; 1968; 1969; 1971; 1972]. Про авторитетних представників літературно-мистецької еліти йдеться в дисертаціях, котрі виконали О. Бонь, О. Валіон, Л. Даниш, В. Логвіна та ін. [1940; 1942; 1948; 1957]. Окремі аспекти історіографії досліджуваної проблеми представлені в дисертаціях В. Капелюшного, А. Панчука, Л. Радченко та ін. [1951; 1964; 1967]. Водночас доводиться констатувати неохопленість науковим вивченням широкого поля складових тогочасного культуротворчого процесу та діяльності відомих діячів культури. Власне літературно-мистецька інтелігенція

в українській історичній науці представлена незначною кількістю дисертаційних робіт (Т. Марусик, Н. Миронець, А. Пономаренко, О. Тарапон, М. Шипович) [1958; 1966; 1973; 1974].

Вітчизняна історіографія участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. у своєму розвитку впродовж 1917–2013 рр. пройшла декілька періодів, які, на наш погляд, є складовою історіографії Української революції 1917–1921 рр. Найбільш оптимальними і науково обґрунтованими нами визначено п'ять основних періодів. Перший – 1917–1921 рр., безпосередньо час революції; другий – 1920-ті–початок 1930-х рр., формування тоталітарної системи; третій – 1930-ті–перша половина 1950-х рр., панування сталінських тенденцій; четвертий – друга половина 1950-х–перша половина 1980-х рр., у складі двох підперіодів: хрущовського та брежнєвського; п'ятий – друга половина 1980-х рр.–1991 р., часи горбачовської перебудови. Із проголошенням незалежності України, з 1991 р. розпочався новий, сучасний період в історіографії Української революції 1917–1921 рр.

Характеризуючи історіографію першого періоду 1917–1921 рр., зазначимо, що саме в цей час з'явилися перші публікації, в котрих автори-сучасники революційних подій зробили спробу визначення внеску інтелігенції в розвиток національного життя, української культури, образотворчого мистецтва, літератури за УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР. Їх авторами, отже, й першими істориками досліджуваної теми в 1917–1921 рр., були державні, громадські діячі, літературознавці, мистецтвознавці: М. Біляшівський, І. Бочковський, В. Винниченко, М. Грушевський, Ф. Ернст, С. Єфремов, М. Кін, С. Мазлах і В. Шахрай, В. Модзалевський, А. Ніковський, І. Огієнко; С. Постернак, В. Родников, Д. Рудик, М. Рудинський, І. Свенціцький, П. Стебницький, М. Сумцов, Г. Хоткевич та ін. [1373; 1378; 1402; 1435; 1890; 1462; 1509; 1578; 1612; 1626; 1631; 1662; 1684; 1523; 1694; 1698; 1734; 1742–1745; 1860]. Авторами узагальнюючих розвідок стали й учасники національно-культурного відродження: М. Бурачек, М. Голубець,

Д. Дорошенко, С. Єфремов, М. Зеров, В. Коряк, А. Ніковський, М. Плевако, С. Смаль-Стоцький, К. Суцанський (Широцький), П. Филипович та ін., які розкривали участь творчої інтелігенції в національно-культурному відродженні [539; 609-612; 664-666; 671; 672; 676; 732; 799; 503; 988-990; 1100-1109; 1130].

Важливою складовою вивчення історіографії теми є спеціальні дослідження авторитетних діячів культури революційного часу. Так С. Єфремов у 1919 р. спромігся видрукувати фундаментальне видання «Історію українського письменства», де повною мірою проаналізував розвиток галузі від давніх до новітніх часів, подав характеристику всіх відомих письменників [1461]. Про теоретико-методичні аспекти розвитку культури в революційних умовах ідеться в розвідках В. Обюртена (переклад Л. Курбаса), Ф. Шміта [1628; 1884]. У вказаних працях подавалася загальна картина національно-культурного відродження в 1917–1921 рр., визначалася культурно-просвітницька місія інтелігенції, аналізувався розвій літературного життя, наводилися конкретні зразки творчості інтелігенції та, однак, приділялася недостатня увага характеристиці місця, ролі й творчим здобуткам інтелігенції на ниві образотворчого мистецтва.

Із 1921 р., зі встановленням радянської влади, розпочався черговий, другий період розвитку історіографії досліджуваної теми. Його характерною ознакою стало закріплення в історичній науці та галузях суспільного життя більшовицьких тенденцій, надмірної ідеологізації. Домінувала концепція про історичне значення жовтневої соціалістичної революції 1917 р. та провідну роль більшовицької партії в історії України. Офіційну заборону об'єктивного дослідження подій Української революції 1917–1921 рр. започаткувало положення ВУЦВК від 6 квітня 1921 р. «Про комісію при ВУЦВК-у по історії української революції і комуністичної партії» («Істпарт») [1016, с.247-248]. Вищезазначене сприяло створенню спецфондів з історії Української революції та забороні на довгі десятиліття в доступі до них. Подих активної зміни ідеологічної платформи відчувся вже 1923 р. з виходом книги М. Яворського «Революція на Україні в її головніших етапах» [1891]. Загальні підходи

держави до національного питання та мистецтва за більшовицької диктатури наводили М. Великовський, І. Левін, А. Комашка [1384; 1522]. І. Врона оглядово представив процес створення та функціонування Української Академії мистецтв (далі – УАМ) у м. Київ у 1917–1921 рр., опускаючи при цьому ініціативу української мистецької еліти та її підтримку з боку УЦР [1409].

Заслужують уваги праці А. Винницького (розкрито мистецтвознавчу спадщину М. Біляшівського), Ф. Ернста (присвячено внеску Г. Нарбута в розвиток національної культури, образотворчого мистецтва, української книжкової графіки), М. Йогансена (проаналізовано переклади «Фауста» Й. Гете), Б. Лисянського (на честь 35-літнього ювілею літературної творчості В. Самійленка), Ю. Меженка (простежуються теоретико-культурні аспекти; видання української книжки (в т.ч. й художньої) впродовж 1917–1921 рр.), С. Постернака (розкриваються сторінки діяльності інтелігенції щодо створення Національної бібліотеки), Ю. Яковича (йдеться про методологію історико-літературного процесу) та ін. [1389; 1458; 1457; 1487; 1560; 1592; 1593; 1661; 1893]. Одним із найбільших центрів діяльності активних дослідників творчості доби революції, осередком консолідації представників української культури став Львів, де в 1922 р. спільними зусиллями львівських і віденських видавництв побачила друк чи не перша узагальнююча брошура «Українська література революційної доби» [1736]. Упродовж міжвоєнного періоду тут вийшли розвідки Є. Грицяка «З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922)», Ю. Липи «Бій за українську літературу», П. Ковжуна – про творчість О. Архипенка, С. Сірополка про П. Холодного та ін. [1433; 1556; 1517; 1706].

Із впровадженням сталінської тоталітарної системи на початку 1930-х рр. в Україні відбулося цілковите згортання демократичних гуманітарних наукових досліджень. Постанова ВКП (б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» (1932 р.) поклала в Україні край національному культурному розвитку. Після введення до суспільного і наукового обігу «Короткого курсу історії ВКП (б)» (1938 р.) радянська історична наука створила партійну

ідеологічну концепцію як революції, так й інтелігенції [2009]. Упродовж початку 1930-х–середини 1950-х рр., під час третього, найтрагічнішого періоду розвитку історіографії досліджуваної теми, немає підстав стверджувати про наявність вагомих наукових розвідок. В УРСР (УРСР) панував тоталітаризм, який безжально нищив українську інтелігенцію та культуру. Праці тогочасної доби розкривали історію вітчизняної культури та діяльність інтелігенції з позицій марксистсько-ленінсько-сталінської методології. Відсутність або неповне висвітлення контексту літературно-мистецької діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. у наукових виданнях 1930–1950-х рр. значною мірою пояснюється тим, що тодішня політична система піддала репресіям багатьох діячів літератури та образотворчого мистецтва, активних діячів революційних подій 1917–1921 рр. Забороні, докорінній трансформації піддавалися не лише творчість окремих представників літературно-мистецької інтелігенції, а й їхні творчі школи з метою нівелювання мережі й самого поняття національної літературно-мистецької школи. Саме з таких позицій виходили Т. Грабар і М. Кіллерог у процесі підготовки рукопису книг «Культурное строительство в годы гражданской войны», «Гражданская война на Украине» та ін. [197; 198].

Предметом популяризації мистецькою періодикою (журнал «Образотворче мистецтво» та ін.) виступала соціалістична культура з характерним викривленням революційної доби. Так, наприклад, статті Г. Радіонова «Про художню критику», «Про мистецтвознавчу критику і бібліографію» пропагували класовий підхід до вивчення мистецтва. У них критикувалася позиція «старшого» покоління українських мистецтвознавців щодо небажання висвітлювати мистецтвознавче життя радянського періоду [1670; 1671]. У матеріалі Б. Акулова щодо перспектив розвитку системи художньої освіти в Україні жодним словом не згадувалося про УАМ [1348]. Статті Я. Затенацького, М. Котляра, Ю. Нельговського, Г. Радіонова про творчість художників (наприклад, В. Кричевського, І. Рєпіна, Г. Світлицького, Є. Буковецького, П. Мартиновича) майже не подають характеристики їхньої

мистецької творчості в 1917–1921 рр. [1474; 1473; 1530; 1623; 1672]. У світлі однобічного радянського пропагандистського підходу витримані праці А. Хвилі (про пам'ятники Т. Шевченку), В. Хмурого (про український революційний плакат), В. Поліщука (про художника В. Єрмілова) [1843; 1845; 1652].

Із середини 1950-х рр. розпочався четвертий етап розвитку історіографії культуротворчої діяльності української інтелігенції революційної доби, який включав у себе хрущовську «відлигу» та брежнєвські часи «застою». Для праць означеного часу є характерними ідеологічна заангажованість, загальна необ'єктивність дослідження культурних перетворень 1917–1921 рр., нівелювання діяльності інтелігенції, натомість піднесення ролі робітничого класу тощо. Національні уряди, їх культуротворча політика та все, що пов'язувалося з творчою інтелігенцією періодів УЦР, гетьманату П. Скоропадського й Директорії УНР і тогочасним національно-культурним відродженням, подавалося крізь призму «буржуазного націоналізму» (окремі праці І. Золотоверхого, Л. Нагорної, І. Рибалки, В. Сергєєва, Н. Сироти та ін.) [1482; 1614; 1675; 1703; 1704]. Упродовж означеного часу вийшли друком дослідження про мистецьку творчість А. Петрицького (автори – І. Врона, Д. Горбачов), Г. Нарбута (П. Білецький), Ф. Ернста (С. Білокін), Ф. Кричевського (каталог творів), [1351; 1423; 1364; 1372; 1406]. Водночас на засадах новизни базувалися розвідки Н. Миронець про художню літературу 1917–1920 рр. як історичне джерело [1597; 1598; 1602].

Курс на перебудову радянського суспільства з 1985 р. сприяв можливості повернення історичної науки до об'єктивності у вивченні історії Української революції 1917–1921 рр. упродовж п'ятого періоду. У той час вийшла праця Б. Лобановського та П. Говді «Українське мистецтво другої половини ХІХ–початку ХХ століття», де висвітлювалася мистецька діяльність української інтелігенції в революційні роки [1563]. Зазначене дослідження витримане в дусі офіційної концепції і є продуктом тогочасного стану історичної науки в радянській Україні, проте цікаве фактологічним матеріалом і, безперечно, має важливе значення й на сучасному етапі. Вагомою спробою перегляду загальної

концепції української державності, історії революційних подій 1917–1921 рр. стало колективне дослідження вітчизняних істориків під керівництвом І. Кураса, Ю. Шаповала та ін. «Про минуле – заради майбутнього» (1989 р.) [1664]. Із ініціативою зміни методологічних підходів щодо історико-культурних наукових досліджень однією з перших виступила Н. Миронець [1596].

Наукова розробка культуротворчих процесів, визначення участі інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. стала складовою розвитку сучасної історичної науки в Україні. Домінуючу групу історіографічних джерел, виданих після 1991 р. і використаних для написання цієї дисертаційної роботи, склали книги, брошури, статті, матеріали конференцій, пріоритет серед яких належить монографіям. Одним із найперших початок таким розвідкам поклали узагальнюючі монографії колективу Інституту історії України АН України «Нариси історії української інтелігенції: перша половина ХХ століття», В. Даниленка, Г. Касьянова, В. Кульчицького «Сталінізм в Україні: 20–30-ті роки», Г. Касьянова «Українська інтелігенція на рубежі ХІХ–ХХ століть: соціально-політичний портрет», Г. Касьянова, В. Даниленка «Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки)» [1616-1618; 1441; 1495; 1493]. Культуротворчу діяльність інтелігенції революційної доби охарактеризували О. Реєнт і О. Рубльов у книзі «Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.» [1691]. Значний внесок у розробку нової концепції Української революції зробив В. Солдатенко, що засвідчується низкою його фундаментальних наукових досліджень, таких як «Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди», «Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки», «Українська революція: концепція та історіографія» та ін. [1716-1718]. Узагальненням діяльності працівників відділу Української революції 1917–1921 рр. (В. Верстюк, В. Головченко, Т. Осташко, Р. Пиріг, В. Солдатенко, В. Скальський) під керівництвом В. Смолія був вихід одного з останніх наукових проектів монографії «Нариси історії Української революції 1917–1921 років» (у 2-х т.) [1619]. Ключові аспекти національно-культурної політики українських урядів

часів УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР висвітлюються в науково-документальному виданні «Уряди України ХХ ст.» [1838]. В. Онопрієнко, О. Рєєнт, Т. Щербань дослідили діяльність творчої інтелігенції-членів Українського наукового товариства в 1917–1921 рр. [1633].

Історія повсякденного життя української інтелігенції стала предметом наукового вивчення О. Коляструк [1521]. Взаємини між українським селянством та інтелігенцією в революційні часи (зокрема й у сфері культури) розглядаються у монографіях В. Лозового, О. Михайлюка [1564; 1605]. Методологічні аспекти щодо змісту понять «інтелігенція», «культура» розкривають М. Климчук, Т. Марусик та ін. [1512; 1587; 1792; 1793]. Ґрунтовно простежив генезу національної ідеї крізь призму історичного поступу нації В. Кремень, звернувши увагу на період Української революції 1917–1921 рр. [1536]. Дослідження С. Даниленка, Ю. Римаренка, В. Сарбея характеризують процес національно-культурного відродження в Україні на початку ХХ ст., трактують зміст даного поняття в світлі сучасних методологічних підходів [1442; 1682; 1697]. І. Колесник простежує взаємозв'язок історичної науки та історичного мистецтвознавства, української культури та історіографії [1518; 1519]. Українську інтелігенцію як головний суб'єкт національної революції аналізує О. Кривицька [1537]. Загальні методологічні проблеми досліджуваної теми певною мірою вивчав С. Куделко (про роль і використання сенсифікації в історичних дослідженнях) [1540]. О. Маланчук-Рибак з'ясувала головні методологічні підходи та теоретичні концепції щодо періодизації історії української культури [1580]. Актуальність використання методу історичної біографістики для даного типу досліджень висвітлюється в праці В. Чишка [1872]. Темі українського національно-культурного відродження приурочені розвідки Я. Грицака «Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії», «Страсті за націоналізмом» та ін. [1429; 1430].

Важливу роль у загальному спектрі спеціальних видань із розвитку складових культури України революційної доби відіграють спеціальні монографії з історії культури, літератури, образотворчого мистецтва, що

вийшли в 1990-х рр в Україні. Заслуговують на увагу праці Д. Антоновича «Українська культура», М. Поповича «Нарис історії культури України», П. Слободянюка «Культура Хмельниччини» та ін. [1826; 1660; 1713]. Інформація з досліджуваної проблематики щодо розвитку культурного процесу в 1917–1921 рр. міститься в дослідженнях «Історія культури України», «Культура українського народу», «Культурне відродження в Україні», «Українська культура: історія і сучасність», «Українське мистецтво» та ін. [1376; 1543; 1544; 1825; 1533].

Чільне місце в історіографії досліджуваної теми займають монографії Д. Розовика «Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.», «Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920)», де проаналізовано розвиток літератури, образотворчого мистецтва, мистецтвознавства в загальному синтезі культурного процесу революційної доби [1685; 1686]. У монографії О. Завальнюка «Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.)» вивчено внесок професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського та Київського державних українських університетів у національно-культурне будівництво в 1917–1921 рр. [1471]. Українським художникам, творцям мистецтва революційної доби, котрі в силу різних обставин були змушені залишити Україну, присвячене дослідження Г. Стельмащук «Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва ХХ ст.» [1837]. Важливе місце в розкритті науково-культурологічної та філософсько-парадигматичної картини історико-культурних процесів 1917–1921 рр. та в обґрунтуванні основних моделей функціонування образотворчого мистецтва революційної доби належить колективній праці «Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.» за ред. В. Сидоренка [1615]. Участь представників художньої інтелігенції в становленні й розвитку мистецької освіти революційної доби аналізує Р. Шмагало в монографії «Мистецька освіта в Україні середини ХІХ–середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції» [1882]. Новизною щодо розвитку мистецтвознавства в 1917–1921 рр. відзначається

монографія Є. Антоновича та І. Удріс «Українське мистецтвознавство кінця XIX–початку XX століття: національне образотворче мистецтво в працях учених київської школи» [1358]. Про діяльність художників-графіків та розвиток графічної галузі в 1917–1921 рр. йдеться на сторінках монографії О. Лагутенко «Українська графіка першої третини XX століття» [1552]. Внесок Г. Лукомського в українське мистецтвознавство впродовж 1917–1921 рр. популяризує видання «З української художньої спадщини» [1568]. Ю. Луцький видав монографію про літературну політику в радянській Україні впродовж 1917–1934 рр., де, зокрема, схарактеризував літературну інтелігенцію революційної доби [1571]. Аналіз діяльності мистецьких салонів В. Іздебського у м. Одеса у досліджуваний нами період представлено в монографії С. Луцик [1572]. В. Ботушанський, Г. Чайка, В. Мацько висвітлили процес розвитку української еміграційної прози в XX ст., не оминувши увагою 1917–1921 рр., Р. Мовчан – розвиток українського модернізму в 1920-х рр. [1377; 1590; 1610]. В. Прокопчук у монографії «Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX–початку XXI ст.» простежив розвиток національно-культурного будівництва в 1917–1921 рр. крізь призму краєзнавчого руху в регіональному вимірі [1665]. С. Побожій відслідкував історичні аспекти розвитку вітчизняної школи мистецтвознавства в революційні часи [1650].

Про книговидавничу діяльність української інтелігенції в 1917–1921 рр. йдеться в монографіях колективу авторів «Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша половина XX ст.)»; Я. Ісаєвича – «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми»; Т. Ківшар – «Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.)»; Г. Рудого – «Газетна періодика – джерело вивчення проблеми української культури (1917–1920 рр.)», «Преса України 1917–1920 рр. як об’єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспект», книзі М. Тимошика «Історія видавничої справи» [1387; 1486; 1511; 1692; 1693; 1814].

Розвиток літературно-мистецького життя, культуротворча ініціатива української інтелігенції, розвій літератури та образотворчого мистецтва національних меншин у 1917–1921 рр. у різних регіонах України простежується в працях Д. Белого «З історії українського просвітницького руху на Херсонщині. 1917–1920 рр.», К. Завальнюка та Т. Стецюк «Червоний смерч над Поділлям», О. Завальнюка «Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.)», О. Завальнюка, О. Комарніцького, В. Стецюка «Минуле і сучасне Кам'янець-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: історичні нариси», О. Заремби «Єврейська культура періоду національно-визвольних змагань в Україні (1917–1920)», Е. Кучменко «Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.)», Н. Миронець «Великий твір нашого покоління...»: Українські письменники і журналісти в Центральній Раді», «Джерела історичної пам'яті», А. Пижика «Культурно-освітня діяльність уряду УНР в період Директорії», О. Реєнта «Соціокультурна ситуація в УНР», Н. Савицької «Державна національно-культурна політика серед національних меншин в добу Української революції» [1365; 1465; 1468; 1469; 1472; 1547; 1599; 1600; 1645; 1673; 1696]. У світлі нового бачення виконані історико-літературні праці про визначних діячів української культури П. Богацького, В. Стефаника та ін. [1422; 1420].

Важливі статті з різнопланових аспектів досліджуваної проблеми надруковані в «Українському історичному журналі», у спеціальних тематичних збірниках, що видаються в наукових установах, вищих навчальних закладах тощо. Як приклад, заслуговують на увагу збірники наукових праць «Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.» (Інститут історії України НАН України), «Освіта, наука і культура на Поділлі» (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка) [1765]. Цікаві відомості про літературно-мистецьку інтелігенцію 1917–1921 рр. подали А. Гриценко («Документи фонду Генерального секретарства народної освіти як джерело українського національно-культурного відродження (1917 рік)»),

Т. Осташко («З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради») [1431; 1634].

Значна кількість інформації, дотичної до теми нашого дослідження, вміщено у матеріалах численних науково-практичних конференцій, наукових збірниках із означеної проблематики, а саме: особливостям національно-культурного відродження, літературно-мистецької діяльності інтелігенції приурочені статті В. Афанасьєва (про художню виставку професорів-засновників УАМ), С. Білоконя (про політику більшовиків щодо української культурної спадщини), М. Ковальчука (про розгортання українського національного руху в часи УЦР), О. Пушкаш (про тенденції розвитку українського образотворчого мистецтва в 1917–1921 рр.), Т. Скрипник (про розвиток вітчизняного друкарства в світлі даних часопису «Друкар»), М. Стопчак (історіографічне дослідження діяльності Директорії УНР у галузі культури), А. Чебикіна (про функціонування УАМ у 1917–1921 рр.) та ін. [1360; 1371; 1516; 1667; 1709; 1739; 1866]. Узагальненням напрацювань дослідників Української революції в різних напрямках (у т.ч. і культуротворчої діяльності інтелігенції) є монографія В. Капелюшного [1491].

Діяльність просвітницьких товариств, загальний контекст національно-культурного відродження в 1917–1921 рр. розкривають праці П. Гай-Нижника, І. Зуляка, І. Романюка. Серед значного масиву досліджень із різних проблем літературно-мистецької діяльності української інтелігенції науковий інтерес становлять публікації про літераторів, зокрема В. Винниченка, Остапа Вишню, М. Годованця, С. Грещенка, С. Єфремова, П. Зайцева, Д. Марковича, В. Сосюру, І. Стешенка; П. Тичину та ін.; художників: М. Андрієнка, М. Бойчука, М. Бурачека, М. Гельмана, В. Заузе, М. Козика, К. Костанді, В. Кричевського, Ф. Кричевського, Ю. Михайліва, О. Мурашка, Г. Нарбута, І. Северу, П. Холодного та ін.; мистецтвознавців: М. Біляшівського, М. Голубця, Ф. Ернста, В. Модзалевського, Г. Павлуцького, В. Січинського, К. Широцького та ін. Їхня творча біографія відображена в дослідженнях В. Абліцова, Т. Акказієвої, С. Білоконя, Л. Баженова, В. Логвіної,

В. Врублевської, О. Нестулі, Б. Гориня, Л. Данилевської, Л. Іваневич, М. Мачківського, В. Рекрута, В. Рубан, О. Сторчай, Т. Стефанишина, Б. Сюті та ін. [1591; 1877; 1674; 1847; 1443; 1747; 1345; 1707; 1437; 1408; 1740; 1347; 1425; 1362; 1410; 1594; 1372; 1741; 1483]. Однак проведений аналіз засвідчує, що на сьогодні в Україні недостатньо фундаментальних академічних видань, де з науково-методологічних позицій досліджується культурний процес революційної доби та визначається участь у ньому літературно-мистецької інтелігенції. На сучасному етапі відсутні узагальнюючі монографії про багатьох визначних представників літературно-мистецької інтелігенції, активних діячів українського національно-культурного відродження 1917–1921 рр. [1797].

Згідно з постановою Науково-дослідного інституту ім. Т. Шевченка за редакцією С. Пилипенка (автори А. Лейтес, М. Яшек) ще 1928 р. вийшло друком двотомне енциклопедично-довідкове видання «Десять років української літератури (1917–1927)». Перший том містить бібліографічний словник, ґрунтовну передмову В. Коряка. Всього у виданні репрезентовано творчість 1486 письменників «незалежно від їх ідеологічного напрямку чи участі у певному літературному угрупованні». Поряд із письменниками старшого покоління, представлено молодшу генерацію, творча біографія котрих формувалася в революційні роки (1917–1921): М. Драй-Хмара, В. Еллан-Блакитний, Г. Епик, М. Йогансен, Г. Косинка, М. Рильський, В. Свідзінський, В. Сосюра, П. Тичина, М. Хвильовий, Ю. Яновський та ін. [1928, с.188; 1585]. Існуючі багатотомні «Історія українського мистецтва», «Історія української радянської літератури», підготовлені за часів хрущовської «відлиги» співробітниками ІМФЕ та ІУМЛ АН УРСР, із об'єктивних причин не можуть ліквідувати утворений вакуум історичного, мистецтвознавчого та літературознавчого знання. Однаковою мірою це стосується й 10-ти томної «Історії Української РСР», 6-й том котрої характеризує революційні події 1917–1921 рр. [1918; 1919; 1926; 1927; 1913]. Як одна з найбільш успішних спроб заповнення цієї прогалини в серії сучасних енциклопедичних видань, визначається колективна 5-ти томна «Історія української культури» (гол. ред.

Б. Патон) [1921]. Саме в структурі цього й інших видань найбільш повно характеризується розвиток літератури та образотворчого мистецтва в контексті вітчизняного культурного процесу 1917–1921 рр. [1923; 1924].

Популярна інформація про визначних представників української інтелігенції, літераторів, художників – діячів національно-культурного відродження 1917–1921 рр. подається в колективних нарисах «Видатні діячі України минулих століть», «Діячі науки і культури України», «Усі українські поети», «Художники України: 100 видатних імен» [1910; 1446; 1839; 1876].

Із 1990-х рр. в Україні проводяться тематичні науково-практичні конференції, круглі столи, приурочені як літературно-мистецькій інтелігенції в цілому, так і її окремим яскравим представникам, діячам національно-культурного відродження 1917–1921 рр.: «Духовні витoki Поділля: творці історії краю», «Духовні витoki Поділля: митці в історії краю», «Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст.», «Читання пам'яті М.Ф. Біляшівського», «Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім'я України» та ін. (за їх результатами видрукувані збірники матеріалів) [1455; 1603; 1663].

Отже, представники вітчизняної науки, незважаючи на несприятливі обставини та реалії суспільно-політичного розвитку впродовж 1917–1991 рр., зробили вагомий внесок у дослідження проблеми культуротворчої ініціативи української інтелігенції в 1917–1921 рр., чим сприяли активізації наукового пошуку вже в умовах відродження української державності з 1991 р.

Невід'ємною частиною історіографічної бази досліджуваної теми є матеріали про участь літературно-мистецької інтелігенції в українському національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.), створені українцями кількох хвиль еміграції. Історіографічні праці з історії України, літературознавства та мистецтвознавства, підготовлені в радянській Україні за домінування комуністичної ідеології, вже з самого початку 1920-х рр. суттєво різнилися від тотожних діаспорних видань. У розряді перших спроб пошуку причин поразки Української революції, визначення місця інтелігенції в

загальному контексті революційного процесу стали «Листи від українських хліборобів до української інтелігенції», видані 1921 р. П. Степовиком і М. Подоляком [1736]. Автором багатьох мистецтвознавчих розвідок був Д. Антонович, ініціатор і автор серії видань «Майстри українського мистецтва» (м. Прага, 1920-ті – 1930-ті рр.) про Т. Бойчука, В. Лепикаша, О. Мурашка [1356; 1353; 1354]. Саме Д. Антонович активно працював над розробкою теорії та історії українського мистецтва (праці «Скорочений курс історії українського мистецтва», «Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис») [1355; 1357].

Аналіз революційних подій в Україні, характеристика участі інтелігенції в державотворчому, культуротворчому процесах 1917–1921 рр., розвиток галузей культури представлено у виданнях, що вийшли вже в перші пореволюційні роки за кордоном. Їхні автори – активні діячі, учасники національно-культурного будівництва, українського державотворчого процесу: Н. Григоріїв-Наш (Н. Григоріїв) («Революція й після неї», «Українська боротьба за державу в роках 1917–1920», «Фатальна помилка революцій»), Д. Дорошенко («Українська книга»), М. Шаповал («Велика революція і українська визвольна справа», «Новітнє яничарство») та ін. [1428; 1427; 1622; 1874; 1875]. Панорама культурних реформ, культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. подана в узагальнюючих дослідженнях із історії Української революції за авторством Д. Дорошенка, О. Доценка, І. Мазепи, П. Христюка [1450-1454; 1575-1577; 1862; 1863]. Чільне місце в загальному масиві історіографічного доробку української еміграції належить С. Наріжному, автору фундаментальної монографії «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», котра здобула неоднозначну оцінку в еміграційному середовищі [1620; 1770].

Засади національно-культурного будівництва 1917–1921 рр. та місця в цьому процесі літературно-мистецької інтелігенції, окремі методологічні аспекти означеної проблематики здійснено в роботах А. Карся «Начерк культурного відродження України від 1917 до 1933 років», І. Мірчука «Історія

української культури», «Напрямки української культури» В. Петрова, Д. Чижевського, М. Глобенка «Історія української літератури», В. Радзиковича «Історія української літератури», Д. Чижевського «Історія української літератури», «Реалізм в українській літературі» [1492; 1607; 1608; 1644; 1669; 1870; 1871]. Цікавими є відомості щодо діяльності українських літераторів досліджуваної доби, вміщені в брошурі Ю. Косача «Ukrainische literatur der gegenwart», надрукованій у 1947 р. в одному із видавництв м. Регенсбурга [1897]. У 1960-х рр. в Німеччині та США побачили світ нариси про українську державність І. Нагаєвського з короткою характеристикою урядової культурної політики в 1917–1921 рр. («Histori of the modern Ukrainian State 1917–1923», «Histori of Ukraine») [1899; 1900]. У серії «Slavistika» в 1978–1979 рр. у містах Аугсбурзі та Монреалі вийшли теоретичні розвідки українських літературознавців М. Гнатишака «Literary periods» та Д. Чижевського «Culture-historikal epochs» [1895; 1896]. У загальному масиві історіографії варто згадати англomовну книгу Б. Кравченка (1985 р.), у котрій характеризуються проблеми інтелектуально-політичного розвитку України досліджуваного періоду [1898]. Вплив орієнтирів сучасної західної історіографії чітко прослідковується в англomовній монографії С. Величенка «Національна історія як культурний процес» (1992 р.) [1907]. Методологічні аспекти досліджуваної теми простежуються в праці Т. Еліота «Єдність європейської культури», де йдеться про взаємозв'язок української та західної культури [1456].

У різні роки в Канаді видрукували праці різнопланового характеру (монографії, брошури, статті) Я. Славутич («Антологія української поезії в Канаді 1898–1973»), І. Кейван «Нариси з історії української культури. Українське образотворче мистецтво» [1352; 1507]. Своєрідний аналіз роботи двох міністрів освіти часів гетьманату – М. Василенка і В. Науменка – у сфері культуротворчої діяльності в революційну добу зробив Д. Соловей [1719]. Першою спробою систематизації бібліографії української поезії доби революції 1917–1921 рр. та впродовж 50-ти післяреволюційних років була брошура М. Гарнавської, видана у м. Вінніпезі. Однак вона носила вибіркового характеру і

містила лише 153 назви [1750]. В. Чапленко схарактеризував репресивні заходи більшовиків проти української літератури загалом і діячів літературного руху часів революції зокрема [1865].

У 1962 р. у м. Мюнхен в побачила світ літературна збірка матеріалів української програми радіо «Свобода» з інтерв'ю Ю. Гайдара (1961 р.) «Книжка Павла Тичини «Сонячні клярнети» як початок трагічної лірики і необарокового стилю»[1412, с.165-170]. Є. Маланюк видав книги, присвячені розвитку українського літературного життя революційних часів та імперській політиці Росії в Україні [1581; 1582]. Ідентичні проблеми аналізуються й у розвідці С. Николишина [1625]. Зусилля інтелігенції щодо організації Національної бібліотеки України та Бібліографічного інституту простежуються у виданнях Л. Биковського [1367; 1368]. Літературно-мистецькій складовій культурного процесу революційного часу приурочені дослідження Ю. Бойка (про драму В. Винниченка «Між двох сил» як відображення революційної дійсності), В. Павловського, В. Січинського (про УАМ) [1375; 1638; 1087].

Окрему історіографічну групу складають праці про діячів національно-культурного відродження революційних років. Монографію про життя й творчість В. Кричевського видав В. Павловський; узагальнюючу брошуру пам'яті художника – В. Щербаківський [1637; 1888]. Про діяльність В. Короленка та його громадянську позицію в 1917–1921 рр. йдеться в біографічній хроніці, укладеній П. Негретовим [1381]. Поету О. Грицаю приурочена публікація Л. Винара; М. Грушевському (його літературознавчому, публіцистичному доробку) – Б. Романенчука; літературознавцю П. Зайцеву – В. Міяківського, Н. Полонської-Василенко; С. Єфремову – М. Овчаренко, художникам П. Ковжуну, С. Мако – В. Поповича; художнику Л. Перфецькому – П. Холодного-молодшого; письменнику Ю. Стефанику – Л. Луціва та ін. [1388; 1688; 1609; 1655; 1630; 1658; 1659; 1570; 1846]. У м. Нью-Йорку побачили світ «Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали» М. Плевака [1649]. Цінними історико-мистецькими матеріалами наповнені видання «Українські історики

мистецтва про Юрія Нарбута» (м. Мюнхен, 1983 р.), В. Січинського «Юрій Нарбут» [1836; 1088].

Важливу функцію відображення результатів літературно-мистецької діяльності української інтелігенції за кордоном виконали науково-довідкові видання, енциклопедії, спеціальні довідники тощо. Однією з перших таких узагальнюючих праць стала фундаментальна (як на той час – м. Прага, 1938 р.) «Бібліографія російської революції та громадянської війни (1917–1921 рр.)» (за ред. Я. Славіка, упорядн. С. Постніков) [1366]. Відомості про літературно-мистецьку творчість буковинців у 1917–1921 рр. містяться в історико-енциклопедичному виданні «Буковина. Її минуле і сучасне» [1380]. Лондонське видання «Українські мистці в автобіографіях» (автор – Д. Горняткевич) подає узагальнюючу інформацію про представників літературно-мистецької інтелігенції революційної доби [1426]. В. Сімович уклав бібліографію літературної спадщини О. Кобилянської, куди ввійшли її твори революційної доби [1705]. Беззаперечне лідерство серед видань такого плану заслужено належить багатотомній «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича, котра витримала видання спочатку за кордоном, а вже потім і в незалежній Україні [1448].

У цілому можемо констатувати, що активізації дослідження подій Української революції в діаспорі всебічно сприяв заклик О. Оглоблина до підготовки монографічних досліджень із цієї проблеми, у т.ч. й із історії культури означеного періоду [948, с.61]. Такі традиції на сучасному етапі продовжила О. Пеленська, автор оригінальної за змістом, актуальністю й новизною монографії «Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині», у якій, поміж іншим, охарактеризовані твори образотворчого мистецтва українських митців, створені в 1917–1921 рр. [1641]. У перекладі з англійської мови вийшла книга Б. Кравченка про соціальні зміни й національну свідомість в Україні в ХХ ст. [1531]. Важливе значення має праця С. Рудницького про український націоналізм [1695]. Інформація теоретико-методологічного плану про

українське національне відродження, інтелігенцію в революційних процесах 1917–1921 рр. знаходиться в «Історичних есе» І. Лисяка-Рудницького [1558; 1559]. У праці «Тисяча років української культури» М. Семчишин зробив спробу історичного аналізу культурного процесу [1701]. Про періодику часів революції розповідається в книзі А. Животка «Історія української преси» [1463].

Дослідження української еміграції виконали особливо важливу роль впродовж радянського періоду (1921–1991 рр.), коли на материковій Україні в силу ідеологічних перепон такі розвідки реально не були можливими. Часто в цих працях містяться унікальні відомості з досліджуваної тематики. Водночас у їх змісті відбився брак джерельної бази, окремі з них грішать загальною оглядовістю, мають популярний характер. Вони видавалися зазвичай невеликим накладом у різних державах у різні роки й тому є малодоступними як для вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Варто зауважити, що не лише офіційна радянська, а й історіографія російської еміграції також негативно характеризувала Українську революцію 1917–1921 рр., її видання мали чітко виражений антиукраїнський, фальсифікативний характер. У більшості з них йшлося про те, що «в будівництві Української республіки корінне населення краю не приймало ніякої участі...За ці роки жодного разу широкі кола місцевого населення не висловили свого бажання відокремитися від Росії або відмовитися від своїх прав на участь в загально-російській державності та загально-російській культурі» [1553, с.16]. Прикладом антиукраїнських настроїв є книга О. Царинного «Украинское движение» (Берлін, 1925), котра наскрізь просякнута зневагою до українців, і є, безсумнівно, однією з найбільш брехливих книг про Україну, її історію, народ і культуру. Революційні події 1917–1921 рр. аналізуються автором крізь призму проімперських позицій [1864]. Ці ж традиції тривають в Росії і на сучасному етапі (див. перевидання книги С. Щеголева «История «украинского сепаратизма». – М., 2004 р.) [1887].

Актуальність наукового вивчення проблеми культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. засвідчується інтересом до даної теми в літературі іноземними мовами. Так, ще в 1919 р. у Болгарії вийшло друком видання «Украинската литература» С. Єфремова в перекладі Д. Шишманова [1460]. Питання внеску інтелігенції в розвиток вітчизняної культури, літературно-мистецького життя в 1917–1921 рр., творчість окремих літераторів, митців відображають такі праці, як «Actes du Colloque: La renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux annees 1930», Alan John Taylor «The Historian as Biographie und Geschichtswissenschaft (Aufsatze zur Theorie und Praxis biografischer Arbeit)», M. Tillberg «Mikhail Andreenko ucenik Alexandri Exter i svjazi s Fernand Leger i Skandinavskim modernizmom», «Ukrainska avangarda: 1910–1930» [1894; 1901; 1905; 1906].

Прикладом поступової зміни усталених підходів до Української революції 1917–1921 рр. (у т. ч. й характеристики національно-культурного життя) на пострадянському просторі є монографія білоруського історика А. Грицкевича «Борьба за Украину, 1917–1921» (Мінськ, 2011 р.), котрий розпочав авторську передмову зі слів: «...реальна історія інтервенції та громадянської війни в Україні в 1918–1920 рр. мало відома читаючій частині суспільства в Білорусі, Росії та інших країнах СНД» [1432, с.3]. Цей факт свідчить про початок зміни усталеної радянської парадигми та висловлює сподівання на об'єктивну оцінку вітчизняного державотворчого процесу й перспективи розвитку історичної науки України в умовах європейської та світової інтеграції.

Отже, аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми свідчить про те, що вітчизняною, діаспорною і зарубіжною історіографією 1917–2014 рр. на науковому рівні досліджені важливі аспекти культуротворчої діяльності української інтелігенції в роки революції (1917–1921). Незважаючи на досить вагомий напрацювання дослідників упродовж майже столітнього виміру, належним чином не відображена участь української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр., (вона не

виокремлена з загального контексту культуротворчого процесу; не з'ясований вплив революційних подій на становище та функціональне значення української творчої інтелігенції; не визначене її місце в політиці українських урядів; не розкриті форми організації та демонстрації результатів діяльності літературно-мистецької інтелігенції; не узагальнені та не систематизовані творчі здобутки літераторів і митців періоду національно-культурного відродження). Вищевказане зумовлює потребу поглибленого комплексного наукового опрацювання додаткових джерел, насамперед архівних документів.

1.2 Характеристика джерел

Підготовка дисертаційного дослідження з історії культуротворчої діяльності української інтелігенції в галузях літератури й образотворчого мистецтва 1917–1921 рр. передбачає адекватне коригування джерельної бази завдяки широкому використанню архівних та інших інформаційних джерел. У дисертації використано ретроспективну інформацію з багатьох видів історичних джерел: архівних, археографічних, мемуарних, епістолярних, пресових тощо. Пріоритетне місце в джерельній базі зайняли неопубліковані документи національного архівного фонду України та інших держав (зокрема Чехії та Росії). Всього в дисертації представлені матеріали 11 державних українських архівів, 2 державних архівів Російської Федерації, а також неопубліковані матеріали Народної книговни Слов'янської бібліотеки Чеської Республіки, 3 академічних, 3 музейних установ України та 3 особистих архівів.

Фондами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) (19 фондів: Ф. Р–166 – Народний комісаріат освіти УРСР; Ф. 1063 – Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради; Ф. 1064 – Рада Міністрів Української Держави; Ф. 1065 – Рада Народних Міністрів УНР; Ф. 1092 – Міністерство внутрішніх справ УНР; Ф. 1115 – Українська Центральна Рада; Ф. 1429 – Канцелярія Директорії УНР;

Ф. 2201 – Міністерство народної освіти Української Держави; Ф. 2208 – Міністерство юстиції Української Народної Республіки; Ф. 2241 – Комісар по справах України при Тимчасовому уряді; Ф. 2457 – Головне Управління мистецтва і національної культури Української Держави; Ф. 2581 – Генеральний Секретаріат освіти Української Центральної Ради. Народне Міністерство освіти УНР; Ф. 2582 – Міністерство народної освіти УНР; Ф. 3689 – Головне Управління мистецтва і національної культури УНР; Ф. 3690 – Державний контроль УНР; Ф. 3866 – Український історичний кабінет у м. Празі; а також особові фонди: (Ф. 1868 – П. Холодний; Ф. 3563 – М. Шаповал; Ф. 4465 – Колекція окремих документальних матеріалів українських еміграційних установ, організацій та осіб), – представлена важлива нормативно-правова база щодо урядової політики, спрямованої на підтримку національно-культурного відродження та культуротворчої ініціативи української інтелігенції в часи УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР; визначення ролі творчої інтелігенції в справі заснування УАМ, Української Академії наук (далі – УАН), Національної бібліотеки, Національного музею, Національної галереї, мистецьких навчальних закладів України, підтримки творчості українських письменників, художників, проведення з'їздів, організації культуротворчих заходів, діяльності культурних товариств тощо. Документи фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф. 1– Особовий сектор (протокольна частина). Протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України; Ф. 43 – Центральний комітет української партії соціалістів-революціонерів, української комуністичної партії (боротьбистів) та місцеві організації; Ф. 263 – Колекція позасудових справ реабілітованих, – ілюструють політику більшовицької влади щодо української інтелігенції в 1917–1921 рр.

Найбільш репрезентативним за колекцією матеріалів про участь літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. є Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України) (35 особових фондів українських

письменників, художників, діячів культури 1917–1921 рр.): Ф. 11. – О. Вербицький; Ф. 18. – А. Головка; Ф. 24. – М. Марфієвич; Ф. 44. – В. Сосюра; Ф. 48. – В. Фельдман; Ф. 49. – М. Глущенко; Ф. 50. – С. Таранушенко; Ф. 53. – М. Даміловський; Ф. 85. – О. Донченко; Ф. 87. – І. Моргілевський; Ф. 90. – П. Рулін; Ф. 96. – Ф. Красицький; Ф. 107. – В. Підмогильний; Ф. 159. – Б. Антоненко-Давидович; Ф. 161. – М. Ушаков; Ф. 170. – І. Севера; Ф. 190. – І. Роговенко; Ф. 191. – С. Тобілевич; Ф. 237. – А. Петрицький; Ф. 243. – В. Петров; Ф. 260. – Г. Коцюба; Ф. 264. – Я. Мамонтов; Ф. 271. – М. Плевако; Ф. 290. – А. Комашка; Ф. 307. – В. Астаф'єва; Ф. 333. – К. Редько; Ф. 335. – К. Піскорський; Ф. 360. – О. Богомазов; Ф. 358. – І. Врона; Ф. 406. – О. Журлива; Ф. 442. – І. Кавалерідзе; Ф. 464. – П. Тичина; Ф. 798. – Г. Косинка; Ф. 1077. – В. Меллер; Ф. 1144. – І. Дряпаченко. У дисертацію включено ряд уперше введених до наукового обігу архівних справ із ЦДАМЛІМ України, що суттєво доповнюють загальну панораму національно-культурного будівництва, а часом і змінюють існуючі стереотипи про українську інтелігенцію революційної доби, її самовіддану творчу діяльність, самопожертву, проливають світло на важливі аспекти досліджуваної теми. Із загального (досить широкого) переліку архівних матеріалів, на нашу думку, неможливо й недоцільно виокремити найбільш вагомі, оскільки раніше в українській історії вони комплексно не аналізувалися.

У фондах Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) у Ф. 838 – «Колекція листівок» є документи ілюстративного характеру з історії національно-культурного відродження революційних років; в сховищах Державного архіву м. Києва – Ф. 16 – Київський університет св. Володимира; Ф. 93 Київське художнє училище – про участь інтелігенції в реорганізації мистецьких установ; Ф. 304 – Київський художньо-промисловий і науковий музей – про купівлю державою творів мистецтва тощо.

Культуротворча діяльність української інтелігенції (літературно-мистецький аспект) у регіональному вимірі простежується в неопублікованих документах обласних державних архівів. Так, фонди Державного архіву

Київської області (далі – Держархів Київської області) – Ф. 4156 – Київський губернський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва – інформують про збереження пам'яток культурної спадщини; документи Державного архіву Луганської області (далі – Держархів Луганської області) – Ф. 38 – Луганська приватна гімназія Є. Локтюшової – характеризують окупаційну політику денікінців щодо української культури та освіти. Матеріали Державного архіву Одеської області (далі – Держархів Одеської області) подають інформацію про функціонування Одеського художнього училища, Одеського літературно-мистецького товариства, Одеського товариства діячів пластичного мистецтва, діяльності місцевих літераторів, письменників тощо (фонди: 154 – архів Б. Едуардса; 156 – особовий фонд С. Штерна; 367 – Одеське товариство пластичних мистецтв; 368 – Одеське художнє училище). Матеріали Державного архіву Харківської області (далі – Держархів Харківської області) – Ф. 200 – Харківське товариство розповсюдження в народі писемності – ілюструють різнопланову культуротворчу діяльність місцевої інтелігенції. У фондах Державного архіву Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області) в Ф. Р-582 – Кам'янець-Подільський державний український університет – знаходяться справи, що фіксують мистецькі твори українських художників, створені на Поділлі в революційні роки; в Ф. Р-1492 – Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа ім. Г. Сковороди – про функціонування Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи [1808].

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України у м. Київ виявлено слідчі справи М. Годованця з матеріалами про його літературну та громадську роботу в 1917–1921 рр. на Поділлі. Важлива інформація про українську літературно-мистецьку інтелігенцію революційної доби (спомини, листи й інші матеріали) містяться в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (фонди: 1 – комплексний фонд «Літературні матеріали»; 12 – архів В. Модзалевського; 27 – архів М. Плевако; 36 – архів А. Кримського; 44 – архів Є. Чикаленка; 244 – архів П. Стебницького); у відділі рукописних фондів і текстології Інституту

літератури ім. Т. Шевченка НАН України; у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського, а також у приватних архівах нащадків М. Годованця, П. Холодного.

Поряд із вітчизняними в дисертації представлені документи із архівних установ Російської Федерації. Так, із архіву Російської Академії наук (далі – РАН) (м. Москва) з особового фонду академіка В. Вернадського (Ф. 518) нами використані матеріали з історії культуротворчої діяльності вчених УАН, зокрема її президента В. Вернадського як щодо створення та роботи академії в плані організації дослідження історії української культури, так і інших установ, таких, як Національна бібліотека Української держави. Документи Центрального державного архіву соціально-політичної історії Росії (далі – ЦДАСП Росії) – Ф.71 – Інститут марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Його відділ історії КПРС – містить рукописи досліджень учасників революційних подій 1917–1921 рр. як про хід революції (М. Кіллерог), так і про розвиток культури (Т. Грабар), про політику Директорії УНР (невідомого автора), документи щодо тогочасного стану культури, у. т. ч. репресій з боку денікінщини.

Важливими місцями зосередження різноманітної інформації про розвиток українського образотворчого мистецтва, творів художників 1917–1921 рр. є художні музеї. Однією із найбагатших музейних установ України та світу є Національний художній музей України (далі – НХМ України). Незважаючи на активність популяризації історії українського мистецтва на різних етапах минувшини, поза увагою учених-істориків та мистецтвознавців опинилася як загальна, так і детальна характеристика його фондів, де простежується розвиток національного образотворчого мистецтва в революційні часи. Багатий архів НХМ України містить особові фонди визначних авторитетних митців, які активно працювали напередодні та в роки революції, таких, як Г. Нарбут, О. Мурашко, М. Бойчук та інших, представлених у дисертації. Різнобічні дані щодо ходу мистецьких процесів означеного періоду зберігаються у використаній нами фотоколекції художнього фонду НХМ України. Водночас в

архіві музею відсутні особові фонди художників, котрі в 1917–1921 рр. трудилися в складі колективів мистецьких установ, працювали над створенням мистецьких продуктів, твори яких виявлені в сховищах. Аналіз змісту музейних колекцій дає можливість стверджувати, що у фондах НХМ України (м. Київ) зберігається 243 твори живопису та графіки, створених безпосередньо в 1917–1920 рр. (відповідно 55/188) [1809]. Їх авторами є 55 художників, із яких 14 осіб представляють живопис (О. Богомазов, Т. Бойчук, П. Волокидін, А. Іванова, Л. Крамаренко, В. Лебедев, А. Маневич, В. Меллер, В. Пальмов, І.-Б. Рибак, І. Селезньов, К. Трохименко, І. Хворостецький); виключно графіку репрезентують 34 особи (М. Бойчук, М. Бурк, К. Єрмолін, Б. Єфимов, М. Жук, В. Заузе, М. Ільїна, В. Касян, О. Кокель, С. Колос, Б. Косарев, В. Кравченко, О. Кульчицька, К. Манс, О. Маренков, С. Миронов, Г. Нарбут, А. Нюрнберг, О. Павленко, А. Петрицький, К. Піскорський, В. Пустошкін, Ф. Рожанковський, О. Саєнко, А. Серєда, Б. Силкін, Б. Смирнов, О. Судомора, В. Фельдман, О. Хвостенко-Хвостов, Л. Хижинський, В. Риков. У техніці живопису та графіки працювали М. Бурачек, О. Грищенко, М. Козик, В. Кричевський, Г. Світлицький, К. Трохименко.

Цінною є мистецька колекція творів образотворчого мистецтва революційної доби Вінницького обласного художнього музею. Однією із найбільш чисельних серед музейних фондів є колекція так званих «подільських етюдів» П. Холодного (29 картин), створених під час перебування на Поділлі в 1919–1920 рр. У фондах Хмельницького обласного художнього музею виявлено 22 твори образотворчого мистецтва, датованих 1917–1920 рр. Авторами творів живопису (6 робіт) є С. Васильківський, Г. Верейський, Ф. Коновалюк, І. Лізак, З. Подушко, Г. Світлицький; відповідно – графіки: Г. Верейський (15 робіт), М. Самокиш (1 робота) [1800].

На жаль, на сьогодні мало відомостей про розвиток образотворчого мистецтва в середовищі української діаспори загалом і про мистецьку творчість окремих художників за кордоном зокрема. Цей аспект культуротворчих процесів революційної доби не знайшов належного відображення в архівних

документах, у матеріалах тогочасної періодики. Однак приклади такої діяльності підтверджуються опрацьованими нами матеріалами з фондів Слов'янської бібліотеки – Національної бібліотеки Чеської Республіки. За твердженням її директора Л. Бабки – «...справжньою сенсацією стало несподіване виявлення великої збірки творів образотворчого мистецтва українських емігрантських митців з міжвоєнної Чехословаччини» [1641, с.4]. Це зібрання творів українського мистецтва першої половини ХХ ст. (в т.ч. й 1917–1921 рр.), знайдене восени 1998 р. працівниками Слов'янської бібліотеки Л. Панковою та Ї. Вациком [1641, с.113]. У колекції представлені роботи за 1917–1920 рр., авторами яких були П. Баранецький, М. Битинський, Ю. Вовк, М. Гаврилко, Н. Геркен-Русова, П. Громницький, І. Іванець, В. Кобринський, С. Колядинський, О. Пастернак, В. Петрук (11 авторів, 24 окремі твори; альбом Н. Геркен-Русової з етюдами за 1920 р.). У переважній більшості творів відсутні дати їх написання, тому їх кількість є неточною [1778]. Таким чином, виявлений корпус архівних документів і музейних експонатів свідчить про актуальність досліджуваного питання та необхідність його наукової характеристики.

Важлива роль у науковій популяризації теми ролі інтелігенції в культуротворчих процесах революційної доби належить опублікованим документальним джерелам. У силу об'єктивних історичних умов їх поява за радянських часів в Україні була неможлива. Зразком тогочасних видань слугують такі збірники документів, як «Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.» (у 2-х т., упорядн. З. Зобіна та ін., 1960 р.), «Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927» (ред. Ю. Кондуфор, 1979 р.) [494; 495].

Упродовж 1990-х–2010-х рр. побачили світ документальні збірники, підготовлені після зняття цензурних перешкод, у котрих висвітлюється урядова політика щодо національно-культурного будівництва, підтримка культуротворчої діяльності української інтелігенції в часи УЦР («Українська Центральна Рада» (у 2-х т., керівник колективу упорядників В. Верстюк, 1996–

1997 рр.); Директорії УНР («Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918–листопад 1920 рр.» (у 2-х т., керівник колективу упорядників В. Верстюк, 2006 р.), «Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року» (керівник колективу упорядників В. Верстюк, 2003 р.); репресивних заходів, спрямованих проти української культури та інтелігенції («Документи трагічної історії України (1917–1927) (ред. П. Тронько, П. Бачинський, 1999 р.). Загальні аспекти досліджуваної проблеми відображені у таких збірниках матеріалів і документів: «Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.)» (упорядники О. Добржанський, В. Старик, 2009 р.), «Історія Академії наук України (1918–1923)» (головний упорядник В. Шмельов, 1993 р.), «Історія української культури» (редактори С. Клапчук, В. Остафійчук, 2000 р.) та ін. [496; 497; 488; 489; 498; 490; 1447; 491; 492].

Активізації діяльності літературно-мистецької інтелігенції щодо розвою національно-культурного будівництва в 1917–1921 рр. сприяло активне відродження української преси в регіонах. Газети й журнали стали найбільш масовим, поширеним і доступним джерелом одержання широкими верствами населення оперативної інформації про громадсько-політичне, соціально-економічне та культурно-освітнє життя в Україні в 1917–1921 рр. У роки революції авторитетом у середовищі творчої інтелігенції користувалися журнали «Записки НТШ», «Книгар», «Літературно-науковий вістник», «Мистецтво», «Наше минуле» та ін. Серед центральних газет змістом матеріалів на літературно-мистецьку проблематику виділялися «Вісник УНР», «Нова Рада», «Робітнича газета», «Трибуна», «Трудова громада»; регіональні видання: «Відродження», «Вільне життя», «Дзвін», «Життя Поділля», «Народна воля», «Наш шлях», «Новий шлях», «Рідне слово», «Село», «Селянська громада», «Стрілецька думка», «Україна», «Український козак», «Чорноморець», «Шлях» та ін. У діаспорі (США, Канада) першість належала виданням Українського національного союзу – Календарю-альманаху та газеті «Свобода», далі – часописи: «Америка», «Канадійський українець», «Народна

воля» та ін. Отже, матеріали періодичної преси 1917–1921 рр. є важливим джерелом літературно-мистецької діяльності української інтелігенції, в яких узагальнена первинна обробка соціально-важливої інформації.

Окремою групою джерел є твори українських літераторів (В. Винниченко, М. Грушевський, В. Казанівський, М. Курцеба, В. Підмогильний, М. Плевако, В. Поліщук, В. Стефаник, М. Сумцов, І. Франко, Г. Хоткевич, В. Чередниченко, С. Черкасенко та ін.), надруковані у різних видавництвах упродовж усього часу революційних подій [1390-1404; 1436; 1488; 1546; 1646; 1648; 1653; 1654; 1737; 1742-1745; 1842; 1848-1860; 1867; 1868; 1869]. У багатьох із них вміщені нариси про життєвий шлях, критичні матеріали про авторів.

Особливе значення для підготовки цієї дисертації посіли джерела особового походження, інформативна цінність яких полягає в тому, що вони відображають не лише різноманітні події культуротворчої діяльності української інтелігенції впродовж досліджуваного періоду, а й демонструють особисту позицію їхніх авторів, авторський світогляд, особисте бачення подій. Нами використані різновиди джерел особового походження (мемуари, щоденники, автобіографії) представників літературно-мистецької інтелігенції, діячів культури 1917–1921 рр. Їх особливістю є те, що частина цих джерел ще й до сьогодні маловідома та перебуває на збереженні в архівних установах, приватних колекціях не лише в Україні, а й за кордоном і тому є малодоступною (часто – й зовсім недоступною) для наукового опрацювання.

Складовою цієї джерельної групи, представленої в дисертації, є епістолографія, неопубліковане листування приватного характеру учасників революції, діячів культури, що має важливе історико-культурне значення. Саме листи культурних діячів є джерелом відтворення культурного життя інтелігенції 1917–1921 рр., залишаючись фактом приватного життя своїх авторів. Так, приватне листування між С. Левченко (США) та колишнім полковником армії УНР О. Шаповалом (Канада) дало можливість простежити обставини початку створення П. Холодним шедевра українського

образотворчого мистецтва картини «Ой, у полі жито» у м. Кам'янці-Подільському в 1919 р. [1824]. Особистісний момент у листах діячів культури 1917–1921 рр. представлений виразніше, ніж у спогадах та мемуарах, адже інформація в них носила завчасно інтимний характер. Прикметно те, що одними з найперших після відродженні державної незалежності України були видані «Діалоги про українську справу» – листування між Б. Грінченком і М. Драгомановим, що проливають світло на позицію української інтелігенції щодо національно-визвольного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.) [1434].

Чільне місце в дисертації належить надрукованим джерелам особового походження (мемуари, спомини, автобіографії, щоденники, листи, особові фонди, приватні колекції державних діячів, літераторів, художників, що побачили друк у різний час та в різних країнах). Саме мемуари діячів, використані в даному дослідженні, виступили цінним, а часом і єдиним джерелом, котре проливає світло на досліджувані події. Мемуари певною мірою прояснили позицію багатьох державних, культурних діячів того часу, сприяли відтворенню культурного колориту революційної епохи. Зважаючи на однозначну суб'єктивність, спогади і мемуари разом з тим подають унікальну інформацію, демонструють особисту позицію їх авторів як щодо загального ходу державотворчого процесу 1917–1921 рр. загалом, так і щодо національно-культурного будівництва, особистого внеску представників творчої інтелігенції в культурне життя зокрема. Однак зауважимо, що всім їм характерна суб'єктивна оцінка щодо викладу описуваних подій.

Першим звернувся до мемуарного жанру ще в 1919 р. В. Винниченко, з-під пера котрого наступного року вийшло історичне дослідження революційних подій березня 1917–грудня 1919 рр. (у т. ч. й з характеристикою участі в національно-культурному відродженні позиції української інтелігенції) [1319-1321]. Того ж 1920 р. спомини про революцію (з характеристикою соціального портрета інтелігенції) видрукував О. Назарук (перевидані в 1978 р.) [1333; 1334]. У 1920-х рр. за кордоном побачили світ мемуари А. Гольденвейзера «З київських споминів», О. Грищенка «Мої роки в Царгороді», Є. Вирового «Як

російська добровольча армія нищила на Україні українські книжки», Р. Лісовського «Спомини про Г. Нарбута», Ю. Михайліва «Фрагменти спогадів про Г. Нарбута», С. Сірополка «Видавниче товариство «Зірка» в Кам'янцю на Поділлі» з описом загального ходу революції, особистого бачення трактованого матеріалу та характеристикою участі інтелігенції в державотворчому, культуротворчому процесах [1324; 1325; 1323; 1331; 1332; 1339].

В означеній групі джерел особливою змістовністю виділяються мемуари К. Поліщука «З виру революції. (Фрагменти спогадів про «літературний» Київ, 1919 р.)» [1336]. Автор одним із перших зафіксував особисті враження про культуротворчу політику української інтелігенції періоду Директорії УНР. Їх особливістю стала приналежність К. Поліщука до числа найбільш активних організаторів літературного руху 1919–1920-х рр. У його матеріалах наведено відомості з історії створення та функціонування літературно-мистецького і критичного місячника «Музагет», а також творчих об'єднань «Фламінго», «Професійна спілка мистців слова», «Льох мистецтва», «Мистецький цех», «Всевидат» у контексті зміни орієнтації літературно-мистецької інтелігенції в зв'язку з воєнно-політичними подіями 1919–1920 рр. у м. Київ.

У післяреволюційні роки спомини на ідентичну тематику видали Д. Дорошенко («Мої спомини про недавнє минуле»), В. Попович («Олена Кульчицька в моїй пам'яті»), Д. Соловей («Розгром Полтави»), П. Скоропадський («Українська культурна праця за Гетьманщини 1918 року») [1328; 1328; 1337; 1342; 1341]. У СРСР такі праці, за невеликим виключенням, майже не видавалися (див.: Б. Косарев «Воспоминания») [1330]. Уже в 1990-х рр. в Україні став можливим друк спогадів Л. Білецького, М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Русової, П. Скоропадського та ін. [1318; 1326; 1327; 1338; 1340]. Разом із «Споминами» чільне місце посідають і щоденникові записи очевидців революції 1917–1921 рр. (зокрема й про літературно-мистецьке життя). Це – «Щоденники» В. Винниченка, С. Єфремова, Є. Чикаленка та ін., де чітко зафіксовано події культуротворчої діяльності української інтелігенції в революційні роки [1322; 1329; 1343].

У різних країнах світу вийшли друком хрестоматії з української літератури з творами письменників 1917–1921 рр. Так, одну з перших «Хрестоматій по українській літературі» 1918 р. видрукували М. Сумцов і М. Плевако [1746]. У Берлінському товаристві «Українська народна бібліотека» в 1922 р. побачило світ видання «Струни. Антологія української поезії» (частини I-II) – літературно-художня ілюстрована хрестоматія від найдавніших часів до сучасності, впорядкована Б. Лепким. У її другій частині подано стислі статті про письменників 1917–1921 рр., список основної критичної літератури про них, передруки окремих їхніх творів (О. Бабій, М. Вороний, Т. Галіп, П. Карманський, Р. Купчинський, Б. Лепкий, Л. Лепкий, О. Маковей, О. Олесь, В. Самійленко, І. Стешенко, П. Тичина та ін.) [1928, с.646]. Серед подібних за тематикою видань варта уваги «Хрестоматія з української літератури ХХ сторіччя» (упорядники Є. Федоренко та П. Муляр) (1978 р.), де окрім літературної творчості, аналізуються методологічні підходи (зокрема подається варіант літературної періодизації), хід літературного процесу революційної доби; «Хрестоматія з української літератури» М. Глобенка; «Хрестоматія з української літератури ХХ сторіччя» та ін. [1861; 1413]. Цінний хрестоматійний матеріал підібраний у мюнхенському виданні «Розстріляного відродження» (1959 р.) (перевидано в Україні 2007 р.) [1550; 1551]. Прикладом одного із найбільш оригінальних за змістом сучасних хрестоматійних матеріалів із зразками поетичних та прозових творів є видання «Як на вільне, на радісне свято...» (упорядники К. Завальнюк, Т. Стецюк), а також «Крути» (збірки в пам'ять про героїв крутянських подій), хрестоматія «Розстріляне відродження» [1892; 493; 1539; 1687]. Із 1991 р. розпочалося видання творів українських письменників революційних років, значна частина яких вперше вводилася до літературного обігу, адже через означені причини їх поява впродовж радянського минулого була неможливою. Серед таких видань – твори В. Винниченка, М. Годованця, О. Неприцького-Грановського, В. Сосюри, П. Тичини та ін. [1624; 1721]. Насиченими в інформаційному плані є «Вибрані

твори» П. Стебницького (упорядник І. Старовойтенко), що містять його публіцистичний і літературний доробок періоду революції [1722].

Унікальним і часто єдиним джерелом інформації про персональну виставкову діяльність художників, установи-організаторів виставок, конкретні назви та кількість експонованих робіт, дати й місце проведення виставок, що відбулися в різних містах України в 1917–1921 рр. є їхні каталоги: «Венец» (виставка картин художників-індивідуалістів), «Салон «Venus», «Виставка Київського товариства художників», «Перша виставка товариства художників-киян», «Друга виставка товариства художників-киян», «Третя осіння виставка картин і скульптури», «Перша періодична виставка Київського художнього училища», «Экспоненты» (виставка Київського союзу художників) (м. Київ, 1917 р.), «Первая выставка «Семи» (м. Харків, 1917 р.), «Перша виставка Товариства діячів українського пластичного мистецтва», «Осіння виставка Київського товариства художників» (м. Київ, 1918 р.), «Виставка сучасного малярства Галицької України» (м. Львів, 1919 р.), «Перша мандрівна виставка профспілки художників м. Києва» (м. Київ, 1920 р.) [1385; 1497; 1498; 1501; 1500; 1344; 1502; 1889; 1411; 1499; 1503; 1405; 1504; 1505].

В окрему групу джерел входять ілюстровані альбоми з історії українського образотворчого мистецтва ХХ ст. (включаючи 1917–1921 рр.) та альбоми про творчість художників, які жили й творили в революційний період: М. Жука, Б. Косарева, родину Кричевських, Ю. Михайліва, О. Мурашка, О. Новаківського, Г. Світлицького та ін. [1604; 1636; 1690; 1635; 1629; 1840; 1873; 1829]. Цінним ілюстративним матеріалом наповнені альбоми «Український авангард 1910–1930 років» «Український модернізм 1910–1930», «Український живопис ХІХ – початку ХХ ст.», «Український живопис ХХ – початку ХХІ ст.» та ін. [1830; 1613; 1830–1832]. Серед цих видань пріоритет належить альбому «Національний художній музей України» [1621]. Як вкрай очевидна постала потреба видання ілюстрованих альбомів про творчість таких митців революційної доби, як Ю. Магалевський, П. Холодний та ін. [1794].

Доводиться констатувати факт відсутності хрестоматії української літератури та альбомного видання творів образотворчого мистецтва 1917–1921 рр.

Важливим джерелом і водночас жанром історіографічних дискурсів виступили біо-бібліографічні довідники, покажчики, бібліографічні огляди літератури. Одним із перших на фоні демократичних тенденцій тематичних досліджень про інтелігенцію, коли стала очевидною потреба критичного переосмислення радянського минулого в історіографії, став предметно-допоміжний бібліографічний покажчик «Історія інтелігенції Української РСР (1917–1990 рр.)» (1991 р.). У загальному видання охопило 3875 джерел, зібраних у покажчику, що дало можливість прослідкувати головні етапи розвитку, діяльність як окремих груп, так і представників інтелігенції в 1917–1921 рр. [1916]. Групу історіографічної бази з питань тогочасної періодичної преси представляють сучасні фундаментальні історико-бібліографічні довідники «Записки НТШ» (укладач В. Майхер), «Літературно-науковий вісник» (упорядник Б. Ясинський) та ін., де простежується їх зміст (у т.ч. й революційних років) [1908, с.326-329]. Ця традиція одержала продовження в форматі низки інших цінних покажчиків: «Товарищество южнорусских художников» (автор-упорядник О. Барковська), «Україномовна книга», «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1798–1923: Бібліографічний покажчик. Том 2. 1912–1923» та ін. [1363; 1932; 1933]. Однак найбільш повним і узагальнюючим науково-бібліографічним виданням, де підсумований величезний доступний масив друкованих праць із історії Української революції вітчизняної та зарубіжної історіографії впродовж 1917–2001 р., став довідник «Українська революція і державність (1917–1920)», підготовлений 2001 р. зусиллями колективу Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського, в якому зафіксована література з досліджуваної нами проблеми [1828].

Літературна, мистецька творчість представників інтелігенції, діячів української еміграції 1917–1921 рр. ілюструється в біо-бібліографічних покажчиках В. Мацька «Білий цвіт на калині», В. Просалової «Українська

діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості», Р. Шмагала «Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850–1950 рр.)» [1589; 1666; 1883]. Після 1991 р. вийшли бібліографічні покажчики про таких діячів культури 1917–1921 рр., як М. Голубець, В. Поліщук, В. Свідзінський, М. Сумцов, Г. Хоткевич, Л. Чернов (Малошийченко), К. Широцький та ін. [1594; 1833; 1834; 1407; 1595; 1858; 1835; 1527].

Враховуючи специфіку дослідження, нами опрацьована група зображальних джерел з історії розвитку української культури в 1917–1921 рр.: фотокартки, приватні колекції М. Годованця, П. Холодного та ін. Загалом джерела особового походження, взяті в комплексі з критико-бібліографічною літературою, подають важливі відомості про життєвий і творчий шлях діячів літератури та образотворчого мистецтва 1917–1921 рр. [202–204; 192]. На сучасному етапі вбачається недоцільним ігнорування можливостей використання в наукових працях матеріалів із мережі «Інтернет». Тому в процесі добору матеріалів до джерельної бази введено масив інтернет-джерел, які сприяють глибшому розкриттю досліджуваної теми [1975–2056].

Отже, тема діяльності української інтелігенції в галузях літератури та образотворчого мистецтва в контексті національно-культурного відродження 1917–1921 рр. знайшла належне відображення в різноманітних за походженням групах джерел, серед котрих пріоритетної уваги заслуговують неопубліковані матеріали з фондів українських і зарубіжних архівів та музеїв. Важлива інформація з цієї проблематики виявлена в тематичних збірниках документів, енциклопедіях, виданих переважно після 1991 р. Можна стверджувати, що періодична преса революційних років була трибуною виступів, дискусій між інтелігенцією про перспективи, шляхи розвитку української та інших культур, про культурно-просвітницьку місію інтелігенції, місцем друку перших літературних творів як уже відомих, так і літераторів-початківців. Матеріали періодики 1917–1921 рр. із різних регіонів України склали фактографічну базу цього дисертаційного дослідження, що забезпечило більш повне висвітлення участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-

культурному відродженні (1917–1921). Розкриттю цієї проблеми сприяли матеріали хрестоматій, ілюстрованих мистецьких альбомів, каталогів художніх виставок, інтернет-джерел, котрі в поєднанні з мемуарами, спогадами, епістолярною спадщиною дали можливість реконструкції культуротворчої діяльності української інтелігенції в революційні роки. Аналіз наявних дисертаційних робіт підтвердив актуальність теми та її нерозробленість в сучасній історичній науці.

Таким чином, у процесі роботи з широким масивом джерельної бази ми не зупинялися на етапі джерелознавчої критики, об'єктом якої є окремі джерела з метою одержання окремих фактів, а перейшли до синтетичного аналізу, що дало можливість оцінити весь комплекс наявних джерел із означеної наукової тематики в їх взаємозв'язку, відтворити цілісність комплексу джерел як своєрідного феномена культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. Отже, маємо можливість зробити висновок про те, що дослідження участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. потребує достатнього методологічного інструментарію для виконання науково-дослідницької роботи, в котрій зосереджені різні за науковою місткістю завдання та які, однак, складають предметну, дисциплінарну єдність. Звідси випливає необхідність комплексного наукового вивчення досліджуваної теми на науковому міждисциплінарному рівні.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження

Важливим теоретичним підґрунтям цілісного висвітлення означеної наукової проблеми є теорія нації загалом та української зокрема, оскільки питання культуротворчої діяльності української інтелігенції в часи національно-культурного відродження (1917–1921 рр.) розглядаються в безпосередньому контексті цієї важливої та актуальної теми. Її вивченню присвячені узагальнюючі дослідження як закордонних, так і вітчизняних

учених: С. Рудницького, І. Лисяка-Рудницького, В. Кременя, О. Бочковського, Г. Касьянова, О. Реєнта, Г. Стецюка та ін. [1494; 1534]. Не вдаючись до деталізації змісту й характеристики понять «нація» і «народ», варто розглянути окремий аспект цієї багатогранної, комплексної проблеми щодо того, чи стала нацією українська етнічна спільнота в 1917–1921 рр. За твердженням О. Брика, якщо вона «...ще не цілком була розвинена в модерному розумінні цього слова, бо тоді виринає таке запитання: Чи в умовах війни й революції, та ще в таких обставинах, як була Україна, міг уряд одночасно за пару років перетворити етнічну спільноту в націю, а разом з тим створити Українську Державу й оборонити її?». Автор стверджує, що навіть «геніальному уряду» це було не під силу, зважаючи на складнощі воєнно-політичного характеру. За його словами, «...цього можна б було домогтися лише тоді, якщо б на Україну... не нападали жодні вороги... Але Україна в 1917–1921 роках не була в такому політичному положенні» [1379, с.15].

На думку О. Майбороди, населення держави стає нацією, коли в ньому утверджується спільна система політичних, правових, культурних цінностей, тобто коли населення стає сконсолідованим організмом. Розкол або єдність політичної еліти може лише відбивати ступінь цієї консолідації. Нація творить свою еліту за власною подобою, однак і подоба нації, у свою чергу, також визначається діяльністю еліти, як це спостерігалось безпосередньо в роки Української революції (1917–1921) [1579, с.2]. Тогочасне російське суспільство на початку революційного 1917 р. не припускалося думки про можливу самостійну державність України, не зважало на появу важливих тенденцій у національно-культурному житті українців. Про це написав у статті «Доля імперій» російський філософ Г. Федотов: «На наших очах народжувалася на світ нова нація, але ми закривали на все очі. Ми були ніби переконані, що нації існують вічно і незмінно як види природи для дореволюційного природознавства. Ми бачили химерність українських міфів, що творили для Київської епохи особливу українську націю, відмінну від російської. Але ми забували, що історична міфологія служила лише для пояснення справжньої

реальності. Нації не було, але вона народжувалася – народжувалася століттями, але прискореним темпом у наші дні. 1917 р. став актом її офіційного народження» [1438, с.278]. Нація – явище історичне, українська нація виявилася винятково стійким історичним феноменом, який не лише не подав ознак свого зникнення, а ще більше зміцнився, незважаючи на суспільно-політичні катаклізми щодо її знищення, як це було, зокрема, в ХХ ст. Ще одна особливість української нації, котра зуміла створити національно-патріотичну інтелігенцію на рубежі новітнього періоду історії – об'єктивний характер її виникнення та існування, котрий у часи Української революції (1917–1921 рр.) проявився в згуртуванні широких народних мас в єдиний національний соціум навіть тоді, коли українці були поставлені історією в нелегкі внутрішні та зовнішньополітичні умови національного самозбереження. Поведінку нації в такій ситуації спробував прояснити Г. Стецюк [1738].

У процесі підготовки дослідження постала необхідність визначення ступеня готовності тогочасного суспільства (включаючи інтелігенцію) до радикальних, революційних змін. У цьому контексті виникла потреба послуговуватися поняттям «сенсibilізація» (з лат. мови – чуттєвість), яке стало використовуватися в гуманітарних галузях наук впродовж останніх десятиліть. Швидка сенсibilізація суспільної свідомості – один із характерних елементів революційних епох. Ми прийшли до усвідомлення того, що дефініція сенсibilізації пов'язана з поняттям, котре характеризує якісний внутрішній стан, свідомість суспільства, зокрема, з ментальністю. На думку С. Куделка, сенсibilізація являє собою складний і суперечливий процес сприйняття, усвідомлення, сприйняття чи несприйняття, адаптації суспільства в цілому (чи окремої його частини, окремих особистостей) до нової ідеології, ідей, теорій тощо [1540, с.6, 8]. Таким чином, використання терміна та змісту «сенсibilізація» дозволило збагатити її новими аргументами, допомогло проникнути в сутність історичного процесу, відчувати важливі грані суспільної свідомості інтелігенції в процесі культуротворчої діяльності в 1917–1921 рр.

У 1917–1921 рр., на думку Є. Маланюка, частина інтелігенції (в т. ч. й творчої) так і не зуміла позбавитися комплексу «малоросійства», який тяжів над нею впродовж усього часу Української революції та «І ще довго, в часі тривання й стабілізації державності, та проблема стоятиме першоплановим завданням, а для самої державності – грізним моментом. Малоросійство бо – наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавності), хвороба многовікова, отже хронічна... Її треба буде довгі-довгі десятиліття – ізживати» [1582, с.10]. Тому важливо максимально наблизитися до розуміння ментальності української нації взагалі і творчої інтелігенції революційної доби зокрема. У свій час А. Барг писав: «Менталітет – це сукупність символів, які необхідно формуються в рамках кожної конкретної культурно-історичної епохи та закорінених у свідомості людей у процесі спілкування. Ідентичність менталітету серед його носіїв зумовлюється в кінцевому вимірі спільністю історичних умов, у яких формується їх свідомість та проявляється в їх здатності називати ідентичним значенням одні й ті ж самі явища об'єктивного та суб'єктивного світу» [1656, с.23].

У контексті виконання дослідження виникла потреба конкретизації змісту терміна «інтелігенція». За висловлюванням Ю. Левади, «В понятті інтелігенції ...міститься щось інше й вагоміше, ніж «прошарок» або «соціальна група»; це водночас ще й соціальна функція, роль, причому представлена як місія, оточена ореолом обов'язку й жертвності. Це не просто група освічених людей, а певна спільність, вбачаюча смисл свого існування в тому, щоб нести результати освіченості... в народ і утотожнююча це завдання священної (в меншій мірі культурно-історичної) місії» [1792]. Інтелігенція – це складна за структурою й виконуваними функціями соціальна група, для якої характерні відносно високий освітній та культурний рівень, переважно розумовий характер професійної діяльності, зайнятість у нематеріальній виробничій сфері (освіта, медицина, мистецтво, управління тощо). Подібно до інших понять гуманітарних наук термін «інтелігенція» в історії має розмиті семантичні межі: дуже важко дати універсально прийнятне визначення «інтелігенції», та й

навряд чи це потрібно. Розвиток гуманітарних наук, зокрема історії, у ХХ ст. призвичаїв нас до того, що критерії «істинності» чи «хибності» гуманітарного знання є досить умовними, історично та контекстуально детермінованими [1512, с.360-361; 374; 375].

Термін «інтелігенція» в «Енциклопедії українознавства» (головний редактор В. Кубійович) трактується в психологічному і соціальному розумінні. В оглядовому ракурсі тут охарактеризовано основні етапи розвитку української інтелігенції, в тому числі її участь у революції 1917–1921 рр. Автор статті М. Шлемкевич констатує: «Українська революція 1917 р. була ведена й опанована інтелігенцією. Інтелігенція винесла на своїх плечах українську революцію й будівництво української новітньої держави. Зв'язана організаційно й інтересами з народними масами, вона знайшла серед них підтримку своїх суспільно-політичних ідей. Інтелігенція була рушієм і фактичним керівником організованого робітництва й селянської стихії та ідейно визначувала всі прояви революції. Типовими представниками цього інтелігентського проводу були і учений М. Грушевський, і письменник В. Винниченко, і публіцист С. Петлюра...» [1912, с. 878].

Для більш глибокого усвідомлення й розуміння подій, процесів, явищ у досліджуваній нами проблемі вбачається за доцільне навести визначення-характеристику поняття «революція», запропоноване 1921 р. Н. Григорієвим: «Революція – вибух скривдженого й обуреного до краю почуття. Вона ніколи не робиться по висновках і міркуваннях розуму, а завше приходиться в наслідок доведення народнього невдоволення до останнього ступня... Революція – це повінь, що... заливає все, що трапляється на шляху... Це народне нещастя, до якого народ підходить під натиском інших нещасть в тій хвилі, коли покривдження і розпач примушують його стихійно шукати «хоч гіршого, аби іншого». Революція із двох лих менше, до якого мусить хапатись народ, захищаючи себе від більшого лиха. Джерелом і двигачем революції завше було й є скривджене й обурене почуття... Коли воно є, жадні міркування розуму про небажаність революції, недоцільність її, лютість і т. п., не спинять її. Вона

схоплюється й перекочується через людське життя своїм шляхом, як нестримна повінь: в однім місці руйнує, затоплює, замулює дорогі посіви, а вдругім освіжує спраглу землю...В однім місці приносить смерть, а в другім – життя» (брошура Н. Григорієва «Фатальна помилка революцій») [1622, с.3]. Ця досить об'ємна цитата характеризує розуміння і трактування революційних подій у суспільстві відразу після поразки української державності.

Українська інтелігенція виступала носієм національної свідомості [1929, с.174]. Історія інтелігенції – це історія розвитку народу в її найвищих проявах, оскільки саме вона акумулює в собі його історично-культурний досвід, мораль, соціально-психологічні риси, вона – його невід'ємна розумова складова. Погоджуємося з Г. Касьяновим щодо того, що із соціологічної точки зору інтелігенція не є прошарком. Вона може бути визначена в цій площині як специфічна соціально-професійна група, що має соціальні, соціально-психологічні, етнокультурні, етичні та інші особливості. Це – своєрідний соціокультурний феномен із законами розвитку і функціонуванням [1953, с.4].

Розвій української культури в 1917–1921 рр. нами трактується як такий, що відбувався в процесі національно-культурного відродження. На початку ХХ ст. відбулася активізація культуротворчої діяльності української інтелігенції, спрямованої на духовні цінності (мову, літературу, мистецтво, освіту, науку), збереження та поширення духовної спадщини. Тоді ж інтенсивно відбувалося творення інфраструктури української культури (культурно-освітні товариства, бібліотеки, музеї, театри, музичні, хорові колективи тощо), об'єднання духовних зусиль національної еліти наддніпрянських і західноукраїнських земель, зростання національної свідомості українського народу. Головним здобутком розвитку української культури вважається утвердження етнокультурної достатності, що створило підґрунтя для становлення української державності в 1917–1921 рр. [2045].

Поняття «українське національно-культурне відродження» відображає процес становлення і розвитку культурно-освітнього та громадсько-політичного життя України впродовж різних етапів історичного розвитку. Воно

стимулювалося, з одного боку, природною потребою загальнокультурного розвитку, з іншого – необхідністю протидії гальмівній державній, урядовій політиці з боку російської, польської, австро-угорської, радянської влади. Важке політичне, соціально-економічне становище, культурний занепад викликали «захисну реакцію», що проявилася в цілому комплексі подій і явищ, які свідчили про засвоєння частиною інтелігенції й значне поширення в масах національної свідомості, активізацію українського національного руху в усіх його формах (спочатку культурно-просвітніх, згодом – політичних), про розвиток усіх галузей культурного життя українців. Діячі української культури були поставлені в умови доведення чинності національної культури в її суто етнічному розумінні. Етнографізм за таких обставин мусив стати і став визначальною рисою формування нової української культури. Це мало й свої негативні наслідки в галузі виховання національної еліти і в справі політичної реалізації національних прав українців, однак прийнятної альтернативи етнографізму впродовж довгого часу просто не було. Національне відродження як поняття окреслює процес набуття етносом таких якісних рис, які дозволяють йому усвідомити себе нацією. Національно-культурне відродження характерне для тих етнічних спільнот, які в попередні часи втратили власну державність, самостійне національне життя [2045].

Національно-культурне відродження – важливий чинник політичного життя і в багатонаціональних державах, і в міждержавних зв'язках. Головна його передумова – проголошення державного суверенітету. Це не реставрація нації і не реанімація всього того, що було в її історії. Сутність національно-культурного відродження виявляється в модернізації нації. У підході до з'ясування сутності та періодизації національно-культурного відродження простежуються два протилежні погляди. На думку одних дослідників, це однобічний процес утвердження національної свідомості в середовищі інтелігенції та поширення її в масах. Інший підхід розглядає національно-культурне відродження як достатньо складний і тривалий процес із різними стадіями розвитку, хронологічні межі яких неоднакові. Водночас зауважимо,

що окремі вчені звужують зміст поняття «національне відродження», обмежуючи його лише культурною фазою. Такий підхід є дещо спрощений, оскільки національне відродження є передусім політико-культурним процесом, кінцева мета якого – завоювання національної незалежності та проголошення національної держави. У низці сучасних досліджень під поняттям «національне відродження» розуміється такий етап у розвитку конкретного етносу, коли останній усвідомлює себе етнічною нацією, що має право на вільний, демократичний розвиток, самовизначення та державну незалежність [2045]. Отже, загальна мета процесу національно-культурного відродження в 1917–1921 рр. полягала в консолідації нації та відновленні української державності.

Актуальним питанням, що потребує конкретизації, залишається проблема культурно-історичних епох. На думку Д. Чижевського, незважаючи на вагомий досягнення в справі характеристики окремих культурних епох, все ж історичні характеристики минулого (у т.ч. й періоду української історії 1917–1921 рр.) залишаються недостатньо чіткими [1895, с.4]. Ідентичною є ситуація з періодизацією української літератури, зокрема її новітнього періоду, на чому наголошував М. Гнатишак (цю тему висвітлювали М. Возняк, М. Грушевський, С. Єфремов, О. Колеса, Б. Лепкий та ін.) [1896, с.12-14]. Літературознавці діаспори Є. Федоренко та П. Маляр у 1978 р. запропонували періодизацію української літератури ХХ ст., згідно з якою 1917–1921 рр. ввійшли до першого етапу – «Періоду революції та національного визволення України початку ХХ сторіччя» [1861, с.8]. На нашу думку, саме цей варіант періодизації можна вважати прийнятним щодо культурного процесу ХХ ст. в Україні.

Складовою теоретико-методологічних засад даного дослідження є зміст, характеристика таких елементів культури, як мистецтво та література. Мистецтво – специфічна форма суспільного світогляду та людської діяльності, яка відображає світ у художніх образах. У центрі витворів мистецтва – людина, її життя й діяльність у певних конкретно-історичних умовах. Художник опановує, перетворює і відбиває життя в художніх образах. Саме це й зумовлює специфічну функцію мистецтва – задоволення естетичних потреб суспільства,

людини шляхом продукування високоякісних творів, котрі можуть духовно збагатити її, а також розбудити мистецькі здібності. Поняття «мистецтво» охоплює художню творчість у цілому – літературу, архітектуру, живопис, графіку, декоративно-прикладне мистецтво, музику, театр, хореографію, кіно та інші види людської діяльності, що відбиваються як художньо-образні форми відображення дійсності [1914, с.245-246]. Виходячи з предмета дослідження, ми розглядаємо вплив інтелігенції на розвиток образотворчого мистецтва в його головних складових: архітектурі, скульптурі, живописі, графіці і, певною мірою, фалеристиці та геральдиці.

Література (лат. *litteratura* – буквене письмо) – сукупність писаних і друкованих творів кожного народу, епохи, людства; різновид мистецтва, власне, мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність за законами краси; результат творчого процесу автора, зафіксований у відповідному тексті за допомогою літер. За своїм змістом розмежовується на наукову та художню, призначену для задоволення пізнавальних, інтелектуальних та естетичних потреб. Художня література – гетерогенне за походженням мистецтво, яке має самодостатню естетичну цінність, що може бути по-різному трактована, інтерпретована залежно від мети і досвіду читача, літературного критика [1928, с.397-398].

Характеристика літературно-мистецького процесу спричинила потребу звернення до існуючого творчого доробку авторитетних дослідників минулого культури. Найвизначнішою працею з історії української літератури, створеною безпосередньо в революційні роки, стала «Історія українського письменства» С. Єфремова. Її методологія була зумовлена народницьким світоглядом. За схемою С. Єфремова, історія літератури – це історія ідей, а завдання історика літератури – досліджувати розвиток точно означених і, очевидно, суспільних ідей [1630, с.149]. Література як мистецтво є частиною творчої, духовної культури кожного народу, нації. Її значення полягає в створенні мистецьких, естетичних, етичних, ідейних і пізнавальних цінностей. Національно-культурне значення літератури ідентично визначив І. Нечуй-Левицький: «За міру розвитку

цивілізованої нації звичайно приймають її літературу... Література – це ціла пережита, давня й сьогочасна історія нації, се сама нація... Сьогочасна література якої-небудь нації показує нам, чого вона хоче, що вона думає, якою стежкою прямує і які цілі вона собі призначила» [1861, с.5-6].

Продукція літературної праці класифікується за жанрами. Літературний жанр – тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу, класифікує літературні твори за типами їх структури. Категорією вищого порядку при поділі літератури є літературний рід – епос, лірика, драма; категорією середнього порядку – літературний вид – роман, повість, новела в епосі; категорією нижчого порядку – різновид (жанр) [1928, с.406]. У контексті дослідження ми користуємося спрощеною формою поділу творів за літературними жанрами: проза, поезія, драма, оскільки ця робота виконується в галузі історичної, а не філологічної науки. Нами приймаються визнані в літературознавстві характеристики й класифікації літературних стилів, літературних напрямів [1861, с.6].

Літературно-мистецький процес 1917–1921 рр. являв собою розвиток літератури та мистецтва цього періоду й супроводжувався співіснуванням, суперництвом різних літературно-мистецьких стилів і напрямів. Зокрема, боротьба чи, принаймні, суперництво в 1917–1921 рр. відбувалося між асоціаціями, угрупованнями, організаціями, які проголошували й декларували особливості свого літературно-мистецького напрямку та намагалися його реалізувати, досягнути в зразках творчості. Водночас поява нових стилів і напрямів не означала повної ліквідації вже існуючих стилів і напрямів у контексті даного хронологічного періоду. Зрозуміло, що стилі й напрями не є абсолютним явищем, чітко визначеним раз і назавжди [1861, с.6-7].

Встановлено факт наявності проблеми порівняльного аналізу літератури та образотворчого мистецтва щодо увиразнення специфіки кожної з цих галузей культури та дослідження їх взаємовпливів, що сягає своїм корінням в епоху античності. Німецький теоретик Г. Лессінг у трактаті «Лаоокоон, або Про межі малярства і поезії» (1766 р.) розглянув проблеми наближення мистецтва

до життя, проаналізував сутність та засоби словесного й образотворчого мистецтва. Методологічно порівняльний аналіз Ш. Батте охоплює 7 видів мистецтв: поезію, живопис, музику, архітектуру, красномовство, скульптуру і танець, які повністю вичерпують світ мистецтв як витончених, створюваних для насолоди, так і «прикладних» (архітектура, красномовство) [1533, с.11]. Нам здається прийнятною позиція І. Франка про наявність специфіки та переваги кожної з цих галузей культури [1928, с.258].

Вагомим доробком з історії мистецтва є праці Г. Гегеля. Головний його методологічний здобуток становить поєднання принципів логіко-теоретичного й історико-генетичного аналізу мистецтва. У концепції Г. Гегеля мистецтво розглядається в постійному розвитку. Воно розвивається, змінюючи структуру та співвідношення різних видів на основних етапах історико-художнього процесу [1533, с.13-14]. У ході виконання дослідження підтвердилося доведення англійського соціолога та філософа Г. Спенсера про те, що поява визначних постатей зумовлюється характером культури конкретного суспільства [1520, с.18]. Адже в 1917–1921 рр., незважаючи на всю складність ситуації, як визначні діячі європейської культури проявили себе чимало українських літераторів, художників.

Початок ХХ ст. позначився появою концепції швейцарського дослідника Г. Вельфіна, згідно з котрою визначено принцип «історія мистецтва без імен». На його думку, історія мистецтва складається з індивідуальних продуктів діяльності окремих художників, водночас утворюючи об'єктивний, закономірний і ніби анонімний процес. Під час Першої світової війни (1915 р.) з'явилася праця Г. Вельфіна «Основні поняття історії мистецтва», в котрій автор обстоював думку про «подвійний корінь» мистецького стилю, що визначався історичним типом бачення й національними особливостями, надаючи вирішального стилю історичній складовій [1533, с.16-17]. У контексті європейських світоглядно-естетичних ідей проблеми трансформації художніх стилів висвітлено в працях українських мистецтвознавців (Д. Антонович, М. Голубець, П. Жолтовський, В. Залозецький, В. Січинський, Д. Чижевський).

Саме мистецтвознавчі теорії, погляди, течії впливали на розвиток українського мистецтва на початку ХХ ст. загалом і на світоглядну позицію, авторський стиль як окремих художників, так і мистецьких шкіл зокрема. Головним чином нові тенденції формувались у галузі архітектури, інтер'єру й ужиткового мистецтва, проте найактивніше діяли живописці та графіки. У діалозі, передусім із європейськими художніми традиціями, створювалися й створюються пріоритети українського мистецтва.

Протягом останніх десятиліть в українській історичній науці відбуваються зміни, які засвідчують хоча й повільне, проте неухильне засвоєння нею надбань сучасної гуманітаристики. За словами В. Склокіна, «значна частина українських істориків пишуть свої праці так, ніби західної гуманітаристики з її дискусіями та теоріями в принципі не існує». Хоча, з іншого боку, утворюються паралельні інтелектуальні простори, в межах яких відбувається засвоєння сучасних ідей [1823, с.11].

Реалізації наших дослідницьких завдань великою мірою сприяло використання методологічного інструментарію у вигляді системи принципів, методів, прийомів, способів і засобів, характерних для історичної науки [1914; 1915; 1490; 1520]. В основу дослідження покладено дотримання методологічних правил, найважливішими серед яких є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності. Використання принципу історизму сприяло дотриманню конкретно-історичного підходу в ході аналізу діяльності української інтелігенції в галузі національної культури в 1917–1921 рр., врахуванні умов її життя і творчості. Саме цей принцип робив можливим конкретизацію вивчення внеску інтелігенції в культуротворчий процес революційної доби, а також сприяв аналізу його в контексті зв'язку з політичним, військовим, соціально-економічним процесами. Відповідно до принципу історизму культуротворча діяльність української інтелігенції розглядалася у вимірі, в якому відбувалася в дійсності, тобто ми намагалися відтворити її з дотриманням наукової об'єктивності, виключаючи спотворення історичної картини тих часів.

Об'єктивне вивчення історії України в 1917–1921 рр. можливе за умов дотримання принципу системності. На повноті розкриття теми позначається поєднання суміжних знань із всесвітньої історії, історії України, культурології, літературознавства, мистецтвознавства. Для з'ясування повної масштабності культуротворчих перетворень у 1917–1921 рр., місця і ролі в них інтелігенції, забезпечення зрізу цілісності української історичної думки використання принципу системності сприяло врахуванню здобутків історичної науки не лише материкової України, а й української діаспори. Загальним і обов'язковим правилом нашого дослідження став принцип об'єктивності, який спонукав до максимальної виваженості в оцінках літературно-мистецької творчості української інтелігенції в 1917–1921 рр., співставлення до нього різних точок зору. Аналізуючи культуротворчу діяльність української інтелігенції, ми виходили з позицій об'єктивного пізнання історичних явищ і фактів. Використання принципу об'єктивності сприяло ретельному добору джерельно-історіографічної бази дослідження, її аналізу та інтерпретації.

Важливе значення в дисертації приділено принципу всебічності, поєднаному з принципами системності й об'єктивності. Дотримання цього принципу сприяло всеохоплюючому аналізу літературно-мистецької діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. шляхом виявлення та залучення максимальної кількості джерел, що містять відомості про тему дослідження, простеження всіх напрямів, течій, наукових шкіл, персоніфікації внеску вітчизняних і зарубіжних учених у розвиток досліджуваної проблеми. Змістовою складовою стало також дотримання принципу наступності наукового пізнання, що застерегло від однобічності та суб'єктивізму, наближенню даного дослідження до тенденцій розвитку сучасної історичної науки. Саме завдяки цьому принципу реалізована прогностична функція подальшого наукового вивчення проблеми.

Компонентом методологічного інструментарію праці є комплекс основних дослідницьких методів, які можна поділити на три підгрупи: загальнонаукові, специфічно-історичні та міждисциплінарні. Нами використано

такі загальнонаукові методи, як історичний, логічний і метод класифікації (систематизації). Серед історичних методів дослідження чільне місце зайняли методи історіографічного аналізу, синтезу, системно-структурного і проблемного підходу, проблемно-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний; методи типологізації, класифікації, періодизації (діахронний), наукометрії тощо. Так, метод історіографічного аналізу дозволив виокремити внесок у вивчення історіографії проблеми культуротворчої діяльності української інтелігенції 1917–1921 рр. істориків різних поколінь. Метод синтезу сприяв поєднанню одержаної інформації, реконструкції на її основі процесу розвитку літературно-мистецького життя інтелігенції революційної доби.

Важливі функції виконали проблемно-хронологічний та історико-ситуаційний методи, що дозволили усвідомити причини активізації або уповільнення діяльності інтелігенції в галузях літератури та образотворчого мистецтва на різних етапах української державності, з'ясувати вплив конкретно-історичної ситуації на активність літературно-мистецької інтелігенції. Загалом же історичні методи зробили можливість загальної реконструкції культуротворчого процесу та місця в ньому інтелігенції, сприяли порівнянню локальних, регіональних аспектів культурної творчості інтелігенції в загальноукраїнському контексті.

Чільне місце відведено методу типологізації історичних напрямів, наукових шкіл, порівняльному аналізу наукових праць. Шляхом порівняння наукових розвідок істориків радянської доби, еміграції та сучасних учених, співставлення поглядів представників різних шкіл, їх монографічних досліджень вдалося виявити наукову новизну та оригінальність у трактуванні досліджуваної теми.

Домінуючу позицію займає використання біографічного методу, який дозволив персоніфікувати розвиток української культури в 1917–1921 рр., простежити життєвий і творчий шлях великої кількості представників літературно-мистецької інтелігенції, виокремити їх особистий внесок у

національну культуру, з'ясувати співвідношення творчості інтелігенції з тогочасними суспільно-політичними процесами, виявити характерні риси тогочасного покоління інтелігенції. Для реалізації цієї мети ми використовували принципи та положення «історик як біограф», висунуті А. Тейлором [1901]. У процесі підготовки даного дослідження, зокрема, в ході опрацювання біографій діячів культури революційної доби ми враховували основні методологічні засади, особливості, принципи, тенденції розвитку як вітчизняної, так і зарубіжної історичної біографістики з усвідомленням того, що спільною методологічною основою біографії як історико-культурного явища є сукупність принципів і методів історичної науки, які визначають встановлення автентичності та вірогідності біографічної емпіричної бази, історичні методи аналізу фактів, їх інтерпретації та реконструкції життя й діяльності особистості, узагальнені й рекомендовані зокрема В. Чишком [1872, с.4, 8]. Це стосується й біографій визначних діячів української культури, представників літературно-мистецької галузі 1917–1921 рр., чийі імена, життя і творчість довгі десятиліття перебували під офіційною забороною радянської ідеології.

Особливістю дослідження є використання у процесі його виконання міждисциплінарних методів, насамперед культурологічного, що сприяв аналізу історичного матеріалу крізь призму культури. У процесі роботи практично апробовувався ідіографічний метод, запропонований до наукового обігу неокантіанцями Баденської школи для вивчення гуманітарних наук про культуру. Цей метод дозволив забезпечити автентичне осмислення індивідуальних рис історичних явищ шляхом їх характеристики як цінностей і здобутків української культури 1917–1921 рр. У контексті цього підходу виявлено, адекватно зафіксовано унікальність реалій культуротворчої діяльності української інтелігенції як таких, що мають аксіологічне значення.

Для проведення математичних обрахунків статистичних даних, кількісних показників ми користувалися математичним і статистичним методами в історичному дослідженні. Методологічний плюралізм на противагу марксистському методологічному монізму динамізував розвиток історичної

науки, стимулював появу нових теоретичних концепцій, які, з іншого боку, не завжди ставали ефективною методологією. Радянська історична наука костеніла в своєму «традиціоналізмі», склалася зтяжна ізоляція від світової історичної науки. Поява фундаментальних об'єктивних праць з історії розвитку національної культури в 1917–1921 рр., написаних з урахуванням нових методологічних підходів, у СРСР була неможлива. Тому це дослідження виконувалося з врахуванням традицій і досягнень європейської історичної методологічної науки, зокрема, емпіричного контексту історичної нарації, популяризованої польським ученим Є. Топольським [1823, с.22-30].

У дослідженні поєднані методи таких галузей наук, як історія, культурологія, літературознавство, мистецтвознавство та їх спеціальні дисципліни. Із погляду історичної змінності літературно-мистецького процесу основна увага нами приділена культурно-історичній, історико-порівняльній та біографічній школам. Представники французької « нової історичної науки » поклали початок вивченню історії як історії культури, культури еліти. У парадигму постмодерністського історичного мислення входить нове розуміння предмета і методів минулого. Для « інтелектуальних істориків » предметом вивчення є « нова культурна » та « нова інтелектуальна » історія, в котрих ключовим є культурологічний підхід [1518, с.14]. Під час узагальнення соціального портрету представників творчої інтелігенції революційної доби виникла об'єктивна потреба розробки окремих аспектів проблеми історії повсякденності, яка стала одним із важливих напрямків сучасної історичної науки й перебуває в полі уваги зарубіжних (із другої половини ХХ ст.) та вітчизняних (із кінця ХХ ст.) дослідників [1521].

Отже, комплекс наукових дисциплін історії, літературознавства та мистецтвознавства виділяє основні та допоміжні дисципліни. Для підготовки дисертації використаний широкий спектр джерельно-історіографічної бази, у т. ч. і праці зі всесвітньої історії, історії України, літератури, образотворчого мистецтва, літературної, мистецтвознавчої критики (основна група), бібліографії, літературознавчої, мистецтвознавчої історіографії та

джерелознавства (допоміжна група). Ми намагалися не підпасти під вплив позитивістської школи в історіографії щодо культу писемного документа як єдиної достовірної історичної бази. Наукове дослідження літературно-мистецької творчості як безпосередньо важливої складової культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. ускладнювалося низкою об'єктивних обставин, серед котрих неповнота інформації про минулі події та явища, неможливість експериментально-практичної взаємодії з минулим, тісний взаємозв'язок історичного пізнання з ідеологією тощо. Таким чином, дисертаційна праця базується на загальних і специфічних теоретичних і методологічних засадах історичної і суміжних наук (насамперед – історії культури, літературознавства, мистецтвознавства) й має відповідний категоріально-понятійний апарат. Використання різноманітних наукових методів, послідовне дотримання принципів історизму, об'єктивності, всебічності, системності створили можливість виконання поставленої мети і завдань дослідження.

Узагальнюючи висновки, можна стверджувати, що історіографія теми «Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.)» у своєму розвитку пройшла п'ять основних періодів. Зокрема, перший період – 1917–1921 рр., безпосередньо час революції; другий – 1920-ті–початок 1930-х рр., формування тоталітарної системи; третій – 1930-ті–перша половина 1950-х рр., панування сталінських тенденцій; четвертий – друга половина 1950-х–перша половина 1980-х рр. (два підперіоди: хрущовський і брежнєвський); п'ятий – друга половина 1980-х рр. – 1991 р. – роки горбачовської перебудови. З проголошенням незалежності України, з 1991 р. розпочався новий, сучасний період. Для першого з них характерна поява праць на території України, авторами котрих були свідки та учасники революційних подій, діячі літератури та образотворчого мистецтва, літературо- та мистецтвознавці. Винятковий інтерес становлять праці, підготовлені в часи, коли безпосередньо відбувалися історичні події в галузі розвитку літератури та образотворчого мистецтва в роки революції (1917–

1921). Упродовж другого періоду спостерігалася активізація появи праць з історії української культури, літератури та образотворчого мистецтва за кордоном. У зв'язку з більшовицькою ідеологічною системою, що почала формуватися та утверджуватися в УСРР (УРСР), наявні наукові розвідки з різнобічних аспектів минулого Української революції 1917–1921 рр. мали заангажований характер. Ідеологічна криза стала ще більш спустошливою в умовах сталінізму впродовж третього періоду. Суттєвих змін в історіографії досліджуваної теми не відбулося й упродовж четвертого періоду. І лише починаючи зі зняття часткової заборони в часи перебудови (п'ятий період), в УРСР почали з'являтися перші спроби об'єктивного дослідження місця інтелігенції в державотворчих, культуротворчих процесах 1917–1921 рр. Якісні зміни в галузі історико-культурних наукових проєктів активно розпочалися з 1991 р. і тривають до теперішнього часу. Аналіз історіографічного доробку досліджуваної проблеми свідчить про значну увагу за кордоном, починаючи з 1921 р. до теми національно-культурного відродження в Україні та місця в цьому процесі літературно-мистецької інтелігенції 1917–1921 рр.

Участь літературно-мистецької інтелігенції у національно-культурному відродженні в 1917–1921 рр., окрім історіографії, достатньо репрезентативно представлена й архівними джерелами в фондах як центральних, так і регіональних державних (зарубіжних) архівів, музейних, бібліотечних установ, а також у матеріалах широкого кола документальних джерел. Тогочасна періодика допомогла встановити хронологічну канву подій, частково подала первинні елементи їх пояснення, виступила відображенням різних тенденцій та поглядів епохи й найважливіше зафіксувала конкретний внесок літераторів, митців, критиків у розвиток національно-культурного життя країни. Всебічному критичному аналізу історіографічно-джерельної бази й спрямовувалася наша пошукова, аналітико-систематизуюча робота. Проаналізована низка понять, наукових принципів і методів склала теоретико-методологічну основу обраного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ НА СТАНОВИЩЕ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО- МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

2.1 Соціальна характеристика творчої інтелігенції

Соціальним критерієм у дослідженні творчої інтелігенції виступає її професійна трудова діяльність у межах чітко визначених функцій (конкретно – в галузі літератури та образотворчого мистецтва), які історично обумовлюються та розширюються в силу культурного розвитку суспільства [1554, с.3]. Українська інтелігенція відіграла ключову роль у розвитку процесу національно-культурного відродження в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., виступила рушієм суспільно-політичного життя, суб'єктом формування національної свідомості української нації, захисником української культури [827; 1386; 1429; 1558; 1559; 1611; 1722; 1766; 1783; 1874; 1917]. Революційні події 1917–1921 рр. в Україні, початок яким поклала Лютнева революція в Росії, вирішальним чином вплинули на історичну долю української творчої інтелігенції. Їй були характерні певні особливості, притаманні в загальних рисах й іншим національним околицям Російської імперії. Залишалося нерозв'язаним національне питання. Могутнє піднесення національно-визвольного руху збіглося в часі з соціальною революцією. Перебіг двох найважливіших історичних процесів – соціального й національного – спричинили в Україні в 1917 р. складну суперечливу ситуацію і поставили українську інтелігенцію в нові умови діяльності. Творча інтелігенція на початку Лютневої революції 1917 р. не була однорідною ні в соціальному, ні в національному плані. Немає достовірних статистичних матеріалів про її соціальний, національний, професійний склад, що значно ускладнює висвітлення багатьох питань її культуротворчої діяльності. Відомо, що в її складі українці за походженням переважали над росіянами, поляками, євреями

та представниками інших національностей. Поділ інтелігенції, котра проживала в Україні, на національні групи мав умовний характер внаслідок послідовної політики зросійщення. Представники будь-якої національності отримували освіту в російських навчальних закладах, працювали в російських державних установах. Тому до української літературно-мистецької інтелігенції можна віднести тих її представників (як українців за походженням, так і вихідців із інших національностей), які вважали себе українцями або представниками української культури, брали активну участь в українському національно-культурному відродженні. Відповідно представниками російської, польської, єврейської інтелігенції, які проживали в Україні, були вихідці із середовища цих націй, а також ті, хто ідентифікував себе з їхньою культурою (наприклад, українець за походженням академік В. Вернадський вважався представником російської інтелігенції). Особливості історичного розвитку України, жорсткі національні утиски призвели до того, що, за винятком кількох родин (Косачі, Лисенки, Рильські та ін.), українська інтелігенція складалася з інтелігентів у першому-другому поколінні й належала до середнього класу [1616, с.80-81].

На думку С. Постнікова, у період революційних подій суспільство (у т. ч. й інтелігенція) поділяється на крайніх «за» і «проти». Одна категорія не підтримує революцію, вбачаючи в ній загибель культури; інша – навпаки вважає, що саме революція здатна змінити не лише культуру, а й старий суспільний лад. Найчастіше в революції яскраво проявляється так звана гетерогенія цілей: їх кінцевий результат завжди значно відрізняється від того, яким його прогнозували на початку революції [1366, с.10-11]. Як писав М. Шаповал, «революція до нас прийшла з Петрограда і владу передала тим, хто жив у містах і хто був організований. У містах була чужа організована більшість, ціла ж Україна – селянська і робітничка – лежала облогодом, несвідома, не знаючи навіть свого імені. Ще за царського режиму російські чорносотенці рахували «свідомих українців» на 25–30 тисяч осіб, перебільшуючи сили українського визвольного руху» [1874, с.75]. М. Шаповал констатував про надзвичайне національне піднесення серед українського народу [1874, с.76].

Початок революційних подій 1917 р. в Україні започаткував період активної саморефлексії літературно-мистецької інтелігенції, її самовизначення в системі соціальних координат, пошуку «свого» місця в суспільстві. Сам термін «інтелігенція» в умовах революційних катаклізмів набув додаткового, соціологічного значення. Ним почали визначати не тільки певну морально-психологічну категорію, а й цілком конкретну соціально-професійну верству – представників розумової праці. Значною мірою це було, як вважає Г. Касьянов, «європеїзацією» цього поняття. Духовно-месіанський зміст терміна «інтелігенція», який відповідав традиціям української культури, доповнився більш реалістичними, соціологічними мотивами й пов'язувався з характером професійної діяльності, місцем у системі поділу праці. У першому десятилітті ХХ ст. завершився процес формування загального соціально-психологічного портрета інтелігенції як самостійної соціальної верстви. Тому можна говорити про масову поведінку та психологію літературно-мистецької інтелігенції, можливість розгляду її творчого портрета [1496, с.20].

До категорії літературної інтелігенції (в широкому розумінні) належали не лише письменники різних жанрів – драматурги, поети, публіцисти, критики, літературознавці, перекладачі, а й фахівці видавничої справи, видавці. Для фахівців у сфері літератури не був притаманний такий досить важливий, суттєвий, як для інших груп інтелігенції, критерій спеціальної освіти. Звичайно, письменнику був потрібен високий рівень грамотності, однак наявність якісної освіти ще не робила його популярним, авторитетним літератором. Багато письменників одержали імпульс до літературної діяльності, здобувши спочатку освіту вчителів, лікарів, інженерів тощо. Важливу роль у літературі відігравали самоучки. Зростанню інтересу до літератури сприяла активізація суспільно-політичного, культурно-освітнього життя, у т. ч. й видавничої роботи, преси, котрі позбавлялися цензури, потяг широких народних мас до книги, друкованого слова українською мовою. Загальний рівень матеріального забезпечення літературної інтелігенції залишався низьким, мав епізодичний характер і безпосередньо залежав від таких чинників, як визнання та

популярність автора, розмір виплачуваних гонорарів тощо. «Літературна діяльність, – за словами В. Боровського, – не є звичним способом заробітку на хліб, як більшість професій. Навіть якщо сам літератор дивиться на неї виключно з фінансової сторони, вона зберігає, в силу свого величезного громадського значення, все-таки характер ідейної діяльності». Тому було дуже важко створювати об'єднання письменників на ґрунті професійних інтересів, котрі ставили за мету працювати заради своїх переконань, жертвуючи матеріальною стороною [1554, с.146].

Формування художньої інтелігенції в Україні також мало певні закономірності. Найвищим мистецьким центром підготовки професійних художників до 1917 р. залишалася Петербурзька Академія мистецтв (далі – ПАМ); у Наддніпрянській Україні функціонували Київське, Одеське та Харківське художні училища. На якості художньої освіти відбивалися консервативні, застарілі форми, методи навчання та інші складові навчальної, методичної, організаційної роботи, що визначало доцільність її реформування. Кадри художників готувалися також і в художньо-технічних закладах, приватних рисувальних школах. Професійних художників в Україні було недостатньо. Але навіть із наявних не всі могли знайти належно оплачувану роботу. Як дефіцитна характеризувалася ситуація з висококваліфікованими художниками-педагогами. Широким попитом користувалися вчителі малювання, адже ця навчальна дисципліна існувала в системі підготовки багатьох фахівців різних профілів. Для провінційних регіонів характерною була нестача архітекторів. Все виходило з того, що професія художника вважалася не достатньо престижною. І. Крамської об'єктивно зауважував: «Художники – це частина нації, яка вільно та за покликанням поставила своїм завданням задоволення естетичних потреб свого народу» [1554, с.162].

Фінансування підготовки мистецьких кадрів та праці художників в Україні відбувалося за залишковим принципом. Найбільш доступним і низькооплачуваним заробітком для художників-початківців залишалися замовлення на церковний живопис. Загроза постійної роботи в цьому напрямі

полягала у втраті рівня професійності. Досить поширеною та високооплачуваною формою заробітку було написання портретів як відомих діячів, так і приватних осіб. Звичним джерелом доходу залишалася участь у колективних і особистих виставках зі входною платою та з продажем робіт, а також оформлення різноманітних заходів, установ, торговельно-розважальних місць, рекламної продукції тощо. Використання результатів творчості художників мало різноманітний характер. Їх купляли заможні люди, колекціонери, музеї.

Відповідно до умов життєдіяльності в суспільстві сформувався й певний зовнішній вигляд інтелігента. У масовій свідомості з поняттям «інтелігент» пов'язувалася людина цілком визначеного стилю життя, поведінки, манери одягатися, матеріально-культурних потреб. Охайний одяг, борода або вуса, окуляри, чемна поведінка, вибачливість – риси стереотипу «інтелігентної людини», котрий був загальним для всієї України [1496, с.19]. Саме такий типовий узагальнюючий портрет склався на початок революції, ввійшов до літератури, театру, творів образотворчого мистецтва. Значна частина інтелігенції за своїм матеріально-побутовим і соціальним становищем відповідала стандарту західного «середнього» класу й відрізнялася в цьому контексті від більшості українського населення. Нестабільне соціальне становище інтелігенції, різні умови існування та матеріального забезпечення, матеріальна залежність від держави визначали не тільки її громадянську позицію, а й вносили специфіку в ідейно-політичне розмежування [1616, с.60]. Революційні події 1917–1921 рр. спричинили зміни в ході національного і культурного розвитку України й не могли не відбитися на всьому способі життя літературно-мистецької інтелігенції. Революція породила не лише нові літературно-мистецькі течії й форми, а й продукувала новий тип інтелігента, часто зовсім протилежний існуючому не лише за зовнішнім виглядом, але й за психологічною ознакою, ідеологічною характеристикою та приналежністю. Це стало можливим завдяки зміні існуючої раніше парадигми «інтелігенція – народ» на «інтелігенція – влада». Саме в цій площині простежується один із

найважливіших сюжетів із погляду самопізнання інтелігенції – усвідомлення нею історично-культурної та духовної місії. Належним чином сприймається характеристика інтелігенції, зроблена М. Славинським для чіткого уявлення про самооцінку даної суспільної верстви на початок революційних подій 1917 р. [2040]. Вона узагальнює соціально-психологічні характеристики комплексного портрета не лише російської, а й української інтелігенції, адже вони були здебільшого спільні; тип російського інтелігента часто слугував взірцем для українських інтелігентів; тодішня публіцистика під узагальненням «російський інтелігент» мала на увазі всю національну інтелігенцію.

Окреслюючи загальний соціально-психологічний портрет творчої інтелігенції на початок революційних подій 1917 р., можна виділити деякі притаманні їй властиві їй спільні риси й особливості: з одного боку – високий рівень моральних вимог, почуття справедливості, протесту проти насильства над людиною, визнання свободи особистості головною цінністю в системі загальнолюдських цінностей, опозиційність режиму, а з іншого – схильність до компромісів, непослідовність соціальної поведінки, індивідуалізм і колективний чи професійний егоїзм, схильність до ірраціоналізму тощо. Наведена характеристика не є вичерпною, оскільки подає лише приблизне уявлення про соціально-психологічне обличчя творчої інтелігенції того часу. Вони змінювалися й набували діаметрально-протилежних рис в умовах революційної дійсності, воєнних, політичних, соціально-економічних катаклізмів, культурних реформ під впливом різноманітних обставин.

Українська літературно-мистецька інтелігенція на певних етапах революції своєю діяльністю, поведінкою й соціально-психологічними якостями багато в чому сприяла збереженню високого громадського статусу загальнолюдських морально-етичних цінностей, зокрема таких як честь, гідність, повага до особистості, патріотизм тощо. Однак було б необ'єктивно не вказати на характерні риси саме української творчої інтелігенції, порівняно з представниками інших національностей. Ідеться про надмірну схильність деяких представників інтелігенції до культивування й абсолютизації власних

поглядів, особистої вдачі, егоїзму, завдяки чому в ході революції їй часто бракувало почуття єдності, спільності інтересів, зокрема й на полі культуротворчої діяльності. Варто вказати й на важливе значення для літературно-мистецької інтелігенції в її виборі типу та характеру соціальної поведінки, емоційної сфери, котра для письменників і художників часто була визначальною. Це пояснюється не лише рисами національної психології, а й загальним, невідповідним щодо вимог часу, інтелектуальним розвитком.

Соціально-психологічний портрет літераторів і митців буде неповним без таких аспектів, як рівень національної свідомості, джерела формування та поповнення цієї категорії творчої інтелігенції, зв'язку з селянством, робітничим класом тощо. Творча інтелігенція як на початок, так і в процесі революційних подій володіла традиціями відтворення й передачі національно-культурних традицій, на котрих і базувалася її національна свідомість. Однак проблема «селянство – інтелігенція» стала однією із найбільш суттєвих, взаємно незрозумілих і невизначених до кінця революції (та й у наступному теж). Вона, безсумнівно, реально вплинула на хід і наслідки революції. Першопричиною цього була масова неписьменність українського селянства, вузькість його світогляду, що зафіксував у травні 1918 р. автор меморандуму Британського департаменту розвідки [1430, с.54-55]. Загальними рисами національної свідомості творчої інтелігенції в 1917–1921 рр. стали усвідомлення не лише етнічної, а й національної окремішності від інших націй (насамперед – від російської), прагнення до культивування української мови та культури, відчуття себе як окремої частини тогочасного соціуму, раціонального підходу щодо мотивації самовиховання національної свідомості, патріотизму, захисту української культури від негативного впливу інших культур [1496, с.21-25].

Порівняно з такими групами української інтелігенції, як представники адміністративно-репресивного апарату, учителі, вихователі, викладачі, працівники лікарсько-санітарної галузі, юристи, група літераторів і митців (як і юристів) була нечисельною. Однак завдяки своєму впливу на різні сторони суспільно-політичного й культурного життя ця професійна група інтелігенції,

передусім літератори, мала вагомі переваги перед іншими категоріями інтелігенції. Серед вказаних видів занять професії літераторів і художників належали до кола так би мовити «найінтелігентніших», особливо враховуючи певну специфіку поняття «інтелігенція» у революційний час.

За нашими підрахунками, підтвердженими інформацією дисертаційного дослідження, в 1917–1921 рр. на території України активно працювало 367 представників літературно-мистецької інтелігенції (літераторів – 191; представників образотворчого мистецтва – 176). На професійному рівні 28 осіб займалися літературною та 16 – мистецтвознавчою критикою. Щодо територіального розподілу літературно-мистецької інтелігенції, то місцем її найвищої концентрації стали найбільш значні культурно-освітні осередки – міста Київ, Харків, Одеса, губернські й, меншою мірою, повітові центри. Майже всі відомі діячі літератури й образотворчого мистецтва мешкали в містах, чим пояснюється специфіка цих видів творчості. У співвідношенні між чоловіками й жінками, що представляли професійну літературно-мистецьку галузь, домінуючу перевагу домінували представники чоловічої статі. Відомих жінок-письменниць та жінок-художниць було мало (літераторів – 16, художників – 12).

За виявленими даними в Україні на кінець XIX – на початок XX ст. в науці, літературі й мистецтві було зайнято 4 594 особи (із них: 3 959 чол. – 86,2 %; 635 жін. – 19,8 %). Ця інформація свідчить про певні зміни в питанні фемінізації інтелігенції). За національною приналежністю українці в означеній професійній категорії інтелігенції посідали всього 10,6 % (489 осіб), поступаючись у 4 рази росіянам, у 2 рази євреям та дещо перевищуючи поляків [1496, с.35]. Подібною була ситуація у цій площині й у революційні роки.

Важливим доповненням до соціального портрета літературно-мистецької інтелігенції революційної доби є кількісні та якісні характеристики її внутрішньої структури: національність, віковий ценз, місце проживання, рівень освіти тощо. Саме ця категорія з-поміж усієї української інтелігенції мала властиві лише літераторам і художникам особливості, специфіку, характерні

риси психології, творчості. Національний склад населення м. Києва в 1917–1920 рр. був представлений так: 1917 р. – всього населення – 467 591 (у т. ч.: українців – 16,4 %; росіян – 50,0 %, євреїв – 18,6 %, поляків – 9,1 %, інших національностей – 5,9 %); 1919 р. – всього населення – 544 369 (у т. ч.: українців – 25,1 %; росіян – 42,7 %, євреїв – 21,1 %, поляків – 6,8 %, інших національностей – 4,4 %); 1920 р. – всього населення – 366 396 (у т. ч.: українців – 14,3 %; росіян – 45,6 %, євреїв – 31,9 %, поляків – 3,8 %, інших національностей – 3,4 %) [1874, с.14]. На підставі виявленої більш докладної інформації можна простежити зайнятість населення м. Києва в 1917 р. за видами професійної діяльності (в т. ч. за національностями). Так, із загальної кількості 467 591 особи у галузях науки, літератури, мистецтва, педагогіки, юриспруденції та медицини працювало 4 547 осіб (із них: українців – 830, малоросів – 322, росіян – 2007, поляків – 430, євреїв – 81). Відсоток зайнятих у цих галузях українців та малоросів складав 8,0; росіян – 9,5 [1369, с.12-13]. За наявними даними, у 1917 р. до інтелігенції в Україні належало майже 300 тис. чол. [1616, с.111]. Існують також й інші дані за 1919 р. [907]. Порівняльний аналіз свідчить, що кількість українців зросла за неповних два роки більш ніж у два рази, кількість малоросів різко зменшилася й, таким чином, м. Київ почав швидко набувати «українського вигляду» [908]. У губернських містах, де вершилася доля революції, українці становили лише п'яту частину населення. За три роки революції частка українців у великих містах ще зменшилася: в губернських містах вона складала 14 %, в інших – 40,5 %. По селах – 83,9 %. [1535, с.201]. Станом на 1920 р. у Наддніпрянській Україні в містах проживало 8,8 % українського населення, решта 91,2 % – у селах.

Національно свідома українська інтелігенція, котра традиційно зосереджувалася в середовищі науки, літератури й мистецтва, чисельно поступалася російській і єврейській. За існуючими припущеннями, можливо саме цей чинник і став однією з причин слабкості й вузькості українського національного руху в революційні роки. Щоправда, визначаючи частку українців серед літераторів і митців, навряд чи можна безпосередньо

пов'язувати їх невелику кількість із слабкістю національної свідомості мас, тому що в цьому випадку, очевидно, визначальну роль має відігравати не кількість, а якість цієї професійної групи. У такому плані слід враховувати конкретні історичні обставини, за яких формувалася в революційні роки літературно-мистецька інтелігенція. З погляду формування національно свідомої інтелігенції вкрай несприятливими були попередні часи російського царизму зі своєю сумнозвісною політикою загального зросійщення, ганебними юридичними актами на зразок Валуєвського циркуляру 1863 р., Емського указу 1876 р., цензурних правил 1881 р. тощо, які проголошували прямі репресивні заходи проти українського національно-культурного руху. На початок 1917 р. українська інтелігенція майже півстоліття перебувала у напівлегальному становищі в плані розвитку вітчизняної культури. У революційні роки інтелігенції доводилося докладати зусиль для подолання перепон на шляху розвитку літератури, мистецтва та й взагалі для доведення російському громадянству права на існування української культури [1496, с.37-38].

У травні 1917 р. на сторінках преси В. Королів виступив із закликом до інтелігенції «Час платити борги!», в якому зазначав, що борг української інтелігенції перед народом значно більший, порівняно з іншими націями. Пріоритетною сферою в цьому плані автор вбачав культуру [798]. Революція спричинила підтримку національно-культурних починань серед українців у різних країнах. Багато хто з них прагнув повернутися в Україну, щоб сприяти розвитку вітчизняної культури. Так, до Генерального секретарства освіти (далі – ГСО) 22 листопада 1917 р. звернувся викладач Петроградського реального училища С. Слободянюк-Подольян, уродженець Поділля, з бажанням працювати в системі мистецької освіти України [60, арк.23]. Учасник революційних подій 1917–1921 рр. на Лівобережжі Ю. Артюшенко твердив про відмінність ментальності населення по обидва боки Дніпра, вказуючи на наявність на Лівобережжі козацьких традицій, з одного боку, та особливостей поглядів робітничого класу, з іншого, що ускладнювало культуротворчу роботу інтелігенції, про проблемність взаємин між українським селом і панівним над

ним «чужонаціональним містом», котре всебічно «пильнувало, щоб приборкати не тільки національний чин, але й національно-духовний і культурний прояв мас, а зокрема – інтелігенції – мозку народу». За його словами, у 1917–1921 рр. у містах було вкрай мало достатньої кількості свідомої української інтелігенції [1359, с.71]. Це ж підтверджують й дослідники О. Брик, О. Комарніцький. «В 1917–1921 роках міста й містечка в Україні властиво не були в українських руках, – там переважали й правила неукраїнці. Отже, тоді було так, що в чиїх руках були міста, в руках того була й країна», – писав О. Брик. Тому й не можна було сподіватися на високий рівень національної й державної свідомості селянської верстви, головною цінністю якої була не культура, а земля. За наявними статистичними даними, напередодні 1917 р. українські міста й містечка були заселені російським, єврейським, польським і, на останньому місці, українським населенням. Культурно-освітній розвиток, суспільний поступ, національно-державницька свідомість зазвичай поширюються з міста в село, а не навпаки [1379, с.16-21].

К. Широцький звертався до інтелігенції із закликами їхати в села й там працювати в галузі національно-культурного будівництва з селянством («Нова Рада», 22 вересня 1917 р.). Досить своєрідною була його характеристика соціального портрета українського селянства. У сільській місцевості представників інтелігенції було вкрай мало (вчителі, священники, медики), не говорячи про мешканців села-художників, літераторів. Причиною цього була загально визнана провідними діячами українського національного руху ситуація багатовікової залежності України від інших держав. Село потребувало культурного перевиховання. Самостійно його мешканці цього зробити не могли. Тому, звертаючись до патріотизму інтелігенції, К. Широцький закликав її кращі сили на допомогу українському селянству. Інакше, передбачав він, село попаде під вплив російських політичних партій та інших, ворожих, протиукраїнських сил [1281]. Уже через день, коментуючи в пресі заклик К. Широцького, А. Ніковський, загалом схвалюючи й підтримуючи його, був далекий від оптимізму [503]. Як свідчить аналіз ситуації навколо цього

звернення, сподівання К. Широцького не були підтримані інтелігенцією в плані реальної зміни місця її проживання, а натомість вони проходили у форматі постійної активної підтримки культуротворчих процесів на селі впродовж усіх років революції.

У зв'язку з більшовицьким переворотом у м. Петрограді 29 жовтня 1917 р. С. Єфремов емоційно-патріотично відгукнувся на воєнно-політичні події з жалем про те, що Україна не спромоглася на реальне відокремлення від Росії в суверенному статусі [674]. У 1917 р. проблемами українського національно-культурного відродження була пройнята здебільшого невелика група національно-свідомої інтелігенції різного рівня – від професури до сільських священиків. Хоча вона й сповідувала ідеї ліберальної демократії, однак була неспроможна витворити ядро національного правлячого класу. Нездатні очолити націю соціально як, наприклад, клас промисловців і банкірів, представники української інтелігенції змушені були вдатися до кампаній, спрямованих проти засилля російської культури, гоніння на українську мову та літературу [1535, с.209]. Важливим джерелом визначення громадянської позиції літературно-мистецької інтелігенції, її загальної оцінки державотворчих, культуротворчих процесів 1917–1921 рр. є листування відомих діячів культури того часу [168]. Власне емоційне патріотично-піднесене ставлення до розбудови українського державно-національного життя на сторінках «Спогадів» залишив також М. Сумцов [1595, с.18].

Маловивченим є питання про взаємовідносини творчої інтелігенції та селянства революційних років. Один із дописувачів журналу «Народня справа» в статті «Українська інтелігенція і укр[аїнське] селянство» (1918 р.) писав: «Свідомого ж українського пролетаріату – робітників у нас на Вкраїні дуже мало, бо та сотня тисяч українського свідомого пролетаріату, яку репрезентує Укр. соц.-демократія, занадто не численна серед сорока мільйонної нації, щоби можна рахувати її за велику силу в боротьбі проти ворогів нашої нації. І тому... для вільного розвитку культурних сил нації треба було взяти на плечі виключно української інтелігенції і українському селянству, за допомогою свідомого

українського робітництва» [1154, с.6]. Автор охарактеризував несприятливі чиники культуротворчої діяльності української інтелігенції, протидію з боку різних верств: дворянства, російських і польських землевласників. Пролетаріат, складаючись із робітників різних національностей, хоча й був за походженням переважно українським, але підпав під вплив російської культури (й, певною мірою, тому став опорою більшовиків). Робітничий клас переважно або байдуже сприймав культуротворчу діяльність української інтелігенції, або ж негативно, вважаючи цю роботу «шовінізмом». Тому робітничий клас і не став опорою інтелігенції та селянству в боротьбі за українську державність. І лише селянство, котре акумулювало українську культуру, виступило підтримкою інтелігенції в її державотворчій і культуротворчій діяльності. Сили української інтелігенції на початок революційних подій 1917 р. були слабкими, щоб відразу добитися вагомих результатів на ниві національно-культурного, державного розвитку [1154, с.7-9]. Пророчими стали слова автора статті: «...доля українського народу в його руках, бо тільки сам він за неї буде боротись і тільки з своєю інтелігенцією він може дійти до кращої будучини...» [1155, с.11]. Досить своєрідну характеристику подільської інтелігенції 10 грудня 1918 р. на сторінках місцевої періодици залишив В. Біднов [527].

Найстрашніші випробовування не просто між вибором «творити чи не творити», а між життям і смертю принесла українській інтелігенції більшовицька влада. «Суворий вершник голодуючої півночі, здавалося, з якимось небажанням вступав до завойованого краю... Вітрило Оки високо стояло над Україною, і напис «я страшний» з'яв на ньому... Смерть дротом обплутувала людей», – так образно й емоційно точно характеризував реальну революційну ситуацію у м. Харків художник В. Хлебников [1636, с.22]. Частина творчої інтелігенції, не витримавши суспільно-політичного, а переважно репресивного тиску, переходила на позиції більшовиків. Спершу це проявилось в Росії, згодом стало типовим і для України. А. Ніковський вже в грудні 1918 р. спробував з'ясувати, що спонукало до такого вчинку російського письменника М. Горького, резюмуючи про кризу російської культури й

виступаючи на його захист [922]. Більшовицьку ідеологію поступово сприймала літературно-мистецька інтелігенція тих регіонів, де поетапно встановлювалася радянська влада: Схід, Північ, Центр, Південь України. Збройна агресія, здійснена за рішенням раднаркому Росії та підтримана маріонетковим більшовицьким українським урядом, носила не лише пряму загрозу державному суверенітету УНР, а й уповільнила весь хід державотворчого процесу, зокрема й культуротворчі перетворення України. Загалом, жовтневий переворот, визвольні збройні змагання українського народу, які розпочалися після нього, стали тими рубіжними подіями, котрі одна (менша) частина української інтелігенції очікувала й готувала і в яких брала активну участь, а для другої (більшої) – були крахом її життєвих устоїв і звичок, стереотипів та норм суспільної діяльності, поведінки [1616, с.7].

Частина представників літературно-мистецької інтелігенції не вникала в деталі політичного життя в Україні й «з головою» поринула в агітмасові форми творчості, вируючої на вулицях і майданах примари братерства «нової раси». Однак, за висловом М. Волошина, разом із свободою слова прийшов кінець вільної думки і посилилося відчуття «інтелігентної неправди» в самому ході революції. То ж, якщо м. Київ за гетьмана П. Скоропадського було жвавим культурним центром, куди з'їжджалися митці з м. Москви й м. Петербурга, то вже в 1918 р. тут почався терор на інтелігенцію» [1615, с.370]. Досить актуальними на злободенну проблему взаємин російської та української інтелігенції були статті М. Дейнеки в одеській газеті «Вільне життя» (літо 1918 р.) [645]. У матеріалі «На теми дня» автор спрогнозував перспективи відновлення Російської держави, коли народи «...знов примушені будуть надівати на себе кайдани та оддавати всі свої кращі сили в жертву Великої, служити гноєм великодержавної культури; все можливо» [643].

Водночас у газетній статті «Безнадежное дело» (1919 р.) Х. Раковський писав про безпідставну, як на його думку, небезпеку русифікації при існуванні радянської влади в Україні [1039]. Як показав подальший розвиток подій, все вийшло зовсім не на користь української державності, культури, народу та

інтелігенції. «Караючим мечем» революції більшовики назвали небачений досі апарат Надзвичайних комісій, який в Україні лютував із особливою жорстокістю. Об'єктом переслідування стали прибічники ідеї незалежності України, ядро котрих складали представники інтелігенції. Особливої гостроти каральна політика ЧК почала набирати з 1919 р. Факти репресивних заходів ЧК проти українства весною 1919 р. у м. Київ підтверджувалися очевидцями подій. За показаннями свідків, «большевицька чрезвычайка (охранка) працює день і ніч» [1119]. Сучасник революційної доби О. Семененко зробив детальну морально-психологічну характеристику очільника Одеської ЧК у 1919 р. [1371, с.134]. Як свідчать джерела, впродовж літа-осені 1920 р. Одеська ЧК винищила до 10 тис. представників інтелігенції [1864, с.169, 182] (на нашу думку, ці дані носять перебільшений характер).

Оригінальний погляд на місце української інтелігенції в тогочасному державотворчому процесі залишили С. Мазлах і В. Шахрай у книзі «До хвилі. (Що діється на Україні і з Україною?)» (1919 р.). Автори твердили про народне походження інтелігенції, про особливості інтелігенції в кожній країні. Вони (одні з перших в українській суспільній думці) вказували, що, не зважаючи на різницю класового походження, поглядів тощо вся інтелігенція має спільні риси, які уповноважують розглядати її як окрему суспільну групу, головні ознаки котрої полягали в функціях задоволення духовних потреб громадянства. Головним «знаряддям продукції» для інтелігенції, на їх думку, є усне та друковане слово, мова, література, наука. Саме такі «продуктивні сили» й визначали позитивні та негативні риси інтелігенції: «...і альтруїзм, щира любов до свого народу і до всієї людності, нехтування матеріальним станом власного життя, широкий світогляд, як і бажання стати бюрократією, веселіше і краще жити, обмеженість поглядів, міщанство, боязкість і т. д.». Автори припускали перспективну можливість ліквідації інтелігенції при комунізмі «шляхом перетворення всіх в інтелігентів», однак до того жодне суспільство, нація, клас чи група не зможуть обійтися без своєї національної інтелігенції, така зацікавленість має бути взаємною. С. Мазлах і В. Шахрай були переконані, що

«Інтелігенцію можна покарати, можна поставити її на коліна, – але обійтися без неї не можна без шкоди власному ділові» [1578, с.42-43].

Літературно-мистецька інтелігенція виступила творцем національних культурних цінностей, ідеологом патріотичної позиції еліти суспільства. Ю. Меженко та Д. Загул не лише протиставляли національну ідеологію пролетарській (соціалістичній), а й заперечували будь-який класовий підхід до мистецтва, акцентуючи увагу на його національних витоках [1592, с.9, 13]. Досить швидко ленінську концепцію щодо партійності літератури та мистецтва як обов'язкову ідеологічність культури поширили й узаконили на державному рівні. Той же Ю. Меженко вже 1921 р. відмовився від своїх міркувань про мистецтво як вільний індивідуальний акт творчості й заговорив про утвердження нового світогляду, відповідно до якого література має стати «відбитком пролетарської диктатури», тобто повинна служити революції, комуністичній ідеології, пролетаріату. У творчості деяких літераторів дуже швидко з'явилися ознаки такого «служіння», що дало підстави В. Коряку оголосити «початок нової ери» української літератури [1525, с.94]. Діяльність більшовиків у сфері культурного будівництва не підтримували відомі діячі російської культури. Так, один із них, російський художник М. Волошин не прийняв пропозицію співпраці від А. Луначарського. У статті «Росія розіп'ята» (1920 р.) він передбачливо написав, що соціалізм у Росії проявиться «в диктатурі, а після в цезаризмі» [986].

Неоднозначно розуміли модель нової більшовицької культури українські діячі літератури і мистецтва, особливо представники так званого «старшого покоління». Зокрема прикладом цього є мистецька, світоглядна позиція одеського художника Є. Буковецького (1866 р.н.), котрий походив із заможної родини, до революції здобув фундаментальну освіту і пройшов практику в художніх навчальних закладах м. Одеси, ПАР, Німеччини, Франції [1530, с.7]. Література та образотворче мистецтво революційних часів виконували ще й своєрідну необхідну психотерапію, компенсаторну функцію – за Ф. Ніцше, «звільнення від скорбот життя», й вони цього прагнули підсвідомо чи

усвідомлено. «1914–1922 рр. (війна і революція) не покинуть мене доти, доки я не виллю їх на папір у живих словах і згустках правди», – писав М. Куліш І. Дніпровському [1542, с.505; 1610, с.201-202].

Важливим чинником у плані успіху національно-державного, культурного будівництва в Україні стала зміна психології українців, особливо представників інтелігенції. Саме цій мало дослідженій проблемі присвячена стаття І. Свенціцького «Культурно-національна праця», написана 7 квітня 1918 р. [1066]. В умовах війни, коли на шляху стояло питання життя чи смерті, люди часто діяли підсвідомо, з огляду на конкретну ситуацію. Про це писав художник-харків'янин А. Комашка 30 червня 1917 р., воюючи на російсько-румунському фронті Першої світової війни, в одному з листів на адресу Іллі Рєпіна [125, арк.24-26]. Загальну характеристику революції, завдання української інтелігенції, її домінуюча роль як провідника нації простежує стаття невідомого автора «Україна, більшовики та українська інтелігенція» у газеті «Життя Поділля» від 13 лютого 1919 р. [1160].

Реалії війни та революції, безгрошів'я, голод, дорожнеча товарів і падіння цін, загальне всенародне погіршення рівня життя в сукупності з страхом репресій і смерті суттєво вплинули на зміну світоглядної позиції української інтелігенції, на руйнування традиційної суспільної моралі населення. Про один із таких страшних фактів вандалізму та бездуховності на сторінках щоденника вказує П. Тичина: «[1919 р.] 30/V. Зелена Неділя. Ліда моя пішла на Аскольдову могилу. Не застав дома Й. О. Мар'яненка й пішов на Байкове [кладовище]... Торік хоч хрест був на могилі Лесі Українки, – цього ж року й його хтось на дрова зніс...» [146, арк.6].

Аналізуючи соціальну природу творчої інтелігенції, доцільною є характеристика проблеми матеріально-побутових умов її існування, життєвих стандартів. Ці середні показники визначити неможливо, оскільки майнова диференціація серед представників літературно-мистецької інтелігенції була очевидною. Відомі літератори та художники належали до заможних верств населення, цьому сприяла виплата гонорарів за літературно-видавничу

продукцію, кошти, отримані за реалізовані продукти мистецької творчості. Такі доходи давали можливість цій групі підтримувати належний життєвий рівень, вищий, аніж у більшості населення України. Становлення означеної категорії інтелігенції відбулося переважно ще до 1917 р. На нижчому рівні матеріального рівня перебували представники молодішої генерації літературно-мистецької інтелігенції й ті її представники, хто вийшов на арену культуротворчої діяльності вже в революційний час. Варто вказати на серйозні труднощі фінансового і матеріального забезпечення літературно-мистецької інтелігенції, спричиненого ускладненням загальної соціально-економічної ситуації в Україні в умовах революційної дійсності, котрі однаковою мірою зачепили всіх діячів культури, освіти і науки, незалежно від вікових, професійних та інших особливостей. Найбільше погіршення життя громадян України сталося в 1919–1921 рр. й було зумовлене боротьбою за владу між різними політичними силами, черговою фазою іноземної інтервенції, економічних проблем у державі. В автобіографічній повісті поетеса Галя Мазуренко детально описала несприятливі обставини для культурної творчості [1601, с.232]. У виборі пріоритетів між життям та смертю суспільна свідомість на задній план відтісняла культуру, освіту [1827, с.9].

Супутником усіх окупаційних режимів стала масова реквізиція майна інтелігенції [99; 126, арк.1]. Важкі випробовування українцям приніс денікінський режим. Коли Київ перебував у руках денікінців, українська інтелігенція опинилася під загрозою не лише репресій, а й фізичного знищення. Прикладом трагізму є ситуація, в котрій опинилися визначні діячі української культури В. Модзалевський і Г. Нарбут, які разом проживали в київській квартирі Г. Нарбута. Відмова денікінців підтримати українські інституції, де вони працювали, позбавила їх коштів для існування [1981]. Досить емоційно складну ситуацію, життєву драму В. Модзалевського та Г. Нарбута зафіксували Ф. Ернст і Г. Лукомський [1457, с.81-82; 1981]. Загалом наприкінці революційних подій голод став майже постійним супутником людей. П. Тичина в щоденнику 1 грудня 1920 р. зробив запис такого змісту: «На вулиці жінка на

хліб для хворого попросила. Я побожився, що нема. Живемо на картоплю без жирів...» [146, арк. 20]. Варто вказати на такий ще один важливий характерний тогочасним революційним подіям аспект, як сімейні драми, спричинені вимушеним розірванням родинних стосунків, шлюбних зв'язків, розлукою членів сім'ї тощо. Таких прикладів було чимало (випадки з М. Плеваком, П. Холодним та ін.) [118, арк. 12; 25; 203; 204; 1775, с.188].

Ю. Клен (О. Бурггардт) у революційні роки студент філологічного факультету Київського університету згадував м. Київ 1920 р. як «...зруйнований, голодний і холодний... де треба було міняти на Євбазі рушники й обруси на харчі, платити мільйоном за ростбіф» [1600, с.307]. Не вирішувалися й умови житлового забезпечення інтелігенції. Так, «безквартирний» киянин П. Стебницький у січні 1920 р. переїхав у тимчасове помешкання видавництва «Час» [1370, с.579]. Звикнувши до певного життєвого стандарту, внаслідок розрухи, реквізицій, репресій (особливо з боку більшовиків і денікінців), представники інтелігенції часто були позбавлені будь-яких засобів існування. Різке погіршення матеріального становища важко позначилося на морально-психологічному стані творчої інтелігенції. Підтвердженням цього є лист В. Короленка до наркома освіти більшовицької Росії А. Луначарського від 22 вересня 1920 р. (Це був останній із шести листів, написаних В. Короленком незадовго до смерті після його відвідин А. Луначарським, на котрі він так і не отримав відповіді) [2004]. Отже, гальмівними чинниками, що вплинули на хід еволюційних перетворень в усіх галузях життя українського суспільства впродовж революційних років (1917–1921) стали погіршення матеріально-побутових умов української інтелігенції, голод, холод, дорожнеча, спекуляція, котрі разом із репресіями, майже постійним воєнним протистоянням часто зводили нанівець результати творчої праці літераторів, митців [661].

Констатуючи факт консолідуючих зусиль щодо культуротворчих перетворень як споконвічних прагнень західноукраїнської та наддніпрянської інтелігенції, варто зазначити, що з проголошенням Акту Злуки 22 січня 1919 р.,

вони викликали різне ставлення відомих діячів культури. Так, В. Стефаник, член делегації Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) до м. Києва, після участі в урочистій церемонії заявив: «Це не та Україна, яку я довгими роками мріяв побачити». Його син Ю. Гаморак стверджував, що батько «...по дорозі туди й назад... бачить на Україні страшний хаос і той хаос його, як доброго українця, наповнив великим страхом. А страх його не був даремний» [1420, с.390-391]. Західноукраїнські письменники не менш емоційно вразливо, аніж їхні колеги-художники, сприймали нереалізовані сподівання щодо державного, національно-культурного будівництва в Україні.

В умовах економічного хаосу досить актуальний характер носила стаття О. Александрова, надрукована в червні 1920 р. у часописі «Київський день». Автор стверджував, що внаслідок громадянської війни потрібно буде багато років для відновлення великомасштабних руйнувань, котрих зазнали вітчизняні міста, які сконцентрували культурницький потенціал, інтелігенцію України [501]. В українській культурі 1917–1921 рр. – доба, коли до творчої діяльності, за словами Г. Костюка, прилучився представник інтелігенції нового типу: «Інтелігент з обдаруванням і з обов'язковим університетським дипломом та науковим цензом. Інтелігент, що був одночасно і поетом, і архівістом, і критиком, і дослідником» [1528, с.186].

Реальні обставини громадянської війни ставили інтелігенцію перед необхідністю життєвого вибору. Частина творчої інтелігенції переходила на позиції більшовиків. Такий шлях давався не просто. Прикладом представників цієї категорії, здебільшого, молоді генерации інтелігенції став В. Сосюра. На початку 1920 р. поета зацікавили ідеї партії боротьбистів, бо йому здавалося, що ще не все втрачено для здобуття незалежності України. «Червоний рух вставав гігантом передо мною», – скаже він згодом. Розвиток воєнно-політичної ситуації в Україні не був сприятливим для УНР. Тому і перед В. Сосюрою постало питання про вибір життєвих орієнтирів: йти на Захід, чи залишатися в Україні. Він обрав другий шлях і прагнув повірити в правильність

такого вибору, проте сумніви завжди мучили його – і тоді, коли писав «Червону зиму», та й потім – упродовж усього життя [1529, с.124].

Як приклад особистої життєвої драми представників літературно-мистецької інтелігенції можна навести ситуацію з В. Винниченком, найбільш визначним українським політиком-літератором революційної доби. Через півроку від початку революції в щоденнику 16 жовтня 1917 р. він зробив запис такого змісту: «О, Господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державности. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом, одчаєм, люттям й сміхом доводиться тягти те каміння державности й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки» [1322, с.274]. Брутальна політика російських більшовиків, які пішли війною на УНР, проголошуючи на словах право націй на самовизначення аж до відокремлення, невдачі у воєнному протистоянні з ними української армії, в чому він відчував і власну провину, – все це заганяло його в глухий кут, із котрого він гарячково шукав виходу. Його найбільше тривожила можливість загибелі української державности. Деякий час В. Винниченко проживав на території, підвладній більшовикам і на власні очі побачив їхній «новий порядок». Усе гостріше перед ним стояло питання власного вибору [1600, с.67-68]. На етапі ейфорії Директорії 29 грудня 1918 р. він, реально оцінюючи воєнно-політичну ситуацію, пише: «Нема в нас нації. Є темний, осоловілий від усяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він скося дивиться на наші маніпуляції й сердито бурчить. Кажуть, історія не повторюється. Це, здається, не так. При повторенні певних умов, обставин і причин, повторюються і наслідки. А національна несвідомість, темнота, очманілість нашого народу повторюється щодня, а тому повторюються і всі явища, що походять з цієї основної причини» [1322, с.309].

Перебуваючи за кордоном після розчарування діяльністю Директорії УНР у 1919–1920 рр., крім літературної, В. Винниченко зайнявся й політичною діяльністю. Для нього розпочалася Голгофа, що увібрала в себе листи до

В. Леніна з викладом позицій, домагань і образ, безуспішні зустрічі з керівництвом радянської Росії. Особливо небезпечні наслідки революції В. Винниченко побачив в Україні. Українська інтелігенція розчарувалася у політиці радянського уряду, котрий на словах проголошував українську державність, а насправді проводив курс на централізацію щодо більшовицької Росії (див. його брошуру «Українська державність», м. Відень, 1920 р.) [1402]. Із почуттям туги 23 вересня 1920 р. у передчас поразки Української революції він емігрував із України [1923, с.258-259]. Перед виїздом на чужину 15 липня 1920 р. письменник занотував у щоденнику: «Я їду за кордон, обтрую з себе всякий порох політики, обгороджуюсь книжками й поринаю у своє справжнє, єдине діло: літературу. Ці два місяці Голгофи навіки виліковують мене від роздвоєння. Тут у соціалістичній совітській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душею хочу померти...» [1651, с.22]. Це стало особистою драмою тисяч представників української інтелігенції.

Одним із маловивчених питань є позиція російського громадянства щодо українського державотворчого, у т. ч. й культуротворчого процесу революційних років. У тогочасній російській суспільній думці переважали антиукраїнські позиції, прибічники яких вважали, що «Українська ідея – це гігантський крок назад, відступ від російської культури до тюркського чи берендійського варварства» [1864, с.227]. Представником тогочасної української інтелігенції, вихованої в російському культурному середовищі, був М. Василенко [1719, с.60-61]. Значна кількість інтелігенції відмовлялася від співпраці з більшовицькою владою, незважаючи на пропозицію поліпшення матеріальних благ та навіть відверті погрози. Один із діячів образотворчого мистецтва згадував: «Не секрет, що далеко не всі художники стали на сторону революції. Декотрі видатні митці під різними приводами виїжджали за кордон. Менш відомі посунули до української «провінції»...Переконавшись, що мало хто з художників, які в цей час перебували в Катеринославі, виявляв бажання

працювати з радянською владою, губревком видав наказ про мобілізацію всіх майстрів пензля, що проживають у місті» [1615, с.340].

У переддень найбільш чисельної політичної й культурної еміграції уряду, армії та значної кількості української інтелігенції на територію Польщі, 12 листопада 1920 р. М. Шаповал у промові з нагоди її роковин, перебуваючи в м. Празі, підвів часткові підсумки боротьби за державність і суверенітет [73, арк. 94]. У складі інтернованого на території Польщі 35-тисячного війська УНР перебував і майбутній поет-класик Є. Маланюк. Виступаючи наприкінці 1920 р. з рефератом «Зброя культури», він переконливо доводив, що «...справжніми пророками історичних подій є митці і в першу чергу – поети» [1446, с.267-268].

Із 1920 р. в Україні послідовно насаджувалася офіційна думка, що за кордоном перебувають тільки «класові вороги» та «вороги народу». В еміграції опинилася велика кількість осіб із різних соціальних верств, вікових груп, професійних орієнтацій. Серед них – військові та представники інтелігенції: вчені, науковці, письменники, митці, студентство, всі ті, кого не влаштувала політична, ідеологічна ситуація. Це була вагома інтелектуальна втрата для України. Переважна їх більшість на еміграції не переставала втрачати сподівань щодо швидкого повернення на Батьківщину і, не марнуючи часу, готувалася до праці на благо рідного народу [1882, с.244]. Про це, зокрема, йшлося в першому числі «Громадського вістника» (м. Прага, 1921 р. [960]).

Поет К. Поліщук у мемуарах «З виру революції. (Фрагменти спогадів про «літературний» Київ, 1919 р.)», підбиваючи підсумки культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр., емоційно відзначив: «...Багатьох уже й на світі немає: одні від ворожої руки пропали, других голодний тиф замучив, а треті розсіялися по всій Україні й поза Україною, і так, у невідомості, минають дні та ночі нашого лихоліття. І коли я тепер вирішив згадати бодай здебільшого літературно-мистецьке життя нашої столиці в першу добу, щоб допомогти майбутньому історикові розібратися в тій складній ситуації нашої духової творчості, що утворилася наслідком загальної непевності й «отаманського політиканства». Якби так не було цього

останнього, то, може, ніхто з нас не залишив би України і не пішов би витирати чужі кутки, будучи позбавлений всякого живого зв'язку, крім одного почування духової єдності». Емігрантську інтелігенцію пригнічувала невизначеність, нестабільність, роз'єднаність сил. Позитивний результат, на переконання К. Поліщука, буде у випадку наявності стабільних зв'язків еміграційного середовища з Україною [1336, с.621].

Громадянська позиція представників інтелігенції щодо ставлення до більшовицької влади чітко простежується й у спогадах художника, поета М. Жука. Проживаючи в м. Чернігів, він написав у щоденнику: «Коли питають: який уряд кращий – правий чи лівий? Це питання подібне до того – яка рука у злодія краща – права чи ліва. Про середину навіть смішно говорити». Одноманітне життя без змоги займатися улюбленою працею, жорстокі реалії більшовизму доводять М. Жука до розпачу, свідченням чого є один із чергових щоденникових записів: «..Хто дав право насміхатися над людиною вам, тим, що зветься урядами всього світу. Невже вам ніколи й ніхто не каже, що ви просто шахраї, нездари, мерзотники. Кому потрібні ваші мудрі мішки канцелярії з висмоктаними подобама людини, кому потрібні ваші ножі, гармати, тюрми, маніфести, декрети, медалі, порядки, увесь той груз, яким ви обдаровуєте людськість? Ви так дорого коштуєте людині, а так сієте зло, гидоту, тупість, байдужість, зневіру. Ваші установи – доми шалених мук, яких не могла вигадати ніяка інквізиція. Бо інквізиція була жахлива хвиля, але ж настільки безглузда, що мусила впасти, а ваше – жахлива система, розрахована на віки» [1993]. Ідентичними були й думки багатьох інших культурних діячів того часу. Так, перші роки перебування художника Г. Світлицького у м. Київ після повернення із Петрограда (1919 р.) були дуже важкими: голод, непорозуміння, невизнання («Мене, як художника, ігнорували, я буквально голодував, але безперервно працював, не звертаючи зі свого шляху») [173, арк. 8]. Культуролог херсончанин Д. Чижевський у ті часи, говорячи про більшовицький режим, твердив, що останній не знає гуманності й повертає

суспільство до варварства: «...Дивно, що знаходяться поети, які в своїх віршах прославляють цей бандитизм, мов досягнення поступу» [1446, с.434].

Одним із діячів молодого покоління української інтелігенції революційної доби був В. Поліщук, котрий у 1921 р. працював у м. Катеринославі над підготовкою літературно-мистецького збірника «Вир революції». У «Дорогах моїх днів» він згадував: «Про те, як я бідував знов у Катеринославі тоді, та і всі ми, є що розповісти. Їли ми юшку, де плавало кілька галушок. Купити не було за що. У місто заглянула холера. Проте я з [П.] Єфремовим тягнув «Вир революції»... Паралельно я випустив книжку «Вибухові сили» тиражем 200 примірників. Ходив я у штанях із мішка, подерте по саме неможливе, відпустив бороду, яка тягнулася на шиї з розхристаної брудної сорочки. Босий і без шапки, я, мабуть, мав вигляд дуже мальовничий, бо коли мене зрідка зустрічали мої товариші по катеринославській 1-й гімназії, вони мене не впізнавали, або з подивом запитували, чим я займаюсь, і я, свідомий своєї гідності, відповідав: «Я – український письменник» [2015].

За переконанням Ю. Липи («Бій за українську літературу»), у 1917–1923 рр. українська еліта не розуміла значення «мистецької організації почуття Українців». Автор був переконаний: державні діячі мусіли знати, що народ мислить не абстрактними поняттями, а образами, він пам'ятає лише факти, тому потребує і відповідних мистецьких творів, завдяки котрим і можна було спрямувати «його думки і душу на бажану вам путь» [1556, с.51].

Місце інтелігенції в українському революційному процесі 1917–1920 рр. визначив О. Назарук у мемуарах «Рік на Великій Україні» (1920 р.). Автор згадав висловлювання швейцарського дипломата: «...У кожного народу інтелігенція це мозок народу, а тут інтелігенція це якийсь злобний абсцес, що затроює організм» [1333, с.331]. У переддень еміграції до Польщі у листопаді 1920 р. він передбачив трагізм подальшого ходу вітчизняного державотворчого процесу. У 1921 р. П. Степовик і М. Подоляк у «Листах від Українських хліборобів до української інтелігенції» прямо поклали на неї відповідальність за поразку революції [1736, с.3-4]. Аналізуючи причини поразки Української

революції, М. Шаповал у праці «Новітнє яничарство» (м. Прага, 1922р.) назвав недостатню консолідацію української нації [1875, с.4]. Серед причин поразки революції, безумовно, ключову роль відіграв більшовизм, котрий «немов магнітом» притягував селянство в прагненні до володіння землею що, в свою чергу, віддаляло його в прагненні до культурного просвітництва, від інтелігенції [1627, с.45]. Діяльність української інтелігенції – лідерів революції разом із іншими факторами мала важливе значення, як для ходу, так і результату революційних подій в Україні у 1917–1921 рр.

Отже, напередодні 1917 р. творчі можливості інтелігенції були обмежені російським царизмом. Революція вивела на арену суспільного розвитку літературно-мистецьку інтелігенцію – емоційну, кваліфіковану частину інтелектуальної еліти суспільства. Аналіз її професійної, демографічно-національної структури в 1917–1921 рр. дає можливість більш повно оцінити рівень соціального розвитку даної категорії населення. Соціальний портрет української творчої інтелігенції в тому вигляді, в якому існував у революційні часи, віддзеркалював рівень розвитку української нації. Складова цього портрету – обличчя літераторів та художників – активних діячів, лідерів Української революції. Конкретна поведінка, тематика творчості, рівень активності, ставлення до вибору шляхів соціального й національного визволення, схильність до конкретної політичної ідеології окремих діячів літератури та мистецтва стають зрозумілими лише в контексті загального соціального портрета української інтелігенції революційної доби [1904]. Не маючи можливості для реалізації творчих задумів в Україні у зв'язку зі встановленням радянської влади, частина митців подалася за межі України. Цей рух мав різну динаміку активності й залежав від внутрішньої стабільності в Україні. Революційний вибух 1917–1921 рр. представляв собою складний, до того часу небувалий, значною мірою незрозумілий, не підтриманий частиною населення період національно-визвольної боротьби українців за свою державу. Це був час надій, сподівань та їх краху для інтелігенції України. Творча інтелігенція як соціально-професійна верства відіграла важливу роль на всіх

етапах революції, активно долучилася до підняття української культури на європейський рівень, виступила ініціатором впровадження нових культурних стилів і форм. У соціально-політичній сфері місце літературно-мистецької інтелігенції визначалося її недостатньою чисельністю. В умовах, коли більшість населення України складало селянство, основна маса котрого була неписьменною, соціально малоактивною, суспільна роль творчої інтелігенції стала ключовою та визначальною. Українська культура завдяки самовідданій жертвній праці кращих представників національно-патріотичної інтелігенції досягнула вагомих успіхів, які ставили її в один ряд із культурним надбанням європейських народів. Соціальна характеристика літературно-мистецької інтелігенції в 1917–1921 рр. пояснює усвідомлення нею мотивації творчої діяльності, розуміння її психології, тематико-жанрової спрямованості результатів творчості, ідейної орієнтації та громадянської позиції. Із початком революції 1917 р. у Росії українська літературно-мистецька інтелігенція активно включилася в процес національно-культурного відродження.

2.2 Інтелігенція в урядовій політиці

Лютнева революція 1917 р. призвела до краху царського режиму в Росії та приходу до влади ліберально-демократичних сил. Тимчасовий уряд Росії приділяв мало уваги національному питанню, незважаючи на те, що більш як третину населення імперії складали саме представники інших народів та національностей. Через свою «тимчасовість» уряд відклав ряд важливих питань, у т.ч. й національного характеру, до скликання Всеросійських установчих зборів. Із поваленням самодержавства й утвердженням в Росії нової влади значно пожвавилася українське громадсько-політичне життя [1516, с.20]. За твердженням С. Мазлаха і В. Шахрая, Лютнева революція 1917 р. стала критичною точкою перетворення імперіалістичної війни спочатку в соціальну революцію, згодом – у громадянську війну [1578, с.5]. На думку Б. Мартоса, Лютнева революція 1917 р. автоматично принесла українцям свободу

української мови й можливість інтенсивно розвивати українську культуру та створювати культурно-просвітницькі організації, товариства [1586, с.185].

Падіння самодержавства, яке для українців було уособленням не лише соціального, а й національного гноблення, викликало величезний ентузіазм серед демократично налаштованої, національно-свідомої інтелігенції [1803]. У суспільстві з'явилися надії на відродження рідної мови, культури, на утвердження української державності. Інтелектуальна еліта України взялася до роботи щодо створення різноманітних громадських, просвітницьких організацій, налагодження видавничої справи українською мовою, втілення в життя ідеї національного відродження [1599, с.20]. Це все відбувалося на тлі ще зовсім свіжих репресивних дій російського царизму, коли у Києві, за спогадами М. Грушевського, 26 лютого 1917 р. влада заборонила проведення традиційної панахиди в день роковин Т. Шевченка. Лише в одному з дитячих притулків вдалося організувати маленьке сумне і зворушливе свято, після якого група інтелігенції зібралася в українському клубі «Родина». Стосовно цього Л. Старицька-Черняхівська висловила думку, що за повної тиші й мовчання в історії не раз відбувалися зміни, до котрих потрібно бути готовими. У клубі «перманентне засідання українське вже не переривалося» [1326, с.128].

Організатором і лідером українського національно-визвольного руху виступила УЦР, створена 3–4 березня 1917 р. з метою керівництва національним рухом на засіданні Товариства українських поступовців (далі – ТУП) у приміщенні українського клубу в м. Києві як представницького органу київських українських громадських і культурно-просвітницьких організацій [496, с.6]. Невдовзі був обраний її керівний склад на чолі з М. Грушевським. У числі організаторів УЦР перебували письменники М. Вороний, С. Єфремов, І. Стешенко, Л. Старицька-Черняхівська та ін. Уже 3–4 березня 1917 р. на засіданні делегатів українських громадських організацій, київських вищих навчальних закладів, робітничих колективів було прийнято рішення про «невідкладні заходи щодо негайного відновлення української преси» [1118], скасування заборони на діяльність «Просвіти» [547]. А 5 березня у вітальній

телеграмі на ім'я голови Ради міністрів Тимчасового уряду Г. Львова, підписаній С. Єфремовим, Ф. Матушевським та Є. Чикаленком, висловлювалася впевненість, що «справедливі вимоги українського народу та його демократичної інтелігенції будуть задоволені повністю» [498, с.37]. У відозві ради ТУП «До українського громадянства» від 8 березня 1917 р. містився заклик до українського народу обстоювати право на задоволення культурних потреб [576]. Ідентичною був зміст першої відозви й УЦР «До українського народу!» від 9 березня [577]. На п'ятому засіданні УЦР, що пройшло під головуванням Ф. Крижанівського 10 березня постановили, що «до скликання конгресу Центральна рада має взяти на себе представництво всієї України. Збори...визнають необхідним утворити комісії на зразок міністерств» [17, арк.108]. Лише 19 березня 1917 р. у «Вістях з Української Центральної Ради» з'явилося повідомлення про створення УЦР, її президії та комісій. Справи культури відходили до компетенції шкільної й, частково, редакційної комісій, очолюваних І. Стешенком [1166]. Їх функціонування не можна вважати результативним у силу несформованості державного апарату, але вони відіграли важливу роль на початковому етапі державотворчого, у т.ч. й культуротворчого процесу. В Аумовах революційної ейфорії, нечіткості внутрішньої політики Тимчасового уряду, невизначеності функцій і повноважень УЦР визначною подією стало повернення до м. Києва із заслання 13 березня 1917 р. із м. Москва М. Грушевського, висланого царизмом у 1914 р. до м. Симбірська [496, с.8; 1452, с.44].

На початку революційних подій 1917 р. орієнтири зовнішньої та внутрішньої політики УЦР були нечіткими, народ очікував Всеросійських установчих зборів. Незаперечною стала загальна мета національно-культурного розвою України. Згідно рішення УЦР, 17 березня 1917 р. делегація українців на чолі з О. Лотоцьким відвідала у м. Петроград голову Тимчасового уряду Г. Львова і вручила йому пам'ятну записку з характеристикою перспектив бачення розвитку України в різних напрямках суспільно-політичного життя, зокрема і в галузі культури [498, с.946, 57]. Через два дні, 19 березня 1917 р. в

м. Петроград була створена Українська національна рада під головуванням О. Лотоцького, до якої увійшли представники усіх політичних, громадських і культурно-просвітницьких організацій м. Петроград, у т.ч. й від українського літературно-мистецького товариства. Об'єднання негайно приступило до співпраці з українськими товариствами в м. Київ [996].

В Україні масово проходили з'їзди, віче, збори громадських, політичних, культурно-просвітних товариств, партій, об'єднань на підтримку демократичних ініціатив щодо перспектив державного розвитку на національних засадах. Так, перший відкритий з'їзд ТУП, що відбувся 25–26 березня 1917 р. у м. Київ за широкого регіонального представництва, ухвалив постанови щодо визнання Тимчасового уряду, зміни назви організації, автономії України, розв'язання пріоритетних завдань державного характеру [757]. ТУП («Союз українських автономістів-федералістів») була однією з найбільш авторитетних політичних партій, до неї входили літератори С. Єфремов, Л. Старицька-Черняхівська, художник П. Холодний та ін. Тому в програмі організації як пріоритетні визначалися питання національного культурного розвитку. Видавцем відновленої «Нової Ради» (наступниці часопису «Рада», закритого 1914 р. офіційного органу УПС), щоденної політичної, економічної і літературної газети, що виходила у м. Київ з 25 березня 1917 р. до січня 1919 р., стало «Товариство допомоги літературі, науці і штуці» (редактори – А. Ніковський, С. Єфремов). «Нова Рада» виокремлювалася серед широкого спектра періодики високим рівнем матеріалів, стала трибуною літературно-мистецької інтелігенції, інформувала читачів про всі важливі події культурного життя України та світу. Її співробітники та дописувачі склали політичну та культурну вітчизняну еліту [498, с.944]. За інформацією «Нової Ради» від 30 березня 1917 р., комітет Київського художньо-промислового музею порушив клопотання перед російським Тимчасовим урядом про передачу місцевого палацу під картинну галерею, яке залишилося нерозглянутим [657]. У тому ж номері читачі інформувалися про те, що тодішній військовий інженер В. Пещанський подав

записку на ім'я начальника Південно-Західної залізниці з відомостями про оголошення конкурсу на проект фасаду Київського залізничного вокзалу, котрий перебував у стадії будівництва, в українському стилі [829].

«...Щоб надати Центральній раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України», – зазначав у праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» М. Грушевський [1435]. 6–8 квітня 1917 р. в м. Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес, в якому взяли участь 900 (за іншими джерелами – 700; 1500) делегатів різних, у т. ч. й культурних організацій. Конгрес визнав: «Тільки національно – територіальна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі» [1909, с.240]. Російська преса змушена була назвати форум «своєрідним українським національним паломництвом». Чи не найактивнішим на конгресі було селянство, якому традиційно закидали брак національної свідомості. Саме Селянська спілка першою внесла пропозицію зняти в Миколаївському сквері напроти Київського університету пам'ятник Миколі I, а на тому місці встановити пам'ятник Т. Шевченку [1030; 1844]. Особливий інтерес делегатів конгресу викликав реферат Ф. Матушевського «Права національних меншостей» у частині визначення етнічних кордонів України, місць проживання українців, кількісного складу українського населення та національних меншостей [1043]. Зазначені у виступі відомості свідчать про об'єктивне право українського народу на можливість розвитку культурного життя на національних засадах, на створення суверенної демократичної держави.

За даними В. Верстюка і Т. Осташко, з числа 118 членів УЦР не менш як 100 були інтелігентами, і лише декілька членів мали інше соціальне становище [1909, с.14]. А. Гольденвейзер у спогадах пише, що «депутати-українці поділялися на три значні фракції...Соціалісти-федералісти репрезентували найбільш поміркований і культурний елемент української громадськості» [1324]. З часом кількість членів УЦР змінювалася. Незважаючи на регіональне,

політичне представництво, соціальне походження, за кожним мандатом була конкретна особистість [496, с.12]. Шляхом співставлення різних варіантів списків нами встановлено, що з членів УЦР 58 були відомі літератори, публіцисти та лише 3 – художники. Голова УЦР М. Грушевський сформувався як провідний український історик, публіцист. Його заступниками, обраними конгресом, стали письменники В. Винниченко та С. Єфремов [1909]. У силу приналежності до літературно-мистецької інтелігенції вони сприяли розвою української культури шляхом законодавчої, державної підтримки, а також і особистою творчістю. Люди високоосвічені, соціально активні, літератори й митці пробуджували національну свідомість народу, спрямовували її на завоювання демократичним шляхом автономії України, а пізніше – її повної самостійності [1599, с.20].

Національний конгрес спричинив хвилю різнопланових з'їздів у всіх регіонах України та за її межами на підтримку національного курсу УЦР. З нагоди українського з'їзду в м. Харків М. Сумцов 14 квітня 1917 р. опублікував статтю про роль українських з'їздів і шляхи національного відродження [1129]. У постанові віча Чигиринщини «без різниці на ціональности та віри» зазначалося про негайне прийняття статуту про автономію України [1021]. Ідентичним за характером було рішення з національного питання II з'їзду Рад робітничих і селянських депутатів Полтавської губернії 24 травня 1917 р. [1020]. Національний рух знайшов підтримку всюди, де перебували українці, особливо в діаспорі. Так, у США 21 квітня 1917 р. згідно з рішенням президента В. Вільсона оголошувався «Днем Національного фонду» [48, арк. 8].

У зв'язку з напруженістю ситуації в україно-російських взаєминах 16 травня 1917 р. до м. Петроград прибула українська делегація на переговори з урядовими структурами Росії та головою Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів про автономію України, на що Тимчасовий уряд відреагував негативно [1909, с.240]. Член делегації С. Єфремов виклав враження від поїздки в статті «З-над Невських берегів» у формі 4 листів [671].

У листі П. Стебницького, представника УЦР при Тимчасовому уряді, до М. Грушевського від 31 травня 1917 р. йшлося про негативні результати розгляду Тимчасовим урядом українських домагань щодо невизнання легітимності законодавчої діяльності УЦР [19, арк. 9-10].

Враження від поїздки П. Стебницький оприлюднив у статті «Мозок Росії», підготовленій 10 червня 1917 р. [1735, с.506–507]. А. Балабольченко охарактеризував несприятливу обстановку, у якій довелося працювати П. Стебницькому [1722, с.19]. Політик уважно стежив за ставленням Тимчасового уряду до українського питання. Із самого початку його насторожила непоступливість російської демократії, адже більшість українських вимог нею ігнорувалися. Фактично урядова політика щодо української проблеми стала перманентною з попередньою владою. Це й спричинило напружені відносини Тимчасового уряду та УЦР, у т. ч. й щодо питань культурного характеру [1722, с.20]. У засіданні комітету УЦР, що відбулося 19 травня 1917 р. від Тимчасового уряду взяв участь військовий міністр О. Керенський. Причиною візиту стала позиція УЦР стосовно автономії України. Росія не бажала задовольняти українські вимоги, перекладаючи це на компетенцію майбутніх Установчих зборів. Російський міністр вбачав у федерації відділення від Росії та загрозу проникнення в неї шовінізму, з чим категорично не погодився М. Грушевський. Резюме зустрічі підвів О. Шульгин, зазначаючи, що український народ переживає національне відродження, яке єднає представників різних політичних сил в УЦР і вказав на недопустимість порушення принципів децентралізації на сучасному етапі [18, арк. 14-16 зв.]. Губернський комісар Київщини М. Суковкін у телеграмі Тимчасовому уряду вважав за необхідне «запровадження рішучих заходів [для] заспокоєння населення України», оскільки український рух набув значної сили, яка швидко розвивається, «внаслідок чого подальше ігнорування його абсолютно неприпустиме» [498, с.393].

Своєрідним підбиттям підсумків стала доповідна записка делегації УЦР Тимчасовому уряду та Виконавчому комітетові Петроградської ради

робітничих та солдатських депутатів 30 травня 1917 р. із питань автономії України. У документі, поряд з іншим йшлося про важливу організаційну роль УЦР щодо консолідації суспільства в процесі реалізації принципу національно-культурної автономії. Широкий поступ українського руху здобув масову підтримку різноманітних з'їздів, які переконливо продемонстрували, що «український рух – не вигадка купки інтелігентів, як його повсякчас представляв царський уряд російському громадянству, що це величезна сила, котра вирвалася з-під вікового тиску, що сила ця росте,... що припинити її... нема вже рішучо ніякої можливості, бо прокинувся 35-мільйонний народ». Також вказувалося на неусвідомлення Тимчасовим урядом важливості українських домагань, на очевидну їх протидію, недовіру до української демократії російського громадянства [660]. Однак Тимчасовий уряд телеграмою 3 червня 1917 р. відхилив ці пропозиції, мотивуючи юридичною неправомірністю УЦР до скликання російських Установчих зборів вирішувати питання державної ваги від імені українського народу (особливої критики зазнали положення автономії) [1135].

Визначною подією державотворчого процесу, підсумком першого етапу українсько-російських взаємин став факт проголошення 10 червня 1917 р. УЦР I Універсалу, що закладав основи автономного, демократичного, федеративного устрою України [985]. Разом з іншими складовими декларативного характеру в документі зберігалася вимога щодо асигнування коштів із російського центрального казначейства на національно-культурні потреби українського народу. Урочисте його оголошення відбулося 12 червня 1917 р. [1173]. Не забарилася бурхлива хвиля критики державотворчих дій УЦР з боку російських політичних та громадських організацій, як приклад, Полтавського комітету партії кадетів [156]. Газета «Речь» у коментарі назвала цей акт черговою «ланкою ланцюга німецького плану розвалу Росії», з якою «пп. українці жартують злі жарти» [1031]. Із засудженням I Універсалу виступили виконкоми деяких громадських організацій, Рад робітничих і солдатських депутатів, коаліційної ради студентства, ряд політичних партій [995]. Зовсім

протилежною характеризується позиція національно-патріотичних сил: масова підтримка I Універсалу по всій Україні стала доти небаченою [730; 1042; 1041]. Не очікувавши загальнонародної підтримки I Універсалу, Тимчасовий уряд 16 червня 1917 р. все ж звернувся з відозвою до українського народу з закликком «не відриватися від спільної батьківщини» [498, с.442]. Того ж дня з'явилася стаття Г. Плеханова «Тимчасовий уряд та український рух», де автор покладав відповідальність у ситуації щодо України меншою мірою на Тимчасовий уряд і більшою – на УЦР. За його словами, «Український рух набуває такого характеру, який загрожує страшною бідною російській державі» [498, с.440]. За словами М. Яворського, «...Україна має багато таких властивостей, якими відрізняється від Росії, властивостей, що ...пояснюють, чому це на Вкраїні революція в 1917 році пішла іншою дорогою, аніж у Росії» [1891, с.4].

Лютнева революція 1917 р. розбудила пригноблений український народ, спричинила вибух зростання національної свідомості. За Тимчасового уряду рух за досягнення національно-територіальної і національно-культурної автономії, провідником якого виступила українська інтелігенція, набрав динамічної сили, потребував нових форм діяльності. За своїм глибинним змістом український рух мав суто демократичний характер, швидко набув організуючої сили і охопив нові кола суспільства. На черзі гостро постало питання розвитку національної культури.

Культура і політика, незважаючи на свою видову несумісність, перебувають у полі однієї сфери суспільної свідомості. Тому очевидно, що їхнє існування й розвиток прогнозовані на перетин. Т. Еліот писав: «Політична структура нації має істотний вплив на її культуру і навпаки – сама зазнає істотного впливу з її боку» [1456, с.147]. Наведене судження стосується української культури, яка впродовж усієї революції зазнавала впливів різних воєнно-політичних сил. Державні ініціативи підтримки культуротворчих процесів, діяльності літературно-мистецької інтелігенції, розпочалися й проходили впродовж усього періоду УЦР. За словами В. Щербаківського, «...коли прийшла революція 1917 р., то вся українська інтелігенція була

захоплена працею і працювала такою мірою, як тільки міг знести людський організм, кожний у тій ділянці, в якій був спеціалістом» [1888, с.34].

Проголошення І Універсалу активізувало державотворчий, у т.ч. й культуротворчий процес в Україні. Черговим кроком у цьому напрямку стало створення 15 червня 1917 р. на засіданні Комітету УЦР її офіційного виконавчого органу – Генерального секретаріату [993]. Генеральним секретарем освітніх справ призначили І. Стешенка – відомого українського громадського діяча, літератора, члена УЦР [1767]. Сучасники свідчать: «Стешенко... знав, що важить такий портфель і підняв його на плечі, віддався праці всією силою свого великого і щирого патріотизму» [1847, с.60]. У структурі департаментів і відділів ГСО діяв департамент мистецтва. У його складі перебували відділи, у т. ч. й художньої промисловості, пластичних мистецтв та ін. [52, арк. 30]. Засідання із організації мистецького відділу при ГСО (голова – Д. Антонович, секретар – М. Бурачек) відбулося 28 липня 1917 р. У його роботі взяли участь представники різних мистецьких інституцій, у т. ч.: від товариства «Мистецтво» (Д. Антонович), від Комісії по заснуванню відділу пластичних мистецтв (Г. Павлуцький), від Комісії по заснуванню УАМ (М. Бурачек), від Комітету мистецьких виставок (Ф. Красицький). Збори постановили: «...І. Заснувати при ГСО для завідування справами мистецтв 5 відділів: 1). Архітектура, малярство, скульптура, освіта, виставки, догляд за сучасною архітектурою; 2). Художня промисловість, кустарне діло, виставки (без освіти); 3). Охорона пам'яток старовини і музейне діло; 4). Театр всіх видів, театральна освіта і все театральне діло; 5). Музика, народна пісня і музична освіта». Рішенням зборів були створені спеціальні комітети в різних мистецьких справах. Зібрання рекомендувало призначити на посаду завідуючих відділами Г. Павлуцького, К. Широцького, В. Кричевського, М. Бойчука, К. Широцького, М. Біляшівського, Л. Старицьку-Черняхівську, К. Квітку, Приходька та О. Кошиця. Керівників відділів зобов'язали організувати окремі комітети з числа фахівців мистецтва [55, арк. 1-2].

Відділ пластичних мистецтв із часом зазнав деякого реформування, що відповідало реальним потребам. Його метою було «дбати про розвиток і розповсюдження мистецтва в Україні у широко-національному напрямі, художники мусять однаково відчувати з своїм народом», підрозділ мав керувати справами мистецької освіти й виховання в Україні, сприяти організації мистецьких закладів, забезпечувати нагляд за архітектурними проектами та будівництвом у містах, влаштовувати мистецькі виставки, допомагати в створенні, відкритті й підтримці нових галерей. До складу відділу входили Д. Антонович, К. Широцький, М. Грушевський, Г. Дядченко, М. Жук, М. Козик, В. і Ф. Кричевські, О. Мурашко, Г. Нарбут, Л. Обозненко, П. Холодний, В. Коробцов. У перспективі планувалося доповнення з числа представників національних меншин [52, арк. 8; 55, арк. 3]. Програма роботи підрозділу викладалася в доповідній записці до ГСО від Г. Павлуцького (4 червня 1917 р.). У ній наголошувалося на високих вимогах щодо професійності художників і літераторів, оскільки в сучасних умовах «розуміння мистецтва серед громадянства настільки умовно і необмежено, що кожен, хто пише вірші, вважає себе за поета і кожен, хто малює, вважає себе за художника». На жаль, такі явища були типовими [55, арк. 3]. Під головуванням П. Холодного 16 листопада 1917 р. відбулося засідання керівників відділів та секцій департаменту мистецтва за участю М. Біляшівського, О. Грушевського, О'Коннор-Вілінської, О. Кошиця, А. Середи, К. Широцького, Л. Старицької-Черняхівської. Серед питань національно-культурного будівництва обговорювалися невідкладні, пріоритетні заходи, у т. ч. й щодо організації музеїв, картинних галерей [55, арк. 12-12 зв.].

Серед значної частини українського суспільства міцно вкоренилися великоімперські, навіть шовіністичні позиції щодо української культури, про що свідчать твердження відомого культурно-освітнього діяча 1917–1921 рр. С. Постернака [1799]. За його словами, «вороже ставлення до української культури надзвичайно яскраво виявлялося серед міського вчителівства, яке, звичайно, не знало української мови; яке одірване од народної стихії; яке з

дитячих років звикло чути, що є єдиний «общерусский литературный язык», єдина «общерусская культура», що Україна – це вигадка мазепинців, зрадників, гуртка інтелігенції» [1662, с.25-26]. Курс українського народу стосовно національно-культурного будівництва підтримала польська національна меншина. Про це зазначалося в інформаційному повідомленні «Нової Ради» від 21 червня 1917 р. щодо недавнього з'їзду польських організацій в Україні, який відбувся у м. Києві в приміщенні клубу «Огниво» [698].

П'яті загальні збори 20 червня 1917 р. затвердили створення Генерального секретаріату УЦР. Через тиждень була опублікована Декларація Генерального секретаріату [647]. Наступного дня, 28 червня, конференція Української партії соціалістів-федералістів обговорила проект Статуту автономії України, певна увага в якому приділялася національно-культурній політиці. Новизною стало створення в структурі Генерального секретаріату секретарства культурних справ [1033]. Черговим декларативним актом УЦР став її II Універсал від 3 липня 1917р., який демонстрував політичні орієнтири України в федерації з Росією [16]. У липні 1917 р. за ініціативою М. Грушевського був організований спеціальний відділ (департамент) сприяння розвитку мистецтв [1882, с.142]. Вже незабаром цей підрозділ приступив до розв'язання проблем розвитку українського скульптурного жанру. З цією метою створили робочу групу скульпторів, котра зайнялася розробкою проектів побудови пам'ятників і скульптурних ансамблів Б. Хмельницькому, іншим гетьманам, Т. Шевченку, відомим громадським діячам. Це мав стати довгостроковий, об'ємний, багаторічний проект, практичній реалізації якого, на жаль, перешкодили воєнно-політичні події [1685, с.271].

На засіданні шостої сесії УЦР 6 серпня 1917 р. І. Стешенко зробив перший офіційний звіт про діяльність ГСО. Саме на цьому зібранні вперше була оприлюднена інформація про підготовчі заходи щодо відкриття Української Академії мистецтв (далі – УАМ) [853]. Голова комітету по заснуванню УАМ Г. Павлуцький і секретар М. Жук 8 вересня 1917 р. подали спеціальну заяву на ім'я І. Стешенка, в котрій повідомлялося про надходження

на розгляд комітету для затвердження проекту статуту УАМ обрахунок кошторису на її утримання та список обраних професорів [56, арк. 1, 3-4]. Професорам повідомлялося, що на час відкриття УАМ запланована виставка авторських мистецьких творів, тому кожному з них окремо наголошувалося на їх обов'язковій доставці. Згідно з планом, обрані професори мали викладати такі предмети: М. Бойчук – фреска, мозаїка; М. Бурачек – пейзаж; М. Жук – портрет, декоративне мистецтво; В. Кричевський – народне мистецтво, український орнамент, архітектура; Ф. Кричевський – історичний і побутовий жанр, форма та скульптура; А. Малевич – пейзаж, О. Мурашко – портрет, Г. Нарбут – графіка [56, арк. 10, 12].

Справи організації УАМ на державному рівні в черговий раз розглянули на засіданні Генерального секретаріату 22 вересня 1917 р. [4, арк. 22]. Через вісім днів уряд отримав проект статуту даної установи; І. Стешенку доручили внести зміни до законопроекту про заснування академії [4, арк. 27]. Уже 2 жовтня 1917 р. Генеральний секретаріат прийняв рішення: «...визнати потрібним з'їзд художників для обговорення справи, заснувати спеціальний комітет (жюрі), що взяв би до своїх рук справу заснування Академії» [4, арк. 29-29 зв.]. На урядовому засіданні 10 жовтня 1917 р. від ініціативної групи Г. Павлуцький сформулював завдання, напрями діяльності та структуру УАМ. Генеральний секретаріат визнав принципово необхідним відкриття УАМ і просив доповідача спочатку розширити пояснюючу записку щодо статуту, підготувати більш досконалий варіант законопроекту, а вже після того подавати документи на розгляд УЦР і затвердження Тимчасовим урядом. Паралельно з цим ГСО доручалося через засоби масової інформації ознайомити громадськість із перспективою появи в Україні першого закладу мистецького типу [4, арк. 34]. УЦР 5 грудня 1917 р. затвердила закон про заснування УАМ та її штати [56, арк. 29-32]. Рішенням Генерального секретаріату від 7 грудня 1917 р., згідно з поданням ГСО, ректором УАМ був призначений Ф. Кричевський [70, арк. 10-13].

Як свідчить аналіз документів, УЦР разом із ГСО відразу приступили до підготовки та проведення реформи загальноосвітньої школи [1466]. Саме ця освітня галузь визначалася пріоритетною. Щодо розвитку культури, яка відносилася до компетенції освітнього відомства, то на урядовому рівні належної уваги їй не приділялося. Засідання Малої ради 30 серпня 1917 р. затвердило загальний бюджет Генерального секретаріату в розмірі 58 тис. 255 крб. (У т.ч. на ГСО – 17 тис. 767 крб.) [849]. На жаль, не був встановлений розмір конкретних асигнувань на літературно-мистецькі цілі. (25 листопада 1917 р. Мала рада додатково виділила для ГСО 50 тис. крб., а 28 листопада – ще 250 тис. крб. [846; 847]. Водночас за УЦР значно активізувався літературний процес. Цьому сприяв, зокрема, виданий під тиском українських домагань акт Тимчасового уряду про те, що «офіційною мовою на Україні стає мова українська» [4, арк. 18]. Однак документ наштовхнувся на опір антиукраїнськи налаштованої частини суспільства. Український рух ставив за мету українізацію всіх галузей суспільно-політичного життя. Одним із перших звернув увагу на проблеми політики «українізації» на початку серпня 1917 р. С. Єфремов [673]. Розвою культуротворчих ініціатив української інтелігенції сприяли й рішення Першого Всеукраїнського з'їзду представників «Просвіти» (20-22 вересня 1917 р., м. Київ). У роботі форуму делегатами були й представники літературно-мистецької інтелігенції (М. Грушевський, І. Стешенко, П. Холодний, М. Бурачек та ін.) [1036; 1037].

Через недостатню конкретизацію функцій Генерального секретаріату, визначену інструкцією Тимчасового уряду, 29 вересня 1917 р. з'явилася декларація Генерального секретаріату. Однак у її тексті жодним словом не йшлося про культуру [646]. Тому не вбачається нічого дивного з оприлюднення М. Карбовським в одній із статей тези про те, що «Інтелігенція сидить в центрах – містах, їй важко свою діяльність переносити поза їх межі. В містах на Херсонщині вона нічого не робила на протязі 6 місяців» [770]. На першому засіданні сьомої сесії УЦР 29 жовтня 1917 р. разом з іншими питаннями порядку денного був оприлюднений звіт І. Стешенка про роботу очолюваного

ним відомства, в якому нічого не говорилося про справи літературно-мистецького характеру [852]. Все ж представники творчої інтелігенції (К. Широцький) перед громадянством порушували питання культурного будівництва, зокрема тему національного вигляду української столиці [1279].

Визначальну роль в історії української державності відіграв III Універсал УЦР від 7 листопада 1917 р., який проголосив створення УНР [16; 1153]. Важливе значення для збереження національних культурних цінностей, у т. ч. й літературно-мистецького характеру, мало звернення голови відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва ГСО М. Біляшівського до громадян УНР від 19 листопада 1917 р. [727]. Ще раніше, наприкінці вересня – на початку жовтня 1917 р. М. Біляшівським була підготовлена доповідна записка на ім'я І. Стешенка з планом заходів щодо організації музейництва в Україні. Серед іншого, автор пропонував виокремити зі збірок сучасного Київського мистецько-промислового музею мистецький відділ і заснувати Національну картинну галерею (як варіант тимчасового розташування – палац) [570]. Ключове місце в історії доби УЦР займає конституційний процес. Громадськість з 10 грудня 1917 р. мала можливість ознайомитися з проектом Конституції УНР. Однак у документі нічого не згадувалося про забезпечення культурно-освітніх гарантій громадян УНР [1032; 1714, с.79-85].

Важливу роль у державотворчому процесі посів закон УЦР про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. який разом з іншим гарантував культурний розвиток усіх націй, які проживали в Україні [710]. Проте ключову роль відіграв IV Універсал УЦР від 11 січня 1918 р. [1246]. У зв'язку з прорахунками державної політики під проводом УЦР Україна стала об'єктом збройної інтервенції радянської Росії. Після кількоденних бомбардувань 26 січня 1918 р. м. Київ захопили більшовицькі війська. Прикладом громадянської позиції патріота-інтелігента була діяльність В. Короленка, котрого вважали «знаменитим російським письменником» [1381, с.86]. Така поведінка В. Короленка викликала роздратування у В. Леніна [2030].

За інформацією київського публіцистичного збірника «Малая Русь» (1918 р.), «Перші дні перебування більшовиків у Києві оповиті кривавим туманом. Безкінечним ланцюгом... убивств, рядом безглузких арештів, знущань над заарештованими, всіма насиллями, на які лише здатен розлючений звір, який торжествує в своїй перемозі, – відзначені ці дні». (Число 5 тис. знищених можна вважати умовним; такі дані оприлюднила спеціальна слідча комісія, організована українською владою після повернення до м. Києва весною 1918 р.) [1583, с.183]. Чимало серед жертв було й інтелігенції. Стосовно цього більшовицький нарком Г. Лапчинський згадував: «У моїй пам'яті співучасника і свідка цих подій вони завжди залишаються як цілком нормальна й доцільна форма масового революційного терору» [490, с.11]. Із 16 січня 1918 р. м. Київ перебував на воєнному становищі. Згідно з наказом М. Ковенка заборонялися будь-які публічні збори, випуски друкованої продукції, як періодичних, так і неперіодичних видань без попередньої воєнної цензури [1583, с.13].

Окупація українських територій більшовицькою армією зумовила УЦР звернутися до військової підтримки з боку Німеччини та Австро-Угорщини [575]. Їх війська на початку березня 1918 р. звільнили територію УНР від більшовицької армії. Звичайно, в таких умовах питанням культуротворчого характеру належної уваги не приділялося. Прихильники ідеї миру твердили, що «Культурні, економічні і політ[ичні] союзи якраз являються сильними факторами націон[альної] культури і дають їй гарантію самостійності» й закликали «дбати про най скоріше і найміцніше об'єднання всіх національних сил культурних, політичних і економічних» [581].

Як і раніше, найважливіші рішення УЦР та РНМ УНР приймали в сфері шкільного будівництва. Законодавча база культурних перетворень залишалася слабкою, культуротворча діяльність інтелігенції була позбавлена державної підтримки. Непослідовність урядової політики, часті зміни керівників освітнього відомства не сприяли культуротворчим змінам. Діяльність інтелігенції в сфері літератури та образотворчого мистецтва, а також і в інших галузях культури, значною мірою базувалася на особистій ініціативі. Голова

РНМ В. Винниченко 16 січня 1918 р. повідомив про відставку очолюваного ним кабінету. Справу формування нового складу кабінету міністрів доручили В. Голубовичу, який 18 січня оголосив про персональний його склад (міністр народної освіти – Н. Григоріїв) [850]. Керівництво Міністерством народної освіти (далі – МНО) перебувало в його особі лише 11 днів, коли з початком активного наступу більшовицьких військ він виїхав із м. Київ. Таким чином, стверджувати про дієву участь міністра в розбудові культурно-освітнього життя цього короткого часу немає підстав [1562, с.45]. Через нову урядову кризу 29 січня 1918 р. обов'язки міністра народної освіти доручили виконувати міністру внутрішніх справ П. Христюку [71, арк. 7]. Важливим актом державотворчого процесу стало прийняття герба УНР. РНМ 12 лютого 1918 р. постановила внести на розгляд УЦР закон про встановлення герба УНР у вигляді тризуба, знака князя Володимира [3, арк. 4-4 зв.]. Для практичної реалізації цього питання створили спеціальну комісію, членами якої були відомі художники, мистецтвознавці, історики [1763]. Одним із чинників на шляху до суверенності держави стало створення національної валюти [1138]. 1 березня 1918 р. на засіданні Малої ради в м. Житомирі був прийнятий закон про грошову одиницю. В одному з його пунктів зазначалося про розробку художниками дизайну банкнот [5, арк. 5-5 зв.]. До цього процесу залучили Г. Нарбута.

У ході відновлення влади та повернення контролю УЦР над українськими територіями 6 березня 1918 р. УЦР прийняла закон про адміністративно-територіальний поділ України, який відіграв важливе значення в плані консолідації української нації, сприяв національно-культурному розвитку України, активізації культуротворчої діяльності української інтелігенції як у кордонах, так і за межами їх етнічної держави [708]. Стабілізації внутрішнього порядку в державі, налагодження планомірної роботи установ та організацій, а також моральному заспокоєнню громадськості (у т. ч. й активізації діяльності літературно-мистецької інтелігенції) після більшовицької агресії мав сприяти циркуляр Міністерства внутрішніх справ УНР про впорядкування повсякденного життя населення від 9 березня 1918 р. [1186]. Тоді ж УЦР

прийняла рішення про вшанування пам'яті загиблих 16 січня (ст. ст.) 1918 р. у нерівному бою з більшовицькими військами під ст. Крути (27 вояків Студентського куреня урочисто поховали в м. Київ на Аскольдовій могилі). Подія знайшла відображення в літературній творчості поетів і письменників того часу. Лікар С. Коломійцев 20 березня 1918 р. виступив із закликом створити пам'ятник загиблим під Крутами, який вже наступного дня дістав схвалення в колах інтелігенції [701; 994]. Авторами віршів про героїв Крут, написаних 1918 р., були У. Кравченко («Під Крутами»), П. Тичина («Пам'яті тридцяти», «Зразу ж за селом») та інші українські поети [1539, с.293-296].

Перша більшовицька агресія проти УНР мала негативні наслідки для української культури. У ході збройного протистояння разом із воїнами, селянами, робітниками гинули й діячі культури, освіти, науки; зазнавали значних втрат пам'ятки національної культури [803]. Під час зимового 1918 р. перебування в м. Київ більшовики розграбували надзвичайно цінну картинну галерею Терещенків. За виявленою інформацією, «Багацько картин знищено, ще більш покрадено. Пропали, між іншим, надзвичайно цінні твори Врубеля». У ще одному будинку Терещенків, що також піддався грабунку, мистецьких втрат було менше у зв'язку з тим, що члени Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва «...вихопили й перевезли до міського музею усе, найбільш цінне з художнього боку, з обох будинків і тепер в одній залі музею виставлене те, що вціліло від «нальоту» (здебільшого, полотна передвижників – І. Рєпіна, П. Верещагіна, І. Шишкіна та ін.). Як приклад, «зразок роботи нальотчиків, в музеї демонструвався відомий образ – «Христос на березі [...] озера» [756].

На засіданні РНМ 10 березня 1918 р. в.о. міністра освіти призначили товариша міністра П. Холодного [71, арк. 24-25]. Таке рішення сприяло активізації культурно-освітніх процесів в УНР впродовж завершального періоду її існування. Члени уряду 23 березня підтримали внесені П. Холодним пропозиції щодо передачі палацу, в якому знаходилося МНО, під Національний музей та купівлю бібліотеки Рахманової [71, арк. 49-50 зв.; 62, арк. 12]. Але вже

24 березня 1918 р. затвердили новий склад уряду на чолі з прем'єром В. Голубовичем (міністр народної освіти – В. Прокопович) [845]. Того ж 24 березня УЦР прийняла один із найважливіших законів – «Про державну мову», котрий мав сприяти розвитку української культури в різних аспектах державної, культурно-освітньої політики [709].

Майже наприкінці існування УЦР, 28 березня 1918 р. відбулася нарада керівників відділів департаменту мистецтва МНО за участю М. Біляшівського, О. Кошиця, А. Середи, Л. Старицької-Черняхівської під головуванням Г. Павлуцького. Нарада визнала необхідним створення окремого Міністерства культури і мистецтва (у випадку неможливості його створення на той час – виведення культурно-мистецьких справ під керівництво окремого товариша міністра народної освіти), організацію нових мистецьких відділів у структурі існуючого департаменту (популяризації мистецтва серед робітників, селян, широких верств населення; художньої освіти; архітектури; художньо-наукових експедицій по Україні; видавничого; фінансового), у найближчій перспективі вже існуючі відділи (пластичних мистецтв, театральний, художньо-промисловий) перетворити в окремі департаменти [55, арк. 26]. А це свідчить про наявність серйозних культурно-мистецьких проблем на державному рівні та намагання їх подолання з боку авторитетних українських культурних діячів.

Потребували розв'язання питання розвитку архітектури, української преси, журналістики та інших складових національно-культурної діяльності української інтелігенції. Так, у записці голови відділу пластичних мистецтв Департаменту мистецтва МНО Г. Павлуцького на ім'я міського голови м. Києва від 13 січня 1918 р. зазначалося: «...Архітектура наша в сучасний момент переживає період занепаду, ...архітекторів-ремісничих – легіон, а справжніх художників дуже мало, ...міста України засіяні будівлями церковними та світськими, збудованими в псевдо «руському» або ремісничо-італійському стилі епохи Ренесансу, яка свідчить про всім набридлу будівничу бездарність їх авторів...» [58, арк. 3-4]. В Українському технічному товаристві «Праця» 19 квітня 1918 р. пройшли збори Товариства архітекторів. На жаль, в українській

столиці не існувало професійного об'єднання архітекторів, у той час, коли архітектура вимагала нових архітектурних проектів, очевидно була потреба видання спеціального архітектурного часопису, оновлених за змістом навчальних підручників, альманахів, популярної літератури, альбомів проектів (не виявлених станом на 1917–1918 рр.). Виходячи із вищезазначених потреб і виникла необхідність проведення архітектурного з'їзду. Справами його підготовки й зайнялася спеціальна комісія у складі 25 осіб, переважно з «свідомих українців», котра під керівництвом Д. Дяченка мала підготувати статут товариства й подати його на затвердження з'їзду [1168]. У квітні 1918 р. архітектори працювали над виробленням проектів нових приміщень для пошти і телеграфу по вул. Хрещатик, залізничного вокзалу в м. Києві, будівель народних домів у різних регіонах України [58, арк. 6-7].

У приміщенні Київського літературно-мистецького клубу 22 квітня 1918 р. відбулися збори місцевого Товариства діячів преси за участю журналістів, які досі не входили до його складу. На порядку денному стояли питання проведення 19 травня Всеукраїнського з'їзду журналістів, обговорення й ухвалення його програми та делегатів. Головні пункти програми форуму: доповіді про стан преси в регіонах, пропозиції щодо створення Всеукраїнського комітету оборони вільного слова, Всеукраїнського союзу письменників, Всеукраїнського телеграфного агентства, формування нормативно-правової бази щодо демократичного захисту свободи слова. Збори обрали членами бюро з скликання з'їзду А. Бема та К. Василенка [696].

За УЦР спостерігалася активізація скульптурного будівництва. Найбільша увага у всьому комплексі скульптурних робіт приділялася постаті Т. Шевченка. Впродовж 1917–1918 рр. вітчизняні скульптори підготували велику кількість ескізів пам'ятників і скульптурних композицій, які вже частково реалізовувалися в різних регіонах України. До встановлення пам'ятника та будівництва музейно-меморіального комплексу на могилі Т. Шевченка на Чернечій горі в м. Каневі 9 квітня 1918 р. рішенням надзвичайного зібрання губерньської народної управи схвалили видатки на

впорядкування могили, доручили розробити план відповідних заходів [1172]. Виконуючи постанову губернських земських зборів про упорядкування могили, Київська земська управа створила спеціальну комісію в складі С. Петлюри, В. Короліва-Старого, М. Синицького, Д. Дяченка, С. Єфремова, О. Лотоцького, Е. Лукашевича, А. Ніковського, Д. Одрини, М. Педеса, які 21 квітня 1918 р. відвідали Канівщину. Комісія, оглянувши пам'ятник, Чернечу гору та околиці визнала, що вони потребують негайних заходів підтримки з боку держави, громадськості, оскільки є національним історико-культурним надбанням. У першу чергу було вирішено клопотати в уряді негайного фінансового забезпечення належного функціонування меморіального комплексу, розвитку інфраструктури, враховуючи патріотичний потенціал, значимість Чернечої гори в історико-культурному контексті революційного часу [959].

«Нова Рада» 25 квітня 1918 р. опублікувала записку Міністерства внутрішніх справ про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства (в м. Києві належало знести пам'ятники царям Миколі I, Олександрю II, Іскрі, Кочубею, замінити написи на пам'ятнику Б. Хмельницькому, познімати двоголові орли з приміщень установ і організацій) [658]. Демонтаж пам'ятників діячам царського режиму та відмова від імперської символіки у перші революційні місяці 1917 р. в Україні та її регіонах стали масовим явищем. Так, Катеринославський виконавчий комітет постановив зняти пам'ятник Катерині II й розмістити його в місцевому музеї. Але солдати разом із городянами перевезли його на завод і здали на переплавку металу для виготовлення снарядів [974]. 31 березня 1918 р. із приміщення УЦР демонтували великого двоголового орла, символ самодержавства [950]. У зверненні «Слово до інтелігенції» (2 квітня 1918 р.) робився заклик до її співпраці з широкими народними верствами для об'єднання, згуртування нації [1098]. У контексті розвитку національної культури виникла потреба в шкільних виставах «як могутнього засобу культурно-просвітницького впливу». Через це наприкінці квітня 1918 р. літературно-видавничу секцію МНО УНР звернулася до

письменників «з горячим закликком писати п'єси для шкільних і позашкільних дитячих вистав» і надсилати їх голові секції В. О'Коннор-Вілінській [652].

На початку квітня 1918 р. в МНО були організовані профільні мистецькі відділи, котрі, крім штатних працівників апарату, склалися з громадського органу – ради, в яку входили фахівці відповідної мистецької галузі [571]. У квітні 1918 р. відділ пластичного мистецтва МНО розробив статут і план відкриття в м. Києві Інституту історії мистецтва, завданням котрого мало стати виховання фахівців з історії і теорії мистецтва для художніх шкіл, а також організаторів музейної та архівної справи (заклад мав специфічні правила прийому). На посади професорів були запрошені провідні мистецтвознавці: Д. Антонович, М. Біляшівський, С. Гіляров, Ф. Ернст, К. Широцький, В. Щербаківський та ін. [753]. Встановлено, що з кінця грудня 1918 р. спеціальна комісія ГСО працювала над підготовкою проекту відкриття в м. Києві Українського архітектурного інституту, розбила статут цього вищого навчального закладу, підготувала спеціальну доповідну записку з цього питання, котру подала на розгляд ГСО [66, арк. 1]. Однак дані проекти, на жаль, не отримали практичної реалізації. У широкому спектрі невідкладних заходів потребувала врегулювання ситуація щодо українського шрифту. Цими питаннями займалася спеціальна комісія, робота котрої тривала впродовж квітня-травня 1918 р. [56, арк. 1-8]. У комплексі культурних питань ГСО в силу реальних можливостей забезпечував нагляд за будівництвом громадських закладів в українському архітектурному стилі [58, арк. 16]. Відділ пластичних мистецтв ГСО всебічно сприяв залученню професійних художників до розробки ескізів поштових марок з української тематики, грошових знаків, форми одягу для українських військових і службовців у національному стилі [59, арк. 1-25]. За інформацією «Нової Ради» від 27 квітня 1918 р., Київське товариство самопомоги трудовій інтелігенції «Кости» за домовленістю з Товариством вивчення мистецтв прочитало курс лекцій під загальною назвою «Мистецтво і старовина Києва» [817].

За УЦР інтелігенція на державному рівні поставила питання стосовно створення Української національної бібліотеки, коли бібліотечно-архівний відділ МНО наполягав на перетворенні Київської міської публічної бібліотеки в Національну бібліотеку. Та в практичну площину ця проблема перейшла лише за гетьманату [1164; 1934, с.424]. Наприкінці квітня 1918 р. оприлюднили звернення до інтелігенції про перспективи відкриття в м. Києві Української національної бібліотеки із закликом надсилати по 5 примірників усіх друкованих книг, брошур, відозв, плакатів тощо [1934, с.363]. За день до гетьманського перевороту «Нова Рада» надрукувала статтю «Трагедія російського інтелігента», в якій давалася характеристика російської інтелігенції, висвітлювалися позиції щодо узгодженості її прагнень з політикою «Великої безмежної держави російської» [952]. В останній день діяльності, 29 квітня 1918 р., у час гетьманського перевороту Мала рада прийняла «Статут про Державний устрій, права і вільності УНР», першу Конституцію УНР, яка так і не набула юрисдикції [848]. Зважаючи на зауваження попередньої редакції Конституції, документ розпочинався статтею, де йшлося про гарантію дотримання державою права народу на розвиток культури. У статті 6 зазначалося: «Націям України Українська Народна Республіка дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних союзах» [1714].

Слабким місцем внутрішньої політики УЦР щодо літературно-мистецької (та й взагалі інтелігенції) було питання фінансового забезпечення, матеріальної підтримки, розміру заробітної плати [1934, с.310–311]. Все ж уряд намагався приділяти увагу відомим громадським діячам, представникам інтелігенції, які зробили значний внесок у розвиток національної культури. Так, на урядовому засіданні 18 грудня 1918 р. призначено державну щомісячні пожиттєві пенсії Л. Драгомановій та І. Нечуй-Левицькому [70, арк. 24-27]. 4 квітня 1918 р. влада влаштувала траурну панахиду та похорон останнього [758].

Отже, впродовж 1917 р. – 1918 р. УЦР стала на шлях розбудови України в статусі федеративного зв'язку в складі Росії, а після жовтневого перевороту 1917 р., початку першої війни більшовицької Росії та УНР, як суверенної

демократичної держави. Важливе місце в загальному контексті державного будівництва посідала політика підтримки культури українського народу та національних меншин. Встановлено, що більшу увагу влада приділяла проблемам реформи системи освіти, просвітницькому рухові, ніж складовим галузі культури, зокрема літературі та образотворчому мистецтву. Їх розвиток упродовж доби УЦР був здебільшого справою особистої ініціативи літераторів і митців. Потребувала поліпшення фінансова політика підтримки літературно-мистецького руху, творчих об'єднань письменників та художників. УЦР, уряди, мистецькі сили створювали умови для підготовки національних мистецьких сил, розпочали роботу по заснуванню УАМ, Національної картинної галереї, бібліотеки, виставок, музеїв. Потреба в україномовній художній книзі вимагала державної координації видавничого руху. Більшовицька агресія, невирішеність важливих питань соціально-економічного, політичного, військового, культурно-освітнього характеру спричинили втрату позицій на шляху створення незалежної Української держави. Запрошення німецьких військ в Україну для боротьби з більшовиками прискорило поразку УЦР та прихід до влади гетьмана П. Скоропадського.

У зв'язку з невирішеністю ряду питань державного будівництва, кризовими процесами, незадоволенням політики УЦР з боку австро-німецької влади, Хліборобський конгрес, що відбувся 29 квітня 1918 р. в м. Києві, проголосив прихід до влади гетьмана П. Скоропадського. Це означало ліквідацію УЦР та УНР і проголошення Української держави. Засади нової політики були закладені того ж дня в Грамоті гетьмана П. Скоропадського до українського народу. Фундаментом культури та суспільства проголошувалася приватна власність [614]. Державно-правове регулювання розвитку культури покладалося на МНО (з 21 червня 1918 р. – Міністерство народної освіти та мистецтва (далі – МНОМ) Української держави) на чолі з міністром М. Василенком [891; 2]. (Очолив відомство 3 травня 1918 р.) [1719, с.6]. Він відразу взяв курс «по лінії узгоди споріднених культур російської та української... Змовкли голоси, що вимагали, аби країна стала країною однієї

культури, однієї мови» [1562, с.66]. Виступаючи в першій половині травня 1918 р. на кадетському з'їзді в м. Київ, М. Василенко дав зрозуміти, що він, «...як міністер освіти, допомагати державними засобами розвиткові української школи й культури не буде», довіривши українській культурі самостійне утвердження в суспільстві [1719, с.36]. Це розходиться з його виступом на нараді членів міністерства освіти 9 травня 1918 р., коли на запитання головуєчого А. Лещенка він відповів такими словами: «...Я маю своїм завданням мирити національні течії...Зрештою скажу: мій вступ на посаду міністра освіти є продовженням нашої роботи й загальна наша мета – розвиток української національної культури й створення умов, сприяючих цьому розвиткові» [1451, с.234].

Керівниками міністерства були відомі діячі культури: П. Холодний, П. Зайцев, І. Стешенко [1451, с.233]. У структурі МНОМ 21 червня 1918 р. створили Головне управління мистецтва та національної культури на чолі з головноуправляючим із функціями товариша міністра. Цей структурний підрозділ мав автономний бюджет [44, арк. 1; 1934, с.394]. У його складі функціонували окремі відділи. У підпорядкуванні відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва перебували Одеський міський музей красних мистецтв, Миколаївський, Катеринославський та ін. художні музеї [1934, с.395]. На посаду керівника новоствореного управління 15 липня гетьман П. Скоропадський призначив П. Дорошенка. За інформацією часопису «Відродження» (м. Відень, 9 червня 1918 р.) у розмові з кореспондентом віденської газети «Neue Freie Presse» гетьман П. Скоропадський зазначав: «... моїм змаганням є: притягнути до співпраці здібних і корисних для краю людей... Тепер основою є державний секретаріат мистецтва під кермою [П.] Дорошенка..., щоби поглибити культурні і мистецькі взаємини з монархією, бо надіюсь, що високо розвинене мистецтво в Австро-Угорщині буде мати додатний вплив на талановитий український народ» [1046]. Д. Дорошенко згодом позитивно оцінив зусилля гетьманської адміністрації

щодо розвою культури, підтримки культуротворчих ініціатив інтелігенції [1327].

Відомство розгорнуло роботу із залучення національно свідомої інтелігенції до справи розвитку культури. Був розроблений план організації Національної бібліотеки Української держави, Національної галереї. Мистецькі навчальні заклади і, насамперед УАМ, отримували державну підтримку, вдалося налагодити фінансування низки мистецьких шкіл, відновити будинок Київської гімназії, куди планували перевести УАМ. Для розвитку образотворчого мистецтва в м. Одесі, для місцевого художнього училища уряд асигнував 160 тис. крб. Крім того, була надана матеріальна допомога місцевим викладачам, художникам [63, арк. 1, 5; 1685, с.272].

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського активізувалася діяльність противників української державності. Рішучу протидію «українізації», розвитку української культури й загалом українського національного руху забезпечували представники реакційних російських організацій в Україні (зокрема «Руського союзу»). Один із ініціаторів його створення, Т. Ляпін, на сторінках газети «Голос Києва» (5 травня 1918 р.) у статті «Русское национальное движение, его стоки и задачи», наголошував на формах і напрямках роботи об'єднання з кінця грудня 1917 р. [833]. Невідомий дописувач на сторінках газети «Слава Подолії» (м. Вінниця, 13 червня 1918 р.) констатував наявність різних думок щодо віддаленості інтелігенції від народу [1028, с.3]. На противагу прибічникам теорії про те, що українська культура є складовою «великоруської» в пресі було чимало інформації про несприйняття вищезазначеної теорії значною частиною українського суспільства – як селянством, так і інтелігенцією. Влітку 1918 р. в Українському клубі Д. Донцов прочитав лекцію на тему «Культура примітивізму» (саме під цим терміном лектор розумів російську культуру як цілком протилежну західноєвропейській). Лектор закликав не піддаватися впливам російської культури і закінчив виступ такими словами: «Дбаймо, щоби панування російської культури на Україні не побачили ні ми, ні діти наші, ні діти дітей наших!» [805]. Утвердженню

української мови на державному рівні сприяла позиція окремих високопосадовців. Показовою й успішною характеризується політика українізації Міністерства шляхів на чолі з Б. Бутенком. Під час зустрічі співробітників міністерства з П. Скоропадським влітку 1918 р. гетьман заявив: «Незабаром буде виданий закон, на підставі якого всі урядовці в державних інституціях, які в протязу 4 місяців не вивчать української мови, – з посад безумовно будуть звільнені» [1163].

Розвитком національно-культурного життя займалися й громадські організації. 19 травня 1918 р. в м. Київ відбулося відкриття нового приміщення «Українського клубу». У заході взяли участь гетьман П. Скоропадський, болгарський посол І. Шишманов, німецький посол барон Мум та ін. офіційні особи. Із вітальним словом виступили П. Скоропадський, Л. Старицька-Черняхівська та ін., які зазначили про актуальність культурного розвитку України та про державні гарантії цього процесу [573; 572; 1074].

Справі активізації літературного життя в Україні мав би сприяти Перший Всеукраїнський з'їзд діячів преси, що розпочав роботу в м. Києві 3 червня 1918 р. За наявною інформацією, більшість україномовних часописів навіть не прислали на нього делегатів. Домінуюче представництво належало єврейській пресі. Дух на з'їзді «панував цілком «общерусский». Почесними головами зібрання разом із В. Короленком обрали М. Горького, В. Плеханова, В. Арсеньева. Конструктивних рішень на користь україномовної преси та літератури прийнято не було [887]. У роботі форуму взяли участь близько 100 делегатів із Києва, Харкова, Катеринослава, Полтави, Умані, Одеси, Сум та ін. З українських діячів преси були присутні Д. Донцов та О. Саліковський, головою оргкомітету з'їзду був Сухових. До складу президії ввійшли редактори газет «Киевская мысль», «Одесский листок», «Одесские новости», «Южный край», «Южный рабочий», «Робітнича газета», «Денник ківєвскі». Доповідачі відзначили репресивний характер більшовицької влади, пагубність цензури в сучасних умовах, потребу в консолідації творчих сил [591]. Думки інтелігенції про цю подію після з'їзду узагальнив А. Ніковський [992].

За гетьманату національно-патріотична інтелігенція мистецької орієнтації зуміла провести загальнодержавний форум художників – мистецький з'їзд, що пройшов у м. Київ 9–16 червня 1918 р. [1920, с.641; 1787]. Питаннями підготовки й практичної реалізації з'їзду займалася комісія в справах вищої школи МНОМ, починаючи з травня 1918 р. [29, арк. 1-5; 32, арк. 1-39]. Матеріали періодичної преси сповіщали, що «...в присутності гетьмана України, старшини його штабу, міністра освіти Василенка, ісповідань Зіньковського та декотрих членів Центральної Ради відбулось у неділю, 9 ц. м. о 12 год. дня урочисте відкриття Всеукраїнського з'їзду діячів пластичного мистецтва. Гетьман України у привітальній промові висловив надію, що з'їзд допомагатиме розвитку українського мистецтва». Громадськість мала змогу ознайомитися з короткою інформацією про зміст промов, привітань учасників. (Виступили: Д. Антонович, Г. Павлуцький (голова з'їзду), М. Василенко, В. Зінківський, єпископ Олексій, М. Біляшівський, С. Русова, Тарновський, Д. Щербаківський, Мокульський, В. Риков та ін.).

Із змістовною доповіддю «Головні завдання розвитку мистецтва живопису на Україні» 9 червня 1918 р. перед учасниками форуму виступив О. Богомазов [140, арк. 9-10]. Художник Д. Ільченка визначив напрями розвитку українського мистецтва. 11 червня в помешканні Київської художньої школи перед делегатами оприлюднили доповіді Ф. Красицький – про художню освіту в Україні, Т. Сафонів – про мистецьке виховання, С. Гіляров – про потребу відкриття Інституту історії мистецтва в м. Київ та ін. [590]. Невідомою залишається участь у роботі форуму багатьох авторитетних митців як Києва, так й інших регіонів. Як концептуальні напрями розвитку національного мистецтва варто розглядати виступи Г. Стелецького «Охорона української старовини», Г. Александровича «Про стан культурно-історичних пам'яток України», Д. Антоновича «Про улаштування Національної галереї у Києві», Є. Ільєнка «Сучасні завдання українського художника» та ін. [32, арк. 12, 14, 20, 22]. З'їзд прийняв ухвалу про організацію художніх виставок в Україні, розширення експозиції діючої картинної галереї в м. Київ й перетворення її у

велику Національну картинну галерею з виділенням залів для творів художників національних меншин України [1685, с.273]. На жаль, не всі запрошені змогли взяти участь у його роботі. Важливою складовою даного зібрання стала презентація художніх творів, ініційована членами «Товариства діячів Українського пластичного мистецтва». Організована виставка функціонувала впродовж червня–липня 1918 р. в УАМ [1499, с.1]. Таким чином, проведені заходи свідчили про загальнодержавне визнання, високий представницько-організаційний рівень з'їзду.

У періодичній пресі доби гетьманату друкувалися матеріали про мобілізацію антиукраїнських культурних сил [580, с.3]. «Дивлячись на ті часті всеукраїнські з'їзди, які своїми постановами вбивали тільки московський клин в українську культурну роботу, – йшлося в матеріалі «З'їзд земств і діячів мистецтва» («Відродження», 22 червня 1918 р., ч.69), – щирий український патріот почав сумніватися, чи в українців є дійсно творчі сили, на яких могла би опертися українська культура і держава». Автор писав, що мистецький з'їзд зайнявся мобілізацією мистецько-творчих сил, у своїх постановках продемонстрував «щирий демократизм», накреслив широкі організаційні плани для розвою національного мистецтва [697, с.1]. Відчуваючи необхідність консолідації національних мистецьких сил, з'їзд прийняв ухвалу про створення «Центрального союзу мистецтв» – федерації художніх організацій, що існували в Україні. Крім того, передбачалося видання друком праць з'їзду (обсягом 20 друкованих аркушів та 50 таблиць) із статтями Г. Павлуцького, К. Широцького, Д. Щербаківського, В. Зумера, Ф. Ернста, В. Модзалевського, Д. Антоновича та Ф. Шміта. Однак для втілення в життя цієї ухвали не було сприятливих умов [1615, с.22]. Проведення з'їзду сприяло згуртуванню мистецьких сил. Зокрема, спостерігається активізація роботи «Товариства діячів пластичного мистецтва» в м. Києві, члени котрого на кінець червня 1918 р. підготували нову редакцію статуту й подали її на розгляд МНОМ [36, арк. 1-9]. У планах було відкриття Інституту пластичних мистецтв у м. Києві. На жаль, на початку 1919 р. Товариство перестало існувати [35, арк. 1-26].

Аналіз документів Української держави свідчить, що офіційний Київ тримав курс на виховання в українців любові до своєї нації і стояв осторонь від спроб деяких екстремістськи налаштованих кіл пропагувати ненависть до інших народів. Але 9 липня 1918 р. разом із скасуванням закону УЦР про національно-персональну автономію були офіційно скорочені всі три міністерства в національних справах. Їх компетенція перейшла у відання МНОМ [1934, с.293]. Політика «українізації» запроваджувалася вже не так наполегливо, як за доби УНР, деякі діячі (зокрема І. Огієнко) виступали проти терміна «українізація» й наполягали на застосуванні терміна «дерусифікація» [1934, с.298]. Російське громадянство рішуче протистояло процесам «українізації», проводило різноманітні заходи, створювало культурно-освітні організації антиукраїнського спрямування, виступало із критикою «українізації» на сторінках преси тощо [998].

Як позитивна, характеризувалася динаміка створення нових мистецьких навчальних закладів. Так, МНОМ, Рада міністрів (далі – РМ) Української держави сприяли втіленню, на жаль, так і нереалізованих проєктів щодо відкриття художньо-промислової школи ім. І. Розенберга (м. Київ), Київського художнього інституту, підтримували Миргородський художньо-промисловий інститут, що діяв на базі Миргородської художньо-промислової керамічної школи за УЦР [33, арк. 1-7; 34, арк. 2-3; 53, арк. 69 зв.].

Утвердженню державного статусу української мови, що позитивно сприяло розвитку української культури та літератури, сприяв затверджений РМ закон Української держави від 1 серпня 1918 р. «Про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах» [706]. Водночас із успіхами на ниві культуротворчої діяльності, українську інтелігенцію непокоїла ситуація щодо запровадження в Українській державі двох державних мов – української та російської. Проти цього з меморандумом 16 жовтня 1918 р. м. Київ рішуче виступили члени УНТ у [544]. У документі зазначалося: «... Наукове товариство твердо, рішуче й непохитно заявляє, що єдиною державною мовою Вкраїни повинна являтися

тільки українська» [695]. Узагальненням цих протестів стала «Доповідна записка сенатора С. Шелухина в справі питання про мову, внесеного після 23 листопада 1918 р. на розгляд загальних зборів Державного сенату». В документі висловлювалася однозначна позиція про державний статус української мови [659].

Суттєвою перешкодою національно-демократичного, культурного розвитку України в часи гетьманату стало відновлення та посилення цензури. Часто заборонявся друк різноманітної літератури, у т. ч. й художньої, вихід періодичних видань в цілому або їх окремих номерів, типовим явищем того часу була наявність «білих» або «чорних» плям в окремих матеріалах. Прикладом підтвердження вищезазначеного є примітка редакції тижневика «Народня справа» (7 вересня 1918 р.) в статті «Інтелігенція та селянство на Україні» про те, що з даного тексту «цензура викинула 22 рядки» [755, с.3]. Наприкінці існування гетьманату П. Скоропадського ряд українських діячів, письменників переховувалися, остерігаючись арештів, серед них – Д. Донцов, О. Олесь, К. Стеценко та ін. Напередодні вступу військ Директорії до м. Києва О. Олесь написав вірш «Покинь, мій синочку, ридати...», а К. Стеценко створив до нього музику. Саме ця пісня й виконувалася хором під час урочистого в'їзду С. Петлюри в столицю України наприкінці грудня 1918 р. [1668, с.14].

З метою ознайомлення громадськості з українським здобутком уряд виділив кошти на випуск фотоальбому архітектури, скульптури та декоративно-прикладного мистецтва, асигнував 100 тис. крб. на друк посібника з історії вітчизняного образотворчого мистецтва і архітектури [51, арк. 21]. На придбання творів пам'яток старовини і мистецтва у державну власність восени 1918 р. асигнувався 1 млн. крб. [27, арк. 5]. Ймовірно, М. Біляшівському належить текст записки до РМ Української держави і М. Василенка про те, що з огляду на масову купівлю старовинних речей, творів українського (в т. ч. й образотворчого) мистецтва, раритетної літератури, відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва необхідно асигнувати 22 тис. 825 крб., у т. ч. для придбання картини Гурського «Козак на коні» (1831 р.) – 800 крб.; альбому з

краєвидами м. Києва (40-і рр. XIX ст.) – 1 тис. крб.; рисунків Т. Шевченка – 8 тис. крб. [62, арк. 22]. Ці експонати мали стати складовою експозицій новостворюваного Національного музею в м. Київ.

Незважаючи на сповільнення темпів будівельних робіт, мистецька інтелігенція не обминала увагою питання архітектурного українського стилю. Так, за матеріалами преси (травень 1918 р.), «новий художній журнал, що почав виходити в Києві під назвою «Куранти», нагадує про забуту справу будування Контрактового дому в Києві». Дописувач аргументовано доводив потребу спорудження столичних будівель в українському стилі, сподіваючись на підтримку Київської міської управи [762]. Скульптурна секція департаменту мистецтв МНОМ продовжила розпочату ще в часи УЦР роботу зі створення українського скульптурного портрета. За урядової підтримки скульптори розпочали роботу над образами князів: Володимира, Ярослава Мудрого; гетьманів: Б. Хмельницького, І. Мазепи; ватажків козацько-селянських повстань: К. Косинського, С. Наливайка; письменників: І. Котляревського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка та інших видатних українських діячів. Були оголошені й розроблялися проекти пам'ятників, монументів героям Крут, «Свободи» (на честь незалежності України) [50, арк. 10]. В Українській державі тривала розпочата з часів УЦР пропаганда будівництва монументів. Особливого розголосу набула ситуація навколо меморіалу на честь борців за Україну в м. Києві. В одній із публікацій (26 травня 1918 р.) зазначалося про необхідність підтримки проекту з боку держави, а МНОМ пропонувалося оголосити про конкурс та збір коштів на спорудження пам'ятника [545].

Особливу активність в об'єднанні зусиль у цьому плані, схвалену мистецькою інтелігенцією, з боку місцевих органів проявляла Київська міська управа [37, арк. 2-5]. Пріоритетним, безумовно, був майбутній меморіал на честь Т. Шевченка. «Вісті красної преси» зробили передрук замітки «Пам'ятник Шевченка» із газети «Нова Рада» (6 травня 1918 р.), де йшлося про заяву відділу пластичного мистецтва МНО Української держави про те, що «...в столиці України нема пам'ятників національним героям». Газета нагадувала

українському громадянству, що «...воно забуло і за пам'ятник Шевченка, за який так боролось перед війною». В матеріалі зазначалося про актуальність цього питання, пропонувалося «...поставити національному поетові найкращий пам'ятник на найкращому місці в столиці», залучивши до цього УАМ [975]. Урочисте відкриття одного з перших таких пам'ятників відбулося 27 жовтня 1918 р. в м. Ромни на Полтавщині (скульптор – І. Кавалерідзе) [145, арк. 1; 976]. Цьому передувала важлива підготовча робота, співпраця МНОМ та РМ Української держави, що охоплювала різноманітну складову, у т. ч. й придбання для музеїв рисунків, виконаних Т. Шевченком [31, арк. 1-38]. У жовтні 1918 р. відбулося засідання підготовчої комісії в справі побудови пам'ятника Т. Шевченку у м. Києві. В її роботі взяли участь головноуправляючий справами мистецтва і національної культури МНОМ П. Дорошенко (голова), І. Дяков, П. Зайцев, Б. Кістяківський, О. Левицький, О. Мурашко, Г. Нарбут, В. Наулко, Г. Павлуцький, В. Щербина, І. Щитківський (члени). Комісія розглянула варіанти місця розташування монумента та інші організаційні питання [42, арк. 13]. Справа набула державної фінансової підтримки (згідно рішення голови РМ Ф. Лизогуба). У ході голосування більшістю голосів вирішили встановити монумент Т. Шевченку на Михайлівській площі (замість пам'ятника княгині Ользі, котрий мали перенести на інше місце) [1117].

У процесі чергової політичної кризи, яка мала місце в Кабінеті міністрів у середині жовтня 1918 р., під час обговорення «Записки в справі зовнішньої політики», члени уряду не дійшли згоди щодо відносин між Українською державою та більшовицькою Росією. Через відсутність консенсусу 18 (25) жовтня 1918 р. відбулася відставка уряду, у т. ч. й М. Василенка [1862, с.113]. Але, за твердженням І. Лікарчука, «...він ще мав досить потужний вплив на своїх наступників – П. Стебницького і В. Науменка» [1562, с.79]. Ще 16 вересня 1918 р. М. Василенко видав розпорядження до директорів департаментів МНО про збір інформації щодо всієї діяльності, починаючи з травня 1918 р. [28, арк. 1]. У листопаді 1918 р., після відставки, він подав на ім'я гетьмана

П. Скоропадського коротку інформаційну записку про діяльність МНО впродовж травня–жовтня 1918 р. [28, арк. 1, 2, 9-9 зв.]. У силу короткочасності перебування на міністерських посадах ні П. Стебницький, ні В. Науменко (очолювали МНОМ відповідно з 24 жовтня до 14 листопада та з 14 листопада до 14 грудня 1918 р.) результативних дій у розвитку культурно-освітнього життя України не зробили [1722, с.22]. Увага держави спрямовувалася також і на фінансову, матеріальну підтримку кращих представників літературно-мистецької еліти. Рішенням РМ для обдарованих дітей із бідних українських родин 6 серпня 1918 р. було засновано 350 державних стипендій, яким надали імена видатних українських письменників і культурних діячів [705; 43, арк. 16]. Стипендії призначалися відмінникам та «найкращим учням з числа нащадків вищезгаданих діячів» [41, арк. 1, 4-6; 43, арк. 5, 16].

Аналізуючи розбудову національно-культурного життя означеного періоду, Д. Дорошенко говорив про те, що противники гетьмана П. Скоропадського намагаються всебічно зменшити успіхи, досягнуті в цьому напрямку, «але факт зостається фактом, що зроблено було дуже багато» [1450, с.95]. Піднесення економіки дозволило урядам Української держави поліпшити фінансування культурної галузі й, таким чином, підтримати культуротворчу ініціативу інтелігенції, реалізувати ряд проектів, започаткованих УЦР, забезпечити сприяння подальшому розвитку національної культури [1547, с.3]. Важливими також є й свідчення П. Скоропадського про державну підтримку культуротворчих ініціатив інтелігенції [1341, с.23-24, 26]. У «Спогадах» гетьман вказує на особисту опіку української культури [1340, с.229; 233-234].

У час, коли вирішувалася доля Української держави, 20 листопада 1918 р. В. Шахрай стверджував: «Україна взнала багато неправди, насилля, знуцання на своєму історичному шляху. Історія-мачуха не раз вже карала Україну. І в цей час, коли я пишу, на Україні відбуваються події, які тяжко відгукнуться на ній... В минулому виходу немає. Всі надії, всі сподівання лише попереду, в перемозі революції. Тоді будуть оправдані кров, розруха, страждання та муки» [1708, с.VII]. Час вимагав швидкого закріплення державної незалежності, а це

могла зробити лише сильна, національно-свідома, патріотична еліта, здатна до організації народу, котрої на той час в Україні не було [1719, с.6].

Узагальнюючи діяльність урядів доби гетьманату П. Скоропадського в галузі розвитку образотворчого мистецтва, варто вказати на посилення матеріальної бази мистецьких закладів і установ, створення сприятливої фінансової ситуації для творчої роботи митців, підготовки майбутніх художників, скульпторів, архітекторів; збільшення кількості галерей, музейних, виставкових залів; найголовніше – державна підтримка таких життєво необхідних проектів, як функціонування УАМ, створення УАН, Національних закладів (бібліотеки, галереї, музею, архіву, театру). Вищезазначене, а також і динаміка літературно-мистецького руху, позитивна реакція держави на рішення форумів творчої інтелігенції, популяризація постаті Т. Шевченка, сприяння архітектурному будівництву, книговидавничій справі, дає підстави стверджувати, що, незважаючи на низку вагомих прорахунків у галузі суспільної політики, за гетьманату П. Скоропадського державними інституціями з одного боку, та громадськістю, представниками творчої інтелігенції з іншого, спрямовувалися зусилля на розвиток українського національно-культурного життя, важливою складовою котрого були література та образотворче мистецтво. Подальша діяльність літературно-мистецької інтелігенції стосовно національно-культурного відродження відбувалася вже під впливом політики Директорії та урядів УНР.

Повалення влади гетьмана П. Скоропадського в Україні зумовили внутрішні та зовнішні чинники, які сприяли розгортанню повстання, ініційованого Українським національним союзом та очоленого Директорією під керівництвом С. Петлюри. Період із 14 грудня 1918 р. по 14 листопада 1920 р. увійшов в історію як найбільш кризовий період Української революції [1805]. Нова влада проголосила відновлення УНР, започаткувала відмінні від попередніх засади внутрішньої політики, у т.ч. й щодо культури. [1838, с.139]. У постанові 5 грудня 1918 р., наголошувалося, що «засновано при Директорії Відділи: освіти, фінансів, внутрішніх справ...для тимчасового керування

справами, що стосуються відповідних Міністерств...» [1019]. Завідуючим відділом освіти того ж дня призначили Ю. Щирицю, подільського губернського комісара освіти [1811, с. 56]. Владу перебрав Український військовий революційний комітет, який 14 грудня 1918 р. організував спеціальну Раду комісарів для координації та контролю поточної роботи (голова Ради – В. Чехівський, комісар МНО – П. Холодний) [488, с.7]. На спільному засіданні Директорії, міністерств, керуючих міністерствами та комісарів міністерств 24 грудня 1918 р. оголосили склад РНМ (голова – В. Чехівський, міністр мистецтва – Д. Антонович, в.о. міністра народної освіти – П. Холодний) та зміст Декларації Директорії УНР, що визначала засади внутрішньої та зовнішньої політики країни [23]. Довгоочікуваним актом утвердження та піднесення статусу української мови став «Закон про державну мову в УНР», прийнятий РНМ 1 січня 1919 р. [702]. Це сприяло підтримці розвитку української літератури, преси, книговидавництва. Важливим кроком державної політики став також «Закон про державну грошову одиницю» від 6 січня того ж року. До розробки ескізів національної валюти приступив Г. Нарбут.

На початку січня 1919 р. уряд зазнав деяких кадрових коректив, у т.ч. обов'язки міністра освіти почав виконувати І. Огієнко. Перебуваючи на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – КПДУУ), наприкінці грудня 1918 р. він одержав телеграму від Директорії з проханням «...згодитись бути міністром освіти...», на що зразу не погодився [1562, с.111]. Проте після роздумів все ж дав згоду й 5 січня 1919 р. отримав призначення на посаду [64, арк.10]. Процес оновлення управлінських структур набув масового характеру. Однак уряд не проводив самостійного курсу, у т.ч. й щодо культурної політики, забезпечуючи виконання стратегії Директорії. РНМ була жорстко прив'язана до Директорії, члени котрої закріпили особистий контроль за міністерствами. Так, С. Петлюра вів справи міністерства мистецтва, а Ф. Швець – міністерства народної освіти [488, с.9; 7, арк.17-20 зв.].

Фактично з перших днів існування нова влада стала на шлях розбудови національно-культурного життя, започаткованого ще за часів УЦР. Наприкінці

1918 р. у с. Гельм'язів Золотоніського повіту (Полтавщина) розпочалося будівництво пам'ятника Т. Шевченку [1249]. Збір коштів на пам'ятник Кобзареві весною 1919 р. проходив й у м. Миколаєві [725]. Встановлення монументів видатним діячам України відбувалося в мм. Полтаві, Чернігові, Харкові та ін. На урядовому засіданні 29 грудня 1918 р. за поданням міністра юстиції С. Шелухіна собори Св. Софії та Св. Володимира, церква Св. Андрія Первозванного оголошувалися державно-національними святинями [7, арк.17-20 зв.]. Наступного дня РНМ, згідно з проханням П. Холодного, затвердила штати УАМ з 1 червня 1918 р. (з поправками 15 січня 1919 р.) [7, арк. 21-23,54-55 зв.]. Справою державної ваги було питання Національної бібліотеки УНР. Міністру І. Огієнку уряд доручив підготувати відповідну доповідь [7, арк.40-42 зв.]. РНМ 17 січня 1919 р. голосувала за утворення в м. Києві Головної книжкової палати [7, арк. 57-59 зв.]. Наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р. закупівельною комісією при МНО у державну власність за урядові асигнування в сумі 5 тис. крб. закупили понад 200 цінних культурних експонатів [181, арк. 7,18,20,28; 1027]. Наказом Директорії УНР від 8 лютого 1919 р. директором постійної комісії для видання історичного словника української мови при історико-філологічному відділі УАН з 4 січня 1919 р. на трирічний термін затвердили Є. Тимченка [892, с.1].

Визначною подією вітчизняної історії став Універсал Директорії УНР про злуку УНР та ЗУНР від 22 січня 1919 р. [20, арк.61-61 зв.]. Його проголошення сприяло консолідації літературно-мистецьких сил Наддніпрянщини і Наддністрянщини, знайшло відображення в творчості літераторів, художників. 23 січня 1919 р. РНМ прийняла низку позитивних рішень щодо підтримки культурно-мистецького життя, що стосувалися продовження терміна дії кредитів, відпущених Головному управлінню мистецтв та національної культури на охорону культурно-мистецької спадщини в 1919 р., асигнування 30 тис. крб. Київській художній школі, зміни штатів УАМ, утворення відзнак «Республіка», «Слава України» з залученням до підготовки ескізів митців [7, арк.60-60 зв.]. Наступного дня, 24 січня, РНМ ухвалила відповідний закон про

відзнаки [704]. Фахівці з образотворчого мистецтва також були задіяні згідно з рішенням уряду 27 грудня 1918 р. щодо «технічних засобів дотично переведення валюти» УНР [7, арк.14-16 зв.]. З початку січня 1919 р. в м. Києві тривала робота щодо організації Національного музею на базі Київського художньо-промислового музею, розпочата за гетьманату П. Скоропадського [912].

У січні 1919 р. в планах МНО було створення Інституту пластичних мистецтв. Над розробкою його статуту працювали співробітники Головного управління мистецтва та національної культури. Завданням інституту планувалося надання мистецької освіти за кошти державного бюджету. В його структурі передбачалося створити 4 відділи на засадах автономних структурних підрозділів: живописний та скульптурний, художньо-архітектурний, художньо-промисловий, художньо-педагогічний. Загальне керівництво мали здійснювати рада інституту та ректор. При виші планувалися музей, бібліотека та картинна галерея. Українське громадянство закликали всебічно підтримати цей проект [754]. На жаль, ідею не реалізували через більшовицьку агресію.

Важливе значення для наукової, бібліотечної, літературної галузі відіграв ухвалений 26 січня 1919 р. РНМ УНР Закон «Про обов'язкове надсилання друкарнями, літографіями, металографіями та іншими подібними закладами до Повітових Комісарів примірників усіх видань» [703]. На хід демократичних процесів суспільного життя певною мірою негативно вплинув наказ від 26 січня 1919 р. Головної команди військ УНР про заведення військової цензури, одним із складових якого була повна узгодженість тексту друкованого видання з підписаними цензором коректурними аркушами [12, арк.7]. На другому засіданні 1 лютого 1919 р. Директорія затвердила прохання молодих українських письменників про асигнування субсидії в розмірі 100 тис. крб. на видання літературно-мистецького місячника «Музагет» [23, арк.1-1 зв.], а 28 лютого – ухвалено РНМ постанову про асигнування 600 тис. крб. на видання художніх серій пам'яток з історії української культури [15, арк.48-49]. Після проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР на початковому етапі об'єднавчого

процесу, враховуючи потребу Західної України в підтримці культурного руху, РНМ асигнувала 25 млн. крб. на допомогу українським культурним організаціям Галичини [15, арк.10-11]. (Директорія 19 лютого 1919 р. схвалила це рішення в обсязі 22 млн. крб.) [15, арк. 21-22].

У країні назрівала серйозна кризова ситуація, якою РНМ вже не володіла. Але й тоді культуротворча діяльність української інтелігенції не припинялася. На сторінках «Трибуни» 25 січня 1919 р. П. Тенянюк опублікував «Лист до українських письменників і педагогів», у якому в зв'язку з підготовкою літературних видань для дітей і юнацтва звернувся до літераторів і вчителів із «щирим проханням засилать мені відповідний літературний матеріал». Він просив усі українські газети передрукувати це звернення на своїх шпальтах [826]. Реакція творчої інтелігенції на цей лист залишилася невідомою.

Руйнацію засад державного та в т.ч. і культурного будівництва спричинила друга воєнна агресія більшовицької Росії проти УНР. Наказом Директорії від 31 січня 1919 р. уряд В. Чехівського відправили у відставку [8, арк.41 зв.]. Даючи історичну оцінку подіям 1917–1918 рр., один із очевидців І. Карай на початку лютого 1919 р. писав: «Два роки великої революції в Росії і на Україні зробили своє. Перевернули догори ногами весь громадський лад, змели з лиця землі установлений порядок суспільного, родинного й індивідуального життя, затримали розвиток культури на десятки (коли не на сотні) літ, знищили економічний добробут, одним словом повернули стару культурну Європу в безмірний притулок горя, бідноти й здичавіння широких мас» [769]. Більшовики під час другої окупації України поводитися надзвичайно жорстоко. Особливістю агресії стало застосування «червоного терору» проти «контрреволюціонерів», законність використання якого проголосив 3 вересня 1918 р. нарком внутрішніх справ Росії Г. Петровський за вказівкою В. Леніна [490, с.12]. Дописувач «Канадійського українця» К. Люмба (1919 р.) у матеріалі «Київ є нині містом страхіття» писав: «Я не знаю, чи є ще друге місто, в котрім би господарили большевики так по чортівськи, як саме тут...» [832]. Офіційний курс цьому проголосило політбюро ЦК КП (б) У

прийняттям рішення щодо «посилення репресій проти буржуазії» [75, арк. 37]. Вершиною жорстокості та свавілля характеризується стаття «Че-Ка», у якій виправдовувалися найбрутальніші методи більшовизму [1191]. Російський більшовик Г. Клуний, усвідомлюючи страхіття «червоного терору» в Україні та жорстокі методи встановлення радянської влади, 1919 р. написав критичного листа В. Леніну [76, арк.1-4]. Відповідь на цей лист залишилася невідомою. Розуміючи стратегічне значення України для радянської Росії, 1919 р. Л. Троцький підготував звернення до більшовицьких агітаторів, які направлялися в Україну, в котрому наголошував, що «...Без України немає Росії» [490, с.242].

Несприятливий хід воєнних дій призвів до залишення армією та державними інституціями м. Києва й евакуації державного апарату 2 лютого до м. Вінниці. Новий склад РНМ на чолі з С. Остапенком Директорія затвердила 13 лютого 1919 р. [15, арк. 10-11]. І. Огієнко зберіг портфель міністра освіти. Однак концепція урядової діяльності з самого початку була недієздатною. Наприкінці березня 1919 р. місцем осідку державного центру УНР стало м. Рівне. Уряд, Директорія не визначали пріоритетність культурно-освітніх реформ. 9 квітня в м. Рівному відбулася відставка РНМ, очолюваної С. Остапенком і призначення нового складу уряду під керівництвом Б. Мартоса (міністр народної освіти – А. Крушельницький) [488, с.9-18]. Звільняючи посаду, І. Огієнко 26 квітня 1919 р. звернувся до співробітників МНО з останнім наказом [64, арк.101]. Невідомо, чому Б. Мартос зупинив вибір на кандидатурі А. Крушельницького. Очевидно тому, що «...досвідчених кадрів не вистачало, а праві ставали до уряду в опозицію» [1838, с.148].

Реальних дій нового міністра щодо активної розбудови культури, освіти, мистецтва не виявлено, адже пріоритет урядової політики, як і раніше, перебував у військово-політичному форматі. Так, культурно-освітній аспект був відсутній у Декларації РНМ від 12 квітня 1919 р. [489, с.517-520]. Ситуація, в якій опинився уряд, характеризувалася надзвичайною складністю. Тому, очевидно, йому було не до культурно-освітніх перетворень. На початку травня

1919 р. уряд і армія залишили м. Рівне й переїхали на територію ЗУНР. З літа 1919 р. столицею УНР стало м. Кам'янець-Подільський. Потребувала негайного врегулювання низка важливих проблем (фактично не існувало державного бюджету, тому фінансування літературно-мистецьких процесів було вкрай незадовільне). Акт злуки УНР і ЗУНР мав декларативний характер. Встановлено, що 25 липня 1919 р. А. Крушельницький підписав наказ по МНО про передачу повноважень міністра своєму заступнику П. Холодному [64, арк.116]. (Про справжні причини рішення йдеться в листі А. Крушельницького до П. Холодного від 22 липня 1919 р.) [65, арк.36].

У середини 1919 р. в УНР постала потреба активізації суспільства в допомозі армії. Характерною ознакою того часу стали заклики на зразок «Мобілізація інтелігенції». (Йшлося про так зв. «творчу мобілізацію». – Ю. Т.). [1050]. Напрями політики УНР вкотре визначалися в урядовій декларації 12 серпня 1919 р. [1573, с.47-48]. Наказом Директорії від 27 серпня 1919 р. звільнили з посади Голову РНМ Б. Мартоса та призначили новим прем'єром І. Мазепу [893]. (Обов'язки міністра народної освіти виконував Н. Григоріїв). У планах І. Огієнка, ректора КПДУУ, було будівництво корпусів у національному стилі. Над цим з вересня 1919 р. працював архітектор Сердюк [1171]. У краї тривала робота щодо популяризації творчості єврейських, польських письменників. Так, 24 грудня 1918 р. Кам'янець-Подільська філія «Культур-Ліги» влаштувала вечір пам'яті з приводу річниці смерті М.-С. Менделя, «батька єврейської літератури» [557].

Осінь 1919 р. принесла нові випробування, головним із котрих стала війна УНР проти денікінського режиму. На знак протесту проти захоплення військами генерала А. Денікіна Києва уряд УНР 4 вересня 1919 р. оприлюднив ноту протесту, в якій (разом з іншими позиціями) висловлювалося занепокоєння щодо нищення української культури [927]. Цій події передували документи білогвардійців, такі як положення, прийняті Особливою нарадою на Півдні Росії з питань української освіти, культури від 28 липня 1919 р., наказ білогвардійського військового коменданта Катеринославської, Полтавської і

Харківської губерній генерала В. Май-Маєвського від 11 серпня 1919 р. «О малорусском языке» про заборону української мови в державних школах, вивчення предметів «українознавства», обмеження фінансування з казни будь-яких україномовних видань [178; 489, с.703]. П. Тичина в часи «денікінщини» занотував у щоденнику запис такого змісту: «Дніпро – бандит». У цьому – все. І гніт чужинців і ненависть, і власна кволість, і одчай. Май, як май. Не виспалось літо, а тут уже й осінь. І як се так: народові, що поржавілі пута зняв, прикинулась іржа, немов болячка? І як се так: великий дух – на людях розмінявся і здрібнів? Чи не Сибіру дух над нами? Чи не царські гробниці накинули оком? А! З Біломор'я чую Соловецький ладан? В ньому змішались дзвони й матюки, і розбишацтво, і свобода. А Іван Четвертий Грізний, проткнувши псу смердящому жезлом залізним ногу, – стоїть, – і слухає, – Перебирає чотки...» [146, арк. 2].

Невідомий очевидець окупації м. Києва влітку 1919 р. опублікував враження від літературного життя столиці. У матеріалі йшлося про перерву у виданні журналів «Шлях», «Універсальний журнал», «Літературно-науковий вістник» та ін., «головним чином через те, що склад редакції і співробітників... виїхали з Київа». На думку автора: «З припиненням «Літературно-Наукового Вістника» Совітська Україна зісталась цілком без Українських журналів і можна сказати – без письменників». Більшість із них виїхали з м. Києва, а ті, що залишилися попали «в немилість» до нової влади. У столиці працювали Г. Журба, О. Журлива, Д. Загул, Петрівський, К. Поліщук, М. Рильський, М. Семенко, О. Слісаренко, П. Тичина, В. Ярошенко та ін. [784, с.2].

В урядовому зверненні до українського народу щодо оголошення війни денікінським окупантам 24 вересня 1919 р. зазначалося: «...Денікін не дозволяє українському народові вчитися в школі рідною мовою, народний український язик вигонить із державних установ, українські книжки палить, нищить... всі культурні... товариства, жорстоко переслідує українських діячів» [729]. Ідентична за змістом теза знайшла місце в зверненні РНМ УНР до держав Антанти та всього світу від 8 жовтня 1919 р. [728]. Вищезазначене

підтверджується й низкою свідчень очевидців і про звірства денікінців у 1919 р. [201, л.1]. Денікінська комісія «Для сбора материалов по истории освободительной войны от большевиков» ухвалила рішення про конфіскацію та знищення 117 назв українських книжок і окремих журнальних номерів, видрукованих упродовж 1917–1919 рр. [650]. Агресія А. Денікіна зумовила масовий спротив українського народу проти білогвардійських окупантів, спричинила піднесення патріотизму, що знайшло відображення в позиції інтелігенції, появі літературно-мистецьких творів з цієї проблематики та, що найбільш негативно, спричинила репресії не лише проти української культури, а й призвела до фізичного знищення багатьох представників української інтелігенції, діячів літератури та мистецтва. Репресивні заходи простежувалися й у такому явищі, як ставлення окупаційної влади до пам'яті Т. Шевченка. Так, перший бюст поета, встановлений у м. Києві більшовиками в 1919 р., розбили денікінці того ж року, а другий пам'ятник, що постав на місці княгині Ольги, зруйнували поляки весною 1920 р. [1843, с.45]. Після переходу УГА на бік денікінців в УНР створилася загроза втрати державності, що спонукало Директорію та уряд до не вигідної угоди з Польщею. С. Петлюра надіслав телеграму польському командуванню, в якій запропонував полякам зайняти Кам'янець-Подільський район із погодженням залишення окремих українських державних інституцій на чолі з головноуповноваженим уряду УНР І. Огієнком.

Отже, впродовж усього 1919 р. унаслідок несприятливої політичної, військової, соціально-економічної ситуації в УНР не існувало державної підтримки культуротворчих реформ на урядовому рівні. Розвиток літератури та образотворчого мистецтва став, здебільшого, справою інтелігенції, літераторів і митців, які, попри всі негаразди, воєнні дії, репресії, погіршення матеріально-побутових умов самовіддано працювали для розвитку української культури, про що йшлося в статті «Наш культурний доробок» (газета «Америка», осінь 1919 р.) [913]. У статті Генрі де Шамбона «Україна. Її етнографічне значення» провідною думкою було те, що «...без розв'язання української проблеми не можливе влаштуванє нормальних відносин на Сході Європи» [1161]. Як

бачимо, міжнародне співтовариство підтримувало право України на державну незалежність і суверенітет. За свідченням П. Феденка, «...великою перешкодою для успіху українського визвольного руху 1919 р. була недостача політично освіченої та фахової української інтелігенції» [1454, с.255-256].

У м. Варшава 31 березня 1920 р. на спільному засіданні за участю С. Петлюри та А. Лівницького було прийняте рішення про видачу позики Київському товариству «Культура» в розмірі 1 млн. крб. на видання українських книг [22]. Згодом, 2 липня 1920 р. РНМ відмовила Товариству з нагоди ідентичного прохання, однак вже збільшеної суми (1,5 млн. крб.) через те, що не було підтримки з боку міністра освіти П. Холодного [13, арк.50-50 зв.], призначеного на посаду 3 травня 1920 р. згідно з наказом Директорії [14, арк.1]. Активізації ходу культуротворчих процесів в УНР, підтримці культурно-освітніх проектів на урядовому рівні сприяло призначення 7 червня 1920 р. П. Зайцева на посаду головноуправляючого справами мистецтва і національної культури [10, арк.22-22 зв.]. 23 травня 1920 р. уряд схвалив законопроект про асигнування 6 млн. 220 тис. крб. на субсидії для культурно-освітніх установ м. Києва [21, арк.17]. Згідно з доповіддю П. Зайцева, на справи культурного розвитку 22 липня 1920 р. уряд виділив 500 тис. крб. [21, арк.83-84].

Стратегічний курс УНР за різними напрямками політики визначала урядова Декларація від 2 червня 1920 р., де зазначалося, що «...тільки за останній час ми маємо змогу... розвивати свою культуру в державному обсягу. Правительство дбатиме про те, щоб допомогти нормальному розвитку... культури на Україні...» [72, арк.59]. На жаль, конкретних дій державного формату після оприлюднення документа не було зроблено. Підтримка урядом літературно-мистецького процесу та інтелігенції носила епізодичний характер. Загальні проблеми та перспективи культурного розвитку України на початку червня 1920 р. визначив П. Зайцев у розмові з кореспондентом газети «Киевское эхо» [807]. Більшовицька пропаганда стверджувала, що «...Директорія... розпалювала ненависть до всього російського, до російської культури, до російської мови та російського народу... В регіонах, окупованих

Директорією, російське населення не вважалось громадянами УНР. У пресі носилися з проектом про виселення з України всіх неукраїнців...» [200, л.90]. Це була груба фальсифікація реальної ситуації.

В умовах громадянської війни в складних обставинах перебувала УАН. Науковому вивченню історії літератури, мистецтва спрямовувалася діяльність академіків М. Біляшівського, С. Єфремова, О. Грушевського, А. Кримського, Є. Тимченка та ін. У зв'язку з відзначенням в середовищі інтелігенції 25-літнього ювілею творчої діяльності С. Єфремова, 7 червня 1920 р. РНМ у м. Вінниці постановила клопотати перед П. Холодним щодо подання до уряду пропозицій з даного питання [10, арк.22-22 зв.]. Через прорив фронту більшовиками 8 червня урядові установи виїхали із м. Вінниці до Жмеринки, а далі – до мм. Проскурів, Кам'янець-Подільський, Східної Галичини й до Польщі. Перебуваючи в м. Тарнуві 13 серпня 1920 р. РНМ ухвалила законопроект П. Холодного про встановлення премії імені С. Єфремова при УАН [13, арк.95-95 зв.]. Враховуючи важкий матеріальний стан письменниці О. Кобилянської, РНМ 2 жовтня того ж року запропонувала П. Холодному оформити подання на збільшення її пенсійного утримання [9, арк.11]. А 21 жовтня 1920 р., згідно з доповіддю заступника міністра освіти С. Сірополка, – асигнувати в розпорядження МНО 100 тис. польських марок для видачі їй одноразової допомоги [9, арк.41-41 зв.]. Із незрозумілих причин П. Зайцев зняв із порядку денного засідання РНМ 24 червня 1920 р. на ст. Проскурів підготовлене ним подання про заборону вивозу із України предметів старовини та мистецтва [11, арк.41]. Проте безпрецедентне історичне значення мала постанова РНМ від 6 липня 1920 р. щодо допомоги українській інтелігенції в евакуації за межі держави [13, арк.52-52 зв.]. Важливу інформацію про кількісний склад і фахову приналежність літературно-мистецької інтелігенції мало принести виконання Закону «Про реєстрацію населення, що мешкає на території УНР» від 3 вересня 1920 р. Однак у силу воєнних дій не вдалося забезпечити його виконання [489, с.187–188]. Національно-культурні ініціативи української інтелігенції знайшли підтримку й у середовищі діаспори

[700; 925; 1038; 1162]. 14 жовтня 1920 р. відбулася чергова зміна складу уряду на чолі з А. Лівіцьким.

У зв'язку з критичною ситуацією 14 листопада 1920 р. армія та уряд УНР залишили Поділля та вибули на територію Польщі. Із 27 листопада 1920 р. місцем осідку РНМ УНР знову стало м. Тарнув. Саме тут перебувала й значна кількість літературно-мистецької інтелігенції. Сподівання на тимчасовість цієї події й надії на повернення в Україну не справдилися: еміграція стала реальністю. Україна опинилася під владою більшовиків [1711, с.47]. Український народ хоча й не досягнув мети в плані захисту державності за УНР, проте в боротьбі за ідеал суверенної держави відбулося формування національної свідомості української нації [1378, с.4]. Активними учасниками революційних подій 1917–1921 рр., представниками творчої інтелігенції визначені основні причини поразки Української революції, серед яких вказано й на недостатньо патріотичну позицію, соціальну активність інтелігенції [1428, с.22, 43-44; 1444, с.35]. Дослідники відзначають і брак кваліфікованих кадрів інтелігенції, невирішення пріоритетних завдань державного, в т. ч. й національно-культурного будівництва.

Отже, впродовж 1918–1920 рр. Директорія, РНМ УНР робили спроби налагодження літературно-мистецького життя, однак вони мали непослідовний характер. На ході культурних реформ негативно позначилися політична нестабільність, іноземна інтервенція, фінансова криза, несприйняття селянством державної моделі УНР та інші чинники. Водночас важливим було те, що саме літературно-мистецька інтелігенція очолила широкий народний рух за відродження національної культури; завдяки особистій участі та ініціативі, часто без державної підтримки, виступила творцем літературно-мистецьких творів, які започаткували нові стилі, течії, напрями вітчизняної культури загалом і літератури та образотворчого мистецтва зокрема. Тематика цієї творчості відображає весь хід революційного процесу 1917–1921 рр. в Україні.

Підсумовуючи період революційних подій, які розпочалися в лютому 1917 р., можна констатувати, що на червень 1917 р. український рух, очолений

УЦР, набув масового організованого характеру. Українське національне визволення відбувалося за ініціативою прогресивної інтелігенції й було підтримане громадськістю, націями та політичними партіями. За Тимчасового уряду розпочався перший етап культуротворчої роботи інтелігенції. Заходи УЦР з національно-культурного відродження наштовхнулися на опір і протидію не лише проросійської інтелігенції в Україні, а й на небажання сприйняття та розуміння українського питання серед членів Тимчасового уряду. Діячі українського руху з часу створення Генерального секретаріату постійно порушували українську проблему, охоплюючи питання національно-культурного будівництва, на урядовому рівні. Статус України в складі нової Росії на засадах національно-культурної автономії затвердив I Універсал УЦР. Аналіз джерельно-історіографічної бази свідчить, що діяльність УЦР спрямовувалася на загальне відродження української культури, включаючи літературу та образотворче мистецтво.

УЦР першою стала на шлях відродження культурних цінностей поневоленої нації. Її діяльність мала цілеспрямований характер, адже до березня 1917 р. не можна говорити про державний характер підтримки розвитку культурницьких ініціатив літературно-мистецької інтелігенції. Водночас у зв'язку з браком досвіду державного будівництва ці заходи часто мали декларативний, незавершений формат. Вони здобули громадську підтримку з боку інтелігенції, широких верств населення й продовжилися в політиці гетьмана П. Скоропадського та його урядів. Літературно-мистецький рух зазнав певного контролю, цензури з боку офіційних інституцій, але й відчув реальну державну, в т.ч. й фінансову допомогу. Виникнення нових культурно-освітніх та наукових установ створило умови для консолідації кращих сил інтелігенції на користь розбудови національно-культурного життя. Успішним результатом співпраці інтелігенції й урядів за гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР була УАН, яка виступала центром всієї наукової роботи в Україні, заклала засади поступального вивчення літературознавства та мистецтвознавства, виведенню їх на європейський рівень. За Директорії УНР

внаслідок погіршення політичної, воєнної, соціально-економічної ситуації, культуротворча ініціатива інтелігенції не була орієнтована на практичну реалізацію реформ у національно-культурній сфері. Іноземна інтервенція, агітаційна політика більшовиків певною мірою «розкололи» літературно-мистецьку інтелігенцію на прихильників і противників ідеї української державності. Складні реалії 1917–1921 рр. в Україні не завжди сприяли продовженню культурних перетворень і підтримки літературно-мистецької інтелігенції з боку держави та частини суспільства. Діяльність літераторів та митців, а також і весь розвиток національної культури проходили й відбувалися за скрутних умов. Однак і за таких обставин вирувало культурне життя, створювалися нові зразки творів, які свідчили про високий рівень української літератури та образотворчого мистецтва в загальному контексті європейської, світової культури.

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДЕМОНСТРАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

3.1 Літературно-мистецькі установи, організації

Культурно-мистецьке життя в певній країні й у певному часі складається з багатьох факторів. Найважливіший чинник, безумовно, – це наявність яскравих творчих особистостей, літературно-мистецьких колективів і об'єднань, активної виставкової та видавничої діяльності, художніх навчальних закладів, музеїв [1741, с.118]. На сторінках журналу «Українська культура» (1920 р.) відзначалося: «В історії культурного відродження майже всіх народів помічається одно цікаве явище: в часи найтяжчих народніх переживань, руїни всього культурно-економічного добробуту народу, розпачу та безнадійності, коли темний, національно-несвідомий, заляканий та роз'єднаний ворогом народ, здається, загубив і думку скинути коли-небудь з себе ворожу опіку та стати хазяїном своєї долі, – в такі історичні часи... в народі... з'являються ідеї великих національно-культурних об'єднань» [1294, с.23].

Культурно-мистецьке середовище України 1917–1921 рр. репрезентувало низку літературних, мистецьких установ, об'єднань, товариств, котрі здебільшого функціонували в цетрах концентрації провідних культурних сил – Києві, Одесі, Харкові, окремих губернських містах. Ініціатива їх створення та підтримка діяльності належала українській творчій інтелігенції. У м. Київ упродовж 1917–1921 рр. діяли Київське товариство художників релігійного живопису, Товариство художників киян, «Кільце», Київський союз художників, Київське товариство художників, Товариство діячів українського пластичного мистецтва, Професійна спілка художників та ін. [1741, с.119]. Значних зусиль для активізації мистецького життя в місті докладав О. Мурашко, за ініціативою якого постало «Товариство київських художників» [1873, с.213-214].

Напередодні 1917 р. літературно-мистецький рух проходив під знаком актуалізації гуманітарної освіти. Перебудова освіти у сфері образотворчого мистецтва була ініціативою художньої інтелігенції. Держава, царський уряд не приділяли цьому рухові належної уваги та підтримки. У м. Київ особливого поширення набула студійна освіта, котра відіграла важливу роль у фаховому становленні багатьох художників, архітекторів, мистецтвознавців і загалом в естетичному вихованні творчої молоді. Зокрема, функціонували студії, до організації яких були задіяні В. Галімський, О. Екстер, фон Ессен, І. Їжакевич, М. Козик, Я. Мільман, І. Мозолевський, О. Монко, І. Рабичев, О. Романов, А. Саратовський, Г. Світлицький, С. Світославський, І. Селезньов, О. Мурашко, А. Крюгер-Прахова, Козлов, М. Яровий та ін. Вони продовжували діяльність і в 1917–1921 рр. паралельно з Київським художнім училищем, іконописною (живописною) школою Києво-Печерської лаври, новоствореною УАМ. Саме з того часу ситуація з отриманням мистецької освіти в м. Київ змінилася й почала відповідати загальноєвропейським тенденціям [1741, с.118].

Питання про мистецьку освіту з новим імпульсом постало з весни 1917 р. із загальним зламом імперських порядків, адже талановита молодь після навчання в рисувальних школах і училищах їхала навчатися до мистецьких академій у Петербурзі, Варшаві, Кракові, Відні, Мюнхені, Парижі. Реформи в мистецько-освітній сфері розпочалися за УЦР. Із нинішнього ретроспективного погляду мистецька освіта стала полем подвижництва і висунула ряд видатних художників, які в діяльності піднялися до рівня державних діячів. М. Голубець відзначив активне звернення нового державного керівництва до культурних проблем у час революційних суспільно-політичних подій 1917 р. як їхню особисту заслугу [1419, с.10; 1882, с.140]. Такі особистості як П. Холодний, В. і Г. Кричевські, Ю. Михайлів, Д. Антонович поєднували мистецьку творчість, державотворчу діяльність і педагогічну роботу, закладали тривкі й упродовж десятиліть незнищенні підвалини нової мистецької школи України. Так, зокрема, в статусі члена УЦР, товариша генерального секретаря освіти (товариша міністра народної освіти) усіх українських урядів (1917–1921 рр.)

П. Холодний розробляв організаційні засади шкільної реформи [1440]. За його активної участі постали УАМ, Товариство діячів українського пластичного мистецтва, Товариство українських архітекторів, проведено Всеукраїнський з'їзд діячів пластичного мистецтва тощо.

Найважливішою подією в мистецькому житті України не лише 1917–1921 рр., а й всієї першої третини ХХ ст., найбільшим досягненням культурної політики УЦР було створення УАМ на базі колишньої середньої художньої школи в м. Київ. Її урочисте відкриття разом із виставкою творів професорів-засновників відбулося 5 грудня 1917 р. і стало можливе завдяки ініціативі мистецької інтелігенції, підтримці уряду та громадськості. У контексті паралелей із державотворчими процесами гідний уваги символічний факт перших засідань Ради УАМ безпосередньо в будівлі УЦР аж до часу надання їй у 1918 р. приміщення в школі М. Терещенка [1882, с.145]. Її призначення, за О. Богомазовим, полягало в тому, що тільки створення вищої художньої школи в м. Києві, вільної від академічної рутини та плазування перед авторитетами, може по-справжньому сприяти розквіту українського мистецтва в колах сучасних європейських течій [1515, с.61]. Факт початку функціонування УАМ у жовтні 1917 р. одержав позитивну оцінку з боку інтелігенції [761]. Визначним ідейним чинником її створення була воля мистецької еліти м. Києва, що мала на той час традицію збиратися щочетверга у мистецтвознавця Д. Антоновича. У розмовах та дискусіях про долю й шляхи розвитку мистецтва зародилася й визріла до реалізації ідея створення Академії [1638, с.45-46]. Д. Антонович, М. Біляшівський, Г. Павлуцький у колективній розмові з М. Грушевським та І. Стешенком висунули пропозицію організації Академії мистецтв, яка отримала схвалення і підтримку [1637, с.40].

Мету, структуру, засади управління, принципи організації навчального процесу в УАМ характеризує її статут [56, арк.2-11; 500; 1125; 1934]. Спеціальна комісія з організації УАМ у серпні 1917 р. в складі працівників спеціального відділу для сприяння розвитку мистецтв ГСО, а також Д. Антоновича, М. Жука, П. Зайцева (голова комісії – Г. Павлуцький, секретар

– М. Жук) серед 20 кандидатів обрала перших вісім професорів академії, затверджених наказом І. Стешенка [56, арк.12]. Вони, згідно зі статутом, очолили індивідуальні майстерні: релігійного живопису, мозаїки, фрески та ікони (пізніше – майстерня монументального живопису) – М. Бойчук; майстерню графіки – Г. Нарбут; портретну – О. Мурашко; будівництва і народного мистецтва – В. Кричевський; інтимного пейзажу – М. Бурачек; декоративного живопису – М. Жук; історико-побутового жанру і офорту – Ф. Кричевський; декоративного пейзажу – А. Маневич. [1638, с.50]. Крім того, комісія працювала над розробкою статуту УАМ. До складу викладачів запросили відомих майстрів, яким було притаманне прагнення поєднати давні традиції українського мистецтва з новими відкриттями європейських художніх течій. Художники різних поколінь, фундатори УАМ, здобули освіту в кращих європейських мистецьких центрах – мм. Кракові, Мюнхені, Парижі, Петербурзі. Засновники нової школи пройшли в образотворчому мистецтві шлях через стиль модерн із нахилом до синтезу мистецтв. Цим і пояснюється спеціалізація майстерень, зовсім не характерна традиційним академіям [1552, с.101]. Маловідомим документом, що не тільки засвідчує тогочасні погляди на художню освіту, а й містить важливу для розуміння мистецької освіти інформацію, є текст доповідної записки про УАМ, складений М. Бурачком.

У вересні 1917 р. статут УАМ та склад її перших професорів обговорювався в мистецькому середовищі. Особливий інтерес до організаційних моментів, зокрема, статуту УАМ виявив Ф. Красицький, котрий у статті «В справі Української Академії Мистецтва» піддав гострій критиці як сам документ, так і персональний професорський склад. Редактор газети відмовився друкувати заключну частину матеріалу й натомість виступив із заміткою апологетичного характеру. Обурений Г. Павлуцький 29 вересня 1917 р. надіслав розширену заяву стосовно цього на ім'я І. Стешенка. Хоча відчутного впливу на хід подій навколо заснування УАМ ця акція не мала, вона засвідчила факт конфронтації в мистецькому середовищі, наявність різних парадигм майбутньої моделі УАМ. (Виходячи з позицій сьогодення, можна

стверджувати про логіку окремих зауважень Г. Павлуцького, особливо щодо потреби громадського обговорення питання, адже справді, багато чого робилося поспіхом) [1615, с.10-11].

УЦР затвердила Статут УАМ у середині листопада 1917 р., а 22 листопада (5 грудня за н. ст.), відбулося ухвалення Закону про УАМ і того ж самого дня сталося її офіційне урочисте відкриття. Багато хто з числа перших студентів у майбутньому стали відомими художниками (Т. Бойчук, Р. Лісовський, О. Павленко, І. Падалка, В. Седляр та ін.). Першим ректором на короткий час (до червня 1918 р.) став Ф. Кричевський. Хоча 24 жовтня 1917 р. згідно з протоколом зборів професорів УАМ під головуванням Г. Павлуцького за те, щоб на посаду ректора обрали В. Кричевського проголосували 6 осіб. Однак через його категоричний самовідвід шляхом повторного голосування на цей пост обрали Ф. Кричевського [56, арк.13]. Із метою поліпшення кадрового забезпечення УАМ, за інформацією періодичної преси (січень 1919 р.), на засіданні ради УАМ до складу професорів обрали О. Новаківського, котрий жив і працював у м. Львів [540]. Після переїзду Ф. Кричевського на роботу до Миргородського керамічного технікуму (1918–1919 рр.) обов'язки ректора виконував О. Мурашко. Встановлено, що 2 червня 1918 р. О. Мурашко в пресі опублікував матеріал про тогочасний стан УАМ, складнощі навчального, матеріального, кадрового характеру [865]. (Тогочасні умови роботи майстерні О. Мурашка описав Є. Кузьмін [1873, с.217]). О. Мурашко не був задоволений ситуацією, що створилася в УАМ, проте водночас і усвідомлював важливість справи мистецького розвитку в Україні. У цей скрутний для виживання закладу час професори УАМ продовжували вбачати у ній головний осередок культурного відродження України. Виразні позиції щодо цього задекларовані в заяві до Ради УАМ Г. Нарбута і М. Бойчука від 24 грудня 1919 р. [165, арк.1-4].

Від 2 січня 1919 р. ректором академії став Г. Нарбут. Згодом академію залишили М. Бурачек, М. Жук, А. Маневич. Після важкої недуги, будучи ректором академії, 23 травня 1920 р. помер Г. Нарбут [1882, с.146]. Із плином часу колишній ректор Київського художнього інституту І. Врона констатував,

що «Роки 1919–1920 були для Академії найтяжчими. Робота й діяльність Академії іноді майже завмирають, студентство, яке було взагалі нечисленне... розбігається, професура не може втриматись в академії за цілковитим, часто, браком матеріальних засобів... Не будемо говорити про те, що постійного приміщення, жодного устаткування, палива і т. ін. не було» [1409, с.8]. За спогадами М. Жука: «Київ останніх літ Нарбутового життя – Київ багатостраждальний. Швидка зміна влад, але завжди Київ засипають набоями...» [682, с.3]. Отже УАМ, яка так блискуче розпочала свою діяльність у 1917 р., отримала перші удари з боку політичної системи. Поневірянь зазнали, насамперед, педагоги. Матеріальна неспроможність мистецьких навчальних закладів змусила їхніх керівників вдатися до самофінансування через організацію виробничих майстерень. Революційні події спричинили руйнівні процеси в УАМ. Проте фундамент розвитку української культури, закладений з ініціативи творчої інтелігенції, навіть у хаосі громадянської війни продовжував розбудовуватися [1882, с.143].

Важливе місце в історії культуротворчої діяльності української інтелігенції революційної доби належить і Національній бібліотеці України та УАН, відкритим за гетьманату П. Скоропадського. 2 серпня 1918 р. уряд ухвалив закон «Про утворення Фонду Національної бібліотеки Української держави» [707; 196, л.1]. На її розвиток до 1 січня 1919 р. РМ асигнувала 500 тис. крб. [1934, с.424-425]. Після цього розпочалися активні дії для його практичної реалізації [6, арк.95-96; 707]. Перше засідання комітету із заснування Національної бібліотеки (академік В. Вернадський – голова, С. Єфремов, А. Кримський, В. Кордт – члени, Є. Перфецький – секретар) відбулося 23 серпня 1918 р. У ході зібрання комітет обґрунтував організаційні засади функціонування інституції, визнав пріоритетним питання про її приміщення [911]. Головним завданням Фонду було поширення знань, підтримка наукової праці, термінове придбання і систематизація національних творів. Уперше в історії бібліотечної справи в Україні планувалося зібрати всю «україніку», яка уявлялася як величезна книгозбірня всіх рукописних і

друкованих пам'яток українського народу, виданих в Україні та за кордоном. Водночас почав діяти Тимчасовий комітет з питань її створення на чолі з В. Вернадським. Ініціатори створення бібліотеки ставили за мету заснування великої книгозбірні всесвітнього типу. У відділі рукописів планувалося зберігати манускрипти, листи, портрети діячів, які жили і творили на українській території впродовж різних історичних періодів, літературний і побутовий архів українців (у т.ч. й у діаспорі) [1934, с.424]. У вересні 1918 р. Тимчасовий комітет по заснуванню Національної бібліотеки Української держави опублікував розлогий матеріал про мету, структуру установи в національно-культурному житті українського народу [949]. В інформації «Від Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві» зазначалися її завдання [196, л.2а]. В. Вернадський 7 липня 1918 р. виступив з інформацією щодо обговорення законопроекту про обов'язкове надсилання до бібліотеки всіх друкованих видань [196, л.2].

Таким чином, бібліотека мала бути автономною установою і підпорядковуватися УАН, що вже тоді почала засновуватися. Вперше в світовій культурі планувалося видати каталоги, які не лише задовольняли б практичні вимоги читачів, а й слугували для наукових потреб. Водночас передбачалося зробити бібліотеку доступною кожній людині, з безкоштовним користуванням, із багатим довідковим відділом на зразок бібліотеки Британського музею, Берлінської або Вашингтонської. Спеціальна група науковців і діячів культури виїхала за кордон для придбання відповідної літератури. Бібліотечний фонд комплектувався й за рахунок купівлі бібліотек в Україні у приватних осіб. Виникло Товариство прихильників бібліотеки, яке організовувало збір книжок для її фондів у вищих навчальних закладах, гімназіях, товариствах, школах [721; 1934, с.425-426].

Ще навесні 1917 р. українська інтелігенція, члени Українського наукового товариства в м. Київ висунули питання про створення УАН, яке підтримала УЦР. Однак через розгортання політичної кризи воно не було розв'язане. Практична реалізація справи відкриття УАН розпочалася влітку

1918 р. Вона отримала неоднозначну підтримку в науковому, громадському середовищі України щодо перспективи формування академічного складу з числа проросійськи налаштованих учених [921]. Відкриваючи 9 липня 1918 р. перші збори комісії по заснуванню УАН, М. Василенко зазначив: «...утворення Української Академії Наук має велике національне значіння... Для тих, хто вірить в життєдайність українського народу, для кого відродження його – це «святая святих», для тих утворення Академії Наук має величезну вагу, є національною потребою і черговим завданням» [1475, с.3]. В. Перетц на сторінках преси опублікував короткий нарис проекту організації УАН, у якому визначив її організаційні засади, мету і завдання діяльності [982]. Однак питання організації УАН на автономній платформі, а не на основі Українського наукового товариства, викликало здивування та критику з боку багатьох його членів, котрі вважали Товариство вже цілком готовою й оправданою базою з наукової та моральної позиції [596]. Із метою об'єктивного добору претендентів на посади академіків УАН, П. Стебницький рекомендував скликати спільну комісію з представників УНТ у м. Києві, НТШ у м. Львові та урядової комісії по створенню УАН [1126].

Організаційна робота покладалася на спеціальну комісію в складі 14 осіб на чолі з В. Вернадським, до складу котрої ввійшли авторитетні вітчизняні вчені, у т. ч. й літературознавці [193, л.1-47]. Виступаючи на одному із засідань комісії, В. Вернадський окреслив роль УАН у житті українського суспільства [46, арк.1]. Завдяки цілеспрямованій роботі комісії при всебічній урядовій підтримці, державному фінансуванні ідею організації УАН вдалося втілити в життя. 14 листопада 1918 р. РМ Української держави ухвалила закон про заснування УАН, затвердила статут, штати й асигнувала кошти на її утримання в поточному році та прийняла ряд інших важливих рішень. У день прийняття закону гетьман П. Скоропадський підписав наказ про призначення перших 20 академіків. Після прийняття означених документів була створена Президія УАН на чолі з В. Вернадським, сформовано комісії, робочі органи Академії [194, л.28-31]. Падіння гетьманату не дало можливості завершити оформлення

УАН, сформувати матеріально-технічну базу, колектив науковців для всіх її підрозділів й цією проблемою займалися вже уряди Директорії [890; 1685, с.148-150]. Директорія прагнула відновити демократичні традиції «першої УНР» у сфері національно-культурного будівництва. У зв'язку зі складнощами воєнно-політичної ситуації, УАН зазнала серйозних перешкод функціонування та наукової роботи. Особливо це стало відчутним за більшовицької влади та денікінської окупації, коли за наказом генерала А. Денікіна її діяльність була визнана ворожою, непотрібною, а відтак і забороненою [712]. Загалом створення УАН – подія надзвичайного історичного значення як у загальному контексті українського державотворення, так і наукового, культурного життя. Вперше за багато століть разом із усіма складовими науки, вітчизняні вчені одержали можливість дослідження історії культури, літератури, мистецтвознавства. Важливу роль в організації УАН, налагодженні її роботи відіграв В. Вернадський [195, л.21-65].

Із початку революційних подій 1917 р. на порядок денний розвитку українського національно-культурного життя постало питання організації картинних галерей, музеїв образотворчого мистецтва. У процесі відкриття УАМ, УЦР разом із ГСО розпочали активну роботу зі створення при академії Національної картинної галереї. Її основу мали скласти твори професорів і студентів УАМ. За ініціативою українських художників, громадських діячів, музеєзнавців ще з середини 1917 р. активізувався збір полотен українських і західноєвропейських художників. Восени 1917 р. цей рух набрав великого розмаху та підтримки. До Національної галереї віддали картини багато вітчизняних художників. Сюди ж члени родин М. Пимоненка та М. Яременка передали частину їхнього мистецького спадку. (Згоду подарувати картини надали родичі С. Васильківського і Д. Марковича). Велику кількість полотен живопису XVI–XIX ст. зарубіжних і вітчизняних авторів галереї презентували Д. Антонович, В. Винниченко, Г. Павлуцький. Особливо цінну колекцію картин голландських, фламандських, іспанських, італійських та інших західноєвропейських і азійських мистецьких шкіл XVI–XIX ст. у кількості 150

одиниць творів віддав у власність галереї колекціонер, мистецтвознавець В. Щавинський [53, арк.18-45]. (Згодом саме на основі цієї колекції було створено Київський музей східного та західного мистецтва). Меценат також відписав УАМ значну за обсягом бібліотеку з рідкісними книгами з мистецтва, котрі заклали основу її бібліотечного фонду [1685, с.270]. Одним із джерел поповнення галереї художніми полотнами стала закупівля картин у приватних колекціонерів, на аукціонах, у букіністичних магазинах. Це питання вирішувала створена урядом спеціальна комісія, у розпорядження котрої Генеральний секретаріат асигнував 1 млн. крб.

Особливе місце в системі охорони та збереження культурних цінностей відігравав Національний музей України у Києві. Ключова роль у його організації та діяльності впродовж 1917–1921 рр. належить М. Біляшівському, Ф. Ернсту, Д. Щербаківському та іншим мистецтвознавцям і музейникам. Заходи з його створення на базі Київського художньо-промислового і наукового музею ім. Миколи II розпочалися ще за часів УЦР. Із 1 січня 1918 р. установа була підпорядкована ГСО УНР. За гетьманату П. Скоропадського з 27 липня 1918 р. її офіційно перейменували в Національний музей України [2022]. У проекті статуту музею (літо 1918 р.) зазначалося, що він є державною науково-просвітницькою установою. Головна мета музею – збирання пам'яток старовини й мистецтва, їх наукове дослідження та надання можливості практичного використання. Важливе місце відводилося секції пластичних мистецтв із відділами українського живопису та різьбярства, російського живопису, зарубіжного живопису, графіки. Статут передбачав порядок надходження і збереження експонатів, регламентував право власності, визначав компетенції Ради музею та його директора тощо [62, арк.24].

Картинні галереї, музеї почали масово створюватися в різних українських регіонах. Так, у м. Харків з ініціативи С. Васильківського та активної участі товариства «Музей Слобожанщини» відкрили музей образотворчого мистецтва, основою експозицій якого стали картини самого художника та його приватна мистецька колекція загальною кількістю понад 600 одиниць. До цього музею-

галереї на пожертвування місцевої інтелігенції і за фінансової підтримки громадських організацій, «Просвіт», меценатів у різних українських та російських містах і на Кавказі вдалося придбати навіть рідкісні полотна латиноамериканських й африканських художників, завдяки чому музей здобув виняткову популярність як репрезентативний культурний центр мистецьких шкіл і напрямів світового виміру [1111]. Під державну охорону було взято музей художника В. Верещагіна в м. Миколаїв [30, арк.1-2].

Після проголошення III Універсалу в листопаді 1917 р. УЦР розпочала формування «Експедиції заготовки державних паперів України», діяльність якої безпосередньо пов'язана з мистецьким рухом. Проектний центр відділу заготовки державних паперів УНР створили І. Мозолевський, В. Кричевський та Г. Нарбут [1414, с.179]. Саме вони склали організаційно-мистецьке ядро, що взяло зобов'язання виготовлення та проектування українських грошей, поштових марок, гербів, цінних паперів та інших замовлень уряду. За спогадами І. Мозолевського, найбільшу кількість замовлень виконував Г. Нарбут, окрім нього – Ф. Красовський і В. Кричевський. Прикладана графіка стала ланкою, яка об'єднувала нагальні потреби державотворення з процесом становлення мистецької освіти [1882, с.142].

Відповідальний характер та великий обсяг нових замовлень вимагали значної кількості професійних митців-графіків. Сучасники зазначали, що на мистецькому терені м. Київ графіків шукали тоді навмання, майже безнадійними здавалися пошуки друкарських робітників високої кваліфікації. Виходом зі складного становища стали конкурси на виконання тих чи інших проектів державних паперів, які організував І. Мозолевський. Крім згаданих митців у конкурсах також брали участь М. Бойчук, С. Налепинська-Бойчук, Л. Обозенко, А. Середа. Утім ця невелика група митців не змогла компенсувати нестачі професійних графіків як у межах Києва, так і на теренах усїєї країни. Наприкінці 1917 р. І. Мозолевський був призначений на посаду керуючого школами прикладного мистецтва. Низький загальний художній рівень друкованої графічної продукції спонукав його до організації приватної

мистецької школи, що була створена у 1918 р. і діяла до 1921 р. Останні роки приватна школа функціонувала вже без свого засновника у зв'язку з від'їздом І. Мозолевського з Києва [1882, с.143]. Стилiстика графічної продукції УНР значною мірою формувалася під впливом М. Грушевського [1882, с.143].

На завершальному етапі існування УЦР (квітень 1918 р.) за ініціативою працівників відділу пластичних мистецтв Департаменту мистецтва МНО була створена комісія з питань вироблення українського шрифту. До її складу входили Г. Золотов, І. Каманін, М. Козик, Ф. Красицький, Г. Лукомський, В. Модзалевський, Г. Нарбут, Л. Обозненко, Г. Павлуцький, Росинська, А. Середа. 13–15 квітня 1918 р. міністр освіти В. Прокопович звернувся з листом до намісників Києво-Печерської лаври архімандрита Климента, Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря єпископа Никодима, ректора Київської духовної академії єпископа Василя, настоятеля Києво-Софійського собору М. Златоверховнікова з проханням сприяти в її роботі та дозволу на зняття кальок із давніх рукописів і книг [57, арк. 1-5зв]. Періодичні засідання комісії відбувалися 25, 26 квітня, 2, 12 травня 1918 р. Голова відділу Г. Павлуцький 26 травня 1918 р. звернувся до нового міністра М. Василенка з доповідною запискою, де зазначив, що вказаний підрозділ «вже довго... турбується справою вироблення нового шрифту, який відповідав би як естетичному погляду, так і своєрідному характерові Українського письменства», адже російський шрифт, котрий перебуває у вжитку, не відповідає існуючим критеріям. Справа розробки національного шрифту, за переконанням представників мистецької еліти, носила актуальний, невідкладний характер. Робота комісії припинилася у зв'язку з відсутністю державного фінансування. Тому Г. Павлуцький просив МНО асигнування на вказані потреби 3 тис. карб. [57, арк. 8]. Однак деталі діяльності комісії залишилися не до кінця з'ясованими. Важливе значення для відновлення історичної пам'яті українського народу мало функціонування комісії з питань відновлення історичних назв вулиць м. Києва (березень 1918 р.), до складу

котрої на чолі з М. Біляшівським входили О. Гуцало, Л. Добровольський, О. Левицький, В. Прокопович, В. Щербина, Д. Щербаківський [61, арк.2].

Характерною особливістю художнього життя 1917–1921 рр. було існування багатьох різноманітних за своїми організаційними і художніми принципами мистецьких об'єднань. Деякі з них виникали лише з життєвих потреб взаємодопомоги, влаштування виставок творів та їх реалізації. Проте були й досить стійкі в ідейному, організаційному відношеннях, які в різних громадських акціях і творчості своїх членів декларували особисту громадянську та суспільну позиції, художні принципи [1615, с.21]. Так, достатньо результативною на 1917 р. характеризувалася діяльність Товариства дослідження мистецтва у Києві. У його рядах перебували понад 150 відомих художників, скульпторів, архітекторів. Члени Товариства спрямовували діяльність на вивчення різних мистецьких напрямів, зібрали матеріал для видання тритомної історії українського мистецтва, ініціювали проведення першого Всеукраїнського з'їзду діячів образотворчого мистецтва (літо 1918 р.), який виробив ряд заходів із його розвитку на найближчий період. Колектив Товариства зробив вагомий внесок у збирання й комплектування предметів образотворчого мистецтва для музеїв м. Києва та окремих українських регіонів, що дало змогу сформувати в них цінні колекції творів образотворчого мистецтва, зокрема з національної тематики [1, арк.6; 1685, с.123].

Одним із найбільш активних і успішних за результатами діяльності стало Товариство діячів українського пластичного мистецтва, засноване навесні 1918 р. в м. Києві з ініціативи членів Київського товариства художників. Його фундаторами виступили О. Богомазов, М. Бурачек, М. Козик, Ф. Красицький, В. Кричевський, Г. Крушевський, О. Мурашко, П. Носко, Г. Павлуцький, М. Прахов, О. Судомора, К. Трохименко, І. Хворостецький, П. Холодний та ін. Найвизначніша акція організації – проведення першого в історії вітчизняного мистецького життя Всеукраїнського з'їзду художників влітку 1918 р. та влаштування з цієї нагоди ретроспективної художньої виставки [1615, с.21].

Навесні 1918 р. для захисту митців від соціально-політичних колізій І. Мозолевський з групою однодумців заснував профспілку київських художників «Мистецтво». Діяльність її була різнобічною – виконання замовлень, розписи Луцьких казарм, організація пересувних виставок, художніх об'єднань та ін. [1882, с.143]. Багатовекторну дослідницьку роботу провадило й Історико-літературне товариство університету св. Володимира, членами якого були Л. Білецький, С. Маслов, І. Огієнко, П. Филипович та ін. Товариство вивчало історію української мови та літератури, підтримувало творчі зв'язки з ідентичними об'єднаннями європейських країн, оприлюднювало результати досліджень у вузах м. Києва [179, арк. 1]. Один із важливих кроків до унормування ділової української мови – створення при департаменті професійної освіти МНО УНР весною 1918 р. Технічно-термінологічної комісії, «котрої завданням є скласти українську технічну термінологію». В офіційній інформації комісія зверталася до різних відомств, де функціонували схожі органи, а також «поодиноких осіб», що працювали над складанням термінології, передавати свої напрацювання до вищезазначеного департаменту МНО, «щоб уникнути непорозумінь, які можуть появитися, коли кожна комісія складе і видасть термінологію, а також задля одноцільності праці» [569].

Літературно-мистецькі товариства, об'єднання за ініціативою творчої інтелігенції створювалися й у регіонах. Прикладом такої роботи може слугувати діяльність родини В. та Н. Лазурських у м. Одеса, котрі значну увагу приділяли мистецтвознавчій сфері, об'єднанню місцевих художників. Найбільш помітний захід Лазурських – заснування в Одесі 30 листопада 1917 р. «Українського художнього товариства імені Марії Заньковецької», почесним членом якого стала й сама актриса [2035]. Метою товариства були розвиток і популяризація українського мистецтва «в усіх його видах». Згідно з статутом, організація поділялася на літературну, драматичну, музичну, живописну секції [551]. Основною формою діяльності стало проведення громадських зібрань. Однією із таких численних акцій, наприклад, став вечір поезії О. Олеся в травні 1918 р. [2035]. 16 червня 1918 р. у приміщенні редакції газети «Вільне життя»

пройшли чергові збори Одеського наукового товариства, на яких заслухали виступ І. Крижановського про новознайдені твори одного з письменників України, написані в 50-ті рр. XIX ст. На думку виступаючого, вони належали перу Савченка (з роду Бржезинських). Присутні постановили активізувати діяльність Товариства, ширше залучати до участі в його роботі місцеву інтелігенцію [814].

У м. Полтава впродовж 1917–1920 рр. діяв літературний гурток під керівництвом В. Гофмана. Протягом усього періоду існування об'єднання (1915–1923 рр.) змінювався склад його членів. Постійними гуртківцями були В. Гофман, М. Горяйстов, М. Жукевич, Є. Колобова, П. Пілінський, П. Сіяльський. У світлі нових віянь вони випустили машинописний поетичний збірник «Нагота», журнал «Літуча миша», альманах «Прометей». Тоді ж гурток назвали «Химера». «Гурток складався з молодого інтелігенції, тієї інтелігенції, котра, прийнявши революцію, жила своїм індивідуальним життям, але не зачинялася в стінах своїх кімнат, – майже всі ми працювали на культурному фронті... Революція застала нас, коли ми лише почали формувати свої погляди та смаки. Росли ми під гуркіт руйнуючого старого світу та під шум нового. Ми були дітьми нашої епохи – і все, чого набули в ті роки, свій культурний багаж, ми віддавали людям, роблячи це без плачу та вульгаризації», – згадував М. Горяйстов [113, арк.43,44,49,57-58]. Друкові української книжки сприяла діяльність редакційної комісії, створеної в структурі Державного видавництва України, що постало в травні 1918 р. в м. Києві. Її члени відбирали твори для видання, укладали договори з авторами, замовниками, висловлювали думки щодо змісту роботи [1934, с.413].

У червні 1918 р. в м. Київ було засноване Українське товариство архітекторів із метою поширення української архітектури, турботою про розвиток національного архітектурного стилю. Його членами стали провідні архітектори того часу. У плани діяльності входило «приймати проекти від архітекторів на зведення різних будівель, проводити архітектурні конкурси, організовувати догляд та реставрацію будівель, котрі мають історико-

архітектурну цінність» [1150]. За інформацією преси, на осінь 1918 р. планувалося відкриття Українського архітектурного інституту в Києві. Із цією метою Українське товариство архітекторів підшукало відповідне приміщення та виділило кошти на утримання вишу. До складу правління новостворюваного інституту входили В. Риков (голова), Г. Дяченко, Колотов (заступники), Германович, Ковалевський, Ф. Красицький (члени) [510]. Навчальна програма поєднувала програми Петроградського інституту цивільних інженерів та ПАМ і розраховувалася на 5 років [510]. Інститут функціонував із серйозними перешкодами, залишаючись єдиним українським вишем архітектурної, будівельної спрямованості [66, арк.10-47]. Викладачами вишу в революційні роки були М. Козик, Г. Дяченко, Домяновський, М. Макаренко, Л. Овсянников, В. Фельдман, С. Киричок, М. Садовський, С. Титаренко, О. Рабцевич, Колотов, Видяний, С. Савич, Барзиковський, Муковоз та ін. [91, арк.5]. У липні 1918 р. інформувалося про оголошення конкурсу на кращий проект будівництва залізничного вокзалу у Києві в українському стилі [796]. Особливу увагу РМ Української держави надавала ремонтно-реставраційним роботам Софіївського собору з прилеглою до нього територією. З цією метою був створений комітет у складі митрополита Антонія, архітекторів, скульпторів, художників, мистецтвознавців Д. Анайлова, А. Бобринського, Ф. Ернста та ін. У складі комітету діяла комісія з питань археології, внутрішнього розпису храму, архітектури, ювелірної справи. Восени 1918 р. розпочалися ремонтні роботи, успішному проведенню яких перешкодили подальші політичні події [1684, с.274; 655].

Тоді ж приступили до підготовки відкриття монумента Т. Шевченку в м. Київ. Для цього уряд видав спеціальну постанову про створення відповідної комісії, до якої увійшли П. Дорошенко, І. Щитківський, І. Дяков, П. Зайцев, В. Кістяківський, О. Левицький, Г. Нарбут, В. Науменко, Г. Павлуцький, В. Щербина. Упродовж жовтня – листопада 1918 р. відбулося декілька засідань комісії, розпочато пошуки місця для спорудження меморіального комплексу [26, арк.13-14; 49, арк.1,2,5,14].

На початок революційних подій 1917 р. функціонували Київське, Одеське, Харківське Товариства художників. В Україні в роки революції діяли художні училища, мистецькі, ремісничі школи, які надавали художню освіту. Уповноважений комісара Тимчасового уряду в справах ПАМ 30 червня 1917 р. розіслав директорам художніх училищ Росії (у т. ч. й України) директивного листа, в якому йшлося про обговорення питань реформи мистецької освіти на спеціальному з'їзді, що мав відбутися в Петрограді наприкінці липня 1917 р., оскільки його проведення зумовлювалося «новим устроєм державного життя» [188, арк.4]. Упродовж 1917–1918 рр. у Києві працювало художнє училище, очолюване В. Ніколаєвим. Однак воно так і не стало художньо-промисловим, як цього бажав у заповіті його меценат М. Терещенко [1882, с.75]. У 1919 р. училище спеціальним декретом більшовицької влади реорганізували в державну школу пластичних мистецтв [180]. У 1919 р. тут працювали Ф. Балавенський, Т. Барцевич, Б. Іконников, М. Козик, Ф. Красицький, Г. Крушельницький, В. Менк, А. Крюгер-Прахова та ін. [180, арк.4;6].

У центрі мистецького життя Слобожанщини перебувало Харківське художнє училище, яке до 1917 р. підпорядковувалося імператорській Академії мистецтв. Його очолював О. Любимов (викладачі: О. Андреев, М. Білецька, В. Воробйов, О. Захаржевський, К. Краснопольський, М. Пестриков, М. Піскунов, С. Прохоров, Я. Ролл, О. Титов, Г. Трофимов, П. Туторський, С. Уманьцев, Ф. Шміт). Навесні 1918 р. відділ народної освіти міської управи порушив питання про реформування закладу у вище художнє училище [2055, с.67]. У 1919 р. внаслідок реорганізації за більшовицької влади його перейменували у вільні державні майстерні. Невдовзі на цій базі створили художній технікум [1882, с.152]. Того ж 1919 р. в м. Харкові з ініціативи О. Білецького та Ф. Шміта виник так зв. «Вільний факультет мистецтв». Ідея його створення була викладена Ф. Шмітом. Лекції з історії мистецтва, крім Ф. Шміта, читав М. Шаронов, з історії літератури – О. Білецький [1650, с.94].

Поряд із Києвом і Харковом активну роль у мистецькому житті України відіграла Одеса. На базі Одеського художнього училища (в 1917 р. директор

О. Попов) у 1918–1920 рр. діяло Вище художнє училище, згодом реорганізоване більшовицькою владою в Державні художні майстерні [1615, с.10-11]. Образотворчу специфіку навчального закладу визначала діяльність К. Костанді, його учнів П. Волокидіна, Д. Крайнева та ін. [1882, с.154]. Реорганізація закладу розпочалася 16 травня 1917 р. спеціальною комісією Спілки художників пластичних мистецтв на чолі з Б. Едуардсом. Більшістю голосів проголосували за доцільність відкриття в м. Одеса вищого художнього училища з трьома відділами: живописним, архітектурним і скульптурним [185, арк.20]. За Тимчасового уряду у 1917 р. за ініціативою Одеського товариства незалежних художників був розроблений проект реорганізації Одеського художнього училища, підготовлений М. Горшенфельдом [185, арк.40-41]. Спектр основних заходів був досить широким. До складу президії Одеського художнього училища ввійшли 28 авторитетних місцевих художників [185, арк.1-1зв, 4]. Чергове засідання комісії відбулося 27 травня 1917 р., головою комісії обрали К. Костанді та створили підкомісії: архітектурно-скульптурно-живописну; музейну (музей художніх зразків, художньо-історичний музей, архітектурний музей, музей прикладного мистецтва); з прикладних мистецтв [185, арк.30-31]. Враховуючи важкий матеріальний стан Одеського художнього училища, зумовлений революційними подіями, наслідком котрих стало припинення фінансування із м. Петрограда, окремі викладачі виступили з ініціативою проведення циклу лекцій з історії культури, на котрі запрошувалися представники місцевої інтелігенції [185, арк.50-51]. У 1919 р. органом більшовицької влади став підвідділ мистецтв, що скеровував усе мистецьке життя м. Одеса. Більшовицький почерк позначився в безконечних реорганізаціях художнього училища: «Вище художнє училище», «Вільні державні майстерні» [1962, с.115,116,123]. Майже всі відомі одеські художники того часу – випускники місцевого училища та члени даного товариства, на діяльність якого суттєво вплинула еміграція провідних його членів у 1919–1921 рр. що, врешті, й призвело до припинення існування [1363, с.4].

За Директорії УНР наприкінці січня 1919 р. відділ пластичних мистецтв Головного управління мистецтв і національної культури приступив до розгляду питання про підготовку нової редакції статуту для Київського, Харківського та Одеського художніх училищ. Ця справа була доручена спеціальній комісії на чолі з Г. Павлуцьким у складі О. Мурашка, В. Кричевського, Г. Нарбута, а також представників Київського художнього училища: М. Козика, Ф. Красицького та І. Макушенка [654].

У м. Одеса впродовж 1917–1921 рр. діяло також і одне з найбільших мистецьких об'єднань України – Товариство південноросійських художників (1890–1922 рр.), що організовувало щорічні колективні й індивідуальні виставки мистецьких робіт. Членами-засновниками організації були К. Костанді (з 1902 р. – голова товариства), В. Бальц, Ю. Бершадський, Є. Буковецький, П. Волокидін, Г. Головков, Б. Едуардс, С. Кишинівський, М. Кравченко, Д. Крайнев, М. Кузнецов, П. Левченко, О. Мартинович, П. Нілус, О. Попов, О. Розмарицин та ін. [2024]. Наслідуючи приклад київських художників, одеські митці виступили з ініціативою підтримки діяльності в місті Товариства пластичного мистецтва. Так, у серпні 1917 р. Товариство південноросійських художників за підписом його голови та керівників спілок архітекторів і скульпторів надіслало листа на адресу голови ради художнього училища О. Попова з інформацією щодо проведення 10 серпня 1917 р. організаційного засідання Одеського товариства художників пластичного мистецтва [188, арк.9]. Загальні збори товариства пройшли 27 вересня 1917 р. під головуванням його віце-президента М. Брайкевича за участю 25 членів. Зібрання заслухало ряд питань, серед яких – звіт голови ревізійної комісії, доповідь члена ради Васьковського про зміни в редакції деяких параграфів статуту як таких, що не відповідають новим суспільним реаліям [184, арк.1]. Згідно з програмою документа, Товариство мало на меті всіма заходами сприяти розвиткові пластичного мистецтва та художньої індустрії, у т. ч. й шляхом відкриття й утримання навчальних закладів, музеїв, клубів, виставок, майстерень тощо [184, арк.2]. У 1917–1919 рр. відбувалися регулярні засідання

живописної, архітектурної та інших секцій [186, арк.11]. Встановлено, що, починаючи з 1917 р., існував конфлікт між адміністрацією та учнівським колективом Одеського художнього училища, наслідком якого стало його закриття. Причинами цього ПАМ зацікавилася з початку 1917 р., однак вони не були врегульовані й у 1918–1919 рр. Протокол загальних зборів Товариства пластичного мистецтва від 21 січня 1919 р. подає картину дальшого розвитку конфліктної ситуації, виправлення котрої покладалося на комісію на чолі з В. Лазурським [187, арк.1-2].

Інтелігенція м. Одеса активно підтримувала й діяльність місцевого літературно-мистецького товариства, яке функціонувало в нелегких умовах революції. Організація, як свідчить її статут, ставила за мету об'єднання й зближення літераторів, митців, представників різновікових груп усіх мистецьких галузей, всебічне сприяння вдосконаленню їх професійного рівня, дбати про моральну та матеріальну підтримку своїх членів. Формами такої роботи були публічні лекції, вечори, концерти, виставки, поширення друкованої продукції тощо [182, арк.1-7]. Досить яскраво, порівняно з іншими регіонами, в м. Одеса прослідковувалася єврейська складова культуротворчої діяльності інтелігенції. Напередодні та в революційні роки в місті діяло товариство «Одеських парижан» (це були, здебільшого, єврейські художники, котрі здобули початкову освіту в місцевому училищі, а згодом навчалися в Парижі). Фінансово підтримував товариство Я. Перемен, котрий сприяв національно-культурному відродженню єврейства. За період 1909–1919 рр. він зібрав близько 230 робіт єврейських художників, які в грудні 1919 р. вивіз у Палестину [2023].

Українська революція 1917 р. розпочала нову сторінку в історії Кам'янець-Подільської школи, що належала відділу художньої промисловості й називалася «Кам'янець-Подільська художньо-ремісничка майстерня» під керівництвом В. Гагенмейстера. Упродовж вересня 1915 р. – січня 1918 р. майстерня перебувала в евакуації в мм. Харків і Лубни. Викладачами в цей час працювали Г. Шурман, О. Адамович, А. Вронський, І. Завадський,

Г. Яновський, Л. Розовик, М. Розовик, М. Романів. Згодом зусиллями І. Мозолевського художньо-промислової школи була розширена, на його кошти відкрилися нові відділення з платною формою навчання. У 1920 р. у структурі закладу перебувало 2 відділи: загальний та спеціальний [1882, с. 137-138; 40, арк.5-18 зв.; 191, арк.40; 1883, с.15].

На жаль, наявні джерела не повною мірою роблять можливим простежити ситуацію зі створення й функціонування у 1917–1921 рр. українських мистецьких закладів за кордоном.

Наприкінці 1917 р. у Києві з ініціативи Н. Майзеля була заснована секція пластичних мистецтв єврейських художників, своєрідний центр єврейської культури «Культур-Ліга». У декларації об'єднання прогнозувалося дбати про розвиток єврейської освіти, літератури на ідиш та єврейського мистецтва. До керівництва об'єднання ввійшли відомі літератори, громадські діячі: Д. Бергельсон, М. Зільберфарб, М. Литваков, Н. Майзель та ін. Ядро організації склали Б. Аронсон, І.-Б. Рибак, І. Ельман, М. Епштейн, І. Рабичев, О. Тишлер, Н. Шифрін. У роботі художньої секції брали участь І. Ельман, М. Епштейн, Л. Ель (Лисицький), М. Каганович, А. Маневич, С. Нікрітін, І. Пайлес, І. Рабичев, І.-Б. Рибак, О. Тишлер, Й. Чайков, М. Шагал, Н. Шифрін, С. Шор та ін. Вже на початку діяльності «Культур-Ліги» відбувся перегляд засад національного стилю, про що йшлося в програмній статті Б. Аронсона та І.-Б. Рибак «Шляхи єврейського живопису», опублікованій 1919 р. у київському єврейському журналі «Ойфганг» («Схід»). Живописні, скульптурні та графічні роботи художників «Культур-Ліги» ввійшли до єдиного загальноєвропейського процесу розвитку авангардного мистецтва. Книжкова ж графіка, що прикрашала видання «Культур-Ліги», спиралася на форми й художні мотиви давнього національного культового мистецтва, твори народних художників. За недовгий час від 1917 р. майстрам графіки, які працювали над оформленням єврейської книжки в м. Київ у «Культур-Лізі» та в інших містах, вдалося створити оригінальний національний стиль [1552, с.84]. За програмою «Культур-Ліги» працювали численні єврейські культурні установи, вечірні

народні університети, на ідиш видавалися журнали «Схід» та «Початки». Члени секції мистецтв викладали в художніх школах, оформляли спектаклі театральної студії тощо [1615, с.22-23].

Крім фахових об'єднань художників, у 1917–1921 рр. функціонували ідентичні товариства поетів. Відзначаємо й наявність спільних літературно-мистецьких груп. Київські поети-символісти в 1918 р. створили творче угруповання «Біла студія» (В. Кобилянський, Л. Курбас, А. Петрицький, М. Савченко, Я. Савченко, М. Семенко, О. Слісаренко, М. Терещенко, П. Тичина), видали «Літературно-критичний альманах» [1610, с.27]. Однак об'єднання проіснувало недовго. У ході відкриття товариств траплялися курйози. У квітні 1918 р. в оголошенні про організацію в м. Одеса літературного клубу «Самоосвіта» йшлося, що «в члени приймається українська інтелігенція від 17 до 25 років». Зрозуміло, що нічого, окрім іронічних фейлетонів на зразок «Чудо інтелігенти», це викликати не могло [1247].

Восени 1918 р. виникли відразу 2 літературно-художніх групи: «Музагет» – «охоронці муз», «художники слова найновішої генерації», що постала на базі вищезазначеної «Білої студії» (М. Бурачек, М. Жук, Д. Загул, М. Івченко, В. Кобилянський, Ю. Меженко, В. Поліщук, Я. Савченко, О. Слісаренко, М. Терещенко, П. Тичина, В. Ярошенко, Л. Курбас) і літературна група «Боротьба» (Г. Михайличенко, А. Заливчий та інші представники творчої частини партії «боротьбистів», яка виникла в травні 1918 р.). Якщо перша організація митців залишила помітний слід в українському національно-культурному житті, за часів Директорії видала однойменний журнал «Музагет», то друга виявилася нечисленною і досить швидко розпалася [1934, с.415]. (Історію створення «Музагету» згадував П. Ковжун 1934 р. у м. Львові [1552, с.131]). На думку В. Чапленка, у процесі характеристики історії українських літературних організацій і груп революційного періоду 1917–1921 рр., «... можна сказати, що, за винятком, може, тільки ранньої групи альманаху «Музагет» (1918 р.) усі інші – це були експозитурні, урядово-

партійні організації» [1865, с. 30]. Деякі товариства мали й політичну основу. Зокрема, за гетьманату П. Скоропадського в Києві діяло українсько-німецьке товариство культурно-економічного зближення, члени якого мали за мету взаємне ознайомлення народів України та Німеччини з досягненнями й особливостями культури і економіки [1934, с.293-294].

У революційний час продовжувало функціонування одне з найдавніших об'єднань – Товариство Нестора-літописця, започатковане ще 14 січня 1873 р. при університеті св. Володимира, котре «без перерви працює над дізнанням питань історії літератури й т. п.». Його діяльність у революційні роки проявилася в підготовці наукових доповідей, упорядкуванні публічних лекцій, організації екскурсій, випуску «Читань» з матеріалами по історії та теорії літератури, археології, етнографії, краєзнавства (станом на вересень 1918 р. видруковано 24 томи в 49 випусках) [39, арк.84].

Позитивні зрушення в часи гетьманату відбувалися у розвитку архітектури. Архітектурна секція відділу пластичних мистецтв МНОМ створила в своєму складі спеціальну комісію щодо розгляду результатів оголошеного конкурсу на кращий проект житлових, адміністративних і народних будинків, споруджених із дотриманням традицій національного зодчества. У конкурсі взяли участь близько 50 проектів, із яких комісія в складі Д. Антоновича, В. Кричевського, Г. Павлуцького прийняла 24 й рекомендувала саме їх до практичної реалізації і будівництва [38, арк.1]. Серед них – оригінальні проекти побудови житлових будинків для сіл із плановою забудовою вулиць, комунікаційними системами, культурно-освітніми, торговельними, медичними закладами. Були прийняті проекти міської забудови, що передбачали спорудження багатоповерхових житлових будинків і адміністративних будівель у модерному, класичному, українському бароковому стилях. Під керівництвом членів секції вдалося виробити програму та технічну документацію реставрації пам'яток української архітектури у мм. Кам'янці-Подільському, Києві, Переяславі, Полтаві, Чернігові та ін. [1685, с.274].

Результативно працювали творчі товариства та студії м. Києва, Харкова, Одеси, Чернігова. У м. Одесі, крім уже згаданих, продовжували діяльність художній музей, Товариство заохочування красних мистецтв, рисувальна школа при ньому. Ще один новий художній заклад відкрився в той час у Києві – художня студія О. Екстер, яку відвідували П. Ковжун, В. Меллер, А. Петрицький, С. Юркевич та ін. [1934, с.400-401].

У 1918 р. у київській квартирі Г. Нарбута почав збиратися культурологічний гурток «Наше минуле», до якого входили Д. Багалій, С. Єфремов, П. Зайцев, М. Зеров, В. Модзалевський, А. Ніковський, П. Стебницький, М. Сумцов, П. Филипович. Саме за їх ініціативою виник однойменний журнал «Наше минуле». Гурток представляв собою вишукане інтелектуальне товариство, зацікавлене українською старовиною, а надто епохою бароко, античним мистецтвом. (Спогади про гурток залишив М. Зеров; він із особливим теплом згадує Г. Нарбута) [1480, с.566-567]. «Молодим театром» на чолі з Л. Курбасом у м. Києві в 1919 р. був заснований літературно-мистецький клуб «Мистецький льох», на базі котрого проводилися дискусії, вернісажі, літературні вечори, в яких разом із іншими брали участь представники різних течій: символісти (В. Кобилянський, Я. Савченко), авангардисти (М. Семенко), революційні романтики (В. Чумак) [1928, с.448].

З ініціативи Г. Нарбута у м. Київ у 1919 р. виникло мистецьке об'єднання «Гурток дев'яти», до якого входили П. Козицький, Л. Курбас, Ю. Михайлів, Г. Нарбут, М. Семенко, П. Тичина, О. Чайківський. За спогадами Ю. Михайліва, «...у невеличкої купки людей... виникла думка про створення особливого колективу, мистецької родини, щоб об'єднати працівників різних галузей мистецтва на ідеологічній платформі...» [1689, с.65]. Кандидатами до «дев'ятки» були М. Бурачек, М. Зеров, В. Модзалевський, Я. Степовий.

Після того, як Директорія на початку 1919 р. залишила Київ, тут було організовано Всеукраїнську спілку мистецтв, до якої входили представники різних мистецьких галузей. Згодом частина її керівництва (С. Бондарчук, П. Долина, Е. Коханенко) переїхала до м. Кам'янця-Подільського. Місцеве

мистецьке середовище ставилося до новоприбулих спочатку з недовірою, проте у вересні 1919 р. вдалося досягнути взаєморозуміння й створити Тимчасовий комітет Всеукраїнської професійної спілки діячів мистецтва на чолі з радою в складі В. Васильїва, В. Василька (Міляєва), К. Вовка, Е. Коханенка та ін. [1182].

Після «Музагету» 1920 р. у м. Київ з ініціативи В. Поліщука виникла літературно-мистецька група «Гроно», котра, як зазначалося в її першому маніфесті, «...найбільш мистецькими формами сучасности визнає імпресіонізм і футуризм...» [1585, с.29]. У черговому маніфесті критикувалася творчість «музагетівців», їм протиставляли себе «гронівці» (Д. Загул, Г. Косинка, Г. Нарбут, А. Петрицький, П. Филипович, Гео Шкурупій). Після виходу літературно-мистецького збірника «Гроно» конкретизувалися й завдання самої групи: створення зрозумілого для широких мас нового пролетарського мистецтва. Загалом група «Гроно» була неоднорідною за складом, майже кожен член шукав власний шлях самовираження, тому й проіснувала недовго (до 1921 р.). Г. Косинка напередодні свого виходу (1920 р.) підготував В. Поліщуку записку такого змісту: «Дорогий Валеріяне! ...Я втік (не лайся, «Гроно» залишив!). Мене охопила геніальна ідея – поголити свій образ... Я втік, прощай і не плач, «донедаже не з'явлюсь перед тобою во образі людини»...» [148, арк.1]. Незважаючи на короткочасність діяльності, об'єднання стало колыскою для митців різних, навіть протилежних стильових ознак. Мало хто із членів цієї групи і тих, хто долучався до її видань, дотримувався проголошених лідерами маніфестів. Особливо це продемонстрував упорядкований В. Поліщуком і виданий у м. Катеринославі альманах «Вир революції» (1921 р.) [1610, с.28].

У структурі УАН доби Директорії функціонувала комісія з видавництва пам'яток українського письменництва, члени якої (С. Єфремов, М. Плевако, П. Філіпов) підготували до друку твори В. Антоновича, М. Драгоманова, І. Котляревського, І. Франка, Т. Шевченка. В. Міяковський опрацював фонди, пов'язані з літературною діяльністю П. Куліша, Т. Рильського, Т. Шевченка; М. Плевако підготував до друку неопубліковані твори Б. Грінченка; А. Покровський досліджував соціально-побутове життя, суспільно-політичні

настрої населення в українській художній та історичній літературі. Історики-бібліографісти готували до видання твори П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та інших письменників [1685, с.153-154].

У революційні роки постало питання національної бібліографії. На широке громадське обговорення цю проблем винесли в 1919 р. працівники новостворюваного Українського бібліографічного інституту, які конкретизували поняття української бібліографії, визначили її межі, обсяг і завдання [1485, с.10-11]. Актуальним питанням бібліографії присвячувалася брошура Ю. Ковалевського «Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут» [1514]. Діяльність у цьому напрямку координувалась, насамперед, з боку УАН. Відомі українські бібліографи В. Дорошенко, І. Калинович, Ф. Слюсаренко від імені «Бібліографічної комісії» (м. Київ) та «Бібліотеки НТШ» (м. Львів) 4 лютого 1920 р. звернулися з відозвою «В справі української бібліографії до українського громадянства», «...з уклінним проханням надсилати... всі українські видання...» [1157].

Варто вказати на спільну тенденцію, характерну майже для всіх київських літературно-мистецьких об'єднань 1917–1921 рр. На думку Р. Мовчан, вони мали антипролеткультівську орієнтацію та спрямування, більшість учасників були талановитими митцями та прагнули підвищити рівень творчої майстерності. Водночас постійно споглядали назад, на здобутки й прорахунки своїх попередників-сучасників [1610, с.28].

Іншою, аніж у Києві, була ситуація у Харкові. Частина мистецьких об'єднань міста, представлені генерацією художників-реалістів зберігали традиційні позиції, молоді художники ж орієнтувалися на авангардизм, на нову соціалістичну культуру. За інформацією журналу «Колосья» (1918 р.), «...мистецтво останнього періоду розвивалося, головним чином, під сильним впливом французького імпресіонізму і останніх художників Заходу». Харківські митці поділялися на дві категорії – «старшу», пов'язану з традиціями академії з ідеями передвижництва, і «молодшу» – пізнішу. До художників «минулого» відносяться Д. Бесперчий, В. Великанов,

С. Васильківський, М. Уваров, М. Пестриков та ін., до іншої групи – С. Досекін, М. Федоров, О. Любимов, О. Кокель, О. Грот, Л. Тракал, Є. Агафонов, М. Саввін, Б. Порай-Кошиць, Е. Штейнберг, І. Казарновський, Є. Костенко та ін., а до «молодих художників» – Б. Косарєв, М. Калмиков, В. Бобрицький, Б. Цибіс та ін.» [2055, с.62].

Одне із авторитетних харківських товариств молодих художників авангардного спрямування – «Союз Семи», було створене ще в 1914 (1916-?) р. Його членами-засновниками виступили В. Бобрицький, В. Дяков, М. Калмиков, Б. Косарєв, М. Міщенко, Г. Цапок, Б. Цибіс, котрих об'єднувала кількарічна творча співпраця. «Союз Семи» мав кубофутуристичний напрям діяльності [1552, с.84]. Діяльність «Союзу Семи» досить вагома в становленні та розвитку харківського живописного й театрального авангарду, однак, на жаль, нетривала. Їхні експерименти перервали воєнно-політичні події літа 1919 р.

Навесні 1918 р. харківські літератори, музиканти, художники і працівники театру за ініціативи П. Ільїна організували мистецьке об'єднання «Художній цех», яке співпрацювало з «Цехом поетів» (Г. Петніков, В. Хлебников, Г. Шенгелі та ін.). У жовтні 1918 р. при Товаристві створили живописно-скульптурний відділ із декоративною та граверною майстернею, який на початку об'єднував 25 місцевих і приїжджих художників. До складу президії та журі відділу входили В. Аверін, Л. Блох, О. Бондаревич, М. Ейнгорн, П. Коваленко, Е. Мане-Кац, Е. Штейнберг та ін. Художники обслуговували театральну майстерню, оформляли вистави, виконували афіші, плакати, екслібриси, оформляли журнал «Творчество», провели конкурс на кращий ескіз видавничої марки для книговидавництва «Наша мысль». Наприкінці 1918–у січні 1919 рр. цех провів дві художніх виставки, участь у яких взяли Є. Агафонов, Л. Блох, М. Волошин, М. Ейнгорн, І. Еренбург, П. Коваленко, К. Костенко, Е. Мане-Кац, І. Рабинович, Е. Штейнберг та ін. Репродукції виставкових робіт експонувалися в журналі «Творчество». З весни 1919 р. діяльність цеху пішла на спад у зв'язку з виїздом із м. Харків багатьох його членів [2055, с. 70].

У 1919 р. у Харкові функціонувала також професійна спілка діячів лівого мистецтва, але відомостей про діяльність цієї організації вкрай мало [1983]. Певний відбиток на художнє життя України революційної доби наклала своєрідна «лівацька пошесть» пролеткультівського штибу. В Україні пролеткультівський рух набув особливого поширення в 1919 р. Його організації діяли й мали власні друковані органи в м. Одесі («Пролетарская культура»), Миколаєві («Творчество труда»), Катеринославі («Пролетарское творчество»), Харкові («Зори Грядущего»), Києві («Мистецтво»). Пролеткультівські осередки функціонували також у Полтаві, Чернігові, Єлисаветграді, Первомайську, Кременчуку. У Києві загальноміська конференція пролеткультівських культурно-освітніх організацій відбулася 4 квітня 1919 р. З ініціативи пролеткультівців 6 жовтня 1919 р. тут пройшов День пролетарської культури. З нагоди цієї події в місті вийшла одноденна газета «День пролетарської культури» зі статтями щодо завдань інтелігенції в умовах будівництва пролетарської культури, про ставлення пролетаріату до культурної спадщини минулого. Київська рада робітничих профспілок також підготувала до цього дня журнал «Пролетарський день культури». Одним із ідеологів цієї течії для її українських послідовників був А. Луначарський. До викриття хибної ролі й гострої критики з боку більшовицького керівництва, пролеткульти внесли серйозну дезорганізацію в і без того розпорошене художнє життя, спантеличували представників інтелігенції, зокрема літераторів і художників, туманили голови молоді викривленою перспективою скорого й легкого опанування надбанями культури [1615, с.25-26].

У революційні часи нового імпульсу здобула мистецтвознавча галузь. До 1917 р. наукову координацію мистецтвознавчих досліджень виконувала секція мистецтв, створена 1907 р. у структурі Українського наукового товариства у м. Києві. Це було показово в процесі інтенсифікації становлення національної науки про мистецтво, адже в жодному із наукових товариств, що діяли напередодні 1917 р. в Україні, а також у тогочасних наукових, культурних, мистецьких виданнях, у котрих періодично вміщувалися мистецтвознавчі

матеріали, окремих мистецьких секцій не існувало. Не мало такої секції й Наукове товариство імені Шевченка у м. Львові, хоча в його «Записках», «Збірниках», «Літературно-науковому вістнику» (далі – «ЛНВ») постійно друкувалися змістовні мистецтвознавчі розвідки. Тому активізація роботи секції історії мистецтв у період національно-культурного відродження, що наступило з початком революційних подій 1917 р. в Україні за ініціативи й підтримки інтелігенції, була цілком закономірною [1615, с.47]. 15 вересня 1918 р. рада УНТ ухвалила створити окрему секцію мистецтв, що й стало юридичною підставою функціонування цієї своєрідної мистецтвознавчої структури. Першим головою секції був обраний Д. Антонович, секретарем – Д. Щербаківський, згодом секцію очолювали М. Макаренко, О. Новицький [1997]. Через п'ять днів, 20 вересня 1918 р. відбулися установчі збори секції [1981]. Секція мистецтв існувала з 15 вересня 1918 р. по 25 грудня 1920 р. (всього відбулося 26 загальних зібрань). Період роботи об'єднання припав на складний час, коли, здавалося б, доля мистецтва та його історичне минуле мало кого цікавили. Загалом, характеризуючи діяльність секції в революційну добу, можна твердити, що в розбурханому різними суперечностями суспільстві її члени обстоювали інтереси національної культури, зміцнювали фундамент українського мистецтвознавства [1615, с.46-48].

Тотожні процеси відбувалися і в регіонах. За твердженням С. Побожія, якщо до 1917 р. можна було говорити про невинний розвиток харківської школи мистецтвознавства, то після революції почався її поступовий занепад. Репресивні заходи з боку більшовицької влади щодо відомих представників мистецтвознавства звели нанівець столітній безперервний розвиток цієї науки в м. Харкові. Кількаразова зміна влади, нестабільність і анархія часів громадянської війни – усе спричинилося до тихого припинення в 1919 р. багатолітньої культуротворчої діяльності Харківського історико-філологічного товариства, розграбування університетського музею, на художніх збірках якого виховувалися мистецтвознавчі кадри регіону, України. У 1920 р. внаслідок більшовицької реорганізації системи освіти Харківський університет припинив

своє 115-літнє існування, а разом із ним зазнала розгрому й сформована університетська школа мистецтвознавства [1650, с.26, 127-128].

Культурні товариства, об'єднання інтелігенції створювалися в різних українських містах. Прикладом може слугувати полтавський просвітницький союз «Українська культура», початок організації якого був закладений влітку 1919 р. з ініціативи членів Полтавського культурно-просвітнього відділу місцевого кооперативного товариства на чолі з М. Огороднім. Мета товариства була широкою й передбачала різноманітні форми культурно-просвітницької роботи з широкими категоріями місцевого населення, які доводилося провадити в обставинах денікінщини за складних фінансових умов [1342, с.149-154].

Наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. розпочалася інтенсивна діяльність із реалізації проекту створення «Біографічного словника діячів Української землі». Спільне зібрання УАН 23 січня 1919 р. після заслухання доповідної записки В. Модзалевського від 10 грудня 1918 р. ухвалило рішення про заснування «Комісії біографічного словника» на чолі з Д. Багалієм [157, арк.1-1 зв.]. 1 лютого 1919 р. спільне зібрання УАН розглянуло кандидатуру В. Модзалевського на посаду її керівника й запропоновані Д. Багалієм кандидатури перших членів, а через тиждень їх затвердило [158, арк.1-2; 159, арк.1-1зв.]. Через місяць, 8 березня 1919 р., зібрання заслухало інформацію голови комісії Д. Багалія про обрання редакторами комісії Ф. Ернеста, П. Зайцева, Н. Мірзи-Авак'янц, В. Романовського та П. Стебницького [160, арк.1-2зв.]. Розв'язавши організаційні моменти, комісія приступила до виконання проекту. В інформаційній записці «Перший піврік існування Української Академії наук та начерк її праці до кінця 1919 року» повідомлялося, що «пильно працює» «Постійна комісія для складання біографічного словника видатних діячів української землі». Визнавалася наукова, теоретична значимість видання, його практична необхідність [491, с.212]. На нашу думку, слід відзначити всебічність і різноманітність анкетної інформації, що наводилася про кожного конкретного діяча [69, арк.11-12]. Реалізації цих наукових планів перешкоджали суворі реалії революційних

років. Інтервенція спричинила виїзд із м. Києва Д. Багалія й Н. Мірзи-Авак'янц. Загалом комісія провела 7 робочих засідань [491, с.226].

23 лютого 1920 р. спільне зібрання УАН ухвалило рішення: «...вказати комісії на потребу продовжувати замовляти біографії, прискорити справу складання біографій», запропонувало керівничому комісії В. Модзалевському для полегшення роботи обрати заступника [161, арк.1-4 зв.]. З метою активізації підготовки біографічних нарисів 5 квітня 1920 р. спільне зібрання УАН постановило надати дозвіл щодо виплати гонорарів за готові статті, здані до комісії позаштатними співробітниками [162, арк.1-4]. Важкою втратою 3 серпня 1920 р. стала смерть В. Модзалевського. Вже 7 серпня спільне зібрання УАН одноголосно обрало на посаду в.о. керуючого комісії П. Стебницького [163, арк.2]. 9 вересня 1920 р. члени комісії порушили клопотання щодо необхідності виборів нового керівництва, затвердження списку членів комісії, підвищення розмірів гонорарів, забезпечення фінансового резерву оплати роботи, придбання для потреб комісії наукової бібліотеки В. Модзалевського [491, с.504-505]. У повідомленні про діяльність УАН за 1920 р. зазначалося: «Комісія... мала 1920 р. неповну діяльність...частина постійних членів через голод та інші обставини покинула Київ; нештатні співробітники неохоче складали біографії, бо не було тоді грошей, щоб їм платити. Поновити нормальну працю пощастило вже аж восени, як обрано було на керівничого Біографічної комісії П. Стебницького, а на голову академіка М. Василенка, та як поповнено було знову весь склад комісії». Встановлено, що за два роки функціонування комісії (1919–1920) було опрацьовано понад 200 томів джерелознавчих матеріалів, впродовж 1920 р. зібрано близько 13 тис. іменних карток відомих українських діячів (за 1919–1920 рр. – близько 27 тис. іменних карток), завершено 195 біографічних матеріалів [164, арк.5-6]. Отже, створення словника видатних діячів України носило важливий характер. Видання базувалося на позиціях об'єктивності й враховувало традиції українського державотворення та вітчизняної біографістики [176].

Пропагандистська функція УНР, її історії та культури на міжнародному рівні, передусім – на європейському континенті, покладалася на дипломатичні представництва УНР за кордоном. Так, за свідченнями Ф. Матушевського, голови української надзвичайної дипломатичної місії в Греції (1919 р.), вкрай важким завданням стало ознайомлення громадських і офіційних кіл Європи з культурним та літературним надбанням України. У його творчі задуми входило також видання серії збірників з творами українських класиків [1600, с.83]. У м. Відень (Австрія) 10 вересня 1919 р. був організований «Союз українських журналістів і письменників». До складу його управи ввійшли Кушнір, Є. Левицький, В. Мурський, О. Олесь, А. Хомик, М. Чечель [1180]. Починаючи з 1919 р., авторитетні українські діячі з високим творчим потенціалом і мистецько-педагогічним досвідом намагалися створювати приватні культурні центри в еміграції. (Приклад – функціонування мистецької школи-студії (30 учнів) О. Архипенка в м. Берліні впродовж 1919–1922 рр. [1882, с.237]). Встановлено, що в м. Філадельфії в 1919 р. діяла єдина в США Перша українська приватна школа музики і малярства Н.-Н. Волощук [984].

Отже, впродовж 1917–1921 рр. в Україні відбулися процеси з активізації діяльності національних літературно-мистецьких інституцій, створення яких раніше гальмувалося царизмом. Ініціатором їх організації виступила передова творча інтелігенція. Найбільш визначними центрами культурного життя України в 1917–1921 рр. стали створені з безпосередньої ініціативи інтелігенції й всебічно підтримані українськими урядами УАМ, УАН, Національна бібліотека, Національний музей, Національна галерея та інші установи національно-державного значення. Упродовж 1917–1921 рр. у різних регіонах України існувало широке розмаїття літературно-мистецьких організацій, товариств, об'єднань, комісій, які перебували на різних ідейно-політичних позиціях, що не сприяло консолідації культурних сил. Нами встановлено функціонування десятків культурних установ, більшість із яких виникла в часи революції. Активна позиція української творчої інтелігенції підтверджується широким спектром спеціальної періодики літературно-мистецького профілю,

яка стала головною трибуною публічних виступів, місцем оприлюднення результатів діяльності, публічних дискусій української творчої інтелігенції в 1917–1921 рр.

3.2 Літературно-мистецька періодика

Складовою культуротворчої діяльності української інтелігенції революційних років (1917–1921) стала літературно-мистецька періодика, орієнтована як на збереження українських національних культурних цінностей, так і на пропаганду культури нового часу. Цьому сприяла революційна ситуація, що породжувала нові культурні стилі, напрями та, що найважливіше, нові духовні цінності. До 1917 р. майже вся періодична преса, що виходила в Україні, була російськомовною. Видань літературно-мистецького спрямування було вкрай мало. З початку існування УЦР навесні 1917 р. інтелігенція виступила з ініціативою розширення спектра культурної періодики, підготовки українських журналістів, редакторів, коректорів для видавничих потреб, розробки спеціальної української термінології, поширення україномовної преси на всій території України. Видання літературно-мистецької періодики мали як всеукраїнський, так і регіональний характер. Кияни друкували матеріали не лише в місцевих, а й у харківських, одеських, львівських виданнях і навпаки. Ознакою перших революційних років було те, що у пресі можна було розмістити культурологічні публікації з різноманітної тематики представникам навіть протилежних політичних сил. Особливістю тогочасних газет, незалежно від ідейно-тематичної орієнтації, стали майже постійні для кожного номера рубрики «Література і наука», «Розвиток літератури і мистецтва».

Варто зазначити, що упродовж революційного періоду видавнича справа зазнавала як піднесення, так і спаду, заборони виходу, цензурних утисків. Літературно-мистецька періодика була трибуною виступів громадських діячів, літераторів, художників, місцем публічних дискусій та оприлюднення як результатів власної творчості, так і рецензій на неї. Водночас відбувалося

збільшення накладу та періодичності видань, що сприяло підвищенню інтересу та полегшенню доступу до преси. Літературно-мистецька періодика виходила здебільшого в містах концентрації творчої інтелігенції – Києві, Харкові, Одесі, Львові, Кам'янці-Подільському та ін. Вихід нових видань диктувався вимогою часу, потребами літераторів і митців.

У 1917–1921 рр. в українських регіонах виходила друком низка науково-публіцистичних, літературно-мистецьких збірників, журналів, альманахів. Більшість із них не витримували жорстоких реалій революційної доби і з часом припиняли вихід. Хоча були й такі, що друкувалися майже регулярно. Головними причинами цих перешкод були політичні, офіційна заборона тієї чи іншої влади: більшовицької, денікінської, польської. Чільне місце в спектрі української літературно-мистецької періодики посідали авторитетні видання. Такі, як «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (далі – «Записки НТШ»), «Літературно-науковий вістник» (далі – «ЛНВ»), «Записки Українського наукового товариства», котрі мали стійкі традиції й були трибуною літературно-мистецької інтелігенції ще до 1917 р. «Революція і національно-державний здвиг українського народу в 1917–1920 рр. витворили поруч із цінностями політичного характеру також величезні здобутки культурні», – свідчив Л. Биковський [1368, с.5]. Важливе значення у формуванні національно-патріотичного світогляду, розвитку і популяризації вітчизняної освіти, науки і культури в 1917–1921 рр. належало новим спеціальним фундаментальним виданням літературно-мистецької спрямованості, таким як «Книгар», «Наше минуле» та ін.

За своїми функціями «Записки НТШ» – унікальне видання Наукового товариства ім. Т. Шевченка, започатковане у Львові 1892 р. [1928, с.752]. Упродовж існування збірник консолідував кращі сили учених-українознавців [1911, с.745]. У часи майже постійного воєнного протистояння, частих змін влади (1917–1921 рр.) книговидання і преса зазнали періодів піднесення й спаду, однак «Записки...» залишалися вірними своїм науковим, історичним традиціям. Журнал був органом західноукраїнської, наддніпрянської

інтелігенції. У 1917–1920 рр. він друкувався у друкарні НТШ у Львові. Упродовж 1917–1918 та 1920 рр. «Записки...» виходили кількома томами на рік у 2-х книгах. У 1917 р. (найбільш ймовірно) було надруковано ті матеріали, що не вийшли друком у 1916 р. Активізація наукових досліджень, творча інтенсивність дописувачів зумовила вихід 2-х книжок «Записок...» у 1918 р. Саме в 1917–1918 рр. і було опубліковано найбільшу кількість сторінок – 689 та 490 відповідно. Невизначений характер має питання редакторів, редакційних колегій та комітетів журналу. Після відмови М. Грушевського від головування в НТШ, а, отже, й зняття з себе відповідальності за видання «Записок...», томи за 1914–1922 рр. не фіксують на титульних сторінках прізвищ редакторів. Можливо, перші з них (1914–1917 рр.) були сформовані М. Грушевським і з етичних міркувань не ставився підпис нового редактора, який, на думку О. Купчинського, у всіх аспектах не міг з ним зрівнятись, або їх редагували декілька осіб. Встановлено, що 117–122 томи «Записок...» головним чином готував В. Гнатюк. Йому допомагав В. Щурат. Ідентичною є ситуація з «Записками...» № 123–131 (1917–1921 рр.). Чи продовжувалася ця робота В. Гнатюком? Можливо, але прямих доказів немає. Не виключено, що тоді відбувалося колективне редагування статей [1908, с.18].

У 119-120 томах за 1917 р. було вміщено 9 наукових статей, присвячених Т. Шевченку [715]. У чергових двох томах (123–124) того ж 1917 р. автори вмістили 7 статей на релігійну, освітню, козацьку, етнографічну тематику [720]. Том 125-ий (1918 р.) вмістив 6 наукових розвідок з історії освіти, церкви, літератури [716]. Наступних два томи (126–127) «Записок...» за 1918 р. містять 14 наукових досліджень [714]. У 1919 р. вийшов у світ черговий 128 том «Записок...», у якому було представлено 11 авторів [717]. 1920 р. ознаменувався виходом друком двох окремих томів «Записок...» (тт. 129–130). Перший з них зосередив 6 матеріалів з фольклорної, етнографічної, історико-публіцистичної проблематики [719]. Схожою є проблематика чергового 130 тому, який містив теж 6 досліджень [718].

Аналіз змісту «Записок НТШ» за 1917–1920 рр. призводить до висновку про те, що автори матеріалів – українські вчені, знані досягненнями в країнах Європи, публікували статті з проблем давньої, середньовічної історії, фольклору, етнографії, літератури, які базувалися на ґрунтовній джерельно-історіографічній основі. У багатьох із них обстоювалися ідеї державної незалежності, самобутньої автентичності українського народу, порушувалися важливі питання національної культури, освіти і науки [1760]. Водночас вважаємо за необхідне відзначити й інші, не менш важливі аспекти, пов'язані з біографією «Записок НТШ». Представництво в НТШ учених із Наддніпрянської України, на нашу думку, мало декларативний, формальний характер. Наявна інформація констатує факт цілковитої відсутності їхніх наукових праць у випусках «Записок НТШ» 1917–1920 рр. Тобто домінували дослідження представників Галичини що, безумовно, зменшувало його представницький рівень, не сприяло утвердженню високого рейтингу в середовищі наукової громадськості інших регіонів, а також належного іміджу, котрого, безумовно, заслуговували «Записки НТШ». На думку А. Животка, розмірковуючи над історичним значенням «Записок НТШ»: «...треба... зазначити їх величезну вагу і ту роль, яку вони відіграли у формуванні та організації української наукової думки, піднісши її до рівня загальноєвропейської науки» [1463, с.155].

Ідентичне місце в загальному контексті культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. об'єктивно посідає не менш важливе та історично цінне видання – «ЛНВ» – щомісячний літературно-художній і науковий журнал, один із найавторитетніших всеукраїнських часописів європейського типу (1898–1932 рр.), що посів важливу роль у розвитку національного письменства, естетичної думки, мистецтва загалом, в об'єднанні розділених кордонами письменницьких сил, в утвердженні національно-патріотичних ідеалів, піднесенні української літератури до європейського рівня [1928, с.413]. За словами А. Животка, «...як саме народження цього часопису, так і весь час його існування до часів 1917–1919 рр. тісно зв'язані з іменем

професора М. Грушевського... Серед співробітників були представники з усіх українських земель... У відділах поезії, прози і драми зібрав «Літературно-Науковий Вістник» твори визначніших авторів, що світлими літерами записали свої імена на сторінках української літератури... Поруч з тим поважне місце займають тут праці на теми українського письменства, критичні замітки, огляди тощо... Не менш багатим був відділ публіцистичний... Все це створювало той ґрунт, на якому виховувалися й зростали українські національно-культурні і визвольні сили, на якому зростала і міцніла ідея національної єдності та ширився серед української громади національно-суспільний світогляд» [1463, с.149-152]. Цитата конкретно визначає значення «ЛНВ» в інформаційно-видавничому просторі України, внесок інтелігенції в дотримання ідейних, змістовних стандартів і вимог, виходячи з актуальності національно-культурного життя.

«ЛНВ» заслужив уваги у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Проте надто не сприймала його влада – ні польська, ні австро-угорська, ні царська, ні більшовицька. Адаже не влаштовувала пануючу ідеологію ідея розбудови національно-культурного життя українського народу. Звідси – велика кількість коротких заміток про «ЛНВ» на сторінках довідкових видань і надто мало фундаментальних наукових розвідок [1448, с.1364-1365; 1548, с.418; 1928, с.413-416; 1937]. Найбільш цитованими й до сьогодні залишаються спогади В. Дорошенка про «ЛНВ» 1917–1919 рр., у яких він віддає заслугу відновлення журналу М. Грушевському (відразу після його повернення із заслання), зазначає певну втрату позицій. В. Дорошенко залишив і короткі згадки про співпрацю з часописом [1937, с.537-538].

«ЛНВ» було відновлено в липні 1917 р. Виходив він до вересня 1919 р. – часу чергової заборони. Всього вдалося видати 9 томів [1937, с.516]. Назви тематичних рубрик були майже ідентичними тим, які існували до 1915 р., однак їх зміст демонстрував національно-патріотичні настрої літераторів, науковців, представників інтелігенції, авторів статей на політичну проблематику. За нашими підрахунками, в усіх томах «ЛНВ» 1917–1920 рр. розміщено 422

різноманітних твори (авторів і назви творів див. у Додатку А). За рубриками «ЛНВ» мав такий зміст: «Поезії», «Проза», «Рецензії», «Від редакції. Ювілеї. Некрологи». Всього в 9 томах «ЛНВ» за 1917–1919 рр. дописувачі опублікували 190 віршів, 71 прозовий твір, 120 рецензій, 36 праць на суспільно-політичні теми, 12 інших матеріалів [1776]. (Після поразки українського державотворення, за ініціативою Ю. Полянського, в 1921 р. у м. Львові відновили Українську видавничу спілку, члени якої вирішили знову друкувати призупинений «ЛНВ») [1937, с.VII-VIII].

Крім випуску «Записок НТШ», «ЛНВ» та іншої періодики, революційні події спричинили появу серії принципово нових літературно-мистецьких видань, започаткованих творчою інтелігенцією, з-поміж яких виділялися «Книгар», «Наше минуле» та «Мистецтво». Особливу роль у популяризації національної культури на етапах вітчизняного державотворення 1917–1921 рр. відіграв «Книгар» – критико-бібліографічний журнал, ініційований видавничим товариством «Час» у Києві як літопис українського письменства [1928, с.347]. Його головними редакторами були В. Королів-Старий, М. Зеров [1912, с.1054]. Перший номер журналу вийшов у вересні 1917 р. накладом 3,5 тис. примірників. (Упродовж 1917–1920 рр. було надруковано 31 примірник).

«Книгар» був інформаційним бюлетенем, що відображав стан і розвиток українського друкарства, сприяв становленню нової української літературної критики і літературознавства. За час існування журнал зареєстрував 1232 книги, виданих у різних регіонах України, вмістив рецензії на 1173 із них. У часописі публікувалися статті про письменників, порушувалися проблеми бібліотекознавства, бібліографознавства, книговидавництва, книговикористання, книгорозповсюдження, повідомлялася інформація про заснування та функціонування видавництв. Значне місце відводилося діяльності Національної бібліотеки, регіональних книгозбірень, бібліотек «Просвіти» тощо [1639, с.314]. Перший номер «Книгаря» відкривала передмова редакції, де йшлося про незадовільний стан книговидання України за царських часів, наголошувалося на актуальності розширення книжкового ринку.

У передовиці визначалися об'єктивні передумови появи даного часопису. Видання відразу здобуло схвальну оцінку української інтелігенції. Зокрема А. Вечерницький назвав «Книгар» «родинним журналом» [566, с.2-4]. Часопис розгорнувся в книголюбський орган широкого народного характеру. Крім добре налагодженого відділу «Критики і бібліографії», на його сторінках з'являється ціла низка цінних статей на теми книгознавства, журналістики й літератури. Участь у журналі брали Д. Дорошенко, М. Левицький, О. Левицький, А. Ніковський, С. Русова, Ю. Тищенко, Є. Пильченко, С. Єфремов, С. Черкасенко, П. Филипович, О. Мицюк, Л. Лобода, Г. Нарбут, С. Русова, О. Кошиць, П. Зайцев, Л. Старицька-Черняхівська та багато інших представників літературно-мистецької інтелігенції України [1463, с.269]. Кожен номер містив літературну критику на видання, що друкувалися в Україні та навіть і за її межами по різних галузях освіти, науки, культури.

Розділ «Видавнича хроніка» інформував читачів про книги, які «мали вийти в близькому часі». Відомості про видання, що вже видрукувані й надійшли в продаж (їх обсяг, ціна, зміст, місце складу тощо) вміщувалися в розділі «Оповідки». Ті ж твори, що адресувалися редакції, коротко зазначалися у розділі «Нові видання». Рецензії на них друкувалися в розділі «Бібліографія». Редакція вела діалог із читачами у спеціальній рубриці «Листування редакції», у рубриці «Всячина» подавалася всебічна інформація щодо книжкової справи. З-поміж матеріалів, опублікованих за 1917–1921 рр., актуальністю й інтересом виокремлюються статті А. Вечерницького «Про потребу родинного журналу» [556, с. 4], «Дух часу» (невідомого автора) [875, с. 49–52], С. Єфремова «Голод на книжку» [670, с. 52-54], М. Ішуніної «Просвіти» та їх видавництва» [670, с. 54–56], «Національні схованки друкованого слова» (невідомого автора) [878, с. 105-107], А. Ніковського «Бібліотека Т. Шевченка» [878, с. 107-109], Г. Гасенка «Україна в освітленню Європейської преси» [601, с. 555-557], Ф. Гавриша «В справі нового видання словника Б. Грінченка» [595, с. 561-564], К. Широцького «Кольорові папери» [1280, с. 691-694], «Церковні стародруки» [1285, с. 809-814]. Лише впродовж 1918 р. у 10-ти числах «Книгаря» (чч. 5–16) свої статті й

замітки вмістили 92 автори з різних регіонів України [789, с. 1011-1013]. «Книгар» виходив упродовж часів УЦР, доби гетьманату П. Скоропадського, періоду Директорії УНР. У січні 1919 р. часопис опублікував статтю К. Широцького «Наше стародавнє інтролігаторство» (оправлення книг. – Ю.Т.) [1284, с.1031-1036]. Весною 1919 р. на сторінках часопису П. Филипович зробив аналіз змісту «ЛНВ» за 1918 р., П. Стебницький проаналізував розвиток національного руху, стан культури на теренах Російської імперії з початку революційних подій 1917 р. [790, с.1359-1374].

Воєнно-політичні події 1919–1920 рр. негативно вплинули як на стан книжкового видавництва в Україні, так і на «Книгар» – знизилася активність авторів, журнал зазнавав фінансових криз. Після поразки Української революції вихід «Книгаря» припинився [1758]. М. Тимошик назвав «Книгар» «...неповторним в історії не лише видавничої справи, а й української культури в цілому виданням...» [1814, с.309-310].

Більш повної характеристики заслуговує й журнал «Наше минуле», котрий почав виходити у м. Київ у середині 1918 р. за редакцією П. Зайцева. Саме він ініціював видання часопису історії, літератури і культури «Наше минуле», навколо якого об'єдналися потужні наукові та мистецькі сили (Г. Нарбут, О. Грушевський, Д. Багалій, Д. Дорошенко, В. Модзалевський, Б. Кістяківський та ін.). П. Зайцев активно працював у видавничому товаристві «Друкар» у м. Київ [1909, с.94-95]. Завдяки ініціативі членів «Друкаря» ще в 1917 р. з'явилася ідея такого видання. Реалізація проекту стала можливим після того, як восени 1917 р. «Друкар» переніс свою діяльність із м. Петроград, де був створений, до Києва. Редакція журналу ставила за мету висвітлювати «невпинну боротьбу українського народу за його політичні права, а також національну своєрідність його традицій у письменстві, культурі й мистецтві». Завдяки цілеспрямованій праці членів редколегії журнал швидко розгорнувся у багатий і різноманітний за змістом орган, в якому публікувалися цінні праці та наукові розвідки з історії України, письменства, культури і мистецтва, спомини і листування, матеріали з фольклору, етнографії та історії національно-

політичного руху, рецензії, бібліографічні покажчики, архівні матеріали, детальна хроніка культурного життя тощо.

Перший номер «Нашого минулого» побачив світ у серпні 1918 р. обсягом у 13 друкованих аркушів тиражем 6500 примірників. Упродовж серпня-грудня 1918 р. вийшло друком три номери по 13–15 друкованих аркушів кожен (з них друге число видали в кількості 5000 примірників) [1463, с.268]. Талант художника-ілюстратора вкотре продемонстрував Г. Нарбут, який 26 травня 1918 р. намалював оригінальну обкладинку до першого номера «Нашого минулого» в кращих традиціях українського образотворчого мистецтва. Аналіз трьох чисел часопису за 1918 р. дав можливість вирахувати загальну кількість усіх матеріалів, провести їх тематичну класифікацію, визначити найбільш активних дописувачів та ін. Так, перший номер журналу мав 36 різнопланових матеріалів, другий номер – 84, третій – 84 (всього 204 матеріали). Далеко не кожне тогочасне періодичне видання могло продемонструвати таку їх кількість не лише в чисельному відношенні, а й у плані актуальності тем, наукової новизни, рівня підготовки досліджень тощо. У «Нашому минулому» існували такі рубрики: історія; історія письменства; історія культури й мистецтва; біографічні матеріали; хроніка; бібліографія.

Авторами часопису стали бібліографи, історики, літератори, мистецтвознавці. Матеріали до першого номера в рубрику «Історія» подали С. Єфремов («До історії Галицької руїни»), П. Зайцев («Нові документи про Гулака»), В. Модзалевський (з історії козацтва). Історію письменства представили статті В. Бойка (про вплив творчості І. С. Тургенева на Марка Вовчка), П. Зайцева (щодо документально-літературної цінності «Книг битія», про українську поетесу ХІХ ст. Марту Писаревську, листи П. Куліша до Н. Білозерської, про невідомі штрихи до тексту «Москаля чарівника» П. Гулака-Артемівського) та ін. У цьому ж номері минуле української літератури висвітлювали Г. Коваленко («Недрукований вірш П. Грабовського»), Є. Онацький (про автора «Історії Русів»). П. Зайцев – рецензії на видання Д. Дорошенка (про життя і творчість П. Куліша),

А. Міцкевича («Книги народу польського та польського пілігримства») та на збірник пам'яті Т. Шевченка (Т. СХІХ «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка»). Рубрику історії культури і мистецтва наповнили статті Ф. Ернста (про київських архітекторів ХVІІІ ст.), В. Модзалевського («Pro domo sua. Киев, 1893»), його ж у співавторстві з Г. Нарбутом про державний герб України, К. Широцького («Иєіка-ієрополітика», «Українська штука за часів старокнязівських та її виучення»). Рецензії на книги в галузі мистецтва подали К. Широцький (М. Красовський. «Курс історії російської архітектури, ч.1. Дерев'яне зодчество»; В. Щербина. «Київ»), М. Лернер (Г. Лукомський. «Старовинні маєтки Харківської губернії»), Д. Щербаківський (І. Огієнко. «Українська культура»). На сторінках першого номера в рубриці «Біографічні матеріали» (некрологи, біографії, спомини) присутні публікації С. Єгізарова («Пам'яті моїх учителів і керовників М. І. Гулака, Л. Загурського та О. О. Навроцького»), І. С. – на спомин про І. Нечуя-Левицького. І. Свенціцький дав відгук про діяльність М. Павлика, редакція підготувала некрологи у зв'язку з трагічною загибеллю І. Стешенка та смертю А. Ляхоцького (Кузьми), Ф. Вовка, Л. Драгоманової, І. Лучицького. У рубриці «Бібліографія» О. Гуцало систематизував книжки й неперіодичні видання 1914–1917 рр. [914].

Черговий, другий номер «Нашого минулого» містив, окрім попередніх, нову рубрику – «Хроніка». Загальні аспекти історії порушуються в статтях і матеріалах Д. Багалія («Нові джерела про Кирило-Мефодіївське братство»), О. Соловйова («Нові дані до біографії С. Д. Носа»). Рецензії на праці з історії України подали В. Романовський («Коротенька історія Волині»; Д. Дорошенко «Коротенька історія Чернігівщини»), П. Стебницький (Ю. Охримович) «Коротенький нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ столітті») та ін. Історію письменства представили наукові розвідки І. Айзенштока («Невідомий вірш В. С. Олександрова», «Замітки про Г. Ф. Квітку»), С. Єфремова («Квітка в Галичині»), П. Зайцева («Незнаний вірш П. Артемовського-Гулака»), В. Міяковського («Куліш і Квітка», «Куліш і цензура»), М. Могилянського («Листи М. Коцюбинського до

М. Могилянського»), М. Плевака («Григорій Квітка-Основ'яненко. З нагоди 75-ліття з дня смерті (1843–1918)»), П. Стебницького («До біографії І.П. Котляревського»). Рецензії в дану рубрику подали М. Гудзій (І. Мандичевський. «Слово о полку Ігоревім (1188 р.). Літературна реконструкція»), І. Айзеншток (І. Манжура «Поезії: З додатком біографії, написаної Д. Щукиним»), С. Гай (М. Сумцов і М. Плевако при участі Д. Багалія «Хрестоматія по українській літературі»), М. Марковський (О. Дорошкевич, Л. Білецький. «Хрестоматія по історії української літератури»).

У рубриці «Історія культури і мистецтва» розміщене дослідження В. Модзалевського («Дещо про давніх інтролігаторів») і В. Прокоповича («Христос – Отроча з київської псалтирі р. 1697»). Там же містяться й рецензії Д. Щербаківського (М. Голубець. «Українське мистецтво (вступ до історії)»), Ф. Ернст. «Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г.», К. Широцький. «Старовинне мистецтво на Україні»). До «Біографічних матеріалів» включено повідомлення Д. Багалія («Пам'яті О. Д. Твердохлібова»), С. Єфремова («Хв. Вовк про Кузьму-Ляхоцького»), Д. Овсянико-Куликовського («Михайло Петрович Драгоманів»), П. Стебницького («Спомини про Хв.К. Вовка»), Л. Ш-вої-Д-вої («Антін Ляхоцький (Кузьма). Спомини», а також некрологи Ф. Вовка, Л. Драгоманової, Б. Дорошкевича, А. Ляхоцького (Кузьми), І. Стешенка. Досить показовою за змістом є рубрика «Хроніка» (складалася з 7-ми підрубрик). Лише один матеріал – «Список книжок, які надіслано до редакції» – був представлений у рубриці «Бібліографія» [915].

Третє число часопису «Нашого минулого», що побачило світ наприкінці 1918 р., структурно нічим не відрізнялося від попереднього. До рубрики «Історія» надіслали матеріали Д. Дорошенко («Галицька руїна 1914–1917 рр. (Спогади й вражіння)»), С. Єфремов («Масонство на Україні», «Українці і справа замирення. Два документи з недавнього часу»), П. Стебницький («До історії українського руху»). Читачі могли ознайомитися з доповіддю київського окремого цензора закордонної цензури про українські й чеські видання 1899 р.

Рубрика «Історія письменства» включала дослідження П. Зайцева («Нове до тексту «Москаля чарівника», «Спалена П. Гулаком-Артемовським поема», «Лист Шевченка до А. Родзянка», «Недрукований вірш Аркадія Родзянка «На уничтожение имени малороссиян», «Новий лист Т. Шевченка», «Листи Куліша до Н. Ол. Білозерської»), М. З-ського («Гандзя». З дитячих споминів. (До історії української драматичної літератури))), В. Міяковського («До історії української журналістики»), М. Сумцова («До тексту творів Я. Й. Щоголева»). На праці з даної проблематики підготували рецензії В. Данилевич (В. Будзиновський. «Як Москва нищила Україну», «Слобідсько-Українські історичні пісні»), О. Грушевський (Н. Григор'єв-Наш. «Історія України в народніх думках та піснях»).

Зміст «Історії культури й мистецтва» був представлений розвідками С. Єфремова («Один з нездійснених планів Драгоманова»), В. Модзалевського («Будування церков в Лубенському Мгарському монастирі в рр. 1682–1701. (З приводу 300-ліття його заснування»)), О. Сластіона («Портрети Антона Головатого»). В ідентичному контексті представлено рецензії П. Стебницького (Д. Донцов. «Культура примітивізму. (Головні підстави російської культури»)), Ф. Ернста (А. Л. Иконников. «Киев, мать городов русских», М. Крилов. «Старый Киев», Е. Нелидов. «Киев», Й. П. «Museum polskie-poswiecone dziejom i zabytkom sztuki i kultury, wychodzi pod redakcja Ludgarda Grocholskiego i kierownictwem artystycznym dr. Mięczystawa Tretera»), Ф. Ернста («Українське мистецтво (листівки»)). У рубриці «Біографічні матеріали» – некрологи з нагоди смерті відомих діячів. До «Хроніки» в підрубриці «Інституції та товариства» включена інформація про Товариство студіювання мистецтва у м. Київ, відзначення 300-ліття друкарні Києво-Печерської лаври, розгроми українських установ, державний герб України. Підрубрика «Архівна справа» повідомляла читачів про стан і роботу Українського національного архіву, перспективи Літературного архіву, Архівних комісій (Київської, Полтавської, Чернігівської), долю «гетьманських» архівів, архівів ліквідованих установ, жандармських архівів, архівів колишніх дворянських установ. Підрубрика –

«Музеї» – коротко повідомляла про діяльність Національного українського музею, музею старовини Херсонщини (м. Херсон), Маріупольського музею повітового земства, відзначення 5-ої річниці існування Уманського музею. Чергову підрубрику – «Пам'ятки мистецтва й старовини» – наповнили інформаційні довідки, в яких обговорювалися питання збереження національної культурної спадщини. Тут же надруковано й матеріал професора Ф. Шміта щодо українського архітектурного стилю. В підрубриці «Ювілеї» йшлося про функціонування товариств ім. М. Вороного та О. Олеся, призначення державної пенсії письменниці О. Кобилянській. У підрубриці «Бібліографія» читачі мали змогу прочитати список неперіодичних видань з українознавства (1914–1917 рр.), складений І. Айзенштоком, рецензію О. Гуцала на IV том «Матеріалів до української бібліографії» і, що особливо важливо, з покажчиком імен і назв, згадуваних в усіх трьох випусках «Нашого минулого» та його загальний зміст за 1918 р. [916].

Таким чином, журнал «Наше минуле» в 1918–1919 рр. відіграв важливу роль у плані пропаганди, популяризації та збереження національної історії, літератури, культури і мистецтва. Завдяки зусиллям патріотично налаштованої інтелігенції, кваліфікованій редколегії на чолі з П. Зайцевим, підготовка часопису здійснювалася згідно з дотриманням високих стандартів (насамперед щодо змісту матеріалів), що робить можливим вивести його в ранг кращих періодичних, науково-популярних видань того часу. У силу військово-політичних, фінансових, кадрових чинників «Наше минуле» припинив вихід. (За 1919 р. вийшло друком 2 номери) [1759].

Важливу культурну місію за революційних часів продовжували виконувати й часописи УНТ у Києві. Встановлено, що 11 листопада 1917 р. М. Грушевський написав передмову до об'єднаних I та II книг наукового тримісячника українознавства «Україна» (видання УНТ у м. Києві), вихід якого припинився напередодні революційних подій 1917 р. (Головний редактор – М. Грушевський, члени редакційної комісії: О. Грушевський, О. Левицький, М. Мочульський). У журналі друкувалися матеріали з різних галузей

українознавства (історія, культура, мова, література, мистецтво), огляди літератури, хроніка, критика, бібліографія та ін. Авторами виступали відомі в Наддніпрянській і Західній Україні вчені, дослідники, письменники, митці, громадські діячі із Києва, Львова, Москви, Петрограда, Чернівців та ін. [567, с.6]. Чергові два спарених випуски були закінчені 30 грудня 1917 р. Об'єктом уваги літераторів стала й дитяча аудиторія. Восени 1917 р. вийшов перший номер дитячого журналу «Волошки». До часопису входили вірші М. Жука «Волошки», О. Олесья «Там, де наша нива», П. Тичини «Хор лісових дзвіночків», оповідання С. Руданського «Пан Корбес», С. Черкасенка «Завзятий заєць», твори Д. А. «Віщий Олег», Діда «Звонарь», загадки М. Загірянки. Ілюстрували «Волошки» художники К. А. та С. Н. [828].

У 1918 р. у м. Київ побачила світ остання, 18-та, книга «Записок Українського наукового товариства», наклад якої був майже повністю знищений. У «Записках...» друкувалися матеріали історичної та філологічної секцій товариства [1928, с.275]. Того ж року в Києві розпочався вихід громадського, економічного, літературного, сільськогосподарського та кооперативного тижневика «Народня справа», який розміщував матеріали на суспільно-політичну, просвітницьку тематику, друкував літературні твори.

В Українській державі у 1918 р. виникли 2 нових літературно-мистецьких видання. Першим з'явився «Літературно-критичний альманах», у якому публікувалися переважно твори молодих авторів – символістів, футуристів, містиків, співців небуття, смерті, індивідуалізму, здобутків національної демократії, Української революції. Серед них – Д. Загул, Я. Савченко, О. Слісаренко. Вони принципово відсторонювалися від революційної стихії, сповідували вищість особистості над загалом, плекали ідеал загальнолюдської краси [1923, с.22]. Слідом за «Літературно-критичним альманахом» вийшли 2 номери ілюстрованого «Універсального журналу» з творами П. Тичини, Маркіза Попелястого (ще один із псевдонімів В. Еллана (В. Блакитного), М. Терещенка, Я. Савченка та ін. [1934, с.415].

Восени 1919 р. у Києві побачив світ перший номер модерного журналу «Музагет» – місячника літератури й мистецтва, органу однойменного Товариства українських письменників і митців, покликаний стати трибуною мистецького життя в усіх його складових. У «Музагеті» об'єдналися дві літературні школи – символістів і футуристів. (Історія появи даного видання бере початок із січня 1919 р., коли з ініціативи Я. Савченка створили видавництво молодих письменників «Музагет»). Головним завданням цього ультрамодерного видання стало ознайомлення читацької аудиторії з новими культурними здобутками, зокрема символістського напрямку, а також розробка проблем філософії мистецтва, естетики, еволюції мистецьких напрямів, теорії поезії тощо. До складу редколегії, крім Я. Савченка ввійшли Д. Загул і П. Тичина, котрі підготували меморандум до Директорії УНР з питань української культури і мистецтва з проханням виділення коштів на видання журналу (суму в розмірі 100 тис. грн. було асигновано напередодні виїзду із м. Київ). Невдовзі, в лютому 1919 р. Я. Савченко залишив посаду головного редактора і виїхав із Києва (замість нього став М. Семенко). Згодом із ідентичним клопотанням редколегія звернулася й до більшовицького уряду та одержала на видавничі цілі біля 600 тис. грн. [784, с.3].

Перший номер містив такі розділи: «Поезія», «Проза», «Мистецька хроніка», «Критика» і «Бібліографія». Журнал друкував вірші М. Жука, Д. Загула, В. Кобилянського, К. Поліщука, О. Слісаренка, М. Терещенка, П. Тичини, П. Филиповича (псевдонім Зорєв), В. Ярошенка, у яких домінували настрої тривоги, символіки війни, загальної руйнації суспільства. Авторами прозових творів (жанри: шкіц, еюд, казка, «акварельні плями») були М. Жук, Г. Журба, П. Комендант (псевдонім П. Вірин), Г. Михайличенко (псевдонім Ігнатій Михайлич). М. Жук у цьому номері був представлений 3 поезіями та настроєвими замальовками-новелами («Еюд», «Смуток»), портретами Д. Загула, Ю. Меженка, П. Тичини. Із статтями культурно-мистецького характеру виступили М. Бурачек («Мистецтво у Києві» – думки і факти), Л. Курбас («Нова німецька драма» – огляд німецьких театральних журналів за

1918 р.), І. Майдан («Поезія як мистецтво»), Ю. Меженко («Творчість індивідуума і колектив»). У розділі «Критика» вміщена рецензія на збірку П. Тичини «Соняшні клярнети». Заслуговують уваги рецензії М. Жука на книжку В. Ярошенка «Світотінь», М. Зерова – М. Рильського «Під осінніми зорями», П. Филиповича – О. Слісаренка «На березі Кастальському», У. Шгутнера – Д. Загула «На грані». У розділі «Бібліографія» І. Майдан зробив огляд 3 випусків «ЛНВ». «Хроніка» повідомляла про утворення нових «Льохів мистецтва», «Мистецьких цехів», інсценування ліричних віршів П. Тичини, редагування й підготовку до друку Г. Михайличенком та В. Елланом (Блакитним) «Зшитків боротьби». Там само йшлося й про закінчення Г. Михайличенком роману нового напрямку, який буде вміщений у «Музагеті» (очевидно, йшлося про «Блакитний роман»). Загалом аналіз змісту «Музагету» свідчить, що журнал цілком відповідав назві й установчому задуму його засновників, подаючи синтезовану картину того часу [1928, с.470]. «Музагет», який вийшов друком один раз, став важливим явищем в історії української літератури і засвідчив, що український символізм, котрий досягнув вершини свого розвитку, не уникнув реакції на бурхливі революційні події [1923, с.22].

Всенародна бібліотека України при УАН у Києві в 1919 р. спромоглася видрукувати 2 числа науково-інформаційного щоквартальника «Книжний вісник» (за ред. Г. Житецького). Крім урядових документів, що стосувалися проблем культури і книгодрукування, тут публікувалися огляди літературного життя, статті з культурологічної проблематики Д. Багалія, Г. Житецького, В. Науменка та ін. [1928, с.347].

Більшість літературно-мистецької періодики революційної доби виходила нерегулярно, зазвичай у межах одного календарного року, досить часто всього лише одним числом. Так, за редакцією Ф. Коломийченка (м. Москва, 1917 р., м. Київ, 1918–1919 рр.) побачив світ місячник літератури, мистецтва та громадського життя «Шлях». У ньому містилися твори українських письменників, літературних критиків, мистецтвознавців, істориків, публіцистів на різнобічну культурну тематику (висвітлював шляхи розвитку української

культури та мистецтва, проблеми громадсько-культурного життя). Журнал об'єднав визначні тодішні сили української літературної інтелігенції (Х. Алчевська, М. Жук, Г. Журба, О. Кобилянська, І. Липа, О. Олесь, М. Рильський, В. Самійленко, П. Тичина, М. Філянський, Г. Хоткевич, М. Чернявський, Г. Чупринка, М. Шаповал та ін.). У «Шляху» містилися статті з питань образотворчого мистецтва, музики, театру, а також бібліографічні огляди поточної художньої та наукової літератури. Крім оригінальних творів тут друкувалися переклади. Провідна тема – захист інтересів української культури. На базі журналу діяло видавництво «Шлях», у якому було надруковано значну кількість книг українських авторів [1928, с.729]. Весняний другий номер за 1918 р. містив матеріали, які подали А. Арендаренко, М. Вороний, О. Грушевський, С. Крилан, Х. Майстренко, П. Москаленко, М. Рильський, М. Філянський, та ін. [1290].

Упродовж 1919–1920 рр. одночасно з «Музагетом» силами молодшого покоління літераторів у м. Київ друкувався літературно-мистецький тижневик «Мистецтво» – орган Всеукраїнському, більш об'ємний за розміром та змістом матеріалів. У ньому, крім «чистого» мистецтва, із позицій більшовизму висвітлювалися культурно-публіцистичні теми. Саме такою роботою, на думку сучасників, молоді поети «очевидячки «дякували» більшовикам за субсидію» [784]. У 1919 р. вийшло 6 номерів журналу, а 1920 р. – лише 1 число (редактори: Г. Михайличенко, М. Семенко (відповідальний секретар)). У часопису друкувалися поезії В. Алешка, В. Еллана (Блакитного), Д. Загула, В. Коряка, І. Кулика, К. Поліщука, Я. Савченка, М. Семенка, О. Слісаренка, М. Терещенка, П. Тичини, В. Чумака, В. Ярошенка та ін. Деякі твори мали авторські жанрові визначення: «інтерлюдія» («На Електриди!» В. Коряка), «рев. фут-поема» («Тов. Сонце» М. Семенка), «поезофільма» («Весна» М. Семенка). Серед авторів прозових творів були С. Віче (В. Чумак), В. Еллан-Блакитний, М. Івченко, І. Михайлик (М. Михайличенко), К. Поліщук, А. Прийдешній (А. Приходько) та ін. У жанровій тематиці переважали новели. На сторінках часопису обговорювалися проблеми розвитку мистецтва, зокрема так зв.

«мистецтва пролетарського», друкувалися статті про тогочасну українську лірику, українську критику та ін. [1928, с.447-448].

Перше число «Мистецтва» вийшло в травні 1919 р. і висвітлювало проблеми пролетарської культури. В анотації видання зазначалося, що «Мистецтво» – «багато ілюстрована часопись виходить в розмірі трьох друкованих аркушів і містить в собі такі відділи: I. Красне письменство (поезія і проза). II. Теорія пролетарської творчости. III. Літопись Літератури. IV. Відділ дискусій та листування. V. Хроніка: 1). Письменство; 2). Праця мистців слова; 3). Мистецтво. VI. Бібліографія». У підготовці матеріалів до першого відділу брали участь В. Еллан, Д. Загул, М. Івченко, М. Лебединець, І. Михайлич, К. Поліщук, М. Семенко, П. Тичина, В. Чумак і В. Ярошенко. До другого – Бондарчук, С. Віче, В. Елланський, Є. Кас'яненко, В. Коряк, Л. Курбас, К. Лаврінович, Г. Михайличенко, О. Нитка, А. Прийда, Н. Слинько-Орлик, М. Терещенко і Н. Трикулевська. Ілюстраторами видання були М. Жук, Г. Нарбут і А. Петрицький.

Позицію нової генерації літературно-мистецької інтелігенції висвітлено в статті Г. Михайличенка «Пролетарське мистецтво», яка, по суті, була тезами доповіді автора 8 квітня 1919 р. на засіданні дискусійно-академічної комісії Всеукрліткому [860, с.27]. Загалом можна вважати, що вищезазначені тези Г. Михайличенка повною мірою відображали настрої частини молодого творчої інтелігенції щодо напрямів розвитку літератури і мистецтва на засадах більшовицької ідеології. [1923, с.23]. На сторінках цього ж номера журналу висловив свої думки та перспективи щодо модерного стилю розвитку нового мистецтва В. Коряк [799, с.29-32]. Його погляди відображали ідеї прибічників «мистецтва пролетаріату» та нівелювали суть культурних цінностей. Тижневик містив біографічні матеріали літераторів, художників. Так, у цьому номері характеризувалася мистецька творчість А. Петрицького [1351, с.13]. Номер друкував один із останніх віршів В. Еллана «Повстання», присвячене поету А. Заливчому [668]. (Там само знаходилася посмертна згадка про нього [859]).

Інформація про літературне життя в Україні знаходилася в розділі «Хроніка» (рубрики «Письменство», «Праця мистців слова», «Мистецтво») [1181].

Друге число журналу «Мистецтво» вийшло в червні 1919 р. (за редакцією М. Семенка) і складалося з 4-х рубрик: «Поезія» (М. Семенко «Весна»; В. Тарноградський «Раби»; П. Тичина «На могилі»; В. Чумак «З ранкових настроїв», «Вгору»; В. Ярошенко «Місто» (із циклу)), «Красне письменство» (М. Івченко «Місто вмерло»; В. Еллан «Море», «Спека»; Ігнатій Михайлич (Г. Михайличенко) «Повія» (із циклу «Місто»); К. Поліщук «Останній день»), «Статті» (С. Віче «Портрети пролетарських поетів»; В. Коряк «Тарарам (вражіння)»; К. Лаврінович «Занедбані й забуті»; М. Мертвоплойко «Мистецтво переходової доби»; В. Ярошенко «Піонери»), «Хроніка», «Бібліографія». В цьому номері є малюнки, декорації А. Петрицького для «Молодого театру» Л. Курбаса («Горе брехунові», «Цар Едіп»).

У літературно-критичній статті «Занедбані й забуті» («Мистецтво», 1919, № 2) К. Лаврінович (Поліщук) констатував, що революція викликала грандіозну перебудову культурного життя, яка спричинила виникнення цілої низки різноманітних інновацій у галузях літератури та мистецтва взагалі, наслідком чого стала поява десятків літературно-мистецьких клубів, спілок, об'єднань, видавництв. К. Лаврінович зробив висновок, що в сучасному літературному середовищі, «на жаль, треба сказати по правді», було дуже мало вихідців із селян і робітників. Як приклад, називав М. Коваленка, сина бідного селянина-заробітчанина; бандуриста Мусія, вихідця із робітників; К. Гуленка, селянина; Бесараба, робітника [815]. Стаття П. Мертвоплойка «Мистецтво переходової доби» («Мистецтво», 1919, № 2), побудована за принципом «Інші часи – інші пісні!». Головна думка автора полягала в тому, що у зв'язку із революцією нове мистецтво мало базуватися на відмінних від попереднього часу революційних засадах, віддаючи перевагу футуризму [855].

Отже, прагнучи об'єднати навколо себе найкращі літературні й мистецькі сили, дбаючи про належний естетичний рівень, журнал «Мистецтво» декларував розрив із минулим та закликав до формування нового мистецтва. У

теоретичних позиціях він був близький до пролеткультивства – лівацького штибу, що заперечував класичну спадщину, проповідував створення «лабораторним шляхом» «чистої пролетарської культури», яка б відповідала «пролетарській психіці». В Україні практика Пролеткульту не набула великого поширення (їх адептами були здебільшого російські літератори, пролетарський російськомовний журнал «Зори грядущего») [1923, с.22-23].

За редакцією В. Еллана (Блакитного) 1920 р. в м. Київ був надрукований альманах «Зшитки боротьби». Як засвідчувала стаття «Від видавництва», ідея такого видання як ілюстрованого двотижневика належала передчасно загиблим А. Заливчому та Г. Михайличенку. Тексти публікувалися за збереженими й відновленими рукописами, вцілілими під час денікінської окупації Києва в 1919 р. Тут друкувалися поезії В. Еллана (Блакитного), М. Куця, В. Різниченка, П. Тичини, В. Чумака, новели романтично-психологічного характеру Г. Коцюби, Г. Михайличенка, спогади Г. Михайличенка про А. Заливчого, А. Прийдешнього (А. Приходька) [1928, с.289].

Дещо іншою (порівняно з Києвом) була ситуація щодо літературно-мистецької періодики в українських регіонах. Так роль координатора й «збирача художніх сил» виконував ілюстрований літературно-художній щотижневик «Колосья», котрий друкувався у Харкові впродовж весни – осені 1918 р. (18 номерів). Виходили окремі тематичні випуски, наприклад, присвячений В. Короленку (з неопублікованими раніше малюнками, фотокартками). Журнал висвітлював літературно-мистецьке життя України та Харкова. Видання поєднувало стиль модерн і авангард і видавалося за підтримки Спілки інтернаціоналістів-діячів мистецтва під редакцією Ф. Кона і В. Рожіцина. Творці часопису були прибічниками соціалістичних ідей, що за очевидної парадоксальності ситуації було, тим не менше, певною ознакою модерністичної доби. На його сторінках вміщувалися репродукції творів європейських майстрів модерну, а головним чином – харківських художників. Тут друкувалися роботи Караваджо («Юдиф та Олоферн» та ін.), сторінки оздоблювалися композиціями за підписом Роданта. Специфічною манірністю

відзначена в журналі графіка В. Маркіна, зокрема виконані ним заставки та кінцівки. Прикладом його творчості є «Лісова Єва», одна з графічних робіт митця (1918 р.), котра уособлювала «руську красуню». У «Колосьях» репродукувалися твори таких художників, як В. Бобрицький (малюнок із виставки «Союза искусств»), В. Короленко (заставки), Б. Косарев (обкладинка одного з номерів «Колосья»), Л. Розенберг (кінцівки журналу «Колосья»), В. Цибіс (графіка «В лікарні», «Кінець», «Сифіліс», «О третій годині ночі»), В. Щербаков (орнаментально-рослинні заставки) та ін. [1552, с.74-75]. У журналі друкувалися прозові твори як авторитетних, так і маловідомих літераторів (Ізмаїл Уразов «Cartes postales», Юрій Зубковський «Мій дід» та ін.), культурологічні статті та інші актуальні матеріали [2055].

За ініціативи членів Художнього цеху в м. Харків з початку 1919 р. виходив журнал «Творчество» (головний редактор І. Рабинович). З часописом співпрацювали художники, поети І. Еренбург, Е. Мане-Кац, В. Пичета, Е. Штейнберг, О. Прокопенко та ін. Програмний характер носила стаття В. Пичети (автор акцентував особливу увагу на інтересі до примітивного мистецтва) [1552, с.74-75].

Упродовж 1919–1920 рр. у м. Харків за редакцією Г. Петнікова та О. Чаплигіна видавався літературно-художній і суспільно-політичний журнал «Пути творчества» (вийшло 7 номерів). У ньому друкувалися поети М. Асєєв, А. Білий, В. Бобрицький, А. Гастєв, В. Гнедов, О. Гуро, Р. Івнєв, Б. Лівшиць, О. Мандельштам, Б. Пастернак, Г. Петніков, І. Уразов, В. Хлєбников, Г. Шенгелі та ін. Художники-оформлювачі, ілюстратори журналу – Ю. Анненков, В. Бобрицький, В. Єрмілов, К. Малевич, М. Синякова. У «Путях творчества» розміщалися різноматичні матеріали: офіційна інформація, рисунки, репродукції картин, критичні матеріали, хроніка літературно-мистецьких подій, культуротворчі розвідки, вірші, прозові твори, сатира, гумор, рецензії. (Зміст номерів журналу див. у праці В. Яськова) [2055, с.50-53].

У 1919 р. у Львові видавництво «Шляхи» видало упорядкований Ф. Федорцівим літературно-художній збірник «Терем», який містив поезії,

новели, оповідання, літературно-критичні огляди нових видань, рецензії, статті з питань мистецтвознавства. Поезія репрезентувалася творами О. Жихаренка, С. Руданського, С. Чернецького, циклом віршів «Галицький пейзаж» П. Карманського, «Тремтіння» М. Козинського; проза – новелами та оповіданнями С. Гнідого («Каті»), В. Котецького («Букова гробниця»), Д. Лукіяновича (три новели під назвою «Воєнні образки»), М. Яцківа (образки «Скам'яніла країна», «Зоря Благовіщення», «Сучасний Каїн»). Зарубіжну літературу представляли французький поет С. Прюдом, німецькі прозаїки Г. Еберс та Т. Манн. У статті В. Карповича (Б. Януша) «Доля галицьких пам'яток в часі війни» знайшов відгомін події Першої світової війни. Відділ критики й бібліографії привертає увагу рецензіями І. Свенцицького (на історичні повісті В. Будзиновського «Осавул Підкова», О. Назарука «Князь Ярослав Осмомисл», Ю. Опільського «Іду на вас»), відгуком М. Струтинського «Нові часи – нові пісні» (про збірку П. Тичини «Соняшні клярнети»). Художнє оформлення здійснив Г. Колцуняк (криптонім Г. К.). На жаль, з певних причин запланований до друку другий номер збірника не вийшов [1928, с.667-668].

Літературно-мистецький місячник «Життя і мистецтво» (відповідальний редактор М. Струтинський, члени редколегії: М. Голубець, Ф. Федорців, С. Чернецький) виходив у м. Львів у 1920 р. Журнал містив розділи: «Поезія», «Оповідання, новели, нариси, драми», «Мистецтво, критика, наука», «Статті на громадсько-культурний світ», «Література». Видання репрезентувало новітні течії в галузі літератури і мистецтва, а також як оригінальні, так і перекладні твори. На його сторінках з новими віршами виступили П. Карманський, О. Луцький, М. Рудницький, С. Терен, М. Філянський, В. Щурат. Прозові твори (новели, нариси, поезії в прозі) опублікували О. Маковей, М. Яцків, К. Поліщук, М. Рудницький та ін. На теми з історії літератури виступили М. Возняк, В. Дорошенко, К. Поліщук, М. Струтинський, А. Хомик та ін. Під псевдонімом Б. Данчицький статті на теми літератури друкував Ф. Федорців. Часопис містив чимало творів зарубіжних авторів у перекладах М. Голубця, О. Луцького, М. Яцківа. Тут було також опубліковано чимало репродукцій

художників М. Анастасієвського, М. Бурачека, С. Васильківського, Л. Геца, М. Жука (заставки готував Г. Колцуняк) [1928, с.260-261].

Незважаючи на перешкоди воєнно-політичного характеру в Наддніпрянській Україні у зв'язку з більшовицькою агресією вихід літературно-мистецьких видань не припинився, хоча й дещо уповільнився. У січні 1920 р. у м. Полтава вийшов перший номер журналу «Українська культура» органу просвітницької спілки «Українська культура» [568]. На першому засіданні видавничого товариства «Зірка», що відбулося 5 січня 1920 р. у Кам'янці-Подільському, його члени ініціювали заснування дитячого літературного журналу «Ранок». Через брак паперу та можливості оперативного друку об'єднаний із двох чисел перший (і єдиний) номер журналу накладом 1 тис. примірників обсягом 48 сторінок був надрукований у березні 1919 р. (художники-оформлювачі – А. Серeda, П. Холодний). Його зміст 27 березня 1920 р. пройшов польську цензуру й містив вірші та оповідання Л. Старицької-Черняхівської; оповідання Л. Білецького, А. Чехова (в перекладі М. Плевако); італійську легенду (в редакції С. Русової); казки; історичний календар; шаради, загадки та задачі. На жаль, наступні реалії літературно-видавничого життя були несприятливими для авторського колективу й вихід журналу припинився [1339, с.36-39]. Революційні реалії часто ставили під «виживання» літературно-мистецьку періодику. Так, недовго проіснував часопис «Шлях» (від середини 1917 р. до січня 1919 р.). У 1920 р. більшовики заборонили вихід «ЛНВ» [1923, с.21].

Події 1917–1921 рр. в Україні знайшли відгомін усюди, де мешкали українці, зокрема і в США, де проживала чисельна громада наших співвітчизників. Для захисту національних, професійних інтересів та взаємодопомоги вони об'єдналися в Український народний союз (далі – УНС) [2047; 1606; 1545; 2043]. Головою виконавчого комітету УНС у 1917–1920 рр. був К. Кирчів, а з 1920 р. – С. Ядловський [2047]. УНС розпочав щорічне видання альманаху «Календар Руського Народного Союзу»). Альманах враховував потреби різних верств населення й надавав різноманітну

інформацію з політичного розвитку, історії України, США, Канади, життя емігрантів, релігії і народних традицій, юридичного всеобучу, реклами тощо. «Календар Руського Народного Союзу» («Товариш імігранта на рік 1917» вийшов у статусі річника [1151]. Його зміст містить 106 назв матеріалів літературного характеру (віршів, оповідань, статей) [555; 641; 795; 877; 967-971; 983; 1244]. Розподіл за жанровою тематикою номера на 1917 р. такий: поезій – 7, оповідань – 3, статті – 2. Наприкінці альманаху подавалася інформація про українські книжки, що побачили світ у друкарні «Народної Волі», про план друку книг просвітницькою комісією УНС, а також заклик щодо передплати українських часописів [808; 1035].

Наступний номер «Календаря Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918» (обкладинка В. Сиротенка) побачив світ наприкінці 1917 р. [763]. Від попереднього це видання відрізнялося змістом, тематикою вміщених матеріалів відповідно до зміни політичного устрою України в зв'язку з революційними подіями 1917 р. (Всього вміщено 61 літературний матеріал. До змісту не включено 16 прізвищ авторів і назв окремих поетичних творів). У вступній статті «Вартість читання книжки» І. Рускін зазначив на актуальності культури, просвітництва в суспільному житті українців [1049]. У ювілейній публікації «Свободі» на 25-тім році» С. Демидчук охарактеризував етапи нелегкого становлення та розвитку головного часопису американських українців [649]. Про важливість культури в житті народу, її значення і вплив на людину йдеться в статті невідомого автора «Чоловік і культура» [885]. На сторінках цього випуску читачі мали можливість ознайомитися з українськими прозовими творами [623; 624; 642; 800; 838; 883; 929; 1295]. Крім того, особливу цінність мали поетичні твори, як українських емігрантів, так і наддніпрянських та галицьких українців Б. Грінченка, Б. Лепкого, В. Щурата. Всього на сторінках «Календаря...» (1918 р.) надруковано 16 віршів 9 авторів, однак із незрозумілих причин (можливо – технічна помилка) жоден із них не був включений до загального змісту. Їх тематика – тотожна з уже вищезгадуваною, а характерною особливістю майже кожного з них була

надзвичайна емоційність, патріотизм, туга за Україною [623; 624; 818; 869; 882; 1047; 1075; 1076; 1080; 1081; 1189-1091; 1094; 1241; 1293]. Розподіл за проблематикою жанрів був таким: поетичні твори – 16; оповідання – 6; статті, нариси – 10. Наприкінці альманаху містився заклик до вступу в УНС з інформацією про чисельність організації [542]. Редакція також подала читачам й інформацію про наявність українських книжок (автори, назви) на складі книгарні «Свобода» [872].

Черговий номер «Календаря Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919» готувався впродовж 1918 р. [764]. На його сторінках не відображені зміни в політичній, культурно-освітній сферах України. У виданні розміщувався 91 матеріал. Із понад 20-ти статей, нарисів, заміток деякі з них мали фундаментальний, більшість – популярний, а окремі – інформативний характер, домінуюча більшість із них не містила підписів авторів. Вступна стаття невідомого автора приурочувалася 25-річному ювілею УНС, історії його створення, оглядовій діяльності та завданням на перспективу [867]. Низка публікацій присвячувалася загальним питанням національно-культурного характеру [638; 879; 884; 1152]. Прозові твори – 15 оповідань – репрезентували 13 відомих та 2 невстановлених авторів [549; 554; 564; 639; 801; 802; 837; 874; 876; 888; 961; 1079; 1096; 1134;]. Проблематика творів дещо відрізнялася від раніше пропонованої – тут домінували оповідання на суспільну, соціально-побутову тему, повернення до мирного життя внаслідок припинення світової війни. Поетичний блок був представлений 25 віршами 17 поетів [502; 538; 640; 653; 768; 776; 830; 831; 861; 871; 881; 917; 1077; 1078; 1090; 1092; 1093; 1095; 1131; 1136; 1242; 1243; 1245; 1291; 1292].

Відмінністю «Календаря Українського Народного Союзу на рік переступний 1920» від попередніх альманахів стало те, що вперше зазначалося ім'я та прізвище упорядника О. Стеткевича. У передньому слові «До читачів» він вказав на проблему формування змісту, тематики, рубрик, на потребу наявності власних індивідуальних рис, які б виокремлювали «Календар...» серед інших видань, надавали йому особливої ваги в статусі провідного

просвітницького органу української еміграції в США та Канаді [1127]. Усього в цьому номері розміщено 64 матеріали (із них: 10 статей, нарисів, заміток; 9 оповідань; 18 віршів). Оригінальністю авторських суджень характеризуються статті на загальну суспільну, в т.ч. й культурну тематику [542; 713; 804; 873; 886; 1187; 1179]. Блок оповідань «Календаря...» був представлений 9 творами (із них: 5 – іноземних авторів, 2 – невідомі автори) [537; 578; 667; 864; 868; 880; 930; 1133; 1253]. Як і в попередніх випусках, найчисельніше був представлений поетичний блок – 18 віршів 10-ти українських поетів [550; 819–825; 956; 979; 1048; 1123; 1124; 1132; 1177; 1252].

Отже, аналіз змісту «Календаря...» за 1917–1920 рр. свідчить про те, що вже до початку революційних подій 1917 р. в Україні діаспора перебувала на національно-патріотичній позиції, представники творчої інтелігенції за океаном засобами літератури пропагували ідею української державності. «Календар...» містив матеріали не лише українських авторів, а й класиків давньої та світової літератури. Загальний обсяг усіх чотирьох річників склав 994 сторінки, за 4 роки було опубліковано 322 різноматематичних твори (із них: оповідань – понад 30, віршів – понад 60, статей, нарисів, заміток – понад 40). У кожному випуску друкувалися малі фольклорні жанри [1584]. Видання гідно репрезентувало Україну перед світовою спільнотою в прагненні й боротьбі за державний суверенітет і незалежність. Члени УНС пропагували українську культуру в англomовному середовищі, підтримуючи зв'язки з літературно-мистецькою інтелігенцією України [1751].

Головним друкованим органом УНС із 1893 р. була газета «Свобода». «В історії української журналістики часопис «Свобода», який «в історії української журналістики є унікальним феноменом і займає одно із чільних місць» [2008]. У 1917–1920 рр. редакційні колективи очолювали О. Стеткевич і В. Лотоцький [2038]. Часопис став важливим інформаційним органом про хід і події революції в Україні. Разом із політичною хронікою тут друкувалися різножанрові матеріали, в т.ч. й твори поетичного, прозового характеру як уже відомих авторів, так і початківців. Лише шляхом комплексного відтворення

загального контексту літературного процесу в Україні та за її межами (у т.ч. й у США), можна відновити загальну картину культурного, літературного життя в 1917–1921 рр. Аналіз змісту понад 600 номерів «Свободи» за 1917–1920 рр. засвідчує важливу просвітницьку функцію газети, характеризує літературні смаки читачів, тематику творів, їх жанри, активність дописувачів, суспільну реакцію на важливі події, настрої та, що важливо, контингент авторів, дописувачів як з України, так і США.

Характеристика змісту газети в 1917–1920 рр. повною мірою висвітлює державницьку позицію редколегії, підтримку розвитку національно-культурних процесів в Україні [535; 574; 733; 924; 1034]. Для піднесення національної свідомості співвітчизників газета друкувала матеріали про значимість української культури в європейському вимірі, вказуючи на її вагомі досягнення в образотворчому мистецтві, літературі, музиці [733].

В. Андрієвський 1 січня 1920 р. із Кам'янця-Подільського у статті «Велика руїна (лист з України)» стверджував: «Ні той, хто живе тільки в Європі... хто вариться в отій біді тут – не уявляють собі повної картини культурного і економічного занепаду України після війни і революції... Не продуцирується більше інтелігенція. Кому прийде охота вчитись, коли інтелігентні робітники засуджені на голодну смерть... Зараз бореться голодне московське чи жидівське місто з селом... Загинуло безслідно письменство, коли не рахувати за такий один переклад на українську мову «Марсельези» Вороного, за котрий отримав від більшовиків 15.000 карб. та скільки порнографічних віршів поетів з «Мусарету» Семенка і К⁰. Книгарні зруйновані. Бібліотеки розграбовані. Журналістика зійшла «на пси»... Архітектура? Малярство? Архітектори заробляють на руйнуванні деревляних будинків на паливо. Далеко вигідніше зараз продати такий будинок на злом, аніж удержувати його далі. Художники малюють заборні плякати... для большевиків. На вивіски краски не має!» [505]. В одному з травневих номерів 1920 р. «Свобода» надрукувала два вірші Б. Бабія «Клич до народу» та «До боротьби, браття!». Ці тексти їх автор надіслав своєму батькові М. Бабію, що

працював у м. Нью-Йорк із листом, у якому молодий поет писав: «Не раз нападає такий сум і туга, що чоловік мало не здуріє. Де ж наша правда? Де ж наш народ? Де ж вірні сини України? Правда пропала, народ спить, а вірні сини України погибли в полі з кровавим мечем у закостенілій руці. В таку хвилину берусь до пера і пишу, що душа мені диктує» [511].

Редакція реагувала на події культурного життя України, вміщуючи різнопланові матеріали [508; 534; 648; 662; 663; 676; 797; 835; 862; 1029; 1099; 1165; 1169]. Читачі також мали змогу довідатися про українське літературне життя в країнах Європи. Так, в одному із матеріалів йшлося про нараду Союзу українських письменників і журналістів «в справі викладів і літературних вечорів», що відбулася 7 жовтня 1920 р. в м. Відень. В її роботі взяли участь голови комісій: академічних викладів – О. Колесса, популярних викладів – К. Трильовський, літературних вечорів – В. Старосольський, які проінформували про запрошення на читання лекційних курсів С. Черкасенка та І. Ганницького, проведення щотижневих літературних вечорів, вшанування пам'яті Л. Українки, М. Драгоманова [806]. Передплатники дізналися про друк датським поетом Г. Крогом в одному із найавторитетніших часописів Данії вірша «Україна» [579]. Українські вчені почали активно оприлюднювати статті на українознавчу тематику в європейських газетах і журналах [1308]. Часопис передрукував «14 засад для українського громадянського діяча і для кожного українця», – своєрідний кодекс честі українців [499]. Особливої уваги заслуговує рубрика «Літературна творчість американських українців», яку координував С. Смаль-Стоцький упродовж серпня–вересня 1919 р. [1100–1109].

Шляхом аналізу змісту виявлених номерів «Свободи» за 1917 р. встановлено, що за вказаний календарний рік редакція надрукувала 137 віршів 64 авторів. Із них: українських авторів – (українською мовою – 50 авторів (122 твори); англійською мовою – 1 автор (1 твір)); невідомі автори – 8 (8 творів); твори, підписані псевдонімами – 2; твори підписані криптонімами – 4 (3 автори). Паралельно редакція опублікувала 22 прозових твори (оповідання) 13 авторів. (Разом: 159 творів 77 авторів). Упродовж цього календарного року

відбулися важливі події в світовій, європейській, українській історії, ключовою з яких для України стала російська революція, створення та діяльність УЦР, УНР, котрі й виступили предметом висвітлення поетів і письменників.

Аналіз «Свободи» за 1918 р. свідчить, що впродовж цього календарного року редакція надрукувала 192 вірші 112 авторів. З них: українською мовою – 84 автори (158 творів); англійською мовою 2 автори (2 твори); невідомі автори (10 творів); твори, підписані псевдонімами – 14 (10 авторів); 8 творів підписані криптонімами (6 авторів). Редакція опублікувала 5 прозових творів (оповідань) (5 авторів). (Разом: 197 творів 117 авторів). Тематика творів відповідала реаліям тодішнього життя: першої більшовицької окупації частини України, Берестейського миру, поразки УНР, існування Української держави гетьмана П. Скоропадського, завершення першої світової війни та ін.

Узагальненням «Свободи» за 1919 р. встановлено, що за цей календарний рік редакція надрукувала 163 вірші 95 авторів. Із них: українською мовою – 70 авторів (126 творів); англійською мовою – 12 авторів (12 творів); невідомі автори – (3 твори); твори, підписані псевдонімами – 18 (6 авторів); твори, підписані криптонімами – 4 (4 автори). Редакція опублікувала 14 прозових твори 14 авторів. (Всього 177 творів 109 авторів). У 1919 р. встановлена найбільша кількість англійських поезій на сторінках «Свободи» (12 віршів, 12 авторів) [1317; 1302; 1299; 1309; 1305; 1312; 1303; 1301; 1315; 1313; 1314; 1316]. На загальній тематиці творів відбилися нелегкі тогочасні події воєнно-політичної історії в Україні (більшовицька та польська агресія, політичне протистояння, труднощі соціально-економічного характеру тощо).

У процесі аналізу змісту виявлених номерів «Свободи» за 1920 р. встановлено, що редакція надрукувала 193 вірші 89 авторів. Із них: українською мовою – 162 вірші (67 авторів); англійською мовою – 2 автори (2 твори); невідомі автори – 4 (4 твори); твори, підписані псевдонімами – 17 (10 авторів); твори, підписані криптонімами – 8 (6 авторів). Редакція опублікувала 8 прозових творів 8 авторів. (Всього – 201 твір 97 авторів). Англійською мовою редакція надрукувала 2 вірші українських авторів [1311; 1307]. Як свідчить

аналіз тематики опублікованих творів, автори відгукувалися на актуальні події суспільно-політичного життя України 1920 р., у т.ч. більшовицьку та польську агресію, героїзм вояків Української Галицької армії (далі – УГА) та ін. Провідною, як і раніше, залишалася тема патріотизму, туги за Вітчизною.

Отже, впродовж 1917–1920 рр. у газеті «Свобода» було надруковано 687 літературних творів (віршів, оповідань, фейлетонів, байок та ін.), вона стала головним часописом української еміграції на території США та частково й Канади. На її сторінках обстоювалося право на суверенну державу в межах етнічних територій проживання українців. Наявні відомості дають можливість з'ясувати максимально можливу точну кількість віршів, їх авторів, назву, тематичну спрямованість, частково місце і дату написання. Можна також констатувати, що поети в своїх творах змальовували еміграційне життя, оспівували Україну, писали про кохання, воєнні дії, народні традиції та ін. Контингент авторів був представлений як уже відомими літераторами-класиками, так і малознаними літераторами-початківцями [1804] (див. Додаток Б). Вищезазначене дає підстави стверджувати про важливу просвітницьку функцію газети «Свобода» в США у 1917–1921 рр. Аналіз змісту часопису свідчить, що «Свобода» є важливим джерелом з вивчення діяльності інтелігенції в галузі літератури, складової національно-культурного відродження українського народу [1903].

У зв'язку з еміграцією частини української інтелігенції здебільшого в країни Європи там також із 1919 р. почали з'являтися періодичні видання політичного, літературно-мистецького спрямування за рахунок державного фінансування з боку УНР з метою донесення об'єктивної інформації про хід революційних подій в Україні до європейської спільноти. Так, у м. Відень у 1920 р. виходив політичний, літературний і мистецький журнал «На переломі», який об'єднував українських політиків, учених, письменників, котрі опинилися в Австрії. Головна роль у його виданні належить О. Олесю, який не лише редагував, а й значною мірою формував літературну частину видання, публікував свої твори (під власним прізвищем та під псевдонімом Валентин).

Йому допомагали А. Крушельницький, П. Стах (псевдонім С. Черкасенка), А. Хомик. Друкувалися тут також і вірші О. Колесси, Б. Лепкого, В. Павлусевича, прозові твори Є. Карпенка, Ю. Сірого (псевдонім Ю. Тищенко) та ін. авторів. У публікаціях деяких авторів (стаття А. Крушельницького «Письменник у соціалістичному устрої») спостерігалася схильність до соціалістичних ідей [1928, с.473].

Окрему малодосліджену групу літературно-мистецьких видань складають часописи полонених українців, що перебували у військових таборах різних європейських країн, починаючи з початку Першої світової війни. Їх особливість – нечисельна рідколегія, здебільшого рукописний, навіть не машинописний варіант, тому й наклад усього декілька примірників, котрі є сьогодні не лише бібліографічною рідкістю, а й історичною цінністю. У таких місячниках описувалися новини табірної життя, друкувалися вірші українських і таборових поетів. Часописи відіграли важливе просвітницьке значення й слугують цінним джерелом вивчення культурного життя полонених воїнів-українців. Встановлено, що в 1915–1917 рр. у м. Фрайштаті виходив часопис «Розвага», де було опубліковано десятки віршів О. Кобця. Кращі з них стали набуток поезії воєнного часу, ввійшли в літературні хрестоматії [1928, с.587].

У зверненні «До читачів» рукописного таборового журналу «Український скиталець» (упорядник – М. Левицький), перше число котрого вийшло 1 листопада 1920 р. у чехословацькому м. Ліберець, вказувалася мета видання, де, поміж з іншим, планувалося «...поміщувати на сторінках сеї часописи наукові статті на різні теми, поезію, белетристику, гумористику, сатиру тощо; як рівно ж окрашувати і ілюструвати її працями, перебуваючих між нами артистів» для того, «...щоб дати можливість дітям та внукам пізнати послідну добу борби за кращу долю поколінь в такому світлі, в якому вони під даний мент відбувались. Хай знають діти, чим батьки їх помилились, але най знають те, чому они помилились і не кидають каменем в той бік – куди каменем не кидати» [656, с.1-2]. У цьому номері були надруковані вірші П. Лютенка «Кривавий шлях», «Поминальна – за Збручем», «Молитва Українки» та інших

авторів («Понад степами України», «Розлука»), в яких пропагувалася національно-визвольна боротьба, звучали ліричні мотиви туги за Батьківщиною.

Отже, аналіз української літературно-мистецької періодики та окремих назв часописів за 1917–1921 рр. свідчить про те, що з відродженням української державності відбулося раніше небувале зростання кількості спеціальних, тематичних, періодичних видань, присвячених культурній тематиці. Серед них варто виокремити видання високого фахового наукового та популярного рівня: «Записки НТШ», «Записки Наукового товариства в м. Києві», «ЛНВ», «Наше минуле», «Книгар», «Мистецтво» та ін. Їх вихід та існування стали можливим завдяки ініціативі інтелігенції, підтримці уряду та дописувачів. Крім того, представники творчої інтелігенції результати літературно-мистецької творчості друкували на шпальтах газет і журналів, які виходили в різних регіонах України та за кордоном. За межами України трибунами літературних виступів стали газета «Свобода» та «Альманах Українського Народного Союзу». На сторінках періодичних та спеціальних літературно-мистецьких видань висвітлювалися актуальні питання розвитку української культури, теоретико-методологічні аспекти, друкувалися нові твори українських літераторів, розміщувалися критичні матеріали, рецензії тощо. Літературно-мистецька періодика залежала від ідеологічної, воєнної, фінансової ситуації, що складалася в 1917–1921 рр. в Україні. Загалом можна твердити про якісний інтелектуальний, інформаційний прорив у цій сфері, яка розвивалася на засадах демократії та об'єктивності.

3.3 Книговидавнича та виставкова діяльність

Складовою культуротворчої діяльності української інтелігенції в 1917–1921 рр. стали книговидавнича та виставкова діяльність. Джерелом ознайомлення селян, робітників та інтелігенції як із досягненнями світової класики, так і з творами вітчизняних літераторів була художня книга. Із

початком революційних подій 1917 р. українська інтелігенція сприяла налагодженню вітчизняного книжкового видавництва у регіонах, усвідомлюючи важливість виховного, патріотичного та просвітницького потенціалу поезії, прози і драматургії. Із 1917 р. українське книговидавництво, відчувши демократичні зміни, звільнившись від тривалої жорсткої цензури царизму, розпочало масовий друк не лише художньої, а й суспільно-політичної та популярної літератури. Провідна роль у цьому належала «Просвітам», іншим культурно-освітнім організаціям, товариствам на чолі з представниками патріотично налаштованої української інтелігенції [1538].

Для України необхідність створення національного книговидавництва диктувалася забороною друку українських книг, газет, журналів внаслідок Валуєвського циркуляру та Емського указу царського уряду, які фактично поставили вітчизняне книговидавництво поза законом. Така політика призвела до призупинення, демонтажу чи продажу діючих на той час українських друкарень, обмеження та перенесення у Галичину, за кордон випуску україномовної літератури, сповільнення розвитку українського художнього слова, суспільно-політичної, наукової книги. За висловленням О. Лотоцького, репресії щодо українського друкованого слова спрямовувалися не тільки проти самої української мови, а й на зміст літературних творів, на все громадське, національне, політичне й культурне життя [1565, с.110; 1685, с.160]. І хоча після революції 1905–1907 рр. дія вищезазначених актів була припинена, вони на тривалий час загальмували розвиток українського друкарства.

Уже в липні 1917 р. Гр. Тисяченко (Кость Широцький) на сторінках «Нової Ради» писав: «Велика хвиля революції, її велетенський удар висунув понад усе питання політичні, соціальні й національні. Виникла гостра потреба книжок-брошур на ці пекучі питання. Але тут не тільки ми, українці, що не могли друкувати через цензуру, а й росіяни не змогли й зараз не можуть задовольнити попиту на книжку... Цензура тут уже не заважала, а стояли на перешкоді інші фактори: брак робітників-друкарів, яких багато у війську, брак машин, бо старих нема кому лагодить, а нових нівідкіль достать, і нарешті

недостача паперу. Ці три фактори настільки сильні, що боротися трудно з ними не тільки українським видавництвам, а навіть російським, що мали свої великі друкарні» [1143]. Станом на літо 1917 р. у книгарнях по Україні з'явилися черги. Часто, щоб купити книги, потрібно було стояти майже цілий день. Асортимент товару був незначний: спостерігалася відсутність «Кобзаря» Т. Шевченка, творів І. Франка, в недостатній кількості були твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка, В. Винниченка, О. Олеся та ін. У переліку наявної продукції знаходилися книги, видані достатніми накладками ще до 1917 р., а також література, що не мала попиту у читачів. Ситуація в регіонах ускладнювалася й труднощами пересилки. У малих містах і селах дефіцит книг набрав небачених розмірів. Хоча й за цей, досить короткий, після початку революції час деякі українські видавництва й спромоглися на власні друкарні (тому що до революційних подій 1917 р. українцям заборонялося мати українські друкарні), але вони не володіли належними технічними можливостями й потужностями, порівняно з російськими видавництвами. Термінове виправлення ситуації покладалося на новостворений Генеральний секретаріат і УЦР [1143].

Труднощі, які виникли, доповнювалися ще й економічними проблемами: друкарні були здатні видавати невеликий тираж і забезпечувати реальну потребу в українському друкованому слові лише на 20–30 %. Крім того, не всі вони мали український шрифт, відповідно кваліфікований технічний персонал, не була розроблена належна українська наукова, суспільно-політична термінологія [1685, с.161]. Справа організації видання української книжки значно краще постала у великих містах, де була належна поліграфічна база, фінансові можливості, кваліфіковані професійні друкарські кадри та, що найважливіше, діяла достатньо ініціативна й впливова українська інтелігенція.

Ситуація довкола українського книговидавництва з перших днів існування УЦР стала предметом її постійної уваги, адже керівництво Ради, Генеральний секретаріат розуміли важливість цієї проблеми. На державному рівні активно почала реалізовуватися загальна концепція національного

книговидавництва та періодичної преси. Вже навесні 1917 р. були прийняті рішення щодо масового випуску літератури, проведені замовлення на неї в мережі державних і приватних друкарень за кошти, виділені із Національного фонду [1685, с.162]. Однак у 1917 р. існували й серйозні перешкоди, труднощі в галузі книговидавничої діяльності, зокрема, в регіонах [1365, с.17].

На фоні гострої нестачі української книги, підручників, словників виникло близько 50 приватних і кооперативних видавництв: «Вернигора», «Вік», «Дзвін», «Дитяча хата», «Друкар», «Криниця», «Промінь», «Сіяч», «Слово», «Союз», «Сяйво», «Час», «Друкарня Череповського» та ін., низка нових газет, творчих об'єднань, літературних журналів, які друкували нові твори й статті вітчизняних науковців, письменників і критиків, що відображали розвій національно-визвольного руху, культивували піднесення національної свідомості. Це ж саме можна сказати про літературні відділи громад, кооперативних чи економічних газет і журналів, котрі виходили як за часів УЦР, так і в період гетьманату [1934, с.413]. За даними В. Дончика, у 1917 р. в Україні діяло 78 видавництв [1923, с.19]. Активна підтримка інтелігенцією видавничого руху на місцях приносила позитивні результати. Херсонські просвітяни 7 лютого 1918 р. тиражем у 10 тис. примірників видали друком першу книгу – «Байки» Л. Глібова з додатком і розпочали друк повного тексту «Кобзаря» Т. Шевченка з примітками В. Доманицького. У квітні 1918 р. із стабілізацією воєнно-політичної ситуації в м. Херсон «Українська книгарня» за три місяці діяльності завершила друк «Кобзаря» Т. Шевченка, «Життя Тараса Шевченка», приступила до видання 7-томного зібрання творів М. Чернявського. Цьому сприяла співпраця просвітницьких, видавничих, культурних товариств [1365, с.23-24]. Із поверненням до України в 1917 р. активну діяльність у книговидавничій галузі розгорнув П. Стебницький. У його планах були друк книги С. Єфремова про Б. Грінченка, видання серії книг про українських письменників тощо. Водночас П. Стебницький прилучився до співробітництва з видавництвом «Час», розробляв плани роботи, склав проспекти видань «Український рух в начерках і біографіях», «Україна в

історії, статистиці, географії і пам'ятниках», а також план видання «Універсальної бібліотеки» [1510, с.593-596].

Такі заходи стали першою успішною спробою української інтелігенції видати масовим тиражем літературну книгу. За підрахунками Д. Розовика, лише навесні та влітку 1918 р. вийшло тиражем майже 300 тис. українських книжок (у т. ч. й художніх), що складало 10 % україномовної літератури, випущеної в Україні впродовж попередніх 10 років. Однак, у зв'язку з проведенням реформи системи освіти в УНР, пріоритетом видавничої уваги, що було очевидно, стала навчальна література. Книговидавнича ініціатива української інтелігенції здобула підтримку в регіонах. Так, на виконання рішень національного з'їзду Слобожанщини (квітень 1917 р.), видання української художньої літератури активно розпочалося в Харківській губернії. Питання про організацію друку української книги обговорювалися з'їздами Волині, Катеринославщини, Київщини, Полтавщини, Поділля, що відбулися в часи УЦР [1685, с.161-164; 1753]. Виданням художньої літератури займалося й Всеукраїнське учительське видавниче товариство [958]. У часи УЦР у різних видавництвах України було надруковано низку творів як уже відомих класиків, так і початківців [1934, с.363]. У 1917 р. у м. Київ вийшов збірник українських перекладів світової літератури «Будні», до якого ввійшли твори А. Доде, М. Конопніцької, А. Міксата, Гі де Мопассана, А. Чехова та ін. [1928, с.51-52].

Завдяки ініціативі української інтелігенції, яка знайшла підтримку на державному й урядовому рівні в добу УЦР при сприянні органів місцевої влади, культурно-освітніх товариств, розпочався процес активного розвитку українського книгодрукування, в ході якого україномовна художня література одержала характер доступної масової продукції, котрої потребували громадяни України як одного з головних засобів духовності. Художня книга пробуджувала в громадськості кращі риси української ментальності, спонукала прагнення до консолідації народу в боротьбі за національне визволення, підвищення культурно-інтелектуального рівня. Упродовж 1917 – на початку 1918 рр. в Україні (за підрахунками різних авторів) було випущено понад 700

найменувань літератури. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що за УЦР були закладені основи національного книговидавництва, чільне місце в продукції котрого займала художня література, твори як українських, так і російських, зарубіжних поетів, прозаїків, драматургів.

Із зміною форми державного устрою питання українського книговидавництва не втратили актуальності й у часи гетьманату П. Скоропадського. Пріоритет, як і раніше, належав навчальній літературі, хоча був характерний і попит на художню книгу. Тривав процес відкриття нових видавництв. Так, у м. Миколаїв на кошти пайщиків-кооператорів було засноване видавництво «Кооперативна українська книжка», що спільно з «Українбанком» відкрило друкарні в містах Миколаїв і Херсон, розпочало випуск українських книг навчального та художнього характеру. Саме за гетьманату в Україні розпочалося масове відкриття українських книгарень по всіх регіонах [1685, с.168; 1158]. В Українській державі головну роль у книгодрукуванні відігравало створене в травні 1918 р. Державне видавництво. Головним завданням нової установи вважалося «розповсюдження серед народу добрих українських книжок, а також інших продукцій друку». Фундатори прагнули надати видавництву аполітичного характеру і спрямувати його діяльність меншою мірою на публікування офіційних документів, та більшою – на друк науково-популярних, художніх, перекладних творів, дитячої літератури. Видавництво організовувало конкурси на кращі книжки, а його прибутки не вилучалися до Державної скарбниці, а залишалися на потреби друку [1934, с.413]. На видання книжкової продукції уряд асигнував у розпорядження Державного видавництва України 1 млн. крб. Такий підхід до справи значно зміцнив книговидавництво. Якщо 1917 р. в Україні вийшло друком 747 книжок державною мовою, то в 1918 р. – 1084 [1571, с.32]. 24 вересня 1918 р. РМ скасувала митний збір із будь-якої літератури. Державна підтримка надавалася й пресі: з травня по листопад 1918 р. виходили 78 назв газет і журналів. З одного боку, уряд сприяв книговиданню та розвитку преси, а з іншого – вживав жорстких заходів для примусової реквізиції друкарських

приміщень і обладнання для потреб держави, запроваджував цензуру. Їй підлягали всі видання літературного та громадсько-політичного змісту.

У листопаді 1918 р. уряд відхилив пропозицію міністра ісповідань А. Вороновича про скасування цензури, перенісши її на тритижневий термін [1934, с.414]. У діяльність органів цензури розпочали активно втручатися представники німецько-австрійського воєнного командування, котрі через Міністерство внутрішніх справ домоглися не лише закриття опозиційної преси, а й заборони ввезення в Україну книг і журналів з творами класиків зарубіжної літератури, в яких пропагувалися ідеї демократії, національного визволення [1685, с.187]. За гетьманату в Україні було опубліковано низку книг українських і зарубіжних письменників. Водночас свобода творчості надавалася не лише українським літераторам. В Українській державі безперешкодно існували й білогвардійські щомісячники «Русь», «Урод», «Малая Русь» та ін. шовіністичні видання [1934, с.415]. У деяких регіонах (Південь, Схід) домінувала російськомовна преса [199, арк.337-339].

Українське книгодрукування було й пріоритетом культурної політики за Директорії. Через складну воєнно-політичну ситуацію існували серйозні перешкоди на шляху успішного розвитку книговидавництва вітчизняної художньої книги. РНМ УНР на посилення матеріально-технічної бази діючих друкарень і випуску у них україномовної літератури асигнувала в 1919–1920 рр. близько 114 млн. крб. За кошти уряду, фондів місцевих органів влади, громадських організацій продовжувалося видання художніх творів українських, російських, зарубіжних авторів. У період перебування Директорії та уряду УНР на Поділлі (1919–1920 рр.) з метою раціонального книгодрукування, контролю за використання коштів державного бюджету, було створено видавниче товариство «Дністер». Сюди перенесла діяльність і низка видавництв із інших українських регіонів, зокрема із Катеринославщини. Упродовж весни 1919 р. товариство «Дністер» за державні кошти і місцеві фонди видало 150 найменувань літератури [67, арк.24-25]. За наявними даними, 1919 р. в Україні було видано 665 назв книжок різнопланової тематики [1571, с.32].

Завідуючий відділом дошкільного виховання МНО А. Животко 6 лютого 1919 р. підготував листа до видавничого відділу, в якому зазначав, що з огляду на величезний дефіцит дитячої літератури на книжковому ринку, просить звернути увагу на необхідність видання та передруку казок, оповідань, драматичних творів, перекладів із інших мов [117, арк. 1-1 зв]. За спогадами С. Сірополка, коли в другій половині 1919 р. Поділля опинилося під владою поляків, у краї стала особливо відчутною відірваність від українського книжкового видавничого ринку. Тому наприкінці 1919 р. в м. Кам'янці-Подільському ініціативна група в складі педагогів і письменників виступила з ініціативою активізувати справу видання дитячого журналу «Ранок» та літератури, котра покладалася на створене з цією метою видавниче товариство «Зірка». Крім того, в 1920 р. товариство зуміло одержати 800 тис. крб. державної допомоги та видрукувати збірник дитячих оповідань «Журба» в перекладі М. Плевако. За С. Сірополком, «Видання Т-ва «Зірка», безперечно, були світлим промінем на тлі похмурої доби, яка припала саме тоді на долю Поділля» [1339, с.35-36; 39].

Згідно з рішенням Директорії частина літератури (у т. ч. й художньої), видрукувана на Поділлі, у 1919–1920 рр. направлялася в регіони, зайняті більшовиками. На той час це мало важливе культурне та політичне значення, сприяло розвитку національної освіти та культури. Однак видавнича діяльність української інтелігенції з видання художньої літератури в період Директорії мала труднощі та перешкоди. Найважливішими серед них була протидія іноземної та більшовицької воєнно-політичної адміністрації, а також фінансові, матеріальні труднощі, проблеми функціонування паперової промисловості. Так, навесні 1919 р. із приходом в Україну більшовицьке керівництво розпочало руйнацію національної видавничої галузі, закрило низку «непокірних» видань, друкарень, які висловлювали підтримку Директорії та її державно-культурній політиці. Сильні утиски спостерігалися на Волині, Київщині, Поділлі, Полтавщині.

Ще жорсткіше у цьому напрямку діяла денікінська влада, згідно з наказами якої на підконтрольній Добровольчій армії території заборонявся друк українських книг і періодики. Комісія, очолювана чорносотенцем А. Савченком, склала список 120 найменувань українських книг (переважно історичного, художнього, суспільно-політичного характеру), що вилучалися з фондів бібліотек, шкіл, вишів і підлягали негайному знищенню [68, арк.12]. За спогадами Є. Вирового, «комісія для збору матеріалів для історії визвольної війни від більшовиків» не лише вилучала друковані українською мовою книги, що були видані видавництвами «Час», «Друкар», «Вернигора», «Дзвін» та ін., а й реквізувала самі друкарні [1323, с.26-27; 30].

Українські вчені й серед них передовсім україністи-літературознавці докладали зусиль щодо створення книг, хрестоматій з теорії, історії літератури, мовознавства тощо. Друкувалися збірки творів давніх і сучасних українських письменників з коментарями та нарисами про їх творчість [1528, с.192; 1462; 1684]. У їх художньому оформленні брали участь як уже відомі митці, так і художники-початківці. Активним художником ілюстратором у революційний час був Ф. Рожанківський [380-399]. Видавнича справа української художньої літератури підтримувалася інтелігенцією в регіонах. Херсонська преса в лютому 1920 р. інформувала читачів, що місцева «Українська книгарня» видала спогади М. Червінського про Б. Грінченка та М. Коцюбинського, твори М. Кропивницького, Велисовського та ін. [1365, с.36].

На часі постало важливе, складне завдання, яке вже давно порушувалося в регіонах України – випуск енциклопедичних, біографічних словників, довідників. Архівні документи дають можливість з'ясувати історію створення фундаментального енциклопедичного збірника серії української біографістики періоду Директорії УНР. Укладання «Біографічного словника діячів Української землі» (саме так називалося видання) започаткувалося майже одночасно із створенням УАН. Із ініціативою підготовки цієї праці на науковому рівні виступив В. Модзалевський, який 7 грудня 1918 р. підготував доповідну записку «Про програм та порядок видання Біографічного Словника

Українських діячів науки, літератури, історії, мистецтвознавства та громадського руху» на ім'я президента УАН В. Вернадського. Автор обґрунтовано доводив актуальність і потребу словника, зазначав про вже набутий європейський, світовий досвід у галузі таких видань [69, арк.5а]. В. Модзалевський критично заявляв про майже повну відсутність на сторінках вищеназваних праць інформації про українських діячі, адже це не вписувалося в канони тогочасної офіційної політики Російського царизму щодо України [69, арк.6]. Історик відзначав наявність значної кількості біографічних нарисів у спадщині В. Антоновича, М. Костомарова, О. Лазаревського, М. Максимовича, фіксував праці, що вийшли в окремих регіонах завдяки діяльності наукових товариств, краєзнавчих, громадських об'єднань, стверджуючи, що через політичні чинники відбулося роз'єднання спільної творчої праці дослідників Галичини і Наддніпрянщини.

Реалізація проекту в нелегких революційних умовах потребувала організованої праці з боку наукових сил і громадськості. Тому, на думку вченого, необхідно досить виважено, помірковано підходити до його підготовки. В. Модзалевський наголошував на досить уважному визначенні кандидатур, інформація про яких увійде до словника, всебічному їх доборі відповідно до кожного українського регіону, історичних періодів, незалежно від національності, а конкретного внеску в історію і культуру України. Він пропонував помістити в словнику біографії вчених – представників різних галузей науки, літераторів, освітян, духовенства, митців, громадських, державних діячів і навіть «сотники, коли вони видатні й т. і.». Автор вважав за доцільне подавати біографії тих діячів, хто жив і працював до 1919 р. Усвідомлюючи значний обсяг роботи, неминучі труднощі, що виникнуть у ході реалізації проекту та його тривалість, В. Модзалевський визначив головні етапи його підготовки [69, арк.8].

Приват-доцент, бібліотекар КПДУУ М. Плевако 11 лютого 1919 р. у газеті «Життя Поділля» надрукував звернення під назвою «В справі вивчення Поділля. (До Кам'янецьких досліджувачів старовини, вчених, самовидців

минулого і до всього Подільського громадянства)». У матеріалі йшлося про відомих діячів, як вихідців із Поділля, так і тих, які тут перебували в різні історичні часи, говорилося про кінцеву мету – зведення в єдиний український біографічний словник усіх регіональних біографічних словників [987]. Цей фундаментальний проект у той час не був реалізований. Ще одну спробу в 1920–1930-х рр. зробив Ю. Сіцінський, однак теж не зумів довести її до завершення. Зафіксована така ініціатива й від інших представників інтелігенції. Так, у березні 1918 р. ідея створення «Словника української культури» зародилася в молодого митця В. Каплуна, котрий був членом мистецького гуртка Г. Нарбута. Проте вона теж не набула практичної реалізації [1931, с.2143].

Інтелігенція підтримала урядове рішення про друк літератури за кордоном, активно розпочатий з другої половини 1919 р. у друкарнях Берліна, Варшави, Лейпцига, Праги, Цюриха. Як приклад такої активної видавничої діяльності можна згадати роботу закордонної філії товариства «Поступ» з літа 1919 р. [1167]. Враховуючи складність ситуації, що склалася з підтримкою українського книговидання як в Україні, так і за кордоном, де центром став м. Відень, перебуваючи у м. Женеві, М. Грушевський 26 грудня 1919 р. розіслав листа в українські часописи США, Канади та Бразилії з проханням до українських громад викупляти книжкову продукцію, що зосередилася великими партіями на складах віденських видавничих товариств [637].

Завдяки спільній роботі державних інституцій, підтримці місцевої влади, культурно-освітніх організацій і установ, а також особистій ініціативі інтелігенції, за різними підрахунками в 1919 р. вийшло друком 1450, а 1920 р. – 1350 найменувань книг українських і зарубіжних авторів загальним тиражем близько 10 млн. примірників [1685, с.172-173]. Починаючи з 1919 р., як стверджував В. Дорошенко, у зв'язку зі встановленням радянської влади видавничу справу було монополізовано в державному видавництві. Порівняно з владою УНР і гетьмана П. Скоропадського відбулися тенденції зокрема щодо зменшення кількості друкованих українських книг і переваги іншомовної,

зокрема російської книги. За його даними, на підконтрольній більшовикам території в 1919 р. було надруковано 665 назв української книжки, 726 – російських, у 1920 р. – 457 українських, 369 – російських, у 1921 р. – 214 українських, 448 – російських [1449, с.8]. У той час видавалося досить багато дитячих книжок. До прикладу, у 1919 р. в Україні вийшло близько 150 творів для дітей і з-поміж них понад дві третини – українською мовою. Тільки у Києві випуском дитячої літератури займалися видавництва «Вернигора», «Вік», «Волошки», «Друкар», «Криниця», «Нашим дітям», «Час», приватні друкарні М. Грінченко, Є. Череповського та ін. [1923, с.418-419].

Незважаючи на вкрай несприятливі чинники, саме у 1917–1921 рр. виникли такі яскраві явища в українському мистецтві, як «Школа Нарбута», «Школа Бойчука». Термін «Школа Нарбута», на думку Д. Антоновича, став загальноприйнятим в історії вітчизняного образотворчого мистецтва, він характеризував напрям створення й видання нового типу національної книжки з використанням українських барокових традицій і заслуговував на подальший розвиток. Такий підхід був близький до методів М. Бойчука та його учнів, котрі творили українське мистецтво на засадах національної спадщини, зверталися до традицій давнього іконопису, старої гравюри на основі візантійських традицій. У 1917–1918 рр. так звана «робітня Бойчука» оформила кілька книжок на замовлення черкаського видавництва «Сіяч» (книги І. Франка «Поєми», «Великий шум», Д. Дідро «Твори. Т.І») [506, с.22; 1552, с.108-109]. Встановлені факти випуску популярних ілюстрованих альбомів про відомих українських письменників (Т. Шевченка, Ю. Федьковича, Л. Глібова, І. Франка, П. Куліша та ін.) з короткою текстовою інформацією про їхнє життя й діяльність [1349]. Новаторським змістом характеризується ілюстрована книга віршів і прози «Сборник нового искусства» (Київ – Харків, 1919 р.). Видання характеризувало картину новаторських тенденцій культурного простору України на прикладі харківського літературно-мистецького середовища [2055].

У 1920 р. у київському видавництві «Друкар» побачила світ хрестоматія, упорядкована М. Зеровим «Антологія римської поезії» (обкладинка

Г. Нарбута). Особливістю видання є наявність історико-літературних приміток, стислої характеристики поетів, коментарів до текстів. Разом із вагомою цінністю хрестоматія не дала вичерпного поняття про римську поезію в цілому (відсутні твори Лукреція, Тібулла, Ювенала, – про що вказував і сам упорядник), «...але... хотілось би думати, що і в такому вигляді...книжечка матиме значення, як один з перших кроків на шляху засвоєння українським поетичним стилем великого спадку античних літератур», – зазначав М. Зеров у преамбулі до приміток [1928, с.51-52].

Того ж 1920 р. у м. Київ був надрукований літературно-мистецький збірник «Гроно», виданий однойменною групою молодих письменників, утвореної за ініціативою В. Поліщука. (Автор обкладинки – М. Кирнарський [2015]). У виданні декларувалися ідейно-організаційні засади об'єднання, визначався його ідейно-стилістичний метод, публікувалися вірші Д. Загула, В. Поліщука, М. Терещенка, П. Филиповича, проза Г. Косинки, М. Любченка, Ю. Меженка, Гео Шкурупія. «Гронівці» відмежовувалися від «пролеткультівців», про що свідчить стаття К. Котка «На роздоріжжі». Зміст «Грона» відображав невизначеність ідейно-естетичних пошуків тогочасного письменства [1928, с.170].

У 1918 р. в м. Харків побачив світ збірник-альбом «Семь плюс три» (обкладинка роботи Б. Косарева), виданий членами місцевої мистецької групи «Союз Семи» (В. Бобрицький, В. Дяков, М. Калмиков, Б. Косарев, М. Міщенко, Г. Цапок, Б. Цибіс, які працювали у творчому тандемі впродовж останніх чотирьох років у співпраці з художниками-авангардистами (О. Гладков, В. Єрмілов, Е. Мане-Кац). На фронтисписі до цього видання Б. Косарев подав шрифтову композицію з рівновеликих літер «От нас, связанных только молодостью». Крім власних творів, ініціатори видання розмістили зразки багатой східної колекції Міанкаля. Збірник отримав позитивні відгуки в харківській пресі того часу. Художники-автори альбому визначали свою творчість як футуризм. Значна кількість експонатів – твори, виконані в графічних техніках. Усі вони не збереглися, у всякому разі їх місцезнаходження

досі невідоме фахівцям, через те репродукції становлять особливу цінність [1702; 1552, с.82-85]. (Збірник вийшов накладом 200 примірників, із яких 50 були виконані в подарунковому варіанті) [2055]. (Нами виявлено лише 2 примірники альбому «Семь плюс три», котрі зберігаються в фондах Харківської наукової бібліотеки ім. В. Короленка). У наступному 1919 р. члени об'єднання «Союз Семи» стали учасниками ілюстрованого видання «Сборник нового искусства», проілюстрували його, вмістили власні станкові роботи (статті в часописі рідко містять авторські підписи). Серед них – матеріал, присвячений «Союзу Семи», в якому визначалися завдання діяльності організації. «Сборник нового искусства» також поєднав на сторінках графічні роботи молодих харківських авангардистів [1552, с.84-85].

Прикладом особистої ініціативи популяризації та видання української, у т. ч. й художньої книжки, в революційні роки може слугувати діяльність Л. Жебуньова. На 1917 р. він був уже досить літньою та хворою людиною, але видавав та купував у м. Київ українські книги й розповсюджував їх тисячами примірників. Потім він переїхав до м. Полтава, працював у «Просвіті», перекладав літературу українською мовою, заробляючи цим на прожиття, тому що «революція позбавила всякого доходу». Коли розгорілася громадянська війна, «життя для Леоніда Жебуньова втратило будь-який сенс, і зупинилося серце цього, – за словами С. Русової, – одного з найкращих, найшляхетніших представників українських революціонерів» [1600, с.102, 104; 168].

Заслуговує на увагу й видавнича робота В. Короліва-Старого. У революційну добу він очолював одне з найбільших українських видавництв у м. Києві – «Час», укладав календарі, писав і видавав популярні серед широких верств книги та брошури. У 1917–1919 рр. В. Королів-Старий працював на посаді редактора журналу «Книгар», дбаючи про «справу українську» через видання і поширення українських книжок, закликаючи до цього інших видавців. Як член Української дипломатичної місії у 1919 р. виїхав до Чехо-Словаччини, де провадив культурноосвітню роботу [2005].

Уваги дослідників заслуговує видавнича справа української еміграції у 1917–1921 рр. загалом, і щодо видання художньої літератури зокрема. Так, встановлено, що видавничий рух найбільш активно розвивався в таких країнах, як США та Канада, адже саме там проживала найбільша кількість українських переселенців. Успішну видавничу роботу здійснювали закордонні товариства «Просвіти». Восени 1917 р. у м. Скрантоні (США) зусиллями місцевої інтелігенції були надруковані десятки назв книг українських письменників [788]. У 1919 р. в Українській книгарні імені Тараса Шевченка (м. Скрантон) був наявний широкий спектр найменувань і літератури театральної спрямованості, котрий включав 32 книги [926]. Друк української художньої книжки активно відбувався й у Канаді [1488; 1546; 1842; 1748; 1683]. За рекламною інформацією газети «Канадійський українець» (січень 1920 р.), книгарня «Провидіння» (м. Вінніпег) пропонувала реалізацію 110 назв українських (здебільшого художніх) книг, виданих у Канаді з приміткою про те, що «крім сих, маємо на складі ще багато других книжок» [787]. За океаном – у США та Канаді одержала поширення відозва Бібліографічної комісії та Бібліотеки Наукового товариства імені Тараса Шевченка (м. Львів) у справі української бібліографії (1920 р.) [546].

Видавничою справою української еміграції активно цікавився О. Олесь, зокрема, разом із Ю. Тищенком, С. Черкасенком він сприяв виданню і популяризації творів українських письменників за кордоном. За словами В. Кедровського, «...коли Олесь побачив, що наша політична еміграція в Європі зійшла на манівці, розбилася на дрібні гуртки, він у 1920 році заходився видавати місячник «На переломі», журнал політики, літератури та мистецтва» (перший номер вийшов друком у березні того ж року) [1506, с.77]. Виданням у таборах для українських військовополонених упродовж 1914–1919 рр. опікувався В. Сімович. Під час революції він працював редактором періодичних видань у таборах Австрії та Німеччини, а з 1920 р. очолив редакцію «Української накладні» Я. Оренштайна в м. Берлін [2039]. У статті «Таборові видання під час світової війни» В. Сімович охарактеризував непрості

реалії табірної життя українських військовополонених, описав реальні заходи інтелігенції щодо організації культурно-освітнього життя та видавничої діяльності, особливо з боку «Союзу Визволення України». Автор вказав на принципово новий вид друкованого видання, що виник в обставинах життя українських військовополонених – «таборовий часопис». В. Сімович узагальнив діяльність низки видавничих товариств за кордоном. Їх зусиллями виходили такі часописи, як календар-альманах «Розвага» (Фрайштадтський табір), «Розсвіт» (табір Раштадт), «Просвітний листок» (Венцлярський табір), «Вільне слово» (Зальцведельський табір), «Шлях» та ін. Завдячуючи зальцведельському видавництву були видані поезії Струмка-Гладкого, декілька книг белетристичного характеру, а Фрайштадтське видавництво надрукувало книги ряду українських письменників [1082, с.44-50]. У зв'язку зі складнощами еміграційного життя в таборах виходили самвидавівські рукописні журнали, де разом із новинами суспільно-політичного характеру друкувалися невеликі за обсягом прозові, поетичні, гумористичні твори літераторів-аматорів (журнал «Український скиталець», гумористичний часопис «Камедула» в таборі м. Ліберець, 1920 р. [1170; 767]).

Отже, підсумовуючи культуротворчу діяльність української інтелігенції в контексті видання художньої літератури, можна зробити висновок про те, що впродовж 1917–1921 рр. уряди УЦР, гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР приділяли значну увагу національному книговидаванню. Книговидаванництву революційних років були характерні такі чинники: видавець – суспільство – ринок (суспільно-політичні та організаційно-фінансові аспекти видавничої справи); редактор – рукопис – культура видання (особливості опрацювання тексту та позатекстових елементів); редактор – твір – видання (відмінності творів та специфіка підготовки видань різних типів) [1387]. За словами Б. Кравціва, «...в роки державности книжкова продукція швидко зросла. На Центр[альних] і Сх[ідних] Землях 1917 р. видано 747 книг укр[аїнською] мовою, 1918 р. – 1084, у 1919 р. у висліді наступу на укр[аїнську] територію білої і червоної рос[ійських] армій лише – 665 [1912, с.1050]. Як

об'єктивно відзначив у 1920 р. С. Постернак, «...історія видавничої справи на Україні за роки революції потребує великої розвідки й солідного тому» [1662, с.110]. Загалом можна стверджувати, що в 1917–1921 рр. українська інтелігенція досягла вагомих успіхів у справі видання та популяризації української художньої книги.

Поza увагою сучасних учених все ж перебувають різні аспекти історії мистецького руху революційної доби, зокрема, виставкова діяльність українських художників. Початок революційних подій 1917 р. в Україні характеризувався активізацією діяльності митців у галузі образотворчого мистецтва. В умовах розгортання й ходу революції українські митці відгукувалися на актуальні події суспільно-політичного та національно-культурного характеру. У цих процесах особливу активність проявили чимало художників, які демонстрували власні твори на багатьох виставках, котрі пройшли в столиці України. Тому важливе завдання – з'ясувати кількість таких виставок, їх ідейну спрямованість, тематику, персональний склад учасників, кількість творів і, що особливо важливо, сприйняття широкими народними верствами, ставлення до них з боку державних, урядових інституцій.

Влаштування систематичних виставок у непростих умовах революційної дійсності 1917–1921 рр., продаж мистецьких творів стало однією із основних сфер діяльності мистецьких товариств, що сприяло формуванню художнього ринку. Так, у Києві регулярно (на 1917 р.) влаштовувалися демонстрації-продаж художніх творів Товариства пересувних виставок, школи М. Мурашка, Київського товариства художніх виставок, польських художників, а також із приватних колекцій В. Тарновського, М. Терещенка, Б. Ханенка, І. Хойновського, М. Юзефовича та ін. [1741, с.119]. Одним із традиційних серед таких заходів у Києві стала виставка картин і скульптури «Salon d'Art» (травень 1917 р.). Відкриття тогорічного сезону розпочала експозиція творів художника Мечислава Корвін-Піотровського [142, арк.1].

Каталог виставки «Експоненти», що пройшла у м. Київ 1917 р. під егідою місцевої Спільки художників, зафіксував твори 18 художників. Переважно це

були місцеві митці. Ця презентація пропонувала громадськості огляд 88 творів, виконаних у техніці живопису [1889, с.23-30]. Чергова виставка в салоні «Venus» узагальнила творчий доробок 16 митців, які на огляд шанувальників мистецтва подали 221 твір. Організатори заходу – В. Мірний і Г. Кірста – запросили до участі 11 художників-киян, 3 митців із Москви й 1 – із Петрограду. (Виставка живопису, графіки і скульптури під егідою Київського музею старовини та мистецтва спрямовувалася на користь родин художників, мобілізованих на фронті I світової війни) [1497].

На початку 1917 р. була проведена Перша виставка акварелей і рисунків Товариства київських художників у міському музеї (345 робіт 38 митців) [1501, с.2-7]. Восени 1917 р. у Київському міському музеї старовини й мистецтва розгорнулася виставка 11 художників-індивідуалістів (10 киян і 1 москвича) [1385]. Метою цього представництва продемонстрували тези відомих митців і літераторів щодо характеристики змісту мистецтва [1385, с.2-11, 13]. Достатньо репрезентативною стала виставка картин Київського товариства художників за участю 24 митців та 216 їх творів [1498, с.3-16]. Друга виставка акварелей, пастелей і графіки Товариства художників-киян (1917 р.) зібрала творчий доробок (296 робіт) 25 митців [1500, с.2-8]. Складовою мистецького життя Києва 1917 р. була III весняна виставка картин і скульптури. Її учасники (39 митців) виставили 296 творів [1344, с.1-16]. Каталог періодичної виставки картин, організованої Київським художнім училищем у приміщенні міського музею (1917 р.), зафіксував демонстрацію 223 творів образотворчого мистецтва 27 митцями [1502, с.1-8]. (Тематичний зміст київських мистецьких виставок 1917 р., назви робіт, дані про авторів див. у Додатку В). Вкрай мало інформації про мистецьку виставку перших професорів УАМ, влаштовану в день відкриття Академії, 5 грудня 1917 р. [1458, с.61]. На жаль, каталогу цього мистецького заходу видруковано не було.

Таким чином, аналіз 10 художніх виставок, які пройшли впродовж 1917 р. в м. Києві під егідою УАМ, місцевого Товариства художників та художнього училища дають підстави твердити, що в умовах розгортання революційних

подій у місті активно відбувалося мистецьке життя. Кияни та гості міста мали можливість для ознайомлення з творчістю українських митців, представників різних національностей. В організації та проведенні виставок брали участь як уже відомі митці, так і художники-аматори, початківці. Проведення мистецьких форумів у м. Київ підтвердило його визнання як провідного культурного центру. Автори творів порушували різноманітну проблематику – від «нейтральних» пейзажів, портретів (домінуючі теми) і до суспільно-політичних, економічних аспектів. Найменш представленим, на противагу живопису та графіці, визначається жанр скульптури.

За нашими підрахунками, у зазначених форумах взяли участь сотні митців, які подали на огляд відвідувачів тисячі творів образотворчого мистецтва. Учасниками виставок стали такі широко відомі на той час художники, як М. Бурачек, М. Жук, І. Їжакевич, М. Козик, Ф. Красицький, В. Кричевський, Ф. Кричевський, С. Мако, О. Мурашко, А. Петрицький, З. Подушко, І. Хворостецький, П. Холодний та ін.

Такі митці, як О. Бруско, О. Бушкін, Г. Кірста, І. Кріксін взяли участь у трьох та більше виставках; П. Балашов, М. Біляновський, З. Буйновський, Є. Геленберг, М. Данілов, К. Єлев, М. Жук, В. Козловський, Ф. Красовський, А. Крюгер-Прахова, О. Куренной, Г. Курнаков, І. Лапін, С. Ліхотинський, М. Лунд, К. Мальцев, В. Мірний, Б. Молотков, Л. Нестельбергер, І. Семенов, І. Соколов, О. Тернавський, К. Філонович, Г. Фон-Мейер, І. Хворостецький, Ф. Щербаков, М. Яцутін – у двох виставках. Через несприятливі обставини в художніх виставках 1917 р. не взяли участь П. Васильченко, Ф. Коновалюк, С. Левицька, не кажучи про представників Одеської, Харківської, Львівської мистецьких шкіл. На жаль, не вдалося простежити ставлення місцевих державних інституцій до виставок.

Активна виставкова діяльність стала прикметною ознакою 1918 р. Так, упродовж року в одному лише Києві відбулося 12 різноманітних за масштабом і спрямуванням художніх виставок. У квітні в новому тимчасовому приміщенні УАМ пройшла виставка Київського товариства художників, де експонувалися

твори 33 митців, у т.ч. й окремих професорів УАМ [1615, с.23, 15]. У ході Всеукраїнського мистецького з'їзду (м. Київ, 9–16 червня 1918 р.) розпочалася й упродовж червня – липня в одній із зал УАМ пройшла виставка художніх творів, ініційована членами «Товариства діячів Українського пластичного мистецтва» [1499, с.1]. Її відкриття відбулося 15 червня 1918 р. [562]. Вона репрезентувала 317 творів 31 митця [1499, с.2-7]. За М. Голубцем, особливий інтерес на виставці становив відділ архітектури, ілюстрований декількома сотнями фотокарток і рисунків найбільш характерних пам'яток архітектури разом із проектами нових будівель в українському стилі [2052]. Відвідувачі мали змогу побачити матеріали конкурсу проектів Народного дому, а також фотографії старовинної української архітектури, взяті із колекцій міського музею й у приватних осіб. Досить оригінальними були колекції дитячих малюнків О. Богомазова, Д. Ільченка, М. Козика [1499, с.6-7]. К. Широцький у рецензії на цю виставку (за підписом «К. Суцанський») вказував на відсутність представників Харкова, Чернігова, Катеринослава, Одеси. А ще «...велика заслуга ініціаторів товариства і виставки, що в часи найбільшого кризису української державності, гукнули всім художнім силам українського мистецтва стати до праці тієї ж державності. І одгукнулися, так чи інакше, всі, хто почуває себе вірним сином України. Виставка, котра відкрилася цими днями, для публіки, має великий інтерес для громадянства, не кажу уже який то скарб для фахівців мистецтва взагалі». Автор відзначив як показову присутність фотографій української давньої архітектури. Не пройшов повз поле зору К. Широцького факт незначної кількості робіт на військову тематику. Мистецтвознавець окреслив як позитивні, так і, на його думку, слабкі сторони творчості таких художників, як П. Холодний, брати В. та Ф. Кричевські, М. Козик, Ю. Михайлів, Л. Обозненко, К. Трохименко, М. Бурачек, Г. Павлуцький, О. Судомора, П. Носко, Ф. Красицький, О. Богомазов, Ю. Павлович [1130, с.2-3]. (Безумовно, що ці характеристики мають суб'єктивний характер. На жаль, не вдалося знайти оцінку творчості зазначених митців з боку інших критиків).

За прогнозом авторитетного західноукраїнського часопису «Українське слово»: «Виставковий сезон в Києві, р. 1918 та 1919, обіцяє бути дуже цікавим», Наприкінці жовтня в місті відкрилася виставка Товариства київських художників, у листопаді – Товариства киян. Як стверджував кореспондент, «...з 1-го січня н.ст. [відкриється] виставка Т-ва Діячів українського плястичного Мистецтва. Т-во згуртувало коло себе красші художні сили Київа... Крім того запрошені до участі в виставі Труш, Новаківський, Гаврилко і О. Кульчицька із Львова, І. М'ясоєдов із Полтави і харківські художники. Т-вом робляться заходи, щоби улаштувати в сім сезоні виставку львівських художників... котрих тут мало знають» [561, с.6]. Встановлено, що справді восени 1918 р. Київське товариство художників організувало й провело чергову виставку картин своїх членів. Її учасниками стали 18 митців, котрі представили 170 творів [1503, с.2-8; 1756]. Наприкінці січня 1919 р. у м. Києві відкрилася персональна виставка картин художників І. Краскіна та Л. Нікітіна, яка розташовувалася в приміщенні Народної аудиторії. Великій кількості полотен (понад 200 картин) не було надано можливості належного огляду. Мистецький критик писав, що «загалом, такою, зазвичай, буває доля художників, які не користуються підтримкою окремих меценатів мистецтва та посередників. Але разом із тим... виставка складає приємне враження» [543]. За інформацією червневого випуску журналу «Мистецтво» за 1919 р., у приміщенні університету св. Володимира розпочалася IV весняна виставка картин київських, московських, петербурзьких художників, представлена майже 300 полотнами [543].

Зовсім інший характер мала відкрита 1 травня 1919 р. у Києві велика «Виставка сучасного селянського мистецтва». Через воєнні дії на ній були представлені твори лише авторів із Київської, Полтавської та Подільської губерній. Саме з цього заходу розпочався творчий шлях таких майбутніх відомих українських митців, як Г. Собачко, І. Гончар, П. Власенко, П. Верна, Є. Пшеченко. Кращі з творів були збільшені в розмірах художниками-професіоналами й розміщені на київських вулицях [1615, с.24]. У березні 1920 р. у Києві в приміщенні банку по вул. Хрещатик була проведена виставка,

присвячена Т. Шевченку. На ній серед багатьох експонатів виставлялися його особисті речі, фотокартки автографів і рідкісних видань із колекції П. Зайцева. Для цього заходу вже смертельно хворий Г. Нарбут створив останній твір – плакат (не маючи сил для його завершення, доручив це зробити своєму учневі Л. Лозовському) [1609, с.108].

Отже, найбільш результативним, порівнюючи з усіма революційними роками, в плані популяризації творів образотворчого мистецтва у м. Київ, виявився 1917 р. Наступні військово-політичні події 1918–1921 рр. значно загальмували культурне, у т.ч. й виставкове життя столиці України. Впродовж революційних років показовими стали великі експозиції, влаштовані в різних містах України. Вони маніфестували важливу тенденцію в розвитку художнього життя, акцентували увагу на цінності першоджерел розвитку вітчизняного мистецтва, прагнули визначити шляхи подальшого розвою художньої творчості. Виставки відбулися в мм. Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Олександрії, Полтаві, Харкові та ін. На них разом із традиційними жанрами були представлені твори кубізму, експресіонізму, футуризму як вітчизняних, так і зарубіжних художників [1685, с.273].

Напередодні та в ході революційних подій 1917–1921 рр. особливо значущими для формування нової генерації українських художників стали виставки під назвою «Інтернаціональна виставка картин, скульптури, гравюр і рисунків» або «Салони», які проводив одеський скульптор В. Іздебський. Він зумів зібрати в м. Одеса для експонування на одній із таких виставок революційних років 800 робіт художників Німеччини, Росії, України, Франції. Серед них – 45 іноземних авторів, а кількість українських майстрів змінювалася в ході переїзду виставки до мм. Київ, Петербург, Рига [1552, с.88-89]. У залах Одеського міського музею 8 червня 1919 р. відкрилася «Перша народна виставка картин, плакатів, вивісок і дитячої творчості». Вступну статтю до її каталога під назвою «Мистецтво та його теперішні завдання» написав А. Нюрнберг. У цьому заході взяли участь 55 художників, котрі експонували 199 творів. Дитячу творчість репрезентували роботи, зібрані в народних школах

Півдня України. Плакати представляли одеські військові та цивільні установи. На виставці демонструвалися також і твори відомих майстрів із приватних колекцій. Великий за розмірами розділ образотворчого мистецтва Поділля мав місце на виставці картин пам'яті Т. Шевченка, яка відбулася в березні–квітні 1920 р. в Одесі у приміщенні місцевого Музею красних мистецтв [1615, с.24]. У лютому – квітні 1920 р. в Києві пройшла єдина виставка «Культур-Ліги», на основі експозицій котрої виникла ідея створення Музею єврейського образотворчого мистецтва [1615, с.23].

Потужним виставковим центром України паралельно з Києвом і Одесою у 1917–1921 рр. був Харків. Стимулюючим чинником цьому було функціонування в місті «Союзу Семи». Значний громадський інтерес і зацікавлення в художньому середовищі спричинила перша виставка робіт місцевого мистецького об'єднання «Союзу Семи», що пройшла в грудні 1917 р. – січні 1918 р. у художньому училищі за участю Б. Бобрицького, В. Дякова, М. Калмикова, Б. Косарева, М. Міщенко, Г. Цапка, Б. Цибіса [1411]. Тут експонувалося 214 робіт, серед яких були й твори художників, близьких до «Сімки». Ця акція стала серйозним випробовуванням як для молодих митців, так і для харківської критики [1886]. У відповідь художники написали листа до редакції, адресованого Ф. Шміту, де виклали власну характеристику розвитку сучасного мистецького процесу [1636, с.10-11].

У приміщенні Харківського художнього училища 7 травня 1918 р. відкрилася виставка робіт місцевого мистецького об'єднання «Союзу мистецтв» (діяла до 1 червня 1918 р.), представлена роботами як місцевих митців, так і членів «Союзу Семи» [1509; 2055]. В експозиції було представлено не тільки станковий живопис, а й журнальну, книжкову графіку, ескізи плакатів, афіш, поштових карток і марок, монументальний живопис, ескізи театральних костюмів та декорацій [1636, с.11]. (Відгук про цю подію на сторінках журналу «Колосья» (1918, № 2) зробив М. Кін) [2055]. Перша спільна виставка-продаж у м. Харкові (лютий–березень 1919 р.) разом із творами професійних митців зібрала роботи «художників-самоуків» і навіть дітей та

експонувала 820 творів 133 фахових художників, 1200 творів самодіяльних митців і 300 малюнків 140 дітей. Виставка знайшла широкий відгук у тогочасній пресі й викликала активну дискусію щодо характеру «пролетарського» мистецтва та про його відношення до мистецької спадщини. Цей захід розвіяв ілюзії не в міру запопадливих адептів «пролетарського» мистецтва стосовно автоматичного самовиявлення в творчості ідеології, художніх уявлень і смаків пролетаріату. Автори оглядів і рецензій констатували факт того, що пролетаріат у мистецтві «виявляється рабським наслідувачем буржуазії» [1615, с.23; 2055]. Ця виставка – єдина такого плану, виявлена нами, що пройшла в 1917–1921 рр. в Україні. Її каталог демонструє важливі декларативні засади розвитку пролетарського мистецтва [1522, с.21-22]. Загалом, мистецьке виставкове середовище м. Харків 1919 р. значно різнилося від київського. Відмінність полягала в ідейно-стильовій характеристиці, спрямованості, популярності жанрів, течій. Зміст виставок відображали харківський кубофутуризм та київський селянський реалізм [1522, с.23]. Деякі українські художники (Г. Світлицький та ін.) взяли участь у Першій державній незалежній виставці творів мистецтва, що відбулася 1919 р. у м. Петрограді. Крім приватних осіб, представництво в ній забезпечили 10 художніх організацій: «Спілка молоді», «Мир искусства», «Товариство пересувних виставок», «Товариство ім. А. Куїнджі», «Товариство незалежних художників», «Петроградське Товариство художників», «Товариство взаємо допомоги існування російських художників», «Художньо-промислове товариство», «Спілка скульпторів-художників». Всього на виставці експонувалося 1826 різножанрових творів 359 авторів [1840, с.33-34].

Виставкове життя проходило й на західноукраїнських землях. Хоча драматичний перебіг державницьких змагань і поразка ЗУНР відчутно пригальмувала формально-естетичні пошуки художників, але це не могло зупинити процес консолідації мистецьких сил Наддніпрянщини й Галичини. Так, у 1919 р. у м. Львів пройшла етапна Виставка сучасного малярства Галицької України (куратор – М. Голубець), що була покликана дати «наглядну

картину розвоєного процесу українського, головно ж галицького мистецтва». На ній вперше після виставок, організованих І. Трушем ще в 1910-х рр., відчувалася контекстуальність тодішнього мистецького процесу в діячронії національної художньої традиції. Тут, поряд з уже авторитетними митцями О. Кульчицькою, А. Монастирським, О. Новаківським, Ю. Панькевичем, М. Сосенком, вперше експонували власні твори М. Анастазієвський, Д. Горняткевич, С. Зарицька, О. Масляк, М. Федюк та інші молоді перспективні художники [2056]. Найвизначніше значення цієї виставки полягало в тому, що вона дала змогу побачити джерела українського авангарду. Як стверджував О. Федорук, «витоки авангардизму, фундаментальні новації слід шукати в мистецтві символістів, які мали широкий ареал діяння... до художників «під знаком модерну», що у творчості керувалися засадами Молодої Польщі, створивши надійну неоромантичну лінію сецесії» [1615, с.25-26]. Із посмертною виставкою творів М. Сосенка (1920 р.) завершився черговий етап самоусвідомлення українського національного мистецтва в Галичині й розпочався новий період його розвитку [2056].

У 1920 р. у різних містах України відбулася перша пересувна виставка профспілки українських художників [1635, с.174]. Встановлено, що в ній взяли участь 19 митців, котрі представили 80 творів [1504, с.2-3]. На жаль, коротка інформація не дає змоги простежити, крім персонального складу художників і назв їх робіт, відгуки мистецтвознавчої критики, місця проведення виставки, враження відвідувачів. У 1917–1921 рр. відбулися тріумфальні експозиції українських митців у країнах Європи. Як зазначив Ю. Соловій, «...це була драма творчого пошуку із запасами національної свідомості та християнського виховання» [1720, с.5]. Прикладом є успішна виставка кубістичної скульптури О. Архипенка 1919 р. у м. Берліні [1882, с.237].

Отже, підсумовуючи книговидавничу та виставкову діяльність української інтелігенції в 1917–1921 рр. можна стверджувати, що її ініціатива у цих напрямках досягла вагомих результатів. Видавництво художньої літератури за УЦР, гетьманату П. Скоропадського та Директорії УНР здобуло підтримку

уряду, регіональних органів української влади, громадських культурно-освітніх товариств. Були розроблені урядові заходи та механізми розвитку українського книговидання на основі державного фінансування, розповсюдження, популяризації україномовної літератури. Активізації та нового імпульсу зазнало виставкове мистецьке життя. Центрами мистецьких виставок були м. Київ, Харків, Одеса, на Західній Україні – Львів. Найбільш активні та масові виставки пройшли у 1917–1918 рр. в умовах миру та частково стабільної внутрішньої ситуації. Їх організаторами виступали мистецькі товариства, установи, а також окремі художники. У цих заходах брали участь переважно українські, місцеві художники. Прикметно, що майже до кожної виставки видавався каталог. Означені заходи проходили за рахунок коштів організаторів. Загалом, успіху реалізації багатьох творчих заходів, проектів видавничо-виставкового характеру перешкодили, в першу чергу, обставини громадянської війни та іноземної інтервенції. Особливо складно було працювати творчій інтелігенції в умовах становлення системи політичної цензури [1346].

Узагальнюючи висновки до розділу, доцільно зазначити, що впродовж березня 1917 р. – грудня 1920 р. найбільш поширеними були традиційні форми організації діяльності української творчої інтелігенції: літературно-мистецькі установи, об'єднання, товариства, комісії; літературно-мистецька періодика; книговидавнича та виставкова діяльність. Саме через них відбувалося об'єднання представників інтелігенції за професійною приналежністю та інтересами, забезпечувався рівень освіти й кваліфікації, через них письменники та митці здійснювали популяризацію результатів своєї творчості. Такі форми були прийнятні для використання впродовж усього періоду революції, мали масовий характер в середовищі інтелігенції та сприяли реалізації її культурно-просвітницьких функцій. Особливістю форм організації діяльності української творчої інтелігенції революційного часу стала їх залежність від інституцій державної влади, ідеологізація та політизація (особливо в умовах більшовизму).

Відчувши демократичні зміни, з весни 1917 р. в Україні за ініціативою та практичною допомогою інтелігенції розпочався процес активізації діяльності

вже наявних та створення нових літературно-мистецьких установ, товариств, комісій. Крім уже тих, що існували, почали виникати нові структури, поява котрих спричинялася не лише життєвою необхідністю, а й революційною ситуацією. Представники різних ідеологічних уподобань, літературно-мистецьких течій групувалися в об'єднання за інтересами. Найбільш визначними досягненнями співпраці між українськими урядами та прогресивною інтелігенцією 1917–1921 рр. стали заснування та організація роботи УАМ, УАН, Національної бібліотеки, Національного музею, Національної галереї та інших наукових, освітніх, культурних закладів і установ. Важливу функцію з метою реалізації державної політики щодо національно-культурного відродження відіграли спеціальні комісії, ініційовані творчою інтелігенцією для розв'язання широкого кола невідкладних культурних завдань, котрі функціонували в складі 69 встановлених нами державних, громадських структур, установ, інституцій (а також і автономно). Їх спектр був досить широким: Експедиція заготовки державних паперів України; Комісія по виробленню українського шрифту; Геральдична комісія; Комісія зі створення біографічного словника України; Комісія з відкриття пам'ятника Т. Шевченку; Редакційна комісія; Термінологічна комісія; Комітет з ремонтно-реставраційних робіт Софіївського собору; Комісія з видавництва пам'яток українського письменства; Бібліографічна комісія. На науково-академічному рівні літературно-мистецькі дослідження активно розвивалися в Українському науковому товаристві, Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, Історико-літературному товаристві університету св. Володимира та ін. Активно діяли на полі національно-культурного відродження представники літературно-мистецької інтелігенції, що працювали в Київському архітектурному інституті; Київському, Одеському, Харківському та ін. художніх училищах; Кам'янець-Подільській художньо-ремісничій майстерні; Харківському вільному факультеті мистецтв; художніх музеях мм. Києва, Одеси, Харкова та ін. На засадах творчості функціонували Товариство діячів українського пластичного мистецтва (м. Київ); Українське художнє товариство ім. М. Заньковецької

(м. Одеса); Українське товариство архітекторів; Київське, Одеське, Харківське товариства художників; Товариство південно-російських художників (м. Одеса); товариство пересувних виставок; «Світ мистецтва»; товариство ім. А. Куїнджі; Товариство незалежних художників; Спілка скульпторів-художників; Одеське літературно-мистецьке товариство; товариство «одеських парижан»; центр єврейської культури «Культур-Ліга» (м. Київ); Секція пластичних мистецтв єврейських художників м. Києва; Українсько-німецьке товариство культурного зближення (м. Київ); Товариство Нестора-літописця; Товариство заохочування красних мистецтв (м. Одеса). Оригінальними центрами консолідації творчої інтелігенції стали фахові об'єднання, культурологічні, літературно-мистецькі групи, гуртки, такі як «Біла студія», «Боротьба», Всеукраїнська спілка мистецтв; «Гроно», «Дев'ятка», «Мистецтво», «Мистецький льох», «Музагет», «Наше минуле», Полтавський літературний гурток, Полтавський просвітницький союз «Українська культура»; професійний союз діячів лівого мистецтва» «Союз Семи», «Художній цех» та ін. Популяризації мистецтва сприяли приватні «Салони» В. Іздебського (м. Одеса), художня студія О. Екстер (м. Київ), мистецька школа-студія О. Архипенка (м. Берлін), Перша українська школа музики і малярства Н.-Н. Волощук (м. Філадельфія) та ін.

Однією із поширених і популярних форм масової творчості письменників і художників стала періодична преса. Кількість і тираж літературно-мистецьких видань в Україні 1917–1921 рр. були недостатніми для задоволення зростаючого попиту громадськості. Тому трибуною виступів літературно-мистецької інтелігенції стали популярні серед широких народних верств газети і журнали. У місцях проживання українців за кордоном ситуація з україномовною пресою потребувала суттєвих змін щодо кількісних і якісних показників. Важливу просвітницьку функцію виконували наукові, популярні журнали, альманахи: «Життя і мистецтво», «Записки НТШ», «Записки Українського наукового товариства», «Зшитки боротьби», «Книгар», «Книжний вісник», «Літературно-критичний альманах», «Літературно-науковий вісник»,

«Мистецтво», «Музагет», «Наше минуле», «Україна», «Універсальний журнал», «Шлях», «Пути творчества» та ін. (Усього – 31 видання. – Ю. Т.).

Активну роботу в справі видання української художньої книги в 1917–1921 рр. розгорнули 160 книжкових видавництв. Серед них: «Вернигора», «Вік», «Герольд», «Дзвін», «Дитяча хата», «Друкар», «Друкарня наукового товариства імені Шевченка», «Каменяр», «Криниця», «Промінь», «Сіяч», «Слово», «Союз», «Стріла», «Сяйво», «Українське видавництво в м. Катеринославі», «Українське товариство шкільної освіти», «Український робітник», «Час», «1 Київська друкарська спілка» та ін. За кордоном результативно функціонували видавництва Союзу визволення України (м. Відень), «Українська видавнича спілка» (м. Вінніпег), «Свобода» (м. Джерсі-Сіті) та ін. Значну кількість художньої літератури випускали приватні друкарні («Видавництво П. Драганця»; друкарня «Дніпро», «Друкарня Амчиславського», «Друкарня І. Вісьмана та І. Мордхілевича», «Друкарня А. Гольцгавзена», «Друкарня А. І. Гросмана», «Друкарня І. Когана», «Друкарня Д. М. Левіта», «Друкарня М. Лифшиця», «Друкарня Х. Д. Раздольського», «Друкарня Л. Райциса», «Друкарня І. Л. Фрішберга», «Друкарня Є. Череповського», «Друкарня А. Г. Шимановича», «Друкарське товариство «П. Барський» та ін.). У 1917–1920 рр. ними було видано 1230 назв української художньої книги (підрахунки наші. – Ю. Т.).

Встановлено, що в 1917–1920 рр. у різних регіонах України пройшло понад 40 мистецьких виставок, зокрема: «Виставка картин і скульптури «Salon d'Art», «Виставка «Експоненти», «Виставка салону «Venus», «Виставка «Вінець», «Виставка Київського товариства художників», «Перша виставка акварелей і рисунків Товариства Київських художників», «Друга виставка акварелей, пастелей і графіки Товариства художників-киян», «Третя весняна виставка картин і скульптури», «Періодична виставка картин, організована Київським художнім училищем», «Мистецька виставка перших професорів Української Академії Мистецтв» (всі – у м. Києві, 1917 р.); «Перша виставка живопису, графіки й скульптури учнів Харківського художнього училища»,

«Виставка «Союзу Семи» (м. Харків, 1917 р.); «Виставка Київського Товариства художників», «Виставка Товариства діячів Українського пластичного мистецтва», «Виставка товариства Київських художників», «Виставка Товариства киян» (м. Київ, 1918 р.); «Виставка «Союзу мистецтв», «Виставка «Союзу Семи» (м. Харків, 1918 р.); «Персональна виставка І. Краскіна та Л. Нікітіна», «Четверта весняна виставка картин київських, московських, петербурзьких художників», «Виставка сучасного селянського мистецтва», «Мистецька виставка, присвячена Тарасу Шевченку» (м. Київ, 1919 р.); «Перша спільна виставка-продаж» (м. Харків, 1919 р.); «Інтернаціональна виставка картин, скульптури, гравюр і рисунків», «Перша народна виставка картин, плакатів, вивісок і дитячої творчості» (м. Одеса, 1919 р.); «Виставка сучасного малярства Галицької України» (м. Львів, 1919 р.); «Виставка творів єврейських художників, організована «Культур-Лігою» (м. Київ, 1920 р.); «Перша пересувна виставка профспілки українських художників» (Київ та інші міста, 1920 р.) та ін.

Можна стверджувати, що в 1917–1921 рр. в Україні відбувалися літературно-мистецькі заходи загальнодержавного характеру. Патріотично налаштована інтелігенція пропагувала національну ідею засобами літератури та образотворчого мистецтва, чому сприяла активна видавнича й виставкова діяльність. Загалом літературно-мистецьке життя 1917–1921 рр. в Україні відзначалося спонтанністю, строкатістю, а часом галасливою змагальністю різних груп. Картина культурних суспільних настроїв швидко змінювалася, виникали й зникали у зв'язку із матеріальними труднощами або несприйняттям суспільства та цензурні перепони періодичні видання літературно-мистецького характеру. Важливою складовою культуротворчої діяльності української інтелігенції у 1917–1921 рр. стали результати творчості, визначення конкретного особистого внеску її представників у розвиток таких важливих структурних елементів вітчизняної культури як художня література, образотворче мистецтво, літературна критика та мистецтвознавство.

РОЗДІЛ 4

ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

4.1 Внесок інтелігенції в розвиток художньої літератури

Напередодні революційних подій 1917 р. українська література перебувала в складному становищі. Як вказує О. Мироненко, по-перше, головні її корифеї пішли із життя незадовго до Лютневої революції 1917 р. (Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський); по-друге, багато хто з талановитої молоді і навіть із досвідчених літераторів воювали на фронтах (М. Годованець, С. Васильченко та ін.); по-третє, частина українських письменників опинилася «по той бік» фронту (О. Кобилянська, В. Стефаник та ін.) [1934, с.412-413]. В умовах русифікаційної політики царизму в Україні письменницькі організації та об'єднання не виникали. Літератори демонстрували результати творчої діяльності шляхом їх оприлюднення в періодиці, а також видаючи друком окремі твори [1861, с.16].

Починаючи з березня 1917 р. спостерігається поживлення літературного життя в Україні. Звернення уваги на питання художньої свідомості митця 1920-х р. у контексті його суспільної позиції правомірне тим, що розвій української літератури, як вважав Д. Чижевський, після 1917 р. безпосередньо «...був зумовлений значною мірою позалітературними причинами» [1871, с.64]. Насамперед, це національне звільнення України з-під імперського впливу. Український письменник уперше здобув можливість самостійно говорити як представник своєї нації без чужоземної опіки. Тому його творче піднесення було суголосне піднесенню національному й значною мірою ним і диктувалося. Як писав В. Коряк у статті в збірнику «Жовтень», «Київ стає столицею нової «європейської держави» і тут прокидається європейська «кав'ярняна» культура. Молоді українські поети й літератори снідають і обідають в одній кав'ярні з міністрами й урядовцями Центральної Ради. Одні організують державність, другі – суспільну опінію і націоналістичну ідеологію» [1525, с.89]. У добу

революції змінювалися усталені форми й традиції, не стала винятком і література. Звідси – шукання нових шляхів, мистецьких засобів, що проявлялося в творчості письменників, літературних деклараціях і заявах того часу [1647, с.286].

Розвитку літератури сприяла підтримка з боку держави. Перешкодою ж на шляху активного поширення української літератури зокрема і культури загалом став російський та єврейський національний склад досить значної кількості міст і містечок. Так, за інформацією австрійського генерала Кірбаха (весна 1918 р.), «...Одеса є космополітичне місто і жадним способом не признається в належності до новоутвореної Української Республіки; українців в Одесі не більше, як 10 %. Українська мова не має тут вжитку. Київську Раду тут зовсім не визнають [1451, с.8]. Цю ситуацію намагалися виправити представники української творчої інтелігенції. За матеріалами преси, у Великодній понеділок навесні 1918 р. в м. Одеса успішно пройшов вечір місцевої та галицької інтелігенції. Наприкінці заходу В. Чехівський закликав галицьких наддніпрянських українців до спільної праці на благо України [558]. Одна з проблем культурного, літературного життя, що постала в революційні роки – охорона авторських прав. Напередодні Всеукраїнського з'їзду діячів преси (червень 1918 р.) з'явилися пропозиції, щоб це питання було розглянуте на форумі. Пропонувалося брати до уваги «не мову творів, а підданство автора». Розв'язанням проблеми вважалося створення Всеукраїнської спілки драматичних і музичних письменників та термінова розробка закону про охорону авторських прав [966].

Чимало визначних українських діячів літератури і мистецтва навіть ті, котрі ніколи в житті не тримали в руках зброї, вносили свою вагому частку в загальнонаціональний спалах визвольної боротьби у вигляді яскравого «вогню в одязі слова». Повторюючи в цьому контексті слова Еврипіда про те, що «словом можна зробити усе, чого зі зброєю у битвах досягають», варто зазначити, що сміливі й натхненні рядки поезій М. Вдовиченка, О. Журливої, К. Поліщука, В. Сосюри, Л. Старицької-Черняхівської, С. Черкасенка та

багатьох інших поетів виконували важливу культурно-просвітницьку функцію української інтелігенції в контексті української державності 1917–1921 рр. У єдиному визвольному пориві об'єдналися літератори з різних частин України: холмщак В. Островський, галичани О. Бабій, М. Ірчан, Р. Купчинський, М. Курах, В. Пачовський, уродженець Полісся К. Поліщук, подоляни М. Битинський, В. Максимець, Л. Мосендз, М. Нарушевич, мешканці Півдня Ю. Липа, Є. Маланюк, С. Черкасенко, вихідці із козацького краю М. Драй-Хмара, О. Журлива, Т. Осьмачка, сіверянин Г. Чупринка, полтавчани М. Обідний, В. Самійленко, представник сходу В. Сосюра, мешканець столиці України М. Рильський та ін. У загальному контексті літераторів 1917–1921 рр. гармонійно поєдналася творчість як майбутніх класиків української літератури (Ю. Клен, Є. Маланюк, О. Олесь, В. Свідзінський, В. Сосюра, П. Тичина та ін.), так і прозаїків і поетів, маловідомих широкій громадськості (Д. Геродот, Є. Іваненко, С. Іванченко, Л. Миронюк, М. Обідний, А. Постолюкський та ін.), а також і тих, хто, можливо, вперше й востаннє (в силу різних життєвих обставин) піднялися на високу духовну орбіту (Г. Іщук, К. Коблинь, Г. Павловський, П. Фурман, Г. Чайка та ін.) [1892, с.5-7]. (Малознаним, наприклад, є факт написання І. Негребецьким слів відомої народної пісні «Розпрягайте, хлопці, коні» саме в революційні роки).

Найкращим прикладом активної діяльності української інтелігенції у 1917–1921 рр. стали результати конкретного внеску літераторів у галузях прози, поезії, драматургії, літературознавства. Прозову творчість революційної доби репрезентували як уже знані автори, так і початківці. До складу першої, досить чисельної групи, належали наддніпрянці: Г. Журба, П. Капельгородський, Г. Коваленко, Н. Королева, В. Короленко, В. Королів-Старий, В. Леонтович, Д. Маркович, О. Пчілка, Н. Романович-Ткаченко, Г. Хоткевич, Л. Яновська та ін.; західняки: О. Кобилянська, Б. Лепкий, О. Маковей, О. Назарук, В. Островський, В. Стефаник, М. Черемшина та ін. Зокрема у 1917–1921 рр. активну літературну діяльність у журналах «Книгар», «Україна», «Шляхи» та ін. провадив П. Богацький. У 1918 р. вийшла друком

збірка його новел «Камелії» [1374, с.927]. Творчо працювала Г. Журба (Домбровська), письменниця, редактор Всевидаву у 1919 р., авторка збірки оповідань «Похід життя» (1919 р.), дописувач «Музагету» (1919 р.). У 1920 р. вона переїхала до м. Львова [1666, с.165]. Маловивченою в історії вітчизняної літератури 1917–1921 рр. продовжує залишатися творчість П. Капельгородського [1999]. У 1917 р. вийшла друком його трагедійна повість «Аш хаду» («Я стверджую»). До її написання П. Капельгородського спонукало глибоке знання економічно-правового та патріархально-родового побуту караногайського народу. У липні 1918 р. він повернувся в Україну із м. Владикавказ, де співробітничав із часописом «Терек» і оселився в м. Лубнах на Полтавщині [1923, с.339].

У 1919–1921 рр. над підготовкою роману «Мрія давніх літ» у м. Полтаві працював Г. Коваленко – автор повісті «Дажбожі діти» (1919 р.) [2002]. На сторінках французької періодики ще із 1909 р. із художніми творами й науковими статтями почала активну діяльність майбутній історичний белетрист Н. Королева (справжнє ім'я та прізвище Кармен-Альфонса-Фернанда-Естрелья-Наталена Дунін-Борковська), яка народилася в Іспанії в родині польського графа та аристократичної іспанки. У 1917–1919 рр. вона проживала й працювала в Києві, а з 1919 р. – у Празі [1923, с.355]. Під впливом свого чоловіка В. Короліва-Старого, з 1919 р. Н. Королева почала писати твори українською мовою [1666, с.235-236].

У м. Полтава впродовж 1900–1921 рр. проживав відомий в Україні та Росії письменник, громадський діяч В. Короленко. Під час громадянської війни й терору він активно виступав проти погромів, став на захист євреїв, репресованих радянською владою. В. Короленко не підтримав жовтневий переворот 1917 р. і не визнав диктатури пролетаріату. Вже 6 квітня 1917 р. на педагогічному з'їзді у м. Полтава він виступив на захист української мови, а на початку листопада 1917 р. дав згоду на переклад українською мовою оповідання «Діти підземелля»; коментуючи ситуацію, зазначав: «Сам я по-українськи, на жаль, не пишу, але мову розумію... Корінна мова, яка повинна

залишитися в основі розвитку української літературної мови – мова Шевченка, Котляревського і Куліша» [1381, с.30, 63]. У листі від 10 грудня 1917 р. до С. Штерна в Одесу він писав: «Внаслідок хвороби працювати мені доводиться мало й розширювати коло видань, у котрих я беру участь, немає можливості. Крім того, в даний час мені важко навіть слідкувати за плином ходу подій і спрямованості» [183, арк.1]. У 1917–1921 рр. письменник послідовно виступав проти терору й насильства влади, яка змінювала одна-одну, обстоював гуманістичні ідеали. Його життя й творчість тісно пов'язані з Україною, українською літературою та культурою. В. Короленко не помилився в оцінці згубної ідеології та практики більшовизму, висловленій в особливо відвертій формі в «Листах до Анатолія Луначарського» (1920 р.). У журналі «Русское богатство» він друкував літературно-критичні матеріали про Т. Шевченка, переклади українських письменників [2036].

У 1920 р. роман для дітей і юнацтва «Чмелик» видрукував В. Королів-Старий. Із початком революційних подій 1917 р. він став одним із засновників і керівників видавничого товариства «Час» у м. Києві, редактором журналу «Книгар» (1917–1919 рр.) [1666, с.238]. Незважаючи на активну громадсько-політичну діяльність у статусі члена УЦР, міністра земельних справ, голови «Товариства підмоги українській літературі, науці й штуці» (1911–1919 рр.), мецената щоденника «Нова Рада», активну літературну та видавничу роботу проводив В. Леонтович. Його авторству, зокрема, належить збірка оповідань, надрукована у 1918 р. [1666, с.281].

Суттєвий внесок у вітчизняну літературу зробив Д. Маркович – письменник, державний, громадський діяч [2017]. Упродовж 1917 р., не маючи можливості займатися літературною справою, він сконцентрувався на революційній роботі. На початку 1918 р. опублікував у «Новій Раді» декілька літературних матеріалів [1674, с.266]. Українська інтелігенція урочисто відзначила 8 листопада 1918 р. 50-річний ювілей його літературної та громадської діяльності, що пройшов у приміщенні Київського українського клубу [1073]. У 1918–1919 рр. вийшов друком двотомник творів автора [2017].

Наприкінці 1919 р. після виходу у відставку з державної служби, Д. Маркович повернувся до літературної роботи, опублікувавши в газеті «Шлях» нарис «З полону додому» (цей твір не увійшов до надрукованих збірок, про нього майже нічого невідомо як літераторам, так і громадськості). У 1920 р. письменник захворів і в грудні того ж року помер у м. Вінниці [1674, с.266].

У роки революції в м. Гадяч жила й працювала О. Пчілка (О. Косач), мати Лесі Українки, рідна сестра М. Драгоманова. Після 1917 р. вона редагувала «Газету Гадяцького земства», займалася літературною працею. У цей час вийшли друком її «Оповідання з учительського життя» (м. Гадяч, 1917 р.), «Байки Олени Пчілки для сім'ї і школи» (м. Катеринослав, 1918 р.), «Зелений гай. Вірші й казки» (м. Гадяч, 1917 р.) та інші книги. Вона працювала в галузі дитячої літератури, її ім'я і твори стали досить популярними серед дитячої читацької аудиторії. Для неї О. Пчілка написала п'єси «Весняний ранок Тарасовий», «Казка Зеленого гаю», «Киселик» та ін. [2024]. Продовжувачем традицій лірико-романтичної літератури була Н. Романович-Ткаченко. М. Сріблянський вважав її прозову збірку «Життя людське» (1918 р.) «найсильнішою в прозовому вияві ліричної стихійності» [1923, с.229].

Нетрадиційний приклад еволюційного літературного зростання показав Г. Хоткевич. Беручи до уваги конкретно-історичні умови розвитку національного письменства у 1917–1921 рр., він звернувся до історичного жанру, вважаючи його найорганічнішим для української літератури, – розкривав проблему становлення народу, яку прагнув висвітлити через долі історичних постатей [1923, с.232]. Як політичний засланець повернувся 1917 р. із м. Воронеж до м. Харків, створив український хор. Захоплення музикою не перешкоджало йому займатися літературною діяльністю, дослідженнями вітчизняної історії та культури [1910, с.570]. У 1919 р. він входив до складу редколегії щомісячного дитячо-юнацького журналу «Гасло», який виходив у м. Прилуки. Упродовж 1917–1920 рр. Г. Хоткевич надрукував такі літературні твори, як «Авірон» (повість), «Берестечко» (уривок із роману), «Лихоліття: 1905 р.» (п'єса), «Вони: діється на початку революції» (драматичний етюд), а

також праці популярного характеру: «Гетьман Іван Мазепа», «Гетьман Іван Мазепа», «Григорій Савич Сковорода: український філософ. Короткий життєпис і вибрані місця з творів та листів», «Боротьба України за свою свободу» (в трьох книгах), «Умови з'єднання України з Московщиною в 1654 р.», «Хто ми й чого нам треба» та ін. [1848; 1849; 1857; 1853; 1856; 1855; 1854; 1850–1852; 1859; 1860].

Із дотриманням типової народницької концепції працювала Л. Яновська. Якісно вищим етапом освоєння психологічної повісті нового типу є її «Мій роман» (1917 р.) [1923, с.230]. На жаль, революція та війна не сприяли розвою літературного хисту С. Васильченка, котрий повернувся в Україну 1917 р. із фронту Першої світової війни. Мало відомостей і про творчість революційної доби З. Тулуб, талановитого майстра історичної романістики [1923, с.351].

Незважаючи на політичну діяльність, у 1918 р. зумів видати дві збірки оповідань «Субдіво» та «Із старих карток» М. Грушевський. У зміст другої з них входили переважно історичні оповідання: «У святої Софії», «Розмова з Кривоносом», «Як ми стрічали Новий рік», «Вихрест Олександр» та дві п'єси, написані на засланні в м. Симбірську: «Хмельницький в Переяславі», «Ярослав Осмомисл». М. Грушевський розумів літературу як вираз людської душі, а не як засіб поширення суспільно-політичних ідей [1688, с.24]. За інформацією журналу «Мистецтво» (1919 р., № 1), дві літературні збірки підготував до друку К. Поліщук. Перша з них – «Серед темряви» (нариси й оповідання з народного життя), друга – «Кривавим шляхом» (нариси й оповідання часів революції). Крім того, він закінчив великий роман про гетьманські часи XVIII ст. під назвою «Кривавий шум» [1181, с.35].

Творча праця Б. Лепкого, автора збірки оповідань «Доля» (1917 р.), проходила здебільшого в таборах для полонених українців [1892, с.462, 166-170]. Після підписання Акту злуки між УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.) і початку другої збройної агресії більшовицької Росії проти України із Києва до Вінниці прибув О. Назарук, котрого зв'язували дружні стосунки з І. Франком. Переглядаючи у м. Вінниця власний архів, він натрапив на неопубліковану

поему І. Франка «Буркутська романса», котру з автографом поет передав йому незадовго перед смертю, коли «він вже тоді не міг писати» [1812]. У коментарі на сторінках газети «Українська ставка» за 15 лютого 1919 р. О. Назарук пояснив обставини затримки та підстави оприлюднення вірша в умовах революційного життя [889; 1761, с.150].

Автором ряду прозових та поетичних творів революційної доби став уродженець Холмщини В. Островський. У 1917–1920 рр. він працював у м. Вінниця інспектором вищої початкової школи при місцевому вчительському інституті, активно займався літературною і редакторською діяльністю, організував літературний гурток [2026]. У м. Вінниці В. Островський редагував «Шлях», одну з найпопулярніших подільських газет, яка видавалася з 15 серпня по 21 грудня 1919 р. На її шпальтах літератор періодично публікував і власні прозові та поетичні твори. Заслуговують на увагу його оповідання про гірку долю земляків-біженців із Холмщини («Рідна земля», «Коло церкви»), про героїзм захисників УНР та жорстокість більшовиків («Козак», «Марта», «Червоний жак» та ін.) [1465, с.110; 964]; вірші («Божевільні», «Думка» та ін.) [962; 963; 1762].

Маловивченою є творчість у 1917–1921 рр. західноукраїнських літераторів, відомих українських письменників О. Кобилянської, В. Стефаніка, Марка Черемшини (І. Семанюка). У 1917 р. О. Кобилянська створила такі твори, як «Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Назустріч долі», «Сниться» [2001]. Не виявлено відомостей про її творчість у 1918–1920 рр. В. Сімович у «Бібліографії творів Ольги Кобилянської» вказує на те, що в революційні роки в різних українських часописах друкувалися також її твори, написані до 1917 р. [1705, с.35-38]. У 1917–1921 рр. В. Стефанік займався активною громадською, політичною роботою, проте найбільше підтримував селянство через діяльність товариства «Сільський господар» [1570, с.26, 271-274]. У 1917 р. письменник написав новелу «Марія», де відтворив революційні події, боротьбу українських січових стрільців. На цьому, власне, й завершилася його творчість революційної доби [1513, с.64]. В. Бойко – автор передмови до

творів В. Стефаніка, виданих у Києві в 1919 р. під заголовком «Оповідання. Нариси з життя селянської бідноти», відзначав характерні його творчості революційного періоду «невмолимий трагізм» і сум [1570, с.26, 271-274]. Твори М. Черемшини з 1919 р. були присвячені руїні західноукраїнського села, спустошеного світовою війною та революцією («Село вигибає», «Село потерпає» та ін.) [2049].

Особливістю літературного життя 1917–1921 рр. став вихід на літературну стежу молоді генерации прозаїків, які розпочали творчість безпосередньо під впливом революції. Тема патріотизму, пошук нових стилів визначали їх громадянську позицію. До цих літераторів належать А. Головка, Остап Вишня, О. Досвітній, А. Заливчий, М. Івченко, О. Копиленко, Г. Косинка, Ю. Липа, Л. Малошийченко, І. Мисик, Г. Михайличенко, В. Підмогильний, Л. Піонтек, М. Хвильовий, В. Чередниченко, Г. Шкурупій, М. Яловий та ін.

А. Головка розпочав шлях у літературу невеликими дитячими оповіданнями, замінюючи ними читанки, котрих не вистачало в школах, а з 1917 р. вчителював на Полтавщині [1923, с.297-298]. У 1919 р. в м. Кременчуку (видавництво «Молодик») вийшла його перша поетична збірка «Самоцвіти», в яку ввійшли 17 віршів за 1912–1918 рр. [81]. Такі книжки молодих поетів, творчість котрих була пробуджена 1917 р., видавалися в той час в Україні рідко й далеко не в кожному повітовому місті. Щоправда, до поезії після цієї спроби А. Головка вже не повертався, віддаючи перевагу прозі. Революційні роки стали часом формування його творчої особистості. Маловідомим є той факт, що один із найбільш його відомих творів – «Бур'ян» (зразок українського соціально-психологічного роману, приклад цинічного нехтування правами людини) в першій авторській редакції був створений у 1917 р. [1446, с.109-110].

Активним прибічником вільної демократичної держави був Остап Вишня (П. Губенко, – один із найбільш визнаних і улюблених в Україні письменників, новелістів, класиків сатиричної прози ХХ століття [2025]). На думку Н. Терес, «...життя і діяльність П. Губенка в роки національно-демократичної революції

ще чекає на свого дослідника» [1446, с.313]. Лише на сторінках газет «Народна воля», «Трудова громада», що друкувалася на Поділлі за Директорії УНР, вдалося виявити 12 творів П. Губенка за підписом «П. Грунський». Подільський період (1919–1920 рр.) – зоряний зліт П. Губенка – письменника-гумориста. С. Феодосьєв оприлюднив спогади про Остапа Вишню кам'янецької доби, надруковані дунаївчанином С. Риндиком в журналі «Нові дні» (Канада, 1957 р.) [1175]. За цими та іншими даними, саме 1917 р. розпочав нову сторінку в біографії 28-річного П. Губенка – 1 вересня він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету [2025]. В силу обставин юнак залишив навчання та включився до громадського життя, що вирувало ще з березня 1917 р. [1469, с. 227]. У 1918 р. П. Грунського мобілізували до лав армії УНР у медичну службу й там він зробив швидку кар'єру – став начальником медико-санітарної управи Міністерства залізничних шляхів УНР [2025].

Як стверджують сучасні дослідники, усе ж першою публікацією Остапа Вишні були не «Демократичні реформи Денікіна» у Кам'янці-Подільському, а памфлет «Казка (про красногвардійця)» за підписом «М. Михайлович» у першому номері київського журналу «Реп'яхи» за 1918 р. Стилізуючи манеру народної казки, автор простежує дії муравйовських червоногвардійців, котрі за наказом В. Леніна вдарили в спину УНР, окупували м. Київ, перетворили його на поле справжньої битви, брутально знищували будь-які прояви українства [1791]. У газетах «Народна воля», «Трудова громада» від 2 листопада 1919 р. до 17 лютого 1920 р. (здебільшого під псевдонімом «Павло Грунський») літератор оприлюднив, за підрахунками В. Дорошенка, 37 творів, більшість з яких – зразки політичної сатири (прозовий фейлетон, рідше – памфлет, віршований перифраз, замітка) [1791, с.207-214].

У Кам'янці-Подільському відбулася перша зустріч Остапа Вишні та М. Годованця [1782, с.17]. На зиму 1919–1920 рр. припав початок систематичної літературної діяльності П. Губенка (Грунського). Вищезазначене підтверджується виявленими у часописах творами автора: «Демократичні реформи Денікіна», «Рятуйте», «Допекли», «Ганьба», «Про велике чорт-зна

що!», «Сон», «Інтерв'ю з Урядом У. Н. Р.», «Історія», «Гнів Божий», «Гуртовий вироб неврастенії», «Горенько», «Огляд закордонної політики» [629; 635; 630; 625; 634; 636; 631; 632; 626; 628; 627; 633]. Повернувшись навесні 1920 р. із Кам'янця-Подільського до Києва, письменник працював редактором у видавництві «Книгоспілка», проте невдовзі зазнав переслідувань більшовицької влади. Восени 1920 р. П. Губенка заарештували й позбавили волі на 3 роки. Правда, через півроку випустили, допомогло заступництво письменника й діяча КП(б)У В. Еллана (Блакитного) [1935, с.42, 109].

Після початку революції 1917 р. в Україну з-за кордону, із м. Сан-Франциско, із політичної еміграції на Харківщину повернувся О. Досвітній (О. Скрипаль-Мищенко). Він прийняв більшовицьку ідеологічну платформу й у 1918–1919 рр. провадив агітаційну роботу серед німецьких, гетьманських, денікінських військ, згодом – на Галичині проти поляків, де потрапив у полон. У січні 1920 р. у в'язничній камері О. Досвітній написав своє перше оповідання – «Розкаяння». Був звільнений по обміну полоненими [1991]. Перша його книжка «Новели» з'явилася 1920 р. [1923, с.302]. Із довічного ув'язнення за агітацію проти Першої світової війни із Казахстану в 1917 р. на Харківщину повернувся А. Заливчий. У 1918 р. він загинув на Чернігівщині під час організованого ним антигетьманського повстання. Про його літературну творчість у 1917–1918 рр. відомо вкрай мало [1995]. Встановлено факт друку в 1919 р. книги А. Заливчого «З літ дитинства» [1923, с.232].

У 1919 р. побачила світ збірка М. Івченка «Шуми весняні», куди ввійшли його ранні твори (написані в 1916–1919 рр.), котрі є невід'ємним і прикметним репрезентантом української імпресіоністичної ліризованої прози [1610, с.252]. Частина творчого доробку 1917–1920 рр. він опублікував у «ЛНВ» та журналі «Мистецтво». М. Івченко постав як проміжна ланка між літераторами старшого та молодшого покоління [1923, с.270]. Його твори звертали увагу як вдумливим змістом, так і характером імпресіоністичного стилю [1181, с.35]. У періодиці 1917–1921 рр. із прозовим доробком розпочав виступ майбутній відомий український письменник О. Копиленко [1923, с.311].

Упродовж революційного часу найбільшу кількість власних творів надрукував А. Кащенко, популяризатор історії козацтва. Проживаючи в м. Катеринослав, впродовж 1917–1919 рр. літератор надрукував низку як написаних раніше, так і новостворених творів – «Борці за правду» (історичний роман про І. Богуна), «Бусурманська неволя в українській народній поезії», «Великий луг запорозький», «Гетьманове урочище: згадки про Сагайдачне», «Запорозька слава», «За що?», «Зоря нового життя», «Зоряно», «Зруйноване гніздо», «Кость Гордієнко-Головко», «Мандрівка на Дніпрові пороги», «На руїнах Січі», «Над Козацьким порогом», «Напровесні» (драма з життя української «Просвіти»), «Оповіді про славне військо низове Запорозьке», «Під Корсунем», «Про гетьмана Сагайдачного», «Славні побратими», «Тяжкий гріх», «У запалі боротьби» та ін. [2000].

У газеті «Боротьба» 4 травня (за іншими даними – 11 лютого) 1919 р. під псевдонімом «Косинка» перше оповідання автобіографічного характеру під назвою «На буряки» надрукував Г. Стрілець [1687, с.317; 1446, с.206]. Життєписні дані Г. Косинки, за висловлюванням Б. Кравціва, «...найвидатнішого із співців доби української революції, революційного українського села... скупі вже аж надто» [1526, с.5]. Його новелістичні дебюти з 1920 р. привернули увагу тогочасних письменників і дослідників літератури (С. Єфремова, В. Коряка, Я. Савченка). До літературної творчості Г. Косинка вдався з шкільної лави під час навчання на вечірніх гімназійних курсах у м. Київ (1916–1918 рр.). Спершу це були відверто початківські вірші, однак досить швидко талановитий літератор подолав період становлення й прилучився до традицій модерної новелістики «стефаніківського» типу. За словами самого Г. Косинки, «...багато писав, любив Горького, Винниченка, сам іноді дряпав оповідання, але палив їх, бо думав і думаю зараз: коли не можеш дати у творчості силу, рівну найкращим художникам слова – не псууй паперу! ...Перше своє оповідання «На буряки» видрукував у газеті «Боротьба» за 1919 р., у мене тоді були «чорні дні», матеріальна скрута – і – розмістив ради гонорару...» [150, арк.2]. Із 1921 р. Г. Стрілець став студентом Київського

інституту народної освіти, серйозно прилучився до здобування знань на історико-філологічному факультеті, щоб в майбутньому досягнути успіхів у літературній справі як майстра суто реалістичного, драматичного осмислення життя [150, арк.1; 1923, с.293]. Писав він і вірші, наприклад, «Крик боротьби» [149, арк.1]. Публікації автора з 1920 р. були чисельнішими: у київському альманасі «Гроно» з'явилися його оповідання «Під брамою собору», «Мент», «За земельку» [1446, с.206]. Крім того, маловідомими є такі його прозові твори, як «В хаті Штурми», «Сходка», «Перед світом», «На золотих богів» (1920 р.), «Десять», «Місячний сміх», «Темна ніч» (1919–1922 рр.) [151, арк.1].

У 1917 р. вийшла друком повість «Гетьман Іван Мазепа» Ю. Липи, майбутнього відомого письменника, теоретика мистецтва [1892, с.463]. У Кишиневі на початок революції 1917 р. здобував освіту письменник-початківець, уродженець м. Олександрії Л. Малошийченко (Чернов). Того ж року з'явилася друком його перша публікація, прийшов літературний успіх, пов'язаний із виданням ілюстрованого сатиричного тижневика «Рогатка», за що був виключений із гімназії. 1917–1921 рр. – час постійного переходу, зміни навчання в різних університетах, на різних факультетах, участь у драматичних групах в мм. Одесі, Катеринославі, Олександрії. За його ж автобіографією, «...друкував гуморески в «Віче», студіював Брема й історію мистецтва, писав паршиві вірші, організовував драматичні гуртки...», у 1919 р. почав видавати в м. Олександрії гумористичний тижневик «Рубікон», який через неможливість друку швидко припинив існування, став актором мандрівного театру, створював «міжпланетні» футуристичні поеми, писав агітаційні п'єси [1835, с.6-7]. У 1920 р. у Кам'янці-Подільському в перекладі письменника І. Мисика (на жаль, біографічних відомостей немає) вийшла книга Едгара По «Золотий жук: Як було знайдено скарби капітана Кіда» [1892, с.467]. Також він – автор вірша «Я сьогодні в степу» [857].

«Предтечею розвиненого модернізму», який на тодішньому мистецькому тлі «...був індивідуальністю виразно окресленою», М. Зеров називав Г. Михайличенка, автора «ліричних п'єс у прозі, щирих і шляхетних» [1477,

с.306-307]. У своїй творчості письменник тонко вловлював і передавав настрої революційної пори. Цьому сприяло використання ним жанру «поезії в прозі», в стилі котрого написані майже всі твори того часу. Своєрідним архітвором української прози ХХ ст. можна вважати його «Блакитний роман», що вперше з'явився друком після смерті автора в журналі «Шляхи мистецтва» (1921 р., № 1). Варто уточнити версію В. Гадзінського про дату написання твору, що визначена кінцем 1918 р. – початком 1919 р. У некролозі на смерть Г. Михайличенка («Книгар», 1919 р., Ч. 28) міститься повідомлення, що роман «ще минулого літа» (тобто 1918 р.) читався автором у студії «Музагету» [1610, с.221-222]. Твір носив авангардний, експериментаторський, неідеологічний характер. За словами Ю. Яковича, «Блакитний роман» став «...водорозділом, межею, що поділяє літературу на стару й нову» [1893, с.3].

У революційні роки вагомим творчим доробком літературу психологічного реалізму збагатив В. Підмогильний. У цей час він написав оповідання «Важке питання» (1917 р.), «Добрий Бог» (1918 р.), «Пророк» (1918 р.), «Ваня» (1919 р.), «На селі» (1919 р.), «Старець» (1919 р.), «В епідемічному бараці» (1920 р.), драматичний етюд «Смерть» (1920 р.). Тематика Крут порушена ним в оповіданні «Гайдамака» (серпень 1918 р.). У його архіві зберігається початок нарису «Аскольдова могила». Голодний побут 1920 р. описаний ним в оповіданні «Собака» [1610, с.235-236, 238-239, 415]. Того ж 1920 р. побачила світ перша збірка оповідань і повістей В. Підмогильного, а в м. Катеринослав вийшла друком чергова збірка, сміливо названа «Твори. Том І» (до неї ввійшли оповідання «Старець», «Ваня», «Важке питання», «Пророк», «Гайдамака», «Добрий бог», «На селі», «На іменинах», «Дід Яким», «Січеслав») [103, арк. 1; 1648]. Із початку творчості автора зацікавила проблема українського міста і села. Письменник, чи не найперший в українській прозі літературним циклом, розпочатим у катеринославській газеті «Український пролетар» (1920 р.), відобразив реальні труднощі, що склалися в українському селі внаслідок командно-штучних політико-економічних

перетворень [1923, с. 278, 280]. Саме творчістю революційної доби він виразно заявив про себе як представник белетристичної літератури [1646, с.1].

Упродовж 1917–1921 рр. на педагогічній роботі в м. Полтава працювала письменниця В. Чередниченко, автор збірки оповідань «З життя українського вчительства» (м. Полтава, 1919 р.). Вона поставила за мету привернути увагу до умов життя і діяльності педагогів. У десятих оповіданнях наводяться типові приклади важкого життя вчителів, їхнього матеріального становища та правового статусу, національні й індивідуальні характеристики учнів, вплив педагогічної праці на розвиток громадського життя [2048; 1867].

Із 1917 р. шлях в українську літературу розпочала полтавчанка Л. Пюонтек, німкеня за національністю. Окремими виданнями побачили світ її збірка поезій «Тихим дисонансом» та оповідання «Балаклава» [2031]. Тоді ж почав друкуватися й М. Хвильовий (справжнє ім'я та прізвище – М. Фітільов; псевдоніми: Юлія Уманець, Стефан Кароль) [1687, с.73]. Із першим дебютним прозовим твором «Ми» на сторінках літературно-мистецького альманаху «Гроно» в 1920 р. виступив майбутній футурист, автор творів на суспільно-політичну тематику Гео Шкурупій [1923, с.325]. У червні 1920 р. на сторінках газети «Селянська біднота» друком агітаційної книжки «Треба розжувати» (тоді ж і вийшла окремим виданням) під мало знаним псевдонімом Михайло Красний шлях у літературу розпочав М. Яловий, котрий у письменстві був відомий як Юліан Шпол, футурист, майбутній головний редактор Держвидаву УСРР, перший президент ВАПЛІТЕ [1923, с.335-336].

Отже, революційні роки стали часом активізації літературного життя та сприятливими для розвитку української прози. Прикметною рисою визначалася поява сузір'я нових імен письменників, які прагнули до самореалізації творчої особистості в умовах революційної дійсності.

Разом із прозою активно розвивалася й українська поезія. За словами Л. Білецького, із 1917 р. розпочалися перспективи для української культури загалом і для поезії зокрема [532, с.66]. Значна кількість поетичних творів створювалася в ході революційних подій 1917–1921 рр. і відразу ж друкувалася

на сторінках центральної та регіональної періодичної преси, а також у форматі окремих збірок. Окрім художньої цінності вірші мають історичну вагу, оскільки автори відгукувалися на актуальні, найскладніші та найболючіші проблеми тогочасної дійсності, зокрема в них є яскраві описи таких історичних подій, як проголошення державності УНР, ставлення народу до гетьманату П. Скоропадського, боротьба армії УНР з більшовицькими та білими військами, діяльність історичних осіб того часу (С. Грещенко, Ж. Клепачевська, В. Кобилянський, М. Куликівський, Д. Маркович, І. Пугач та ін.) [1892, с.8-9].

Для більшості тогочасних поезій характерна патріотично-героїчна тематика, мотиви любові до України й ненависті до її поневолювачів. І сьогодні є актуальними проблеми суспільно-політичного життя 1917–1921 рр. та сучасної України щодо міжпартійних чвар, байдужості, перекладання причин усіх негараздів на інші, зовнішні чинники, української ментальності тощо. Водночас автори об'єктивно вказували на багатовікову залежність України від інших держав, вірили в національну ідею, майбутню державність та незалежність. Особливість розвитку поезії в 1917–1921 рр. полягає в тому, що вона масово представлена як професійними поетами (М. Вороний, О. Діхтяр, М. Драй-Хмара, М. Кононенко, А. Кримський, Я. Мамонтов, О. Олесь, В. Самійленко, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко, М. Чернявський та ін.), так і літераторами-початківцями (П. Гаєнко, Д. Геродот, М. Годованець, С. Грещенко, О. Донченко, В. Еллан-Блакитний, А. Животко, О. Журлива, М. Зеров, М. Йогансен, Г. Мазуренко, В. Максимець, М. Нарушевич, М. Обідний, В. Поліщук, К. Поліщук, А. Постоловський, М. Рильський, Я. Савченко, В. Свідзінський, М. Семенко, О. Слісаренко, В. Сосюра, П. Стебницький, П. Степ, П. Тенянка, М. Терещенко, П. Тичина, П. Филипович, М. Філянський, В. Чумак, Г. Чупринка та ін.). У зв'язку з інтеграційними процесами, зумовленими об'єднанням УНР і ЗУНР, із 1919 р. в Наддніпрянщині була популярна творчість західноукраїнських поетів Д. Загула, П. Карманського, Р. Купчинського, Б. Лепкого, В. Пачовського та ін. На жаль, не всі твори відповідали високому рівню, траплялися вірші низької якості.

Важливе місце в становленні української символістської поезії кінця ХІХ-поч. ХХ ст. відіграв М. Вороний. На його поетичному доробкові виховувалося ціле покоління молодих поетів. Зокрема, своїм учителем М. Вороного визнавали М. Рильський, П. Тичина та ін. [1549, с.14]. Він із великим творчим ентузіазмом зустрів революційні події 1917 р., підтримав ідею державної незалежності України. Його патріотичний вірш «За Україну, за її долю» (1917 р.) був покладений на музику композитором Я. Ярославенком і виконувався як гімн УНР. Цього ж року побачила світ чергова збірка «Євшан зілля» [1839, с.36;31]. У 1918 р. поет написав вірші «Старим патріотам», «Коли ти любиш рідний край». Враховуючи роль поета в національно-культурному відродженні України, правління видавничої спілки «Дніпросоюз» у 1919 р. асигнувало 1000 крб. на встановлення його іменної премії при кооперативній школі «Дніпросоюзу» [1181, с.36]. У 1920 р. М. Вороний виїхав до м. Варшави, де працював старшим аташе з правами радника при уряді УНР для зв'язку з культурними колами Польщі [1892, с.44-47,451].

Маловідомою є літературна спадщина О. Діхтяра. Як поет він уперше виступив 1906 р., водночас записував казки та легенди, зокрема башкирські, видав книжку «Убогий Гірей». У її другому виданні (м. Черкаси, 1918 р.) за словами П. Капельгородського, поезії О. Діхтяра позначені елегійністю й мають переважно інтимний характер. У 1917 р. вийшла друком його окрема збірка під назвою «Десять років» (на жаль, досі не виявлена). Крім того, О. Діхтяр займався літературознавством, критикою, драматургією. Тоді ж він опублікував п'єсу «За громадську землю» [1990].

Активним учасником літературного угруповання «неокласиків» в історію української літератури ввійшов М. Драй-Хмара (справжнє прізвище Драй). Він з ентузіазмом включився в національно-культурне будівництво 1917–1921 рр., прийняв пропозицію ректора КПДУУ професора І. Огієнка й з 1918 р. працював на посаді професора славістики на кафедрі слов'янознавства, у 1919–1920 рр. редагував «Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету». Із 1919 р. М. Драй-Хмара почав друкувати вірші українською

мовою [1923, с.166]. Прикладом його революційної поезії є «Молода весна» (1919 р.) [1892, с.69].

У революційні роки на Полтавщині проходила діяльність М. Кононенка. У 1917–1918 рр. вийшли друком збірки його віршів «Хвилі» (книга 1–6) та одна з публіцистичних книг («Про монархію та демократичну республіку»). Вірші поета, написані в 1917–1920 рр., пройняті повагою до українського народу, оспівують волю, свідчать, що їх автор не лише співчував людському горю, стражданням підневільного народу, але й вірив у краще майбутнє. Його віршованим творам того часу властиве гостре відчуття національної гідності («До музи» (1918 р.), «Кругом різня та грабежі», «Мазепа» та ін.). Писав він і прозу – оповідання «Вихрестка», «Злодій», повісті «Буденне життя», «Між народ», «На селі» та ін. У 1918 р. повідомлялося, що в м. Полтава готувалося до виходу роман автора в 2-х частинах «Свобода» та збірка оповідань і повістей, доля котрих залишається невідомою. Після встановлення у Полтаві радянської влади він був заарештований за «націоналізм», відбував кількомісячне ув'язнення, захворів на сухоти й невдовзі помер [2003].

У 1918 р. до м. Київ за наполяганням академіка В. Вернадського переїхав А. Кримський – один із найвидатніших світових учених. Він став співзасновником УАН, одним із перших її академіків, був неодмінним секретарем УАН. Важливе місце в його спадщині 1917–1921 рр. зайняло наукове редагування багатьох словників, збірників, праці з арабістики, семітології, тюркології, іраністики, а також із вивчення історичних пам'яток української мови тощо. Перекладацький доробок А. Кримського 1917–1921 рр. засвідчує творче новаторське освоєння духовних надбань східних народів, він залишив велику художню спадщину (поезії «Пальмове гілля», оповідання, повісті), значна кількість яких була створена в революційний час [1910, с.280].

Оригінально проявив себе у літературі Я. Мамонтов. Частину віршів у 1918 р. поет об'єднав у збірку «Вінки за водою», котра побачила світ аж у 1924 р. Творчість Я. Мамонтова розвивалася у силовому полі європейського та українського модерну, зазнаючи помітного впливу театру Г. Ібсена й

М. Метерлінка, а також творчості М. Вороного, О. Олесь, В. Винниченка, хоча й дещо поступалася їм художнім рівнем. Ще з 1914 р. він працював над п'єсою «Дівчина з арфою», яку закінчив у 1918 р. [2016]. У 1917 р. Я. Мамонтов прочитав публічну лекцію про соціалізм: «Квіти та кров» перед колективом Осташевської жіночої гімназії [1935, с. 137]. У квітні 1918 р. на сторінках журналу «Шлях» він опублікував оповідання «Коли любов проходить мимо» [844]. Із 1918 р. спостерігається його поетична активність, у журналах з'являються вірші «Літом», «Народе мій», «До краю», «Хочу пустелі», «Бурьослав», «З дикуном» та ін. [114, арк1-1зв,5-5зв,6-6зв].

У революційні роки продовжував творити відомий поет О. Олесь (справжнє прізвище Кандиба; псевдонім: В. Валентин). 1917 р. ним було видано нову поетичну збірку, у котрій особливу увагу привертає цикл «З щоденника», наповнений урочистими інтонаціями і сподіваннями на довгоочікувані зміни, однак вже наступного року поет почав відчувати гірке розчарування, посилене розстрілом військовими УНР брата дружини, загибеллю від рук більшовиків Г. Чупринки та іншими обставинами. Усе це призвело до того, що, виїхавши в складі дипломатичної місії за кордон, О. Олесь залишився в еміграції. Живучи у м. Відень, видав збірку ліричних творів «Чужиною», де висловив оцінку революційних подій в Україні, описав життя емігрантів [1839, с.182-183]. О. Олесь – автор поетичних збірок «Хвесько-Андибер», «Поезії» (обидві 1917 р.), «Чужиною» (1919 р.) [1892, с.469]. Серед народу в 1917–1921 рр. набули популярності його вірші «На вулиці», «Не словами, не плачем», «На волі раб!», «В сю ніч ви камінь одвалили», «В години розпачу», «Ще зійде сонце», «Д. Марковичу», «Дух наш пречистий», «Живи, Україно», «Чорні, як вугіль, стовпи...», «Ішов як лицар» [1892, с.231-234;236-238; 953; 954; 957; 955]. Зразком інтимної лірики є його вірш «Лебеді» (1917 р.) [1861, с.28].

Новий спалах творчої активності з початком українського національного відродження 1917 р. переживав В. Самійленко. Уже на початку ХХ ст. він сформувався як визнаний літератор. У 1917–1921 рр. його твори активно друкували багато періодичних видань [2037]. У 1917 р. В. Самійленко переїхав

до м. Київ із Чернігівщини й сповна віддався літературній роботі [834]. Його серія статей про українську мову друкувалася в журналі «Шлях», а потім – у кам'янецькому часопису «Нова думка». Популярний у театральних колах жарт-фантазія «У Гайхан-Бея» був розміщений у «ЛНВ» (1917 р.). Різні гумористичні твори автора містилися в журналі «Гедзь», із котрим він співпрацював із 1918 р. (Часто письменник друкувався під псевдонімом «Сивенький»). Відомий В. Самійленко і як перекладач. Так, із французької мови українською він переклав твір Скріба «Бертран і Ратон (Як роблять революцію)», двічі виданий у м. Київ у 1918–1919 рр. У 1917 р. у київському видавництві «Вернигора» побачило світ окреме видання твору Ж.-Б. Мольєра «Гартюф». Під час більшовицького наступу у Києві у видавництві «Вернигора» пропали перекладені ним 15 новел «Декамерона», у черкаському видавництві «Сіяч» втратили переклад твору Ечигарая «Силою плазування» [1560, с.28-30]. Інтерес у читачів викликали опубліковані ним у 1917 р. на сторінках «ЛНВ» «Думи буття» [1669, с.63]. Розпорядженням повітового старости м. Лозова в червні 1918 р. він був підданий короткочасному арешту [507]. У 1918 р. у Києві побачила друк його чергова збірка віршів. Відступаючи перед більшовиками, 1919 р. виїхав із м. Києва й певний час жив і працював у мм. Вінниці та Кам'янці-Подільському, звідки вибув до Галичини (у м. Вінниці залишилася його велика бібліотека, доля котрої невідома) [1892, с.475]. Встановлено про друкування ним у роки революції віршів «Ельдорадо або райська країна», «Найдорожча перлина», «Україні», «Україна», «На печі (Українська патріотична дума)», «Розмови», «Слова й думки», «Діяч», «Новий заяць на Влогах», «Чому люде лихі?», «Дещо про свободу». Особливу актуальність в умовах погіршення матеріального становища інтелігенції носила його поезія «До поета. Присвята всім голодним поетам» (1918 р.) [1058; 1061; 1064; 1063; 1059; 1056; 1062; 1065; 1055; 1057; 1892, с.300-301]. «Багато про що писав В. Самійленко. Але є одна тема, – підкреслював М. Рильський, – якій він був вірний все своє життя. Ця тема – Україна» [2037].

Активну культуротворчу діяльність у 1917–1921 рр. проводила письменниця Л. Старицька-Черняхівська. З приводу бою під Крутами 24 березня 1918 р. вона, одна із найперших, відгукнулася емоційно-художньою статтею «Пам'ять юнаків-героїв, замордованих під Крутами» [1121]. Часописи «Україна» і «Селянська громада» (1919 р.) вмістили її вірші «Вартовий», «Українському народові» [1120; 1122].

Під псевдонімами («Петро Стах, Провінціал, С. Ч., Стецько, Киянин, Педагог, Подолянин, Свій, Шершень») у 1917–1921 рр. друкував твори С. Черкасенко. Вже навесні 1917 р. вийшла друком його збірка оповідань «Вони перемогли» [1869]. Поезія С. Черкасенка 1917–1921 рр. передає настрої тогочасного суспільства, відтворює хід революційних подій, характерна бойовими закликами, грізними інвективами, національно-патріотичними гаслами, зверненнями до героїко-історичної традиції. Підсумком його двадцятилітньої поетичної творчості стали «Твори», що побачили друк у м. Відень у 1920–1921 рр. і склали три томи оригінальної лірики [1892, с.483]. У 1919 р. на сторінках газет «Україна», «Український козак» С. Черкасенко надрукував вірші «Вартуймо!», «Поворот», «Залізник», «Гайдамаки», «Бранка (Баляда)», «Хор гайдамаків (із п'єси «Гайдамаки»)», «В Карпатах (Братам-галичанам)», «Іван Гонга (присвячується повстанцям)», «Козак Байда», «Пекельний вальс (снища)», «Наш псалом (Братам-галичанам)», «Романс», «На руїнах», «Наша доля», «Пісня», «Повстанський табір», «Ми йдемо», «Україні», «Людина», «Снища», «Наша туга», «За Рідний Край», «Наша міць», «Люди», «Прощай», «Credo (Присвячую нашим модерним поетам)», «Колискова смерті», «Контрасти», «Зеленожупанник», «Береги (Акварель)», «Осінь», «Не спить», «Червоні й чорні», «Змагання», «Перед боєм», «Вересень», «Пейзаж», «На зорі» (на пошану розстріляної ЧК Жені Клепачевської), «Заклик», «Не вгашайте духа», «На варту всі!..», «Козацька пісня», «В часи зневір'я», «На допомогу козакам», «Гей, кияне!», «Sententia», «Вперед», «Наш світлий храм (В річницю одкриття Кам'янецького університету)», «Рік тому (Присвячується Високій Директорії)» та ін. [1199; 1232; 1206; 1202; 1196; 1239; 1197; 1209;

1210; 1229; 1220; 1236; 1219; 1222; 1231; 1233; 1216; 1238; 1215; 1237; 1224; 1204; 1223; 1214; 1234; 1193; 1212; 1213, 1207; 1195; 1227; 1226; 1240; 1208; 1230; 1200; 1228; 1205; 1225; 1217; 1211; 1198; 1218; 1203; 1194; 1201; 1221; 1235; 1892, с.387]. Сумніви української інтелігенції щодо долі революції він передав у вірші «На роздоріжжі...» (1919 р.) [1342, с.163]. Псевдонімом «Шершень» він, ймовірно, підписав вірші, надруковані в осінніх номерах газети «Україна» за 1919 р.: «Кам'янецька ідилія», «Думи киянина», «Модерним кобзарям», «Комаринський комуніст», «Новий московський прапор», «Московський гостинець», «Позір, браття!», «Пісня добровольця», «Наші помішники», «Цифри», «Добровольці», «Новітній калита (Байка)», «Невдячний дядько», «Alma mater», «Директорія» [1258; 1257; 1260; 1259; 1264; 1261; 1267; 1266; 1262; 1268; 1256; 1265; 1263; 1254; 1255].

Не припиняв літературної діяльності в революційні роки й М. Чернявський, голова ради Херсонського товариства «Просвіта», очільник Херсонського товариства «Українська хата» (1917 р.) [2050]. Він виступив ініціатором видання «Вісника Товариства «Українська хата» в Херсоні». 1917 р. датується вірш поета «Привіт 1-му Українському з'їздові 25 березня в Києві». Починаючи з 1917 р., він вів український відділ у журналі «Известия Херсонского уездного земства», де з серпня працював на посаді секретаря. Це видання на той час найбільш яскраво вирізнялося демократичним змістом серед місцевих часописів. Тут регулярно друкувалися кращі твори таких українських авторів, як О. Олесь, Х. Алчевська, С. Єфремов [2012]. У 1918 р. Херсонське кооперативне товариство уклало угоду з М. Чернявським про друк його творів у 12-титомному виданні. На думку В. Кедровського, його творчість не набула широкої популярності тому, що твори досить глибокі за змістом та мистецькою формою й не приваблювали пересічних читачів [1506, с.42-43]. Творчість та громадянська, патріотична позиція літераторів старшого покоління слугувала прикладом для наслідування як у житті, так і в творчій роботі молодим поетам.

Серед поетів-початківців зустрічалося чимало тих, хто щиро прагнув прислужитися українській літературі. Співредактором київської газети

«Відродження» (1920 р.) був П. Гаєнко. Улітку 1919 р. були надруковані його вірші «Герой тилу», «Сучасність», «Рай і пекло», «Остання нарада» [1892, с.451; 597; 600; 599; 598]. Революційні роки – час літературної, журналістської роботи Д. Геродота (справжнє прізвище Івашина). У 1917 р. він працював секретарем редакції газети «Воин-гражданин» 6-ої армії Румунського фронту. Навесні 1918 р. Д. Геродот редагував декілька періодичних видань в Одесі, восени того ж року переїхав до Києва, де працював редактором газети «Трибуна». У 1920 р. він емігрував до Румунії, створив там Українське телеграфічне агентство. Сповненим патріотичного заклик до боротьби за незалежну Україну був його вірш «Борись і вір» (1919 р.) [1892, с.451-452; 602].

Революція розвинула творчий талант М. Годованця. У 1917 р., проходячи військову службу в естонській столиці м. Ревель (м. Таллін), він опублікував вірші «Не посвяткує тьма», «Жайворонок», «З Гейне», «Потемнело, вздулось море», «Ранком весною», «На заре», «Струны нежные дрожали», «1-го Мая» [202]. 1917 р. М. Годованець надрукував і фейлетон з характеристикою нового ладу в Росії [175, арк. 15 зв.]. С. Янковський згадував: «...У цей період Годованець був письменником-початківцем... Його байки того періоду носили сатиричний характер, але ніде не друкувалися, писав він їх для себе...» [174, арк.145-145зв.]. М. Годованець наприкінці 1917 р. прибув до м. Київ, мріяв продовжити освіту, однак після двомісячних підготовчих курсів в університеті став слухачем кооперативних курсів Всеукраїнської спілки споживчих товариств «Дніпросоюз». М. Годованець заглибився у журналістську роботу, писав напівбелетристичні нариси для журналу «Дніпросоюз». Ймовірно, влітку 1918 р. одержав призначення на посаду інструктора і вибув на Поділля.

Особливе місце у творчій біографії М. Годованця (1918–1919 рр.) займає його співпраця з журналом Подільської губернської управи «Село». У 1918 р. на сторінках даного видання він вмістив 6 поетичних творів, наступного року – ще понад 10. Перший вірш М. Годованця «Село» надруковано в серпневому номері 1918 р. Присвячувався він пам'яті І. Стешенка. У 1919 р. він розмістив у «Селі» оповідання «За волю рідного краю», статтю «Не упустимо менту»,

фейлетон «Дрова» [604; 606; 603]. «Свято Поділля», видане 22 жовтня 1918 р. серед інших матеріалів містило його статтю «Університет і кооперація» та вірш «Народу рідньому – усе!», написані з нагоди відкриття університету [608; 605]. М. Годованець майже постійно відвідував літературні вечори, якими керував М. Драй-Хмара [1470, с.445]. Їх активними учасниками та співорганізаторами були молоді поети – студенти В. Поліщук, І. Дніпровський, прозаїк і драматург О. Доленга-Ковалевська. Восени 1919 р. до міста над Смотричем приїхав поет Д. Бузько з дружиною Галиною – поетесою. Під впливом одного з диспутів в університеті М. Годованець написав і надрукував у місцевій газеті байку «Максим і Павло». Взимку 1919–1920 рр. зайнявся перекладом українською мовою байок І. Крилова, працював літературним співробітником у видавництві політвідділу дивізії «Червона Галичина». З літа 1920 р. – секретар і фактично редактор журналу «Біднота» [175, арк.16.]. Після листопадових подій 1920 р. М. Годованець продовжив писати твори, однак цензура не пропускала того, що не вписувалося в її ідеологічні штампи [1796, с.79-80]. З кінця 1920 р. він працював у пробільшовицьких друкованих органах, організаціях, установах [1801]. Тому вже зовсім іншим змістом наповнені його поезії 1920 р.: насамперед – байки «Соловейко та Свиня», «Будяки», «Вовк», «Два Сичі» та ін. Всього, за нашими підрахунками, М. Годованець у 1917–1921 рр. написав понад 50 різножанрових творів: віршів, байок, оповідань [1415, с.25].

Одним із палких прихильників української державності та культури, відданим захисником рідного слова впродовж 1917–1919 рр. був С. Грещенко – старшина Подільського полку армії УНР, поет, студент КПДУУ [1591, с.122-124.]. Окремі зразки його літературних творів виявлені в УНРівській періодиці, де молодий літератор друкував вірші, єдину п'єсу, публіцистику [1250; 1798]. Найперша поезія С. Грещенка – вірш «Свято на Поділля», опублікована в газеті «Свято Поділля» [622]. Ймовірно, що з початку 1919 р. він став співробітником журналу «Село» (у журналі розміщений його вірш «Без керма», де алегорично порівнюються складні реалії державного політичного життя в Україні з човном, котрий під час шаленого вітру на Дніпрі залишився без

керма, опублікований 30 березня 1919 р.) [615]. С. Грещенко загинув у бою з більшовиками в с. Жердя Кам'янецького повіту [1072]. Досить об'ємну статтю, присвячену загиблому герою, написав І. Шевченко («Громада», 6 червня 1919 р.) [1250]. Похоронили С. Грещенка 8 червня 1919 р. на кам'янецькому цвинтарі. З літа 1919 р. «Село» розпочало друкувати його твори. Так, у номері за 20 червня редакція надрукувала вірші «Вставай, народе мій!», «В селі», «Борцям за волю України» [618; 617; 616], за 28 липня – «Пророк» (у цьому ж номері розмістили вірш М. Годованця «Славному Степанові Грещенкові») [621; 607]. М. Годованець боляче переживав загибель товариша й присвятив йому оповідання «За волю рідного краю» [604]. У чергових номерах надрукували поезії С. Грещенка «І місяць не світить», «На могилі» [619; 620; 1768].

У с. Остапівка на Полтавщині поетичні твори в 1918 р. почав писати юний О. Донченко (перші друковані вірші з'явилися того ж року). Ідеалом творчості в той час для нього були Г. Гейне та М. Вороний. Поезія мала інтимний характер, про що свідчить перша рукописна збірка «Ліричні поезії (1918–1920 рр.)» [96]. Того ж року став друкуватися В. Еллан-Блакитний (справжнє прізвище Елланський). У лютому 1917 р. В. Еллан-Блакитний написав поезію в прозі «Україні (Зі старих зшитків)» – твір цілком своєрідний у тогочасній українській поезії. Про вплив, котрий мала поезія В. Еллана-Блакитного у революційні роки, свідчить автобіографічний вірш М. Бажана «Дебора». Революційна романтика, що в м. Умань у 1920 р. «захмелювала» молодого поета і його друзів, асоціювалася головним чином з іменами трьох літераторів: «...Вчать нас нечуваних нами пісень Тичина, Блакитний, Чумак...» [1923, с.126, 128]. Значна частина його лірики була створена у 1917–1920 рр. й склала основу збірки «Удари молота і серця». Широку популярність йому як революційному поету, пропагандисту соціалістичних ідеалів, спочатку члену партії «есерів», згодом – «боротьбистів», принесли такі вірші, як «Вперед», «В розгулі», «На чатах», «Після Крейцерової сонати», «Удари молота», «Червоні зорі», сповнені високої й водночас щиро-ліричної спрямованості. Одним із найкращих його творів 1917–1921 рр., за визначенням сучасних

літературознавців, є вірш «Повстання». У творчості поет порушував вкрай важливе для всієї тогочасної поезії питання про взаємовідношення особистого й загального, інтимно-людського та соціального в духовному світі. У 1918 р. В. Еллан-Блакитний став одним із засновників української партії лівих есерів, редагував партійну газету «Боротьба». Згодом за його ініціативою керівництвом після 1920 р. була заснована спілка пролетарських письменників України «Гарт» [1982]. Вірш поета «Вперед» (1920 р.) – заклик до розбудови народом нового життя [1892, с.72]. У тогочасній періодиці друкувалися також поезії А. Животка. Зокрема, «Трудова громада» (1919 р.) опублікувала його вірші «Пісня», «За волю», «Ніч і ранок», «Осінь», «Борітеся – поборете» [681; 1892, с. 75; 679; 680; 678].

На роки революції випало становлення української поетеси О. Журливої (справжнє прізвище Котова) [1994]. У 1917–1920 рр. її твори «Воля», «Під блакитним небом», «Козацька пісня», «Як згадаю, що недоля», «Від храму пусткою несе», «Все в борні», «Бажай», «Козаче, сили не жалій!», «Бувають дні», «Мої пісні – пісні неволі», «Хто раз в житті піднявсь на скелі», «Йдіть до бою з ворогами» та ін. опублікували ряд періодичних видань, у т. ч. й «ЛНВ» [686; 692; 689; 694; 685; 687; 683; 690; 684; 691; 693; 688]. Творчий доробок поетеси революційної доби є досить вагомим. Крім згаданих віршів, писала й поезії переважно ліричного характеру, такі як: «Л. С.», «Волошки», «Романс», «Дитина», «Ні, як перше, вже не буде», «Ніхто, стрічаючи її...», «Слава першим...» (1917 р.), «Хтось постукав в серце знов», «Давно минула та ніч страшна», «Ранок волі», «Безпритульний», «Думка-чайка» (1918 р.), «Вже сонний вечір», «Остання ніч» (1919 р.), «Гей, не спи, не спи, голото», «Ходить сон по чорних горах» (1920 р.) та ін. [143, арк.1-13; 144, арк.1-2].

На революційні часи припадає творча праця М. Зерова – фахівця з класичної філології, знавця європейської літератури. На початок революції 1917 р. він залишив посаду вчителя Златопільської гімназії і поринув у культурно-просвітницьку роботу [1923, с.158]. Із 1917 р. почав викладати латину в 2-ій київській гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, де

працював і П. Зайцев, який ввів його до гуртка «Наше минуле» та заохотив до збирання й упорядкування окремої збірки перекладів латинської поезії [1610, с.24]. У цей час як постійний рецензент він розпочав активні виступи на сторінках «Книгаря», пише вірші без намірів їх друку. Деякі дослідники вважають, що на початку революційних подій М. Зеров не зазнав впливу якихось літературних течій, а відразу постав «неокласиком». Однак його поезії «Про схід сонця...», «То була тиха ніч чарівниця» позначені впливом символізму. Ймовірно, саме тому М. Зеров ніколи їх не друкував, проте щедро презентував своїм друзям акуратно вимережені саморобні збірки поезій. (До сьогодні їх дійшло понад десяток; найбільш вагомими з них є подаровані університетському товаришеві В. Романовському три томи «Почти полного собрания сочинений (1910–1919)», що зберігаються в фондах ЦДАМЛМ України) [1923, с.158-159].

Із весни 1918 р. М. Зеров зійшовся з українськими митцями і вченими, котрі згуртувалися навколо Г. Нарбута. Саме в цьому колі інтелектуалів народився гумористично-пародійний образ Луки Юдича Гарбуздова, «неслужащего дворянина», із маломаєтних поміщиків пирятинських. (Ідея полягала в тому, щоб показати, як розкладалося малоросійське дворянство, як воно зрікалося своєї культури й віри). У тогочасній періодиці регулярно друкувалися фейлетони «З газетної практики Л. Ю. Гарбуздова». Високі патріотичні почуття проявилися не лише в літературно-критичній діяльності М. Зерова, а й у його тогочасній поезії. Як приклад можна навести вірш «Ріг Вернигори» (1919 р.), в якому виразно звучать надії автора на національно-державне відродження українського народу [1923, с.159]. Проявом високої лірики є його вірш «Київ з лівого берега» (1920 р.) [1508, с.57].

У 1918 (1919?)–1920 рр. М. Зеров працював професором Київського архітектурного інституту (викладав історію української культури), впродовж 1919–1920 рр. редагував бібліографічний журнал «Книгар» [1996]. Саме в цій галузі найповніше розкрився його організаторський хист, літературний талант. Восени 1920 р. М. Зеров прийняв запрошення М. Сімашкевича й став

викладачем української літератури, історії та латини в новозаснованій Баришевській гімназії на Київщині, де розгорнув активну культурно-просвітницьку роботу серед місцевої інтелігенції [1176, с.54]. М. Зеров об'єктивно вважається лідером «неокласиків» – групи поетів, перекладачів, літературознавців і критиків, до якої зараховують О. Бургардта, М. Драй-Хмару, М. Рильського і П. Филиповича. Хоча вони формально не створили окремої літературної організації, їх об'єднували високі естетичні критерії, що полягали в пріоритеті загальнолюдських цінностей у мистецтві [1996]. У революційні роки він серйозно зацікавився творчістю Лесі Українки: «Після Шевченка, поруч з Франком, Леся Українка – найбільший поет в українському письменстві» [1610, с.121]. У 1917–1920 рр. він став автором високоякісних перекладів античної та європейської класики, численних статей із теорії та історії літератури. Як майстер сонету, виконав досконалі переклади античних поетів – Горація, Овідія, Марціала, Вергілія, котрі прилучали українського читача до античної та європейської культури. Його праці в цій галузі становлять окремий етап освоєння українськими літераторами досягнень світової класики [1910, с.212]. Підсумком його роботи став вихід у 1920 р. «Антології римської поезії» [1996]. Разом із вищезазначеною працею того ж року він випустив книгу «Нова українська поезія», що стало примітним явищем у тогочасному літературному житті України [1923, с.159; 1481].

Високоосвіченою творчою особистістю був і М. Йогансен, нащадок шведського переселенця, випускник філфаку Харківського університету. Перші спроби писати вірші українською мовою датуються 1918 р. [166]. Його творам властивий мрійливий настрій, що робило схожість із поезією М. Рильського, проте революційна дійсність швидко «перемагнітила» М. Йогансена [1923, с.155].

Одним із багатьох українських патріотів була юна Галя (Галина) Мазуренко, котра згодом стала авторитетною поетесою діаспори [1754, с.213-214]. За словами І. Качуровського, вона, на жаль, належить до тих літераторів, про кого критичних статей написано найменше. Він вважав її найосвіченішою

поетесою української діаспори [775, с.336]. Революційні події 1917 р. вона зустріла ученицею катеринославської гімназії. Її літературний дебют відбувся весною 1918 р., про що свідчила особисто: «В Катеринославі... я почала вперше друкувати свої вірші, вони починались, здається, «Як вербу Вкраїну злим вітром зломило». Але це швидко скінчилось. Часопис закрили. Змінилась влада. Нас викинули з хати...». Під керівництвом В. Коренєва вона навчалася не лише малюванню, а й скульптурі. Г. Мазуренко брала активну участь у національно-визвольному русі, у боях в повстанських загонах та в складі Третьої Залізної стрілецької дивізії армії УНР [1601, с.232]. Про ті події йдеться у вірші «Залізна дивізія» [1754]. Саме за підписами ще не дуже вправних поетичних творів можна простежити воєнні дороги юного бійця армії УНР: «Катеринослав 18 р.»; «Гайсин 19. Залізна дів[ізія]»; «Чортків 25/XII 19 р. В'язниця»; «Ушиця 20/III. Отряд ім. Сірка»; «Подорож від отряда ім. І. Сірка до Тютюнника»; «В час бою під Галичем»; «Запоріжська дивізія»; «Варшава 25/XII – 20». Один із віршів підписаний: «У Катеринославських повстанців». У багатьох із них відлунує атмосфера бою, деякі з поезій присвячені конкретним особам, наприклад, Л. Шрамченку, міністру внутрішніх справ УНР [1601, с.232]. Встановлений факт написання Г. Мазуренко впродовж 1919–1920 рр. віршів «Сон», «Матері», «Привиди», «Пісня арфи», «Серед сплячих лісів», «Як бурлака в чужій хаті», «В дорозі», «Давно було і дивно, як згадаю», «Вже вечір схилив свої вії», «Встають з нічної темряви Старого Галича руїни», «Прийди ти, хоч в образі легкої тіні», «Час прощатись», «Тихе моління», «Фантазія», «Летить, тікайте, темні хмари», «Малюнок», «З'явилося десь слово», «Шумить, шепоче плавня серед ночі», «Галичино!», «Він називав мене донькою», «Монастирська пригода», «Ми піднялись на гору, спав Чортків», «Зникають, зникають при світлі зорі», «Романс», «Дівчині», «Спогади Козачки», «Кінець. Вже у свята огні догоріли», «Українському героєві», «Вкраїнцям», перекладу вірша Г. Гейне «Так тяжко серцю» та інших, котрі ввійшли в її першу поетичну рукописну збірку під назвою «Самотні мрії» [74, арк.1-29]. До цього списку входить і вірш «Хлопець Чорноморець» (1920 р.) [836]. Опинившись у

Кам'янці-Подільському, 1920 р. вона вступила на історико-філологічний факультет КПДУУ. У зв'язку з еміграцією до Польщі розпочався черговий період творчості. За твердженням П. Роєнка, Галя Мазуренко брала участь у Першому зимовому поході, була нагороджена Залізним хрестом [1045, с.19].

Із серпня 1919 р. друком вірша на сторінках вінницької просвітянської газети «Шлях» розпочалася літературна біографія поета В. Максимця. За свідченням одного з сучасників, у його віршах «...помітний іноді вплив інших поетів», хоча «вірш поета часто не оброблений», проте «революційний зміст віршів... підкуплює своєю щирістю та простотою, а місцями – і силою вираження» [1465, с.98]. В. Максимець – автор віршів «Байдужість» (1919 р.), «Вона в крові, в сльозах була», «Знов смієшся, лютий кате?», «Там, на горі огні горять», «З пісень війни» та ін. [839; 840; 842; 843; 841].

Зовсім юним зустрів революцію та став на літературну стежу М. Нарушевич, автор високохудожніх патріотичних поезій, студент української гімназії у м. Вінниця. Його творами рясніла подільська періодика періоду УНР, пробуджуючи серед читачів почуття національної гідності. У збройній боротьбі він участі не брав і після закінчення навчання в гімназії 1920 р. повернувся на малу батьківщину в с. Василівка [1465, с.100-101, 103]. У 1919 р. поет опублікував вірші «Вже хутко день», «Пожари, війни...», «Присвята О. Л.», «Рушайте в дорогу», «Я плачу над долею твоєю, Україно», «Народе мій», «Ти знову, о воле, вернулась до нас!..», «Прокинься, Україно...», «Погас захід», «На Волинь», «О, доки люде...», «На могилі Б. Грінченка» та ін. [895; 901; 902; 904; 906; 898; 905; 903; 900; 896; 899; 897]. Активну літературну діяльність розвинув і М. Обідний. У періодиці 1917–1920 рр. він опублікував вірші «До неї йдуть», «Жнива людства», «Тіртеям України», «Снується час», «Нова Голгота», «Сини ідеї», «Вертаюсь додому», «Страшними слідами», «Рідієм ми», «Жахаюся повернення», «Alma mater», «В цей день», «Вечірня молитва» [935; 937; 943; 941; 938; 940; 933; 942; 939; 936; 931; 932; 934].

Яскравим представником українського поетичного авангарду 1917–1921 рр. був В. Поліщук. У 1917 р. він вступив на навчання до Петербурзького

інституту цивільних інженерів, а вже наступного літа перевівся до КПДУУ. Творчий шлях поет розпочав із переспівів лірики О. Олеся, С. Надсона та ін. Творчому зростанню молодого літератора сприяв переїзд до Києва, входження в творчу когорту літературно-мистецької інтелігенції, зокрема знайомство з П. Тичиною, котре відбулося в редакції газети «Нова Рада» наприкінці червня 1918 р., про що свідчить його щоденниковий запис. Саме в той час у нього народилася ідея написання поеми «Сказання давнєє про те, як Ольга Коростень спалила» (ця ліро-поема була надрукована у Катеринославі в 1919 р. у другій частині літературного збірника «Січ», а також вийшла і окремим виданням). Його ранні вірші революційного часу – «Батькові» (1918 р.), «Лист до Каті Косенко» (1919 р.). У м. Катеринослав 1919 р. поет видав збірку «Жарина» (вірші «До юнаків», «На роковини смерті Т.Г. Шевченка», «Ліквідація»); низку віршів також вмістив у першій частині збірника «Січ» («Краса», «Дощ іде, співає й ридає»). В. Поліщук проголошував «неореалізм пролетарського змісту, що виростав з революційного романтизму» і мало чим відрізнявся від гасел «пролетарського імпресіонізму», наполегливо шукав синтезу «здорових зерен усіх течій», зокрема імпресіонізму та футуризму, намагався згуртувати на цьому ґрунті провідних українських літераторів. Така надія ним покладалася на альманах «Гроно» (1920 р.), лідером товариства під однойменною назвою котрого він і був. Основу першої його поетичної збірки «Сонячна міць» (1920 р., 11 віршів) склали віршовані верлібри (на його думку, верлібр – єдина віршована система, здатна передати стрімку ритміку нової доби) [1923, с.152-153]. У 1920 р. після дворазового арешту спочатку румунською, згодом – польською владою він вступив на історико-філологічний факультет КПДУУ. Тут В. Поліщук включився в громадсько-політичне життя, перебрав від Ю. Липи редагування університетського часопису «Нова думка», останнє число котрого підписав як головний редактор. У місцевій періодиці як під власним прізвищем, так і під різними псевдонімами з'явилися друком низка його віршів і теоретичних праць на теми культури, що засвідчили близькість поета до футуристичних засад творчості. Зі вступом до міста більшовиків він переїхав до

Києва. Причиною цього була неприязнь до радянської влади, підтвердженням чого є щоденниковий запис такого змісту: «...тепер я зненавидів ту «красну гвардію», що не питає, хто ти, може, по міркуваннях большевик, а тільки український – зараз розстрілює...». Однак він не зробив вибору на користь еміграції. У Києві на пропозицію головного редактора газети «Більшовик» С. Пилипенка увійшов до складу її редколегії. «Тут під псевдонімом Микити Волокити, – за його ж спогадами, – я виконував чорну роботу боротьби віршованим рядком із контрреволюцією усяких марок». Саме з цього часу В. Поліщук опинився в епіцентрі літературного життя спочатку в м. Києві, згодом – у м. Катеринославі [1833, с.14-16]. До реєстру його творів 1918–1920 рр. додаються вірші «Божевільна», «На руїнах замку в Луцьку», «Стир» (1918 р., газета «Республіканець»), «Місячне сяйво» (1919 р.), «В революцію», «Нові часи», «Літнє», «Колос Мемнона», «Воскресіння Діоніса», «Старцям духу», «Революційний поет» (збірник «Гроно», 1920 р.), «На полях» (окреме видання), «Моє сонце» (за підписом Василь Сонцвіт). Найбільше творів у 1920 р. поет надрукував у газеті «Більшовик»: «Відозва барона фон Врангеля до своєї білої армії», «Куркуль-дурисвіт», «Народним ворогам – погибель», «Пан та селянин», «Польський пан у школі», «Серце з нюхом», «Сич», «Страшний суд» (твори за підписом Микити Волокити), «Мати», «Ніколи», «Чотири злодії» [1833, с.27; 1653; 1112; 582–589; 999; 1000; 1001].

У революційний час розвинувся поетичний таланти К. Поліщука, випускника Петербурзького художньо-рисувального училища при ПАМ. За національно-патріотичні погляди царизм відправив його у заслання в Росію на Пермщину. Із початком революції 1917 р. він працював журналістом «Українського голосу», «Народної волі», був членом редколегії видань «Народна справа», «Мистецтво», входив до літературних угруповань «Біла студія», «Музагет». У революційні часи К. Поліщук видав збірки віршів «Співи в полях» (1917 р.), «Поезії» (1919 р.), прозові збірки «Серед могил і руїн» (1918 р.), «Тіні минулого. Волинські легенди», «На порозі», «З виру революції» (1919 р.) та ін. Як поет належав до групи символістів, об'єднаних навколо

«Музагету», співпрацював із журналами «Мистецтво», «ЛНВ». Важливими є його спогади про літературне життя м. Київ у 1919 р. Із 1920 р. він перебував у Галичині, проте повернувся до Києва [1892, с.472]. На сторінках української періодики у 1917–1920 рр. надрукував вірші з циклу «Бунтарні стежі», з циклу «Боротьба», «Зло», «Хвилі», «Моїй країні», «Славословте палаючий день», «Світлій пам'яті поета В. Кобилянського», з циклу «На вигнання», «Нездоланно, непоборно», «Повстання», «Викликання», «Духом кволі», «О, ні!..», «Товариш Помпей» та ін. [1006; 1005; 1004; 1015; 1008; 1013; 1012; 1007; 1009; 1011; 1002; 1003; 1010; 1014]. Проявом високого патріотизму, провидінням майбутнього трагізму більшовизму є його вірш «Київ», написаний у травні 1920 р. [1508, с.56]. К. Поліщук посів вагоме місце в українській літературі як один з творців українського символізму разом із Д. Загулом, В. Кобилянським, Я. Савченком, П. Тичиною та ін. [2006].

Крізь багаторічну заборону до нас дійшло ім'я А. Постоловського [1785]. Події 1917–1921 рр. відіграли найбільш визначальну роль у його долі. Незважаючи на участь у політичному житті, труднощі та перешкоди, А. Постоловський продовжував писати вірші [1755]. Зміст поезій мав ліричний, патріотичний характер. Низку творів молодого поета у 1917–1918 рр. надрукував щойно відроджений «ЛНВ» («Давно, давно колись», «Вітре, брате», «Моя душа», «О, краю мій рідний» [1755]. Перебуваючи на Поділлі в час воєнного протистояння (1919 р.), поет закликав українців до боротьби з поневолювачами. Його позиція патріота-громадянина проглядається у віршах «Україна», «Речмед», «І досі панують чужинці...», «Більше, як років зо двісті...», «Рве кайдани Україна» [176, арк. 99-100; 1025; 1023; 1022; 1024].

В умовах революції відбувалося й формування таланту М. Рильського – поета, перекладача, публіциста, громадського діяча. У 1917–1920 рр. він навчався на медичному факультеті Київського університету св. Володимира, на історико-філологічному факультеті Київського народного університету, але жодного з них не закінчив, займався самоосвітою. Із 1919 р. учителював у сільських школах. Його перша поетична книжка вийшла друком ще в дитячому

віці – 1910 р. Збіркою, котра засвідчила появу талановитого поета, стал, книга «Під осінніми зорями» (1918 р.) [2034]. Вона відповідала за мотивами майже одночасно опублікованим поемам «Царівна», «На узліссі», драматичному твору «Бенкет» [1923, с.113]. Тим же роком датуються його вірші «Яблука доспіли», «Як Одісей, натомлений блуканням...», 1919 р. – «Солодкий світ», 1920 р. – «Бодлер», «Прийшла», «Синя далечінь», «Сонет нудьги й бажання», «Фантастичний бріг». Сповненим трагізму еміграції інтелігенції із України в 1920 р. характеризується його поезія «Ми одпливали» [1676; 1677; 1678; 1680; 1681; 1679; 1861, с.108; 1892, с.287-288].

У 1918 р. чергову поетичну збірку «Поезії» видав друком Я. Савченко. У 1918 р. він працював редактором «Літературно-критичного альманаху», згодом виступив одним із активістів створення «Музагету» [1892, с.474]. У періодиці за 1919 р. виявлені вірші автора «Нехай сміються божевільні», «На домовину поета Володимира Кобилянського» та ін. [1054; 1053]. У 1917–1918 рр. на службі польового контролю Російської армії перебував В. Свідзінський, за твердженням Е. Соловей: «один із найвизначніших українських поетів минулого століття». Із 1918 р. по 1925 р. він проживав у м. Кам'янці-Подільському, працював літературним редактором [1834, с.10]. У 1917–1921 рр. йому належали багато поетичних творів, перекладів, надрукованих у періодиці того часу, зокрема вірші: «Вже близько день. Сховався місяць...», «Допомога (Монолог «Патрію»)), «І знов в душі моїй...», «Ні синяви небес ясних», поема «Сум-озеро»; переклади – Р. Андерсон «Стародавній Єгипет», І. Іванов «Халдеї» та ін. [1407, с.5-6, 10, 19-20; 1069-1071; 1089].

У системі авангардної поезії 1917–1921 рр. варто розглядати творчість Михайля Семенка (справжнє ім'я Михайло). У 1916 р. його мобілізували із Києва до армії, службу проходив у Владивостоці. Повернутися до Києва йому вдалося наприкінці 1917 р., де М. Семенко став енергійним ватажком «футуристичної революції» в українській літературі. Проголошені ним футуристичні маніфести спрямовувалися проти канонізації та будь-якого культу в мистецтві (над усе – характерного для української культури культу

Т. Шевченка), а також проти хуторянського, провінційного мистецтва [1923, с.148-149]. Це – вірші «Альбатроси», «Заплети косу міцніш» (1917 р.) та ін. [1699; 1700]. Він працював досить продуктивно й лише за один 1918 р. створив 9 поетичних циклів. Серед них помітно виділяються 2 символістські «Гімни св. Терезі» та «В садах безродних», експресіоністський цикл «Поезії згуби», досить оригінальним був цикл «П'єро задається» (1918 р.), «П'єро мертвопетлює», «Vlocnotes», поем «Ліліт», «Тов. Сонце», «Дві поезофільми» (1919 р.). Семенкова поезія набагато довше, ніж російські футуристи, «не приймала» революційної тематики. Футуристичні ідеї пропагувалися через діяльність створеної ним у 1919 р. у Києві групи «Фламінго». Після загибелі Г. Михайличенка він узявся редагувати тижневик «Мистецтво» та цілу серію футуристичних одноденок [1923, с.149-150]. Прикладами його поезії 1919–1920 рр. є твори «Степ (Поезофільм)», «Василеві Чумаку» [1892, с.477, 315-317].

Основні положення теорії, котру М. Семенко влучно означив як пошуковий футуризм, спрямовувалися проти канонізації та будь-якого культу в мистецтві (над усе – характерного для української літератури культу Т. Шевченка), а також проти хуторянського, провінційного мистецтва [1897, с.15]. Його «дивацтва» в поезії, неетичні випадки щодо Т. Шевченка, а також епатажно-символічне спалення «свого «Кобзаря», нехтування національним у мистецтві – все це спричинило нечуваний досі в історії української літератури скандал. Злободенна тема, оптимістичний пафос, акцент на ультрареволюційній риторичі – такі головні риси революційного футуризму [1687, с.47-49].

Першою, перейнятою символістськими мотивами, поетичною збіркою «На березі Кастальському» (1919 р.) як талановитий поет про себе О. Слісаренко (справжнє прізвище Снісар). Книга, написана в київський період творчості, була сповнена тривожними настроями, пов'язаними з передчуттями неминучості якихось великих, навіть трагічних змін. Невдовзі він перейшов на позицію футуризму та став працювати в новелістиці [1923, с.313].

О. Слісаренко – автор віршів «На домовину поета Володимира Кобилянського – «Музагет», «Пам'яті Гната Михайличенка» (1919 р.) [1053; 1892, с.319].

У вирі революційної боротьби відбувалося формування творчої особистості В. Сосюри – діяча, якого без перебільшення можна назвати одним із фундаторів вітчизняної літератури ХХ ст. Одну із перших поезій революційної доби – «Плач волн» – В. Сосюра надрукував 14 жовтня 1917 р. в Лисичанській газеті «Голос рабочего». Невдовзі з'явилися й наступні вірші – «Чи вже не пора» (22 жовтня), «Товаришу» (кінець жовтня), «Бокал», «Вновь один», «Гроза», «Много в душе еще песен неспетых» та ін. [88, арк.1–2]. Саме «Товариш» у «Голосе рабочего» (кінець жовтня 1917 р.), написаний у стилі робітничого маршу, в часи радянської історії більшість дослідників вважали його першим віршем, розпочинаючи з нього відлік творчого шляху В. Сосюри. Громадянська позиція поета, чисто людська реакція на драматизм громадянської війни прослідковується у вірші «Брат на брата» («Голос рабочего», листопад 1917 р.) [1721, с.9]. За твердженням В. Костюченка, впродовж жовтня–грудня 1917 р. молодий поет на сторінках часопису «Голос рабочего» видрукував 30 віршів [1529, с.122]. Упродовж революційного часу він писав як російською, так і українською мовами.

Становлення В. Сосюри як громадянина і митця випало на 1917–1921 рр. Восени 1918 р. у складі робітничої дружини Донецького содового заводу (м. Верхне) він брав участь у повстанні проти австро-німецьких військ, а вже наприкінці 1918 р. – став козаком армії УНР [1923, с.134]. Про той час він напише: «Воскресла моя синя омріяна Україна, махнула клинком і зацвіла земля козацькими шликами...» [1529, с.123]. Відомо, що взимку 1919 р. він служив у військовому шпиталі, був санітаром, хворів на тиф, воював у районах Києва, Полісся, Поділля. Квітнем 1918 р. підписана його поезія «Помнишь поле» (м. Бахмут) [85, арк.1-2]. У липні 1919 р. В. Сосюра став курсантом Житомирської юнацької школи, куди приймали «національно свідомих козаків із освітою за чотири класи гімназії» [2046]. У 1919 р. він – курсант старшинської школи, яка розташовувалася в м. Смотрич, що на Дунаєвеччині

[1421, с.212-213]. Саме тут у вересні 1919 р. поет створив вірші «Дни давно минули», «И душа, как забытый покинутый зал» та інші (російською мовою) [85, арк.14, 36]. За його словами, «...В 1919 р. після проскурівського погрому, який вчинив 3-й гайдамацький полк, козаком якого я був, на гроші Волоха (ком. полку) було надруковано й видано першу збірку моїх поезій «Пісні крові...». (Відшукати цю книжку на сьогодні нікому не пощастило, але Д. Відвод відновив її гіпотетичний зміст. Більшість текстів із збірки надруковані в I томі «Вибраних творів» В. Сосюра (К.: Наукова думка, 2000. – С. 548-551) та в книзі вибраних творів «Всім серцем любіть Україну...» (К.: Криниця, 2003. – С. 412-416). Відомо, що певний час В. Сосюра перебував у складі особистої варти С. Петлюри [1839, с.286]. Восени 1919 р. він потрапив у полон до денікінців, котрі розстрілювали його як петлюрівця, але, на щастя, рана виявилася не смертельною [1923, с.134]. Судив його й більшовицький реввійськтрибунал – він залишився живим завдяки тому, що голова трибуналу, послухавши вірші, залишив В. Сосюру в живих. У 1920 р. поет опинився в м. Одеса, захворів на тиф. Тут його й прийняли до лав Червоної армії [1923, с.134]. В одеський період упродовж січня–липня 1920 р. побачили світ такі твори автора, як «В городе. Мерцают фонари», «Я от исканий пьян», «В тревожном городе солёный тёплый вечер», «Проснулся поздно я с тяжёлой головою», «О жёсткий тротуар устало тру подмётки», «И хожу, хожу не зная и не ведая кругом» та ін. [85, арк.14,16,23,24,65,66]. У м. Одеса в 1920 р. він познайомився з Ю. Олешею, Е. Багрицьким, К. Гордієнком, О. Ковінькою та іншими літераторами, що збиралися в місцевій «Кав'ярні поетів», читав власні вірші. Колеги одностайно визнали його «поетом українським». У газеті «Одеський комуніст» 20 травня 1920 р. В. Сосюра (за підписом «Сумний») надрукував вірш «Відплата», котрий упродовж тривалого часу вважався першим друкованим твором поета [86, арк.2-3; 1721, с. 11].

За підписом «Козак 3-го Гайдамацького полку В. Сосюра» його поетичні твори друкувалися в періодичній пресі, що виходила влітку 1919 р. («Український козак», «Селянська громада»). Поезія В. Сосюра революційних

років поєднує художні здобутки різних стилів і течій того часу. Прикладами його творчості революційної доби є вірші «Я знаю – буде час», «То не вітер віє...», «Останній бій», «Україна» та ін. [1116; 1115; 1114; 1892, с.323]. Особливе місце в українській літературі революційного часу зайняв роман у віршах В. Сосюри «Третя рота» (1920 р.) [171, арк. 1-195]. Тривалі десятиліття читачі були позбавлені можливості прочитати епіграф до нього [87, арк.19].

Більшою мірою публіцистом, ніж поетом, був П. Стебницький. На думку М. Зерова, він не надавав великого значення своїм поетичним творам, далеко не всі з них навіть і систематизовані й датовані. У 1919 р. два його переклади віршів М. Лермонтова опублікував «ЛНВ». Видавництво «Час» 1918 р. пропонувало видати друком і збірку авторських літературних творів, і він навіть був скомпонував дві такі книжки, але в скрутних умовах, цей проект залишився нереалізованим [1478, с.597-598]. У 1917–1920 рр. перу П. Стебницького (крім уже згаданих перекладів М. Лермонтова) належать вірші «Осінь» (1917 р.), «Молитва», «Чолом тобі, «Книгар» (1919 р.), «До римлян», «Лине час», «Темрява»(1920 р.) [1728; 1725; 1733; 1723; 1724; 1730]. У 1921 р. першу збірку віршів «Хмиз» випустив молодий поет П. Степ (справжнє ім'я та прізвище – В. Кириленко, прибране – П. Гавриш) [1666, с.421].

Автором поетичної збірки «До раю золотосяйного» (1917 р.) став П. Тенянка (підписував твори і «П. Т.») [1892, с.480]. Прикладом його ліричної творчості був вірш «Я ішов до життя» (1918 р.) [1137]. В одному із номерів «ЛНВ» за 1918 р. із творчим дебютом уперше виступив молодий поет, випускник Київського політехнічного інституту М. Терещенко. Вже через рік його поезії стали друкуватися в журналах «Мистецтво», «Музагет», «Червоний вінок» та ін. Вірші революційної доби – «Печаль і ніжність», «Не на часі», «Ой, летять над синіми борами круки», «Що в долині білі вівці» – трактувалися як захоплення народнопісенною творчістю, а публікація в «Музагеті» спричинила пошук витоків його творчості 1918–1921 рр. в символізмі. Цим і пояснюється те, що М. Терещенко не вмістив їх до своєї першої поетичної збірки «Лабораторія» (1924 р.) [1923, с.186].

У буремні революційні часи активно формувалася літературна творчість поета-модерніста П. Тичини. Ймовірно, саме на початку революції він завершив вірш «І являвсь мені Господь...» [1817]. У листі до брата Євгена від 5 квітня 1917 р. П. Тичина поділився враженнями від пробудження національного життя, радів із приводу виходу українських газет, інформував про початок своєї роботи в часописі «Нова Рада», де 30 березня опублікував вірш «Гей, вдарте в струни, кобзарі!» [1600, с.120; 1146]. Невдовзі автор написав нові поезії: «Дума про трьох Вітрів», «Плач Антонія» (спрямований проти антиукраїнської діяльності архієпископа Харківського Антонія Храповицького), «Молитва «Кіевлянина» (висміювання антиукраїнської газети під однойменною назвою) [1147; 1145; 1144]. Два останніх вірші автор підписав маловідомим псевдонімом «Я. Тут» [1600, с.121]. На урочисті торжества у Києві 13 червня 1917 р. із нагоди проголошення I Універсалу поет відгукнувся патріотичною поемою «Золотий гомін» [1861, с. 99-103]. III Універсал знайшов відображення в його вірші «Ой, що в Софійському заграли дзвони, затремтіли...» [1148]. 1917 р. датуються його вірші «Білі голуби злетіли», «Деся надходила весна» [1892, с.330; 1861, с.99].

На знак трагічної події під Крутами 29 січня 1918 р. П. Тичина один із перших літераторів відгукнувся віршами-реквіємами «Пам'яті тридцяти», «Зразу ж за селом...» [1861, с. 103-104; 104, арк.11; 1819]. Жорстокість громадянської війни засуджена ним у вірші «Хто ж це так із тебе насміятися смів?» [1149]. Із кінця 1918 р. поет був співробітником газети «Воля» та інформаційного бюро Сірої дивізії. У 1918–1920 рр. він написав вірші: «Не Зевс, не Пан», «Сійте...», «Антистрофа», «Одчиняйте двері – наречена йде!», «Плуг», «Сійте», «На майдані», «І Белий, і Блок...», «На могилі Шевченка», «Сотворіння світу» та ін. У них автор сказав рішуче «так» революції, її соціальним і національно-визвольним ідеалам. Уся поезія збірки «Плуг» об'єднана думкою про народність соціальної революції і про домінуюче значення її творчих, культурно-будівничих завдань. Тільки повіривши в це, П. Тичина прийняв саму революцію в нерозривній єдності її соціальних і

національних завдань, як це й було з багатьма іншими українськими інтелігентами – його сучасниками [1892, с.331-336; 1923, с.106; 1815; 1816; 1818; 1820]. Відомо, що 1918 р. поет входив до складу редколегії газети «Нова Рада» [1839, с.305].

На думку А. Ніковського (1919 р.), одного з перших дослідників творчості П. Тичини, саме під враженням подій під Крутами поет створив і поему «Скорботна мати» (1918 р.) [1861, с.99–105; 918; 919]. Того ж року революційна дійсність була відображена ним у творах «На майдані...», «Як упав же він...». Відображенням епохальних подій відродження державності в 1917–1920 рр. стала створена ним «національна трилогія»: поема-ораторія «Золотий гомін», «Дума про трьох вітрів» і цикл «Скорботна мати» [1821]. Протест П. Тичини проти насильництва і терору, трагічна розпука від духовного здичавіння суспільства знайшли своє відображення в поетичних збірках «Замість сонетів і октав», «Плуг» та ін. Враження від подорожі Україною 1920 р. в складі мандрівної капели лягли в основу поеми-симфонії «Сковорода» і ліричного «Кримського циклу», які стали філософським осягненням епохи і найвищим сплеском лірики поета.

Найвизначнішим і найвідомішим його твором стала перша книга поезій «Соняшні клярнети» (1918 р.) [1822]. Ці справді новаторські твори є найяскравішим явищем українського модернізму, епохальним відкриттям нової поетичної стилістики й образності в українській літературі ХХ ст. Саме символічний образ «соняшних клярнетів» приніс П. Тичині найбільшу славу та визнання [1910, с.530]. Ця збірка була досить схвально сприйнята тогочасною критикою. Більше того, на думку багатьох літературознавців, саме з неї й розпочався справжній творчий розмах П. Тичини. З часом М. Бажан згадував, як вперше ознайомився з нею: «Ніколи не забуду тієї безсонної ночі дев'ятнадцятого року, коли мій друг приніс мені книжку з рясними соняшниками на обкладинці. Ми з ним сиділи при багатті... і читали, і п'яніли, і кричали з радості, насолоджуючись красою українського слова, яке з такою, не чуваною нами досі музичністю грало, співало, бриніло, гриміло, лилося зі

сторінок незабутньої тієї книги». Досліджуючи творчість П. Тичини революційного періоду, літературознавці неодноразово намагалися віднести його манеру письма до певної літературної школи, проте сам поет не зараховував себе до якогось напрямку. При цьому погоджувався, що на його творах позначилися різні впливи [1839, с.306-307]. Він досить різко критикував режим гетьмана П. Скоропадського, називаючи його «свинопасом», але саме за гетьманату було видруковано «Соняшні клярнети» [1934, с. 415].

Під впливом жорстоких реалій, котрі принесла революція, у творах П. Тичини дедалі частіше простежуються мотиви розчарування від того, що не справдилися надії українців. Революція знищила романтичні ілюзії, розбурхала в населення України найганебніші інстинкти, повсякденну жорстокість, «...бо рубались, бились рідні свої». Власні настрої у 1919 р. він відобразив у поезії «І Белий, і Блок, і Єсенін, і Ключев», опубліковані в журналі «Музагет». Його перехід на нові позиції простежується у вірші «Плуг», в «Антистрофі» [1892, с.335-336]. Трагічні мотиви в творчості посилювалися в міру того, як зменшувалася впевненість у перемозі Української революції. В. Стус писав: «Мені здається, що з погляду молодого Тичини правда і кривда революції була розподілена порівну між українським Березнем і всеросійським Жовтнем». У 1920 р. після встановлення більшовицької влади в Україні перед П. Тичиною, як і перед українською інтелігенцією взагалі, постало питання життєвого вибору, який, очевидно, зробити було нелегко, що підтверджується змістом і тематикою двох поетичних збірок: «Плуг» і «Замість сонетів і октав». У першій розкривається образ революції як плуга, що зорює землю для засіву нового життя, в другій – біль від революційної дійсності, більшовицької влади, котрі спричинили жорстокість, голод, зневіру серед народу. Сувору дійсність усе ж змусила його зробити вибір: він залишився в Україні.

У щоденнику 1 серпня 1920 р. поет занотував: «Останніми часами я все більше і більше задумуюсь над дилемою: партійний чи безпартійний? На бісового батька я видрукував «Замість сонетів»? Замість одходу од анархії вийшов одхід до заячої філософії...». За свідченням самого П. Тичини,

починаючи з 1920 р. розпочалося його переслідування радянськими органами: «Всякий раз, як Василь [Еллан-Блакитний] приїздить до Києва, весь час мені говорить, щоб я до Харкова перебирався. Є на то великі причини. Особливо одна людина замахується на мене...» [1600, с.126-128]. 29 липня 1920 р. він писав у щоденнику: «Закис я в Києві. Ну, та чорт його бери – і з тими несвіжими силами буду робити, поки можна. Не вірю, щоб зо мною що-небудь зробили...» [146, арк.14-15]. Із 8 серпня 1920 р. П. Тичина поїхав в подорож Україною в складі творчого колективу під керівництвом Кирила Стеценка [146, арк.20]. Враження від поїздки він зафіксував у рукописному «Щоденнику-повіді» [147, арк.1-248]. Загалом, за словами Ю. Лавріненка, в м. Києві П. Тичина «...до дна пережив Українську Революцію і тринадцять кривавих змін влади, й зокрема спонтанний вихід із вікового підпілля української культури. Тут він став найбільш конгеніальним поетом Українського Відродження» [1550, с.15].

Як державно-національне відродження українського народу сприйняв революцію 1917 р. П. Филипович, випускник історико-філологічного факультету Київського університету, який з «самопосвятою неофіта віддає себе, весь свій талант українському народові». Із 1919 р. свої поетичні твори П. Филипович пише виключно українською мовою. Впродовж 1917–1921 рр. він працював на посаді приват-доцента Київського університету, у «Музагеті» (1919 р.) друкував вірші, готував до друку власні поезії [1923, с.162-163]. До 1917 р. (з 1906 р.) на Уралі проживав поет М. Філянський, випускник фізико-математичного факультету Московського університету [1923, с.97].

На початку революції 1917 р. були надруковані перші вірші «До праці», «Не вам», «Далі», «Дзвін на сполох», «Краплі червоної крові» тоді зовсім іще юного поета В. Чумака [1892, с.399-401]. Один із його чергових творів, поезія «Більше надії, брати!» (1918 р.) була покладена на музику й стала гімном українських повстанців, які згодом боролися з більшовиками. Жахіття більшовицького терору автор відобразив у вірші «Погром». В. Чумак 1918 р. закінчив Городянську гімназію. Він був одним із наймолодших українських

літераторів революційної доби, які володіли значним творчим потенціалом. Свій перший вірш у прозі поет написав ще 1910 р. Упродовж 1917–1919 рр. В. Чумак зумів стати першорядним поетом, громадським і культурним діячем. Однак у ніч із 20 на 21 листопада 1919 р. разом із К. Ковальновою і Г. Михайличенком його у м. Київ розстріляли денікінці. Перша і єдина книжка віршів «Заспів» була підготовлена ще самим автором, але побачила світ уже після його трагічної загибелі. Збірка мала помітний вплив на розвиток революційно-романтичного напрямку в українській поезії, ім'я її автора ставили в один ряд із В. Елланом, М. Семенком, П. Тичиною. Успішно засвоївши уроки модерністів, В. Чумак зумів уже після М. Вороного, О. Олеся та Г. Чупринки створити принципово нові твори зі сповіданням чітко окресленого демократичного ідеалу. Крім поезії, перу В. Чумака належить програмна стаття «Революція як джерело»; прозові твори, оповідання: «Товарищ» (рос. мовою), «Пожовклі сторінки», «Що було»; етюд «Бризки пролісок». Його шкід «Братові – руку» містить полеміку з пролеткультівськими поетами, які стверджували, що «...тільки в місті можливі і рух, і боротьба». Як вид своєї рідної мемуарної прози слід розглядати і його тюремний щоденник «За ґратами» [1923, с.130, 131, 133; 1892, с.402; 1561, с.446].

Із тритомником «Поезії» 1918 р. дебютував популярний поет Г. Чупринка, надрукувавши у революційні роки у «ЛНВ» низку поетичних творів [1892, с.484]. На жаль, бракує даних про поетичний доробок Є. Іваненка, автора патріотичних віршів «До зброї» (1919 р.), «Спів до рідного краю» (1920 р.) та ін. [734; 735]. Невідомі біографічні дані й С. Іванченка, творче напрацювання якого в 1917–1921 рр. представлене віршами «До співця», «В'язочка брехень», «З журбою туга обнялася», «Розбий, вітре», «До подолян», «Вперед козаче!», «На вічну пам'ять» (присвячено полковнику армії УНР М. Куликівському), «Козацька», «Ой казали Запорожці», «Пісня», «Цікава Галя», байками «Інтернаціональна рада», «Хазяїн і сусіда», «Трутні», «Це не наші люде», «Старшина Раю», «Хто ліпший» та ін. [736-752]. У газетах «Трудова громада», «Україна» за 1920 р. друкувалися поезії І. Кия («Там і тут»,

«До праці», «Жах», «Денікінська відозва» та ін.) [780; 778; 779; 777]. У 1917 р. перші вірші на громадсько-політичну тематику в одній із армійських газет надрукував М. Куліш [1687, с.376]. У 1919 р. в сімнадцятирічному віці віршами «Волошки», «Мамі» розпочала творчий шлях у літературу поетеса О. Лятуринська [1632, с.762; 767]. 1920 р. датується поезія «Ісход» тодішнього старшини армії УНР, згодом – поета діаспори Є. Маланюка [1892, с.185]. На сторінках журналу «Шлях» за 1917 р. виявлено одну з останніх поетичних публікацій Ю. Михайліва. Він вважав, що одночасно важко професійно займатися літературою та образотворчим мистецтвом і тому обрав останнє. (Ю. Михайлів вірші все ж писав, але не друкував) [1347, с.115].

У 1919 р. свій вірш «Romora militars» присвятив Д. Донцову Л. Мосендз, який на той час був солдатом 6-ої Запорозької дивізії, а пізніше у тому ж та наступному 1920 рр. учителював на Тиврівщині, а після поразки Української революції вибув на еміграцію в Польщу [1892, с.197,467]. Маловивченою є творчість В. Нарбути – поета-акмеїста, брата Г. Нарбути. У 1918 р. він займався літературно-видавничою діяльністю в Києві, зокрема, видав збірку віршів «Аллилуя» [2055, с.45]. Трагедію поразки Української революції в 1920 р. у віршах «Колісниця», «Хто» зобразив тоді ще юний поет, черкащанин Т. Осъмачка [1892, с. 247-249]. У літературному житті м. Харків у 1917–1921 рр. важливу роль відігравав Г. Петніков – поет-футурист, перекладач, видавець, у 1919–1920 рр. редактор харківського журналу «Пути творчества» (разом із О. Чаплигіним), у першій половині 1919 р. – голова Правління професійного союзу діячів лівого мистецтва у Харкові. Він – автор книг «Быт побегов» (1918 р.), «Поросль солнца» (1918 р.), [2055, с.47-48]. Із 1917 р. почав писати перші поезії майбутній письменник І. Роговенко, автор віршів «Над могилою» (1917 р.), «Воля», «Плакати», «За старого режиму», котрі друкувалися в українській періодиці з 1920 р. [107, арк. 1-4]. Автором збірки поезій «Мертві пісні», низки нарисів, воєнних оповідань був В. Тимочко, учитель української гімназії в м. Коломия, який помер восени 1919 р. у м. Перемишлі (Польща) [1180]. Автором «Старої казки» – віршованого перекладу

фантастичної поеми О. Ожинського з польської мови була С. Тобілевич (вір створений 15 червня 1918 р. на хуторі «Надія») [108, арк.1-91]. У революційні роки автором перекладів українських поетів російською мовою виступав М. Ушаков [1935, с.223]. Зокрема, він переклав вірші В. Еллана-Блакитного «Над трупами тюрмой убитых» (1919 р.), «Красный Киев» (1920 р.); М. Рильського «Два сонета» (1920 р.); П. Тичини «На могиле Шевченка» (1918 р.) та ін. [105, арк.2,6-7,127-128]. Оригінальний віршований цикл під назвою «Пісні мандрівника» був надрукований в осінніх номерах газети «Шлях» за 1919 р. Автор, прихований під псевдонімом «Шило», правдиво зобразив картину тогочасного соціально-політичного життя, дав характеристику різним категоріям населення, у т. ч. й представникам інтелігенції [1270-1278].

Контекст національно-культурного відродження був присутній повсюди, де проживали українці – в Холмщині, на Підляшші, в Сибіру, на Далекому Сході, Кубані, Берестейщині та інших регіонах різних держав [1712]. Прозові й поетичні твори українських письменників Кубані друкувалися у 1917 р. на шпальтах газети «Чорноморець» (м. Катеринодар). На її сторінках упродовж вересня-жовтня були опубліковані оповідання та вірші О. Кирія [782; 781; 783], поетичні твори М. Бара [519-521], Я. Жарко (псевдонім Жарченко) [677].

Вагомий внесок у національну поезію 1917–1921 рр. зробили і західноукраїнські поети. Із символізмом революційної доби пов'язана поетична творчість Д. Загула. Представнику селянської Буковини вдалося у 1913 р. вступити на філософський факультет Чернівецького університету. В лютому 1915 р. влада його вивезла до Росії, проте згодом він повернувся в Україну. Із 1918 р. Д. Загул жив у Києві, разом із земляком, поетом В. Кобилянським брав активну участь у літературному житті, співпрацюючи у 1918–1919 рр. із «ЛНВ», журналом «Мистецтво». Як і В. Кобилянський, Д. Загул віддавав перевагу символізму, перекладам творів німецьких класиків [1380, с.556-557]. Літературне ім'я Д. Загул здобув завдяки дебютній збірці «З зелених гір» (1918 р.), що стала своєрідним виявом раннього символізму поета. Перебуваючи в Наддніпрянській Україні, у 1919 р. автор видав чергову, третю,

збірку поезій «На грані», яку О. Білецький назвав однією з найстрашніших книжок українського модернізму, книжкою крайнього соліпсизму й безнадійної містики. Реакція Д. Загула, його оцінка суворої революційної дійсності («Лежить земля Хрестом. Хрестом – з опльованим Христом») була ідентичною з сучасниками – П. Тичиною («Сторозтерзаний Київ»), М. Семенком («З перерізаним горлом і захололим осміхом губ Я стояв і куди рушити не знав...») [1923, с.121-122]. Прикладом трагічної лірики став вірш автора «На вічну пам'ять лютому Володькові» (1919 р.) [699]. Разом із В. Кобилянським він вступив до «Музагету». (За словами К. Поліщука, саме Д. Загулу належить варіант назви «Музагет»). У першому й єдиному номері літературно-мистецького та критичного місячника «Музагет» Д. Загул вмістив 3 своїх поетичних твори [1380, с.557]. За інформацією журналу «Мистецтво» (1919 р., № 1), він уже підготував до друку третю збірку поезій. Крім того, там же інформувалося, що у віденському видавництві «Вернигора» вже закінчився друк його перекладу твору Г. Гете «Фауст», котрий за сприятливих обставин відразу буде доставлений у м. Київ [1181, с.35]. У 1920 р. поет став членом творчого об'єднання «Гроно» [1380, с.557].

У 1917 р. побачила світ поетична збірка «Al fresco». Її автором виступив уже досвідчений літератор, випускник філософського факультету Львівського університету П. Карманський. Напередодні 1917 р. він читав у Канаді курс лекцій з української історії та літератури. Упродовж 1918–1920 рр. П. Карманський став одним із провідників ЗУНР, згодом переїхав на Східну Україну, працював у дипломатичній місії УНР в Бразилії [1923, с.90]. Він був одним із найбільш популярних поетів української діаспори, у 1917–1921 рр. активно друкувався в американській «Свободі» [1666, с.192].

Коротким виявився життєвий і творчий шлях В. Кобилянського. Народився він у Румунії, дитинство провів у мм. Чорткові та Чернівцях, навчався в німецько-українській гімназії, котру не закінчив за браком коштів, вчителював в одній із народних шкіл на Буковині. Невідомими залишилися причини його переїзду в 1913 р. до Києва, де поет сповна відчув злигодні

існування безпаспортного австрійського підданого. Поезія В. Кобилянського позначена відчутним впливом німецьких романтиків та українських модерністів. У віршах революційних років домінують релігійні мотиви. Страхіття імперіалістичної війни, «криваву драму всесвітньої меси» він безпосередньо спостерігав на фронті, куди виїздив із санітарним поїздом. Ще з дореволюційного часу в Чернівцях його зв'язувала дружба з Д. Загулом. Ці стосунки набрали нового змісту в Києві за революційних часів. У 1918–1919 рр. В. Кобилянський працював в апаратах МНО, Всевидаву, Книжковій палаті. Впродовж 1918–1919 рр. свої вірші поет розміщав у «Боротьбі», «Червоному вінку», «Універсальному журналі», «ЛНВ», «Музагеті» та ін. Як символіст він увійшов 1919 р. до об'єднання «Музагету» й став одним із його найбільш активних членів. У збірнику «Музагету» побачили друк не лише його вірші, а й критичні матеріали. Із Д. Загулом В. Кобилянський перекладав поезії Г. Гейне, що виходили друком у 1918–1919 рр. у видавництві «Серп і молот». Влітку 1919 р. поет планував видати збірку своїх віршів у видавництві «Сяйво». На жаль, поетичні твори В. Кобилянського були надруковані першою збіркою «Мій дар» 1920 р. вже після смерті автора, котрий помер 10 вересня 1919 р. від тифу в Києві. За спогадами друзів, В. Кобилянський писав дуже мало й рідко який вірш довершував до кінця. У ході дискусій у «Музагеті» він переважно уважно все слухав і мовчав. Поет вважав українських символістів «революціонерами не менших від футуристів», тому й виступав проти М. Семенка, котрий, навпаки, вважав символістів контрреволюціонерами. Громадські мотиви в його творчості поступалися особистій ліриці. Він не підпав під вплив революційних гасел, якими була багата революційна доба, залишаючись прибічником української державності [1380, с.560-561; 1923, с.123-126].

Із вагомим поетичним доробком, створеним у революційну добу, увійшов у літературу Р. Купчинський, уродженець Західного Поділля. У складі легіону Українських січових стрільців (далі – УСС) він брав участь у Першій світовій війні, згодом – в УГА, у 1919 р. перебував на Кам'янецьчині, де створив низку

поетичних творів, надрукованих у місцевій періодиці. Серед них – «Зажурились галичанки», «Засумуй, трембіто», «На подільських ланах», «Стрілецька пісня», «Україна жде», «Політичні новини з 1925 р. (Уривок з поетичного оповідання «Скоропад»)), «Пісня УСС», «Добра то річ розум, але треба його мати» та ін. [1892, с.461, 156, 162-163, 155; 811; 810; 809].

До поетів-модерністів близько стояв Б. Лепкий, один із найавторитетніших західноукраїнських літераторів. У революційні роки він написав вірші «Село» (1917 р.), «Гори, мої гори» (1919 р.), «О, стріхи мої низькі», «Як ранком на весну» та ін. Тематиці української державності присвячені його вірші «Ми єсть народ», «Хоч кряче гайворон», «Вона там є» та ін. [1892, с.462,166-170]. Більшою мірою в 1917–1920 рр. його творчість проявилася в галузі прози [1669, с.64-65]. Автором багатьох творів на патріотичну тематику в 1917–1921 рр. був і В. Пачовський, випускник Віденського університету, один із організаторів «Молодої музи». У роки Першої світової війни він займався культурно-просвітницькою роботою в таборах для українських військовополонених в Австрії та Німеччині. У 1919 р. В. Пачовський перебував у Кам'янці-Подільському. Із 1920 р. проживав в Ужгороді, разом із В. Бирчаком редагував часопис «Народ». У 1918 р. літератор написав п'єсу «Роман Великий» [1923, с.91; 93]. Влітку 1919 р. поет переробив на сучасний політичний лад народну думу «Втеча трьох братів з Азова з турецької неволі» й опубліковано її 8 пісень у Кам'янці-Подільському під назвою «Побіг трьох братів із ляхської неволі» [525; 1640]. У 1918–1919 рр. у періодичній пресі він надрукував вірші «Галичанам», «Два стрільці січовії» (на мотив Г. Гейне), «Борцям за волю» та ін. [980; 981; 978].

Поезія революційної доби представлена також зразками творів непрофесійних літераторів, зокрема воїнів армій УНР, ЗУНР, полонених українців, інтернованих у таборах європейських країн. Такі твори заслужили неоднозначну оцінку щодо рівня професійної майстерності їх авторів, ідейної, тематичної спрямованості. Однозначного схвалення викликає факт піднесення ними патріотизму, популяризації українського слова. Характерною їх

особливістю було розміщення на сторінках української преси й табірною «самвидаву». У 1919 р. у складі УГА на Поділлі, зокрема на Дунаєвеччині, перебував Олесь (Олександр) Бабій. Восени 1919 р. у «Стрілецькій думці» він надрукував вірші «Привіт січовим стрільцям», «Герой», «За Збруч», «На Київ», «Марш стрільців», «Присяга С. С.». Особливим патріотизмом відзначається його поезія «Україна» [1892, с.446; 516; 512; 513; 515; 514; 517; 518].

Автором ряду поезій, у т. ч. вірша «Нехай, нехай іще чужинці на наших землях скаженіють» (1919 р.) був М. Битинський, у 1917–1920 рр. воїн армії УНР. Перебуваючи в польських таборах інтернованих українських вояків, він очолював культосвітній відділ штабу 6-ї дивізії, редагував табірні часописи «Нове життя», «Український сурмач» [524; 1892, с. 446-447]. У часописах «Дзвін», «Шлях» (1919 р.) друкувалися вірші Б. Біленького «Патріоти», «Під погану хвилю», «Демократичне», «Жалібний спів» [530; 531; 528; 529]. Із квітня 1920 р. в м. Києві знаходився на лікуванні В. Бобинський, галичанин, воїн УГА, автор поетичної збірки «В притворі храму», віршів («Братам», «Замок на Поділлі», «В річницю приходу УСС на Цитаделю у Львові», «Стрілець» та ін.), опублікованих у періодиці 1917–1920 рр. [1892, с.34–36; 536]. У 1919 р. часопис «Український козак» надрукував вірші «Пісня козаків», «Наш отаман став на варту» М. Вдовиченка (справжнє прізвище Гаврилюк), (друкуватися почав із 1900 р.) [1892, с.449; 553; 552]. Встановлений факт друку в 1919 р. газетою «Стрілець» вірша «Спомин з Магури» В. Вишиваним (Вільгельмом фон Габсбургом-Лотрінгеном), архікнязем і ерцгерцогом Австро-Угорщини. Поезії, створені ним у 1917–1920 рр., були об'єднані в авторську збірку «Минають дні» (Відень, 1921 р.) [1892, с.449; 565]. Під впливом табірною життя військовополонених у таборі м. Фрайштадт у 1919 р. вийшла друком поетична збірка «Під небом чужим» О. Кобця [1666, с.213]. У 1920 р. в м. Каліш у таборі для інтернованих вояків армії УНР роботу над поетичним твором «Під чужим небом» розпочав Є. Маланюк [1687, с.296-298]. У роки Першої світової війни в складі австро-угорської армії на італійському фронті воював буковинець М. Марфієвич. Популярною стала його «Похідна пісня»,

написана 1 листопада 1918 р. на мотив «Марсельєзи», з якою 3 листопада 1918 р. пройшли вулицями м. Чернівців учасники Буковинського віча [2019; 83, арк.10-14]. Крім того, відомі такі вірші автора, як «Італійські кургани (буковинцям, полягшим на італо-фронті)», «Револуція», «Ожидання», «Сподівання» (1917 р.), «Останній поклін» (1918 р.), «Друзі» (1920 р.) та ін. [82, арк. 1,10,24,25; 83, арк.1; 84, арк.1-2]. У фронтовій газеті I корпусу УГА «Козацький голос» у 1919 р. друкувався В. Хронович, відомий під псевдонімами «В. Х.; Балта; В.Х. Вуха; Михайло Конасевич» [1892, с.483]. Під час перебування на Поділлі (осінь 1919 р.) ним було створено вірші «Під Жмеринкою. Черепаха» (назва бронепоезда), «Я Вам вже не буду писати» [1183; 1184]. Револуційні роки стали періодом активної поетичної творчості молодого літератора Ю. Шкрумеляка, у той час воїна легіону УСС, з 1920 р. – співробітника галицького журналу «Світ дитини». У 1920 р він створив поему «Сон Галича», в часи УНР друкувався на сторінках часописів «Стрілець», «Шлях», «Хвиля» [1892, с.484-485]. Його перу належать вірші «Борцям», «Я чую вас...», «Перед боєм», «Часом у сні» (1919 р.), «Київ здобутий» (1920 р.) та ін. [1286; 1289; 1287; 1288].

Як автори поодиноких поезій заявили про себе В. Закревський, М. Козоріс, Я. Отрута, К. Захаренко, Т. Згурський, Г. Іщук, П. Карп, Я. Качура, К. Коблись, М. Коваленко, О. Колесса, М. Курах, Г. Павловський, М. Панчишин, В. Самійленко, Г. Цвігун, Г. Чайка, І. Шевченко, М. Шикета та ін. [711; 793; 965; 723; 724; 731; 760; 773; 774; 791; 792; 794; 812; 813; 972; 973; 977; 1060; 1185; 1188; 1251; 1269]. Більшість із них були воїнами армії УНР і не належали до когорти професійної літературної інтелігенції, розвиваючи у своїх творах тему патріотизму, героїки, боротьби за державну незалежність УНР, пропагуючи любов до рідного краю та заклики до його захисту. Рівень художньої досконалості багатьох поезій потребував удосконалення, однак такі твори відіграли важливе значення самим фактом наявності, доступності читачам-представникам широкої аудиторії: селянства, воїнів, інтелігенції. Окремі поезії підписані криптонімами: «Г. М. Б.» («Нам треба міць душі

плекати», «Спинять тепер не смійте нас», «Ой, панове, не гуляйте» 1919 р.) та ін. [592; 594; 593]. Особливістю поетичних творів став домінуючий характер теми патріотизму і національного визволення. Представники старшого покоління літераторів тяжіли до реального відображення дійсності, пропагували лірику. У середовищі молодих поетів популярними були новітні літературні течії.

До революції 1917 р. сприятливих умов для активного розвитку як складова національної культури та літератури не мала українська драматургія, професійне існування котрої здебільшого позначалося етнографізмом. «Для розвою справжньої, високої драми потрібні дуже вигідні, сприятливі умови. Насамперед треба, щоб народ мав міцне політичне становище, високу своєрідну культуру, вільну національну освіту, яка б могла розвивати найрізноманітніші ознаки народного життя й, нарешті, повну можливість черпати поетичний матеріал з усіх своїх національних і історичних скарбів. Коли сих умов не буде, то драматична творчість не вийде за межі п'єс етнографічного характеру...», – писав М. Вороний. Європейська нова драма, представлена іменами Г. Гауптмана, Г. Ібсена, М. Метерлінка, А. Стрінберга, А. Чехова, Б. Шоу та ін., не тільки позитивно вплинула на українську драматургію епохи модерну, а й здобула додаткову модифікацію в романтизмі І. Кочерги, міфопоетичній творчості Лесі Українки, експериментально-психологічній драмі В. Винниченка, символістських етюдів О. Олесья, історичній драмі Л. Старицької-Черняхівської, соціальной драмі Г. Хоткевича, неоромантизмі С. Черкасенка, модернізмі Я. Мамонтова [1923, с.368-369]. За словами Л. Білецького, «українська драма й український театр взагалі є найулюбленіше дитя душі й творчої фантазії українського народу» [1350, с.26].

У революційні роки в селах і містах активізувалася діяльність «Просвіт», а при них – масова театральна самодіяльність. На сцені утвердилася театральна п'єса, переважно з історичною тематикою, що відповідало духу культурно-національного відродження України. У 1917–1921 рр. активізує діяльність і професійний український театр, котрий сприяв розвитку вітчизняної

драматургії. Журнал «Театр» у 1918 р. оголосив заклик писати нові п'єси. За короткий період до вітчизняних видавництв надійшли тисячі п'єс «від масового автора». Водночас «завал продукції драморобів не допомогала масовому театрові, а шкодила його розвиткові» [1861, с.94]. Найбільш помітний внесок в українську драматургію 1917–1921 рр. зробили В. Винниченко, М. Ірчан, Є. Карпенко, І. Кочерга, Я. Мамонтов, І. Микитенко, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко, Л. Яновська та ін.

Найвидатнішим вітчизняним драматургом напередодні революції й у 1917–1921 рр. був В. Винниченко – одна із ключових постатей української історії й культури перших десятиліть ХХ ст. Він увійшов в історію української літератури і театру як художник-новатор [1910, с. 104]. В умовах революційного національно-культурного піднесення, що розпочалося по всій Україні 1917 р., його творчість набула великої популярності, нового змісту набули слова М. Коцюбинського, котрі засвідчували загальну славу письменника: «Кого у нас читають? – Винниченка. Про кого скрізь йдуть розмови, як тільки інтереси сходяться на літературі? – Винниченка. Кого купують? – Знов Винниченка» [1923, с.253].

Одним із маловідомих творів В. Винниченка є драма на чотири дії «Між двох сил» (1918 р.), у якій висвітлюється політика російських більшовиків щодо України в 1917–1918 рр. [1398; 1375]. Цей твір – важливе історичне джерело, оскільки є не лише правдивим свідченням сучасника про боротьбу українських патріотів із більшовиками наприкінці 1917 – на початку 1918 рр., а й оцінкою автором тих подій під безпосереднім враженням від них. В. Винниченко написав п'єсу навесні – на початку літа 1918 р., після того, як пережив особисту драму політика, що опинився «між двох сил», між національними й соціальними проблемами, у можливості мирного розв'язання яких став сумніватися. У часи гетьманату він переховувався на хуторі М. Біляшівського «Княжа гора» на Канівщині. Саме там (згідно з записами щоденника) 27 червня він вперше прочитав свій твір Є. Чикаленку і його товаришам, котрим п'єса сподобалася. «Всі погодились на тому, що це найкраща з моїх драматичних

робіт річ», – згадував автор. Ряд дослідників вважають драму «Між двох сил» єдиним твором, який повною мірою та динамічно зображує історичні події відновлення української державності та напружену трагічну боротьбу за неї. Саме під час роботи над цим твором В. Винниченко залишив гіркі роздуми щодо вітчизняної минувшини й зробив знаменитий щоденниковий запис від 25 травня 1918 р.: «Читати українську історію треба з бромом...» [1600, с. 67-68]. За твердженням Н. Миронець, автор щиро й талановито відобразив у драмі свій світогляд революційної доби на час написання твору. Інша справа, що ці переконання швидко еволюціонували під впливом різних обставин, і для вивчення цього процесу необхідний аналіз усього комплексу джерел, у т. ч. й художніх творів, адже політик і письменник в особі В. Винниченка поєдналися нероздільно [1600, с.77]. У 1917–1921 рр. він із боєм переконався, в яку морально-психологічну прірву може призвести людину політика. Великим досягненням В. Винниченка є психологічне відтворення духовного краху людини, яка беззастережно віддала себе революційній діяльності й втратила морально-етичні орієнтири нормального буття («Записки Кирпатого Мефістофеля» (1918 р.) [1923, с.256-257].

Після підтримки антигетьманського повстання і розчарування у політиці Директорії він вирушив за кордон. Літо 1919 р. – весна 1920 р. – плідні творчі періоди в його біографії. У той час (1919 р.) В. Винниченко розпочав роботу над повістю «На той бік», одним із перших у вітчизняній мемуаристиці приступив до написання спогадів про Українську революцію «Відродження нації». У його свідомості вже остаточно сформувався суспільний і державницький ідеал у форматі УНР, досягнути котрого можна було не в боротьбі, а в союзі з більшовиками, хоча він і не забував про їхній шовінізм [1600, с.76; 1651, с.14,22]. Конфлікт, що виник у нього внаслідок пробільшовицької орієнтації, вихід із складу Директорії й спричинили еміграцію. У м. Відень у 1920 р. вийшли друком авторські спогади з історії української революції «Відродження нації» [1319-1321]. У 1917–1920 рр. як в Україні, так і за кордоном побачили світ його окремі твори: оповідання

«Боротьба», «Глум», «Голод», «Записна книжка», «Зіна», «Кумедія з Костем», «Купля», «Момент», «Промінь сонця», «Рабині справжнього», «Щось більше за нас»; драми, романи «Босяк», «Голгота», «Гріх», «Записки кирпатого Мефістофеля», «Кузь та Грицунь», «По-свій!», «Рівновага», «Хочу», «Чесність з собою» [1390-1393; 1395; 1396; 1394; 1397; 1399-1401; 1403; 1304]. У цілому, жоден український письменник першої третини ХХ ст. не мав такої слави, популярності, кількості видань творів, як В. Винниченко [1923, с.259].

У складі театру М. Садовського у революційні роки гастролював Є. Карпенко. У ті часи він написав такі драматичні твори, як «Зоря волі і правди» (1917 р.), «Святого вечора», «Білі ночі», «Момот Нір» (1920 р.) та ін. [1666, с.192-193]. Відомим драматургом був І. Кочерга. З 1914 р. він проживав у м. Житомир, писав театральні рецензії, друкувався в літературних журналах. На жаль, про його творчість в 1917–1921 рр. відомо вкрай мало [2007].

Суміщав літературну діяльність із педагогікою Я. Мамонтов. У 1918 р. він систематизував свій поетичний доробок і підготував до друку збірку «Вінки над водою» (вийшла 1924 р.). Творчість Я. Мамонтова розвивалася в силовому полі європейського та українського модерну, зазнаючи впливу театру Г. Ібсена й М. Метерлінка, а також творчості В. Винниченка, М. Вороного, О. Олеся, хоча й поступалася їм художнім рівнем. Ще з 1914 р. драматург працював над підготовкою п'єси «Дівчина з арфою», яку закінчив у 1918 р. В основі твору – конфлікт на зламі ХІХ–ХХ століть: криза науки, усвідомлення небезпеки, що таїть у собі технічний прогрес [1923, с.399]. Його творчість революційної доби свідчить про національно-патріотичну позицію одного з багатьох представників творчої інтелігенції.

Працюючи завідувачем лікнепом на Єлизаветградщині в революційні часи, перші вірші та короткі п'єси писав відставний солдат І. Микитенко [2020]. Автором п'єс «Останній сніп» (1917 р.), «Милость Божа» (1919 р.) виступила Л. Старицька-Черняхівська. У 1919 р. «Вільний театр Поділля» (режисер В. Василенко) ставив її п'єси «Гетьман Дорошенко» і «Розбійник Кармелюк» у мм. Бар, Вінниця, Жмеринка, Могилів-Подільський та ін. Для пошуку

літературних матеріалів про У. Кармелюка Л. Старицька-Черняхівська в той час приїжджала у м. Жмеринка та с. Тиврів на Вінниччині [1892, с.479-480].

У 1917–1921 рр. популярними були твори С. Черкасенка, який залишив слід у розвитку української літератури, зокрема й драматургії революційної доби. У збірці «Вони перемогли» (1917 р.) творчість автора представлена шахтарською темою. Найвищим досягненням С. Черкасенка у драматургії стала п'єса «Про що тирса шелестіла» (вперше поставлена 1918 р.), котра з аншлагом проходила в професійних і аматорських театрах міст та сіл України. Ця, історична за змістом (головний герой – І. Сірко), віршована трагедія, вийшла друком у 1918 р. й була присвячена «велетневі рідної сцени Миколі Садовському». Значною мірою своєю популярністю твір завдячує музиці К. Стеценка. У 1918 р. з'явилися друком його драматичні твори «Страшна помста. Драматична казка на 5 картин» і «Чорна Рада. Картина козацького життя XVII ст.». Перша була переробкою однойменного твору М. Гоголя (на відміну від оригіналу тут дано варіант побутово-історичної драми). Друга п'єса – сценічна версія роману П. Куліша «Чорна Рада». У цілому, творчість С. Черкасенка віддзеркалює ідейно-художні пошуки української драматургії 1917–1921 рр. [1923, с.392-393].

У 1918 р. вперше побачили друк літературні твори Л. Яновської, автора близько 100 оповідань, повістей, романів, більшість із яких при житті не були надруковані, а деякі й не були закінчені. Її п'єси «Дзвін, що до церкви скликає, та сам у ній ніколи не буває», «Жертви», «Лісова казка», «Людське щастя», «На сіножаті» були видані в 1918 р. У творах вона зображала життя і взаємини селянства та інтелігенції, манера письма мала реалістичний характер у народницькому дусі. Її твори носили популярний характер серед селянства [2054]. Зовсім юним розпочав літературну творчість М. Ірчан (справжнє ім'я та прізвище – А. Баб'юк). Після виходу із легіону УСС, де редагував газету «Стрілець», він деякий час жив у м. Київ, брав участь у літературному житті. У 1918 р. М. Ірчан опублікував автобіографічні записки «Трагедія Першого травня». Перші юнацькі літературні спроби склали його збірку «Сміх Нірвани»

(1918 р.). В основі більшості творів – воєнні враження автора, болючим песимізмом пройняті картини розорення сіл, образи голодних дітей, доведених до божевілля матерів [1923, с.401].

Українська драматургія 1917–1921 рр., попри всю свою еклектичність, ніби «передчувала» перспективу катастрофи «розстріляного Відродження». Так, зокрема, у 1918 р. була написана драма «Бенкет» М. Рильського, в якій чітко проглядався проект «культурного, національного Апокаліпсису». Завершенням твору стала загибель не лише мистецтва, а й усього живого, зупинка самого життя. Цей поетичний український варіант М. Метерлінка ХХ ст. («Там, всередині») – одне з перших попереджень проти осліплення ідеєю майбутнього, зведеного на крові. Природна хода історії, порушена революційною катастрофою, не може бути змінена ніякою ідеєю [1923, с.382].

Актуальний характер носить характеристика праці української інтелігенції в галузі публіцистики. У центрі громадського обговорення постійно перебувала проблема міжкультурних взаємин української, польської та російської культури. Однією з центральних трибун для публічних дискусій на цю тему стала газета «Нова Рада». Її дописувачами, авторами матеріалів літературно-мистецького характеру в 1917 р. стали представники української еліти, літератори, публіцисти, художники, мистецтвознавці та ін. [1156]. Автор статті «Польська і московська культура на Україні» у газеті «Нова Рада» від 18 квітня 1918 р. (ч.102) зробив аналіз польсько-російського впливу на український культурний рух, починаючи з XV ст. [1017].

Самовідданим патріотом, який активно виступав на захист української культури, був А. Ніковський. На сторінках «Нової Ради» 10 травня 1917 р. він опублікував статтю «Яка російська культура на Україні?», де аргументовано стверджував про традиційність та історичність українського національно-визвольного руху, про його підтримку в середовищі різних верств народу. Позиція А. Ніковського полягала в тому, щоб українській інтелігенції не допустити попаданню селянства під вплив російських товариств і загалом російської культури [923]. Із розлогим матеріалом «Українці-шовіністи та

«інтернаціональні» росіяни» щодо права українського народу на вільний національно-культурний розвиток 21 травня 1917 р. виступив М. Ядїй [1297]. Змістовну статтю про українську культуру оприлюднив В. Мурський, зробивши акцент на актуальності культури як «храму усього людства» й кожного народу, назвавши культуру і мистецтво найкращими творами людської думки. Толерантність автора проявлялася і в позиції щодо поваги до культури російського народу, проте не шляхом приниження української культури. Він написав і розмістив декілька матеріалів із культурологічної проблематики в одеській газеті «Вільне життя», видав друком «Коротку граматику української мови для шкіл та самонавчання» [866]. У статті «Українська орієнтація» В.Д. (В. Дорошенко.–?) порушив проблему взаємин російської та української інтелігенції [548]. Із досить різкою та обґрунтованою критикою великоросійського шовінізму проти України та української інтелігенції виступав М. Дейнека. Автор стверджував також і про наявність у Росії «чистої, чесної, великої інтелігенції» [644]. Проблема роз'єднаності в загальному середовищі інтелігенції констатувалася в статті невідомого автора «Україна і національні меншості» 28 червня 1918 р. на сторінках одеського часопису «Вільне життя». Аналізуючи ставлення інших національностей, що мешкали в Україні до ідеї державності, автор вказував на присутність у цих взаєминах толерантності й коректності [1159].

Після проголошення Акту злуки 22 січня 1919 р. суспільство спонукало до об'єднання зусиль наддніпрянської та західноукраїнської інтелігенції стосовно складових державотворчого процесу, у т. ч. й у галузі культурного будівництва. Так, невстановлений автор статті «Державність і культура» від 25 січня 1919 р. вважав, що лише після національного відродження український народ зможе стати на шлях демократичного розвитку й захистити себе від іноземної агресії. Автор стверджував, що без розвою національної культури народ залишиться на примітивному етапі розвитку. Він вважав, що коли б не відбулося відродження української державності, «...то всесвітні культурні вартості значно зменшились-би». На його думку, саме в цьому й полягало

«культурно-національне та культурно-всесвітнє значення» українського національного відродження. На ідтвердження наводилися слова відомого норвезького письменника Б. Бйорнсона про те, «що коли він думає про відродження українського народу, його душа наповнюється радістю і йому легше жити». Автор закликав всебічно стати на захист української державності [651].

А. Хомик у статті «Підпора революції» (10 грудня 1919 р.) піддав критиці позицію «всеросійської інтелігенції» в Україні, розкрив причини небажання переходу на українську національно-патріотичну платформу урядовців, що працювали ще за царату [1178]. 19 липня 1920 р. редакція газети «Америка» вмістила замітку «Общерусская культура і українська держава», в якій зазначалося про непримиренне сприйняття «московських націоналістів всіх відмінків і родів» факту існування української державності. У цьому матеріалі критикувалася позиція редактора «Славянской зари» Є. Єфимовського щодо домінуючої ролі російської культури над українською [945].

Українське культурне будівництво революційної доби нерозривно пов'язане з іменем С. Єфремова. Він був авторитетним дослідником і організатором літературного процесу в Україні, автором біографій багатьох письменників. Обидві сторони творчості С. Єфремова в 1917–1921 рр. – літературна критика та публіцистика – тісно й органічно поєднувалися на основі громадянської та національно-патріотичної думки. У монографічних працях, численних літературно-критичних оглядах, а, головне, в «Історії українського письменства», поряд із оцінкою художньої сторони літератури виразно простежується його оцінка з погляду національно-визвольної ідеї [1910, с.196]. 22 червня 1917 р. С. Єфремов на сторінках «Нової Ради» опублікував відкритого листа Д. Чижевському, де прокоментував власне бачення діяльності новоствореного «Демократичного союзу робітників руської культури на Україні», погодився з думками Д. Чижевського, висловленими в замітці, нещодавно опублікованій на сторінках преси [675]. У тому ж номері «Нової Ради» був також надрукований і лист члена «Союзу...»

Л. Яснопольського від 12 червня 1917 р. із власним баченням і трактуванням проблеми існування та розвитку двох культур – української та російської [1298]. Реакцією С. Єфремова на більшовицьку агресію в січні 1918 р. став «Лист без конверта» від 10 лютого 1918 р. до Ю. Коцюбинського із засудженням «червоного терору» у Києві [672]. (Через деякий час після С. Єфремова відкритий лист до Ю. Коцюбинського «Тіні забутих предків» 15 лютого 1919 р. опублікував А. Чекановський). У 1920 р. С. Єфремов підготував нариси про П. Грабовського, Є. Гребінку, А. Свидницького [1329, с.73].

Заслуговує уваги публіцистична діяльність В. Липинського – засновника державницької школи у вітчизняній суспільно-політичній думці [2011]. Її поява та функціонування, за словами Ю. Терещенка, «...показала безперспективність народницької орієнтації на національну стихію і дала змогу українцям належним чином оцінити власну державотворчу традицію і спертися на неї в боротьбі за самостійність України» [1383, с.5]. Чільне місце в творчості В. Липинського посідали проблеми національно-культурного життя [2011]. Цілком логічно, що саме революційні події спонукали його 1919 р. до підготовки «Листів до Братів-Хліборобів» [1557, с.15]. В. Липинський охарактеризував роль інтелігенції, її історичне значення та місце в тогочасних державотворчих процесах [1382, с.252].

Однією із найбільш авторитетних особистостей, які активно працювали на користь національного відродження, був П. Стебницький. У 1917 р. його призначили комісаром у справах України від УЦР при Тимчасовому уряді, обрали головою Української національної ради у Петрограді [1722, с.19]. У червні 1917 р. він повернувся до Києва, обіймав високі державні посади, із осені 1918 р. виконував обов'язки голови товариства «Просвіта» у Києві, а з 1919 [1920.-?] р. очолював комісію зі складання біографічного словника при УАН [1600, с.106]. Працю П. Стебницького для українського руху високо цінували сучасники, зокрема О. Лотоцький [1722, с.12]. Центральною темою його публіцистики було українське питання [169, арк.2]. Ще 1918 р. його насторожили «очі і душі солдатів революції». Полчища «визволителів» він

зустрів на шляху до Києва і був вражений поведінкою «цих диких ординців» [1734, с.253]. Є. Чикаленко не раз пропонував П. Стебницькому залишити м. Київ [1343, с.117]. Більшовицька влада у 1919 р. внесла це ім'я до списку підозрюваних і неблагонадійних. Уже 7 березня 1919 р. було проведено його арешт, що спричинило масовий протест інтелігентних сил [77]. До найбільш фундаментальних праць П. Стебницького належить «Українське питання» (м. Петроград, 1917 р.), де охарактеризовані засади автономного устрою України, висловлена особиста позиція щодо українського питання як важливої історичної, суспільно-політичної та соціально-культурної проблеми; вказано прорахунки політики як імперської влади, так і Тимчасового уряду в українському питанні. Поряд з іншими цінною є характеристика культурного чинника, ролі та місця в державотворчих і культуротворчих процесах інтелігенції [1732, с.81-82]. За його переконанням, бажання українців збагатити національну культуру були цілком законними [1731, с.404]. Важливе історико-політичне значення носив його нарис «Поміж двох революцій» (1918 р.). Разом із складовими багатьох подій того часу автор яскраво та образно описав розпад Росії [1735, с.511-512]. Значна частина літературно-публіцистичної спадщини П. Стебницького присвячена персоналіям, відомим культурним діячам. Він – автор багатьох праць із культурологічної, літературної публіцистики, огляду преси 1918–1919 рр. – у т. ч. й російськомовних журналів із української проблематики [1727, с.172-182]. Проблеми статусу української мови розкрито у його статті «Про чистоту мови» [1729, с.211-217]. Драма П. Стебницького «На пожарищі» (1918 р.), написана під впливом захоплення більшовиками Києва, – один із найкращих творів у цьому жанрі з емоційною характеристикою української інтелігенції революційної доби [1726, с.545-558].

У революційні роки формувалася й творча спадщина М. Шаповала. У 1917 р. побачила світ його поетична збірка «Лісові ритми», а також нариси «Жертви громадської байдужості», «Шевченко і самостійність України» [1600, с.34]. Він належав до плеяди демократично настроєної, національно-свідомої української інтелігенції, яка з 1917 р. приступила до втілення ідеї

національного відродження [73, арк.1-8]. Важливі дослідження, у яких висвітлено місце інтелігенції в революційному процесі, національно-культурній політиці в Україні революційної доби, підготував В. Шахрай. У праці «Революція на Україні» (1919 р.) він наголошував, що українське національне питання потребує власного вирішення. У книзі «До хвилі. Що діється в Україні і з Україною» (1919 р., співавтор С. Мазлах) В. Шахрай обстоював самостійність і соборність України, критикував національну політику В. Леніна. Із наступом військ білої армії він відмовився від евакуації, працював у антиденікінському підпіллі на Кубані, де й загинув [2051]. Активну діяльність у галузі українського національно-культурного відродження та книговидавничої справи провадив Д. Яворницький, автор ряду популярних книг, виданих у 1917–1921 рр. У революційні часи він займався просвітницькою роботою на Катеринославщині й Харківщині [189, арк.43].

Поруч із успіхами та досягненнями в галузі літературного життя 1917–1921 рр. вітчизняна культура зазнала вагомих втрат, перешкод на шляху розвитку. Серед них насамперед необхідно вказати на терор, фізичне знищення, політичні репресії як проти авторитетних українських літературних діячів, так і проти письменників-початківців. Улітку 1918 р. у м. Полтава злочинці застрелили І. Стешенка [1767]. Був розстріляний экс-міністр освіти в уряді гетьмана П. Скоропадського, вчений-філолог В. Науменко [1795]. За наказом голови Полтавського губвиконкому 1919 р. Я. Дробніса у червні 1919 р. «за петлюровщину» був заарештований і відразу ж розстріляний О. Островський – автор історичних оповідань: «Полтава», «Руйнування Батурина», «Берестечко», «Атакування Нової Січі», «Руйнування Чортомлицької Січі», «Петрик», п'єс «Гетьман Іван Мазепа», «Нірвана», «Стрільці», виданих у мм. Золотоноші та Києві в 1917–1918 рр. [2027]. У 1918 р. помер І. Нечуй-Левицький, який літературною діяльністю сприяв збереженню і розвитку національної культури [1910, с.388]. 6 (24) квітня о 13 год. в Софіївському соборі м. Києва преосвященний Никодим відправив по ньому заупокійну службу [1026]. У 1919 р. від тифу померли М. Євшан, В. Кобилянський. У 1919 р. від ворожих

рук загинули А. Заливчий, С. Грещенко, Г. Михайличенко, В. Чумак, В. Шахрай. Від рук денікінців у 1920 р. у м. Ромни загинув П. Савченко, автор низки поетичних збірок, співробітник «Літературно-критичного альманаху» (1918 р.) [1892]. Прикладом поезії того часу є його вірш «Атака» (1918 р.) [1052]. У 1920 р. помер Д. Маркович. Перед смертю в умовах денікінського терору востаннє виступив із патріотичною промовою на могилі І. Котляревського Панас Мирний [2028; 1910, с.360].

Характеристика літературної діяльності представників творчої інтелігенції в роки національно-культурного відродження на материковій Україні (1917–1921) була б неповною без простеження внеску в розвиток української літератури представників діаспори. Культура діаспори, утвердивши готовність функціонування в межах європейської культури і навіть у масштабі світових обширів, обґрунтувала, крім того, виборене право українства на єдність із європейською і світовою громадськістю [1841]. Повною мірою це можна трансформувати на історію літературної творчості представників української діаспори в різних країнах світу в 1917–1921 рр. Літературні традиції української еміграції, започатковані в період появи наших перших переселенців у США, Канаді, Австралії, Аргентині, Бразилії та інших країнах світу, у 1917–1921 рр. активно розвинулися, імпульсом до чого стали революційні події на материковій Батьківщині.

Важливе значення в плані розвитку національно-культурного життя української еміграції в США відіграв з'їзд «Українського народного комітету в Америці», який відбувся 15–16 січня 1920 р. у приміщенні готелю «Пенсильванія» у м. Нью-Йорк. Разом з іншим на форумі розглянули низку питань розвитку вітчизняної літератури та мистецтва в США [1044]. Творцями української літератури за кордоном стали самовіддані патріоти-інтелігенти.

Через переслідування царської влади в 1913 р. із м. Київ до США емігрував О. Грановський (Неприцький), уродженець Кременеччини. Впродовж 1917–1921 рр. він друкував поетичні твори в американській періодиці. У 1925 р. О. Грановський першим із українців у США здобув науковий ступінь доктора

[1624; 1666, с.112]. У 1920 р. у м. Нью-Йорк коштами Січового базару вийшла друком поетична збірка М. Скритого «Пісні щирої любови», до якої входило 109 віршів, написаних, починаючи з 1913 р. [1710]. Із них у 1917–1920 рр. автор написав 22 твори.

Активним дописувачем «Свободи» у 1917–1921 рр. був мешканець м. Детройт М. Тарновський (псевдонім О. Очко). У 1918 р. він видав збірку віршів «Патріоти» [1666, с.431-432]. На сторінках «Свободи» 1917–1921 рр. поетичні, прозові та сатиричні твори розміщував знаний культурний діяч діаспори С. Чернецький. У той час він здебільшого для підпису творів використовував псевдонім «Сава Чалий» [1666, с.461]. На жаль, бракує відомостей, щоб простежити конкретний внесок у літературу діаспори 1917–1921 рр. у США, котрий зробили С. Демидчук, О. Добрянська-Коренець, А. Камінський, Е. Кубек, М. Тарновська, А. Цурковський (у 1917–1920 рр. редактор газети «Америка») [1666, с.133, 140, 189, 256, 431, 455].

Крім США, важливим культурним центром української еміграції була Канада. У 1921 р. у м. Вінніпег вийшла друком драма «В галицькій неволі». Її автор – Д. Гунькевич [1666, с.124]. Ще в Україні друкувався як поет С. Ковбель, але на Батьківщині, на жаль, він так і не видав жодної поетичної збірки. Створений ним «Гімн вільної України» був удостоєний першої премії у м. Вінніпезі (1917 р.). За океаном С. Ковбель більше проявився як драматург. 1918 р. датуються його п'єси «Новий вертеп», «Дівочі мрії» (друге видання – 1920 р.) [1352, с.18; 1666, с.220]. Декілька разів перевидавалася в Канаді збірка віршів «Пісні про Канаду й Австрію» (автор – Т. Федик) [1666, с.441]. У 1918 р. в Канаді випустив першу поетичну збірку Й. Ясенчук [1666, с.485]. Мало відомостей про літературну творчість у 1917–1921 рр. таких діячів української еміграції в Канаді, як І. Збура, П. Зварич, Д. Колісник, В. Кудрик, Я. Майданик, А. Новак, І. Новосад, І. Петрушевич, Д. Рараговський, М. Стечишин, В. Тулевітрів [1666, с.171, 227, 257, 308, 345, 346, 373, 383, 424, 438].

Упродовж 1915–1918 рр. в австрійському таборі військовополонених у м. Гмюнді вчителювала К. Гриневичева, авторка ряду оповідань, створених у

революційні роки [1666, с.116]. Із 1914 р. у м. Відень проживав О. Грицай, із під пера якого впродовж революційних років вийшла низка літературних творів [1666, с.117]. Однак у цей час усі зусилля він сконцентрував на популяризації України в Австрії, постійно розміщуючи публіцистичні статті в журналі «Ukrainische Blaetter» [1388, с.17].

Активним популяризатором української культури в Англії впродовж 1890-х–1918 рр. був В. Маслов-Стокос. [1666, с.318]. Спочатку до Аргентини, потім до Бразилії емігрував П. Бак, автор ряду літературних творів, написаних у 1917–1921 рр. [1589, с.13-14; 1666, с.18]. У Бразилії португальською мовою свої твори революційного часу друкував О. Шпичко [1666, с.477]. У Словаччині в революційну добу активно працювала І. Невицька [1666, с.341]. Прикметно, що впродовж 1914–1921 рр. в Японії викладачем есперанто в Токійському університеті працював В. Єрошенко, українець із Білгородщини, який ще в ранньому дитинстві повністю втратив зір. Тут він поглиблював знання з японської мови, літератури, філософії, став класиком японської літератури. Результатом його літературної праці революційних років стали дві поетичні збірки: «Yoakemaе no uta» («Пісні досвітньої зорі»), «Saigo no tameіkі» («Останнє зітхання»), що вийшли в Японії 1921 р. [1666, с.160].

Узагальнюючи здобутки української літературної інтелігенції в 1917–1921 рр., можна констатувати, що результати творчості об'єктивно підтвердили факт національно-культурного відродження в Україні впродовж революційного періоду. Вагомі досягнення у прозі належать представникам старшої генерації, наддніпрянцям Г. Журбі, П. Капельгородському, Г. Коваленко, В. Короленку, В. Леонтовичу, Д. Марковичу, О. Пчілці, Н. Романович-Ткаченко, Г. Хоткевичу, Л. Яновській та ін.; західникам: Б. Лепкому, О. Маковою, О. Назаруку, В. Островському, В. Стефанику та ін. Національну поезію того часу представляли як уже відомі поети – М. Вороний, О. Діхтяр, М. Драй-Хмара, М. Кононенко, А. Кримський, Я. Мамонтов, О. Олесь, В. Самійленко, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко, М. Чернявський та ін., так і початківці – П. Гаєнко, Д. Геродот, М. Годованець, С. Грещенко, О. Донченко,

В. Еллан-Блакитний, А. Животко, О. Журлива, М. Зеров, М. Йогансен, Г. Косинка, Г. Мазуренко, В. Максимець, М. Нарушевич, М. Обідний, В. Поліщук, К. Поліщук, А. Постоловський, М. Рильський, Я. Савченко, В. Свідзінський, М. Семенко, О. Слісаренко, В. Сосюра, П. Степ, П. Теняно, М. Терещенко, П. Тичина, П. Филипович, М. Філянський, В. Чумак, Г. Чупринка та ін. У Наддніпрянщині набула популярності творчість західноукраїнських поетів: Д. Загула, П. Карманського, В. Кобилянського, Р. Купчинського, Б. Лепкого, В. Пачовського та ін. Помітний внесок в українську драматургію 1917–1921 рр. зробили В. Винниченко, М. Ірчан, Є. Карпенко, Я. Мамонтов, І. Микитенко, Л. Старицька-Черняхівська, С. Черкасенко, Л. Яновська та ін. У діаспорі українську літературу розвивали О. Грабовський, О. Грицай, М. Скритий, М. Тарновський, С. Чернецький та ін. Публіцистику революційного часу творили С. Єфремов, В. Мурський, А. Ніковський, П. Стебницький, М. Шаповал та ін. У 1917–1921 рр. українська література зазнала вагомих втрат – померли письменники В. Кобилянський, І. Нечуй-Левицький, Д. Маркович, П. Мирний, В. Тимочко. Від ворожих рук загинули С. Грещенко, А. Заливчий, Г. Михайличенко, В. Науменко, О. Островський, І. Стешенко, В. Чумак, В. Шахрай та ін. Чимало представників літературної інтелігенції, які в силу ідеологічних та особистих причин не пішли на співробітництво з більшовицькою владою, вдалися до еміграції: П. Богацький, П. Зайцев, В. Королів-Старий, Г. Мазуренко, Л. Мосендз, І. Огієнко, О. Олесь, В. Островський, А. Постоловський та ін.

Особливістю літературного життя 1917–1921 рр. стало те, що через відповідні ідеологічні умови на розвиток літератури неминуче накладався ідеологічний штамп, що позначалося не лише на змісті творів, а й означало перегляд, переосмислення їх суспільної ролі тощо. Саму дилему літератури як суспільного, національного явища революційна доба робила вибухово конфліктною, що провокувало непередбачуваність наслідків, а отже, уможлиблювало й справжні творчі відкриття, а не лише їх імітацію, до яких прагнув і на які потенційно був здатний кожний талановитий митець. Адже

багато чого залежало й від його внутрішнього вибору, від рівня національної свідомості. У таку досить життєво непросту ситуацію більшою чи меншою мірою неминуче потрапили всі без винятку представники української творчої інтелігенції. Провідною в творчості представників літературної інтелігенції у 1917–1921 рр. стала тема національно-культурного відродження, патріотизму, захисту української державності. Такі тенденції спостерігалися й у сфері літературної критики.

4.2 Діяльність у сфері літературної критики

У першому десятилітті ХХ ст. розвиток української літератури проходив за складних умов у контексті культурного процесу з ідеєю національного визволення України. У критиці та літературознавстві спостерігалася боротьба за єдину національну українську літературу. Потужною діяльністю у цій царині відзначилися І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, редактори й співробітники органів преси та видавництв: М. Сріблянський, Д. Донцов та ін. Особливість літературної праці у цій сфері полягала в тому, що багатьом поетам і прозаїкам доводилося бути одночасно критиками й дослідниками вітчизняної літератури. Між письменниками велася інтенсивна полеміка з питань нових літературних напрямів, піднесення професійного рівня літераторів тощо [1861, с.11-12].

Літературна критика впродовж 1917–1921 рр. стала засобом регулювання і корекції літературного процесу та спілкування письменників із читачами. Зі сторінок газет і журналів як широкі народні верстви, так і представники творчої інтелігенції мали змогу довідатися про актуальні питання розвитку літературного життя в часи УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, про головні здобутки в галузі української літератури. Тогочасна літературна критика підтримувалася і забезпечувалася як нормами і кодифікаційними правилами, так і громадською думкою інтелігенції. Основні її жанри революційного періоду: рецензія, стаття проблемного чи оглядового

характеру, творчий портрет, есе, фейлетон, пародія, некролог, монографія, дискусія, лист-звернення тощо. Аналіз літературно-критичних матеріалів, присвячених проблемі культуротворчої діяльності української інтелігенції, які вийшли друком упродовж 1917–1921 рр., свідчить про їх тісний зв'язок із журналістикою, спеціальною літературно-мистецькою пресою. Літературно-мистецька критика повною мірою характеризується як важливий різновид публіцистики революційної доби [1610, с.183]. У дослідженні «Українське літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття» Г. Костюк писав: «Революція 1917 року, а з нею великий український національно-визвольний рух, проголошення Української Народної Республіки незалежною державою були тим історично-вирішальним, межевим етапом, що позначив собою початок нової, висхідної, національно-державної доби в історії українського народу. Ця велика подія в нашій історії позначилася позитивно на цілому комплексі... культурної, мистецької, літературної та наукової діяльності нашого народу. Зокрема, позначилася вона на стані й розвитку українського літературознавства – науці про теорію й історію мистецтва слова» [1528, с.185].

У силовому полі літературно-мистецького модернізму 1917–1921 рр. були постійно присутні дві опозиційні тенденції – неокласична та авангардна [855, с.33-34; 1610, с.183]. Однією з перших у вересні 1917 р. з'явилася рецензія Л. Чулого на нову книгу О. Олеся, яка носила схвальний характер [1248]. Вагоме значення у справі пропаганди української культури мала книга І. Огієнка «Українська культура», що вийшла на початку 1918 р. у Києві. У праці автор, виходячи з позицій автентичності та самобутності національно-культурних традицій українців, подав короткий історичний нарис розвитку української культури від найдавніших до новітніх часів [1631]. Видання зустріло як позитивну, так і критичну оцінку. Зокрема, одна з останніх таких рецензій належала авторитетному вченому В. Науменку, який на сторінках «Нової Ради» 5–7 квітня 1918 р. вмістив статтю під промовистою назвою «Як не треба викладати історію української культури» [909; 910]. Із відповіддю І. Огієнко не забарився й уже 21–23 квітня в «Новій Раді» надрукував статтю

«Війна з вітряками», в котрій подав коментарі до необґрунтованих, як на його думку, зауважень В. Науменка [946; 947]. Це свідчило про факт конфронтації в середовищі української інтелігенції, про те, що перший рік революційних подій поділив її на два табори, що вели між собою ідеологічну боротьбу, на прибічників українського національно-культурного будівництва на принципах традицій та захисту українознавства й тих, що виступали за нерозривний зв'язок, єдність і непорушність україно-російських культурних взаємин.

Малодослідженою важливою складовою вітчизняного літературознавства революційних часів залишалася бібліографія. Тому І. Калинович 21 травня 1918 р. на сторінках «Нової Ради» надрукував розлоге звернення до видавництва та літераторів «В справі української воєнної бібліографії». З метою систематизації книг, періодичних видань, публікацій українських авторів, що побачили світ у 1917–1918 рр. (та й у наступні роки), автор вказував на потребу підготовки докладного бібліографічного покажчика [766]. У загальному контексті розвитку української літератури варто наголосити на наявності проблеми розвитку літератури національних меншин. Досить актуальною стала стаття «О еврейских писателях», надрукована в газеті «Киевское эхо» (1919 р.) [928].

У 1919 р. над збірником літературно-критичних статей активно працював В. Коряк [1181, с.35]. Тоді ж у Києві побачила світ книжка А. Ніковського «Vita nova», яка особливо вирізнялася на тогочасному літературознавчому й критичному тлі своїм виразно модерністським спрямуванням. У ній автор з неокласичної позиції характеризує поезію П. Тичини, М. Семенка, Я. Савченка. Констатуючи й вітаючи народження якісно нової літератури, що знаменувала збірка П. Тичини «Соняшні клярнети», він особливо наголошував не лише на повному розриві сучасних поетів з минулим, а й на зміні психологічних настроїв суспільства [1626, с.9-20]. Актуальні матеріали на тему просвітницької діяльності інтелігенції, з історії української культури, церкви в 1917–1921 рр. публікував В. Біднов [1467]. Автором літературно-критичних матеріалів був О. Білецький. Його праці опубліковані на сторінках харківських журналів

«Творчество», «Художнє життя», «Художня думка», «Пути творчества». У першому номері журналу «Аргонавти», що вийшов 1918 р. у м. Катеринослав, було вміщено статтю О. Білецького «Література як мистецтво» [523].

У 1917 р. в Україну із м. Петроград повернувся П. Зайцев, літературознавча спадщина якого пов'язана із фундаментальним науковим дослідженням життєвого і творчого шляху Т. Шевченка. Тоді ж ще під час проживання у Петрограді в поліцейському архіві він знайшов оригінальний рукопис українською мовою «Книг битія», зробив їх копії, щоб згодом уже з поверненням в Україну опублікувати під назвою «Книги битія Костомарова як документ і твір» на сторінках першого номера редагованого ним журналу «Наше минуле». Із 1917 р. П. Зайцев працював редактором журналу «Книгар», а з 1918 р. – «Наше минуле», де опублікував низку літературознавчих праць [1877, с.6-7]. У 1918 р. у Києві він видав книжку «Оксана. Перше кохання Шевченка» (обкладинка Г. Нарбути) [1609, с.104]. Зі створенням УАН П. Зайцев редагував академічні видання, зокрема «Записки історично-філологічного відділу», брав участь у роботі низки академічних комісій, готував до друку твори В. Антоновича, М. Драгоманова, Т. Шевченка, вступну статтю до творів І. Котляревського, сприяв виходу двох збірок поезій П. Тичини, та так і не надрукованої книги віршів А. Казки. Під час діяльності гуртка «Наше минуле» П. Зайцев разом із П. Балицьким, Я. Ждановичем, М. Зеровим, В. Модзалевським, Д. Щербаківським став його членом; був одним із творців відомого сатиричного образу Луки Гарбуздова [1609, с.106]. У 1920 р. із урядом відбув на еміграцію до Польщі [1877, с.6-7].

Значний внесок у розвиток літературної критики революційної доби зробив М. Зеров, зокрема, показовими були його рецензії на зарубіжну літературу. В одному зі своїх перших відгуків на перекладні видання, що з'явилися в Україні 1917 р., а саме на збірку «Поезії в прозі» К. Мандеса (К.: «Шлях», 1917), заохочував М. Вороного до подальших перекладів [1479, с.207]. Він вважав, що українська література може збагатитися за рахунок запозичення європейської літератури. На українське видання роману «Повстання ангелів»

(1914 р.) А. Франса, що з'явилося 1919 р. у київському видавництві «Криниця» в перекладі О. Нитки, відповів рецензією [1476, с.287; 1610, с.145]. У 1919 р. він відгукнувся на видання першого тому вибраних творів Лесі Українки [1610, с.76].

Як дослідник теорії мистецтва й літературний критик у революційну добу проявив себе В. Кобилянський. У збірнику «Музагет» (1919 р.) під псевдонімом У. Шгутнер він опублікував критичну статтю на поетичну збірку поезій Д. Загула «На грані». У «Музагеті» йому належать короткі рецензії на журнал «Шлях», на збірку віршів маловідомого поета А. Худоби «Цвіт серця і душі» (першу – за підписом М. Бульварний, другу – О. Сумрак). В. Кобилянський був добрим знавцем німецької, польської й російської літератури, досконало володів цими мовами і зробив із них багато перекладів. (На жаль, більшість перекладів втрачені, залишилися, зокрема, початок поеми «Марія» польського поета А. Мальчевського, ряд віршів російських поетів і дещо із Ф. Міллера та Г. Гейне; прикладом високої майстерності є переклад вірша «Свято перемоги») [1380, с.563-564]. У 1917–1921 рр. тривала робота В. Петрова, автора низки теоретико-методологічних праць, зокрема статті «Платонічна містика та світоглядне сприйняття примітивних народів» (1918 р.) [112, арк.1-6].

Сформованим літературознавцем і бібліографом зустрів революційні події М. Плевако. Із перших днів революції він став одним із ініціаторів активізації культурно-освітньої справи на Слобожанщині. Брак текстів української літератури в школах змусив його до термінового створення хрестоматії з української літератури, наслідком чого стало видання першого тому «Хрестоматії по українській літературі» (у співавторстві з М. Сумцовим) [1746]. Паралельно М. Плевако читав лекції в Харківському університеті, написав низку праць про Г. Квітку-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Костомарова, Б. Грінченка, І. Франка та ін., активно співпрацював із журналами «Наше минуле», «Книгар» та ін. Напередодні приходу більшовиків до Харкова разом із родиною вчений виїхав на Київщину, звідки у 1918 р. вибув за запрошенням І. Огієнка на роботу професором новоствореного

КПДУУ [1649, с.27; 1468, с.281-283]. У лютому 1919 р. М. Плевако виступив із фундаментальною розвідкою про традиції, патріотизм, характерні особливості сучасної української літератури під назвою «Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури». [988, с.2]. У другій частині він здійснив змістовний історичний літературний екскурс у княжі часи, період козаччини та нової доби [989, с.2]. У третій і четвертій частинах автор проаналізував патріотичні мотиви в творчості відомих українських літераторів [990, с.1; 991, с.1]. У 1919–1920 рр. учений читав лекції з історії української літератури, співпрацював із місцевим місячником «Наш шлях», працював над збиранням матеріалів про А. Свидницького, всебічно сприяв збереженню й доставці залишків цінного архіву А. Димінського із с. Струги до Кам'янця-Подільського, оскільки архів зазнав серйозних втрат (велика його частина, за переказами онуків А. Димінського, була використана червоноармійцями в березні 1919 р. для опалення хати) [1649, с.29]. У той же час він підготував «Короткий покажчик видань Т. Шевченка та літератури про нього» [115, арк.23-48 зв.]. Для наймолодшої читацької аудиторії М. Плевако переклав і уклав збірку оповідань «Діти журби» (1920 р.) [1445]. Саме в революційні роки він розпочав укладання п'ятитомної «Хрестоматії нової української літератури» [116, арк.1-64].

Наприкінці 1919 р. у м. Умань вийшов «Короткий огляд українського письменства з виїмками творів» Д. Рудика, де стисло йшлося про творчість низки українських письменників (у тексті містилися їхні твори) [1420, с.394]. У 1919 р. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз у Києві випустив збірку творів В. Стефаніка під назвою «Оповідання» із підзаголовком «Нариси з життя селянської бідноти». Передмову написав В. Бойко, який дав характеристику творчості письменника та розкрив особливості художнього стилю [1737]. Автором брошури «Винниченко: Спроба літературної характеристики» (1920 р.) став І. Свенціцький. Крізь призму біографії він охарактеризував місце письменника і драматурга в сучасному українському літературному житті, проаналізував його найбільш значні твори [1698].

Особливу роль в історико-літературному процесі 1917–1921 рр. займала фундаментальна літературна критика, котра дає можливість простежити як загальний контекст культуротворчої діяльності української інтелігенції загалом, так і особистий внесок літераторів, чисельність, тематику, ідейну спрямованість літературних творів зокрема. Однак узагальнюючих критичних досліджень у революційні роки було дуже мало. Безсумнівно, найважливіша з них – «Історія українського письменства» С. Єфремова. На час її створення, коли тривав активний пошук шляхів підвищення рівня національної свідомості української нації, коли національне самоутвердження було кінцевою передумовою дальшого історичного існування нації, вітчизняна історіографія мусіла певною мірою приймати форму ідеології. «Історія...» мала виразне ідеологічне спрямування: пробуджувати й закріплювати національну свідомість і на прикладах високих моральних цінностей та героїки української літератури підносити рівень самоусвідомлення впродовж багатьох віків пригнобленої нації, вказати їй нові шляхи та можливості творення власних цінностей у системі європейської та світової культури [1630, с.165].

На наш погляд, одну із найавторитетніших оцінок «Історії...» дав М. Зеров, котрий, не до кінця поділяючи погляди автора, зазначив: «Книга Єфремова має велику цінність багатолітньої критичної та історико-літературної роботи». О. Дорошкевич говорив, що «Історія...» С. Єфремова разом із «Кобзарем» Т. Шевченка та «Історією України» М. Грушевського зайняла почесне місце на робочому столі кожного українського письменника, вчителя, інженера, кооператора, журналіста, студента. У революційні роки вона була одним із найавторитетніших ідеологічних джерел, вплинула на формування методологічної системи наукових кадрів. «Історія...» здобула прихильну оцінку та надзвичайну пошану переважної частини української інтелігенції, захопленої національно-культурним відродженням. Дослідники, вказуючи на окремі недоопрацювання та слабкі місця, загалом високо оцінили роботу С. Єфремова [1630, с.166-167]. Можна твердити про те, що це дослідження, передусім, доведена ним важлива методологічна проблема про самостійність українського

літературного процесу, витримала випробовування часом і не втратила актуальності й на сучасному етапі. Г. Костюк вважав за недопустиме для всебічного об'єктивного вивчення українського літературознавства 1917–1921 рр. залишати поза увагою літературну критику, яка є важливою складовою наукового літературознавства [1528, с.186-187].

В «Історії української літератури» Д. Чижевський, характеризує умови та проблеми розвитку вітчизняного письменства до 1917 р., твердив, що: «...не дивлячись на великі таланти, надзвичайну працьовитість, мертвенність окремих людей чи товариств, залишилось дуже багато не зробленого, ба навіть і не розпочатого» [1528, с.187]. Тому перед літературно-мистецькою інтелігенцією з початком революційних подій 1917 р. постав комплекс нових завдань у галузі національно-культурного розвитку. У зв'язку з браком літератури критичного характеру та завдяки особистій ініціативі літераторів і підтримці культурних інституцій у 1918–1919 рр. вийшли друком оригінальні, фундаментальні й цікаві статті, присвячені літературній критиці. Варто зазначити, що нами не виявлено праці узагальнюючого змісту щодо літературного розвитку України в 1917 р. Однією з перших наукових фахових розвідок у цьому напрямку стала стаття М. Зерова «Українське письменство в 1918 році», опублікована 1919 р. у «ЛНВ» [732, с.331-344]. Разом із згаданою книгою С. Єфремова, літературно-критичний огляд М. Зерова є однією з кваліфікованих і об'єктивних спроб підведення попереднього, проміжного підсумку результатів українського літературного розвитку в 1917–1918 рр.

В аналізованому плані заслуговує на увагу й стаття Д. Дорошенка «Українська література в 1918 році (Бібліографічний огляд)», опублікована на сторінках вітчизняної періодики в лютому 1919 р. На початку викладу матеріалу, посилаючись на облік «Книгаря», автор інформував читачів про загальну цифру українських книг (понад 600), виданих упродовж 1918 р., заздалегідь зазначаючи, що вона не зовсім відповідає реальності. Позиція Д. Дорошенка полягала в необхідності друку українською мовою не лише творів українських, а й кращих світових письменників. Критик був

переконаний у тому, що коли українська інтелігенція вела активну видавничу та творчу роботу в розвитку літератури за вкрай несприятливих революційних обставин, то ці здобутки, без сумніву, будуть набагато вагомішими, «як тільки настануть більш-менш спокійні часи для культурної діяльності», літературна творчість в умовах мирного життя набере активного розвою, «широко використовуючи той багатий запас переживань і вражіннь, який дає нам сучасна дійсність» [664]. Активізації формування науково-дослідної бази з історико-літературних проблем сприяла створена в 1919 р. при УАН «Постійна комісія для видання пам'яток новітнього українського письменства» [1528, с.193].

Важливе значення для характеристики культуротворчої діяльності української інтелігенції щодо розвитку літературного життя 1917–1919 рр. об'єктивно займає праця А. Ніковського «Vita nova» (1919 р.). Матеріал статті кваліфіковано подається автором із характерною емоційністю з позицій літературознавства. Підготовлений текст був своєрідною одою відродженому українському письменникові «від Шевченка до Чупринки»: «Тяжка, несповідима доля народня, химерні й таємні для малого розуму людського шляхи будучини, але 1917–1919-й роки – це часи панування української національної ідеї, – і тут усе! Україна справді воскресла і жила! Цього досить, бо далі починається пророцтво, на яке я не почуваю в собі огня й інтуїції. І в ці роки, в дні найбільшого вияву національної думки, над усіма корогвами, оркестрами, кулеметами, гарматами, процесіями, гетьманами, політиками, партіями, ватажками і парламентами... панував він один: – Український Поет!». Революція спричинила факт появи поетів нової генерації – П. Тичини, Я. Савченка, М. Рильського, М. Семенка та багатьох інших. На думку А. Ніковського, завдяки революційним подіям із психологічних переживань суспільства народжується нова культура, її літературно-мистецькі форми та відбувається перехід на широкі засади культурного інтернаціоналізму. Перспектива національно-культурного розвитку, за його словами, належить саме молодим, новим силам [918, с.2]. Відходячи від емоційності «патріота і публіциста», А. Ніковський побудував виклад критичного бачення розвитку

літературного життя в 1917–1919 рр. [918, с.2-3; 919, с.2]. У загальному спектрі літературно-критичних матеріалів, створених у революційні роки, нарис А. Ніковського «Vita nova» можна вважати одним із найбільш оригінальних і новаторських за змістом і побудовою.

Автором критичної статті «Історико-літературні видання» (1919 р.) був П. Клепатський. Автор зазначав, що в масиві літератури на вказану тематику за «минулий рік позначився виходом в світ двох праць, на котрі ми хотіли б звернути увагу широкого громадянства. Обидві праці – з обсягу історико-літературного; це – О. Грушевського «З сучасної української літератури» і В. Бойка – «Марко Вовчок». П. Клепатський докладно зупинився на характеристиці дослідження О. Грушевського й зробив, як на наш погляд, кваліфікований критичний аналіз, вказавши на вибірковість кандидатур письменників, брак належної оцінки їх творчості тощо [785].

На шпальтах тогочасної літературно-мистецької періодики з'являлися й рецензії на окремі прозові, поетичні та драматичні твори. Вони носили як позитивний, так і негативний характер. Так, наприклад, К. Поліщук на сторінках «Мистецтва» (1919 р., № 1) надрукував доволі критичний відгук на збірку нарисів і новел А. Баб'юка «Сміх Нірвани» [1361]. К. Поліщук закінчив оцінку різким висновком про те, що «Для Баб'юка не було чого поспішати ся в люде з такими претензійними речами, як «Сміх Нірвани», бо мистецтво і письменство не є базар, куди можна спроваджувати ріжного фасону «лубочные изделия»...» [786, с.37-38]. Навпаки, позитивний характер мала рецензія Л. Народніченка на історичні нариси М. Грушевського «Ярослав Осмомисл» [894]. У рецензії (1919 р.) на поетичну збірку Д. Загула «На грані» О. Явірський, піддаючи автора досить виваженій критиці і відзначаючи разом із тим і позитивні сторони творчості, робить висновок про приналежність поета до символізму [1296]. Схвальну оцінку отримала й книга Дніпрової Чайки «Твори. Буревісник і інші поезії в прозі» (1919 р.). Рецензент рекомендував авторам і видавцям на початку книг подавати загальну характеристику про авторів та їх творчість, зазначати дати написання творів. Літературний критик

М. Йогансен зробив огляд віршованого перекладу першої частини «Фауста» Й. Гете, перекладеної з німецької мови Д. Загулом і виданої 1919 р. Загалом рецензія мала критичний характер і відносила видання «до купи невдалих перекладів «Фауста» на українську й російську мови» [1487].

У вступі до збірника критичних матеріалів «Українська література революційної доби» (1922 р.) О. Назарук підкреслював, що «...мірилом розвитку нашої національної сили є не тільки напрям і якість письменницьких творів, але також їх кількість і поширення між народом... [яке] надзвичайно трудно ствердити хоч би в приближенню, бо наші видавництва не видають ніяких статистик про те, в які околиці й між які слої населення розходиться їх видання». Автор був переконаний у необхідності такої інформації, оскільки вважав, що без цього неможливі плани майбутньої літературно-видавничої діяльності [1827, с.4]. Із метою збирання об'єктивної інформації про діяльність українських письменників у 1917–1921 рр. газета «Український прапор» розповсюдила спеціальну анкету, відповіді на яку, певною мірою, сприяли б формуванню узагальнюючих відомостей з цього питання. В опитуванні взяли участь 82 літератори (з них – 9 жінок), 48 галичан, 30 наддніпрянців, 4 буковинці, які проживали в таких містах: Відень – 31, Львів – 13, Ужгород – 5, Прага – 5, Тарнув – 3, Париж – 3 та ін. [1827, с.5, 7]. Тематика виданих літературних творів свідчить, що найвищим ідеалом літературної творчості була «свідомість національних традицій» [1827, с.22, 24, 45]. За твердженням О. Куцака, найважливішим культурним завданням сучасності стало українське національне визволення, розвиток власного вільного духовного життя [1827, с.31, 37, 40]. Прикметним є факт зацікавленості українською літературою з боку славістики. Так, у 1919 р. у Софії болгарською мовою було видано книгу С. Єфремова «Украинската литература». У передмові Д. Шишманов вказував на потребу для болгар «толкової нужди... об'єктивної і безпристрасної оцінки» розвитку української літератури за непростих революційних умов [1460, с.4].

За словами О. Білецького, окидаючи поглядом далеке культурне минуле, українці можуть науково та об'єктивно його оцінити, не потребуючи знижки на

бідність, не боячись порівняти власні досягнення з іноземними надбаннями, пишаючись своїми художніми творами не лише тому, що вони національні, а й тому, що будучи справді такими, мають і загальнолюдське значення [1861, с.87]. В. Радзикевич у праці «Історія української літератури» констатував: «...Політичні й економічні умовини життя ввесь час не були сприятливі для розвитку літератури». Революційні події 1917–1921 рр. «знайшли відгомін у літературних творах, в яких стільки противенств, хвилювань, суперечностей і неспокою, скільки їх було в житті всього народу в останніх десятиліттях» [1669, с.78, 71].

Таким чином, у 1917–1921 рр. сприятливим чинником для літературної критичної думки став розвиток української літератури, зростання книжкового видання, збільшення кількості періодичної преси, у т. ч. й літературних видань, а також активізація творчої діяльності вітчизняних літераторів. Завдяки рецензіям на окремі книжкові видання, читачі мали змогу довідатися про творчий доробок літературної інтелігенції, скласти загальне уявлення про хід національно-культурного відродження в різних регіонах України за УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР.

Отже, Українська революція 1917–1921 рр. започаткувала новий демократичний етап розвитку вітчизняної літератури. Провідною в літературній творчості стала тема національно-культурного відродження. Художні твори виходили в новостворених видавництвах, українська художня книга масово розходилася серед широких народних верств. Доба революції та громадянської війни частково перешкодила процесу нагромадження змістового потенціалу української художньої літератури. Драматичні події життя, його бурхлива динаміка, політичні збурення руйнували психологічні умови і не давали часу для обсервації та виношування масштабних задумів. Прозаїки, поети, драматурги, представники старшого покоління непросто адаптувалися до роботи в умовах більшовизму. Швидше процес адаптації відбувався в молодшій генерації літераторів. Серед перших публікацій цих авторів були вже й такі, що засвідчили безсумнівний літературний талант, переконливо відтворювали

небуденність революційного періоду з його гострими соціальними конфліктами. У 1917–1921 рр. відбувся зліт творчості майбутніх класиків: М. Рильського, В. Сосюри, П. Тичини та ін. Революційно налаштована частина літераторів була сповнена ентузіастичного бажання творити нове, небувале досі за змістом і формою мистецтво. Українська література активно розвивалася не лише на материковій Україні, а й у різних державах, де масово проживали українці. Однак водночас із новими здобутками українська література революційної доби зазнала великих втрат: зменшення епіки за рахунок зростання лірики, кількісне збільшення поезії за рахунок скорочення прози. Літературна критика стала засобом регулювання літературного процесу революційної доби, оригінальною формою взаємовідносин між читачами, рецензентами і літераторами. Активність літературної критики засвідчила початок формування вітчизняних наукових шкіл літературознавців під керівництвом таких авторитетних учених і дослідників, як О. Білецький, П. Богацький, О. Грушевський, В. Дорошенко, С. Єфремов, П. Зайцев, М. Зеров, М. Йогансен, П. Клепатський, А. Ніковський, І. Огієнко, М. Плевако та ін.

Частина представників літературної еліти, незгодна з більшовицькою ідеологією, вдалася до еміграції. Надзвичайно важливе історико-культурне значення літературного розвитку України досліджуваного періоду полягає в активізації процесу інтеграції наддніпрянської та західноукраїнської літератури, започаткованого ще І. Франком та зірваного радянською владою після поразки Української революції.

РОЗДІЛ 5

ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ У ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

5.1 Творча праця художників, скульпторів і архітекторів

У сфері культуротворчої діяльності української інтелігенції 1917–1921 рр. важливе місце належить образотворчому мистецтву (живопис, графіка, архітектура, скульптура). Вітчизняне образотворче мистецтво напередодні революційних подій 1917 р. схилилося здебільшого до реалістичного стилю. Художники прагнули до правдивого відображення навколишньої дійсності, утвердження нових ідеалів. Почали активно розвиватися жанри портрета, краєвиду, побутової картини, графіки, скульптури та архітектури. Наявні відомості дають можливість твердити, що характерною, новою ознакою літературно-мистецького процесу як початку ХХ ст., так і революційних років (1917–1921) став авангардизм. Українські авангардисти в своїй творчості зверталися до прадавніх мистецьких тенденцій, зафіксованих у різноманітних пам'ятках народного мистецтва. Особливо це стосується художників, адже їх надихала мрія відродити високий статус мистецтва в суспільстві, який воно мало в давнину. Взірцем синтетизму для М. Бойчука, В. Кричевського, Г. Нарбута та ін. було народне мистецтво [1552, с.103]. Про прадавні фольклорні джерела українського образотворчого авангарду революційного періоду як його національної особливості в наш час одним із перших заговорив мистецтвознавець Д. Горбачов. Дослідник вказав на українське походження таких всесвітньо відомих митців, як О. Архипенко, О. Богомазов, Д. Бурлюк, О. Екстер, В. Єрмілов, К. Малевич та ін., які у «вселенському рухові не згубили родових прикмет», і підкреслив: «Навколо тих майстрів громадилися десятки учнів і послідовників, що з них утворювалися мистецькі напрямки, школи й осередки. Через них українська культура швидко європеїзувалася, а в Європі й Америці запахло було Руссю-Україною» [1424, с.3]. Про важливість розвитку

українського образотворчого мистецтва в житті суспільства наголошували відомі діячі. Провідними мистецькими центрами Наддніпрянщини об'єктивно визнавалися м.м. Київ, Одеса та Харків, а на західноукраїнських теренах – м.м. Львів, Чернівці, Ужгород. Саме тут функціонували мистецькі центри, художні об'єднання, школи, училища, музеї, провадилася виставкова діяльність.

Революційні події 1917–1921 рр. внесли зміни у хід суспільно-політичного, національно-культурного, соціально-економічного життя українського народу в цілому та мистецької інтелігенції зокрема. УЦР в нових історичних умовах розгорнула активний процес розбудови та переведення образотворчого мистецтва на національну платформу. Незважаючи на різнобічні аспекти, присутні в культурному просторі України революційної доби, образотворче мистецтво не зупинило свого розвитку, стало відображенням реальних суспільних історичних подій. Українська мистецька інтелігенція революційного періоду була представлена широкою когортою талановитих живописців, графіків, архітекторів, скульпторів. Одним із найпопулярніших жанрів став живопис. Із загальної кількості творів живопису із колекції НХМ України у Києві 13 було створено 1917 р., 11 – у 1918 р., 8 – у 1919 р., 23 – у 1920 р. Графічна група представлена 14 роботами 1917 р., 48 – 1918 р., 49 – 1919 р., 61 – 1920 р. Співвідношення творів живопису до творів графіки 1 до 3, тобто графічних робіт утричі більше, аніж зразків живопису. У хронологічному розрізі, відповідно 1917 р. – 13 до 14 (1/1), 1918 р. – 11 до 48 (1/4), 1919 р. – 8 до 49 (1/6), 1920 р. – 23 до 61 (1/3). Усього в 1917 р. було написано 27 полотен, 1918 р. – 59, 1919 р. – 57, 1920 р. – 84. За тематикою провідна роль належить пейзажу, далі, відповідно, портрети, плакати тощо. (Статистика виведена з даних по НХМ України у м. Києві). У зв'язку з несприятливими обставинами революції та воєнних дій українська архітектура перебувала в стані затишшя.

Головними центрами розвою образотворчого мистецтва (1917–1921 рр.) вважалися м.м. Одеса, Харків та Київ, де концентрувалися найбільш

кваліфіковані, висококласні художні сили. Художню Одесу яскраво представляли такі авторитетні митці, як М. Бодаревський, К. Костанді, М. Кузнецов, Г. Ладиженський та ін. Їм, здебільшого, було властиве соціальне спрямування творчості. К. Костанді – випускник Одеської рисувальної школи, ПАМ, її академік (1906 р.), відомий колорист, майстер жанрових картин і краєвиду [1740, с.130]. Саме він ініціював створення Товариства південноросійських художників, котре й очолював упродовж 1902–1921 рр. Для творчості К. Костанді характерна висока художня культура, прищеплена ним своїм учням, котрі ввійшли в Товариство одеських художників зі своєрідною творчою спрямованістю [1533, с.218-219]. Майже всі відомі одеські художники в 1917–1921 рр. були активними членами Товариства південно-російських художників під головуванням К. Костанді.

Піонером жанрового малярства виступав одесит М. Кузнецов – випускник ПАМ, що належав до митців, які наповнювали живопис глибоким соціальним змістом, перебував під впливом реалізму з його предметною конкретністю. Своєю творчістю на 1917 р. він здобув широке міжнародне визнання; його роботи були відомі в Росії, Франції, Німеччині, Італії. Неприйняття більшовицької влади спричинило в 1920 р. його еміграцію [1930, с.340]. У жанрі живопису (побутовий жанр) працював Ю. Бершадський, випускник Одеської рисувальної школи (учень К. Костанді і Г. Ладиженського), ПАМ (клас І. Рєпіна), у 1917–1920 рр. – керівник однієї з Одеських приватних художніх студій [1883, с.19]. У мистецькій творчості не відходив від засад академізму М. Бодаревський – живописець, академік ПАМ, член Товариства південно-російських художників [1930, с.105]. Членом Товариства південно-російських художників, випускником Одеського художнього училища та ПАМ був І. Бродський, творчість якого розвивалася в революційні часи [1930, с.91]. Є. Буковецький – один із засновників Товариства південно-російських художників – також, як і багато його сучасників, початкову освіту здобув у місцевій рисувальній школі, згодом навчався в ПАМ, в Академії Р. Жульєна (м. Париж) [1883, с.23]. На початок революційних подій він був уже достатньо

зрілим художником із сформованим мистецьким світоглядом [1530]. Створений ним портрет І. Буніна датується 1919 р. [1985].

Оригінальними колористами були П. Волокидін та О. Шовкуненко. Їхня живописна культура визрівала на базі імпресіонізму. Діапазон творчості митців характеризувався як доволі широкий: портрет, натюрморт, краєвид. П. Волокидін закінчив Одеське художнє училище (навчався в К. Костанді) та ПАМ, із 1918 р. викладав у тому ж училищі [1883, с.27]. У революційні часи художник написав «Берег моря» (1918 р.), «Кущ бузку» (1920–1921 рр.), «Акація» (1919 р.), «Жіночий портрет» (1917 р.), «Жіночий портрет» (1917 р.), «Портрет курсистки» (1918 р.), «Портрет Северина» (1920 р.), «Поле» (1919 р.), «Портрет хлопчика» (1920–1921 рр.) [215; 218; 214; 216; 217; 220; 221; 219; 222]. О. Шовкуненко мистецьку освіту здобув також в Одеському художньому училищі та ПАМ. У 1913–1919 рр. він брав участь у виставках Товариства південно-російських художників [1883, с.99]. Разом із К. Богаєвським утверджував індустріальний краєвид, котрий, починаючи з 1920 р., став провідним у їхній творчості [1533, с.224].

Маловивченою є спадщина Г. Головкова, випускника ПАМ, члена Товариства південно-російських художників, який помер в еміграції у м. Берлін [1930, с.171]. Митець Т. Дворніков також закінчив ПАМ і був активним членом Товариства південно-російських художників, у 1917–1921 рр. працював викладачем Одеського художнього училища [1930, с.204]. Значний імпульс у розвиток мистецької культури Одещини вніс С. Кишинівський, випускник Одеської художньої школи, котрий до 1917 р. навчався в Академіях мистецтв мм. Мюнхена, Парижа, Рима [1930, с.296]. Упродовж 1917–1921 рр. в Одесі проживав і працював С. Колесников, випускник ПАМ, який у 1917 р. створив полотна «Знедолені», «Корчма», «Рідні місця», «Вітряки» [1930, с.308]. Активно працював також і його брат, художник І. Колесников, котрий у 1917 р. написав картину «Село» [1930, с.308]. Живописець-одесит Д. Крайнев, як і багато його сучасників, був також випускником Одеської рисувальної школи та ПАМ. Однак мало відомо про його роботу в Одеському художньому училищі

в 1917–1920 рр. [1883, с.52]. Встановлений факт створення ним у 1919 р. портрета М. Кондакова [1876, с.188]. Викладачем Одеського художнього училища з 1920 р. працював його колишній учень Т. Фраєрман [1883, с.94]. За кордон у 1920 р. вибув знаний в Одесі митець П. Нілус [1930, с.423]. Таким чином, більшість одеських живописців у 1917–1921 рр. були об'єднані навколо Товариства південно-російських художників та Одеського художнього училища. Тематика їх творчості здебільшого носила реалістичний характер (домінував пейзажний, портретний жанр). У національній приналежності домінували російська та єврейська складові.

У 1917 р. найповніше виявили себе художники Харкова, творчість яких сформувалася в період переходу від романтизму до реалізму (XIX ст.) й особливе значення для котрих мала творчість Т. Шевченка. Серед цієї когорти був І. Соколов, росіянин, випускник ПАМ, який із 1886 р. викладав у Харкові, став віце-президентом Харківського товариства любителів красних мистецтв [1533, с.214]. До української тематики постійно звертався С. Васильківський, випускник ПАМ, життєвий шлях котрого передчасно закінчився 1917 р. [1306]. Він – один із провідних пейзажистів в українському та європейському живопису, який відіграв значну роль у становленні історичної картини та розвитку лірико-епічного напрямку в українському пейзажному живопису, співучасник пошуків українського стилю в архітектурі [1910, с.84]. За спогадами В. Щербаківського, у 1917 р. С. Васильківський приступив до виконання великого замовлення – портретів гетьманів і козацьких ватажків. На час зустрічі з В. Щербаківським художник намалював близько 70 таких полотен [1888, с.54]. 1917 р. датується його картина «Біля вітряка» [455]. Тоді ж він написав і «Похід козаків». Незадовго перед смертю С. Васильківський заповів Музею Слобідської України понад 1340 своїх творів і значну суму коштів, котра за його бажанням мала піти на створення у Харкові великого національного художнього музею [1876, с.81-82].

Особливо майстерно мальовничі краєвиди створювали М. Беркос і П. Левченко. М. Беркос, випускник Одеської рисувальної школи (клас

К. Костанді) та ПАМ (клас І. Рєпіна), із 1904 р. – викладач Харківської рисувальної школи [1883, с.19]. Основною темою його мистецтва був український пейзаж, специфічні особливості природи («Яблуня цвіте», 1919 р.) [1979]. П. Левченко – випускник ПАМ, член Товариства південноросійських художників, викладач Харківської художньої школи М. Раєвської-Іванової [1930, с.356]. За життя художник був маловідомий і лише після смерті 1918 р. у Харкові була влаштована виставка 700 його творів, що сповна розкрила мистецький хист автора [1876, с.213]. У Харківській студії Е. Штенберга в 1917–1919 рр. займався Ю. Ганф. У цей час він виконав сатиричне панно в артистичному кафе поетів, яке привернуло увагу художників «Вікон сатири» [1989]. Символістські мотиви характерні роботам М. Денисова, члена об'єднання «Голубая роза». 1919 р. датується створений ним ескіз декоративного панно [1552, с.58]. До 1919 р. у Харківському художньому училищі працював випускник ПАМ, живописець О. Любимов [1883, с.61]. Там само у 1917–1920 рр. трудився й С. Прохоров, котрий після завершення ПАМ сформувався як майстер жанрової картини, портрета і пейзажу (автор циклу «В колонії» (1915–1918 рр.) [1883, с.79; 1930, с.105]. У 1920 р. завідувачем бібліотеки мистецтва та археології Харківського археологічного музею була З. Серебрякова, автор картини «Вибілювання полотна» (1917 р.), двох портретів мистецтвознавця О. Нікольської [1930, с.525; 1650, с.128]. Мистецьке середовище харківських живописців у 1917–1921 рр. здебільшого працювало в реалістичній манері, віддаючи перевагу пейзажу та портрету.

Значно відрізнялася у 1917–1921 рр. від одеської та харківської київська група живописців. Як і раніше, тут глибше й органічніше, аніж в одеському та харківському мистецьких осередках, зберігалася народна традиція. Провідного значення набула селянська тема, де глибоко дотримувалися гуманні ідеї Т. Шевченка. Жанр краєвиду в представників київської школи набув децю іншого відтінку, ніж у художників Одеси та Харкова. Мистецькі школи М. Мурашка та О. Мурашка в Києві стали центром, довкола котрого формувалося творче життя України. Майже всі тогочасні київські митці

здобули освіту в їхніх школах, започаткувавши цим мистецько-культурний потенціал майбутньої столиці України. Саме різноманітні творчі пошуки викладачів цих шкіл нерідко формували головні напрямки тодішнього мистецького життя України [1883, с.8].

Найвидатнішим художником, творчістю якого розпочалося українське образотворче мистецтво ХХ ст., був О. Мурашко – видатний портретист, учень І. Рєпіна, випускник Київської рисувальної школи, ПАМ, навчався у студії Ашбе у м. Мюнхен, член Товариства передвижників, один із засновників Київського товариства художників. Упродовж 1917–1919 рр. він – один із перших професорів УАМ, викладач Київського художнього училища, педагог власної школи-майстерні (відкрив її в 1912 р. разом із А. Крюгер-Праховою та Козловим), у 1919 р. – ректор УАМ [1883, с.68] розвиткові якої він віддавав усі свої сили. У листі від 17 вересня 1918 р. до двоюрідної сестри Л. Новоселицької художник, зокрема, писав: «Що стосується моєї персони, то можу сказати мало втішного. Зайнятий страшно, але тільки не тією роботою, якою мені належало б. Майже два роки нічого не малюю: всього мене втягли в будівництво художнього життя в Україні. І питання стоїть так гостро і складно, що відійти від цієї роботи поки не бачу можливості. Але маю тверду надію, що, коли віддам борг громадянському будівництву, мене з миром відпустять для моєї тихої роботи» [1873, с.217]. Митець знаходив час для художньої творчості, котра набрала рис синтезу колірної насиченості й матеріальної щільності живописної фактури. Реєстр його мистецького доробку революційного часу фіксує такі твори: «Автопортрет», «Жінка в чорному», «Жінка з настурціями», «Портрет дівчини в білому» (С. Ф. Міхельсон), «Продавщиці квітів» (всі – 1917 р.), «Жінка з настурціями» (1918 р.) [1873, с.253]. Напередодні трагічної загибелі з часу чергового встановлення більшовицької влади в Києві, О. Мурашко очолював відділ Всеукраїнського видавництва, діяльність котрого проходила незадовільно. Через надмірну зайнятість працівників відділу (Г. Лукомського, М. Макаренка, Г. Нарбута, Б. Рєріха) він «усю роботу очолив і взяв на себе». Головні його професійні функції мали суто оформительський

характер, вимагали зовсім інших навичок і аж ніяк не відповідали таланту такого виміру, яким був О. Мурашко. Трагічна смерть 14 червня 1919 р. від рук бандитів передчасно обірвала його життя в розквіті таланту. О. Мурашко був не лише видатним живописцем, а й митцем, котрий зумів створити в Києві один із найпотужніший культурний центр, що сприяв консолідації молодих мистецьких сил, які відіграли важливу роль у розвитку українського образотворчого мистецтва [1876, с.261]. Через кілька років по його смерті у біографічному нарисі, присвяченому О. Мурашку, Д. Антонович писав: «...В його особі Україна втратила одного з найсильніших своїх артистів-малярів, основоположника й професора Київської Академії Мистецтва, першорядного майстра європейської, навіть, світової слави, бо картини Мурашка закупувалися не тільки до галерей у Європі, але й по той бік океану. Злочинне, нічим не виправдане вбивство, скероване проти мистецтва й культури не тільки позбавило Україну видатного майстра рисунку і фарби, але майстра, може, найбільш необхідного для дальшого розвитку і мистецького поступу української творчости... Глибину і невіджалуваність втрати Мурашка в повній мірі Україна відчує тільки в близькому будучому... Мурашка відняли від українського мистецтва, коли його час ще не прийшов, коли свого справжнього слова він ще, може, не сказав, коли стремління його мистецтва ще на Україні не зрозуміли...» [1354, с.5].

У 1917–1921 рр. у галузі національної культури тривала плідна творча робота М. Бойчука. Спектр діяльності його був досить широкий: монументальний і станковий живопис, графіка, сценографія, декоративно-ужиткове мистецтво, реставрація. Цьому сприяла фундаментальна фахова освіта, навчання у Львівській художній школі Ю. Панькевича, Краківській Академії мистецтв, Мюнхенській Академії мистецтв, творчі поїздки в Австрію, Італію, Францію. Із початком революційних подій 1917 р. М. Бойчук приїхав ієва й у грудні 1917 р. був обраний професором новоствореної УАМ [1883, с.22]. За ескізами митця оформлено вистави київського «Молодого театру» Л. Курбаса, «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» В. Винниченка та «Йола»

Є. Жулавського (обидві в 1918 р.). Вплив школи новатора, крім станкового й монументального живопису, позначився й на ткацтві, кераміці, графіці, різьбярстві [1446, с.60]. У той час він працював над реставрацією творів із збірки В. Ханенка, запропонував метод кріплення фресок у хрещальні Софійського собору (1919 р.) [1876, с.52]. У 1920 р. він створив відоме полотно «Жінки біля яблуні», графічну роботу «Пастушок» [206; 254]. М. Бойчук звертався до джерел народної творчості та традицій національного мистецтва. Він – засновник окремої художньої школи в Україні, яка 1920 р. започаткувала художню течію під назвою «бойчукізм» – стилізацію під давнину, розробив теорію відродження українського національного стилю, основою котрого були монументальний живопис Софії Київської та Михайлівського Золотоверхого собору, українська ікона та народне мистецтво в усіх його різновидах, вітчизняна гравюра, а також мистецтво італійського Проторенесансу. Художник зумів об'єднати навколо себе творчі сили молодого інтелігенції. Бригада студентів його майстерні в УАМ (молодший брат Т. Бойчук, О. Павленко, І. Падалка, В. Седляр) розпочала 1919 р. розписи Луцьких казарм у м. Києві (від них залишилося лише декілька репродукцій), які вважаються одними з найбільш вдалих робіт з монументального українського живопису. М. Бойчук дошукувався основ настінного малярства. Однак оригінальні його твори, що не мали аналогій упродовж попередніх періодів розвитку мистецтва, були знищені в часи сталінізму, як і сам автор та учні створеної ним школи [1533, с.228-229; 1910, с.68].

На національно-патріотичних засадах базувалася творчість В. Кричевського. Він не мав спеціальної мистецької освіти, архітектурні й мистецькі знання здобував самостійно, відвідуючи лекції в Харківському університеті. Революцію 1917 р. митець зустрів із піднесенням і надією [1883, с.54]. 12 травня 1917 р. у Києві відбулася зустріч В. Кричевського з митрополитом А. Шептицьким, який, повертаючись із заслання, запропонував художнику всебічну підтримку, схилиючи до переїзду до Львова. Згодом за пропозицією Д. Антоновича митець зробив проекти декорацій для двох

постановок у Державному театрі [1637, с.39]. На момент організації УАМ (1917 р.) кандидатура В. Кричевського розглядалася на посаду першого ректора, однак він відмовився на користь молодшого брата Ф. Кричевського та був обраний професором академії, керівником майстерні архітектури та орнаментики [1883, с.54]. У 1917–1920 рр. його художньо-організаційна діяльність мала творчий, активний характер. На пропозицію М. Грушевського він брав участь у роботі підготовчої комісії зі створення герба України, підготував власні проекти Великого і Малого гербів УНР (затверджені урядом 22 березня 1918 р), розробив проекти Великої і Малої печаток УНР, ескіз прапора Богданівського полку. Із січня 1918 р. В. Кричевський працював над проектами паперових банкнот і поштових марок УНР (згодом у грошовий обіг була випущена виготовлена за його ескізом банкнота грошовим еквівалентом 2 гривні). У лютому 1918 р. у ході наступу на м. Київ більшовицьких військ М. Муравйова, під час обстрілу будинку М. Грушевського (в якому В. Кричевський проживав із 1910 р.), загинула більшість колекцій як власника приміщення, так і В. Кричевського, у т. ч. значна частина проектів паперових грошей і поштових марок. На початку літа 1918 р. була спроба його залучення до роботи разом із архітектором С. Тимошенком до проекту реставрації будівлі Київського залізничного вокзалу в національному стилі. Тоді ж він виконав обкладинку до другого номера журналу «Наше минуле», намалював олійне полотно «с. Шпичинці (Київщина)», у червні того ж року взяв участь у роботі Всеукраїнського мистецького з'їзду та у художній виставці в УАМ, на якій представив графічні проекти грошей та деяких обкладинок. В. Кричевський виступив у ролі співорганізатора Товариства українських архітекторів у м. Київ [1637, с.42]. Наступним 1919 р. датується зроблений ним рисунок глечика з писанковим орнаментом [1641, с.100].

У 1918–1919 рр. В. Кричевський займався викладацькою діяльністю у Київському архітектурному інституті. За гетьманату П. Скоропадського він перебрався до Миргорода, керував там художньо-керамічною школою, створив на її базі інститут. Його тричі заарештовували більшовики, а взимку 1919 р.

навіть піддали тюремному ув'язненню [1426, с.48; 2010]. Починаючи з 1920 р., він виконував обов'язки ректора УАМ (до 1922 р., часу її закриття та реорганізації більшовицькою владою) [1883, с.54]. Як і його колеги-художники, В. Кричевський жив із випадкових заробітків, виконував здебільшого графічні роботи: обкладинки до книжок, друкарський знак для видань Всеукраїнської кооперативної видавничої спілки, фірмовий знак для українського кооперативного об'єднання «Централ», видавничу марку «Всеукраїнське видавниче товариство» [288]. До весни 1921 р. продовжував розпочату ще з осені 1918 р. роботу на замовлення церковної ради Софійської громади УПЦ щодо мистецького оформлення нового видання Євангелія українською мовою. У лютому 1920 р. «Дніпросоюз», намагаючись підтримати діячів української культури, замовив йому екслібрис у подарунок С. Єфремову з нагоди відзначення ним 25-річчя творчої діяльності. На початку того ж року художник виконав проекти костюмів для Державного українського театру. У травні 1920 р. під час особливого погіршення матеріального становища В. Кричевський разом із родиною переїхав у с. Шпиченці на Київщині [1637, с.46]. Тут він написав полотно «Шпиченці. Суха осінь» [233]. Установлено, що крім зазначених робіт, за революційних часів митець створив обкладинки до книги «Українське мистецтво» Д. Щербаківського (1918 р.), підручника І. Троянівського «Природознавство», для серії видань «Наукова бібліотека» (1919 р.), оповідання Б. Грінченка «На розпутті», книги О. Музиченка «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі та Америці» (1920 р.); а також, крім згаданих виставок, у 1919 р. представив свої твори на виставках творчих робіт учнів і викладачів Миргородського керамічного інституту й УАМ [1637, с.160-161, 190].

Відомим художником, творчість якого розвивалася в 1917–1921 рр., був Ф. Кричевський. Митець здобув ґрунтовну освіту – закінчив Московське училище живопису, скульптури та архітектури, ПАМ (майстерня І. Рєпіна та Ф. Рубо). Найповніше Ф. Кричевський реалізував себе в народній темі, негативно ставлячись до так зв. «революційного мистецтва» [1533, с.222-223].

У 1917 р. він – один із фундаторів, професор і перший ректор УАМ. Однак в силу обставин через півтора року він склав із себе обов'язки ректора, однак у 1920 р. після смерті Г. Нарбути знову очолив УАМ. Цю роботу він поєднував із викладанням у Київському архітектурному інституті [1883, с.55]. Встановлено, що в революційну добу митець створив портрет дружини (Н. Кричевської), етюд «Біля річки Псьол» (обидва 1918 р.), розпочав роботу над полотном «Селянка з макітрою» (1920 р.) та ін. [1406].

На жаль, трагічні обставини припинили розквіт мистецького хисту П. Мартиновича – одного з найперших ілюстраторів «Енеїди», випускника ПАМ, на духовне та мистецьке становлення якого мав великий вплив І. Крамської. Брак матеріалів не дає можливості простежити аспекти його мистецької творчості у 1917–1921 рр. [1930, с.389]. П. Мартинович майже перестав малювати й занявся збиранням власної мистецької спадщини з метою видання альбому, який так і не вдалося видати за життя художника [1623, с.29].

Випускником ПАМ був також О. Сластіон (Сластьон), котрий вирізнявся широким діапазоном творчої діяльності. У 1917–1920 рр. він працював викладачем Миргородської художньо-промислової школи ім. М. Гоголя [1883, с.87]. Навчаючись і товаришуючи з П. Мартиновичем, також зазнав впливу прогресивних ідей І. Крамського та школи П. Чистякова, залишив загалом невелику мистецьку спадщину, що ускладнює конкретизацію його творчості революційного періоду. У 1919 р. у м. Полтава накладом газети «Рідне слово» він видрукував брошуру про П. Мартиновича з характеристикою життєвого і творчого шляху художника [2018].

Відомим художником пленеру став М. Бурачек, якого називали «сонячним живописцем України». Осягнення малярства майбутній митець розпочав у Київській рисувальній школі М. Мурашка, продовжив у Краківській академії красних мистецтв (у Я. Станіславського та Ф. Рушиця) і в Паризьких художніх студіях (у М. Дені, А. Матісса). Зі всього побаченого, усвідомленого, естетично пережитого митець вибирав лише те, що відповідало особистим творчим переконанням [1533, с.224]. Українську революцію М. Бурачек зустрів

уже в досить зрілому віці, із сформованим національно-патріотичним світоглядом як відомий педагог із фундаментальною освітою та фаховою підготовкою, одержаною та удосконаленою як в Україні, так і в державах Європи. Він беззаперечно підтримав ідею створення національного вищого мистецького закладу в Україні, що виразно постала з початку революційних подій [539, с.102]. М. Бурачек вважав, що «Краків, Париж, до певної міри і Мюнхен були центрами, до яких наша українська молодь охотніше їздила студіюватися, ніж до Петербурга та Москви». Важливе значення Краківської академії красних мистецтв у формуванні української живописної школи М. Бурачек, який закінчив її ще 1910 р., вбачав у тому, що «там студіювали мистецтво наші галицькі брати і, таким чином, Краків став пунктом, де українці єдналися в спільній роботі» [539, с.103]. У серпні 1917 р. М. Бурачек став членом спеціальної комісії УЦР по створенню УАМ. На честь її відкриття 5 грудня 1917 р. професори академії влаштували в її стінах виставку творів мистецтва. (М. Бурачек представив такі твори, як «Пейзаж з хатами», «Хутір» та ін.) [1458, с.61]. З часу відкриття УАМ розпочалася педагогічна діяльність М. Бурачека – керівника майстерні інтимного пейзажу. Він був учасником ряду виставок, членом Товариства діячів пластичного мистецтва [1345, с.223].

М. Бурачек неодноразово виконував обов'язки ректора УАМ. У 1919 р. він активно боровся не лише за існування, а й збереження новоствореного навчального закладу. Збереглася доповідна записка (1919 р.) за його підписом, де відображені складні реалії існування УАМ у 1917–1919 рр. [1781, с.221-227]. У Національному художньому музеї України в Києві зберігається 8 творів М. Бурачека (1 – графіка, 7 – живопис), датовані 1917–1920 рр. Зокрема це – футуристичний пейзаж «Віють Вітри» (до третього номера гумористичного рукописного журналу «Элеас») (1919 р.), (графіка); «Літо» (1918 р.), «Київський Михайлівський собор із півдня» (1919 р.), «Межигір'я» (1918 р.), «Натюрморт» (1918 р.), «Міський пейзаж. Зима» (1917 р.), «Ганок» (1918 р.), «Дніпро. Буря» (1918 р.), (живопис) [255; 210; 209; 211; 213; 212; 207; 208]. Крім того, в 1917–1919 рр. М. Бурачек створив такі полотна, як «Дахи

Софійського собору в Києві» (1917 р.) [1986], «Березень» (1917 р.), «На городі. Соняшник» (1918 р.), «Морозний ранок» (1919 р.), «Вітер у березні» (1917 р.) (цей твір зберігається в Харківському художньому музеї. – (Інв. № 1/2006/121). Ймовірно, саме в революційні часи М. Бурачек написав такі роботи, як «Каштанова алея. Київ» (1918 р.), «Діти. Пляж» (1918 р.), «Вигляд з балкону. Зимовий етюд» (1918 р.), «В саду» (1918 р.). Ще одна маловивчена сторінка в його біографії – театральна діяльність, робота по активізації театального життя в Україні. З 1918 р. розпочалася його активна робота в галузі театального мистецтва [1986]. 24 січня 1919 р. він передав директору Державного драматичного театру Б. Крживецькому ескізи декорацій для постановки драматичного етюду О. Олеся «По дорозі в казку», до малювання яких «приступили негайно» [541]. Встановлено значний внесок М. Бурачека у розвиток національної культури в 1917–1921 рр. [1781].

Маловідомою є творча біографія І. Дряпаченка, вихідця із селянської родини на Полтавщині, випускника Київської рисувальної школи М. Мурашка та ПАМ (майстерні П. Чистякова, І. Рєпіна) [1930, с.228]. У 1916–1917 рр. він перебував на фронтах Першої світової війни у складі військово-художнього загону, солдати якого були зобов'язані робити зарисовки як у тилу діючої армії, так і на передовій лінії. У 1917 р. І. Дряпаченко воював на Південно-Західному та Кавказькому фронтах. За цей час художник зробив понад 700 рисунків на воєнну тематику [154, арк.2-2зв.]. На весняній виставці 1917 р. в ПАМ експонувалися його роботи воєнного періоду: «Красвид на Могилів», «Могилів», серед яких вирізнялося полотно «Недільний день біля русинської церкви в Галичині в с. Товстобобах», репродукція з котрої була розміщена на сторінках всеросійського журналу «Нива». Митець здебільшого працював у техніці рисунку, однак червнем 1917 р. датуються його картини «Трапезундська бухта», «Привал козаків у Трапезунді», «В околицях Саракамишу» в інших техніках [155, арк.64-65]. У 1917 р. художник виконав також рисунки «Через річку Сян вбхід з кулеметом», «Чеаме», «Ерзерум. Старий», «Атака», «В окопах», «Наступ», «Ведуть полонених», «Поранений солдат у бою», «Бій в

окопах», «Солдати в наступі», «У дозорі», «Розвідники», «Перед боєм», «Кавалеристи», «Солдати біля вогнища взимку», «Перехід через залізницю», «Зима в окопах», «Гараж 4-ї автомобільної роти», «Російські позиції», «Старий турок у Трапезунді», «Вантажний фургон», «Воєнний табір у горах», «На привалі» та ін. (окремі назви сформульовані мною. – Ю. Т.) [153, арк.1-34]. Тогочасний творчий доробок митця представлений великою кількістю портретів військових (відомо щонайменше 13 таких графічних робіт) [155, арк.113-119]. Після демобілізації наприкінці 1917 р. художник повернувся на батьківщину в с. Василівку. [154, арк.18]. У часи революції, проживаючи на Полтавщині, І. Дряпаченко створив низку оригінальних творів, такі як «Ярмарок», «З ярмарку», «Портрет І.І. Іванова» (1918 р.), «Приїзд молодих», «Сільська розвага (на гойдалці)», «Зимовий день. Подвір'я», «Вечір на Україні», «Жнива», «З косовиці» [155, арк.102-104]. Великої активності в мистецькому житті художник не проявляв, залишаючись на позиціях реалізму, виконував замальовки з натури, працював над декораціями для самодіяльних сільських театрів, писав портрети односельців.

Г. Дядченко доводився далеким родичем Т. Шевченку [1930, с.233]. У його творчості (до загибелі в 1921 р.) визначальним був символізм. Художник виховувався на традиціях реалізму в мистецькій школі М. Мурашка, навчався в ПАМ, відвідував заняття в мистецьких школах А. Ашбе в Мюнхені, Р. Жульєна в Парижі. У 1917р. працював викладачем Київського художнього училища. Г. Дядченко малював з натури, створюючи портрети і пейзажі. Його портретні роботи носили камерний характер, особливий шарм мали пейзажі рідного села Кирилівки [1552, с.59]. Помітний слід в історії українського образотворчого мистецтва залишив І. Їжакевич – живописець і графік, випускник Київської рисувальної школи М. Мурашка й ПАМ, автор серії малюнків з історії, життя і побуту українського народу [1930, с.280].

У 1917 р. до Києва на постійне проживання прибув живописець М. Касперович – випускник Краківської Академії мистецтв, із травня 1921 р. (?) – професор УАМ, фахівець у сфері монументального і станкового живопису й

реставрації [1883, с.46]. Представником Київської художньої школи був М. Козик – випускник Московського училища живопису, архітектури та скульптури [1883, с.49]. У 1918 р. він очолив Товариство діячів українського пластичного мистецтва, ініціював проведення першого Всеукраїнського з'їзду художників, організації при ньому мистецької виставки. У 1918–1920 рр. (із перервою під час денікінської окупації Києва) М. Козик обіймав посаду директора Київського художнього училища, одночасно працював на посадах проректора, професора Київського архітектурного інституту. Із 1917 р. його залучили до художнього оформлення перших видань української художньої книги. Так, на доручення МНО разом із Ю. Павловичем, А. Середою, К. Трохименком ілюстрував український буквар «Ярина». Поза організаторською роботою М. Козик активно працював як живописець, виконав ряд портретів відомих діячів-сучасників. Серед них – «Портрет академіка М. Біляшівського» (1919 р.), «Портрет Климентія Квітки» (1920 р.), «Портрет М. Грінченко» (1917–1920 рр.), «Портрет дівчини» (1920 р.), «Портрет А. Кримського» (1917–1920 рр.), «Портрет В. Кричевського», «Портрет І. Стешенка», 2 портрети Т. Шевченка (1920 р.), олійну композицію «Нарбут у труні у Софійському соборі» (1920 р.) [229; 231; 230; 228; 279; 280; 1408, с.122].

Після початку революції 1917 р. до Києва із Петрограда повернувся Г. Комар, випускник Київської рисувальної школи М. Мурашка, школи Товариства заохочування художників та ПАМ. У 1919 р. він брав участь у розпису Луцьких казарм під керівництвом М. Бойчука [1883, с.50]. У 1917–1921 рр. відбувалося творче становлення живописця Ф. Коновалюка – випускника Київської Лаврської школи й місцевого художнього училища [1930, с.313]. У 1918 р. художник створив полотно «Похмурий день» [457]. У ході революції, у квітні 1918 р. в Україну повернувся викладач Петроградської школи народного мистецтва Л. Крамаренко – одночасно випускник юридичного факультету Петербурзького університету та ПАМ, згодом – Паризької Академії мистецтв. У 1918 р. він очолив Глинську художньо-керамічну школу, а з 1920 р. працював професором УАМ [1883, с.52]. Того ж

1920 р. став на чолі Межигірської керамічної школи [1335, с.113]. Тим же 1920 р. датується його двобічна фреска (1 сторона – «Портрет таджика», 2 сторона – «Портрет І.О. Жданко» [232].

Жанрові картини у 1917–1921 рр. продовжував виконувати Ф. Красицький – внучатий небіж Т. Шевченка. Він здобув фундаментальну освіту: навчався в Київській рисувальній школі М. Мурашка (у М. Пимоненка), Одеському художньому училищі (у К. Костанді, П. Попова) та ПАМ (у І. Рєпіна) [100, арк.1; 1533, с.224]. Напередодні революційних подій 1917 р. Ф. Красицький працював у Чернігові, а з 1918 р. – у Києві, брав участь в організації Київського архітектурного інституту [1883, с.53]. Упродовж революційного часу Ф. Красицький належав до Професійного союзу художників Києва, працював завідувачем Київською школою друкарства, викладачем Київського художнього училища, Київського архітектурного інституту та інших закладів. Саме йому 23 лютого 1920 р. доручили справу придбання та збирання експонатів для виставки на честь Т. Шевченка. Художник створив багато мистецьких творів, серед них портрети відомих українських діячів: Д. Яворницького, М. Старицького, Є. Чикаленка, М. Кропивницького, Лесі Українки, М. Грушевського, В. Науменка, К. Широцького, Є. Тимченка, О. Косач, М. Садовського, Т. Шевченка та ін. [100, арк.1; 101, арк.20; 102, арк.4, 25, 58-60, 63-64]. Організатором художнього життя Києва в 1917–1921 рр. стала А. Крюгер-Прахова – випускниця Київської рисувальної школи М. Мурашка та ПАМ, викладач Київського художнього училища, учасник мистецьких виставок того часу [1883, с.56].

У 1917–1920 рр. у Києві продовжив мистецькі студії Р. Лісовський – випускник Миргородської художньо-промислової школи ім. М. Гоголя (учень О. Сластьона та Р. Пельше). Тут він здобував освіту спочатку під керівництвом О. Мурашка, навчався разом із П. Ковжуном, К. Крижанівським, А. Петрицьким, В. Седляром, В. Семенком у Київському художньому училищі, згодом в УАМ у Г. Нарбути та М. Бойчука. У революційні роки він входив до гуртка «Музагет». У 1919 р. Р. Лісовський створив декорації до вистави «Ромео

і Джульетта» для «Молодого театру», водночас працював у техніці графіки. Так, серед його ранніх робіт – обкладинка до збірки поезій М. Мочарського «Над полем прокляття ридає любов» (м. Київ, 1918 р.) та проект обкладинки до збірки поезій П. Тичини «Соняшні клярнети», котрий, однак, не був реалізований. Упродовж усього творчого шляху художник залишився гідним учнем і послідовником Г. Нарбута [1837, с.273-274].

У революційні роки проходила активна культуротворча діяльність Ю. Магалецького. Він закінчив ПАМ (майстерня І. Репіна), студіював мистецтво у Парижі, проживав в Олександрівську [2014]. У 1917–1920 рр. художник ініціював відновлення місцевої «Просвіти», сприяв розвитку культури й освіти. Відповідно до розпорядження П. Холодного в 1920 р. Ю. Магалецький перебував при штабі армії УНР у статусі військового художника [2014]. Реєстраційна книга речей, що надійшли до кабінету мистецтва КПДУУ (заведена в 1919 р.), вказує щодо наявності серед його експонатів 52 назв портретів та етюдів художника, створених найбільш ймовірно у 1919–1920 рр. Серед них – портрети таких діячів, як Устим Кармалюк, О. Русов, Ф. Колодій, В. Самійленко, Г. Мазуренко, М. Корчинський та ін., етюди з видами Галичини, Поділля, сюжети на воєнну тематику [190, арк.8-9, 15-16]. У 1920 р. митець художньо оформив дитячу збірку казок «Летючий корабель» [1555]. У листопаді 1920 р. Ю. Магалецький вибув в еміграцію до Польщі.

Одним із «найсолідніших українських малярів-портретистів» після трагічної смерті О. Мурашка вважався С. Мако. Після навчання в Академії Жюльєн у Парижі він відкрив власну художню школу в Ніцці, а згодом повернувся до України. На пропозицію уряду УНР в 1919–1920 рр. С. Мако очолив відділ інформації дипломатичної місії УНР у м. Рим [1659; 1883, с.62]. У 1917–1919 рр. викладачем Київської художньої школи працював І. Макушенко (Макуха-Макушенко), живописець, випускник ПАМ [1883, с.63].

На здобутках імпресіонізму зростав художній хист А. Маневича. Він навчався в Київському художньому училищі, короткий час – у Мюнхенській

академії та несистематично в студіях Італії та Франції. У його творчості традиційні мотиви (насамперед міські) здобули нове трактування [1533, с.224]. Із утворенням УАМ упродовж 1917–1918 рр. був її професором, керував однією з майстерень. Протягом 1917–1919 рр. встановлено написання ним полотен «Містечко», «Провінція» [235; 236]. А. Маневич не прийняв радянську владу та в 1920 р. емігрував за кордон [1883, с.63]. Цьому рішенню сприяла й загибель його сина в боях із загоном отамана Зеленого [1360, с.12-13].

Вагомим є доробок революційної доби О. Павленко, однієї з перших студентів УАМ. У той час художниця створила ескізи: «Жінка з немовлям» (1918–1920 рр.), «Ткаля» (1919–1920 рр.), «Набоків хутір» (1918 р.), «Мати» (1920–1922 рр.), композицію «Набоків хутір» (1918 р.), «Автопортрет» (1920–1921 рр.), «Мати» (1920 р.), «Дівчина з яблуками» (1920 р.), «Ганна» (1920–1922 рр.), альбом замальовок (з 1920 р.), «Ткаля» (1919 р.) [369; 374; 372; 370; 373; 365; 371; 368; 367; 366; 375]. Оригінальним мистецьким хистом володів Г. Павлуцький – авторитетний науковець, організатор освіти, який був ще й обдарованим художником-аматором. Про нього М. Макаренко писав: «...Ніде і ні в кого не вчившись, Гр. Гр. гарно малював. За тему для своїх малярських творів брав тільки крайовид і дуже рідко портрет. Його етюди, що їх нам довелося бачити, справляють нехибне вражіння, що автор їх – це справжній вишколений художник» [1741, с.119].

За словами П. Холодного-молодшого, «...доба наших Визвольних змагань з часів 1917 року...була трагічна, але захоплива...з усіма її світлими й темними моментами. Вона надихнула багатьох мистців, таких, як Осип Курилас, Петро Холодний-старший, Юрій Магалевський, Іван Іванець та інші, які частинно присвятились змалюванню її. Але особливо перейнявся нею її безпосередній учасник, молодий талановитий юнак, пізніший славний маляр Леонід Перфецький» [1846, с.27]. Саме батальні сцени української національно-визвольної боротьби 1918–1921 рр., безпосереднім учасником котрих він і був, згодом надихнули художника на створення багатьох мистецьких творів.

Впливу французьких художників-барбізонців (зокрема Ш. Добіньї) зазнав І. Похитонов. Невеликі за розміром, намальовані на дерев'яних дощечках краєвиди І. Похитонова, І. Репін влучно назвав «мініатюрними перлинами» [1533, с.220]. У 1919 р. він вдався до еміграції [1930, с.473]. 1917 р. датується створення картин «Місто», «Чоловічий портрет» І.-Б. Рибак, який пройшов перші малярські студії у школі М. Мурашка. Він створив багато пейзажів і портретів, зберігаючи «власну експресивну манеру кубістичного кшталту», що видавало його захоплення німецьким авангардовим рухом. У 1917 р. (1918 р.?) художник зробив замальовки та фотографування пам'яток єврейської старовини [54, арк.7]. У 1918–1919 рр. митець оформив літературний альманах на їдиш, виконав серію графічних робіт «Єврейські типи України», «Погром» (під час одного з погромів загинув його батько), «Маленьке містечко». У 1920 р. І.-Б. Рибак виїхав із Києва до Німеччини вдосконалювати малярську техніку й до України більше не повернувся. Майже всі його твори опинилися за кордоном, зокрема, в художньому музеї м. Бат-Уат (поблизу м. Тель-Авів) [240; 1615, с.187-188; 1998]. Тема героїчної національно-визвольної боротьби українського народу проти польсько-шляхетського поневолення посіла чільне місце (до 1917 р.) у творчості М. Самокиша, випускника ПАМ, учня паризького художника Ж. Детайля [1533, с.220]. У 1917 р. він був академіком, викладачем ПАМ [1930, с.515]. Того ж року художник створив картини «Тройка» (на побутову тематику), «Сцена світової війни» [1876, с.342; 464].

Досвідченим художником-живописцем був Г. Світлицький, випускник Київської рисувальної школи М. Мурашка та ПАМ (навчався в М. Кузнецова, А. Куїнджі, І. Репіна). Починаючи з 1918 р., він експонував свої твори на виставках Товариства передвижників [1883, с.83]. Із початком революційних подій 1917 р. після закриття його майстерні у м. Петрограді (1919 р.) митець повернувся до Києва, де працював усе подальше життя [173, арк.8]. Творча спадщина художника 1917–1921 рр. – жанрові картини, пейзажі, портрети, натюрморти. Він також працював у жанрах монументально-декоративного живопису, книжкової графіки, плакату. Встановлено, що в революційний час

Г. Світлицький створив пейзажні полотна (живопис, акварель): «Місячна ніч», «Українська ніч», «На галявині» (1917 р.), «Білі троянди», «Весняна ніч», «Дівчина у червоній хустці (портрет дочки)», «Хата», «Дорожній вогник», (1918 р.), «Бузок», «Хата в місячну ніч» (1919 р.), «В місячну ніч», «Зимовий пейзаж», «Катерина», «Місячна соната», «Портрет сина», «Хата опівдні» (1920 р.); графічні роботи: «Портрет доньки», «До сонця», «Кінець», «Українська ніч» (1917 р.), «Пісня берізки», «Аграрне питання», «Комнезам», «Сільрада» (1918 р.), «Диспут про бога» (1919 р.), «Бабуся та онука біля рояля», «Декоративний мотив» (1920 р.). У 1919 р. Г. Світлицький взяв участь у Першій державній незалежній виставці творів мистецтва, що пройшла в м. Петрограді, представив 3 твори («Квіти», «Місячна ніч», «В очікуванні») [240; 243; 245; 242; 244; 403; 402; 401; 460; 1840, с.14, 18, 22, 33-34, 48, 186, 202, 207, 227, 230, 232]. Його творчість 1917–1921 рр. (зокрема, графічні роботи) є не лише відтворенням тогочасних суспільно-політичних подій, а й свідченням непростого життєвого вибору самого художника, прагненням розібратися в тодішній ситуації, що склалася в Україні.

Майстром реалістичного краєвиду став видатний український художник С. Світославський – випускник Московського училища живопису, архітектури і скульптури, член Товариства передвижників [1930, с.519]. Він був одним із засновників української національної школи пейзажу, автором понад 150 робіт, брав участь у понад 50 виставках. Однак наприкінці 1910 р. його спіткала важка хвороба очей, котра спричинила перешкоду мистецькій творчості. На жаль, вкрай мало відомо про його життя революційного періоду. З приходом до м. Києва більшовиків художні вподобання С. Світославського не цікавили нову владу, про сліпого митця забули, позбавивши будь-якої допомоги [1876, с.357]. У 1920 р. у м. Звенигородка організатором художньої школи ім. Т. Шевченка разом із своїми братами К. і Н. Терещенками виступила С. Терещенко – випускниця ПАМ і училища барона О. Штігліца, із 1918 р. учителька Звенигородської жіночої гімназії [1484; 1883, с.91].

Революційні роки стали часом формування творчого таланту К. Трохименка – випускника Київського художнього училища та ПАМ [1883, с.92]. У 1917 р. він одержав відрядження на Турецький фронт, де вже бував і раніше, проходячи творчу практику. Митець потрапив у розташування 1-ої козачої пластунської бригади, де виконав багато етюдів із бойового та побутового життя вояків, що стали основою для композицій таких картин, як «Агітатор», «Дорога на позиції», «Ерзінджан», «Турецька кав'ярня», «Вечеря козаків на позиціях». Після повернення із Кавказького фронту К. Трохименко працював у Комісії по охороні пам'ятників старовини та мистецтва, викладачем кооперативної школи. У революційні роки художник написав такі полотна, як «Портрет академіка М. Біляшівського» (1920 р.), «Ерзерум» (1917–1935 рр.), «Комендатура» (1917 р.), «На Шайтан-Дозі» (1917 р.), «Базар в Ерзерумі» (1917 р.); створив ряд графічних робіт: «На річці Дуриле-Карабсе» (1917 р.), «Матрос В. М. Пилипенко» (1917 р.), «Ерзерум» (1917 р.), «Базар» (1917 р.), «Козак з шаблею» (1917 р.), «Площа» (1917 р.), «Біля джерела» (1917 р.), «Молода селянка» (1917 р.) [252; 249-251; 248; 414; 412; 410; 408; 411; 415; 409; 413]. У 1920 р. митець переїхав до рідного села на Київщині, працював учителем Германівської середньої школи [1830, с.587; 1876, с.392].

Викладачем мистецьких дисциплін політехнічного і архітектурного інститутів у Києві в революційний час був В. Фельдман – автор відомого пам'ятника затопленим кораблям у м. Севастополі [1930, с.601]. Він – випускник ПАМ, учасник багатьох закордонних художніх виставок [1174]. Митець працював активно й творчо: у 1917 р. створив 24 малюнки (з них 18 – на виставку в Петрограді) та 65 етюдів, в 1918 р. – 41 етюд [89, арк.1-3; 90, арк.1-1зв.]. Також вийшли такі роботи, як «Пейзаж» (1917 р.), «Натюрморт. Квіти» (1918 р.), «Хата в Лубнах» (1918 р.) [417; 416; 418].

Прогресивні тенденції епохи в пошуках засобів, відмінних від попередників, орієнтованих на глибше усвідомлення не лише сучасного, а й розуміння минулого в мистецтві, характеризують творчість П. Холодного (старшого) – у 1917–1921 рр. – товариша міністра освіти, міністра освіти УНР

[1439, с.4-20]. У 1917 р. він був визнаним митцем, автором шедевру українського образотворчого мистецтва, картини «Казка про дівчину і паву» [1757;1769]. П. Холодний, як і М. Жук, близько стояв до літературних течій, зокрема символізму, володів широким творчим діапазоном: історичний жанр, портрет, краєвид, монументальне мистецтво, вітраж [1533, с.223-224]. Фактом його творчої біографії є відсутність спеціальної мистецької освіти (відвідував вечірні заняття в Київській рисувальній школі М. Мурашка) [24]. У листопаді 1917 р. М. Бурачек на сторінках «Книгаря» опублікував схвальну рецензію на репродукції П. Холодного, розміщені у виданні М. Лободовського «Дітські пісні, казки й загадки» (К., 1917. – 130 с.). 5 грудня 1917 р. П. Холодний взяв участь в урочистостях з нагоди відкриття у Києві УАМ. Того ж року він – учасник першої періодичної мистецької виставки, організованої Київським художнім училищем. (Тоді ж і створив портрет старшого сина Петра).

У столиці України 9–16 червня 1918 р. проходив мистецький з'їзд, де П. Холодний представив понад 30 картин на загальній виставці українських художників. Також митець репрезентував ряд полотен і на експозиції Товариства київських художників, котра відкрилася в жовтні 1918 р. (За даними Р. Лісовського, П. Холодний виставив «коло півсотні своїх картин»). Встановлено, що в 1918 р. П. Холодний написав полотно «Вазон на килимі» [1779]. У 1919–1920 рр. його життя і діяльність проходили на Поділлі, де перебували вищі органи влади УНР [1789]. Подільський період – найбільш плідний у його мистецькій творчості революційної доби [1790, с.145-154]. У цьому регіоні він створив десятки картин, здебільшого пейзажів, котрі ввійшли в історію під назвою «Подільських етюдів». За свідченням історика мистецтва Т. Журунової, у 1938 р. їх кількість складала 69 одиниць, що зберігалися в фондах Вінницького художнього музею [1464, с.18-19]. (У Вінницькому обласному художньому музеї перебуває на збереженні 28 картин, створених на Поділлі, та 1 картина, намальована в Коломиї. – Авт.): «Взимку в лісі», «Літній пейзаж», «Будинки над річкою», «Жінка з книгою», «На пасовиську», «Хутір в лісі», «Жінка, яка сидить», «Маки», «Вершники», «Осінь», «Стара фортеця»,

«Турецька фортеця», «У передгір'ї», «Переправа», «Береги річки», «Вид фортеці», «Річка», «Річка», «Зимовий етюд», «Золота осінь», «Літній пейзаж», «Маки», «На веранді», «Літній пейзаж», «Квіти дурману», «Натюрморт», «Натюрморт», «Зима», «Зима» [426–454]. Крім того, перебуваючи в м. Коломиї, він створив етюд «На торг» [1643, с.11]. Із м. Кам'янцем-Подільським пов'язана історія створення П. Холодним одного з найвідоміших полотен «Ой у полі жито» (темпера), до виконання котрого він приступив у 1919 р., а закінчив уже на еміграції. (Прообразом головного героя-козака став полковник армії УНР О. Шаповал) [1788; 816; 1824]. (Картина варварськи знищена у м. Львові в 1952 р.) [613].

У праці «Мистецтво в Києві» М. Бурачек (1919 р.) писав про П. Холодного, що той «з його скромним талантом, простим і свіжим, як польова квітка, закоханий в красу неба, в простір лугов та степів, в блакитні дзвіночки, що заховались в тінь під березою. Цього художника так і не можна запідозрити в бажанню подобатися смакам публіки» [858, с.182]. Того ж року позитивною рецензією на творчість П. Холодного відгукнувся у м. Львові критик М. Голубець [612, с.152, 154]. У квітні 1920 р. на Шевченківській виставці, що відбулася в Національному музеї м. Львова, П. Холодний представив два мистецьких твори [1642, с.15]. Львівський часопис «Життя і мистецтво» у вересні 1920 р. інформував читачів, що «П. Холодний...викінчив дві великі картини: «Покуття» і «Польські війська в Кам'янці». Крім цього, викінчив багато цінних портретів». Влітку 1920 р. на доручення уряду П. Холодний вибув у діючу армію. На полі бойових дій художник створив низку робіт, у т.ч. портрети «Ш. Ю.», «...на броневіку «Запорожець», десять образів старшин армії УНР, картину «В поході» [1779, с.64]. Людина творча і всебічно обдарована, за спогадами С. Русової і С. Сірополка, П. Холодний «рідкі вільні години присвячував малярству та рибальству», екскурсіям по навколишніх місцях м. Кам'янця-Подільського, ілюстрував дитячі видання, сприяв розвою національно-культурного відродження [1338, с.208; 1706, с.14, 18; 1806; 1772, с.115-117]. Встановлено, що П. Холодний ілюстрував перше і

єдине число дитячого журналу «Ранок», що вийшов весною 1920 р. у Кам'янці-Подільському з ініціативи членів місцевого дитячого видавництва «Зірка» (співформлювачем даного номера був також художник А. Серeda) [1040]. «Ранок» відкривався малюнком П. Холодного та його ілюстраціями до оповідань Л. Білецького, Л. Старицької-Черняхівської (по одній до кожного), та трьома малюнками до французької казки «Кіт у чоботях» [1339, с.37-38].

Напередодні своєї еміграції С. Русова передала до кабінету мистецтв Кам'янець-Подільського інституту народної освіти значну за обсягом (40 робіт) колекцію з 31 етюдів і 9 портретів П. Холодного, створених переважно на Поділлі та в Західній Україні в 1920 р., котрі перебували в неї на збереженні [1810, с.114-115]. Інвентарна книга подає інформацію про їх розміри та частково дату й місце створення, а також поширену описову назву: «Зелена гора, долина, внизу віз», «Три дерева на фоні долини», «Жовто-зелена гора з деревами», «Жовто-буре поле, далі узлісся з деревами», «Долина з річкою і лісами», «Лісова гуща», «Зелена долина з стіжками сіна», «Під лісом», «Гора з білими смугами», «Коло дерева», «Широка долина», «Човен з деревами», «Дерева», «Небо з білими хмарами», «Фабричні будівлі», «Руїни фортеці», «Види з військовими», «Над долиною кілька військових», «Бівуак, на заднім фоні фігура їздця», «Військові лежать і сидять», «Військовий», «Кіннота», «Вагони», «Дорога з возом і їздцями», «Коні і козак з червоним поясом», «Гармата і солдат», «Бій», «Жінка-жалібниця розводить вогонь», «Кінь сірий», «Козак на коні», «Етюд»; портрети: «О. Саліковський», «А. Марчинський», «Х. Лебідь-Юрчик», «В. Прокопович», «П. Зайцев», «Юнак», «П. Чекарів», «Пилькевич», «Молодий військовий в фуражці з малиновим околицем» [190, арк.16 зв-17 зв.; 1780, с.43; 1784, с.21-22]. У листопаді 1920 р. П. Холодний вибув на еміграцію до Польщі [1902, с.108]. Його мистецька спадщина революційної доби ще не досліджена повною мірою [1802].

На жаль, мало інформації про мистецьку творчість у 1917–1921 рр А. Ждаху (Ждаху-Смаглія) [771, с.27-29]. У 1917–1921 рр. у Києві творчо працював І. Клюн (Клюнков), випускник київських і варшавських мистецьких

освітніх закладів, учасник багатьох виставок [1883, с.48]. У Києві з 1918 р. розпочав творчу працю М. Гронець, випускник ПАМ [1883, с.33]. У галузі живопису творив В. Пальмов, автор картин «Циганка» (1919–1920 рр.), «Дачник» (1920 р.) [239; 238]. Бракує відомостей про мистецьку творчість у 1917–1921 рр. І. Северина – випускника Харківського художнього училища, Краківської Академії мистецтв [1883, с.84]. Недостатньо інформації й про мистецьку творчість того часу І. Селезньова, випускника Київської рисувальної школи М. Мурашка, золотого медаліста ПАМ, організатора й директора Київського художнього училища, автора картин на історико-побутову тематику, зокрема: «Автопортрет», «Натюрморт з квітами» (1920 р.) [246; 247; 1883, с.85]. Художник М. Сергєєв у своїй творчості революційного періоду звертався до жанру ліричного краєвиду [1533, с.220]. Мало відомостей про художню творчість досліджуваного періоду І. Хворостецького, автора картини «Кременець. Гора Бона» (1917 р.) [253]. У 1918–1920 рр. у м. Вінниці після закінчення Київського художнього училища та ПАМ (1917 р.) жив і працював живописець А. Черкаський [1883, с.97].

Поряд із традиційним малярством частина художників, захоплена революційним оновленням суспільства, у спробах втілення високих ідей схилилась до формальних течій, поширених напередодні жовтневого перевороту 1917 р. (кубофутуристи, суперматисти, конструктивісти та ін.). Модерне мистецтво для реалізації шукало великих площ і простору, тому виразилося головним чином у монументальному живопису й оформленні театральних вистав. Україна була одним із першоджерел загальноросійського авангардизму, вона стала і його останнім притулком [1533, с.223-224]. Мистецтво України 1917–1921 рр. не оминув і експресіонізм, тут для нього був сприятливий національний ґрунт, насамперед потужна барокова й романтична традиції, особливо активізовані в період кризового стану українського суспільства. Як підкреслив Д. Горбачов, «...миттєва реакція Екстер, Архипенка, Бурлюків та Іздебського на кубізм Пікассо пояснюється тим, що вони в Україні жили в полі високої художньої напруги», а «вируючим джерелом стала для

авангардистів потужна хвиля українського барочного масиву з його емоційним драматизмом на межі хаосу та порядку і пульсуючою живописністю в архітектурі, поезії, пластичних мистецтвах». Тому й не дивно, що «...україно-російські новації 1910–1920 рр. не раз випереджали світ і набували законодавчого характеру, адже, як зазначав дослідник, у «вселенському рухові вони не згубили родових прикмет, бо за ними стояла велика духовність російської та української ікони, вітальна сила селянського мистецтва» [1424, с.4].

Національні засади образотворчого мистецтва культивувалися в УАМ. З образотворчим авангардом був тісно пов'язаний літературний, адже в силовому полі модернізму вироблявся спільний для всіх видів українського мистецтва формат. Так, першу київську футуристичну групу «Фламінго» (1919 р.) заснували поет М. Семенко і художник А. Петрицький. Навколо журналу «Мистецтво» в 1919–1920 рр. об'єдналися літератори, художники, театralи [1610, с.56-57]. Водночас можна говорити про усвідомлене зацікавлення українським бароко митців у 1917–1921 рр. Початок цієї тенденції пов'язується з неокласичним нарбутівським гуртком «Наше минуле», члени котрого не лише сповідували культ козацького бароко, а й досліджували його. Особливо зримо необароковість проявилася в образотворчому мистецтві, графіці та скульптурі. Вишукана традиція оформлення староукраїнської книжки XVII–XVIII ст. відродилася в графічній стилістиці М. Жука, П. Ковжуна, С. Налепинської-Бойчук, І. Падалки та інших, а надто – Г. Нарбута. М. Зеров згадував про одну з ним розмову, коли наприкінці життя художник заявив, «що вінець своєї роботи графіка бачить в утворенні художнього шрифту, в якому має використати графічний стиль український XVII–XVIII вв.», адже «українська книжка повинна виробити свої формати, свій тип обкладинки і свої шрифти». У подібних роздумах довкола національної спадщини в 1917–1921 рр. проходили пошуки багатьма митцями нових форм, нового стилю [1610, с.59-61]. Постійну бінарність мистецького процесу, присутність у ньому двох опозиційних тенденцій – неокласичної та авангардної засвідчує обсервація українського

образотворчого авангарду 1910–1920 рр., який у часи штучного ослаблення національних традицій, відмови від них, несподівано демонстративно повернувся до народних джерел української культури, почав активно відроджувати її в новій ролі та функціях [1610, с.84].

Справжній ренесанс на початку ХХ ст., напередодні та в період революції, зазнало мистецтво графіки. Як і в жанрі живопису, центрами графічного мистецтва підросійської України були м. Київ, Одеса та Харків. В останньому ще до 1917 р. існували Товариство харківських художників, мистецьке об'єднання «Голубая лилия» та інші мистецькі осередки. Майстри графіки поставили перед собою велику кількість завдань як суто художніх, філософських, так і соціальних, суспільно-політичних. Журнальна та книжкова графіка, малюнок до газетного видання, плакат – ці форми графічної творчості набували пріоритетного розвитку в образотворчому мистецтві. Розквіту графічного мистецтва в Україні сприяло те, що в розвитку художньої ситуації співпали в часі декілька важливих складових: піднесення національно-культурного руху, зміцнення ідей «нового» мистецтва, поширення символізму і стилю модерн. Однак в цілому процес розвитку української графіки проходив ті самі етапи, що й загальноєвропейське мистецтво тієї доби [1552, с.17-18]. Мистецтво стилю модерн у всіх його варіантах (символістичний, декоративний, національний) виникло на противагу неоакадемізму та салонному мистецтву. Характерною особливістю тогочасної мистецької ситуації в Україні було те, що відносини між різними спрямуваннями не були виключно войовничими. Культура ж загалом напередодні 1917 р. стала більш діалогічною та динамічною. Незважаючи на це, нові тенденції не переросли в чітко окреслені напрями та школи. Кількість учасників мистецького руху була загалом невеликою. У контексті культури значну противагу, а нерідко й протидію модерним етичним спрямуванням становили сили, які сповідували ідеї народництва, займали просвітницькі позиції. Так, українська школа графіки почала активно формуватися з 1917 р. під час революції [1552, с.96].

Харківська школа графіки у 1917–1921 рр. досягла значних успіхів завдяки цілеспрямованій та самовідданій праці багатьох українських митців. Досить вагомий вклад у її розвиток зробив В. Бобрицький, який навчався в Харківському художньому училищі, входив у середовище харківських художників-авангардистів, був одним із організаторів групи «Союзу Семи», співробітничав з «Групою Трьох». Його твори друкувалися в «Театральному журналі», співробітником котрого він став з осені 1918 р. На початку 1919 р. В. Бобрицького обрали заступником голови Професійної спілки діячів лівого мистецтва у Харкові. У 1919 р. художник брав участь в оформленні Харківського цирку та Будинку актора. Восени того ж року В. Бобрицький емігрував із України до м. Константинополя [1983].

Особливе місце серед художників кубістичного спрямування посідає В. Єрмілов. Він зумів на основі творів О. Архипенка та П. Пікассо цілісно сприйняти образ синтетичного кубізму. Митець належав до перших дизайнерів Харкова. Його конструктивно злагоджені композиції – одні з найкращих в українському кубізмі [1533, с.228]. Художник пройшов навчання в Харківській художньо-ремісничій майстерні, Харківській міській школі малювання і живопису, в студіях А. Грота та Е. Штейнберга. (Лише за дворічний період молодий художник створив 500 портретів!). У 1917–1921 рр. В. Єрмілов займався проблемами технічної естетики, цікавився технічним конструюванням книжки, брав участь в оформленні свят, театральних вистав, інтер'єрів, виконував пам'ятні дошки, вільні абстрактні композиції, займався живописом. Разом із Б. Косаревим та групою художників у 1918 р. виконав для першотравневого оздоблення великих і малих міст України 5000 плакатів. Про ці події він згадував так: «Кінець 18 року. Початок моєї роботи. Хто тоді писав картини? Картини-плакати писали ми, створюючи РОСТА, УкрРОСТА і т.д., працюючи по три доби без сну й їжі, зате місто в дні народних свят набувало особливо урочистого вигляду і ця наглядна агітація лозунгом, кольором, конструкцією та іншими атрибутами..., що подані в новій формі і були тим пролетарським мистецтвом, яке далі вже було неможливим». «Мистецтво

вулиць» трансформувалося в оформлення громадських інтер'єрів. У 1919 р. В. Єрмілов із групою художників розписав фойє харківського цирку, виконав стінопис за мотивами поезії В. Хлебникова в харківському Будинку актора, а 1920 р. розписав місцевий військовий клуб. Розписам він прагнув надати національної своєрідності, трактуючи постаті в дусі старого українського живопису та гравюри [1552, с.126]. У 1919 р. митець влаштував у Харкові навчально-виробничу майстерню, брав участь у першій виставці-продажу картин [1992]. Художник О. Кокель – випускник ПАМ, у 1917–1921 рр. жив і працював у Харкові, викладав у художньому училищі [1883, с.49-50]. У 1920 р. він створив роботи «Профіль жінки», «Демонстрація» [282; 281].

Сьогодні чи не найкраще збереглися графічні твори Б. Косарева, випускника Харківської художньо-промислової навчальної майстерні декоративного живопису, Харківського художнього училища. Із 1918 р. молодий митець працював у театрах Харкова, згодом – Одеси [1883, с.51]. Його твори 1917–1921 рр. свідчать про футуристичний рух в українському мистецтві, оскільки він створював швидше експресіоністичні, ніж футуристичні композиції. (Акварельні роботи «Віла і Лісовик» (1918 р.), «Жнива» (1919 р.) [1552, с.85-86]. У 1917–1919 рр. Б. Косарев брав участь у роботі майстерень «художнього цеху». У революційну добу він перебував під впливом естетичних ідеалів футуризму, будучи членом-засновником відомого гуртка харківських художників «Союз Семи». На першій виставці «Союзу Семи» художник представив малюнки «Архангел», «Спас Нерукотворний», «Молитва», декілька ескізів настінного церковного живопису [1636, с.13]. У листопаді–грудні 1917 р. разом із В. Бобрицьким оформив виставу російського режисера Б. Глаголіна «Знову на землі» за п'єсою С.-Ж. Буельє «Король без вінця» – першу виставу у Харкові, вирішену в кубуфутуристичному стилі. У 1918 р. Б. Косарев виконав триптих «25 червня 1918 р.», працював над оформленням вистави Б. Глаголіна «Бранд» за п'єсою Г. Ібсена, розробляв плакати до виставки Споживчого товариства Півдня Росії, брав участь у декорванні вулиць Харкова, оформляв журнали «Колосья», «Сборник нового искусства»,

розписував приміщення місцевого кабаре «Дім актора» (спільно з В. Бобрицьким, Г. Цапком), центральної зали іподрому (разом із В. Єрміловим, Г. Цапком). У 1919 р. Б. Косарєв працював художником новоствореного драматичного театру, у співавторстві з В. Бобрицьким оформляв вистави його художнього керівника і режисера Б. Глаголіна «Чудо св. Антонія», «Сестра Беатриса» за М. Метерлінком, «Обмін» за П. Клоделем, «Вознесіння Ганелле» за Г. Гауптманом, «Пан» за Ш.В. Лербергом, «Собака садівника» за Лопе де Вега, «Євреї» за Є. Чіріковим. Восени 1919 р. як полковий писар військового штабу денікінської армії Б. Косарєв залишив Харків і прибув до Одеси, де з січня 1920 р. продовжив творчу роботу в художній майстерні відділення УкрРОСТА разом з М. Даниловим, С. Фазіні під керівництвом Б. Єфимова. Після від'їзду Б. Єфимова в травні 1920 р. став її керівником; у театрі «Червоний факел» оформив виставу В. Тезавровського «Цвіркун на печі» (за Ч. Діккенсом). У 1919 р. створив «Жнива. Диптих», у 1920 р. – «Весілля», «Пара» [1636, с.14, 22, 279-280].

У харківському мистецькому середовищі своєрідністю творчості відзначався Е. Мане-Кац. Упродовж 1918–1919 рр. він викладав у Харківській академії пластичних мистецтв та став одним із найбільш відомих представників місцевої мистецької богеми, співпрацював із членами «Союзу Семи», брав участь у виданні збірника-альбому «Семь плюс Три», у першій виставці картин «Союзу мистецтв» (7 травня 1918 р.), другій виставці «Художнього цеху» (січень 1919 р.), виставлявся у Ростові-на-Дону та Тифлісі. 1918 р. датується створена ним картина «Портретні начерки», 1919 р. – пастельні портрети: «Портрет Е. Ланна», «Портрет П. Ільїна», «Портрет п. Р», «Портрет Т. Чурилїна», 2 зображення інтер'єру, заставка «Єврейські музиканти». У 1921 р. митець емігрував [1552, с.88; 2055, с.43].

Досить пізно символізм проявився в графічній творчості Ю. Михайліва – випускника Московського Строганівського художньо-промислового училища, Московського училища живопису, скульптури та архітектури, учня В. Серова. На початок революційних подій 1917 р. він уже мав сформований світогляд та

стійкі мистецькі позиції, пройшов фронтами Першої світової війни, був поранений і, лікуючись, зробив спробу написати книгу про українську писанку, а поза тим – організатор і учасник кількох мистецьких виставок та московського земляцтва, підтримував тісні взаємини з відомими діячами української культури. «Треба, – писав він Т. Романченку, – скажу трішки вульгарно, хапати молоді таланти і не випускати з рук, поки вони не стануть національно сталими. Треба звернути очі молодих талантів на історію рідну, щоб вона їм заглянула в саму душу...І коли мені доля пошле повернутися додому, я це зроблю і робитиму, поки вистачить сил. Тут необхідний власний приклад». Ю. Михайлів вирізнявся серед художників-сучасників пастельними мистецькими роботами, котрі були глибоко індивідуальними, але споріднені з творчістю В. Кричевського, Г. Нарбути, О. Судомори, П. Холодного [170; 1689, с.26, 29-30]. У листопаді 1917 р. Ю. Михайлів повернувся до Києва. Роботи художника експонувалися на тогочасних виставках, а поезія друкувалася в журналі «Шлях» [1837, с.344]. Відомо, що він взяв активну участь у підготовці й проведенні виставки діячів українського пластичного мистецтва (червень–липень 1918 р.; подав 4 роботи), в серпні того ж року очолював секцію народного мистецтва МНОМ. Із 15 вересня 1918 р. до 15 березня 1919 р. художник викладав малювання та теоретичний курс «Шляхи українського народного мистецтва» у Миргородській художній школі, а потім знову повернувся у м. Київ, де очолив ВУКОПМИС, короткий час очолював Наркомос УСРР. У 1920 р. він – член художньої ради УАМ, учасник першої мандрівної виставки профспілки художників (подав 2 роботи), організатор та директор Київської художньо-промислової школи.

Заслуговує на увагу реєстр його мистецької спадщини 1917–1920 рр. Є. Кузьмин вважає Ю. Михайліва автором картин «Бронзовий вік», «Забавки Юрасика» (1917 р.), «Книга мудрости», «Кам'яні баби», (1918 р.), «Руїни. Золоті ворота», «Дід Мороз Юрасеві» (1920 р.) [1541, с.187]. До цього списку необхідно внести роботи «Вікно на веранду» (1918 р.), «Ой чого ти почорніло зеленеє поле...», а також – один із вітчизняних шедеврів «Музика зір»

(створена як реквієм по загиблих героях Крут, улюблена картина Г. Нарбута) (1919 р.), «Вікно на дачі», «Загублена слава» (1920 р.) [1689, с.37, 40, 42, 58; 1930, с.402]. Дослідник Ю. П'ядик доповнює каталог мистецьких творів Ю. Михайліва роботами «Булава, або Загублена воля», «Гетьманич», «Голова відьми» (1917 р.), «Осінь», «Портрет С. Руданського», «Портрет Р. Тагора» (1918 р.), «Г. Скворода», «Руїни слави» (1919 р.), «Вітряк», «Зима», «Місток на дачі», «Натюрморт» (3 картини), «Ніч на Дніпрі», «Ранковий вітерець», «Рибалка», «Скитські баби», «Чугайстир» (1920 р.). Як художник-оформлювач він виготовив ескіз цінного паперу «Грошові зобов'язання», обкладинку журналу «Сільський господар» (1918 р.), намалював 3 афіші для Другої мандрівної капели «Дніпросоюзу» (1920 р.), створив обкладинку до збірки П. Козицького «Сім прелюдів» (для фортепіано, 1920 р.), 2 ілюстрації до книги М. Грінченкової «Рідна мова» (1918 р.) [1635, с.11, 18, 68-77]. Отже, за нашими підрахунками, упродовж 1917–1920 рр. ним написано не менше 38 художніх робіт. Його мистецьким досягненням стала розробка власної пастельної техніки. Ю. Михайлів – один із небагатьох, хто виступив проти рішення президії Київського губревкому про знесення до третьої річниці жовтневої революції пам'ятників графу Г. Бобринському, царям Олександрю II і Миколі I в м. Києві як таких, що «мають незаперечну художню цінність і повинні бути залишені на місці» [177, арк.2]. (На початок 1920-х рр. у м. Києві з 8 пам'ятників залишилося лише 2: князю Володимиру та Б. Хмельницькому). Враховуючи заслуги в галузі національної культури, УАМ у 1920 р. обрала його членом ради [1541, с.172]. Із 1919 р. у майстерні Г. Нарбута в УАМ навчався К. Піскорський. Йому були близькі ідеї символістів [1552, с.61]. До 1917 р. відносяться авторські роботи «Пекло» та «Рай» [1689, с.26]. Тим самим роком датуються його композиції «Цивілізація. Фантастичне місто», «Сльоза», «Мечі», «На Десні» [377; 131, арк.1; 132, арк.1; 133, арк.1].

Серед молодого покоління митців творчо вирізнявся К. Редько, випускник іконописної школи Києво-Печерської лаври, учень московської школи-майстерні Ф. Рерберга, учень М. Реріха в Петроградській школі Товариства

сприяння мистецтва, у 1918–1919 рр. – студент УАМ в майстерні М. Бурачека, в 1919–1920 рр. – відвідувач студії О. Екстер, який у 1920 р. продовжив мистецьку освіту у Москві, згодом – у Парижі [2033; 130, арк.83-89; 134, арк.10]. Серед його мистецького доробку того часу – «Автопортрет» (1917–1920 рр.), ескізи та фрагменти до композиції «Сім'я», ескізи, етюди «Робітниця за станком», «Натурщиця. Оголена», «Материнство» (1920 р.) та ін. [127, арк.66]. Крім образотворчого мистецтва, К. Редько пробував себе також і в літературній галузі: писав вірші, нариси [128, арк.1; 129, арк.1-13].

Народною тематикою характеризувалися акварелі харківської художниці М. Синякової, яка разом із В. Пічетою навчалася в студії Є. Агафонова, а потім здійснила творчі поїздки до м. Мюнхен (1910 р.), Середньої Азії (1914 р.). Її акварельні твори, здебільшого без назв, створені у 1914–1920 рр. Творче формування М. Синякової пов'язувалося з харківськими студіями «Голубая лилия», «Будяк», «Кольцо». Особливістю її творчості стало поєднання здобутків художньої культури тогочасних новітніх течій, традиційного українського народного мистецтва та мистецтва Сходу [1552, с.79, 81]. Навесні 1919 р. вона взяла участь у першій спільній виставці-продажу харківських художників. У революційний час М. Синякова оформляла книги (наприклад, Г. Петнікова «Поросль соннца», 1918 р.) [2055, с.59].

Яскравий представник харківського мистецького середовища Г. Цапок – член «Союзу Семи», в 1914–1918 рр. навчався в Харківському художньому училищі. В 1917 р. у Харківському театрі оперети оформив виставу «Перікола» за Ж. Оффенбахом, оформляв агітпоїзди, створював плакати [1930, с.620]. Із В. Бобрицьким та Б. Косарєвим він розписав кабаре «Будинок актора»; 1919 р. представив роботи для «Збірника нового мистецтва» [2055, с.71]. Колегою Г. Цапка був Б. Цибіс, член «Союзу Семи». У 1918 р. гуртківці «Союзу Семи» організували студію в будинку його батьків. Б. Цибіс, як і інші члени «сімки», подав твори до «Сборника нового искусства». Того ж року він із М. Калмиковим проілюстрував книгу О. Гастева «Поэзия рабочего удара» [2055, с.71]. Визначальний вплив на Харківську школу графіки мало

запровадження нового мистецтва для трудового народу, розвиток агітаційних форм. У Харкові митці, здебільшого, гуртувалися в студіях і мистецьких об'єднаннях, підтримуючи послідовність розвитку нових художніх явищ.

Дещо інакше, аніж у Харкові, розвивалося графічне мистецтво в Києві. Тут значущими були не творчі об'єднання, спільні виставки, а особисті зусилля окремих художників. Напередодні революційних подій 1917 р. система художньої освіти в Київському художньому училищі підпорядковувалася ПАМ і потребувала докорінного реформування. Через застарілі методи навчання, викладацький консерватизм заклад масово залишали кращі учні й продовжували навчання в інших країнах Європи. Саме там вони збагачувалися новими мистецькими течіями, котрі поширювали на батьківщині після повернення, тому м. Київ залишалося провідним центром графіки. Із 1917 р. роботу в графічному стилі розпочала К. Антонович, яка в 1917 р. виконала знак Київського видавництва «Веселка». Напередодні революційних подій вона 4 роки навчалася в ПАМ, а зі створенням УАМ продовжила освіту в майстернях М. Бойчука та В. Кричевського. (Разом із чоловіком Д. Антоновичем вибула на еміграцію до Праги) [1641, с.120-121].

Напередодні революції, у 1913 р. кубофутуризм сприйняв О. Богомазов – всесвітньо відома постать українського авангардного мистецтва [1930, с.77]. У 1902 р. він вступив до Київського художнього училища (педагоги – О. Мурашко, І. Селезньов). За підтримку революційних подій 1905–1907 рр. його разом з О. Архипенком виключили із училища. Художник продовжив навчання у Москві в студії К. Юона і Ф. Рерберга. Напередодні революції 1917 р. О. Богомазов працював учителем малювання на Кавказі, брав участь у виставці робіт київської «Культур-Ліги» [1552, с.91, 94]. Того ж року митець написав власний автопортрет [136, арк.1]. З 1917 р. його зацікавлення кубофутуризмом почало згасати, у 1920 р. він уже перебував на позиціях спектралізму. У 1918 р. О. Богомазов був серед ініціаторів створення Товариства діячів українського пластичного мистецтва та учасником Першого Всеукраїнського з'їзду діячів пластичного мистецтва, на якому виступив 9

червня 1918 р. із змістовною доповіддю «Головні завдання розвитку мистецтва живопису на Україні» [140, арк.9-10]. Того ж 1918 р. перевидав власну теоретичну працю «Мистецтво живопису» [1883, с.22]. У революційні роки, крім зазначених вище, О. Богомазов підготував низку важливих розвідок теоретико-методологічного характеру: «Дещо про графіку», «Про значення та змістове поєднання елементів в мистецтві живопису», «Методичні розробки по реформі художньої освіти в загальноосвітній школі» [138, арк.1-5; 139, арк.1-14; 141, арк.1-20]. У 1917–1918 рр. митець працював над створенням шрифту української абетки [137, арк.2-4]. Встановлена участь О. Богомазова 1919 р. у розробці ескізів грошових знаків УНР. Наступним 1920 р. датується його картина «Похорон» [205]. Ім'я та творчість художника були викреслені з історії українського мистецтва й повернуті лише за хрущовської «відлиги» [1984].

У 1917–1921 рр. творчо працювали брати-художники Бурлюки. Один із них – Д. Бурлюк – у творчих пошуках зупинився на засадах українського народного мистецтва, неодноразово повторюючи, що для України він – «вірний син», а його «колорит глибоко національний» [1533, с.228]. Д. Бурлюк навчався в Одеському та Казанському художніх училищах, у школі Ашбе у Мюнхені, займався в студії Ф. Кормона у Парижі. В. Кандинський назвав Д. Бурлюка «батьком російського футуризму» [1552, с.90]. У 1916–1918 рр. художник читав лекції про модерне мистецтво в Київській приватній художній школі О. Екстер, в 1917–1919 рр. мешкав на Уралі, в Сибіру, 1920 р. – в Японії [1883, с.24]. 1917 р. датується створений ним портрет поета-футуриста В. Каменського [1749, с.106]. У 1918 р. він брав участь в останній виставці «Бубнового валета» у Москві, у 1918–1919 рр. читав лекції в різних містах Сибіру, у 1919–1920 рр. організовував мистецькі виставки в м. Харбін (Китай) [1876, с.72].

У Київській художній школі ще напередодні революційних подій 1917 р. розпочав навчання Ю. Вовк. Упродовж 1917–1919 рр. він здобував мистецький фах в УАМ, а 1920 р. вибув у студійну подорож Рима, де поглиблював знання в професора Шілінга [1641, с.133]. 1920 р. датується написаний ним графічний портрет «Актор» [479]. Багатогранність мистецьких пошуків характеризує О.

Екстер. Її творчість пов'язана з кубофутуризмом [1533, с.227-228]. Формування особистості О. Екстер відбулося у Києві, де навчалася в місцевому художньому училищі, згодом вона стажувалася й працювала в м. Парижі. Художня діяльність О. Екстер стала об'єднуючою ланкою між Україною та Францією. У 1917 р. художниця брала участь у виставці виробів народних майстринь за власними ескізами «Вербівка» (м. Москва) [1883, с.39]. У 1918 р. вона створює «Студію О. Екстер» у Києві, 1919 р. – в Одесі, 1920 р. – знову в Києві, маючи викладанням живопису та декоративного мистецтва великий вплив на молодих митців [1552, с.90].

Революційні роки діяльності київської «Культур-Ліги» позначені злетом графічного мистецтва М. Епштейна. У 1911–1918 рр. він навчався в Київському художньому училищі в скульптурному класі Ф. Балавенського, у 1918 р. відвідував студію О. Екстер. Незважаючи на юний вік, у 1917 р. його обрали членом правління Київського відділення Єврейського товариства заохочення мистецтв. Навесні 1918 р. він брав участь у Виставці картин і скульптури художників-євреїв у Москві; влітку того ж року був одним із ініціаторів створення художньої секції в київській «Культур-Лізі» та Музею єврейського мистецтва, а також організатором і учасником виставок художньої секції в 1920 р. у Києві. У 1918 р. М. Епштейн створив роботу «Сім'я» [2053]. Із того ж року розпочалося його захоплення кубізмом. Уже 1919 р. датуються композиції «Віолончеліст», «Кравець», «Родина» [1552, с.95].

Активною діяльністю виокремлюється постать М. Жука – одного з перших професорів УАМ (1917 р.) [1930, с.246]. Після Київської рисувальної школи М. Мурашка він навчався спочатку в Москві, а згодом – у Кракові (учителі – польські художники С. Виспянський, Ю. Меґоффер, Я. Станіславський – представники європейського модерну, зокрема віденської сецесії). Після повернення із Польщі жив у Чернігові, писав вірші, викладав малювання в жіночій гімназії та духовній семінарії. Поряд з панно, керамічними виробами та книжковою графікою, його творчість найповніше виявилася в портреті, поєднуючи класичний реалізм і модерн [1533, с.223]. Він

брав дієву участь у формуванні мистецького середовища в Україні першої третини ХХ ст., поєднував викладацьку діяльність із співпрацею в літературних та художніх журналах, у видавництвах, із участю у виставках, визначивши свій професійний фах як «художник-літератор». У його роботах проявилися різні течії, починаючи від символізму та стилю модерн і до конструктивізму.

У 1917–1918 рр. М. Жук був професором УАМ, із 1919 р. мешкав у Чернігові, потім – у Одесі. Його художня діяльність поєднувалася з літературною творчістю: писав оповідання, вірші, казки (з власними ілюстраціями), критичні статті, багато з яких надрукував у «ЛНВ» [1883, с.41]. Прикладом мистецької творчості революційних років є такі його роботи, як «Жіночий портрет» (1919 р.), «Портрет сина» (1920 р.), «Жіночий портрет» (1917 р.), «Портрет друкарки» (1918 р.), «Хризантеми» (1919 р.) [260; 262; 259; 261; 263]. У 1919 р. для журналу «Музагет» художник створив велику галерею діячів української культури: виконав у техніці рисунка олівцем портрети Д. Загула, Л. Курбаса, Ю. Меженка, О. Слісаренка, П. Тичини, В. Ярошенка [1615, с.238]. Як зазначав І. Врона, «Жук був майже єдиний, хто після Г. Нарбута розвивав мистецтво силуету – одного з рідкісних різновидів графіки». Саме в такій техніці ним і виконано ескіз обкладинки до його власних «Поезій» (1919 р.). Нові тенденції митець вніс у такі роботи, як «Портрет В. Чумака», «Портрет Леся Курбаса» (1919 р.). Того ж року створив обкладинки до книжки К. Поліщука «З минулого», журналу «Музагет». У техніці силуета він нарисував «Портрет онуки Шрага», «Портрет Г. Нарбута» [1552, с.122-123]. Після приходу до влади більшовиків М. Жук був змушений повернутися до Чернігова. В умовах погіршення матеріально-побутового становища влаштувався на посаду завідуючого відділом мистецтв Чернігівської губнаросвіти, намагався видавати книги, створював обкладинки. Про той час говорив так: «Я, мов на кладовищу серед конторських столів» [1993].

На революційний час випало становлення творчої особистості В. Касіяна. У 1920 р. він розпочав навчання в Празькій Академії мистецтв (майстерня М. Швабінського) [1641, с.147]. Прикладом його доробку революційних років є

графічні роботи «В концтаборі Кассіно» (1919 р.), «Наука» (1920 р.), «Галайда» (ескіз ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки») (1920 р.), «Етюд голови» (1920 р.), «Автопортрет» (1920 р.), «Весна в концтаборі Кассіно» (1920 р.) [274; 278; 276; 277; 273; 275].

Заслуговує на увагу й творчість П. Ковжуна – випускника Київського художнього училища, учня Г. Нарбута (1919–1920 рр.). У 1917 р. після повернення з фронту він вступив до УАМ, проте «революційні можливості не дали йому змоги вчитися – захопила суспільно-літературна робота». За твердженням Я. Музики, він навчався книжковій графіці в майстерні Г. Нарбута «поза шкільною лавкою». Крім літературно-мистецької роботи, П. Ковжун був співробітником Всеукраїнської спілки з охорони пам'яток мистецтва і старовини, завідував мистецьким відділом видавництва «Ґрунт», секретарював в «Універсальному журналі», працював у видавництві «Сяйво», був активним членом «Музагету». Наприкінці 1920 р. він виїхав до Галичини. Саме тут у 1920-х рр. повною мірою й розкрився його творчий талант художника-графіка [1552, с.131]. Революційні роки вплинули на формування творчого таланту С. Колоса. У 1917 р. він обирався до складу УЦР, був членом президії Українського національного конгресу [1883, с.50]. У 1918 р. митець виконав роботу «Дівчина з квіткою» [284]. До 1919 р. відносяться його графічні твори «Оголена», «У кафе» [1552, с.140; 283]. Того ж року він брав участь у розписах Луцьких казарм, в оформленні Київського театру опери і балету, розробив ряд ескізів [285; 286].

Учнем І. Рєпіна впродовж 1915–1918 рр. був А. Комашка. У 1914 р. він познайомився з І. Рєпіним у Чугуєві на його батьківщині [123, арк.3]. За згодою І. Рєпіна А. Комашка прибув до Петрограда й розпочав заняття живописом у майстерні художника, однак у 1916 р. був мобілізований на Першу світову війну в діючу армію. В одному з листів до І. Рєпіна (1917 р.) художник писав: «...Мешкаю в компанії живописців – часом неймовірно важко – народ все розпущений, постійне балаганство... Пишу ескізи – (Кобзаря на ярмарку та ін. теми). Розпочав етюд з цигана-гітариста. Малюю в альбом; –

дуже погано: кишенькових альбомів у мене немає...» [125, арк.21]. Після демобілізації А. Комашка знову відновив навчання в І. Рєпіна. З фронту художник привіз створені роботи та продемонстрував їх педагогу, на що той сказав: «...Ви виробляєте свій стиль, своє лице. Я дуже радий – це найкращий успіх, до якого треба прагнути в мистецтві» [124, арк.4, 43, 97, 100]. Упродовж 1918–1920 рр. А. Комашка створив серію робіт (здебільшого портретів): «Портрет військового», «Афанасій Іванович Лебеденко», «Федір Титович Казаков» (1918 р.), «Портрет селянина із Західної України», «Назар Федорович Чернишов», «Полонений галичанин» (1919 р.), «Терентій Ілліч Корсунь», «Портрет української дівчини» (1920 р.). За твердженням художника, десятки його творів загинули в роки війни та революції [119, арк.1; 120, арк.1; 121, арк.1; 122, арк.2-3]. Взимку 1920 р. А. Комашка повернувся на батьківщину в с. Непокрите на Харківщині [123, арк.4].

Школою для нової генерації художників 1917–1921 рр. була не тільки УАМ, а й особистий приклад таких митців, як М. Бойчук, В. Кричевський, Ф. Кричевський, Г. Нарбут та ін. Найбільш видатним українським графіком напередодні та в період революції і впродовж тривалого часу після передчасної смерті заслужено вважається Г. (Ю.) Нарбут, уродженець Чернігівщини. Художню освіту він здобув шляхом самостійного приватного навчання в І. Білібіна та М. Добужинського [1883, с.70]. Напередодні повернення в Україну (жовтень 1917 р.), перебуваючи у Петербурзі, він оминув «передвижників» на чолі з І. Рєпіним і пристав до модерного угруповання «Мир искусства», яке видавало власний однойменний журнал. Його члени, а серед них крім нього були й інші українці (С. Яремич, Г. Лукомський), прагнули поєднати давню традицію з символізмом [1610, с.23-24]. Унікальність стилю Г. Нарбута першими визнали росіяни, а вслід за ними – скандинавські, німецькі мистецтвознавці. Відомий російський графік, професор І. Білібін висловився так: «Нарбут – величезний, майже безмежного розміру талант!» [771, с.29].

Після більшовицького перевороту 1917 р. у середовищі творчої інтелігенції поширилися настрої щодо реалізації основної революційної ідеї,

проголошеної в «Інтернаціоналі», – зруйнувати увесь світ аж до основ і побудувати новий. Робилися спроби щодо ревізії всіх попередніх духовних і матеріальних надбань, заперечувалися і знищувалися ті з них, які ідеологічно не вписувалися в нову пролетарську епоху. Цей парадоксальний час чи не найточніше Г. Нарбут передав у серії робіт: «Руїни та обеліск», «Руїни та вітряки», «Руїни біля палацу» (1917 р.) [1610, с.20]. Петербурзька графічна школа стала міцним підґрунтям нарбутової творчості українського періоду. З жовтня 1917 р. художник оселився в Києві та активно включився у революційне життя України. (Спогади про Г. Нарбута в революційну добу залишив Ю. Михайлів) [1332, с.47]. За ініціативи та участі Г. Нарбута створюються літературно-мистецькі об'єднання, друкуються журнали «Наше минуле», «Мистецтво», облаштовується музей Ханенків, відкривається УАМ, у якій він у статусі професора спершу очолив майстерню графіки, а з часом став і ректором [172, арк.1-7]. Його учнями по майстерні були І. Адамська, М. Бурк, Л. Лозовський, М. Кирнарський, Р. Лісовський та ін. Під час денікінської окупації Києва (1919 р.) УАМ перемістилася в приміщення, куплені Г. Нарбутом поблизу власної квартири в Георгіївському провулку. Під його керівництвом об'єднувалися художники, небайдужі до національної традиції. За свідченням Ф. Ернста, студенти Г. Нарбута розпочинали навчання з копіювання шрифтів стародруків доби українського бароко й обкладинок доби французького відродження. Один із них, Р. Лісовський, згодом згадував заповіт Г. Нарбута: «Не забувайте, хто ви такі, – живіть змістом старої минувшини і її формою та будьте сполучниками її з новими ідеями. Цього багатства нашого, як теми, стане вам на ціле життя» [1552, с.130]. У цих словах виражено світоглядну позицію митця нового часу, яка підтверджується безпосередньо в його художній практиці революційного періоду 1917–1920 рр.: у створенні української абетки, оформленні книжок і журналів, ескізів паперових банкнот і поштових марок УНР, багатьох графічних роботах тощо [1610, с.22-23]. Нарбутова «Абетка» вмістила в себе кращі традиції національної культури, історії та педагогіки. Саме в її літерах художник досягнув вершини мистецької

творчості. Теоретик та історик мистецтва М. Мандес, висловлюючи свої враження (зокрема щодо літери «Ф») сказав: «Треба бути генієм, продовжувачем Дюрера і Рембрандта, щоб таким звичайнісіньким способом, як чорний туш на білому папері, передати глибоко хвилюючий задум, в якому з болем душі, знаним Шевченкові, виражено одчайдушний момент історичної драми цілого народу» [771, с.34].

У 1917 р. художник розробив проект поштової марки УНР, де у восьмикутник вміщено зображення козака з рушницею, а за ним – барокова церква та лизогубівська чернігівська кам'яниця. Згодом (1929 р.) у львівському журналі «Нові шляхи» констатовалося: «З нагоди випуску нових французьких поштових марок, що викликали у французькій пресі гостру критику, а з боку мистецьких сил навіть протести, мистецький часопис «L'amur de l'art» (Paris. – 1929. – № 5) умістив статтю з негативною оцінкою нових марок і як зразок подав репродукції двох українських марок Г. Нарбута в 30 та 50 шагів, котрі могли бути «...класичним зразком простоти й декоративного оформлення поштового знаку». Таким чином, навіть мистецтвознавство Франції високо оцінило мистецький хист українського графіка [1552, с.105].

Г. Нарбут поставив перед собою мету віднайти популярний стиль, здатний поєднати український об'ємний зміст із якостями універсалу. В київський період змінюється техніка його виконання порівняно з петербурзьким. Це стало вже помітно з 26 травня 1918 р. – часу створення обкладинки літературно-мистецького журналу «Наше минуле». У її оформленні художник звернувся до традицій наших давніх стародруків, розмістивши в центрі композиції постать козака з рушницею. Це й же козацький образ був ним використаний згодом і в ескізах «Державного герба України» (1918 р.) та печатки Державного секретарства освіти. Тоді ж він розробив і ескіз печатки УАМ. За допомогою шрифтів і невеликих емблематичних віньеток у 1918 р. митець виконав оформлення книжок П. Зайцева «Оксана. Перше кохання Шевченка» та Г. Коваленка «Оповідання з української історії» [1552, с.104-105]. Ставши співавтором Державного герба і Державної печатки Української

держави, марок і кліше українських грошових знаків, це не завадило йому водночас стати ще й автором найвразливішого сатиричного образу старосвітського українського хуторянина Луки Гарбузова й карикатури «Пес Мочащий», спрямованих проти гетьмана П. Скоропадського [1934, с.400].

Багаторічний досвід допоміг художнику осмислити й опрацювати засоби і мотиви народного мистецтва, а крім того, використати можливості, які відкрилися в модерністичних течіях. Роботи художника 1919 та 1920 рр. становлять зовсім новий етап творчості. Широта художнього мислення, тонке відчуття потреб та імпульсів доби стали, очевидно, причиною того, що Г. Нарбут був здатний не лише втілити обдарування у власних творах, а й мав виняткову можливість виховати нову генерацію українських графіків на засадах давнього українського мистецтва та сформувати власну мистецьку школу, новий напрям у розвитку вітчизняного образотворчого мистецтва [1615, с.251].

Із 1919 р., за більшовицької влади в Києві, Г. Нарбут включився в розробку так зв. пролетарського стилю в оформленні книг та журналів. У його ключі виконав обкладинки журналів «Зори» (Київ.–1919.–№1), «Солнце труда» (Київ.–1919.–№1) «Мистецтво» (Київ.–1920.– №1), де використовував створений ним шрифт і систему комплексного оформлення видань, що стало взірцем для наступних поколінь художників української книги. Саме він у 1919 р. створив довершені зразки так званої промислової графіки у вигляді торгових марок «Видавнича марка Товариства Шкільної Освіти», «Видавнича марка Всеукраїнського Літературного Комітету», «Промислова марка Централу» [1552, с.154]. Тим же роком датуються його заставки «Поезія», «Селянка з дитиною», «Робітник» [771, с.31].

За наявними даними, влітку 1919 р., перебуваючи з друзями на зустрічі в будинку М. Бойчука, Г. Нарбут напився води з тифозними бактеріями, що й спричинило смертельну хворобу [1569, с.132]. За місяць до смерті «лежачи в ліжку, на рисувальній дошці» Георгій Нарбут виконав обкладинку до книги М. Зерова «Антологія римської поезії» [1610, с.24]. Можна вважати, що творча спадщина Г. Нарбута 1917–1920 рр. є однією з найбільш чисельних серед усіх

тогочасних українських художників [1786]. Вона нараховує сотні робіт (у деяких із них не вказана дата створення, ймовірно, це – 1917–1920 рр. – Ю.Т.). У його творчому доробку революційних років – ескіз обкладинки (б.д.), ескіз обкладинки до тижневика «Мистецтво» (1919 р.), вивіска канцелярії УАМ (1918 р.), «Вулиця в Чернігові» (1919 р.), таблички «Графічна художня майстерня Георгія Нарбута» (1919 р.), «Георгій Нарбут» (1918 р.) та ін.; заставка «Поезія» (до журналу «Мистецтво» (1919 р.) та ін.; обкладинка до збірки поезій В. Нарбута «Аллилуйя» (1919 р.); орнаментальний мотив (1919 р.); обкладинка до щомісячника «Народне господарство України» (1919 р.), вивіска майстерні Г. Нарбута (1919 р.); таблиця, зразок шрифту (б.д.); обкладинка до журналу «Солнце труда» (1919 р.); текст постанови про обрання Г. Нарбута професором УАМ (1918 р.); літера «И» (ілюстрація до «Абетки») (1917 р.); віньетка-маска (1920 р.); пейзаж з собакою (б.д.); фортуна (начерк постаті до збірки поезій В. Нарбута «Аллилуйя»); рисунки костюма (1918 р.); портрет Д. Щербаківського (силует) (1919 р.); портрет В. Модзалевського (силует) (1919 р.); «Воїн» (підготовчий рисунок до поеми І. Котляревського «Енеїда») (1920 р.); марка видавництва «Сіверянська думка» (1918 р.); заставка до книги «Л. Гарбузов» (1919 р.); «Сім'я художника» (1918 р.); обкладинка до журналу «Мистецтво» (1920 р.); обкладинка альманаха «Зори» (перший номер) (1919 р.); заставка до байки І. Крилова «Кошеня і шпак» (б.д.); ескіз обкладинки до книги «Л. Гарбузов» (1919 р.); проект печатки УАМ (б.д.); кінцівка (б.д.); проект медалі УАМ (б.д.); рисунок грошового знаку (б.д.); «Л. Гарбузов з дітьми» (силует), (б.д.); проект крісла для Державного сенату (1918 р.); заставка з пейзажем (б.д.); «Петропавловський собор» (б.д.); портрет В. Модзалевського (силует) (1919 р.); проект марки, (1917 р.); диплом про обрання Ф. Кричевського професором УАМ (б.д.); «Нарешті» (В. Модзалевський і П. Зайцев) (1918 р.); обкладинка журналу «Наше минуле» (перший номер) (1918 р.); портрет С. Таранушенка (1919 р.); ескіз грошової купюри УНР (незавершений) (1918 р.); військовик на коні (б.д.); орнаментальна рамка з гетьманськими гербами (1918 р.); проект печатки УАМ (1918 р.); диплом про

обрання О. Мурашка професором УАМ (1919 р.); проект печатки Державного сенату (1918 р.); Державний герб України (з гербами гетьманів, краєвидом) (1918 р.); Державний герб України (козак з рушницею) (1918 р.); герб Ханенків (карикатура) (1919 р.); «Вукозгод розігнано» (1919 р.); «Вукозгод. Шарж на Вукопис» (1919 р.); «Вукозгод відновляється 30 мая» (1919 р.); «Козак» (1918 р.); вбрання хорунжого (1918 р.); ескіз Державного герба України (незавершений) (1918 р.); марка на 40 шагів із портретом гетьмана П. Дорошенка (ескіз) (1918 р.); марка УНР на 20 шагів з портретом Г. Сковороди (1919 р.) [295-360].

За спогадами Р. Лісовського: «Не встаючи з ліжка, [Г. Нарбут] брав участь у всіх справах академічного життя, головно графічного відділу – як ректор, як професор, і давав вказівки своїм учням... Ще кілька днів перед його смертю довелося мені відвідати його в санаторію, і там перевів він коректу моєї обкладинки до поезій П. Тичини «Соняшні клярнети». Доносилася сильна гарматна стрілянина кругом Києва, наступали наші, а тут ми сиділи втрюх з його нерозлучним приятелем Мозолевським. Нарбут неначе віджив і з повною радісною надією прислухався до пострілів та казав, що ніяк не може діждатися наших. І не діждався: за кілька день, а саме 23 травня скінчилось після операції його молоде життя на 34-му році в повному розквіті творчих сил» [1331, с.189]. Сучасники Г. Нарбута (Д. Антонович, С. Голлербах, Д. Митрохін) високо визначили його місце в європейському образотворчому мистецтві [1569, с.133]. Отже, київський період – найрезультативніший у творчій біографії Г. Нарбута. Роботи митця 1917–1920 рр. засвідчили високу культуру автора – художника європейського масштабу [1910, с.380-381].

Продовжувачем ідей М. Бойчука стала його дружина С. Налепинська-Бойчук. Вона здобула художню освіту в професора ПАМ Я. Цюглінського, у мюнхенських і паризьких студіях. Їй імпонували традиції української барокової книжки, започатковані Г. Нарбутом [1930, с.416]. Із 1918 (1920?) р. в УАМ разом із М. Бойчуком почав активно співпрацювати Є. Сагайдачний, який здобув художню освіту в Петербурзі [1552, с.142; 1883, с.82]. Кваліфікованим

майстром авторської графіки, виконаної в техніці малюнку, став В. Седляр. У 1917–1920 рр. він навчався в Київському художньому училищі та УАМ (майстерня М. Бойчука) [1883, с.84]. (У 1919 р. брав участь у розписі Луцьких казарм) [1930, с.520]. На революційні роки випало становлення творчої особистості О. Судомори, випускника Лаврської іконописної майстерні, Київського художнього училища, учня І. Їжакевича. У 1918 р. молодий художник створив роботу «Замок» [407].

Представником Одеської школи графіки був В. Заузе – вихованець Московського Строганівського училища, член Товариства південноросійських художників [1552, с.119-120]. У 1918 р. він виконав цикл ліричних творів, серед них – композиції «Жінка, що годує курей», «Вечір», «Квітникарка», «Пейзаж», «Осінь. Парк», «Вечір», «Дерево на фоні гаю» та ін. [264-271]. У 1919 р. В. Заузе написав пейзаж «Фонтан». У 1917–1919 рр. митець працював викладачем Одеського комерційного училища, а з 1920 р. став викладачем Одеського художнього училища [1930, с.263]. Одним із активних графіків на західноукраїнських теренах у 1917–1921 рр. була О. Кульчицька, авторка робіт «Буря» (1917 р.), «Дніпровські хвилі» (1918–1924 рр.), портретів І. Франка, Я. Мудрого, «Автопортрет» (1917 р.), «Перемишль вночі», «Церковця у Великому біля Добромиля» (1920 р.) та ін. [289-293; 1337, с.11, 15].

Вагоме значення для подальшого відродження й розвою образотворчого мистецтва, особливо в Східній Україні, мали такі прикметні для екстремальних суспільно-історичних ситуацій явища, як агітаційно-масові форми, особливо плакат. В умовах загостреного воєнного, політико-економічного та ідеологічного протистояння окремих регіонів і суспільних груп, агітаційне мистецтво опинилося в сприятливій атмосфері для розвитку й набуло ознак ангажованого своєрідного мистецького феномена. Не випадково, як свідчить історія, спонтанне піднесення агітаційних форм мистецтва припадає на часи гострих протистоянь у суспільстві. Головне завдання художника в таких ситуаціях полягає у правильності політичної орієнтації, влучності й силі мистецької ідеї. Однак, якщо на територіях, підконтрольних більшовикам,

розвиток агітаційно-пропагандистських форм мистецтва послідовно й цілеспрямовано стимулювався як самим розвитком суспільства та державно-політичними заходами, то на західноукраїнських теренах і в діаспорі митці до них масово почали звертатися значно пізніше – у період загальної конфронтації міжнародних соціальних, політичних систем [1615, с.31].

У революційні роки (1917–1921) активного розвитку набуло театральне мистецтво. «Театральне життя, – згадував Б. Косарев, – билося через край. Відкривалися нові театри. Спектаклі супроводжувалися безкомпромісними дискусіями... Потрібно було розповісти правду про дійсність і захопити яскравим видовищем... У художника була особлива відповідальність...» [2055, с.192]. У Харкові з 1909 р. художником у театрі М. Синельникова та викладачем рисунку в місцевих гімназіях працював П. Андріяшев, випускник Петербурзького училища технічного малювання О. Штігліца, із 1920 р. – викладач Харківського художнього технікуму [1883, с.16]. Як театральний художник із 1918 р. шлях у мистецтво студенткою УАМ у майстерні В. Кричевського розпочала Н. Геркен-Русова [1641, с.136]. Із 1920 р. вона вдосконалювала мистецький фах в Італії, у м. Соренто, де впродовж квітня–листопада 1920 р. створила низку творів, зокрема, 2 етюди «Помпеї», 2 малюнки палацу в м. Кампо-Реале та ін. [481].

Талановитим художником театру став В. Меллер, який здобув фундаментальну мистецьку освіту: навчався в Київському художньому училищі, Женевській художній школі, Мюнхенській Академії мистецтв. У 1912–1914 рр. він мав можливість вивчати театральне мистецтво у Парижі, працюючи та експонуючи роботи в місцевих мистецьких салонах. У 1918 р. художник повернувся до Києва. Із 1919 р. митець почав цілеспрямовану роботу в театральному жанрі, працював у студіях Б. Ніжинської, у театрі ім. Т. Шевченка (головним художником) [152, арк.1-2]. Серед його творчого доробку 1917–1921 рр. – книжкова та станкова графіка. У 1920 р. він – професор УАМ, оформив журнал «Наша пісня», для якого створив обкладинку в нарбутівському стилі. У театральній роботі митець використовував

авангардизм, почав впроваджувати його під час оформлення постановок у хореографічній студії Б. Ніжинської. У кубофутуристичній традиції ним виконані ескізи костюмів до хореографічних вистав «Маски» (музика Ф. Шопена), «Ассірійські танці», «Блакитна танцівниця» (всі 1919 р.), вистави «Мазепа», «Воєвода» (обидві 1920 р.) [1552, с.164-165]. Впродовж 1919-1920 рр. художник виконав роботу «Композиція» [237]. Художник театру і кіно В. Мюллер після закінчення училища технічного рисунку О. Штігліца у м. Петербурзі з 1918 р. працював в Одесі [1883, с.68]. У 1920 р. він оформив художній фільм «Шведський сірник» [1930, с.415]. Широкий діапазон творчості характеризує й А. Петрицького [504, с.29]. Після закінчення Київського художнього училища з 1917 р. він працював у Київському театрі «Будинок інтермедії» [1883, с.76]. У цей час митець виконав розписи настінних панно «Будинку інтермедії», театру «Гротеск» [110, арк.1; 111, арк.1-3]. 1918 р. датується створений ним портрет В. Кричевського [376]. У 1918–1919 рр. А. Петрицький розробив ескізи декорацій і костюмів до театральних вистав та опер «Цар Едіп», «Тарас Бульба» та ін. [1552, с.164; 109, арк.1-2]. Його талант розкрився у портретному жанрі, краєвидах, натюрмортах. Із часом яскрава творчість цього художника зайняла місце поряд із такими видатними представниками світового мистецтва як Р. Гуттузо, Ф. Леже, П. Пікассо та ін. [1533, с.225]. Вже з перших серйозних творчих кроків, що випали на 1917–1921 рр., А. Петрицький започаткував нові шляхи розвитку національного образотворчого мистецтва, розробляючи оригінальні авторські жанри та художні концепції [1910, с.418]. Активним театральним художником був О. Хвостенко-Хвостов, який також зробив внесок у розвиток плаката, журнальної сатиричної графіки, працював у галузі книжкової ілюстрації та живопису. У 1917 р. він закінчив Московське училище живопису, скульптури та архітектури. Після переїзду до Києва у 1918 р. О. Хвостенко-Хвостов працював у майстерні-студії О. Екстер, де створив серію графічних творів [1552, с.161; 419; 420].

Встановлено факт активності у революційні роки низки професійних художників, творчість яких у галузі культури є маловідомою, недостатньо

дослідженою. Серед них – М. Бурк (футуристичний рисунок «Гамлет, принц датський» для III номера журналу «Елеас», 1919 р.), К. Єрмолін (футуристичний рисунок «Роздуми біля парадного» для III номера журналу «Елеас», 1919 р.), А. Іванова (вір «Пралю», 1919 р.), М. Ільїна («Деталь Михайлівського собору», 1919 р.), В. Кравченко («Вид Петрограда», 1918 р.), І. Лізак («Натюрморт», 1920 р.), В. Лебедєв («Жіночий портрет», 1917 р.), С. Миронов («Весна. Лавра», 1919 р.), А. Нюрнберг («Партизан», 1919 р., «Слухають оратора», 1920 р.), О. Радченко («Композиція з геометричних фігур», 1919 р.), А. Серєда (рекламна марка «Українфільму» 1918 р.), Б. Смирнов «На березі Дніпра, 1917 р.», Л. Хижинський («Ворота», 1918 р., «Надгробок», 1918 р., «Зірваний міст», 3 роботи, 1920 р.), невідомі автори («Портрет полковника Гурського на броненосці «Витязь», 1919 р., футуристичні малюнки для 3 номера журналу «Елеас», 1919 р.) [256; 258; 227; 272; 287; 234; 294; 363; 364; 378; 405; 406; 421-425; 361; 362; 458].

Револьюційний процес 1917–1921 рр. не був достатньо сприятливим для архітектурної творчості інтелігенції. Україна мала помітні успіхи не стільки в галузі архітектури, скульптури, скільки в монументальному живопису. Місцем роботи в 1917–1918 рр. для відомого скульптора П. Альошина, випускника ПАМ 1917 р., став м. Мурманськ, де в 1917–1918 рр. обіймав посаду головного архітектора. У 1918 р. він повернувся до Києва, проте в тогочасних умовах його творча активність розвитку не набула [1446, с.11]. Значною мірою це стосується й творчості знаменитого архітектора-модерніста В. Городецького, випускника ПАМ, автора архітектурних проєктів екстравагантних будівель у Києві до 1917 р. (у т. ч. й висококомфортного «Будинку з химерами»). Револьюційні роки не сприяли впровадженню в життя його творчих проєктів. Неприйняття більшовицької влади спонукали його 1920 р. до еміграції із Києва до Варшави [1446, с.120-122].

До когорти знаних українських архітекторів заслужено входив О. Вербицький – один із кращих випускників Петербурзького інституту цивільних інженерів. За його безпосередньою участю до 1917 р. у Києві були

збудовані Політехнічний інститут, оперний театр, житлові будинки, торгові центри, а також розроблені проекти багатьох будівель не лише в Києві, а і в інших регіонах. У 1919 р. він працював викладачем Київського архітектурного інституту [1987]. У 1917–1920 рр. архітектор розробив проектну документацію для спорудження нових приміщень в українському стилі, найвідомішими серед котрих є Міністерство шляхів по вул. Театральній у Києві (1919 р.) [78, арк.1-4; 80, арк.4]. Водночас О. Вербицький був обдарованим художником. 1918 р. датуються 8 його рисунків: «Будинок ігумена Києво-Печерської лаври», «Лавра», «Києво-Печерська лавра», «Вхід до церкви», «Церква Св. Василя Великого», «Києво-Печерська лавра», «Лаврський будинок», «Лавра» [79, арк.2, 4, 6, 8-12].

Кваліфікованим архітектором був М. Даміловський, випускник Петербурзького інституту цивільних інженерів, викладач політехнічного та архітектурного інститутів у Києві, автор залізничних будівель, споруд у Києві та інших регіонах. Із липня 1918 р. до встановлення більшовицької влади в столиці він – головний архітектор Департаменту нових будівель Міністерства шляхів сполучення України, згодом – старший архітектор залізничного відділу Комітету державних будівель України. Наприкінці 1918 р. М. Даміловський взяв активну участь в організації Київського архітектурного інституту, працював тут на посаді професора, суміщаючи практичну роботу з науково-педагогічною діяльністю [95, арк.1-2]. У зв'язку з близьким знайомством із художником С. Васильківським на спільній роботі у Харкові до 1917 р., після смерті художника у вересні 1918 р. він розробив проект його надмогильного пам'ятника [94, арк.7, 19]. Відомі малюнки М. Даміловського 1920 р.: «Зображення Софіївської кафедри», «Бурса при Софіївській кафедрі», «Київське Софіївське духовне училище» [94, арк.23, 24, 42].

У революційний час творчо працював І. Моргилевський, випускник Київського політехнічного інституту 1918 р., асистент професора Б. Лисіна в Київській будівельній школі, впродовж липня 1918 р.–січня 1919 р. – фахівець з обміру та дослідження пам'яток старої архітектури відділу охорони пам'яток

старовини й мистецтва Головного управління мистецтва та національної культури МНО [2021]. У 1917 р. І. Моргилевський підготував дослідження з історії забудови мм. Кандалакші, Мурманська, Петрозаводська, морської бази у Вардо (Норвегія) [98, арк.1-58]. У революційні роки він брав участь у роботі професійного союзу художників м. Києва [97, арк.1]. Бракує інформації про архітектурну творчість у досліджуваний період В. Рикова, випускника ПАМ, автора графічної роботи «Вулиця в Алупці» (1920 р.) [379].

У 1917–1921 рр. художня інтелігенція досягла успіхів у мистецтві скульптури. Українська скульптура ХХ ст. відображала суперечливі соціокультурні процеси. В її розвитку простежувалися такі головні тенденції: 1) неоакадемізм; 2) традиціоналізм; 3) авангард; 4) соціалістичний реалізм. На думку О. Федорука, майстерня монументального малярства М. Бойчука швидко й успішно переросла в школу національної культури [1615, с.29]. На теренах Наддніпрянщини в революційні часи творчо працювали скульптори Ф. Балавенський, Б. Едуардс (Едвардс) та ін. Ф. Балавенський навчався в рисувальній школі М. Мурашка та ПАМ. У 1917–1920 рр. він викладав у Київському художньому училищі, працював, переважно, в галузі портретної та декоративно-монументальної скульптури [1883, с.17]. У період денікінської окупації Києва в серпні 1919 р. був розбитий бюст Т. Шевченка, виготовлений скульптором того ж року [1977]. У 1917 р. із Петрограда до Харкова прибула скульптор Л. Блох, уродженка м. Кременчука, випускниця школи Товариства заохочування мистецтв у м. Петрограді, учениця О. Родена. Провідний жанр її творчості – скульптурний портрет [1883, с.22]. На революційні роки випало становлення творчої особистості скульптора-одесита М. Гельмана. У революційні роки разом з М. Шехтманом М. Гельман створив пам'ятник К. Марксу, встановлений у м. Одесі (проект мав ряд недоліків, був створений у стислі строки, поставлений на класичному постаменті тільки-но зруйнованого монументу Катерині II). Поєднання несумісних форм сьогодні викликає здивування, але тоді це був один із перших в Україні пам'ятників, споруджених за ідеологічним планом монументальної пропаганди. Із 1920 р. М. Гельман –

викладач Одеських державних художніх виробничих майстерень [1707, с.128]. Скульптор Б. Едуардс (Едвардс) художню освіту здобував в Одеській рисувальній школі та ПАМ, академіком якої став 1915 р. Він професійно опанував технічні засоби в різних скульптурних матеріалах, складну техніку бронзового лиття. Його творчість носила пізньоакадемічний характер, властивий на той час багатьом скульпторам. Митець емігрував із України в 1919 р. [1533, с.186]. Спеціальної художньої освіти не мав Л. Позен, однак це не завадило йому досягнути професійного визнання і стати членом ПАМ. Більшість його творів – невеликі за розміром станкові скульптури виставкового плану, створені з воску й відлиті в бронзі, що мають народний характер [1930, с.465].

Естетика українського орнаменту зумовила світосприйняття й мистецьку творчість М. Гаврилка. Він – вихованець Миргородської школи ужиткового мистецтва, навчався в Петербурзькому художньо-промисловому училищі Штігліца, Краківській академії красних мистецтв, працював у Парижі (майстерня Е. Бурделя). Донедавна його біографія мала «викривлений» характер. Громадськість, мистецтвознавці тривалий час нічого не знали про участь митця в Першій світовій війні у складі легіону УСС, перебування та роботу в Фрайштадтському таборі для військовополонених, службу старшиною Сірої дивізії, командування загоном армії УНР на Чернігівщині. Наприкінці громадянської війни він повернувся до Полтави, де працював над створенням пам'ятника Т. Шевченку для Харкова. У 1920 р. митець виконав барельєф-медальйон і погруддя Т. Шевченка для Полтавського театру. (Обставини роботи над бюстом див.: Соловей Д. Розгром Полтави [1342, с.172]). У 1919–1920 рр. (дата визначена нами) він написав графічний портрет А. Жука, представника дипломатичної місії УНР у м. Відень [480]. Як керівник антибільшовицького повстання на Диканьщині він був страчений більшовиками в Полтаві [1533, с.188; 1988].

На революційні роки випало становлення скульптора І. Севери, котрий у 1918 р. закінчив вище художнє училище при ПАМ, а з 1919 р. продовжив

навчання в Празькій Академії мистецтв, згодом – у Римі. Його педагогами були відомі скульптори: В. Беклемішев, Г. Залеман, Я. Шгурза, Е. Феррарі [1936, с.312; 106, арк.1]. У жанрі станкової пластики працювала Є. Трипільська. Художню освіту здобула у Петербурзі й Парижі. В її творчості домінував національний колорит, приваблювали також модерністські традиції [1533, с.188]. Творчістю революційної доби вона започаткувала національний характер української скульптури. У 1917 р. створила експозицію «Жартує», 1918 р. – «На ярмарку» [1930, с.586; 2044].

Авангардові тенденції в українській скульптурі активізувалися під впливом творчих зв'язків українських митців з художніми осередками Європи. Видатним представником художнього авангарду ХХ ст. став український скульптор О. Архипенко. Творче становлення митця відбувалося в період піднесення національної школи пластики 1910–1920 рр. та поширення кубізму в художній практиці європейських країн. Упродовж 1902–1905 рр. він навчався в Київському художньому училищі, де приваблювали заняття в класі скульптури під керівництвом талановитого італійського митця Салія Еліо – монументаліста, автора пластичного декору ряду київських споруд. О. Архипенко – один із законодавців світового мистецтва ХХ ст., він першим застосував кубічну форму в скульптурі [1837, с.56]. 1917 р. датуються його скульптури «Жінка в кімнаті», «Жінка навколішках», «Фігура, що стоїть» [1882, с.316], «Купальниця», «Солдат іде»; 1918 р. – «Жінка». У 1920 р. він створив експозицію з поєднанням мальованого дерева та листового металу «Дві жінки» [1837, с.61], композицію «Сидяча геометрична фігура». Практичну розробку створених ним засад філософії нового мистецтва скульптор надав роботам, які експонував 1920 р. на Бієнале у Венеції [1615, с.323-325]. У цілому, творча спадщина О. Архипенка складає понад тисячу творів, які переважно зберігаються в музеях і колекціях світу (значна частина з них створена в революційні роки). Із його діяльністю пов'язані початки експресіонізму, конструктивізму, а також й інші мистецькі напрями [1533, с.192-195]. Саме О. Архипенко відкрив і обґрунтував принципи рухомого

малярства, сконструював і обґрунтував особливий механізм – «архипентуру» [1976]. Вже 1923 р. провідні мистецтвознавці світу визнали його «...найбільшим скульптором від часів Родена» [1837, с.59].

В Україні після 1920 р. почав поширюватися стиль конструктивізму, що відкинув будь-який скульптурний декор будівлі як непотрібний елемент. Споруди зі скла й бетону не залишали місця для пластики. Скульптори займалися переважно пам'ятниками та станковою скульптурою виставкового плану. Скульптура за таких умов набула виразного політико-агітаційного характеру, що негативно позначилося на художньому рівні творів. На базі промислів простежується тиражування станкової скульптури, є окремі приклади виготовлення станкових бюстів (зокрема, у Глинській школі створено бюст Т. Шевченка великих розмірів, встановлений 1920 р. навпроти цього ж навчального закладу) [1882, с.357]. Новаторські пошуки характеризували українських митців, які в 1917–1921 рр. працювали в галузі виставкової скульптури. До них належить П. Мітковицер, який закінчив Одеське художнє училище у 1909 р., навчався в Парижі у видатного скульптора О. Родена. Після повернення в Україну він викладав в Одеському художньому училищі, виконував імпресіоністичні скульптури з нахилом до монументалізму [1533, с.198]. Під впливом О. Родена перебував і скульптор В. Іщенко, котрий створював скульптурні композиції символічного змісту з відчутними мотивами імпресіонізму [1533, с.198]. Скульптор (Бер)-Шимон Б. Кратко (Кратка) після закінчення Варшавської школи красних мистецтв у 1919 р. прибув до України. У 1920 р. він викладав у Харківському художньому інституті. В його творчості також простежуються імпресіоністичні мотиви [1533, с.198]. Високопрофесійна творчість у різних скульптурних жанрах характерна для І. Кавалерідзе. Митець здобув фундаментальну освіту: навчався в Київському художньому училищі, ПАМ, приватній студії у Парижі. У жанрі монументальної скульптури особливою його гордістю став пам'ятник княгині Ользі у Києві, демонтований згідно з рішенням радянської влади 1919 р. [1533, с.199, 201]. У реалістичній

манері І. Кавалерідзе виконав пам'ятник Т. Шевченку, встановленому 1918 р. у м. Ромни на Полтавщині [145, арк.1].

Культуротворча діяльність інтелігенції сприяла активізації цієї ініціативи і в середовищі народних мас. Так, досить промовистим став факт створення унікального скельного барельєфу Т. Шевченка над р. Дністер 12 червня 1920 р. скульптором-аматором С. Сліпухою поблизу с. Лядава Могилів-Подільського повіту Подільської губернії, що з часом стало народною «легендою» [1615, с.348]. Таким чином, патріотичними починаннями характеризувалася ініціатива не лише професійних митців, а й пересічних громадян. Промовистим, показовим є факт звернення 3 травня 1917 р. солдата діючої армії А. Ховрюченка до УЦР з пропозицією подарувати скульптуру «Війна і мир» одному з музеїв Києва [60, арк.30-31].

Розвиток архітектурної галузі гальмувався об'єктивними перешкодами громадянської війни. Прикладом національного патріотизму може слугувати позиція В. Січинського. Упродовж 1912–1917 рр. він здобував вищу архітектурну освіту в Петербурзькому інституті цивільних інженерів. У 1917 р. В. Січинський експонував свої роботи на архітектурній виставці в Харкові та був обраний членом місцевого літературно-художнього товариства. За допомогою приват-доцента інституту К. Широцького він підготував два альбоми світлин архітектурних пам'яток України й таким чином зорієнтувався на дослідження національного зодчества. Після закінчення із золотою медаллю інституту В. Січинського залишали на посаді асистента, але з проголошенням УНР він повернувся до Києва й став популяризатором української культури та вітчизняного архітектурного стилю [1362, с.34-36]. Із наближенням до столиці більшовицьких військ він переїхав до рідного Кам'янця-Подільського, де з 11 травня 1918 р. працював на посаді архітектора шкільного відділу Подільської губернської управи. При виготовленні власних або розгляді чужих проектів молодий архітектор намагався насамперед зберегти в них існуючі або доповнити українські національні традиції. Влітку 1918 р. В. Січинський здійснив обстеження й зняв точні обміри Кам'янець-Подільської фортеці та

виготовив проект її реставрації, який відправив М. Біляшівському. У той час він підтримував зв'язки з Київським архітектурним інститутом, сприяв комплектації архітектурними виданнями вузівської бібліотеки, слухав курс лекцій з історії мистецтва та історії України в місцевому КПДУУ [1362, с.37].

Револьюційна доба сприяла активізації творчого пошуку молодого покоління митців. З інтересом включалися в творчу роботу К. Єлева, Л. Лозовський, Г. Нерода, І. Падалка, О. Павленко, А. Петрицький, О. Саєнко, А. Стахов, З. Толкачов, Л. Хижинський та ін., які працювали з досвідченими фахівцями: М. Бойчуком, М. Бурачком, М. Жуком, Л. Крамаренком, В. і Ф. Кричевськими, Ю. Михайлівим, О. Мурашком, С. Прохоровим, М. Самокишем, С. Світославським, І. Селезньовим, О. Сластьоном, І. Трушем та ін. [1934, с.400; 400].

Цілком обґрунтовано можна констатувати про наявність зв'язків між мистецьким середовищем Наддніпрянської та Наддністрянської України. Їх активізації сприяли етнічна приналежність до української нації та активізація державотворчих процесів у 1917–1921 рр. в Україні. Ці тенденції набули динаміки відразу після початку революції 1917 р., спостерігалися в часи УЦР, гетьманату П. Скоропадського та Директорії (особливо активно в період злуки УНР і ЗУНР). Однак не можна твердити про їх масовий характер і стабільну державну підтримку. Вони здебільшого носили особистий формат. Встановлено факти взаємної присутності художніх робіт галичан і наддніпрянців на виставках у Львові та Києві. Успіху такої співпраці перешкодив несприятливий хід воєнно-політичних подій та розвиток Української революції. Провідне місце в культурному житті Львова 1917–1921 рр. посідали І. Труш, О. Новаківський, М. Осінчук, М. Сосенко та ін.; перспективним талантом виділялася О. Кульчицька.

Крім Львова, у 1917–1921 рр. мистецький рух зазнав активізації і на Закарпатті та Буковині. Основоположниками Закарпатської художньої школи були Й. Бокшай, А. Ерделі та Е. Грабовський. Художником-графіком МНО УНР в 1919–1920 рр. працював студент Краківської Академії мистецтв

М. Анастасієвський [1837, с.35]. У Наддніпрянській Україні в той час трудилися буковинці М. Івасюк та його наставник Ю. Пігуляк. Зокрема, М. Івасюк (навчався у Віденській і Мюнхенській Академіях мистецтв) був висококласним майстром історичного жанру на теми національно-визвольної боротьби. Йому належить загальноулюблене серед українського народу полотно «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ» (робота над ним тривала з 1892 по 1912 рр.) [45, арк.1-3]. Після повалення самодержавства в 1917 р. М. Івасюк повернувся до Києва із Ростова-на-Дону, куди був засланий російським урядом. Він намалював портрет Т. Шевченка до проведення 26 квітня 1917 р. шевченківського вечора українською громадою у м. Ростові-на-Дону [1113]. За УЦР художник звернувся до МНО з проханням надати йому фінансову допомогу для поїздки в Москву, щоб перевезти до Києва картину «В'їзд Богдана Хмельницького в Київ» [54, арк.16]. Із 1919 р. митець проживав у м. Львові, потім – у м. Чернівцях, де працював в ательє професора Євсебія Ліпещького, одного з видатних художників Буковини; виконав тоді 2 портрети І. Богуна. У 1919 р. уряд Директорії доручив М. Івасюку створити кліше оригіналів поштових марок УНР. За його ескізами випустили 6 марок номіналами 2 гривні (зображення українки з жовто-блакитним прапором на яскраво-фіалковому фоні), 3 гривні (українська хата), 30 гривень (П. Полуботок у в'язниці), 50 гривень (козак-бандурист), 80 гривень (запорозькі байдарки в морі), 200 гривень (вітряк) [1446, с.170-172]. Їх надрукували у Військовому географічному інституті у м. Відень у 1920 р. [1505, с.11-12].

У силу різноманітних життєвих обставин чимало українських художників жили й творили в різних країнах. Частина з них опинилася там ще до революційних подій 1917 р., інші вибули за межі України вже в ході Першої світової війни та революції 1917–1921 рр. Місцем їхнього проживання й діяльності стали Росія, європейські держави, США, Канада та інші країни. З-поміж відомих російських художників-живописців, які за походженням або місцем діяльності на 1917 р. були пов'язані з Україною, був І. Рєпін, уродженець м. Чугуєва, українець по материнській лінії. Набувши статусу

митця європейського виміру, він часто відвідував рідні місця [1474, с.4]. Провідною темою його творчості стала історія та народне життя українців. Тому й не дивно, що значна частина творчості І. Рєпіна належить історії українського мистецтва. Він виховав чимало художників із України, сформував творчі орієнтири українських живописців у ділянці історичного жанру (С. Васильківський, Г. Крушевський, О. Мурашко, О. Сластьон, М. Самокиш) [1533, с.215]. У тогочасній періодиці зазначалося його українське коріння, козацьке походження, наголошувалося на внеску в українську культуру створенням таких шедеврів, як «Хресний хід», «Бурлаки», «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Дуель», «Гайдамака» та ін. Своїми творами І. Рєпін «високо підніс живопис», «новим словом в штуці був його знаменитий широкий мазок» [1110].

До художників, котрі наголошували на причетності до України, на українському походженні, належить і К. Малевич – всесвітньо відомий авангардист, засновник супрематизму, автор знаменитого «Чорного квадрата» [1533, с.225-227]. Уродженець Києва, випускник Київської рисувальної школи М. Мурашка і Московського училища живопису, архітектури та скульптури, у 1917–1920 рр. він жив і працював у м. Москва, Петроград, Вітебськ [1883, с.62]. К. Малевич у революційні роки заявив про себе як представник «лівого напрямку». У 1917 р. він викладав у Московських державних вільних художніх майстернях, у 1918 р. – в Петроградських державних вільних майстернях, куди почав запрошувати «металістів і текстильників» для навчання своєму авторському стилю. У цих містах художник домогся відкриття музеїв нового типу, де були б представлені полотна авангардистів. Плани К. Малевича відповідали духу революційного часу і пошуку альтернативи «старому» мистецтву: у 1920 р. митець створив у м. Вітебську об'єднання художників «Утверджувачі нового мистецтва» (проіснувало як на той час досить довго – до 1928 р.), завданням котрого стало навчання митців супрематизму й оновлення культури [1446, с.273].

Не поривав зв'язків із Україною художник-графік, уродженець м. Проскурова Г. Верейський, випускник Харківської студії Е. Шрейдера (1905 р.) [1930, с.111]. Під час революції художник проживав у Петрограді, де й побачили світ твори, датовані 1917–1920 рр.: живописний портрет батька (1920 р.) низка графічних праць: «Портрет Ксенії Інокентіївни Воїнової» (можливо, Р. Нотгафт –?) (1920 р.), «Портрет молодої людини на стільці» (1917–1918 рр.), «Портрет невідомого в кріслі» (1917–1918 рр.), «Відпочинок» (1918 р.), «Дерево, осінь» (1918 р.), «За шиттям» (1918 р.), «Зимовий етюд» (1917 р.), «Репетиція» (1919 р.), «Хлопчик, що сидить» (1918 р.). Крім того, велику кількість ескізів, графічних рисунків на сторінках двох альбомів митець виконав олівцем, пером, аквареллю. Художньою довершеністю характеризуються такі його твори, як «Чоловік з конем», «Квіти», «Пейзаж», «Ліс», «Ліхтар», «Сутінки» (всі – 1917 р.) [456; 461-476; 1800].

У 1917 р. у м. Москва була видана книга українського художника, сумчанина О. Грищенка «Русская икона как искусство живописи» [1930, с.189], ав 1919 р. там же відбулася перша персональна виставка митця. Дослідження теми візантійської ікони привели 1919 р. його до м. Константинополя, де навчався у відомого американського візантиста Т. Вітмора [1837, с.151]. Його спогади про 1919–1920 рр. характеризують життя й діяльність представників творчої еміграції за кордоном. Мистецька спадщина О. Грищенка турецького періоду – понад 40 праць [1325, с.253, 258]. Тоді ж художник створив такі роботи, як «Натюрморт» (1915–1918 рр.), «Турчанка» (1919 р.), «Туркенья в чарчафі» (1920 р.), «Дах над Св. Софією» (1920 р.), «Турчанка» (1920 р.) [223-226; 257]. Із Черкащини походив В. Замирайло – графік і художник театру, який після здобуття мистецької освіти жив і працював у Москві, пізніше – у Петербурзі; у 1885–1890 рр. брав участь у розписах Володимирського собору у Києві [1883, с.42]. У 1919 р. В. Замирайло створив сценографію до опери С. Рубінштейна «Демон», 1920 р. – картину під однойменною назвою [1930, с.258]. Після закінчення спочатку Київської рисувальної школи М. Мурашка, а згодом Московського училища живопису, архітектури та скульптури у Москві

працював уродженець Київщини, живописець О. Моравов [1883, с.67]. У м. Москва також проживав харків'янин О. Шевченко, випускник російських мистецьких вузів, учасник багатьох виставок [1883, с.98]. Прикладом вдалого поєднання в творах принципів академізму з реалістичною спрямованістю передвижництва є творчість уродженця Катеринославщини, академіка ПАМ В. Беклемішева, який жив і працював у Росії. У малих скульптурних формах відомі його портретні статуетки «Бояришня», «Балерина В.П. Фокіна» (обидві 1917 р.). Прихильність скульптора до реалістичних принципів слугувала мотивом його вступу 1917 р. до Товариства пересувних художніх виставок [1615, с.296].

Як театральний художник у Європі прославився М. Андрієнко-Нечитайло [1603]. Одесит за походженням, проживав у Херсоні, мистецьку освіту здобув у Петербурзі. У 1915–1917 рр. митець брав участь у петербурзьких виставках «Современное искусство». [1657, с.15]. Він був учнем О. Екстер, цікавився західноєвропейським, зокрема скандинавським мистецтвом [1905, с.26]. Визнання художньої майстерності відбулося 1918–1919 рр. в Одеському камерному театрі під керівництвом К. Міклашевського (оформлення вистави «Електра» Г. фон Гофманстала) [1930, с.25]. В Одесі художник працював до весни 1919 р. У листопаді 1918 р. митець взяв участь у 28-ій осінній художній виставці Товариства південноросійських художників, що відкрилася 14 жовтня в Музеї пластичних мистецтв. Його роботи, подані на виставку з деяким запізненням, здобули позитивну характеристику мистецтвознавців, зокрема П. Вержанського, котрий відзначив високий рівень кольорової графіки на прикладі «Куточка решітки» [1443, с.77]. У революційні роки у Херсоні він познайомився з талановитим інженером-архітектором, колекціонером В. Пещанським, котрий зацікавив його як архітектурою, так і старовинним українським мистецтвом. Саме за короткий час творчої роботи в м. Києві, Херсоні й Одесі (1918–1919 рр.), М. Андрієнко-Нечитайло сформувався як оригінальний художник із міцним національним підґрунтям. Національні традиції в його роботах щільно переплелися з естетичними засадами провідних

художніх течій того часу – кубізмом, імпресіонізмом і частково супрематизмом [1747, с.53]. У книзі С. Сильванського «Старий Херсон» було розміщено його графічні роботи «Будинок з урнами на Богородичній», «Стара різьба» (1918 р.). 1918–1919 рр. датовані створені ним у Херсоні екслібриси М. Бунцельмана, Х. Дувартжоглу, книжковий знак Фані Воробейчик [1524, с.91]. Напередодні еміграції із України в грудні 1920 р. М. Андрієнко-Нечитайло подарував В. Пещанському його портрет [1588, с.81, 83]. У 1920 р. для Королівської опери м. Бухареста (Руайяль) М. Андрієнко-Нечитайло створив декорації й костюми до балету Ріккардо Дріго «Мільйони Арлекіна» у постановці М. Романова. Це – одна з найхарактерніших його робіт не лише румунського періоду, а й усієї театральної діяльності [1532, с.46]. У 1921–1922 рр. художник працював у театрах Праги, із 1924 р. – м. Парижі [1930, с.25].

У Франції, в Парижі, прожив більшу частину життя й В. Баранов-Росіне, уродженець Херсона. Навчався він в Одеському художньому училищі, ПАМ, із 1910 р. жив і працював у Парижі, потім у Норвегії. У 1914 р. художник виїхав до Росії, а 1925 р. знову, вже остаточно, повернувся до Франції [1552, с.196]. У 1918 р. у Петрограді митець відкрив майстерню в приміщенні ПАМ, брав участь в авангардному русі [1978]. Із початком Першої світової війни як лінійний старшина воював у лавах російської армії полтавчанин М. Бутович. Потрапивши в полон і перебуваючи в Австрії, він почав ілюструвати «Енеїду» І. Котляревського. Після повернення в Україну М. Бутович воював уже в складі армії УНР і знову пройшов шлях до інтернування в таборах у Польщі, де редагував, ілюстрував рукописний гумористичний журнал «Дуля долі», а згодом поповнив лави української еміграції у Празі [1837, с.101]. За підтримки Української дипломатичної місії у Берліні в революційний час розпочав здобувати мистецьку освіту уродженець Катеринославщини М. Глущенко, майбутній український живописець [856, с.62]. Там він створив автопортрет, портрет В. Винниченка та ін. твори [92, арк.6, 13а].

У Парижі Українську революцію в 1917 р. зустріла С. Левицька – уродженка Поділля, учениця С. Світославського, випускниця мистецької

паризької школи Еколь де Базар. Із метою популяризації національної культури в Європі вона виявила ініціативу ознайомити французів із описом України та її звичаїв. Із цією метою С. Левицька самотужки переклала французькою мовою «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя й підготувала до видання власні ілюстрації. (Книга вийшла друком у 1921 р. і становить бібліографічну рідкість). У 1919 р. художниця створила лінорит «Визволення України», на якому козак, поборовши двоголового орла, атакує білого [1837, с.283-285]. За кордоном у Берліні в революційні часи проживав і трудився уродженець Чернігівщини В. Малютин, один із найдосконаліших знавців техніки бронзи та медальєрства. Із 1919 р. у Польщі у м. Лодзь художником місцевого театру та архітектурно-проектного бюро працював З. Подушко – виходець із Донеччини, випускник Київського художнього училища та ПАМ [1930, с.465]. У 1917 р. він створив картину «Гуцул зі стадом на світанку» [459].

Окрему групу художників представляють ті з них, котрі брали участь у воєнних діях Першої світової війни, потрапили в полон, а після звільнення проживали в країнах Європи. Творчий доробок цієї категорії представлений роботами таких митців, як П. Баранецький («Панцирний потяг «Вільна Україна» на станції Чесноківка (Чернігівщина), 3/1/918», 1920 р.), М. Битинський (етюд до картини «1917 рік», 1920 р.–?), П. Громницький («Німецьке Яблонне. Сірий день в таборі», «Німецьке Яблонне. Табір», «Старий Сміховський цвинтар», всі – 1920 р.), І. Іванець («Чоловічий портрет», «Воїн УГА», «Портрет чоловіка» (д-р Чумак–?), «Портрет військовика з люлькою», всі – 1920 р.), В. Кобринський («Розмова за столом», 1919 р.), С. Колядинський («Дівчина в українському костюмі», 5 етюдів «Жіночі зображення », всі – 1919 р.), О. Пастернак («Герб і його два слова», «Спосіб укладання слів», всі – 1920 р.), В. Петрук («В чотирикутнику смерті», «Розлука») та ін. [477; 478; 482-487; 1778].

Отже, українське образотворче мистецтво 1917–1921 рр. було цілісним, принципово новим явищем в історії української культури. Художня інтелігенція виступила творцем нових творів, виконаних у різних техніках на

різнопланову тематику, зокрема й викликану революційними подіями. Важливим чинником розвитку образотворчого мистецтва революційної доби стала взаємодія не лише наддніпрянських і західноукраїнських художників, а й взаємозв'язок між українськими, російськими, польськими митцями. Центрами мистецького життя Наддніпрянщини були м. Київ, Одеса, Харків, Західної України – м. Львів, Ужгород, Чернівці. Саме тут концентрувалися кадри мистецької інтелігенції, працювали художні навчальні заклади, функціонували художні музеї, відбувалися мистецькі виставки. Упродовж революційного періоду 1917–1921 рр. за умов нестабільної політичної, воєнної, соціально-економічної ситуації в УНР і Українській державі мистецька інтелігенція зуміла вивести українське образотворче мистецтво на передові позиції в Європі. Цьому сприяли тісні міжособистісні зв'язки українських митців із провідними мистецькими центрами Італії, Німеччини, Польщі, Росії, Франції, сформованими ще напередодні початку революції в 1917 р. Успішному розвитку образотворчого мистецтва сприяв високий фаховий та інтелектуальний рівень художників, багато хто з них закінчив не лише провідні українські художні навчальні заклади, а й кращі школи й академії європейських країн, пройшли закордонне стажування та мали великий досвід практичної роботи. Однак деструктивний характер революційних змін не сприяв їх збереженню, налагодженню, поширенню, підтримці державною владою.

У ході боротьби за владу діяльність українських художників часто залишилася поза увагою урядових, державних структур. Пріоритети надавалися політичній, військовій, соціально-економічній сферам. Гуманітарна галузь, у т.ч. й образотворче мистецтво, розвивалися завдяки ініціативі інтелігенції, при підтримці громадськості. На розвиток галузі негативно впливало незадовільне фінансування мистецьких проєктів, оцінки роботи художників державою, слабка матеріальна база, низький рівень, а подекуди й цілковита відсутність заробітної платні. Після встановлення більшовицької влади мистецька інтелігенція, що не вдалася до еміграції, у своїй переважній більшості була змушена піти на співпрацю з більшовиками. Тема національно-культурного

відродження на довгі десятиліття в радянській Україні опинилася під офіційною забороною.

5.2 Дослідження мистецтвознавців з образотворчого мистецтва

Паралельно з літературною критикою в 1917–1921 рр. нового імпульсу, спричиненого національно-культурним відродженням, відчуло й мистецтвознавство, котре на початку ХХ ст., за твердженням Є. Антоновича та І. Удріс, не встигло розв'язати найскладнішого завдання – синтетичної побудови загальної історії українського мистецтва. Однак серйозні кроки в цьому напрямі були здійснені. Зокрема, К. Широцький на основі попередніх розрізнених праць написав тритомну загальну історію українського мистецтва. Таким чином, можна констатувати появу на початку ХХ ст., насамперед, київської наукової школи українського мистецтвознавства. Довготривала підготовча праця, здійснена її представниками, створила передумови для успішного розвитку мистецтвознавчої науки в наступні часи [1358, с.234]. Сприятливою для мистецтвознавства стала активізація наукової зацікавленості українським мистецтвом у Київському та Харківському університетах, а вчені Новоросійського університету зосереджувалися переважно на вивченні античного періоду Причорномор'я та Півдня України. Дещо інакше склалася ситуація у Львівському та Чернівецькому університетах. Українське мистецтвознавство було взаємопов'язане з розвитком і станом образотворчого мистецтва, архітектури та інших галузей мистецтва, який склався в Україні. Початок революції в 1917 р. спричинив якісні зміни в мистецькій сфері, які відбилися в мистецтвознавчих розвідках вітчизняних дослідників.

Постійне зацікавлення українською образотворчою старовиною простежується в діяльності М. Сумцова. Про зацікавленість ученого проблемою вивчення українського образотворчого мистецтва свідчить його стаття «До Всеросійського з'їзду художників», делегатом котрого він був обраний від Харківського університету [1128]. На вимогу секретаря УАН А. Кримського від

1 січня 1919 р. у зв'язку з обранням дійсним членом УАН (1918 р.), він подав список із 814 наукових праць [167]. За 1917–1920 рр. учений підготував до видання і надрукував понад 50 праць [1595, с.18]. Серед них актуальністю виділяються такі роботи, як «Вага і краса української народної поезії», «Памяти С. И. Васильковского», «Пушкин и Шевченко», «Чествование памяти Потебни в Армении» (1917 р.), «Історичні зразки українського літературного єднання», «Начерк розвитку української літературної мови», «Пам'яті Нечуй-Левицького», «Слобожане: історико-етнографічна розвідка», «Слобожанщина і Шевченко», «Хрестоматія по українській літературі» (1918 р.), «Пантелеймон Куліш» (1919 р.) та ін. [1742-1746; 2041; 1595, с.119-121].

Наукова діяльність Ф. Шміта, завідувача кафедри історії і теорії мистецтва Харківського університету, зосереджувалася на загальних питаннях соціології, психології, теорії мистецтва, проблемах музеєзнавства. У травні 1918 р. газета «Наш день» надрукувала два його відгуки про виставку «Союзу мистецтв» із критичними зауваженнями про експоновані роботи художників «Союзу Семи», котрі спричинили появу в журналі «Колосья» відкритого листа-протесту «Сімки». 28 січня 1919 р. Ф. Шміт написав мистецтвознавчу статтю для «Збірника нового мистецтва» [2055, с.74]. У 1919 р. з'явився його ґрунтовний нарис з теорії мистецтва «Искусство – его психология, его стилистика, его эволюция» [1884]. Дослідник створив одну з перших вітчизняну синтетичну історію мистецтва, яка викликала неоднозначний суспільний резонанс. Того ж 1919 р. вийшло ще одне дослідження мистецтвознавця «Искусство древней Руси-Украины» [1885]. Автор писав: «Жоден народ у світі не забув так ґрунтовно свого минулого, не втратив з минулим так рішуче всі свої зв'язки, не демонструє до пам'ятників своєї рідної старовини такого цілковитого байдужжя, як ми, знизу доверху...» [1650, с.106]. У рецензії на неї «В защиту национальной святыни» від 3 серпня 1919 р. О. Білецький зазначив, що «...книжка писалася «в страшні часи» безвихідного становища нашого політичного життя... Влітку 1918 року не всі могли в це вірити: Україна відхрещувалася від Русі [Росії], як від злого привида...» [522]. У

період «червоного терору» Ф. Шміта заарештували більшовики із обвинуваченням за підписання влітку 1919 р. у часи денікінської окупації Харкова «Звернення вчених Півдня Росії до вчених Західної Європи». Рішенням трибуналу він одержав умовний термін покарання [1650, с.127]. У лютому-березні 1920 р. в журналі «Пути творчества» Ф. Шміт надрукував статтю про «Сборник нового искусства», одним із авторів котрого він був [2055, с.74]. За рекомендацією Ф. Шміта при кафедрі теорії й історії мистецтв Харківського університету для підготовки до викладацької діяльності на посаді асистента красних мистецтв і старожитностей у 1917 р. працював випускник університету 1916 р. С. Таранушенко. Влітку 1917 р. університет направив його разом із Д. Гордєєвим до м. Тифліс і Мцхет для ознайомлення з грузинською та вірменською архітектурою. У 1918 р. дослідник склав два розділи до каталогу Виставки народного мистецтва і матеріалів приватних збірок, що відбулася у м. Лебедин, подав про неї інформацію в газету «Южный край». Згодом його обрали на посаду доцента Полтавського історико-філологічного факультету, а в 1920 р. – на посаду ад'юнкт-професора [1980; 93, арк.1-2]. Знанням вітчизняним мистецтвознавцем був Д. Антонович. У 1917 р. він – один із засновників УАМ, у 1918 р. – член уряду УНР, у часи Директорії – очільник мистецького управління в уряді В. Чехівського. У 1917–1921 рр. Д. Антонович активно займався розбудовою національно-культурного та мистецького життя в Україні на державному рівні [1975].

Наукове мистецтвознавство Києва у 1917–1921 рр., як і раніше, розвивалося в університеті св. Володимира та духовній академії (де, передусім, приділялася увага історії церкви). В академії працював М. Петров, автор популярних «Нарисів з історії нової української літератури» (1889 р.) [1358, с.113]. З Київським університетом пов'язана діяльність Г. Павлуцького – першого представника університетської науки, що цілковито зосередився на вивченні українського мистецтва. Є всі підстави вважати його особистістю, що вплинула на розвиток не лише українського, а й російського мистецтвознавства. Як учений-фахівець він об'єктивно оцінював еволюцію

мистецтва, спираючись на культурно-історичний метод досліджень. Володіючи глибокими знаннями в різних галузях мистецтвознавства, Г. Павлуцький одним із перших опублікував низку праць узагальнюючого характеру з історії українського мистецтва. Їх позитивним аспектом було утвердження національної своєрідності та високих художніх якостей української мистецької школи як складової світового художнього процесу [1358, с.134]. Г. Павлуцький, за словами Ф. Ернста, був «...довгий час майже єдиним істориком українського мистецтва». Антикознавець, він досліджував історію архітектури й народного декоративного мистецтва України. У Київському університеті вчений в 1917–1921 рр. викладав історію й теорію мистецтва, вперше запровадив академічний курс циклу лекцій з історії українського та сучасного мистецтва. Його учнями були Д. Антонович, С. Гіляров, Ф. Ернст, В. Щербаківський та ін. [1741, с.118].

Визначним представником українського мистецтвознавства революційної доби став К. Широцький. Попри те, що практична діяльність ученого була пов'язана з м. Петербург, уся тематика його наукових досліджень обумовлена відданістю українській культурі. Його наукові ідеї, теорії, методи належать до найвагоміших досягнень українського мистецтвознавства початку ХХ ст. Провідною тенденцією праць К. Широцького стало утвердження значимості й своєрідності національного мистецтва [1358, с.135]. Із початком революційних подій 1917 р. він повернувся до м. Київ, завідував секцією охорони пам'яток старовини та мистецтва МНО, читав лекції з історії мистецтва в Київському народному університеті, був обраний на посаду професора новоствореного КПДУУ, але передчасна смерть обірвала його життєвий шлях і плідну громадську, наукову, мистецтвознавчу діяльність. Його «Путівник по Києву» (1917 р.) став віхою у вивченні низки питань української мистецької класики [1878]. (Рецензію на «Путівник...» див.: Тисяченко Г. Душа города // «Нова Рада». – 1917. – № 181. – 9 листопада; № 182. – 10 листопада). Думки про розвиток, актуальні проблеми українського образотворчого мистецтва, дослідник виклав у «Листах про мистецтво» (квітень, червень 1917 р.). Він закликав представників усіх категорій та професій української інтелігенції до

активної спільної культуротворчої діяльності та взаємодопомоги [1283, с.1-2]. У черговій серії «Листів...», надрукованих 23 червня 1917 р., мистецтвознавець виступив на захист української культури. К. Широцький навів докази актуальності й необхідності мистецтва, його важливої суспільної, естетичної, просвітницької, виховної функції. Однак констатував і прикрий факт відриву мистецтва, науки і техніки від широких народних верств. Автор категорично твердив, що навіть в умовах революції «Наука, поезія, малярство, музика суть цінности буржуазні й пролетарські – загальнолюдські; їх не можна відкидати, не роблячи собі шкоди. Художник, вчений, поет кожен по-свому служить людству...» [1282, с.1]. У 1918 р. мистецтвознавець видрукував окремими виданнями праці «Старовинне мистецтво на Україні», «Українська штука за часів старокнязівських», а 1919 р. випустив серію карток (144 листівки) з українського мистецтва [1879–1881]. Низка мистецтвознавчих розвідок автора в 1917–1920 рр. були надруковані в періодичній пресі, зокрема у «Записках НТШ», «Книгарі», «ЛНВ» та ін. [1483]. Значну увагу К. Широцький приділяв охороні національних культурно-архітектурних пам'яток, зокрема св. Софії Київської [1140; 1139]. Несподівана хвороба та передчасна смерть 1919 р. обірвали життєвий і творчий шлях К. Широцького.

Вагомий внесок у розвиток українського мистецтвознавства належить М. Біляшівському [1663, с.113]. Із перших революційних днів 1917 р. він виступив з ініціативою та закликом щодо охорони та збереження культурно-історичних цінностей [533]. Враховуючи заслуги перед українським мистецтвом у галузі збереження культурної спадщини, 26 квітня 1918 р. його обрали Почесним академіком УАМ. Найбільших зусиль М. Біляшівський докладав до організації музейної справи в статусі комісара по охороні пам'яток старовини та мистецтва, очолюючи відповідний Комітет державного рівня. За словами А. Винницького, після 1918 р. «...почалася руїна...Всі сили йшли на те, щоб здобути собі шматок хліба» [1389, с.10].

Самовідданим патріотом української культури був і Д. Щербаківський. Після повернення з фронту Першої світової війни він оселився у Києві і

включився в культуро творчу та мистецтвознавчу роботу, став вченим секретарем (згодом – академіком) УАМ, вченим секретарем секції мистецтв Українського наукового товариства (вересень 1918 р.–травень 1919 р.) [1371, с.160]. Як і низка фахівців 1917–1921 рр., цікавився питанням критеріїв вивчення українського народного мистецтва, зокрема проблемою підходу до мистецької спадщини як до цілісного явища. З цього питання відбувалися дискусії між фахівцями, зокрема збереглося друковане свідчення виступу Г. Павлуцького «Деякі питання про народне мистецтво» на засіданні секції мистецтв Українського наукового товариства 25 грудня 1920 р., де він виступив проти терміна «народне», оскільки, на його думку, мистецтво не можна поділяти за класовими ознаками, адже «...художня творчість народу виявляється у спільній діяльності всіх його верств». Ці твердження викликали критику з боку Д. Щербаківського [726, с.165-166; 1358, с.178-179].

Серед вітчизняних мистецтвознавців 1917–1921 рр., які тяжіли до київської школи, своїми поглядами характерно вирізнявся В. Модзалевський. Власні погляди на низку питань історії давнього українського мистецтва вчений виклав у нарисі «Основні риси українського мистецтва» (м. Чернігів, 1918 р.), котрий дещо виокремлюється із робіт аналогічного характеру. Метою дослідження було, за словами автора, ознайомлення широкого кола читачів із найвищими досягненнями вітчизняного мистецтва та визначення можливих подальших шляхів його розвитку силами творчої інтелігенції новоствореної Української держави [1612]. Ще одна праця В. Модзалевського революційних років (1918 р.) узагальнила розшукані ним архівні відомості про історію Лубенського Мгарського монастиря [863]. Передчасна смерть 1920 р. обірвала життєвий шлях цієї творчої особистості.

Після закінчення Київського університету фундаментально зайнявся підготовкою мистецтвознавчого дослідження київської архітектури XVII–XVIII ст. Ф. Ернст, за виконання котрого 1919 р. був відзначений золотою медаллю [1883, с.39]. Того ж 1919 р. у Києві він видав мистецтвознавчу працю «Українське мистецтво XVII–XVIII ст.» зі спробою узагальненої

характеристики розвитку українського мистецтва на вказаних етапах історичного розвитку [1459]. Відстежуючи еволюцію українського мистецтва, автор постійно наголошував на взаємозв'язках із європейськими культурними традиціями, впливах загальноісторичних художніх стилів і трансформації їх вітчизняними митцями. Ця праця стала реальним кроком на шляху створення загальної історії українського мистецтва і певною мірою підсумком попередніх досягнень науки [1358, с.191]. Саме він одним із перших визначив предмет українського мистецтвознавства. 2 вересня 1919 р. його обрали редактором мистецтва біографічної комісії ВУАН (у картотеці нараховувалося понад 5 тис. імен). У 1918 р. – надрукував низку праць із історії української архітектури [669; 1890]. Того ж року вчений опублікував книгу «Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 году», у якій детально зафіксував пам'ятники і твори мистецтва, що зазнали цілковитої руйнації, були частково знищені або експропрійовані під час більшовицької агресії [951].

До найавторитетніших українських мистецтвознавців 1917–1921 рр. належить і Г. Лукомський, який стояв біля витоків національного стилю в модерній архітектурі й образотворчому мистецтві, активно виступаючи проти новітнього архітектурного несмаку. Саме він був пропагатором широкого будівництва у містах і містечках України будинків у т. зв. українському стилі й разом із В. Кричевським, Г. Павлуцьким, О. Сластьоном, В. Щербаківським став ідеологом українського модерну, вважаючи його основною складовою типові риси цивільної і культової архітектури козацької України. Події 1917–1921 рр. вплинули на погляди Г. Лукомського. Його ментальність інтелігенталівобережця змінилася активною державницькою позицією, спробою створення мистецької секції в УАН, мистецтвознавчою та пам'яткоохоронною діяльністю. Власну діяльність у цьому контексті він розглядав як необхідну для української держави, через що й мав проблеми з представниками Добровольчої армії А. Денікіна, науковцями, котрі перебували на «єдинонеділимих» позиціях. Саме ці та інші причини змусили його вдатися до політичної еміграції [1568, с.3, 10, 13, 14]. Перу Г. Лукомського належить

рисунок Петропавлівської церкви у Києві (1918 р.) [1552, с.63]. У 1917 р. у Петрограді він видав мистецтвознавчі розвідки «Луцкий замок», «Старинные усадьбы Харьковской губернии» [1566; 1567].

У 1917–1919 рр. на посаді старшого науковця Ермітажу перебував випускник Петербурзького археологічного інституту сумчанин М. Макаренко, який упродовж 1914–1918 рр. працював над історією українського мистецтва. У 1919 р. він повернувся в Україну і з 30 травня очолив головну секцію мистецтв Українського наукового товариства, а з 1920 р. очолив музей Б. та В. Ханенків [1371, с.159]. У революційний період став формуватися мистецтвознавчий хист В. Січинського [1752]. Перебуваючи у м. Кам'янці-Подільському, в 1918 р. він опублікував статтю, присвячену проблемі побудови громадських будинків в українському селі [1084]. Наступного 1919 р. у його оцінці читачі ознайомилися з рецензією естетичної якості декорацій, створених художником М. Бурачком для вистави театру М. Садовського у м. Кам'янці-Подільському [1085]. На часи революції випало й становлення творчої особистості І. Врони, уродженця Холмщини, випускника Московської художньої студії К. Юона (1914 р.), згодом авторитетного мистецтвознавця, організатора мистецької освіти [1930, с.138]. Разом із розвідками мистецтвознавчого характеру він створив оригінальні твори, зокрема портрет доньки Ірини, власний автопортрет (1918 р.) [135, арк.35зв.]. Тісні зв'язки з Україною в непростих умовах революційної ситуації зберігав і дослідник вітчизняної культури С. Яремич, який із 1900 р. проживав у м. Петербург [1358, с.218].

Усвідомлюючи потребу читачів та фахівців у новій європейській літературі з мистецтвознавства, українські вчені перекладали окремі видання з іноземних мов на українську. Так, О. Барвінський переклав з французької мови «Філософію штуки» професора мистецтва Г. Тена. Однак видання книги в м. Торонто (1917 р.) робило її недоступною не лише широким колам читачів, а й фахівцям-мистецтвознавцям [1813]. Однією з найбільш оригінальних праць теоретичного характеру в галузі мистецтвознавства революційного часу була й праця В. Обюртена «Мистецтво вмирає», перекладена Л. Курбасом. У

передмові, підписаній 14 червня 1918 р., перекладач відразу зазначив, що його завдання полягає в допомозі розуміння поставленої проблеми. Він усвідомлював важливість суспільного значення мистецтва в нових революційних умовах у масштабах європейського, світового формату розвитку культури [1628, с.3-4]. За повідомленнями журналу «Книгар» (лютий 1919 р.), київське видавниче товариство «Друкар» готувало художнє видання «Українського старовинного портрету» у двох об'ємних томах за редакцією М. Біляшівського, Г. Нарбути (Ф. Ернста – Ю.Т.), В. Модзалевського, К. Широцького та Д. Щербаківського як альбом з 200 історичними портретами й біографіями до них [1483, с.158].

У контексті об'єднавчого державотворчого процесу 1917–1921 рр. Наддніпрянських і Західноукраїнських землях, заслуговує на увагу мистецтвознавча діяльність М. Голубця, редактора стрілецького журналу «Шляхи», упорядника ілюстрованого збірника «Тим, що впали...». У «Шляхах» побачили світ його «Нариси з історії українського мистецтва». М. Голубець редагував історико-мистецький журнал «Світ», із лютого 1917 р. брав участь у засіданнях мистецтвознавчої комісії при НТШ у м. Львові. Як один з її організаторів популяризував діяльність комісії впродовж 1917–1918 рр. у постійно діючій рубриці на сторінках «Світу», свого першого самостійного літературного проекту [1594, с.7-9]. За неповними підрахунками, у 1917–1920 рр. він опублікував 94 праці: (1917 р. – 38; 1918 р. – 11; 1919 р. – 5; 1920 р. – 40) [1773]. Характеристику творчості ряду митців М. Голубець здійснив у статті «Сучасне малярство Галицької України» в «Українському ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» з літературно-науковим збірником на звичайний рік 1918» [611, с.160-173]. У 1918 р. побачила світ його праця «Українське мистецтво: Вступ до історії» [1418]. Саме він один із перших наважився відобразити цілісний розвиток художньої культури в Україні від найдавніших до модерних часів. Книжка мала резонанс у наукових і громадських колах. Рецензії й відгуки на неї подали В. Модзалевський і Д. Щербаківський, що свідчить про успіх видання, актуальність створення

синтетичної узагальнюючої праці з історії українського мистецтва [1594, с.12-13]. Схвальні враження про «Нариси» висловив й І. Свенціцький, [1068].

У 1919 р. у м. Львів відбулася виставка сучасного малярства Галицької України. М. Голубець упорядкував виставку та підготував її каталог, написав вступну статтю [1405]. Нову редакцію доповнених і перероблених власних нарисів «Природа і мистецтво» йому вдалося видати 1919 р. у м. Золочеві під назвою «Aesthetica» [1416]. У статті «Сучасне малярство Наддніпрянської України» в «Ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» з літературним збірником на переступний рік 1920» М. Голубець проаналізував особливості мистецької творчості Т. Шевченка, К. Трутовського, С. Васильківського, В. Кричевського, Ю. Михайліва, І. Макушевського, Г. Дядченка, І. Северина, П. Клименка, П. Холодного та ін. [612, с.144-160]. Найбільш суттєвою науковою розвідкою з мистецтвознавчого доробку дослідника за 1920 р. є окреме видання «Українське малярство XVI–XVII ст. під покровом Ставропігії» [1417]. Низку публікацій він присвятив діячам культури українського і європейського виміру [1773]. У циклі матеріалів дослідника узагальнена інформація про мистецькі заходи, що відбувалися в Галичині [609; 610]. Віденська газета «Український прапор» у 1919 р. інформувала читачів про арешт і ув'язнення польською владою М. Голубця за його проукраїнську позицію [944]. Це все дає підстави констатувати, що М. Голубець у 1917–1921 рр. активно займався культуротворчою працею, сприяв консолідації інтелігенції щодо розвою національної культури.

Отже, українська мистецька критика в 1917–1921 рр. стала важливою складовою вітчизняного культурного процесу з орієнтацією на національне відродження. Завдячуючи мистецтвознавчим публікаціям, громадськість відкривала нові імена художників, знайомила з тенденціями мистецького процесу. Значною мірою цьому сприяло прагнення дослідників доносити інформацію не лише зі сторінок фахових видань, а й зі шпальт популярної періодики. Водночас можемо констатувати недостатню увагу критиків до культурних проблем національних меншин. Заслуговує на схвалення факт

появи в революційні роки перших фундаментальних узагальнюючих праць з історії українського образотворчого мистецтва, а також переклад українською мовою авторитетних зарубіжних видань з актуальних проблем культури, мистецтва тощо. Літературна та мистецька критика були тісно взаємопов'язані, що свідчило про створення в 1917–1921 рр. вітчизняної школи дослідників національної культури. На жаль, такі тенденції мали нетривалий характер.

У 1917–1921 рр. динамічно розвивалися різні галузі образотворчого мистецтва, чому сприяла особиста ініціатива митців, котрі прагнули образно зафіксувати хід революції, її учасників. В умовах активізації новітніх стилів і течій не опинилися поза увагою й соціально-побутові сюжети. Для багатьох митців провідною стала тема національно-культурного відродження. Однак більшість із них використовували комбіновану тематику. Вагомий внесок у національне образотворче мистецтво революційної доби зробили представники Київської мистецької школи: Ф. Балавенський, О. Богомазов, М. Бойчук, М. Бурачек, О. Вербицький, Д. Бурлюк, М. Даміловський, Г. Дядченко, О. Екстер, М. Жук, І. Їжакевич, І. Кавалерідзе, С. Колос, В. Кричевський, Ф. Кричевський, М. Козик, Ф. Коновалюк, Л. Крамаренко, Ф. Красицький, А. Крюгер-Прахова, А. Маневич, В. Меллер, Ю. Михайлів, М. Мурашко, Г. Нарбут, І. Похитонов, І.-Б. Рибак, М. Самокиш, Г. Світлицький, С. Світославський, І. Селезньов, О. Сластьон, К. Трохименко, П. Холодний та ін.; Харківської мистецької школи: П. Андріяшев, М. Беркос, Л. Блох, С. Васильківський, О. Кокель, Б. Кратко, П. Левченко та ін.; Одеської мистецької школи: Є. Буковецький, П. Волокидін, М. Гельман, В. Заузе, К. Костанді, М. Кузнецов, П. Мітковицер, В. Мюллер, О. Шовкуненко та ін., а також різних українських регіонів: М. Гаврилко, І. Дряпаченко, А. Комашка, Ю. Магалевський, А. Черкаський та ін. Національно-культурному відродженню на західноукраїнських теренах сприяли Й. Бокшай, Е. Грабовський, А. Ерделі, М. Івасюк, О. Кульчицька, О. Новаківський, Ю. Пігуляк, І. Труш та ін. Революція вплинула на покоління митців, вихованих на кращих традиціях української та європейської культури, серед котрих були К. Антонович,

В. Бобрицький, Т. Бойчук, Н. Геркен-Русова, К. Єлев, В. Єрмілов, Б. Косарєв, Р. Лісовський, Е. Мане-Кац, С. Налепинська-Бойчук, О. Павленко, І. Падалка, А. Петрицький, К. Піскорський, К. Редько, В. Седляр, М. Синякова, О. Судомора, О. Хвостенко-Хвостов, Г. Цапок, Б. Цибіс та ін. Показовим був факт зацікавленості образотворчим мистецтвом у середовищі військовополонених, що підтверджується творчістю М. Битинського, М. Бутовича, П. Громницького, Л. Перфецького, В. Петрука та ін. Крім того, багато митців працювали за кордоном, як-от: М. Андрієнко-Нечитайло, О. Архипенко, В. Беклемішев, В. Баранов-Росіне, Г. Верейський, О. Грищенко, В. Замирайло, С. Левицька, М. Макаренко, К. Малевич, О. Моравов, З. Подушко, Л. Позен, І. Рєпін, О. Шевченко, С. Яремич та ін. Наукову школу мистецтвознавства 1917–1921 рр. формували Д. Антонович, М. Біляшівський, М. Голубець, Ф. Ернст, Г. Лукомський, В. Модзалевський, Г. Павлуцький, В. Січинський, М. Сумцов, С. Таранушенко, К. Широцький, Ф. Шміт, В.і Д. Щербаківські та ін.

Водночас варто зауважити, що у роки революції образотворче мистецтво зазнало вагомих втрат – померли М. Беркос, С. Васильківський, Г. Головков, Г. Нарбут, К. Костанді, В. Модзалевський, К. Широцький. Від різних ворожих Україні сил загинули М. Гаврилко, Г. Дядченко, О. Мурашко. Емігрували Д. Антонович, Д. Бурлюк, В. Городецький, Ю. Вовк, М. Кац, П. Ковжун, М. Кузнєцов, Г. Лукомський, Ю. Магалецький, А. Маневич, П. Нілус, І.-Б. Рибак, В. Січинський, П. Холодний та ін.

В Україні у 1917–1921 рр. відбулися суттєві зміни в художньому житті, з'явилися нові агітаційно-масові форми мистецтва, покликані популяризувати революційні ідеї і гасла. Видання плакатів, оформлення площ і вулиць до революційних свят, встановлення пам'ятників новим діячам історії і культури – все це, на думку нових теоретиків «революційного мистецтва», вважалося першочерговим завданням і активно впроваджувалося в життя. Для реалізації нової культурної політики в добровільній і примусовій формах більшовиками залучалися представники як «старої», так і «нової» генерації української

інтелігенції, всі наявні мистецькі сили. Але з таким об'єктивним фактором тогочасних культурологічних реалій мирилися не всі, однак вибір був для кожного індивідуальним (тоді він ще був можливим). Досить швидко зі встановленням радянської влади ситуація набула масової зміни від внутрішньо вільного творця до покірнього ремісника, що демонструвало не лише рівень майстерності та свідомості, а й було також і своєрідним показником громадсько-політичної позиції митця. У середовищі творчої інтелігенції, як і в усьому суспільстві, утверджується атмосфера рабського служіння культурі правлячій більшовицькій партії, її комуністичній ідеології.

Отже, в контексті самобутніх українських громадських і політичних інститутів упродовж ХІХ та на початку ХХ ст. розвинувся український національний рух, котрий очолила інтелігенція і який завершився національно-соціальною революцією 1917–1921 рр. й проголошенням української державності. Однак це національно-державне відродження було надто коротким, щоб мати вирішальний вплив на соціальну й економічну еволюцію української нації, воно яскраво проявилось у культуротворчій діяльності української інтелігенції, що була також передчасно та мілітарно призупинена більшовиками в листопаді 1920 р. Незважаючи на поразку Української революції 1917–1921 рр., несприятливе завершення національно-визвольної боротьби не можна вважати катастрофою. Ця невдача не перервала культурного розвитку України. Народ став нацією, яка в прагненні до суверенітету в 1917–1921 рр. зуміла створити Українську державу.

ВИСНОВКИ

Аналіз історіографії проблеми засвідчив, що, незважаючи на активізацію досліджень з історії Української революції 1917–1921 рр., тема участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні того часу не стала предметом спеціального комплексного вивчення. Узагальнюючих праць із досліджуваної проблематики впродовж 1917–2014 рр. не було підготовлено як в Україні, так і за кордоном. Водночас наявний комплекс історіографічно-джерельної бази виявився достатнім для наукового вивчення означеної проблеми. Цьому сприяло використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження.

Доведено, що національно-культурне відродження в роки Української революції охопило широке коло суспільних інституцій, які стали підґрунтям творчої діяльності письменників, митців, критиків, видавців, читачів; визначало рівень культури епохи, свідомості інтелігенції, підвищувало її суспільний статус, соціальну роль, спонукало до підтримки культурного будівництва з боку державних органів та установ, громадських організацій, окремих осіб. Революція 1917–1921 рр. розвинула творчі сили та можливості української літературно-мистецької інтелігенції. Творити в умовах власної державності літературно-мистецькій інтелігенції було легше, ніж у складі інших держав. Цим і пояснюються успіхи національно-культурного відродження. Національна специфіка культури зумовлена ментальністю українського народу, який на 1917 р. став історично стійкою спільнотою на чолі з інтелігенцією із властивими і притаманними їм етнічно-психологічними ознаками. Саме національна приналежність до українства відображалася в змісті діяльності інтелігенції в т.ч. й письменників, художників, позначалася на їх мисленні, результатах творчості. Представники української літературно-мистецької інтелігенції захищали демократичні здобутки революції не лише культуротворчою роботою, а й безпосередньою участю в бойових діях проти ворожих армій. Чимало з них стали жертвами збройних протистоянь. Їх

громадянська позиція викликала патріотичне піднесення серед широких народних верств. Встановлено, що в Україні впродовж 1917–1921 рр. відбувалися зміни вектора діяльності української творчої інтелігенції. Її представники не тільки зосереджувалися на питаннях культурної галузі, а й підтримували та брали участь у реалізації різних питань у державній, політичній, громадській, науковій, освітній і релігійній сферах. У творчому середовищі української інтелігенції виявилися й залучилися до літератури й образотворчого мистецтва кращі сили, які прагнули відродити національну культуру, створили національний художній стиль, побудований на її історико-культурних витоках. Власне національно-культурне відродження великою мірою стало можливим завдяки українській літературно-мистецькій інтелігенції.

Під час аналізу соціальних характеристик літературно-мистецької інтелігенції простежено джерела її формування впродовж 1917–1921 рр., встановлено статистичні показники її кількісного складу, фахової приналежності. Готовність і здатність української інтелігенції до національно-культурного будівництва, зокрема в галузях літератури та мистецтва, розкриваються в її соціальній і психологічній характеристиці революційної доби. З'ясовано, що в той час визначився якісно новий тип українського патріота-інтелігента з вираженою національною свідомістю і активною громадянською позицією. У середовищі інтелігенції літератори та художники відіграли важливу роль у розвої національно-культурного відродження. Інтелігенція як складова українського суспільства разом із селянством і робітниками зазнала впливу дестабілізуючих чинників революційного і воєнного часу. Водночас, соціальну активність, діяльну участь інтелігенції в державотворчому процесі не зупинили погіршення рівня життя, матеріально-побутового забезпечення, політична цензура, еміграція і, навіть, репресії, фізичне знищення. Революційні події вплинули на соціальну диференціацію української інтелігенції загалом і літературно-мистецької, зокрема. Відбувся складний процес її поділу на різні групи, які демонстрували ріст соціальної

активності літературно-мистецьких сил. Їх здібності, знання, навички, прагнення, концентрація вольових, творчих зусиль спрямовувалися на національно-культурне відродження. Ця активність проявлялася в індивідуальній, колективній, політичній, організаційній, просвітницькій, культурній, дозвіллевій формах. Головними центрами зосередження літературно-мистецької інтелігенції України в 1917–1921 рр. стали м. Київ, Харків, Одеса. В умовах революції українське селянство й робітничий клас, незважаючи на активізацію роботи товариства «Просвіта», інших культурно-просвітницьких і громадських організацій, не мали достатніх можливостей для ознайомлення та користування результатами діяльності інтелігенції.

Охарактеризовано зміст урядової політики в 1917–1921 рр., спрямованої на піднесення ролі літературно-мистецької інтелігенції в процесах національно-культурного відродження України. Фундамент культурного будівництва державного формату заклала УЦР. За часів паралельного функціонування її та російського Тимчасового уряду стояло питання про можливість національно-культурної автономії для України; право на суверенітет і створення незалежної української держави не розглядалося. Ситуація змінилася після IV Універсалу УЦР у січні 1918 р. На урядовому рівні проводилися заходи зі сприяння як особистій, так і колективній культуротворчій ініціативі української інтелігенції. Визначені особливості політики українських урядів часів УЦР, гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР підтверджують підтримку ними зусиль інтелігенції щодо розвитку літератури, образотворчого мистецтва в контексті українського національно-культурного відродження. Успіх культурних реформ став можливий завдяки усвідомленню актуальності культурних перетворень з боку лідерів революції: М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, С. Петлюри, міністрів освіти: І. Стешенка, М. Василенка, І. Огієнка, П. Холодного, діячів національної культури, працівників апарату МНО, представників органів влади в регіонах, державному фінансуванню. Урядова політика спонукала літераторів і митців до творчої праці, сприяла утвердженню в середовищі інтелігенції патріотизму, громадянської позиції. Сприяння

існуючим культурно-мистецьким закладам, відкриття УАМ, УАН, Національної бібліотеки, Національного музею, Національної галереї, інших установ свідчать, що українські уряди в 1917–1918 рр. вживали реальні дії щодо розвитку вітчизняної культури. Розроблялися урядові заходи не лише з метою збирання, збереження визначних творів образотворчого мистецтва в музейних установах, галереях України, а й повернення на Батьківщину тих, які перебували за її межами. Урядова підтримка надавалася вшануванню пам'яті Т. Шевченка, видатних українських діячів. Для більш успішного розвою національної культури були необхідні масштабні державні реформи, достатнє фінансування літературно-мистецької галузі, краще матеріальне забезпечення літераторів і митців. Негативний вплив на культуротворчі ініціативи інтелігенції мали іноземні інтервенції, політична конфронтація, роз'єднаність суспільства, економічна нестабільність.

З'ясовано, що поява літературно-мистецьких установ, товариств, об'єднань визначалася революційною ситуацією 1917–1921 рр. в Україні. Ключова роль у їх створенні належить інтелігенції, що розвивала цю сферу. Провідними осередками культурного життя стали відкриті впродовж революції УАМ, УАН, Національна бібліотека, Національний музей, Національна галерея та інші установи національно-державного значення. Утворення літературно-мистецьких товариств, об'єднань і спеціальних комісій зумовлювалося необхідністю еволюційних змін у культурі. Чимало з них орієнтувалися на новітні літературно-мистецькі течії. Часто вони перебували на різних ідейно-політичних позиціях, що не сприяло консолідації культурних сил. У мінливих умовах воєнно-політичної та економічної ситуації багато з них проіснували досить короткий час, або їх діяльність була ефемерною. Безперечним фактом культурного процесу 1917–1921 рр. стала наявність консолідуючого національно-культурного чинника, який об'єднував представників різних націй Наддніпрянської та Наддністрянської України. Революція сприяла розкриттю творчих сил та можливостей соборної української літературно-мистецької інтелігенції.

Як важливу складову національно-культурного відродження 1917–1921 рр. визначено українську літературно-мистецьку періодичну пресу. Звісно, реальна кількість таких видань є дещо більшою, ніж вдалося простежити. Однак і той, віднайдений і проаналізований масив, свідчить про те, що центральні та регіональні періодичні видання завдяки колективній й індивідуальній ініціативі й участі інтелігенції зробили вагомий внесок у розвиток національної культури. Матеріали періодичної преси формували світоглядні уявлення різних категорій населення про еволюцію та значимість української культурної, літературно-мистецької спадщини, активно впливали на процеси націє- і державотворення. Важливо те, що якщо в окремих книгах часто розглядалися вузькопрофільні наукові проблеми, то періодичні видання мали більш популярний характер і затребуваність серед молоді, селянства та робітників. Роль тодішньої літературно-мистецької періодики полягала в можливості залучення широкої аудиторії до обговорення актуальних питань культурного розвитку, виявлення нових імен культурних діячів, літераторів, художників, дослідників літератури та мистецтва. Їх спектр був досить широким. Практично кожне літературно-мистецьке товариство, організація, група прагнули до наявності власного друкованого органу. Літературно-мистецькі видання стали трибуною не лише для професійних фахівців, а й початківців, де їм надавалася можливість висловлювати думки, дискутувати, вміщувати свої твори. Важлива характерна риса зазначеної періодики, окремих масових періодичних видань – прагнення до консолідації нації, згуртування населення України навколо ідеї державності й суверенітету.

Обґрунтований взаємозв'язок видавничої та виставкової форм діяльності української інтелігенції 1917–1921 рр. свідчить про прагнення літераторів і митців популяризувати досягнення вітчизняної культури в середовищі українського народу. Специфіка їх організації та практичної реалізації мала як спільні, так і відмінні риси. У першу чергу, необхідною була наявність достатньої кількості видавничої та репрезентабельної мистецької виставкової продукції. Видання художньої літератури, крім особистої ініціативи

інтелігенції, потребувало державних, приватних ресурсів, включало в себе, крім інтелектуальної складової, ще й складний технологічний процес, наявність висококваліфікованих кадрів, відповідну матеріально-технічну базу. Із такими проблемами зустрілися українські видавництва, що у 1917–1921 рр. функціонували в Україні та за кордоном. Більшість із них виникли в часи революції. Їх активність, видавнича потужність і чисельність безпосередньо залежали від політичної, воєнної, економічної ситуації. Завдяки творчій інтелігенції в суспільстві утвердилося поняття «українська художня книга». Доросла та дитяча читацька аудиторія вперше одержала масовий доступ до книжкової продукції українською мовою, отримала можливість ознайомитись із кращими зразками світового та українського письменства.

Встановлено, що найбільша кількість мистецьких виставок в Україні відбулася впродовж 1917–1918 рр. за умов мирного життя. Організація виставкових заходів покладалася переважно на мистецькі об'єднання, товариства, установи; їх проведення ускладнювалося ходом революційних, воєнно-політичних подій, пріоритетами не духовних, а суспільних реалій. Центрами виставкового життя 1917–1921 рр. були м. Київ, Харків, Одеса, Львів. Відбувалися спільні мистецькі виставки за участю художників із Західної та Центральної України. Найчисельніше представлені були твори живопису, графіки, найменше – скульптури. Поряд із уже досвідченими художниками в заходах брали участь молоді митці. Разом із традиційними техніками експонувалася продукція плаката, фотографії. У роки революції набули поширення так зв. «мандрівні» виставки. Виставкова робота переважно залишалася справою мистецьких спілок (меншою мірою – особистою ініціативою художників).

Узагальнено результати літературної діяльності інтелігенції в 1917–1921 рр. Однією з головних тем літературних творів стало національно-культурне відродження. Систематизовано творчість літераторів у різних жанрах, встановлено зменшення кількості прозових творів за рахунок поезії, яка активно пропагувала патріотизм, ідею української державності. Саме поети

оперативно відгукувалися на актуальні суспільно-політичні, воєнні події. Літературна продукція друкувалися на сторінках спеціальної і масової періодики, у форматі книг, хрестоматій, збірників. Громадськість отримала можливість ознайомитися з кращими зразками світової літератури в перекладах українською мовою. Революційна ситуація сприяла появі нових імен в літературному середовищі, зумовила творчу активність літераторів у різних країнах, де проживали українці. З'ясовано, що представники інтелігенції, які розвивали літературу на національній основі, привертала увагу до кращих рис ментальності української нації. Тематика творчості літераторів дала можливість простежити суспільні зміни, які зманіфестували національно-демократичний характер Української революції. Зафіксовано тенденцію до інтеграції західноукраїнських літераторів у загальноукраїнський літературний процес.

Визначено внесок української інтелігенції в розвиток образотворчого мистецтва 1917–1921 рр. Національний чинник активно вплинув на його стан. Це спонукало митців до відродження українських історичних традицій, поширення патріотизму, відображення в творах історичних реалій революційної дійсності. З уже традиційною технікою художники активно розвивали й впроваджували нові течії. Значного імпульсу зазнали графіка, розвиток і поширення плакату в масовій культурі. Найменш динамічно змінювалися скульптура та архітектура. У творчості українських художників прослідковано взаємодію інтернаціонального та національного культурних чинників, простежено особливості функціонування провідних мистецьких шкіл у м. Києві, Одесі, Харкові. Крім того, встановлено домінуючу тематику творчості художників, інтерес митців до теми національно-культурного відродження, досліджено вплив національних традицій та іноземних мистецьких течій на творчість художників, з'ясовано їх громадянську позицію, конкретний особистий внесок у розвиток національно-культурного будівництва революційної доби. Висвітлено заходи з пропаганди української культури засобами образотворчого мистецтва за кордоном. Узагальнено результати мистецької творчості діячів образотворчого мистецтва в різних техніках,

вказані назви творів, місце і час їх створення. Традиційний досвід діяльності українських літераторів і митців продемонстрував їх здатність до активної дії навіть у критичних для виживання умовах, що яскраво засвідчив феномен так званої «таборової літературно-мистецької творчості», започаткований у роки Першої світової війни в місцях концентрації полонених українців у країнах Європи та в таборах інтернованих воїнів УНР на території Польщі. Неприйняття більшовицької моделі розвитку суспільства, політичні утиски і переслідування, репресії спричинили еміграцію багатьох представників літературно-мистецької інтелігенції. Більша її частина з часом була змушена піти на співпрацю з радянською владою.

Доведено, що літературна та мистецька критика 1917–1921 рр. відображала тенденції щодо виявлення суспільної, культурно-історичної цінності створених культурних творів, особливостей і характерних рис літературно-мистецького процесу, зважаючи на здобутки теорії та історії національної культури, орієнтуючись на потреби культурного процесу й тому, переважно, зверталася до аналізу літературних творів і мистецьких праць своїх сучасників. Характерною особливістю цієї творчості, підтвердженою літературною та мистецтвознавчою критикою стало відображення історії революції, а також звернення до народу, головного літературно-мистецького персонажу. Зразки таких творів як органічний вияв глибинного зв'язку письменників і художників зі своїм народом демонструють ознаки національної самобутності. Критики обґрунтували присутність консолідуючого національного чинника, який об'єднував людинність Наддніпрянської та Наддністрянської України через складові літературно-мистецького життя.

Відзначено, що перейнята гуманістичними ідеями українська літературно-мистецька інтелігенція вивела націю на новий етап культурно-історичного поступу. Проведений аналіз участі української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. дає підстави стверджувати про особливості розвитку української культури, зокрема літератури та образотворчого мистецтва, порівняно з іншими

культурами і народами Європи та світу. Національно-культурне відродження відбувалося під впливом революції на історико-культурний розвиток української нації, що зумовило характер діяльності літературно-мистецької інтелігенції, виходячи з позиції патріотизму щодо української державності, поступу національної культури, перерваного російською більшовицькою владою.

Результати дослідження підтвердили необхідність підготовки праць, присвячених проблемам ролі творчої інтелігенції в процесах формування національної свідомості та державницької самосвідомості народу. Перспективними науковими напрямками є вивчення міжнаціональних культурних, освітніх і наукових зв'язків України з країнами Європи у 1917–1921 рр., повсякденне життя творчої інтелігенції революційної доби тощо. Заповнення цих прогалин зробить можливим подальшу розробку актуальних питань діяльності української літературно-мистецької інтелігенції в процесах державотворення в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні документи

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України**

Ф. Р-166. Народний Комісаріат освіти УСРР. 1918–1924 рр.

оп. 1.

1. Спр. 279. Доповідь комісії по вищих учбових закладах та наукових установах про необхідність асигнування коштів для роботи 21 наукової установи України та пояснюючі записки до них. 15 квітня 1919 р., 40 арк.

2. Спр. 1022. Особова справа академіка Василенка М. П., 7 арк.

Ф. 1063 Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1917–1918 рр.

оп. 1.

3. Спр. 7. Копії протоколів засідання Ради Народних Міністрів УНР. 31 січня – 7 березня 1918 р., 11 арк.

оп. 3.

4. Спр. 1. Постанови Генерального Секретаріату, протоколи, журнали засідань Генерального секретаріату та додатки до них. Оригінали, 3 вересня – 29 грудня 1917 р., 152 арк.

Ф. 1064. Рада Міністрів Української Держави, м. Київ. 1918 р.

оп. 1.

5. Спр. 10. Протоколи та журнали засідань Малої Ради. 1 лютого – 27 серпня 1918 р., 176 арк.

оп. 2.

6. Спр. 1. Постанови та Закони, схвалені Радою Міністрів Української Народної Республіки. Копії, 19 листопада 1917 р. – 12 грудня 1918 р., 308 арк.

Ф. 1065. Рада Народних Міністрів УНР. м. Київ, м. Вінниця, м. Рівне, м. Кам'янець-Подільський. 1919–1923 рр.

оп. 1.

7. Спр. 14. Журнали засідань Ради Народних Міністрів УНР. 15 грудня 1918 р. – 30 листопада 1919 р., 186 арк.

8. Спр. 25. Наказ та листування з Директорією УНР про призначення на посади різних громадян. 18 жовтня 1918 р. – 27 серпня 1919 р., 126 арк.

оп. 2.

9. Спр. 9. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР. 1 жовтня – 29 грудня 1920 р., 80 арк.

10. Спр. 10. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР. 1920 р., 100 арк.

11. Спр. 48. Копії журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР. 8 червня – 20 грудня 1920 р., 188 арк.

Ф. 1092. Міністерство внутрішніх справ Української Народної Республіки. 1918–1923 рр.

оп. 2.

12. Спр. 54. Доповідь представника МВС В. Поплавського про організацію влади на місцях, про єврейське самоврядування та утворення єврейського комітету допомоги, про військову цензуру, причини адміністративного розладу на Поділлі та становище на місцях. Газети «Вільна Україна» та «Громадянин». 31 січня – 25 жовтня 1919 р., 283 арк.

13. Спр. 367. Копії журналів засідань Ради Народних Міністрів УНР. 3 травня – 29 грудня 1920 р., 176 арк.

14. Спр. 415. Розпорядження Департаменту загальних справ про відновлення влади УНР на місцях. 1 червня 1920 р., 2 арк.

оп. 6

15. Спр. 2. Журнали засідань Директорії УНР. 8 лютого – 5 березня 1919 р., 57 арк.

Ф. 1115. Українська Центральна Рада. 1917–1918 рр.

оп. 1

16. Спр. 5. Універсали Центральної ради. 3 липня – 7 листопада 1917 р., 19 арк.

17. Спр. 13. Протоколи засідань Центральної ради та комітету. 22 березня – 28 грудня 1917 р., 117 арк.

18. Спр. 16. Протоколи засідань комітету Центральної ради. 26 квітня – 19 травня 1917 р., 16 арк.

19. Спр. 45. Листування з Українською Національною Радою в Петрограді з питань призначення начальника Київської військової округи, самостійності України та ін. 28 квітня – 31 травня 1917 р., 31 арк.

Ф. 1429. Канцелярія Директорії УНР. 1918–1924 рр.

оп. 1.

20. Спр. 4. Універсали, відозви, декларації та копії наказів Директорії і головного отамана військ УНР до населення. 1919 р., 62 арк.

оп. 2.

21. Спр. 53. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів УНР. 14 лютого 1920 – 11 січня 1921 рр., 198 арк.

оп. 4.

22. Спр. 46. Протоколи засідань голови Директорії УНР, Головного отамана С. В. Петлюри і заступника голови Ради Народних Міністрів, міністра А. М. Лівіцького. 1920 р., 141 арк.

оп. 5

23. Спр. 13. Журнали засідання Директорії УНР. 1 лютого 1919 р. – 5 березня 1919 р., 38 арк.

Ф. 1868. Холодний Петро Іванович (1876–1930 рр.) – державний діяч, художник, член Української Центральної Ради, міністр освіти Директорії УНР. 1920–1922 рр.

оп. 1.

24. Спр. 1. Автобіографічні дані та посвідчення Холодного П. І., 8 арк.

25. Спр. 4. Особисті листи Холодному П. І. від його друзів і знайомих., 51 арк.

Ф. 2201. Міністерство освіти Української Держави. м. Київ. 1917–1918 рр.

оп. 1

26. Спр 3. Статут Міністерства ісповідань Української Держави. 17 червня – 3 грудня 1918 р., 19 арк.

27. Спр. 60. Законопроекти про організацію відділу пластичних мистецтв при Міністерстві народної освіти., 6 арк.

28. Спр. 63. Коротка записка про діяльність міністерства освіти з 12 травня по 24 жовтня 1918 р. під час перебування на чолі міністерства М. П. Василенко., 14 арк.

29. Спр. 1197. Листування з комісією по справі вищої школи про проведення з'їзду українських художників у м. Києві 5 червня 1918 р., 28 травня – липень 1918 р., 5 арк.

30. Спр. 1208. Листування з морським міністерством про охорону музею імені художника В. В. Верещагіна в м. Миколаєві. 7 травня – 14 червня 1918 р., 2 арк.

31. Спр. 1210. Листування з Радою Народних Міністрів про будівництво пам'ятника Т. Г. Шевченку в м. Ромнах та придбання трьох портретів власноручної роботи Т. Г. Шевченка. 1 червня – 10 жовтня 1918 р., 4 арк.

32. Спр. 1220. Документи про організацію з'їзду діячів українського пластичного мистецтва (статут, виписки з протоколів, доповідна записка). 28 травня – 13 липня 1918 р., 39 арк.

33. Спр. 1227. Документи про організацію художньо-промислової школи ім. І. М. Розенберга в м. Києві. 26 червня – 31 липня 1918 р., 7 арк.

34. Спр. 1228. Проекти статуту Київського художнього інституту та документи до нього., 10 арк.

35. Спр. 1229. Проекти статуту інституту пластичних мистецтв та документи до нього., 27 арк.

36. Спр. 1230. Статут «Товариства діячів українського пластичного мистецтва». 29 червня 1918 р., 9 арк.

37. Спр. 1231. Листування з Київською міською управою про будівництво пам'ятників на Україні. 2 травня – 29 липня 1918 р., 5 арк.

38. Спр. 1235. Протоколи засідань журі конкурсу по розгляду проектів народних домів та листування з цього приводу. 12 травня – 30 липня 1918 р., 40 арк.

оп. 2

39. Спр. 102. Законопроекти Міністерства освіти та пояснюючі записки до них., 203 арк.

40. Спр. 569. Листування з Департаментом мистецтв про роботу Кам'янець-Подільської художньої ремісничої майстерні, звіт, доповідна записка, фінансовий стан, особистий склад., 24 арк.

оп. 3.

41. Спр 2. Копії статутів професійної спілки співробітників гетьманського міністерства освіти, батьківських організацій при школах, товариства «Вільний театр» гетьманського товариства шкільної освіти., 96 арк.

42. Спр. 9. Копії протоколів засідань комісії в справі збудування пам'ятника Т. Шевченкові [...]. Привітальна стаття відділу пластичних мистецтв 1-му з'їзду художників і діячів мистецтва., 21 арк.

43. Спр. 26. Копії постанов гетьманської Ради міністрів про заснування стипендій для середніх шкіл, інструкції міністерства освіти для користування стипендіями і прохання осіб про одержання їх., 42 арк.

оп. 4.

44. Спр. 3. Протоколи засідань комісії при Головному Управлінні справ мистецтва та національної культури. 1918 р., 21 арк.

45. Спр. 4. Постанова [...]. Прохання художника Івасюка щодо надання умов для праці над картиною «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва в 1649 р.»., 3 арк.

46. Спр. 5. Проект статуту УАМ та пояснююча записка до статуту., 12 арк.

Ф. 2208. Міністерство юстиції Української Народної Республіки. 1919–1922 рр.

оп. 2.

47. Спр. 52. Закони Української Народної Республіки. 4 серпня 1920 р. – 23 вересня 1921 р., 69 арк.

Ф. 2241. Комісар по справах України при Тимчасовому уряді. м. Петроград. 1917 р.

оп. 1.

48. Спр. 3. Посвідчення на право входу комісарові України до Зимового палацу в приміщення Тимчасового уряду та звіт про діяльність і ліквідацію цього управління комісара. 18 вересня 1917 р. – 22 липня 1918 р., 13 арк.

Ф. 2457. Головне управління мистецтва і національної культури Української Держави. 1918 р.

оп. 1.

49. Спр. 1. Докладна записка про утворення Головного Управління Мистецтв і національної культури. – 17 червня 1918 р., 4 арк.

50. Спр. 43. Листування з Міністерствами про забудування вільних земель м. Києва та його пригородів і реставрацію будинків, пам'ятників старовини. 4 серпня 1918 р. – 16 грудня 1919 р., 19 арк.

51. Спр. 46. Про асигнування коштів, відведення помешкання, придбання пам'яток старовини Подільського товариства охорони пам'яток старовини [для] Подільського товариства охорони пам'яток старовини. 15 серпня – 28 листопада 1918 р., 21 арк.

Ф. 2581. Генеральний Секретаріат освіти Української Центральної Ради. Народне Міністерство освіти УНР. 1917–1918 рр.

оп. 1.

52. Спр. 12. Проекти, постанови, доповіді в справі організації і структури Секретарства, потім Міністерства освіти УНР. Вересень 1917 р. – 20 травня 1918 р., 84 арк.

53. Спр. 15. Звіти про роботу Секретарства освіти і окремих його відділів, плани і проекти планів. 25 червня 1917 р. – 1 травня 1918 р., 104 арк.

54. Спр. 41. Справа про надання пенсії й допомоги окремим особам, надбавку жалування вчителям. 16 жовтня 1917 р. – 9 січня 1919 р., 14 арк.

55. Спр. 190. Документи з організації Департаменту мистецтва МНО і його частин. 28 липня 1917 р. – 24 квітня 1918 р., 32 арк.

56. Спр. 191. Документи про заснування Української Академії мистецтва у м. Києві (постанови, проекти статуту, листування). 8 вересня 1917 р. – 30 квітня 1918 р., 58 арк.

57. Спр. 192. Листування з ГСО про організацію комісії для вироблення українського національного шрифту. 11 квітня – 12 травня 1918 р., 8 арк.

58. Спр. 193. Листування з ГСО про нагляд за будівництвом громадських закладів з метою розвитку українського архітектурного стилю. 7 грудня 1917 р. – 24 квітня 1918 р., 16 арк.

59. Спр. 194. Листування з відділом пластичних мистецтв про участь відділу у виробленні малюнків, поштових марок, грошових знаків, форми одягу для війська і чиновників. 13 січня – 25 квітня 1918 р., 26 арк.

60. Спр. 195. Заяви про надання посад учителів малювання і про прийом до художніх шкіл для навчання і листування в цій справі. Лист солдата [А. М.] Ховрюченка з дієвої армії з описанням його скульптури «Война и мир», 31 арк.

61. Спр. 211. Протоколи і листування комісії при відділі по відновленню старовинних назв м. Києва. 21 березня – 25 квітня 1918 р., 9 арк.

62. Спр. 225. Листування про організацію Українського національного музею в м. Києві на базі художньо-промислового музею, про придбання експонатів. 29 вересня 1917 р. – 21 лютого 1919 р., 38 арк.

63. Спр. 226. Про організацію національного музею-архіву війни і революції. 15 серпня 1917 р. – 29 вересня 1919 р., 7 арк.

Ф. 2582. Міністерство народної освіти УНР у м. Києві, м. Вінниці, м. Кам'янці-Подільському. 1918–1920 рр.

оп. 1.

64. Спр. 2. Накази (копії) МНО про призначення та звільнення від служби та організацію роботи департаменту позашкільної освіти. 17 грудня 1918 р. – 28 жовтня 1919 р., 243 арк.

65. Спр. 4. Розпорядження Міністра освіти І. Огієнка про організацію управління освітою в УНР, доповіді, накази, листування та ін. 23 грудня 1918 р. – 22 липня 1919 р., 79 арк.

66. Спр. 15. Законопроекти (копії) та пояснюючі записки до них, надіслані до Ради Народних Міністрів УНР Міністерством Народної Освіти по Головному Управлінню мистецтва і національної культури; статут українського архітектурного інституту і доповідна записка з історії інституту. 23 грудня 1918 р. – 21 травня 1920 р., 48 арк.

67. Спр. 172. Листування з видавництвами. 16 грудня 1918 р. – 12 червня 1919 р., 44 арк.

оп. 2.

68. Спр. 14. Закони, постанови, обіжники, накази Ради Міністрів УНР та ін., 72 арк.

оп. 3.

69. Спр. 17. Докладна записка про програм та порядок видання Біографічного Словника Українських діячів науки, літератури, історії, мистецтва та громадського руху. 7 грудня 1918р., 26 арк.

Ф. 3690. Державний контроль Української Народної Республіки

оп. 1.

70. Спр. 5. Протоколи (журнали) засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради. 1917 р., 60 арк.

71. Спр. 17. Протокол (журнали) засідань Ради Народних Міністрів УНР. 1918 р., 82 арк.

Ф. 3866. Український історичний кабінет у м. Празі

оп. 1.

72. Спр. 53. Декларація правительства Української Народної Республіки. 2 червня 1920 р., 71 арк.

Ф. 3563. Шаповал М. Ю. (1882–1932 рр.) – політичний і державний діяч, член ЦК УПСР, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ

Директорії УНР, доктор соціології Українського соціологічного інституту. 1907–1932.

оп. 1.

73. Спр. 51. Рукописи «Світова революція і Україна», «Сучасний політичний момент в міжнародному житті і будучина української визвольної боротьби», «О національних меншинствах на Україні» та ін., збірки віршів М. Шаповала. [Шаповал М. Минувшина і будучина української визвольної боротьби (Промова на роковинах Української революції в Празі 12 листопада 1920 р.). (Рукопис)]. 1920 р., 143 арк.

Ф. 4465. Колекція окремих док. матеріалів українських націоналістичних еміграційних установ, організацій та осіб

оп. 1.

74. Спр. 610. Вірші Мазуренко Г. «Самотні мрії» (рукопис). 25 грудня 1919 р.– 10 грудня 1922 р., 37 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Особовий сектор (протокольна частина). Протоколи засідань Політбюро ЦК Компартії України (1919–1955 рр.)

оп. 6.

75. Спр. 1. Протоколи засідань Політбюро ЦК КП (б) У. 16. 04. 1919–08. 09. 1919 гг., 99 арк.

Ф. 43. Центральний комітет української партії соціалістов-революціонерів, української комуністическої партії (боротьбистов) и местные организации. 1917–1920 гг.

оп. 1.

76. Спр. 46. Копии писем, докладной записки членов зарубіжного бюро ЦК УКП (боротьбистов) Г. Гринько и Г. Клунного В. И. Ленину о проведении земельной, продовольственной и национальной политики на Украине. 16. IX. 1919 – XII. 1919 гг., 13 арк.

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих. 1919–1953 рр.

оп. 1.

77. Спр. 53039. Дело Киевской Губернской Чрезвычайной комиссии по борьбе с контрреволюцией, спекуляцией и преступлениями по должности при Киевском исполкоме., 14 арк.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

Ф. 11. Вербицький О. М.

оп. 1.

78. Спр. 35. Проект будинку Міністерства шляхів по вул. Театральній, м. Київ, 1919 р., 4 арк.

79. Спр. 68. Малюнки. 1918–1940 рр., 23 арк.

80. Спр. 410. Плани фасаду та 1–2 поверхів будинку Міністерства шляхів, 1919 р., 3 арк.

Ф. 18. Головка А. В.

оп. 2.

81. Спр. 10. Збірка віршів «Самоцвіти». 1919 р., 32 арк.

Ф. 24. Марфієвич М. І.

оп. 1.

82. Спр. 9. Вірші. 1917 р., 11 арк.

83. Спр. 10. Вірші. 1918 р., 15 арк.

84. Спр. 11. Друзі (вірш). 1920 р., 2 арк.

Ф. 44. Сосюра В. М.

оп. 1.

85. Спр. 33. «Звезда», поема «Ленін», «За мир» тощо. Передрук ранніх віршів. Машинопис, 1918–1949 рр., 143 арк.

86. Спр. 34. Вибране. Вірші, поеми, балади. Передрук, авторська добірка, 1920 – 1932 рр., 35 арк.

оп. 2.

87. Спр. 73. «Третя рота». Віршований роман. Рукопис, 1920 р., 19 арк.

88. Спр. 447 Автобіографія Сосюри В. М. 1945 р., 2 арк.

Ф. 48. Фельдман В. А.

оп. 1.

89. Спр. 11. Пейзажні замальовки. Січень 1914 – січень 1917 рр., 153 арк.

90. Спр. 14. Матеріали по вивченню акварелі, теорії тіней, архітектурних форм та ін. 1918–1928 рр., 18 арк.

91. Спр. 40. Фото за 1881–1920-ті рр.

Ф. 49. Глущенко М. П.

оп. 2.

92. Спр. 24. Альбом фото-творів, 36 арк.

Ф. 50. Таранушенко С. А.

оп. 1.

93. Спр. 6. Автобіографія Таранушенка С. А., 6 арк.

Ф. 53. Даміловський М. О.

оп. 1.

94. Спр. 10. Альбом з малюнками, ескізами. Папір, акварель, олівець. 1916–1918, 1920, 1921, 1924 рр., 43 арк.

95. Спр. 16. Автобіографія., 3 арк.

Ф. 85. Донченко О. В.

оп. 1.

96. Спр. 1. Збірка «Ліричні поезії. 1918–1920 рр., 51 арк.

Ф. 87. Моргілевський І. В.

оп. 1.

97. Спр. 39. Посвідчення Професійної спілки художників м. Києва про те, що І. В. Моргілевський є членом спілки. 06. 02. 1919 р., 1 арк.

оп. 2.

98. Спр. 1. Рукопис з історією забудови міст Кандалакші, Мурманська, Петрозаводська, морської бази у Вардо (Норвегія). 1917 р., 58 арк.

Ф. 90. Рулін П. І.

оп. 1.

99. Спр. 283. Посвідчення, довідки та ін. 1918–1934 рр., 87 арк.

Ф. 96. Красицький Ф. С.

оп. 1.

100. Спр. 48. Автобіографія. 1930 р., 8 арк.

101. Спр. 80. Професійні посвідчення та ін., 20 арк.

102. Спр. 81. Свідоцтво про народження, довідки про роботу, свідоцтво про смерть та інші особисті документи Красицького Ф. С. 17.02.1919 р. – 03.06.1944 р., 116 арк.

Ф. 107. Підмогильний В. П.

оп. 1.

103. Спр. 23. Стаття «Валер'ян Підмогильний». 1938 р., 2 арк.

Ф. 159. Антоненко-Давидович Б. Д.

оп. 1.

104. Спр. 146. Антокольський П. «Ненависть», «Мы все лауреаты премий...», Білецький О. «Проект надписи на пам'ятнику А. Пушкіну в г. Києве возле ордена В. Ленина Театра оперы и балета им. Т. Шевченка» та ін., рукопис, машинопис. 1918 р., 1957 – 1971 рр., 11 арк.

Ф. 161. Ушаков М. М.

оп. 1.

105. Спр. 4. «Поэты Советской Украины в переводах на русский язык». 1918–1950 гг., 154 арк.

Ф. 170. Севера І. В.

оп. 1.

106. Спр. 20. «И. В. Севера – украинский скульптор». Редакційна стаття про творчість митця. Вирізка з газети «Курортная газета». 20. 09. 1967 р., 1 арк.

Ф. 190. Роговенко І. Д.

оп. 1.

107. Спр. 1. Вірші. 1917–1966 рр., 100 арк.

Ф. 191. Тобілевич С. В.

оп. 1.

108. Спр. 33. «Стара казка» – віршований переклад фантастичної поеми О. Ожинського з польської мови (без закінчення, частина рукопису). 1918 р., 91 арк.

Ф. 237. Петрицький А. Г.

оп. 2.

109. Спр. 1. Танцювальні мініатюри, театральні ескізи. 1918 р., 2 арк.

110. Спр. 156. Настінне панно театру «Дім інтермедії» в м. Києві. 1917 р., 1 арк.

111. Спр. 157. Ескізи настінних розписів театру «Гротеск» у м. Києві. 1917 р., 3 арк.

Ф. 243. Петров В. П.

оп. 1.

112. Спр. 1. Платоническая мистика и мирозерцание примитивных народов. 1918 г., 6 арк.

Ф. 260. Коцюба Г. М.

оп. 1.

113. Спр. 13. Спогади М. Ф. Горяйстова «Литературный кружок В. А. Гофмана». 1915–1923 г., 88 арк.

Ф. 264. Мамонтов Я. А.

оп. 1.

114. Спр. 24. «Весняні ритми», «Над законом», «Бурьослав», «Народе мій» та ін. вірші. Вирізки з газети «Шлях», 1914 р., 1918 р., 7 арк.

Ф. 271. Плевако М. А.

оп. 1.

115. Спр. 2. Короткий показчик видань Т. Шевченка та літератури про нього (для шкільних свят, бібліотек, клубів). Авторський рукопис. 1917–1920-і рр., 50 арк.

116. Спр. 248. Зміст I-V Т. «Хрестоматії нової української літератури», 64 арк.

117. Спр. 272. Матеріали про роботу в «Державному видавництві України» у відділі літератури для дітей. 1919–1924 рр., 62 арк.

оп. 3.

118. Спр. 23. Листи М. А. Плевако дружині Є. В. Плевако, синам. 1913, 1918 рр., 16 арк.

Ф. 290. Комашка А. М.

оп. 1.

119. Спр. 2. Військовий начерк до альбому «Бійці й командири Першої Кінної». Папір, акварель, олівець. 1918 р., 1 арк.

120. Спр. 3. Портрет Ф. Т. Козакова. Папір, лак, змішана техніка. 1918 р., 1 арк.

121. Спр. 5. «Селянин з Західної України». Портрет. Папір, лак, змішана техніка. 1918 р., 1 арк.

122. Спр. 118. Авторський каталог. (Два розділи). Поч. 1918 р. – 1947 р., 36 арк.

123. Спр. 119. Автобіографічні книги. (І). 1920 – 1955 рр., 27 арк.

124. Спр. 124. Спогади про І. Рєпіна. 1960 р., 105 арк.

125. Спр. 167. Листи І. Рєпіну, 48 арк.

Ф. 307. Астаф'єва В. Л.

оп. 1.

126. Спр. 24. Посвідчення члена професійної спілки художників м. Києва, підписане Варварі Астаф'євій Н. Праховим – головою профспілки. 26.02.1919 р., 1 арк.

Ф. 333. Редько К. М.

оп. 1.

127. Спр. 7. Каталоги та списки художніх виставок, на яких експонувалися твори Редько К. М., 102 арк.

128. Спр. 13. Підбірка віршів. 1918–1939 рр., 11 арк.

129. Спр. 14. «Наступление на океан» (нарис). Машинопис, вересень 1920 р., 13 арк.

130. Спр. 21. Щоденники. Машинопис, 1912–1939 рр., 280 арк.

Ф. 335. Піскорський К. В.

оп. 1.

131. Спр. 16. «Сльоза». Папір, акварель, срібло, туш. З присвятою Піскорській Н. В., сестрі. 19. 09. 1917 р., 1 арк.

132. Спр. 30. Мечі. Папір, акварель, срібло, туш. 13.04.1918 р., 1 арк.

133. Спр. 31. На Десні. Папір, акварель, туш. 31.05.1918 р., 1 арк.

Ф. 358. Врона І. І.

оп. 1.

134. Спр. 3. «Зачинателі» (Українські художники перших років революції), 145 арк.

135. Спр. 382. Альбом з малюнками. Акварель, олівець. 1912–1917 рр., 43 арк.

Ф. 360. Богомазов О. К.

оп. 1.

136. Спр. 118. Автопортрет з віолончеллю. Папір, олівець. 1917 р., 2 арк.

137. Спр. 142. Зразки написання літер в Євангеліях XIV–XVIII ст. Заставки. Він'єтка літери «К». Олівець, туш, перо. Зошит. 1918–1919 рр., 7 арк.

138. Спр. 164. Нечто о графике., 5 арк.

139. Спр. 166. О значении и смысловом соединении элементов в искусстве живописи., 14 арк.

140. Спр. 167. Основне задачи развития искусства живописи на Украине. 1918 г., 39 арк.

141. Спр. 173. Методичні розробки по реформі художньої освіти в загальноосвітній школі. 1919 р., 20 арк.

142. Спр. 219. Лист від художнього салону «D'Art», Київської картинної галереї, Управління мистецтв Наркомосвіти, Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордонном про експонування та придбання картин Богомазова О. К. 22.04.1917 р. – 10.03.1930 р., 12 арк.

Ф. 406. Журлива О. К.

оп. 2.

143. Спр. 2. Вірші. 1917–1919 рр., 4 арк.

144. Спр. 3. Вірші. 1920–1925 рр., 71 арк.

Ф. 442. Кавалерідзе І. П.

оп. 1.

145. Спр. 2. Пам'ятник Т. Шевченку в м. Ромни. 1918 р., 1 арк.

Ф. 464. Тичина П. Г.

оп. 1.

146. Спр. 4839. Щоденник (1919 – 1921 рр., рукопис), 27 арк.

147. Спр. 1541. Щоденник-повість подорожі з капелою «Дніпросоюзу» по Правобережній Україні (худ. кер. К. Г. Стеценко). – Т. 1. – 1920 р., 248 арк.

Ф. 798. Косинка Г. М.

оп. 1.

148. Спр. 7. Лист Косинки Г. Підмогильному В. 1920 р., 1 арк.

оп. 2.

149. Спр. 1. «Крик боротьби». Вірш. Машинопис. З примітками Т. М. Мороз-Стрілець – дружини письменника. 1920 р., 1 арк.

150. Спр. 13. Автобіографія. Рукопис. 1923 р., 3 арк.

151. Спр. 17. Перелік творів Г. М. Косинки, складений Т. М. Мороз-Стрілець. Машинопис. 1972 р., 2 арк.

Ф. 1077. Меллер В. Г.

оп. 1.

152. Спр. 17. Автобіографія., 7 арк.

Ф. 1144. Дряпаченко І. К.

оп. 1.

153. Спр. 4. Фронтіві малюнки. Фотокопії. 1916–1917 рр., 34 арк.

154. Спр. 11. Статті Бабенка В. І., Гончара О. Т., Вялика М., Литовченка Б., Терещенко А. К. до 100-річчя від дня народження Дряпаченка І. К. з текстом уточнень Терещенко А. К. до цих статей. Рукописи, вирізки з газети «Культура і життя». 1980–1981 рр., 31 арк.

155. Спр. 14. А. К. Терещенко «І. К. Дряпаченко (життя та творча діяльність)», 129 арк.

Центральний державний історичний архів України (м. Київ)

Ф. 838 Колекція листівок. 1897–1917 рр.

оп. 2.

156. Спр. 1092. Листівка Полтавського комітету партії народної свободи в справі дій Київської Центральної Ради, 1 арк.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Ф. 1. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст. 1919 р.–04.07.1921 р.

157. Спр. 26125. Протокол № 9 чрезвычайного общего собрания УАН. 23 января 1919 г., 4 арк.

158. Спр. 26127. Протокол № 11 общего собрания Укр. АН. 1 февраля 1919 г., 12 арк.

159. Спр. 26128. Протокол № 12 общего собрания Укр. АН. 8 февраля 1919 г., 11 арк.

160. Спр. 26133. Протокол № 17 общего собрания Укр. Акад. Наук. 8 марта 1919 г., 10 арк.

161. Спр. 26161. Протокол № 46 общего собрания [У]АН. 23 февраля 1920 г., 29 арк.

162. Спр. 26165. Протокол № 51 общего собрания Укр. АН. 5 апреля 1920 г., 40 арк.

163. Спр. 26176. Протокол № 63 общего собрания Укр. АН. [август] 1920 г., 5 арк.

164. Спр. 26539. [Сообщение о деятельности АН УССР в Киеве за 1920 г. до 1 января 1921 г.], 21 арк.

Ф. 12. Архів Модзалевського В. Л.

165. Спр. 684. До Ради Української Академії Мистецтв від професорів Георгія Нарбута й Михайла Бойчука. Заява про напрями роботи Академії. 24 (11) грудня 1919 р., 4 арк.

Ф. 27. Архів Плевако М. А.

166. Спр. 937. Автобіографія та бібліографічні відомості Майка Йогансена., 3 арк.

Ф. 36. Архів Кримського А. Ю.

167. Спр. 36. Лист Сумцова М. Ф. Кримському А. Ю. 1 січня 1919 р., 1 арк.

Ф. 44. Архів Чикаленка Є. Х.

168. Спр. 435–455. Листи Жебуньова Л. М. до Чикаленка Є. Х. 28 червня 1917 р. – 4 січня 1919 р., 34 арк.

Ф. 244. Архів Стебницького П. Я.

169. Спр. 17. Стебницький П. Я. На роздоріжжі. Про державність України. Стаття (гранки з правками автора), [після 1917 р.], 5 арк.

Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України (відділ рукописних фондів і текстології)

Ф. 46. Романченко Т. М.

170. Од. зб. 787/5121. Лист Михайліва Ю. до Романченка Т. (17 жовтня 1915 р.), 6 арк.

Ф. 139. Сосюра В. М.

171. Од. зб. 104. «Третя рота» (роман). Машинописна копія з правками, 195 арк.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Ф. 13. Ернст Ф. Л.

172. Од. зб. 4/245 (246). Кричевський В. Нарбут в Українській Академії Мистецтв (22. 06.1928 р., рукопис статті), 7 арк.

Ф. 32. Світлицький Г. П.

173. Од. зб. I/3. Спогади Світлицького Г. П., 18 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України

174. Слідча справа Годованця М. П. № 6679-2, 151 арк.

175. Справа з матеріалами про зняття судимості з Годованця М. П. № 75197 фп, 88 арк.

Державний архів Вінницької області

Ф. Р-988. Подільська губернська спілка кредитних і позичкових товариств. 1918–1920 рр.

оп. 2.

176. Спр. 2. Циркуляри, протокол засідання Українського Центрального Кооперативного Банку, 1.01.1918 г. – 31.12.1919 г., 100 арк.

Державний архів Київської області

Ф. 4156. Київський губернський комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва

оп. 1.

177. Спр. 7. Копії і посвідчення і відомості та зарплата співробітників музею Губ[...]. 1920 р., 224 арк.

Державний архів Луганської області

Ф. 38. Луганська приватна жіноча гімназія Є. К. Локтюшової

оп. 1.

178. Спр. 14. Розпорядження та циркуляри по навчальній частині. 1919 р., 38 арк.

Державний архів м. Києва

Ф. 16. Київський університет Св. Володимира. 1834–1920 гг.

оп. 356.

179. Спр. 71. Дело Совета Императорского Университета Св. Владимира «Об учреждении Историко-Литературного общества», 11 арк.

Ф. 93. Киевское художественное училище

оп. 2.

180. Спр. 162. Дело с декретом о переименовании с художественной школы в трудовую школу классических искусств за 1919 г., 19 арк.

Ф. 304. Киевский художественно-промышленный и научный музей. 1905–1922 гг.

оп. 1.

181. Спр. 36. Инвентарная книга музея, 28 арк.

Державний архів Одеської області

Ф. 154. Архив Эдуардса Б. В.

оп.1.

182. Спр. 43. Устав Одесского литературно-артистического общества, 10 арк.

Ф. 156. Личный фонд Штерна С. Ф.

оп. 1.

183. Спр. 106. Письмо В. Г. Короленко к С. Ф. Штерну., 1 арк.

Ф. 367. Одесское общество изящных искусств

оп. 1.

184. Спр. 31. Протоколы общего собрания общества изящных искусств в г. Одессе. Устав общества. 20 мая – 27 сентября 1917 г., 6 арк.

185. Спр. 32. Протоколы заседаний комиссий о реформе Одесской художественной школы и разные к ним материалы., 1917 – 16 декабря 1919 г., 53 арк.

186. Спр. 39. Протоколы заседаний Совета Одесского общества изящных искусств художественной школы и разные к ним материалы. 14 июня – 14 декабря 1918 г., 11 арк.

187. Спр. 45. Протоколы общего собрания Одесского общества изящных искусств художественной школы и разные к ним материалы. 21 января 1919 г., 2 арк.

Ф. 368. Одесское художественное училище

оп. 1.

188. Спр. 16. Приказы Одесского художественного училища. Февраль – октябрь 1917 г., 12 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. 200. Харківське товариство розповсюдження в народі писемності

оп. 1.

189. Спр. 488. Состав комиссии по внешкольному образованию. Переписка об организации курсов для взрослых, 69 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. Р-582. Каменец-Подольский государственный украинский университет

оп. 1.

190. Спр. 30. Хронологічний список речей, що поступили до кабінету мистецтва Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (№ 3). 1919–1922 рр., 28 арк.

Ф. Р-1492. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа ім. Г. Сковороди. 1919–1930 рр.

оп. 1.

191. Спр. 5. Обращение уездного отдела Народного образования к учащимся профессиональных школ и техникумов о добросовестном отношении к учебе и подготовке квалифицированных кадров и документы по другим вопросам, 1920 г., 120 арк. [Статут Кам'янець-Подільської Художньо-промислової школи Ів. Мозолевського. 1920 р.]

Архів Національного художнього музею України

192. Ф. 60. Колекція фотокарток художнього фонду

Архив Российской Академии наук (г. Москва)

Ф. 518. Вернадский В. И.

оп. 1.

193. Д. 218. Статья о создании Украинской Академии наук в Киеве (1918 г.), 48 л.

194. Д. 219. Вернадский Владимир Иванович. Хронология (1918–1920 гг.), 157 л.

оп. 4.

195. Д. 100. Материалы по деятельности В. И. Вернадского как Президента УАН (1918–1919 гг.), 166 л.

196. Д. 105. Материалы по деятельности В. И. Вернадского как председателя временного комитета по созданию Национальной библиотеки в г. Киеве (1918–1919 гг.), 90 л.

Центральный государственный архив социально-политической истории России

Ф. 71. Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Отдел истории КПСС

оп. 35.

197. Д. 179. Киллерог М. Гражданская война на Украине. Машинопись, 82 л.

198. Д. 406. Грабарь Т. Культурное строительство в годы гражданской войны. Машинопись, 57 л.

199. Д. 437. Докладная записка, сентябрь 1918 г., 405 л.

200. Д. 524. Директория. Конец 1918–1919 гг. Машинопись, 187 л.

201. Д. 785. Рассказ очевидца о зверствах деникинцев, 1919 г., 1 л.

Приватні архіви

Особистий архів Годованця Анатолія Микитовича (м. Кам'янець-Подільський)

202. Лист Л. Лайдвее, зав. архівною бібліотекою Літературного музею ім. Фр. Р. Крейцвальда АН Естонської РСР до М. П. Годованця (9 березня 1957 р.).

Особистий архів Фріх-Хар Анни Ісідорівни (м. Москва)

203. Колекція фото, картини Холодного П. І., листи Холодного П. І. до родини.

Особистий архів Холодного Олексія Григоровича (м. Харків)

204. Колекція фото, листи Холодного П. І. до родини.

Музейні матеріали

Національний художній музей України

Твори живопису

205. Богомазов О. К. Похорон. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 2965.
206. Бойчук Т. Л. Жінки біля яблуні. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 455.
207. Бурачек М. Г. Ганок. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 787.
208. Бурачек М. Г. Дніпро. Буря. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 1219.
209. Бурачек М. Г. Київський Михайлівський собор із півдня. – 1919 р. – Інв. № ЖС – 1218.
210. Бурачек М. Г. Літо. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 1753.
211. Бурачек М. Г. Межигір'я. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 504.
212. Бурачек М. Г. Міський пейзаж. Зима. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 784.
213. Бурачек М. Г. Натюрморт. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 507. (Переданий на постійне збереження 1961 р. до Національного музею ім. А. Шептицького у м. Львові).

214. Волокидін П. Г. Акація. – 1919 р. – Інв. № ЖС – 390.
215. Волокидін П. Г. Берег моря. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 594.
216. Волокидін П. Г. Жіночий портрет. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 287.
217. Волокидін П. Г. Жіночий портрет. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 294.
218. Волокидін П. Г. Кущ бузку. – 1920–1921 рр. – Інв. № ЖС – 392.
219. Волокидін П. Г. Поле. – 1919 р. – Інв. № ЖС – 1334.
220. Волокидін П. Г. Портрет курсистки. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 2.
221. Волокидін П. Г. Портрет Северина. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 698.
222. Волокидін П. Г. Портрет хлопчика. – 1920–1921 рр. – Інв. № ЖС – 1341.
223. Грищенко О. В. Дах над Св. Софією. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 3012.
224. Грищенко О. В. Натюрморт. – 1915–1918 рр. – Інв. № ЖС – 1748.
225. Грищенко О. В. Туркєня в чарчафі. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 3009.
226. Грищенко О. В. Туркєня. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 3032.
227. Іванова А. М. Пряля. – 1919 р. – Інв. № ЖС – 967.
228. Козик М. Я. Портрет А. Ю. Кримського. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 2462.
229. Козик М. Я. Портрет академіка М. Ф. Біляшівського. – 1919 р. – Інв. № ЖС – 290.
230. Козик М. Я. Портрет дівчини. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 482.
231. Козик М. Я. Портрет М. М. Грінченко. – 1917–1920 рр. – Інв. № ЖС – 405.
232. Крамаренко Л. Ю. Двобічна фреска (1 – «Портрет таджика»; 2 – «Портрет І. О. Жданко»). – 1920 р. – Інв. № ЖС – 2438.
233. Кричевський В. Г. Шпиченці. Суха осінь. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 2941.
234. Лебедєв В. В. Жіночий портрет. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 2453.
235. Маневич А. А. Містечко. – 1917–1919 рр. – Інв. № ЖС – 1085.
236. Маневич А. А. Провінція. – 1917–1919 рр. – Інв. № ЖС – 2251.
237. Меллер В. Г. Композиція. – 1919–1920 рр. – Інв. № ЖС – 2390.

238. Пальмов В. Н. Дачник. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 465.
239. Пальмов В. Н. Циганка. – 1919–1920 рр. – Інв. № ЖС – 2903.
240. Рибак С-Б. М. Місто. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 2548.
241. Світлицький Г. П. В місячну ніч. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 433.
242. Світлицький Г. П. Дорожний вогник. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 270.
243. Світлицький Г. П. На галявині. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 793.
244. Світлицький Г. П. Хата опівдні. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 424.
245. Світлицький Г. П. Хата. – 1918 р. – Інв. № ЖС – 409.
246. Селезньов І. Ф. Автопортрет. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 524.
247. Селезньов І. Ф. Натюрморт з квітами. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 1647.
248. Трохименко К. Д. Базар в Ерзерумі. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 1633.
249. Трохименко К. Д. Ерзерум. – 1917–1935 рр. – Інв. № ЖС – 891.
250. Трохименко К. Д. Комендатура. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 892.
251. Трохименко К. Д. На Шайтан-Дозі. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 1631.
252. Трохименко К. Д. Портрет академіка М. Ф. Біляшівського. – 1920 р. – Інв. № ЖС – 315.
253. Хворостецький І. Ф. Кременець. Гора Бона. – 1917 р. – Інв. № ЖС – 1707.

Твори графіки

254. Бойчук М. Л. Пастушок. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 8295.
255. Бурачек М. Г. Віють вітри (футуристичний пейзаж). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1550/1.
256. Бурк М. Гамлет, принц Датський (футуристичний малюнок). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1550/7.
257. Грищенко О. В. Турчанка. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 8386.
258. Єрмолін К. Роздуми біля парадного (футуристичний рисунок). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1550/4.
259. Жук М. І. Жіночий портрет. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 4400.
260. Жук М. І. Жіночий портрет. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1397.
261. Жук М. І. Портрет машиністки. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 6944.

262. Жук М. І. Портрет сина. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 3973.
263. Жук М. І. Хризантеми. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 6944.
264. Заузе В. Х. Вечір (дошка офорту). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 3256.
265. Заузе В. Х. Вечір. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 113.
266. Заузе В. Х. Дерево на фоні гаю (дошка офорту). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 3262.
267. Заузе В. Х. Жінка годує курей. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 516.
268. Заузе В. Х. Квіткарка (дошка офорту). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9344.
269. Заузе В. Х. Квітничарка. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 109.
270. Заузе В. Х. Осінь. Парк. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1914.
271. Заузе В. Х. Пейзаж. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 513.
272. Ільїна М. Деталь Михайлівського собору. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 3274.
273. Касіян В. І. Автопортрет. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5657.
274. Касіян В. І. В концтаборі Кассіно. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5484.
275. Касіян В. І. Весна в концтаборі Кассіно. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5662.
276. Касіян В. І. Галайда (ескіз ілюстрації до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки»). – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5648.
277. Касіян В. І. Етюд голови. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5656.
278. Касіян В. І. Наука. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5641.
279. Козик М. Я. Портрет Т. Г. Шевченка. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 3977.
280. Козик М. Я. Портрет Т. Г. Шевченка. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 3978.
281. Кокель О. О. Демонстрація. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 3917.
282. Кокель О. О. Профіль жінки. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 3916.
283. Колос С. Г. В кафе. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 8456.
284. Колос С. Г. Дівчина з квіткою. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 8457.
285. Колос С. Г. Коваль (ескіз оформлення Київського оперного театру). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 8458.

286. Колос С. Г. Червоноармійці біля казана (ескіз розпису Луцьких казарм у Києві). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 8455.
287. Кравченко В. Вид Петрограда. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 039.
288. Кричевський В. Г. Видавнича марка «Всеукраїнське кооперативне видавництво». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 6002.
289. Кульчицька О. Л. Буря. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 125.
290. Кульчицька О. Л. Портрет І.Франка (з серії «Галерея українських письменників»). – 1918–1922 рр. – Інв. № ГРС – 987.
291. Кульчицька О. Л. Дніпровські хвилі (з серії «Історія України з найдавніших часів»). – 1918–1924 рр. – Інв. № ГРС – 996.
292. Кульчицька О. Л. Портретні начерки. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9921.
293. Кульчицька О. Л. Ярослав Мудрий (з серії «Історія України з найдавніших часів»). – 1918–1924 рр. – Інв. № ГРС – 997.
294. Миронов С. Ф. Весна. Лавра. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 216.
295. Нарбут Г. І. Вбрання хорунжого. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9545.
296. Нарбут Г. І. Вівіска канцелярії Української Академії мистецтв. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1496.
297. Нарбут Г. І. Вівіска майстерні Г.І.Нарбута. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1510.
298. Нарбут Г. І. Військовий на коні. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 9393.
299. Нарбут Г. І. Віньетка-маска. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 1859.
300. Нарбут Г. І. Воїн. Підготовчий рисунок до поеми І. Котляревського «Енеїда». – 1920 р. – Інв. № ГРС – 4313.
301. Нарбут Г. І. Вукозгод востановляється 30 мая. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9542.
302. Нарбут Г. І. Вукозгод розігнано. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9540.
303. Нарбут Г. І. Вукозгод. Шарж на Вукопис. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9541.
304. Нарбут Г. І. Вулиця в Чернігові. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1497.

305. Нарбут Г. І. Герб Ханенків (карикатура). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9539.
306. Нарбут Г. І. Державний герб України (з гербами гетьманів, краєвидом). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9398.
307. Нарбут Г. І. Державний герб України (козак з рушницею). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9399.
308. Нарбут Г. І. Диплом про обрання О. О. Мурашка професором Української Академії мистецтв. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9396.
309. Нарбут Г. І. Диплом про обрання Ф.Г. Кричевського професором Української Академії мистецтв. – (б. д.). – Інв. № ГРС – 4306.
310. Нарбут Г. І. Ескіз грошової купюри УНР (незавершений). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9392.
311. Нарбут Г. І. Ескіз Державного герба України (незавершений). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9548.
312. Нарбут Г. І. Ескіз обкладинки до книги «Л. Гарбуздов». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 4249.
313. Нарбут Г. І. Ескіз обкладинки до тижневика «Мистецтво». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1495.
314. Нарбут Г. І. Ескіз обкладинки. – 1917–1920 рр. (Ю.Т.). – Інв. № ГРС – 1231.
315. Нарбут Г. І. Заставка «Поезія» до журналу «Мистецтво». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1502.
316. Нарбут Г. І. Заставка до байки І. А. Крилова «Кошеня і шпак». – (б. д.). – Інв. № ГРС – 4248.
317. Нарбут Г. І. Заставка до книги «Л. Гарбуздов». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5247.
318. Нарбут Г. І. Заставка з пейзажем. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4297.
319. Нарбут Г. І. Заставка. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1503.
320. Нарбут Г. І. Заставка. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1504.
321. Нарбут Г. І. Заставка. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1509.

322. Нарбут Г. І. Из ілюстрацій до «Абетки». Літера «Й». – 1917 р. – Інв. № ГРС – 1858.
323. Нарбут Г. І. Кінцівка. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4251.
324. Нарбут Г. І. Козак. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9544.
325. Нарбут Г. І. Л. Гарбуздов з дітьми (силует). – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4281.
326. Нарбут Г. І. Марка видавництва «Сіверянська думка». – 1918 р. – Інв. № ГРС – 4461. з
327. Нарбут Г. І. Марка на 40 шагів з портретом гетьмана П. Я. Дорошенка (ескіз). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9548.
328. Нарбут Г. І. Марка УНР на 20 шагів з портретом Г. С. Сковороди. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9537.
329. Нарбут Г. І. Нарешті (В. Л. Модзалевський і П. І. Зайцев). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 5281.
330. Нарбут Г. І. Обкладинка альманаха «Зори» (перший номер). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5280.
331. Нарбут Г. І. Обкладинка до журналу «Мистецтво». – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5278.
332. Нарбут Г. І. Обкладинка до журналу «Солнце труда». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1512.
333. Нарбут Г. І. Обкладинка до збірки поезій В.Нарбута «Алилуя». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1505.
334. Нарбут Г. І. Обкладинка до щомісячника «Народне господарство України». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1508.
335. Нарбут Г. І. Обкладинка журналу «Наше минуле» (перший номер). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 5482.
336. Нарбут Г. І. Орнаментальна рамка з гетьманськими гербами. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9394.
337. Нарбут Г. І. Орнаментальний мотив. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1506.
338. Нарбут Г. І. Пейзаж з собакою, (б.д.). – Інв. № ГРС – 3117.

339. Нарбут Г. І. Петропавловський собор. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4298.
340. Нарбут Г. І. Портрет В. Модзалевського (силует). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 4312.
341. Нарбут Г. І. Портрет В.Л. Модзалевського (силует). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 4299.
342. Нарбут Г. І. Портрет Д. Щербаківського (силует). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 4311.
343. Нарбут Г. І. Портрет С. А. Таранушенка. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5992.
344. Нарбут Г. І. Проект крісла для Державного сенату. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 4295.
345. Нарбут Г. І. Проект марки. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 4300.
346. Нарбут Г. І. Проект медалі Української академії мистецтв. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4260.
347. Нарбут Г. І. Проект печатки Державного сенату. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9397.
348. Нарбут Г. І. Проект печатки Української Академії мистецтв. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4250.
349. Нарбут Г. І. Проект печатки Української Академії мистецтв. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9395.
350. Нарбут Г. І. Рисунок для грошового знаку. – (б.д.). – Інв. № ГРС – 4261.
351. Нарбут Г. І. Рисунок костюма. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 4309.
352. Нарбут Г. І. Рисунок костюма. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 4310.
353. Нарбут Г. І. Сім'я художника. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 5248.
354. Нарбут Г. І. Таблиця, зразок шрифту. – 1917–1920 рр. – Ю.Т. – Інв. № ГРС – 151.
355. Нарбут Г. І. Табличка (без назви – Ю.Т.). – 1917–1920 рр. – Інв. № ГРС – 1501.

356. Нарбут Г. І. Табличка (без назви – Ю.Т.). – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1498.
357. Нарбут Г. І. Табличка «Георгій Нарбут». – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1499.
358. Нарбут Г. І. Табличка «Графічна художня майстерня Георгія Нарбута». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1499.
359. Нарбут Г. І. Текст постанови УАМ про обрання Г. І. Нарбута професором. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1513.
360. Нарбут Г. І. Фортуна. Начерк фігури до збірки поезій В. Нарбута «Алилуя». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 4308.
361. Невідомий автор (футуристичні малюнки до третього номеру рукописного журналу «Элеас». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 1550/2 (3; 5; 9; 10; 11).
362. Невідомий автор. Портрет полковника Гурського на броненосці «Витязь». – 1919 р. – Інв. № ГРС – 019.
363. Нюрнберг А. М. Партизан. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 5103.
364. Нюрнберг А. М. Слухають оратора. Єлизаветград. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 5627.
365. Павленко О. Т. Автопортрет. – 1920–1921 рр. – Інв. № ГРС – 8258.
366. Павленко О. Т. Альбом замальовок. – 1920–1929 рр. – Інв. № ГРС – 8614.
367. Павленко О. Т. Ганна. – 1920–1922 рр. – Інв. № ГРС – 8267.
368. Павленко О. Т. Дівчина з яблуками. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 8264.
369. Павленко О. Т. Жінка з немовлям. – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 8188.
370. Павленко О. Т. Мати (ескіз). – 1920–1922 рр. – Інв. № ГРС – 8259.
371. Павленко О. Т. Мати. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 8259.
372. Павленко О. Т. Набоків хутір (ескіз композиції). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 8215.
373. Павленко О. Т. Набоків хутір (композиція). – 1918 р. – Інв. № ГРС – 8249.

374. Павленко О. Т. Ткаля (ескіз). – 1919–1920 рр. – Інв. № ГРС – 8200.
375. Павленко О. Т. Ткаля. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 8160.
376. Петрицький А. Г. Портрет В. Г. Кричевського. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1790.
377. Піскорський К. В. Цивілізація. Фантастичне місто. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 8234.
378. Радченко О. М. Композиція з геометричних фігур. – 1919 р. – Інв. № ГРС – 9928.
379. Риков В. М. Вулиця в Алупці. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 012.
380. Рожанковський Ф. Великодня ніч (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4780.
381. Рожанковський Ф. Ілюстрація до повісті І. Я. Франка «Грицева шкільна наука» (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4779.
382. Рожанковський Ф. Козак (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4783.
383. Рожанковський Ф. Козаки (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4784.
384. Рожанковський Ф. Літо (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4792.
385. Рожанковський Ф. Літо (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4793.
386. Рожанковський Ф. На вовчому хуторі (ілюстрації до оповідання Д. В. Марковича «На вовчому хуторі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4794.
387. Рожанковський Ф. На вовчому хуторі (ілюстрації до оповідання Д. В. Марковича «На вовчому хуторі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4795.
388. Рожанковський Ф. На вовчому хуторі (ілюстрації до оповідання Д. В. Марковича «На вовчому хуторі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4796.
389. Рожанковський Ф. На вовчому хуторі (ілюстрації до оповідання Д. В. Марковича «На вовчому хуторі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4797.

390. Рожанковський Ф. Полковник (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4782.
391. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана Б. Хмельницького (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4801.
392. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана І. Виговського (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4804.
393. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана Д. Вишневецького (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4806.
394. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана І. Дорошенка (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4805.
395. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана І. Мазепи (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4802.
396. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана К. Розумовського (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4800.
397. Рожанковський Ф. Портрет гетьмана П. Сагайдачного (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4803.
398. Рожанковський Ф. Портрет наказного гетьмана П. Полуботка (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4799.
399. Рожанковський Ф. Шляхетна пані (ілюстрація до хрестоматії «Ясні зорі»). – 1918–1920 рр. – Інв. № ГРС – 4781.
400. Саєнко О. Ф. Ескіз монументального розпису «Вшанування запорожців». – 1920 р. – Інв. № ГРС – 8675.
401. Світлицький Г. П. Декоративний мотив. – 1920 р. – Інв. № ГРС – 1045.
402. Світлицький Г. П. Комнезам. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1047.
403. Світлицький Г. П. Пісня берізки. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1032.
404. Світлицький Г. П. Портрет доньки. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 608.
405. Середа А. Х. Рекламна марка «Українфільму». – 1918 р. – Інв. № ГРС – 5557.
406. Смірнов Б. В. На березі Дніпра. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 394.

407. Судомора О. І. Замок. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 3176.
408. Трохименко К. Д. Базар. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 7609.
409. Трохименко К. Д. Біля джерела. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 7611.
410. Трохименко К. Д. Ерзерум. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 7616.
411. Трохименко К. Д. Козак з шаблею. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 7607.
412. Трохименко К. Д. Матрос В. М. Пилипенко. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 5841.
413. Трохименко К. Д. Молода селянка. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 5844.
414. Трохименко К. Д. На річці Дуриле-Карабсе. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 591.
415. Трохименко К. Д. Площа. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 7614.
416. Фельдман В. А. Натюрморт. Квіти. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 1854.
417. Фельдман В. А. Пейзаж. – 1917 р. – Інв. № ГРС – 569.
418. Фельдмана В. А. Хата в Лубнах. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 2796.
419. Хвостенко-Хвостов О. В. Рабочие и крестьяне! Учитесь управлять своим государством! (плакат). – 1920 р. – Інв. № ГРС – 6947.
420. Хвостенко-Хвостов О. В. Селянине! Спаси від голодної смерти братів своїх – робітників! (плакат) – 1920 р. – Інв. № ГРС – 6953.
421. Хижинський Л. С. Ворота. – 1918 р. – Інв. № ОГР – 3.
422. Хижинський Л. С. Зірваний міст. – 1920 р. – Інв. № ОГР – 2.
423. Хижинський Л. С. Зірваний міст. – 1920 р. – Інв. № ОГР – 4.
424. Хижинський Л. С. Міст на Дніпрі, зруйнований білополяками. – 1920 р. – Інв. № ОГР – 1.
425. Хижинський Л. С. Надгробок. – 1918 р. – Інв. № ГРС – 9538.

Вінницький обласний художній музей

Ф. Колекція етюдів Холодного П. І.

426. Холодний П. І. Береги річки. Етюд, картон, олія, 30,8x57,8 см., Ж-117, КН-1179.

427. Холодний П. І. Будинки над річкою. Етюд, дерево, олія, олівець, 15,4x21,6 см., Ж-105, КН-1136.
428. Холодний П. І. Вершники. Етюд, картон, олія, 15,2x21,7 см., Ж-111, КН-1173.
429. Холодний П. І. Взимку в лісі. Етюд, картон, олія, 15x21,2 см., Ж-103, КН-1134.
430. Холодний П. І. Вид фортеці. Етюд, картон, олія, 15x21,7 см., Ж-118, КН-1180.
431. Холодний П. І. Жінка з книгою. Етюд, картон, олія, 15,2x22 см., Ж-106, КН-1137.
432. Холодний П. І. Жінка, яка сидить. Етюд, картон, олія, 15x21,6 см., Ж-109, КН-1132.
433. Холодний П. І. Зима. Етюд, дерево, олія, картон, 15,4x21,7 см., Ж-131, КН-1418.
434. Холодний П. І. Зима. Етюд, картон, олія, 15,1x21,7 см., Ж-132, КН-1419.
435. Холодний П. І. Зимовий етюд, картон, олія, 21,6x15,1 см., Ж-121, КН-1171.
436. Холодний П. І. Золота осінь. Етюд, дерево, олія, 15x21,5 см., Ж-122, КН-1218.
437. Холодний П. І. Квіти дурману. Етюд, картон, олія, 15x21,5 см., Ж-128, КН-1224.
438. Холодний П. І. Літній пейзаж. Етюд, дерево, олія, 21,6x15 см., Ж-127, КН-1223.
439. Холодний П. І. Літній пейзаж. Етюд, картон, олія, 15,5x22 см., Ж-104, КН-1135.
440. Холодний П. І. Літній пейзаж. Етюд, картон, олія, 15x21,5 см., Ж-123, КН-1219.
441. Холодний П. І. Маки. Етюд, дерево, олія, 15,2x21,5 см., Ж-124, КН-1220.

442. Холодний П. І. Маки. Етюд, картон, олія, 15,9x21,7 см., Ж-110, КН-1172.
443. Холодний П. І. На веранді. Етюд, картон, олія, 20,6x15,3 см., Ж-126, КН-1222.
444. Холодний П. І. На пасовиську. Етюд, дерево, олія, 15x22 см., Ж-107, КН-1138.
445. Холодний П. І. Натюрморт. Етюд, дерево, олія, 31x38 см., Ж-129, КН-1225.
446. Холодний П. І. Натюрморт. Етюд, картон, олія, 30,5x38 см., Ж-130, КН-1417.
447. Холодний П. І. Осінь. Етюд, дерево, олія, 21,5x15 см., Ж-112, КН-1174.
448. Холодний П. І. Переправа. Етюд, полотно, олія, 15,2x21,8 см., Ж-116, КН-1178.
449. Холодний П. І. Річка. Етюд, дерево, олія, 15x22 см., Ж-119, КН-1181.
450. Холодний П. І. Річка. Етюд, картон, олія, 15x21,6 см., Ж-120, КН-1182.
451. Холодний П. І. Стара фортеця. Етюд, картон, олія, Ж-113, КН-1175.
452. Холодний П. І. Турецька фортеця. Етюд, картон, олія, 15,3x21,8 см., Ж-114, КН-1176.
453. Холодний П. І. У передгір'ї. Етюд, картон, олія, 15x21,6 см., Ж-115, КН-1177.
454. Холодний П. І. Хутір в лісі. Етюд, картон, олія, 15x21,5 см., Ж-108, КН-1133.

Хмельницький обласний художній музей

Твори живопису

455. Васильківський С. І. Біля вітряка. (1917 р.); полотно, олія; 24x32,4 см., ЖС-227.

456. Верейський Г. С. Портрет батька (1920 р.); полотно, олія; 65x53 см., ВЖС-18.
457. Коновалюк Ф. З. Похмурий день (1918 р.); картон, олія; 31x22 см., ЖС-213.
458. Лізак І. Л. Натюрморт (1920 р.); полотно, олія; 55x78 см., ЖС-296.
459. Подушко З. Г. Гуцул зі стадом на світанку (1917 р.); полотно, олія; 45x52 см., ЖС-92.
460. Світлицький Г. П. Українська ніч (1917 р.); картон, темпера; 28x39 см., ГР-193; КН-649.

Твори графіки

461. Верейський Г. С. Портрет Ксенії Інокентіївни Воїнової (можливо Рене Іванівни Нотгафт - ?) (1920 р.); папір, офорт; 15,7x12,5 см., ВГР-1655; 1434.
462. Верейський Г. С. Портрет молодої людини на стільці (1917–1918 рр.); папір, туш, пензель; 27,5x20 см., ВГР-961; ВКП-737.
463. Верейський Г. С. Портрет невідомого в кріслі (1917–1918 рр.); папір, туш, пензель; 33,3x22 см., ВГР-961; ВКП-737.
464. Самокиш М. С. Сцена Першої світової війни (1917 р. - ?- Ю.Т.); папір, туш, перо, акварель; 27x43,5 см., ГР.-84, КП-310.

Фонд Верейського Г. С.

465. Верейський Г. С. Відпочинок (1918 р.); папір, олівець; 21x13 см., ВКП-742; ВГР-966.
466. Верейський Г. С. Дерево, осінь (1918 р.); папір, туш, перо; 22x29 см., ВКП-1855; ВГР-490.
467. Верейський Г. С. За шиттям (1918 р.); папір, туш, акварель, перо, пензель; 24,2x17,2 см., ВКП-741; ВГР-965.
468. Верейський Г. С. Зимовий етюд (1917 р.); папір, акварель, пензель; 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.
469. Верейський Г. С. Квіти (1917 р.); папір, олівець. 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.

470. Верейський Г. С. Ліс (1917 р.); папір, акварель, пензель. 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.

471. Верейський Г. С. Ліхтар (1917 р.); папір, олівець. 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.

472. Верейський Г. С. Пейзаж (1917 р.); папір, акварель, пензель. 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.

473. Верейський Г. С. Репетиція (1919 р.); папір, туш, пензель; 17,2x20,5 см., ВКП-1855; ВГР-490.

474. Верейський Г. С. Сутінки (1917 р.); папір, туш, перо. 21,5x18,3 см., ВКП-1971-1985; ВГР-606-620.

475. Верейський Г. С. Хлопчик, що сидить (1918 р.); папір, туш, перо; 23x17 см., ВКП-740; ВГР-964.

476. Верейський Г. С. Чоловік з конем (1917 р.); папір, олівець, пензель, акварель; 21,5x18,3 см., ВКП-1971 – 1985; ВГР-606-620.

Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna

Sbirka výtvarných prací ukrajinské emigrace

477. Baranec'kyj Petro. Vlak «Svobodna Ukrajina» na stanici Česnokivka. – 1920, papír, akvarel, 29x43. – № 56.

478. Bytyns'kyj Mykola. Skica k obrazu Rok 1917. – 1917, papír, tužka, akvarel, 44,2x30. – № 227.

479. Vovk Jurij. Herec. – 1920, papír, tužka, 28,5x23,4 – 31x25. – № 5.

480. Havrylko M. Portrét Andrija Žuka, představitele diplomacie. – 1919 (1920)– Ю. Т., papír, tuš, pero, 21x17,3. – № 25.

481. Gerken-Rusova Natalija. Skicář: Figurální a krajinne motivy. – 1920, 1921, 1923, papír, tužka, 22,3x17. – № 42.

482. Hromnyc'kyj Petro. Starý Smichovský hřbitov. – 1920, papír, akvarel, 26,6x21,5. – № 58; Německé Jablonné. Zasmušilý den v táboře. – 1920, papír, akvarel, 27,8x42,8. – № 59; Německé Jablonné. – 1920, papír, akvarel, 24x43. – № 313.

483. Ivanec' Ivan. Mužský portrét. – 1920, papír, tužka, 29,1x20,3. – № 281; Voják UHA. – 1920, papír, tužka, 29x20. – № 282; Portrét muže. Dr. Čumak (?). – 1920, papír, tužka, 29x22. – №294; Portrét vojáka s dýmku. – 1920, papír, tužka, 30,7x22. – № 296.

484. Kobryns'kyj Volodymyr. Rozhovor u stolu. – 1919, papír, tužka, 17x21. – № 11.

485. Koljadyns'kyj Stefan. Divka v ukrajinském kroji a pět studií ženských postav a hlav. – 1919, papír, akvarel, 34x25,1. – № 12.

486. Pasternak Onufrij. Způsob skladání slov. – 1920, papír, tuš, pero, 60x87,5. – № 406; Způsob skladání slov. – 1920, papír, tuš, pero, 21x34,2. – № 407; Erb a jeho dvě slova. – 1920. – Ю. Т., papír, tuš, pero, 21x34,2. – № 408; Erb a jeho dvě slova. – 1920. – Ю. Т., papír, tuš, pero, 60x87,5. – № 409.

487. Petruk Vasyl. Rozloučení. – 1919, papír, tuš, pero, akvarel, 30x44. – № 399; V Čtyřúhelníku Smrti. – 1919, papír, akvarel, 60x88. – № 403.

Опубліковані документи і матеріали

Збірники документів

488. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : Док. і матеріали. – [у 2-х т., 3-х ч.]. – Т. 1 / упоряд. : В. Верстюк (кер.) та ін. – К. : вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 688 с.

489. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : Док. і матеріали. – [у 2-х т., 3-х ч.]. – Т. 2 / упоряд. : В. Верстюк (кер.) та ін. – К. : вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 743 с.

490. Документи трагічної історії України (1917–1927) / [ред. П. Т. Тронько, П. П. Бачинський]. – К. : вид-во друкарні журналу «Охорона праці», 1999. – 640 с.

491. Історія Академії наук України (1918–1923): Документи і матеріали (ст. упорядник Шмельов В. Г.) – К. : Наукова думка, 1993. – 376 с.
492. Історія української культури: Збірник матеріалів і документів / [ред. С. М. Клапчук, В. Ф. Остафійчук]. – К. : Вища школа, 2000. – 607 с.
493. Крути. Січень 1918 року: док., матеріали, дослідж., кіносценарій / Іст.-культурол. т-во «Герої Крут» ; упоряд. Я. Гаврилюк. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2010. – 880 с. : іл.
494. Культурне будівництво в Українській РСР 1917–1927 : зб. док і матер. / [ред. Ю. Ю. Кондуфор]. – К. : Наукова думка, 1979. – 663 с.
495. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр. : зб. док. – [у 2-х т.] / [упоряд. З. І. Зобіна та ін.]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1960. – Т. 1. (1917 р. – червень 1941 р.). – 882 с.
496. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 590 с.
497. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2-х т. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 423 с.
498. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року : док. і матер. / упоряд. : В. Верстюк (керів.) та ін. – К. : вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.

Періодичні видання

499. 14 засад для українського громадянського діяча і для кожного українця // Свобода. – 1920. – 15 черв. – Ч. 72. – С. 2.
500. Академія мистецтва // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 1 черв. – № 50. – С. 3–4.
501. Александров А. Вымирание культурных сил / А. Александров // Киевский день. – 1920. – 3 июня. – № 15. – С. 1.

502. Алчевська Х. Гей на бій / Х. Алчевська // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : З друкарні «Свободи», 1918. – С. 221.
503. Ан. Н. (Ніковський А.) Драма інтелігенції / Ан. Н. (Ніковський А.) // Нова Рада. – 1917. – № 145. – 24 верес. – С. 1.
504. Анатоль Петрицький // Мистецтво (м. Київ). – 1919. – трав. – Ч. 1. – С. 29–32.
505. Андріївський В. Велика руїна (Лист з України) / В. Андріївський // Свобода. – 1920. – 6 берез. – Ч. 29. – С. 4.
506. Антонович Д. Культ Нарбута і мистецтво нової української книги / Д. Антонович // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. I. – С. 22–25.
507. Арешт В. Самійленка // Вісті Краєвої Преси (м. Київ). – 1918. – 11 черв. – № 28. – С. 4.
508. Арештоване українського журналіста Володимира Степанківського // Свобода. – 1918. – 17 січня. – Ч. 7. – С. 2.
509. Архитектурний інститут // Відродження (м. Відень). – 1918. – 18 липня. – Ч. 56. – С. 6.
510. Архітектурний інститут // Відродження (м. Київ). – 1918. – 17 липня.
511. Бабій Б. Клич до народу. До боротьби браття! / Б. Бабій // Свобода. – 1920. – 20 трав. – Ч. 61. – С. 6.
512. Бабій О. Герой / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 43. – 4 верес.
513. Бабій О. За Збруч / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 44. – 9 верес.
514. Бабій О. Марш стрільців / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 50. – 5 жовт.
515. Бабій О. На Київ / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 45. – 13 верес.

516. Бабій О. Привіт січовим стрільцям / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 43. – 4 верес.
517. Бабій О. Присяга С. С. / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 51. – 9 жовт.
518. Бабій О. Україна / О. Бабій // Стрілецька думка. – 1919. – № 55. – 22 жовт.
519. Бар М. Карпати / М. Бар // Чорноморець (м. Катеринодар). – 1917. – 24 жовт. – № 7. – С. 2.
520. Бар М. Провесна / М. Бар // Чорноморець (м. Катеринодар). – 1917. – 24 жовт. – № 7. – С. 2.
521. Бар М. «Скільки ти краю степів і курганів...» / М. Бар // Чорноморець (м. Катеринодар). – 1917. – 6 жовт. – № 5. – С. 3.
522. Белецкий А. И. В защиту национальной святыни // Рец. на кн. : [Проф. Ф. И. Шмит. Искусство древней Руси – Украины. Изд-во «Союз». 1919. 112 с.] / А. И. Белецкий // Новая Россия. – 1919. – № 65. – 3 августа.
523. Белецкий А. Литература как искусство / А. Белецкий // Аргонавты. – 1918. – № 1. – С. 17.
524. Битинський М. Нехай, нехай іще чужинці на наших землях скаженіють / М. Битинський // Трудова громада. – 1919. – № 21. – 19 липня.
525. Бібліографія // Галицький голос (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 16 серп. – Ч. 1. – С. 4.
526. Біднов В. І. Огієнко, Українська культура. [Рецензія] / Василь Біднов // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 81. – С. 379–382.
527. Біднов В. О. Замість передовиці / В. О. Біднов // Життя Поділля (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – 15 груд. – № 1. – С. 1.
528. Біленький Б. Демократичне (Маленький фельетон) / Б. Біленький // Шлях. – 1919. – № 49. – 19 жовт.
529. Біленький Б. Жалібний спів / Б. Біленький // Шлях. – 1919. – № 58. – 30 жовт.

530. Біленький Б. «Патріоти» / Б. Біленький // Дзвін. – 1919. – № 1. – 18 квіт.
531. Біленький Б. Під погану хвилю (Присвячується комендантові тила) / Б. Біленький // Дзвін. – 1919. – № 20. – 16 трав.
532. Білецький Л. Умови літературної праці на Україні (1917–1926 рр.) / Л. Біленький // Нова Україна (м. Прага). – 1927. – Жовтень – листопад. – Ч. 10–11. – С. 66–82.
533. Біляшівський М. Бережіть рідну старовину / М. Біляшівський // Нова Рада. – 1917. – 9 квіт. – № 10. – С. 3.
534. Блащук А. Пом'янім М. Шашкевича / А. Блащук // Свобода. – 1917. – 4 груд. – Ч. 149. – С. 3.
535. Блащук А. Про потреби української іміграції / А. Блащук // Свобода. – 1917. – 1 груд. – Ч. 142. – С. 2.
536. Бобинський В. В річницю приходу УСС на Цитаделю у Львові / В. Бобинський // Стрілець. – 1919. – № 90. – 5 лист.
537. Брадль Л. Кущ рожі любові (перекл. І. Німчук) / Л. Брадль // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 186–188.
538. Будяк Ю. Горе / Ю. Будяк // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 222.
539. Бурачек М. Г. Мистецтво у Києві. Думки і факти / М. Г. Бурачек // Музагет: місячник літератури й мистецтва. – 1919. – № 1–3. – С. 102.
540. В Академії Мистецтва // Трибуна. – 1919. – 25 січня. – № 28. – С. 3.
541. В Державному драматичному театрі // Трибуна. – 1919. – 25 січня. – № 28. – С. 3.
542. В лучности сила! // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 240.

543. В мире искусства. Выставка картин // Последние новости. – 1919. – 28 января. – № 5403. – С. 3.
544. В оборону державної мови. Меморандум українського наукового товариства у Києві за права українського слова // Нова Рада. – 1918. – № 191. – 19 жовт. – С. 2.
545. В справі збудування пам'ятника борцям за незалежність України // Нова Рада. – 1918. – 26 трав. – № 85. – С. 3–4.
546. В справі української бібліографії // Канадійський українець. – 1920. – 11 лютого. – Ч. 10. – С. 4.
547. В украинских организациях // Киевская мысль. – 1917. – 5 марта.
548. В. Д. Українська орієнтація / В. Д. // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 28 (15) квіт. – № 25. – С. 1.
549. Вазов І. Павло (перекл. з болгар. мови) / І. Вазов // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 226–228.
550. Валентин. Байка / Валентин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 117.
551. Васильківський П. Українська театральна школа в Одесі / П. Васильківський // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 24 (11) квіт. – № 21. – С. 4.
552. Вдовиченко М. Наш отаман став на варту / М. Вдовиченко // Український козак. – 1919. – № 41. – 19 верес.
553. Вдовиченко М. Пісня козаків / М. Вдовиченко // Український козак. – 1919. – № 75. – 19 жовт.
554. Величко Д. Незаслужена слава / Д. Величко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 124–132.

555. Вересаєв В. Вороги (перекл. на укр. мову Ом. Ревюк) / В. Вересаєв // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 135–141.

556. Вечерницький А. Про потребу родинного журналу / А. Вечерницький // Книгарь. – 1917. – Ч. 1 (верес.). – С. 4.

557. Вечір пам'яті Менделя // Трудова громада. – 1919. – 26 груд. – № 140. – С. 3.

558. Вечір української інтелігенції в Одесі // Відродження (м. Відень). – 1918. – 19 трав. – Ч. 25. – С. 2.

559. Вистава картин // Мистецтво. – 1919. – Ч. 2. – черв. – С. 35.

560. Вистава картин в Києві // Українське слово. – 1918. – № 241. – 20 жовт. – С. 6.

561. Виставка в Києві // Українське слово (м. Львів). – 1918. – 20 жовт. – Ч. 241. – С. 6.

562. Виставка Всеукраїнського з'їзду художників // Відродження. – 1918. – 22 черв.

563. Виставка т-ва діячів українського пластичного мистецтва // Нова Рада. – 1918. – № 106. – 22 черв. – С. 2–3.

564. Вичоса. Лікарство на спазми // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 172–176.

565. Вишиваний В. Спомин з Магури / В. Вишиваний // Стрілець. – 1919. – № 89. – 1 лист.

566. Від редакції // Книгарь: літопис українського письменства. – 1917. – Ч. 1. – верес. – С. 2.

567. Від редакції // Україна. – 1917. – Кн. I–II. – С. 5–6.

568. Від редакції // Українська культура. – 1920. – № 1. – січень. – С. 1.

569. Від технічно-термінологічної комісії // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 25 (12) квіт. – № 22. – С. 4.

570. Відділ «Музеї і охорона пам'яток старовини й мистецтва» // Нова Рада. – 1917. – № 152. – 21 жовт. – С. 1.
571. Відділ мистецтва // Нова Рада. – 1918. – № 47. – 2 квіт. – С. 2.
572. Відкрите «Українського Клубу» в Києві // Українське слово. – 1918. – № 115. – 25 трав. – С. 2–3.
573. Відкриття українського клубу в Києві // Відродження (м. Відень). – 1918. – 26 трав. – Ч. 29. – С. 3.
574. Відозва до українського загалу в Америці // Свобода (США). – 1917. – 13 січня. – Ч. 5. – С. 2.
575. Відозва Ради народних міністрів до громадян УНР (10 лютого 1918 р.) // Робітнича газета. – 1918. – 2 берез.
576. Відозва ради Товариства українських поступовців «До українського громадянства» (08.03.1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 25 берез.
577. Відозва Центральної Ради «До Українського народу!» (08.03.1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 25 берез.
578. Віконський М. Цвітна неділя / М. Віконський // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 164–166.
579. Вірш датського поета про Україну. Гакон Крог. Україна // Свобода. – 1920. – 3 черв. – Ч. 67. – С. 8.
580. Вісти краєвої преси. – 1918. – 21 черв. – № 36. – С. 3.
581. Внутрішня політика. Нова Рада // Вісті Краєвої Преси (м. Київ). – 1918. – 8 черв. – № 26. – С. 1.
582. Волокита М. (Поліщук В.) Відозва барона Врангеля до своєї білої армії / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 4 лист.
583. Волокита М. (Поліщук В.) Куркуль-дурисвіт / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 30 верес.
584. Волокита М. (Поліщук В.) Народним ворогам – погибель / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 1 жовт.

585. Волокита М. (Поліщук В.) Пан та селянин / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 4 серп.
586. Волокита М. (Поліщук В.) Польський пан у школі / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 7 серп.
587. Волокита М. (Поліщук В.) Серце з нюхом / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 11 серп.
588. Волокита М. (Поліщук В.) Сич / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 2 верес.
589. Волокита М. (Поліщук В.) Страшний суд / М. Волокита // Більшовик. – 1920. – 10 серп.
590. Всеукраїнський з'їзд діячів плястичного мистецтва // Нова Рада. – 1918. – 11 черв. – № 97. – С. 1.
591. Всеукраїнський з'їзд діячів преси // Нова Рада. – 1918. – 4 черв. – № 91. – С. 3.
592. Г. М. Б. Нам треба міць душі плекати / Г. М. Б. // Шлях. – 1919. – № 22. – 11 верес.
593. Г. М. Б. Ой, панове, не гуляйте / Г. М. Б. // Шлях. – 1919. – № 36. – 1 жовт.
594. Г. М. Б. Спинять тепер не смійте нас / Г. М. Б. // Шлях. – 1919. – № 24. – 14 верес.
595. Гавриш Ф. В справі нового видання словника Б. Грінченка / Ф. Гавриш // Книгарь. – 1918. – Ч. 10 (черв.). – С. 561–564.
596. Гаєвській С. Ю. В науковому товаристві / С. Ю. Гаєвській // Нова Рада. – 1918. – № 136. – 9 серп. – С. 2.
597. Гаєнко П. Герой тилу / П. Гаєнко // Український козак. – 1919. – № 13. – 21 черв.
598. Гаєнко П. Остання нарада / П. Гаєнко // Україна. – 1919. – № 16. – 28 серп.
599. Гаєнко П. Рай і пекло / П. Гаєнко // Україна. – 1919. – № 12. – 23 серп.

600. Гаєнко П. Сучасність / П. Гаєнко // Україна. – 1919. – № 7. – 16 серп.
601. Гасенко Г. Україна в освітленню Європейської преси / Г. Гасенко // Книгарь. – 1918. – Ч. 10 (черв.). – С. 555-557.
602. Геродот Д. Борись і вір / Д. Геродот // Україна. – 1919. – № 87. – 9 (27) лист.
603. Годованець М. Дрова / М. Годованець // Трудова громада. – 1919. – 26 лист.
604. Годованець М. За волю рідного краю / М. Годованець // Село. – 1919. – 26 серп. – № 15. – С. 9–12 .
605. Годованець М. Народу рідньому – усе! / М. Годованець // Свято Поділля. – 1918. – 22 жовт.
606. Годованець М. Не упустимо менту / М. Годованець // Село. – 12 верес.
607. Годованець М. Славному Степанові Грещенкові / М. Годованець // Село. – 1919. – 28 липня.
608. Годованець М. Університет і кооперація / М. Годованець // Свято Поділля. – 1918. – 22 жовт.
609. Голубець М. Жидівське мистецтво: (з приводу першої Виставки мистецтва, влаштованої у м. Львові в січні 1920 р.) / М. Голубець // Громадська думка. – 1920. – 30 січня.
610. Голубець М. По виставі: (з приводу «Вистави сучасного малярства Галицької України» в падолисті 1919 р.) / М. Голубець // Громадська думка. – 1920. – 11, 13, 14 лютого.
611. Голубець М. Сучасне малярство Галицької України / М. Голубець // Український ілюстрований календар товариства «Просвіта» з літературно-науковим збірником на звичайний рік 1918. – Львів : з друкарні Ставропігійського інститута, 1917. – С. 160–173.
612. Голубець М. Сучасне малярство Наддніпрянської України / М. Голубець // Ілюстрований календар товариства «Просвіта» з літературним

збірником на переступний рік 1920. – Львів : з друкарні Ставропігійського інститута, 1919. – С. 144–160.

613. Гординський С. Жертва советського варварства (Про образ Петра Холодного «Ой у полі жито») / С. Гординський // Свобода (США). – 1975. – 21 серп. – Ч. 156. – четвер. – С. 2.

614. Грамота Гетьмана Павла Скоропадського // Державний Вістник. – 1918. – 16 трав.

615. Грещенко С. Без керми / С. Грещенко // Село: видання Подільської губернської народної управи. – 1919. – 30 берез. – № 12. – С. 15.

616. Грещенко С. Борцям за волю України / С. Грищенко // Село. – 1919. – 20 черв. – С. 18.

617. Грещенко С. В селі / С. Грещенко // Село. – 1919. – 20 черв. – С. 12.

618. Грещенко С. Вставай, народе мій! / С. Грещенко // Село. – 1919. – 20 черв. – С. 1.

619. Грещенко С. І місяць не світить / С. Грещенко // Село. – 1919. – 5 верес. – № 16. – С. 9.

620. Грещенко С. На могилі / С. Грещенко // Село. – 1919. – 29 верес. – № 19. – С. 15–16.

621. Грещенко С. Пророк / С. Грещенко // Село. – 1919. – 28 липня. – № 14. – С. 1–9.

622. Грещенко С. Свято на Поділлю / С. Грещенко // Свято Поділля (одноденна газета). – 1918. – 22 жовт. – С. 1.

623. Грінченко Б. Ворогам / Б. Грінченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 73.

624. Грінченко Б. До праці / Б. Грінченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 122.

625. Грунський П. Ганьба! / П. Грунський // Народна воля. – 1919. – 12 лист. – С. 1.

626. Грунський П. Гнів Божий / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 10 лютого. – С. 2.
627. Грунський П. Горенько / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 16 лютого. – С. 1–2.
628. Грунський П. Гуртовий вироб неврастенії / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 14 лютого. – С. 1.
629. Грунський П. Демократичні реформи Денікіна / П. Грунський // Народна воля. – 1919. – 2 лист. – С. 1.
630. Грунський П. Допекли / П. Грунський // Народна воля. – 1919. – 11 лист. – С. 1.
631. Грунський П. Інтерв'ю з Урядом У.Н.Р. / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 21 січня. – С. 2.
632. Грунський П. Історія / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 22 січня. – С. 2.
633. Грунський П. Огляд закордонної політики / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 17 лютого. – С. 1–2.
634. Грунський П. Про велике чорт-зна що! / П. Грунський // Народна воля. – 1919. – 14 лист. – С. 1.
635. Грунський П. Рятуйте! / П. Грунський // Народна воля. – 1919. – 6 лист. – С. 1–2.
636. Грунський П. Сон / П. Грунський // Трудова громада. – 1920. – 7 січня. – С. 1–2.
637. Грушевський М. С. Як допомогти старому краєві у видавництвах / М. С. Грушевський // Канадійський українець. – 1920. – 25 лютого. – Ч. 14. – С. 3.
638. Гундяк І. Зображення смерти в народних віруваннях і літературній творчості / І. Гундяк // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 97–112.

639. Гундяк І. Пан професор / І. Гундяк // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 145–147.

640. Гундяк І. Прощай, Україно / І. Гундяк // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 75.

641. Гуцуляк Ф. Нема долі / Ф. Гуцуляк // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрентон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 161–166.

642. Гюго В. Приязнь між народами / В. Гюго // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 59–62.

643. Дейнека М. На теми дня / М. Дейнека // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 4 серп. – № 100. – С. 1–2.

644. Дейнека М. Про російську інтелігенцію / М. Дейнека // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 25 липня. – № 91. – С. 2.

645. Дейнека М. Про те ж / М. Дейнека // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 23 липня. – № 89. – С. 1.

646. Декларація Генерального Секретаріату (29 вересня 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 30 верес.

647. Декларація Генерального секретаріату // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 10. – черв.

648. Демидчук С. До видавців творів Івана Франка / С. Демидчук // Свобода. – 1920. – 17 черв. – Ч. 73. – С. 2.

649. Демидчук С. «Свободі» на 25-тім році / С. Демидчук // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 18.

650. Денікінська заборона українських книжок // Канадійський українець. – 1920. – 14 січня. – Ч. 3. – С. 2.

651. Державність і культура // Україна. – 1919. – 25 (12) січня. – № 9. – С. 1–2.
652. Дитячі п'єси // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 24 (11) квіт. – № 21. – С. 4.
653. Дітлер фон Лілієнкрон. Моїй матері (перекл. з нім. мови М. Скритий) / Дітлер фон Лілієнкрон // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 154.
654. До вироблення статуту художніх шкіл // Україна. – 1919. – № 13. – 30 (17) січня. – С. 4.
655. До реставрації Святої Софії // Нова Рада. – 1918. – 22 жовт.
656. До читачів // Український скиталець (м. Ліберець, Чехо-Словаччина). – 1920. – 1 лист. – № 1. – С. 1–2.
657. Доля двірця // Нова рада. – 1917. – 30 берез. – № 4. – С. 2.
658. Доповідна записка Міністерства внутрішніх справ урядові УНР про ліквідацію пам'ятників часів самодержавства // Нова Рада. – 1918. – 25 квіт.
659. Доповідна записка сенатора С. П. Шелухина в справі питання про мову, винесеного на розгляд загальних зборів Державного сенату // Краєзнавство. – 1994. – № 1–2 (30–31). – С. 85–87.
660. Доповідна записка Української Центральної ради Тимчасовому уряду та виконавчому комітетові Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 8. – трав.
661. Дорожнеча і спекуляція // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 28 черв. – № 71. – С. 3.
662. Дорошенко В. Наша преса і її задачі / В. Дорошенко // Свобода. – 1917. – 1 верес. – Ч. 103. – С. 5.
663. Дорошенко В. Померла українська поетеса Христя Алчевська / В. Дорошенко // Свобода. – 1920. – 2 лист. – Ч. 132. – С. 3.
664. Дорошенко Д. Українська література в 1918 році (Бібліографічний огляд) / Д. Дорошенко // Життя Поділля. – 1919. – 12 лютого. – № 46. – С. 2.

665. Дорошенко Д. Українське письменство в 1917 р. / Д. Дорошенко // Нова Рада. – 1918. – 9 січня.
666. Дорошенко Д. Українське письменство в 1917 році / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 233–238. (Підп. : М. Жученко).
667. Езоп і його байки // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919.– С. 196–198.
668. Еллан В. Повстання / В. Еллан // Мистецтво. – 1919. – Ч. 1. – трав. – С. 23.
669. Ернст Ф. Київські архітекти XVIII віку / Ф. Ернст // Наше минуле. – 1918. – Ч. I. – С. 98–118.
670. Єфремов С. Голод на книжку / С. Єфремов // Книгарь. – 1917. – Ч. 2 (жовт.). – С. 52–54.
671. Єфремов С. З-над невських берегів / С. Єфремов // Нова Рада. – 1917. – 24, 26, 27, 28 трав.
672. Єфремов С. Лист без конверта / С. Єфремов // Нова Рада. – 1918. – 19 лютого.
673. Єфремов С. О. На поворотці / С. О. Єфремов // Нова Рада. – 1917. – 5 серп.
674. Єфремов С. О. Останній бій / С. О. Єфремов // Нова Рада. – 1917. – 30 жовт.
675. Єфремов С. Одкритий лист П. Ів. Чижевському / С. Єфремов // Нова Рада. – 1917. – 22 черв. – № 70. – С. 1.
676. Єфремов С. Отвертий лист Сергія Єфремова до Юрка Коцюбинського / С. Єфремов // Свобода. – 1918. – 8 жовт. – Ч. 120. – С. 2.
677. Жарко Я. Віхало / Я. Жарко // Чорноморець (м. Катеринодар). – 1917. – 6 жовт. – № 5. – С. 3.
678. Животко А. Борітеся – поборете? / А. Животко // Трудова громада. – 1919. – № 103. – 11 лист.

679. Животко А. Ніч і ранок / А. Животко // Трудова громада. – 1919. – № 41. – 19 серп.
680. Животко А. Осінь / А. Животко // Трудова громада. – 1919. – № 79. – 11 жовт.
681. Животко А. Пісня (Вірш у прозі) / А. Животко // Трудова громада. – 1919. – № 37. – 14 серп.
682. Жук М. Георгій Нарбут / Михайло Жук // Шквал. – 1929. – № 6. – С. 3.
683. Журлива О. Бажай! / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 59. – 23 (10) жовт.
684. Журлива О. Бувають дні / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 65. – 30 (17) жовт.
685. Журлива О. Від храму пустокою несе / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 47. – 8 (25) жовт.
686. Журлива О. Воля / О. Журлива // Поділля. – 1918. – № 42. – 18 квіт. (1 трав.).
687. Журлива О. Все в борні / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 52. – 15 (2) жовт.
688. Журлива О. Йдіть до бою з ворогами! / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 87. – 9 (27) лист.
689. Журлива О. Козацька пісня / О. Журлива // Селянська громада. – 1919. – № 17. – 5 жовт.
690. Журлива О. Козаче! Сили не жалій! / О. Журлива // Селянська громада. – 1919. – № 20. – 26 жовт.
691. Журлива О. Мої пісні – пісні неволі / О. Журлива // Україна. – 1919. – № 69. – 4 (22) лист.
692. Журлива О. Під блакитним небом – небом України / О. Журлива // Шлях. – 1919. – № 19. – 7 верес.
693. Журлива О. Хто раз в житті піднявсь на скелі / О. Журлива // Трудова громада. – 1919. – № 100. – 7 лист.

694. Журлива О. Як згадаю, що недоля / О. Журлива // Трудова громада. – 1919. – № 77. – 8 жовт.
695. З приводу питання про державну мову // Рідне слово. – 1918. – 26 жовт. – № 43. – С. 2–3.
696. З'їзд журналістів // Нова Рада. – 1918. – № 66. – 24 квіт. – С. 3.
697. З'їзд земств і діячів мистецтва // Вісти краюї преси. – 1918. – 22 черв. – № 37. – С. 1.
698. З'їзд організацій польських на Україні // Нова Рада. – 1917. – № 69. – 21 черв. – С. 2.
699. Загул Д. На вічну пам'ять любому Володькові / Дмитро Загул // Україна. – 1919. – № 39. – 27 (14) верес.
700. Зазив до української колонії у Філадельфії // Америка (США). – 1919. – 10 жовт. – Ч. 119. – С. 2.
701. Заклик лікаря С. Коломійцева створити пам'ятник загиблим під Крутами // Нова Рада. – 1918. – 20 берез.
702. Закон «Про державну мову в Українській Народній Республіці» // Вістник Державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – Вип. 1. – 18.01.1919 р.
703. Закон «Про друковані видання» // Україна. – 1919. – № 13. – 30 (17) січня. – С. 1.
704. Закон «Про утворення відзнак «Республіка», «Слава України», відзнаки на пам'ять» боротьби з гетьманським урядом та про захоронення носити як орденські, так і інші зовнішні відзнаки бувшої Російської держави» // Вістник Державних Законів УНР. – 1919. – Вип. 5. – 8 лютого.
705. Закон Української Держави «Про заснування з 1 липня 1918 р. при середніх загальноосвітніх школах 350 стипендій для незаможних учнів української національності». 6 серпня 1918 р. // Державний Вістник. – 1918. – № 33.

706. Закон Української Держави «Про обов'язкове навчання української мови й літератури, а також історії та географії України по всіх середніх школах». 1 серпня 1918 р. // Державний Вістник. – 1918. – № 32. – 8 серп.

707. Закон Української Держави «Про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави». 2 серпня 1918 р. // Державний Вістник. – 1918. – № 32. – 8 серп.

708. Закон Центральної Ради про адміністративно-територіальний поділ України (6 березня 1918 р.) // Вістник Ради народніх міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 15 берез.

709. Закон Центральної Ради про державну мову (24 березня 1918 р.) // Нова Рада. – 1918. – 24 берез.

710. Закон Центральної Ради про національно-персональну автономію (9 січня 1918 р.) // Вістник Ради народніх міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 2 квіт.

711. Закревський В. Браття мої, українці / В. Закревський // Липовецькі вісти. – 1917. – № 1. – 30 жовт.

712. Закриття української Академії Наук // Народна воля (м. Скрентон). – 1919. – 27 груд. – Ч. 153. – С. 2.

713. Залозецький В. Внутрішня і зовнішня сила розвою (філософічно-суспільний нарис) / В. Залозецький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 130–134.

714. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СХХVI–СХХVII. – Львів, 1918. – [3] + 282 + [3] с, іл.

715. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СХІХ–СХХ. – Львів, 1917. – [3] + 365 с.

716. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СХХV. – Львів, 1918. – [2] + 200 с.

717. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СХХVIII. – Львів, 1919. – [3] + 226 с.

718. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СXXX. – Львів, 1920. – [24] + 167 с.
719. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СXXXIX. – Львів, 1920. – [2] + 217 с., іл.
720. Записки Наукового товариства імени Шевченка. – Т. СXXXIII–СXXXIV. – Львів, 1917. – [2] + 319 с., іл.
721. Заснування Національної бібліотеки Української Держави в м. Києві // Нова Рада. – 1918. – 28 серп.
722. Заснування української Національної галереї картин в м. Києві // Робітничка газета. – 1917. – 8 лист.
723. Захаренко К. Без мети / К. Захаренко // Трудова громада. – 1919. – № 94. – 30 жовт.
724. Захаренко К. Безнадійність / К. Захаренко // Трудова громада. – 1919. – № 107. – 15 лист.
725. Збір грошей на пам'ятник Т. Шевченку у Миколаєві // Степова Україна. – 1919. – 11 берез.
726. Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства. – К., 1921. – С. 65–66.
727. Звернення відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Генерального секретарства освіти до народу про збереження культурних цінностей (19 листопада 1917 р.) // Робітничка газета. – 1917. – 19 лист.
728. Звернення Ради Народних Міністрів УНР до держав Антанти та всього світу [з приводу агресії генерала Денікіна А.] (8 жовтня 1919 р.) // Український козак (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 14 жовт.
729. Звернення уряду УНР до народу України з приводу оголошення війни Денікіну (24 вересня 1919 р.) // Україна (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 26 верес.
730. Звіт про з'їзд Харківської губернської української ради (11.06.1917 р.) // Рідне слово. – 1917. – 24 черв.

731. Згурський Т. Боротьба / Т. Згурський // Шлях. – 1919. – № 39. – 4 жовт.
732. Зеров М. Українське письменство в 1918 р. / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 331–344.
733. І. К. Про українську культуру / І. К. // Свобода. – 1917. – 29 марта. – Ч. 37. – С. 2.
734. Іваненко Є. До зброї! Скоріше до зброї! / Є. Іваненко // Селянська громада. – 1919. – № 5. – 20 липня.
735. Іваненко Є. Спів до рідного краю. (Вільний переспів з «Єспронседі»). (Спомин Гетьманщини) / Є. Іваненко // Наш шлях. – 1920. – № 5 (літературно-науковий додаток до № 69). – 4 квіт.
736. Іванченко С. В'язочка брехень / С. Іванченко // Дзвін. – 1919. – № 16. – 11 трав.
737. Іванченко С. Вперед козаче! / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 29. – 13 серп.
738. Іванченко С. До Подолян / С. Іванченко // Селянська громада. – 1919. – № 3. – 6 липня.
739. Іванченко С. До співця / С. Іванченко // Дзвін. – 1919. – № 4. – 24 квіт.
740. Іванченко С. З журбою туга обнялась / С. Іванченко // Новий шлях. – 1919. – № 7. – 18 черв.
741. Іванченко С. Інтернаціональна рада. (Байка) / С. Іванченко // Дзвін. – 1919. – № 5. – 26 квіт.
742. Іванченко С. Козацька / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 37. – 23 серп.
743. Іванченко С. На вічну пам'ять / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 34. – 19 серп.
744. Іванченко С. Ой казали Запорожці / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 41. – 28 серп.

745. Іванченко С. Пісня / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 44. – 10 верес.
746. Іванченко С. Розбий, вітре, чорні хмари / С. Іванченко // Новий шлях. – 1919. – № 8. – 19 черв.
747. Іванченко С. Старшина раю / С. Іванченко // Новини. – 1919. – № 9. – 26 жовт.
748. Іванченко С. Трутні. (Баєчка) / С. Іванченко // Український козак. – 1919. – № 46. – 13 верес.
749. Іванченко С. Хазяїн і сусіда. (Байка) / С. Іванченко // Новий шлях. – 1919. – № 4. – 14 черв.
750. Іванченко С. Хто ліпший? / С. Іванченко // Селянська громада. – 1919. – № 20. – 26 жовт.
751. Іванченко С. «Це не наші люде» / С. Іванченко // Селянська громада. – 1919. – № 15. – 28 верес.
752. Іванченко С. Цікава Галя / С. Іванченко // Новини. – 1919. – № 14. – 8 лист.
753. Інститут історії мистецтва // Робітнича газета. – 1918. – 28 квіт.
754. Інститут пластичних мистецтв // Україна. – 1919. – № 12. – 29 (16) січня. – С. 4.
755. Інтелігенція та селянство на Вкраїні // Народня Справа. – 1918. – 7 верес. – № 35. – С. 3–4.
756. Інформація від Комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва // Боротьба. – 1918. – 20 берез. – Ч. 20.
757. Інформація про з'їзд ТУП та його постанови // Нова Рада. – 1917. – 28 берез.
758. Інформація про засідання Малої ради (4 квітня 1918 р.) // Народна воля. – 1918. – 5 квіт.
759. Ішуніна М. «Просвіти» та їх видавництва / М. Ішуніна // Книгарь. – 1917. – Ч. 2 (жовт.). – С. 54–56.
760. Іщук Г. Повстанець / Г. Іщук // Шлях. – 1919. – № 46. – 16 жовт.

761. К. Ш–ий (Широцький К.) Українська Академія Мистецтв / К. Ш–ий (Широцький К.) // Нова Рада. – 1917. – № 169. – 22 жовт. – С. 1.
762. Казенні будинки й український стиль // Нова Рада. – 1918. – № 88. – 30 трав. – С. 4.
763. Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – 255 с. : іл.
764. Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – 255 с. : іл.
765. Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – 258 с. : іл.
766. Калинович І. В справі української воєнної бібліографії / І. Калинович // Нова Рада. – 1918. – № 81. – 21 трав. – С. 4.
767. Камедула: гумористичний часопис. – Ліберець, 1920. – Ч. X. – 12 с.
768. Капельгородський П. Не сумуй / П. Капельгородський // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 230.
769. Карай І. Основний проблем / І. Карай // Вістник УНР. – 1919. – 10 лютого. – Ч. 5. – С. 3.
770. Карбовський М. З вражень на Херсонщині / М. Карбовський // Народна воля. – 1917. – 26 (13) жовт.
771. Кармазин-Каковський В. Амвросій Ждаха – мистець історичного малярства (1855–1927) / В. Кармазин-Каковський // Нотатки з мистецтва. – 1978. – № 18. – груд. – С. 27–32.
772. Кармазин-Каковський В. Юрій Нарбут (1886–1920) / В. Кармазин-Каковський // Нотатки з мистецтва. – 1982. – № 22. – верес. – С. 29–34.
773. Карп П. Троцький і розум / П. Карп // Український козак. – 1919. – № 27. – 10 серп.
774. Качура Я. Ми зброї не зложим своєї / Я. Качура // Шлях. – 1919. – № 30. – 21 верес.

775. Качуровський І. Про Галю Мазуренко та її творчість (З нагоди дев'яносторіччя поетеси) / І. Качуровський // *Визвольний шлях* (м. Лондон). – 1992. – Кн. 3. – С. 336.
776. Кельнер Ю. Як тобі, так і мені (перекл. з нім. мови М. Скритий) / Ю. Кельнер // *Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919.* – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 156.
777. Кий І. Денікінська відозва / І. Кий // *Україна.* – 1919. – № 56. – 19 (6) жовт.
778. Кий І. До праці / І. Кий // *Україна.* – 1919. – № 4. – 13 серп.
779. Кий І. Жах / І. Кий // *Україна.* – 1919. – № 10. – 21 серп.
780. Кий І. Там і тут / І. Кий // *Трудова громада.* – 1919. – № 18. – 16 липня.
781. Кирий О. Оновлена / О. Кирий // *Чорноморець* (м. Катеринодар). – 1917. – 6 жовт. – № 5. – С. 3.
782. Кирий О. Так судилось / О. Кирий // *Чорноморець* (м. Катеринодар). – 1917. – 29 верес. – № 4. – С. 2.
783. Кирий О. У кімнаті темно й тихо... / О. Кирий // *Чорноморець* (м. Катеринодар). – 1917. – 29 верес. – № 4. – С. 3.
784. Киянин. Літературне життя / Киянин // *Вістник УНР.* – 1919. – 17 липня. – Ч. 18. – С. 2–3.
785. Клепатський П. Історико-літературні видання / П. Клепатський // *Нова Рада.* – 1919. – № 15. – 22 січня. – С. 2.
786. Клим П. (Поліщук К.) Рецензія на книгу А. Баб'юка «Сміх Нірвани» / П. Клим (К. Поліщук) // *Мистецтво.* – 1919. – Ч. 1. – трав. – С. 37–38.
787. Книгарня «Провидіння» має на складі слідуючі книжки // *Канадійський українець.* – 1920. – 14 січня. – Ч. 3. – С. 6.
788. Книгарня «Просвіти» // *Народна воля* (м. Скрентон). – 1917. – 17 падолиста. – Ч. 138. – С. 6.
789. Книгарь. – 1918. – Ч. 16 (груд.). – С. 1011–1013.
790. Книгарь. – 1919. – Ч. 21 (трав.). – С. 1359–1374.

791. Коблиш К. На ниві / К. Коблиш // Селянин. – 1919. – № 15. – 14 лютого.
792. Коваленко М. Ти ізнову до мене з'явилась / М. Коваленко // Трудова громада. – 1919. – № 102. – 9 лист.
793. Козоріс М. Люблю тебе. (Поезія в прозі) / М. Козоріс // Поділля. – 1918. – № 36. – 11 (24) квіт.
794. Колесса О. На загибель московським золотопогонникам та комуністам / О. Колесса // Селянська громада. – 1919. – № 19. – 19 жовт.
795. Конець полковника Лісовського. (Історична повість на основі оповідання Томаса Юзела. Оповів Мир. Стечишин) // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 182–200.
796. Конкурс на збудування нового залізничного двірця у Києві в українському стилі // Відродження (м. Відень). – 1918. – 21 липня. – Ч. 57. – С. 4.
797. Константина Малицька приїхала до Львова // Свобода. – 1920. – 2 лист. – Ч. 132. – С. 3.
798. Королів В. Час платити борги! / В. Королів // Нова Рада. – 1917. – № 39. – 16 трав. – С. 1.
799. Коряк В. Нове мистецтво / В. Коряк // Мистецтво (м. Київ). – 1919. – трав. – Ч. 1. – С. 29–32.
800. Костів С. Її Василько / С. Костів // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 209–214.
801. Костів С. Його стяг / С. Костів // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 66–68.
802. Костів-Костур. Зі Союзу / Костів-Костур // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 34–36.

803. Кошмары Киевской «чрезвычайки» // Винницкая жизнь. – 1919. – 27 сент. – № 2. – С. 1.
804. Кузеля З. Наше минуле / З. Кузеля // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 32–39.
805. Культура примітивізму // Відродження (м. Відень). – 1918. – 28 черв. – Ч. 48. – С. 2.
806. Культурний український рух у Відні // Свобода. – 1920. – 20 лист. – Ч. 140. – С. 4.
807. Культурное строительство на Украине (Беседа с комиссаром по делам искусства и национальной культуры П. Зайцевым) // Киевские новости. – 1920. – 3 июня. – № 21. – С. 2.
808. Купуйте книжочки // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 223.
809. Купчинський Р. Пісня УСС / Р. Купчинський // Стрілець. – 1919. – № 63. – 2 верес.
810. Купчинський Р. Політичні новини з 1925 р. (Уривок з поетичного оповідання «Скоропад») / Р. Купчинський // Стрілець. – 1919. – № 62. – 31 серп.
811. Купчинський Р. Україна жде / Р. Купчинський // Стрілець. – 1919. – № 50. – 31 липня.
812. Курах М. Вилітали сизі орли... (На вічну пам'ять сотникам Черникові і Загаєвичеві) / М. Курах // Стрілецька думка. – 1919. – № 52. – 12 жовт.
813. Курах М. Ідуть стрільці... / М. Курах // Стрілецька думка. – 1919. – № 53. – 15 жовт.
814. Л. Л. В «Наук. т-ві» / Л. Л. // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 28 черв. – № 71. – С. 3.
815. Лавринович К. Занедбані й забуті / К. Лавринович // Мистецтво. – 1919. – Ч. 2. – черв. – С. 31–33.

816. Левченко С. Історія однієї картини («Ой у полі жито» – картина Петра Холодного, старшого) / С. Левченко // Свобода (США). – 1975. – 14 серп. – Ч. 151. – С. 2.
817. Лекції по історії українського мистецтва // Нова Рада. – 1918. – 27 квіт. – № 69. – С. 3.
818. Лепкий Б. Гадки / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 144–145.
819. Лепкий Б. Дивне диво / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 69.
820. Лепкий Б. До народної пісні / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 63.
821. Лепкий Б. Зів'яне кождий вінок / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 202.
822. Лепкий Б. Не було би / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 182.
823. Лепкий Б. Рада / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 81.
824. Лепкий Б. Спочинь, серце... / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 215.
825. Лепкий Б. Хиба ж ми квіт / Б. Лепкий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 54.

826. Лист до українських письменників і педагогів // Трибуна. – 1919. – 25 січня. – № 28. – С. 4.
827. Литвин В. М. Плоди державницького засіву (Роздуми з приводу святкування 90-річчя Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 22 жовтня 2008 року) / В. М. Литвин // Голос України. – 2008. – 24 жовт. – № 203. – С. 3.
828. Література, наука // Нова Рада. – 1917. – 11 лист. – № 183. – С. 4.
829. Література, наука, умілість і техніка // Нова Рада. – 1917. – 30 берез. – № 4. – С. 3.
830. Логин О. В єдності сила / О. Логин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 36.
831. Лотоцький Л. Життя / Л. Лотоцький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 194.
832. Люмба К. Київ місто страхіття / Крістофер Люмба // Канадійський українець. – 1919. – 15 жовт. – Ч. 50. – С. 6.
833. Ляпин Т. С. Русское национальное движение, его источники и задачи / Т. С. Ляпин // Голос Киева. – 1918. – 5 мая. – № 18. – С. 2.
834. М. О. Володимир Самійленко [Некролог] / М. О. // Нова Україна (м. Прага). – 1925. – серп.–жовт. – Ч. 4–6. – С. 135–139.
835. М. С. Помер український письменник Степан Ковалів / М. С. // Свобода. – 1920. – 24 липня. – Ч. 89. – С. 3.
836. Мазуренко Г. Хлопець Чорноморець / Г. Мазуренко // Нові дні (Канада). – 1985. – січень. – № 419. – С. 18–19.
837. Маковей О. Два ставки (Весняна іділія) / О. Маковей // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 120–123.

838. Макогон Д. Дурні вдалися / Д. Макогон // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 199–202.
839. Максимець В. Байдужість / В. Максимець // Шлях. – 1919. – № 22. – 11 верес.
840. Максимець В. Вона в крові, в сльозах була / В. Максимець // Шлях. – 1919. – № 8. – 24 серп.
841. Максимець В. З пісень війни / В. Максимець // Шлях. – 1919. – № 60. – 1 лист.
842. Максимець В. Знов смієшся, лютий кате? / В. Максимець // Шлях. – 1919. – № 11. – 28 серп.
843. Максимець В. Там, нагорі огні горять / В. Максимець // Шлях. – 1919. – № 41. – 8 жовт.
844. Мамонтов Я. Коли любов проходить мимо / Я. Мамонтов // Шлях. – 1918. – квіт. – Ч. IV. – С. 5–12.
845. Матеріали засідання Малої ради (24 березня 1918 р.) // Народна воля. – 1918. – 26 берез.
846. Матеріали засідання Малої ради (25 листопада 1917 р.) // Робітнича газета. – 1917. – 28 лист.
847. Матеріали засідання Малої ради (28 листопада 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 30 лист.
848. Матеріали засідання Малої ради (29 квітня 1918 р.) // Киевская мысль. – 1918. – 30 апреля.
849. Матеріали засідання Малої ради (30 серпня 1917 р.) // Вісти з Української Центральної ради. – 1918. – № 24/25. – січень.
850. Матеріали і документи дев'ятої сесії Центральної ради (18 січня 1918 р.) // Нова Рада. – 1918. – 22 січня.
851. Матеріали і документи сьомої сесії Центральної ради (29 жовтня 1917 р.) // Нова рада. – 1917. – 31 жовт.

852. Матеріали і документи сьомої сесії Центральної ради (31 жовтня 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 3 лист.
853. Матеріали і документи шостої сесії Центральної Ради // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 20–21. – лист.
854. Матушевський Р. Права національних меншостей / Р. Матушевський // Нова рада. – 1917. – 27 квіт. – № 24. – С. 2–3.
855. Мертвопетлюйко П. Мистецтво переходової доби / П. Мертвопетлюйко // Мистецтво. – 1919. – № 2. – черв. – С. 33–34.
856. Микола Глущенко [некролог] // Нотатки з мистецтва. – 1978. – № 18. – груд. – С. 62.
857. Мисик І. Я сьогодні в степу цілий ранок блукав / І. Мисик // Наш шлях. – 1920. – № 130. – 1 липня.
858. Мистецтво нового Київа // Життя і мистецтво (м. Львів). – 1920. – Ч. 6–8. – жовт.–груд. – С. 182.
859. Михайлич І. Той, чиє життя було твором мистецтва / І. Михайлич // Мистецтво. – 1919. – Ч. 1. – трав. – С. 24–26.
860. Михайличенко Г. Пролетарське мистецтво / Г. Михайличенко // Мистецтво. – 1919. – трав. – Ч. 1. – С. 27–29.
861. Мімоза. Поблідли рожі (з забутого дневника) / Мімоза // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 201–202.
862. Модестенко М. Популярність Івана Франка на селі / М. Модестенко // Свобода. – 1920. – 13 квіт. – Ч. 45. – С. 3.
863. Модзалевський В. Л. Будівництво церков в Лубенському Мгарському монастирі в рр. 1682–1701. З приводу 300-річчя його заснування / В. Л. Модзалевський // Наше минуле. – 1918. – № 3. – 32 с. (окремий відбиток).
864. Мультигулі. Старчиха / Мультигулі // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 188.

865. Мурашко О. Доля академії мистецтва / О. Мурашко // Нова Рада. – 1918. – № 90. – 2 черв. – С. 2.

866. Мурський В. Одеса. 2 квітня 1918 р. / В. Мурський // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 2 (20) квіт. – № 2. – С. 1.

867. Н. а. 25-літній ювілей Українського Народного союзу / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 16–32.

868. Н. а. Агент від убезпечення (гумористичне оповідання) / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 229.

869. Н. а. Батько й мати / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 90.

870. Н. а. В лучности сила / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 242.

871. Н. а. В хвилях туги (Поезія в прозі) / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 213.

872. Н. а. Вибір цікавих книжок, які має на складі книгарня «Свободи» / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 243–244.

873. Н. а. Видавництво часописи «Свобода» і друкарня Українського Народного Союзу / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 27–31.

874. Н. а. Дух правди / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 200–201.

875. Н. а. Дух часу / Н. а. // Книгарь. – 1917. – Ч. 2 (жовт.). – С. 49–52.

876. Н. а. Живий труп / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 196–197.

877. Н. а. Іван Франко. Великий громадянин і письменник / Н. а. // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 114–116.

878. Н. а. Національні схованки друкованого слова / Н. а. // Книгарь. – 1917. – Ч. 3 (лист.). – С. 105–107.

879. Н. а. Нація / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 210.

880. Н. а. Не все вдається брехня (гумористичне оповідання) / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 230–231.

881. Н. а. Огонь горить / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 78.

882. Н. а. Сирота на чужині / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 84.

883. Н. а. Сім грецьких мудреців / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 113–122.

884. Н. а. Українська Рада в Америці / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 38–44.

885. Н. а. Чоловік і культура / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 51–54.

886. Н. а. Чужомовна преса в Америці / Н. а. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 158–159.

887. На з'їзді діячів преси // Вільне життя (м.Одеса). – 1918. – 12 черв. – № 59. – С. 2.

888. Навроцький В. Дивний край / В. Навроцький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 177.

889. Назарук О. З недрукованих поезій Івана Франка [примітки] / О. Назарук // Українська ставка (м. Вінниця). – 1919. – 15 лютого. – Ч. 42. – С. 3.

890. Наказ Гетьмана П. Скоропадського про призначення дійсних членів Української Академії Наук (14 листопада 1918 р.) // Державний Вістник. – 1918. – 22 лист.

891. Наказ Гетьмана П. Скоропадського про призначення Отамана Ради Міністрів і Міністрів (3 травня 1918 р.) // Державний Вістник. – 1918. – 16 трав.

892. Наказ Директорії УНР // Вістник УНР (м. Вінниця). – 1919. – 15 лютого. – Ч. 7. – субота. – С. 1.

893. Наказ Директорії УНР про звільнення з посади голови Ради Народних Міністрів Б. Мартоса та призначення на цю посаду І. Мазепи (27 серпня 1919 р.) // Україна (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 30 серп.

894. Народніченко Л. Рецензія на книгу М. Грушевського «Ярослав Осмомисл» / Л. Народніченко // Мистецтво. – 1919. – Ч. 1. – трав. – С. 38.

895. Нарушевич М. Вже хутко день / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 61. – 2 лист.

896. Нарушевич М. На Волинь / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 61. – 2 лист.

897. Нарушевич М. На могилі Б. Грінченка / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 90. – 27 лист. (10 груд.).

898. Нарушевич М. Народе мій! / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 42. – 9 жовт.

899. Нарушевич М. О, доки люде братню кров і сльози будуть лить? / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 88. – 24 лист. (7 груд.).
900. Нарушевич М. Погас захід / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 61. – 2 лист.
901. Нарушевич М. Пожари, війни... / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – 7 груд.
902. Нарушевич М. Присвята О. Л. / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 30. – 21 верес.
903. Нарушевич М. Прокинсья, Вкраїно / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 49. – 19 жовт.
904. Нарушевич М. Рушайте в дорогу / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 49. – 19 жовт.
905. Нарушевич М. Ти знову, о воле, вернулась до нас!.. / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 42. – 17 жовт.
906. Нарушевич М. Я плачу над долею твоєю, Вкраїно... / М. Нарушевич // Шлях. – 1919. – № 39. – 4 жовт.
907. Населення Києва // Народна воля (м. Скрантон). – 1919. – 16 груд. – Ч. 148. – С. 2.
908. Населення Київа // Америка (США). – 1919. – 3 груд. – Ч. 142. – С. 1.
909. Науменко В. Як не треба викладать історію української культури / В. Науменко // Нова Рада. – 1918. – № 50. – 5 квіт. – С. 2.
910. Науменко В. Як не треба викладать історію української культури / В. Науменко // Нова Рада. – 1918. – № 52. – 7 квіт. – С. 2.
911. Національна бібліотека в Києві // Нова Рада. – 1918. – № 151. – 28 серп. – С. 2.
912. Національний музей // Україна. – 1919. – № 5. – 19 (6) січня. – С. 1.
913. Наш культурний доробок // Америка (США). – 1919. – 29 жовт. – Ч. 127. – С. 2.
914. Наше минуле. – 1918. – Ч. 1. – 210 с.

915. Наше минуле. – 1918. – Ч. 2. – 240 с.
916. Наше минуле. – 1918. – Ч. 3. – 231 с.
917. Неприцький-Грановський О. Прапор України / О. Неприцький-Грановський // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 64.
918. Ніковський А. *Vita nova* / А. Ніковський // Нова Рада. – 1919. – № 18. – 26 січня. – С. 2–3.
919. Ніковський А. *Vita nova* / А. Ніковський // Нова Рада. – 1919. – № 21. – 30 січня. – С. 2.
920. Ніковський А. Бібліотека Т. Шевченка / А. Ніковський // Книгарь. – 1917. – Ч. 3 (лист.). – С. 107–109.
921. Ніковський А. Організація Академії Наук / А. Ніковський // Нова Рада. – 1918. – № 102. – 18 черв.
922. Ніковський А. Що лишилось од культури? / А. Ніковський // Нова Рада. – 1918. – № 237. – 19 груд. – С. 3–4.
923. Ніковський А. Яка російська культура на Україні? / А. Ніковський // Нова Рада. – 1917. – № 35. – 10 трав.
924. Нічка І. Український рух в 1917 р. / І. Нічка // Свобода. – 1917. – 10 верес. – Ч. 108. – С. 2.
925. Нові поштові марки // Америка (США). – 1919. – 15 жовт. – Ч. 121. – С. 4.
926. Нові театральні книжки // Народна воля (м. Скрантон). – 1919. – 25 верес. – Ч. 113. – С. 4.
927. Нота уряду УНР до держав світу з протестом проти захоплення Києва денікінцями (4 вересня 1919 р., м. Кам'янець-Подільський) // Україна (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 6 верес.
928. О еврейских писателях // Киевское эхо. – 1919. – 27 января. – № 4. – С. 4.
929. О. М. На суді / О. М. // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 204–208.

930. О'Генрі. Бохонці чарівниці (гумористичне оповідання) / О'Генрі // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 226–229.
931. Обідний М. Alma mater (ескіз) / М. Обідний // Наш шлях. – 1920. – № 31. – 17 лютого.
932. Обідний М. В цей день / М. Обідний // Наш шлях. – 1920. – № 48. – 9 берез.
933. Обідний М. Вертаюсь додому / М. Обідний // Наш шлях. – 1919. – № 15. – 11 груд.
934. Обідний М. Вечірня молитва / М. Обідний // Наш шлях. – 1920. – № 48. – 9 берез.
935. Обідний М. До неї йдуть / М. Обідний // Новий шлях. – 1919. – № 10. – 21 черв.
936. Обідний М. Жахаюся повернення / М. Обідний // Наш шлях. – 1920. – № 15. – 28 січня.
937. Обідний М. Жнива людства / М. Обідний // Трудова громада. – 1919. – № 91. – 26 жовт.
938. Обідний М. Нова Голгота / М. Обідний // Наш шлях. – 1919. – № 5. – 28 лист.
939. Обідний М. Рідієм ми / М. Обідний // Наш шлях. – 1919. – № 20. – 17 груд.
940. Обідний М. Сини ідеї / М. Обідний // Наш шлях. – 1919. – № 11. – 6 груд.
941. Обідний М. Снується час / М. Обідний // Трудова громада. – 1919. – № 107. – 15 лист.
942. Обідний М. Страшними слідами (Присвячено листопаду 1919 р.) / М. Обідний // Наш шлях. – 1919. – № 18. – 14 груд.
943. Обідний М. Тіртеям України / М. Обідний // Трудова громада. – 1919. – № 101. – 8 лист.

944. Обходження з Миколою Голубцем // Український прапор (м. Відень). – 1919. – 6 верес.
945. Общерусская культура і українська держава // Америка (США). – 1920. – 19 липня. – Ч. 85. – С. 1.
946. Огієнко І. Війна з вітряками / І. Огієнко // Нова Рада. – 1918. – № 64. – 21 квіт. – С. 2.
947. Огієнко І. Війна з вітряками / І. Огієнко // Нова Рада. – 1918. – № 65. – 23 квіт. – С. 2.
948. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції / О. Оглоблин // Український історик (мм. Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен). – 1978. – № 4 (60). – С. 59–63.
949. Од тимчас. комітета для заснування національної бібліотеки укр. держави в м. Києві // Нова Рада. – 1918. – № 161. – 10 верес. – С. 4.
950. Одеса. 31 березня 1918 // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 31 (18) берез. – № 1. – С. 1.
951. Ол. Бл. Державний військово-історичний музей / Ол. Бл. // Галицький голос. – 1919. – 29 верес. – Ч. 5. – С. 2.
952. Олександр Ш. Трагедія російського інтелігента / Олександр Ш. // Нова Рада. – 1918. – 28 квіт. – № 70. – С. 2.
953. Олесь О. В години розпачу / О. Олесь // Поділля. – 1918. – № 44. – 26 квіт. (9 трав.).
954. Олесь О. Живи, Україно / О. Олесь // Наша праця. – 1919. – № 5–6. – 4 (17 лютого).
955. Олесь О. Ішов як лицар, друг і брат / О. Олесь // Трудова республіка. – 1919. – № 14. – 22 лютого.
956. Олесь О. Пам'яті Д. Вітовського / О. Олесь // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 57.
957. Олесь О. Чорні, як вугіль, стовпи... / О. Олесь // Трудова республіка. – 1919. – № 13. – 13 лютого.

958. Оляничук М. Всеукраїнське Учительське Видавниче Товариство / М. Оляничук // Нова Рада. – 1917. – № 179. – 7 лист.
959. Опоряження Чернечої гори // Нова Рада. – 1918. – № 65. – 23 квіт. – С. 2.
960. Організація українства на чужині // Громадський вістник (м. Прага). – 1921. – 10 верес. – Ч. 1. – С. 1.
961. Оркан Вл. Цвітна неділя / Вл. Оркан // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 204–206.
962. Островський В. Божевільні / В. Островський // Шлях. – 1919. – № 13. – 31 серп.
963. Островський В. Думка / В. Островський // Шлях. – 1919. – № 16. – 4 верес.
964. Островський В. Марта // Шлях. – 1919. – № 36. – 1 жовт. – С. 2–3.
965. Отрута Я. Пам'яті товариша (Ісаака Пугача) / Я. Отрута // Поділля. – 1918. – № 11. – 13 (26) берез.
966. Охорона авторських прав // Вісти краєвої преси – 1918. – 6 черв. – № 24. – С. 4.
967. Очко О. Безпартійному / О. Очко // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 159.
968. Очко О. До музи / О. Очко // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 158.
969. Очко О. З новим роком / О. Очко // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 113.
970. Очко О. З чеського / О. Очко // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 159–160.

971. Очко О. На самоті / О. Очко // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрентон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 160

972. Павловський Г. Бог допоможе (Козацька думка) / Г. Павловський // Наш шлях. – 1920. – № 57. – 21 берез.

973. Павловський Г. До Петлюри / Г. Павловський // Наш шлях. – 1920. – № 57. – 21 берез.

974. Пам'ятник Катерині II // Вільна Україна (м. Умань). – 1917. – 20 квіт. – № 4. – С. 7.

975. Пам'ятник Шевченка // Вісті Красвої Преси (м. Київ). – 1918. – 8 черв. – № 26. – С. 2.

976. Пам'ятник Шевченкові // Нова Рада. – 1918. – № 199. – 29 жовт. – С. 4.

977. Панчишин М. На Шепетівці / М. Панчишин // Стрілецька думка. – 1919. – № 47. – 21 верес.

978. Пачовський В. Борцям за волю. Третя сльоза кровава / В. Пачовський // Галицький голос. – 1919. – № 3. – 4 верес.

979. Пачовський В. Вгору, кайданники! / В. Пачовський // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 194–195.

980. Пачовський В. Галичанам / В. Пачовський // Вістник Української Народної Республіки. – 1919. – № 20. – 19 липня.

981. Пачовський В. Два стрільці січові (На мотив Гайне) / В. Пачовський // Галицький голос. – 1919. – № 2. – 24 серп.

982. Перетц В. Про організацію Української Академії Наук / В. Перетц // Нова Рада. – 1918. – № 115. – 16 липня. – С. 2.

983. Перли поезій Івана Франка // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрентон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 126–131.

984. Перша українська школа музики і малярства в Філадельфії // Народна воля (м. Скрантон). – 1919. – 28 жовт. – Ч. 127. – С. 3.
985. Перший Універсал Центральної ради // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 9. – трав.
986. Пилипенко Г. Г. Тут Максиміліан Волошин виховував дух і думку / Г. Г. Пилипенко // Урядовий кур'єр. – 2013. – 19 черв. – № 170. – четвер. – С. 20.
987. Плевако М. В справі вивчення Поділля / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 11 лютого. – № 45. – С. 3–4.
988. Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 19 лютого. – № 51. – С. 2.
989. Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 21 лютого. – № 53. – С. 2.
990. Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 23 лютого. – № 55. – С. 1.
991. Плевако М. Любов до рідного краю й народу та свободолюбні змагання, як основні мотиви нової української літератури / М. Плевако // Життя Поділля. – 1919. – 28 лютого. – № 59. – С. 1.
992. По з'їзді діячів преси // Нова Рада. – 1918. – 11 черв. – № 97. – С. 1.
993. Повідомлення Комітету Центральної ради про організацію Генерального секретаріату // Народна воля. – 1917. – 17 черв.
994. Повідомлення про надходження пожертвувань на пам'ятник жертвам у Крутах // Нова Рада. – 1918. – 22 берез.
995. Повідомлення про спільне засідання виконкомів громадських організацій м. Києва з засудженням I Універсалу (15–16.06.1917 р.) // Народна воля. – 1917. – 30 (17) черв.

996. Повідомлення про створення у Петрограді Української національної ради // Вісник Полтавського губернського громадського комітету. – 1917. – 2 квіт.

997. Повідомлення про створення Центральної ради // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 1. – 19 берез.

998. «Позорный торг» і «насильственная украинизация» // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 23 липня. – № 89. – С. 1.

999. Поліщук В. Мати / В. Поліщук // Більшовик. – 1920. – 2 жовт.

1000. Поліщук В. Ніколи! / В. Поліщук // Більшовик. – 1920. – 7 лист.

1001. Поліщук В. Чотири злодії / В. Поліщук // Більшовик. – 1920. – 23 верес.

1002. Поліщук К. Викликання / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 7 (92). – 28 жовт.

1003. Поліщук К. Духом кволі / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 102. – 9 лист.

1004. Поліщук К. Зло / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 64. – 18 верес.

1005. Поліщук К. Із циклю «Боротьба» / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 63. – 17 верес. – С. 2.

1006. Поліщук К. Із циклю «Бунтарні стежі» / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 60. – 13 верес.

1007. Поліщук К. Із циклю «На вигнання» / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 82. – 16 жовт.

1008. Поліщук К. Моїй країні / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 65. – 21 верес.

1009. Поліщук К. Нездоланно, непоборно... / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 85. – 19 жовт.

1010. Поліщук К. О, ні!.. / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 103. – 11 лист.

1011. Поліщук К. Повстання / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 88. – 23 жовт.

1012. Поліщук К. Світлій пам'яті поета В. Кобилянського / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 75. – 5 жовт.

1013. Поліщук К. Славословте палаючий день / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 66. – 23 верес.

1014. Поліщук К. Товариш Помпей / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 41. – 19 серп.

1015. Поліщук К. Хвилі / К. Поліщук // Трудова громада. – 1919. – № 64. – 18 верес.

1016. Положение о комиссии при ВУЦК-е по истории украинской революции и коммунистической партии (6 апреля 1921 г.) // Летопись революции (Харків: ДВУ). – 1922. – № 1. – С. 247–248.

1017. Польська і московська культура на Україні // Вісти краюї преси. – 1918. – 19 черв. – № 34. – С. 3–4.

1018. Поляк про національну свідомість українського хлібороба // Свобода. – 1920. – 14 верес. – Ч. 111. – С. 5.

1019. Постанова Директорії (5 грудня 1918 р.) // Вісник Української Народної Республіки. – 1918. – Ч. 1.

1020. Постанова з національного питання II з'їзду рад робітничих і селянських депутатів Полтавської губернії (24.05.1917 р.) // Робітнича газета. – 1917. – 31 трав.

1021. Постанови віча Чигиринщини (23.05.1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 28 трав.

1022. Постоловський А. Більше, як років зо двісті кайданами брязкали ми / А. Постоловський // Новий шлях. – 1919. – № 12. – 24 черв.

1023. Постоловський А. І досі панують чужинці / А. Постоловський // Новий шлях. – 1919. – № 5. – 15 черв.

1024. Постоловський А. Рве кайдани Україна / А. Постоловський // Новий шлях. – 1919. – № 13. – 25 черв.

1025. Постолювський А. Речмед / А. Постолювський // Новий шлях. – 1919. – № 3. – 13 черв.
1026. Похорон І. С. Нечуй-Левицького // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 7 (25) квіт. – № 7. – С. 3.
1027. Придбання пам'яток старовини // Україна. – 1919. – № 5. – 19 (6) січня. – С. 1.
1028. Про інтелігенцію // Вісти краєвої преси. – 1918. – 18 черв. – № 33. – С. 3.
1029. Про календар У.Н.Союза на 1918 рік // Свобода. – 1917. – 17 падолиста. – Ч. 136. – С. 2.
1030. Про пам'ятник Т. Шевченку // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 3. – квіт.
1031. Про українське питання // Речь. – 1917. – 14 черв.
1032. Проект Конституції Української Народної Республіки (10 грудня 1917 р.) // Народна воля. – 1917. – 16, 17 груд.
1033. Проект Статуту автономії України, обговорений конференцією УПСФ // Нова Рада. – 1917. – 27 черв.
1034. Проклямація Президента Вілсона в справі «Українського дня» // Свобода. – 1917. – 22 марта. – Ч. 34. – С. 2.
1035. Просвітна комісія Р. Н. Союза. Народна Воля // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союза на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 226.
1036. Просвітянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 142. – 21 верес. – С. 3.
1037. Просвітянський з'їзд // Нова Рада. – 1917. – № 145. – 24 верес. – С. 2.
1038. Професор Грушевський до американських українців // Америка (США). – 1919. – 31 жовт. – Ч. 128. – С. 2.
1039. Раковский Х. Безнадежное дело / Х. Раковский // Известия В. Ц. И. К. – 1919. – 3 января. – № 2.

1040. Ранок: ілюстрований журнал для дітей (Кам'янець на Поділля). – 1920. – Ч. 1. – січень.
1041. Резолюція з'їзду українських правників про підтримку I Універсалу (13– 14.06.1917 р.) // Народна воля. – 1917. – 29 (16) черв.
1042. Резолюція загальних зборів Уманської організації ССРП з українського питання (13.06.1917 р.) // Голос Умани. – 1917 (14 черв.).
1043. Реферат Ф. Матушевського «Права національних меншостей», прочитаний на Всеукраїнському національному конгресі / Ф. Реферат // Нова Рада. – 1917. – 27 квіт.
1044. Річний з'їзд Українського народного комітету в Америці // Канадійський українець. – 1920. – 7 лютого. – Ч. 9. – С. 2.
1045. Роєнко П. Галя Мазуренко (До 60-річчя поетичної творчости) / П. Роєнко // Нові дні (Канада). – 1985. – січень. – № 419. – С. 19–21.
1046. Розмова з гетьманом Скоропадським // Відродження (м. Відень). – 1918. – 9 черв. – Ч. 37. – С. 5.
1047. Романова О. Легенда / О. Романова // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 69.
1048. Романченко Т. Не зітхай / Т. Романченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 190.
1049. Рускін І. Вартість читання книжки / І. Рускін // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 3–4.
1050. С. Мобілізація інтелігентних сил України / С. // Громада (м. Кам'янець-Подільський). – 1920. – 7 черв. – Ч. 3.– С. 2.
1051. С. Мобілізація інтелігенції / С. // Вістник УНР. – 1919. – 9 липня. – Ч. 13. – С. 2.
1052. Савченко П. Атака / П. Савченко // Український засів. – 1995. – № 6. – С. 11–12.

1053. Савченко Я. На домовину поета Володимира Кобилянського – «Музагет» / Я. Савченко // Україна. – 1919. – № 39. – 27 (14) верес.
1054. Савченко Я. Нехай сміються божевільні / Я. Савченко // Трудова громада. – 1919. – № 8. – 27 черв.
1055. Самійленко В. Дещо про свободу / Володимир Самійленко // Селянська громада. – 1919. – № 14. – 21 верес.
1056. Самійленко В. Діяч / Володимир Самійленко // Україна. – 1919. – № 1. – 9 серп.
1057. Самійленко В. До поета. Присвята всім голодним поетам / Володимир Самійленко // Поділля. – 1918. – № 8. – 9 (22) берез.
1058. Самійленко В. Ельдорадо або райська країна / Володимир Самійленко // Поділля. – 1918. – № 2. – 2 (15) берез.
1059. Самійленко В. На печі. Українська патріотична дума / Володимир Самійленко // Поділля. – 1918. – № 6. – 7 (20) берез.
1060. Самійленко В. На похоронах / Віталій Самійленко // Україна. – 1919. – № 62. – 26 (13) жовт.
1061. Самійленко В. Найдорожча перлина / Володимир Самійленко // Селянська громада. – 1919. – № 12. – 11 верес.
1062. Самійленко В. Новий заяць на вловах / Володимир Самійленко // Україна. – 1919. – № 22. – 5 верес.
1063. Самійленко В. Україна / Володимир Самійленко // Селянська громада. – 1919. – № 11. – 31 серп.
1064. Самійленко В. Україні / Володимир Самійленко // Селянська громада. – 1919. – № 13. – 14 верес.
1065. Самійленко В. Чому люде лихі? / Володимир Самійленко // Селянська громада. – 1919. – № 13. – 14 верес.
1066. Свенціцький І. Культурно-національна праця / І. Свенціцький // Відродження (м. Відень). – 1918. – 14 квіт. – Ч. 6. – С. 1.
1067. Свенціцький І. Культурно-національна праця / І. Свенціцький // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 25(12) квіт. – № 22. – С. 4.

1068. Свенціцький І. Українське мистецтво / І. Свенціцький // Шляхи. – 1917. – 1918. – С. 127–131.

1069. Свідзинський В. Вже близько день / В. Свідзинський // Життя Поділля. – 1918. – 26 груд.

1070. Свідзинський В. Допомога. Монолог «Патріоти» / В. Свідзинський // Наш шлях. – 1920. – № 38. – 26 лютого.

1071. Свідзинський В. Ні синяви небес ясных / В. Свідзинський // Життя Поділля. – 1918. – 29 груд.

1072. Світлій пам'яті незабутнього співробітника журналу «Село» поета Степана Грещенка [некролог] // Село. – 20 черв. – № 13. – С. 2.

1073. Святкування ювілею Дм. Марковича // Нова Рада. – 1918. – № 210. – 10 лист. – С. 1.

1074. Свято одкриття українського клубу в Києві // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 23 (10) трав. – № 42. – С. 3.

1075. Сиротенко В. Буря / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 79.

1076. Сиротенко В. Мати / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 128.

1077. Сиротенко В. Наше життя / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 184.

1078. Сиротенко В. Терновий вінок / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 178.

1079. Сиротенко В. Хутір / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 186–190.

1080. Сиротенко В. Щасливого року / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 33.

1081. Сиротенко В. Я ждав / В. Сиротенко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 81–82.

1082. Сімович В. Таборіві видання під час світової війни / В. Сімович // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. I. – С. 43–50.

1083. Січинський В. Видання з українського пластичного мистецтва за 10 років (1917–1927) / В. Січинський // Бібліологічні вісті (м. Прага). – 1927. – № 2. – С. 115–130.

1084. Січинський В. Громадські будинки / В. Січинський // Село (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 36–37. – С. 17–20.

1085. Січинський В. Декорація художника Бурячка / В. Січинський // Життя Поділля (м. Кам'янець-Подільський). – 1919. – 26 берез. – С. 4.

1086. Січинський В. Микола Голубець (Некролог) / В. Січинський // Український вісник (м. Берлін). – 1942. – № 9.

1087. Січинський В. Українська Академія мистецтвознавства: Нарис історії від її заснування / В. Січинський // Українське мистецтво (м. Львів). – 1926. – № 2. – С. 51–53.

1088. Січинський В. Юрій Нарбут 1886–1920 / В. Січинський. – Краків-Львів, 1943. – 63 с.

1089. С-кий В. (Свідзінський В.) І знов в душі моїй... / В. С-кий // Нова думка. – 1920. – № 3. – С. 4.

1090. Скритий М. В тихім гаю серед ночі / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 118.

1091. Скритий М. Засвіти місяцю / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 111.

1092. Скритий М. Михайлови Галущинському / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 96.

1093. Скритий М. Невеселому / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 228.

1094. Скритий М. Повертай / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 59.

1095. Скритий М. Прощання / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 170.

1096. Скритий М. Шпигун / М. Скритий // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 150–154.

1097. Слісаренко О. На домовину поета Володимира Кобилянського – «Музагет» / О. Слісаренко // Україна. – 1919. – № 39. – 27 (14) верес.

1098. Слово до інтелігенції // Українське слово. – 1918. – № 74 (869). – 2 квіт. – С. 1.

1099. Смаль-Стоцький [С.] Тарас Шевченко – сумління народа / Смаль-Стоцький [С.] // Свобода. – 1920. – 13 квіт. – Ч. 45. – С. 2.

1100. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 5 серп. – Ч. 92. – С. 5.

1101. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 12 серп. – Ч. 95. – С. 5.

1102. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 19 серп. – Ч. 98. – С. 5.

1103. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 2 верес. – Ч. 104. – С. 5.
1104. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 9 верес. – Ч. 107. – С. 7.
1105. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 16 верес. – Ч. 110. – С. 5.
1106. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 23 верес. – Ч. 113. – С. 5.
1107. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 30 верес. – Ч. 116. – С. 5.
1108. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 7 жовт. – Ч. 119. – С. 5.
1109. Смаль-Стоцький С. Літературна творчість американських українців / С. Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – 14 жовт. – Ч. 122. – С. 5.
1110. Смерть Іл. Рєпина // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 2 серп. – № 98. – С. 3.
1111. Современное искусство и национальный Украинский музей // Южный край. – 1917. – 25 июня.
1112. Сонцвіт В. (Поліщук В.) Моє сонце / В. Сонцвіт (В. Поліщук) // Нова думка. – 1920. – № 3. – С. 2–3.
1113. Сорній Є. Українці в Ростові над Доном / Є. Сорній // Нова Рада. – 1917. – № 29. – 3 трав.
1114. Сосюра В. Останній бій / В. Сосюра // Селянська громада. – 1919. – № 7. – 3 серп.
1115. Сосюра В. То не вітер віє... / В. Сосюра // Український козак. – 1919. – № 21. – 1 липня.
1116. Сосюра В. Я знаю – буде час / В. Сосюра // Український козак. – 1919. – № 18. – 27 черв.
1117. Справи будівництва у Києві пам'ятника Т. Шевченка // Нова Рада. – 1918. – № 200. – 30 жовт. – С. 2.

1118. Среди украинцев // Киевская мысль. – 1917. – 4 марта.
1119. Становище в Київі // Вільна Україна (м. Рівне). – 1919. – 9 квіт. – Ч. 12. – С. 3.
1120. Старицька-Черняхівська Л. Вартовий / Л. Старицька-Черняхівська // Україна. – 1919. – № 28. – 14 верес.
1121. Старицька-Черняхівська Л. Пам'ять юнаків-героїв, замордованих під Крутами / Л. Старицька-Черняхівська // Нова Рада. – 1918. – 24 берез.
1122. Старицька-Черняхівська Л. Українському народові / Л. Старицька-Черняхівська // Селянська громада. – 1919. – № 15. – 28 верес.
1123. Старицький М. На прю! / М. Старицький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 134.
1124. Старицький М. Нива-Україна / М. Старицький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 122.
1125. Статут Української Академії Мистецтв // Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – 21 груд.
1126. Стебницький П. В справі академії наук / П. Стебницький // Нова Рада. – 1918. – № 149. – серп. – С. 1.
1127. Стеткевич О. До читача / О. Стеткевич // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 3–4.
1128. Сумцов Н. К Всероссийскому съезду художников / Н. Сумцов // Вестник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911–1913. – Вып. 1. – С. 52–57.
1129. Сумцов Н. Украинский съезд / Н. Сумцов // Южный край. – 1917. – 14 апреля.
1130. Суцанський К. [Широцький К.] Виставка т-ва діячів українського пластичного мистецтва / Суцанський К. [Широцький К.] // Нова Рада. – 1918. – 22 черв. – Ч. 106. – С. 2–3.

1131. Татарин В. Українцям в Америці / В. Татарин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 32.

1132. Татарин В. Якраз на час! (На стрічу Новому Рокови) / В. Татарин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 17.

1133. Твен М. Бритійські святкування (з англ. перекл. П. Франко) / Марк Твен // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 210–211.

1134. Твен М. Як я редагував рільничу Газету / Марк Твен // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 138–143.

1135. Телеграма Тимчасового уряду про відхилення вимог УЦР (3 червня 1917 р.) // Киевская мысль. – 1917. – 6 черв.

1136. Тенянюк П. Вперед / П. Тенянюк // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 210.

1137. Тенянюк П. Я ішов до життя... / П. Тенянюк // Поділля. – 1918. – № 7. – 8 (21) берез.

1138. Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки (законопроект, 19 грудня 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 21 груд.

1139. Тисяченко Г. (Широцький К.) До реставрування св. Софії Київської / Тисяченко Г. (Широцький К.) // Нова Рада. – 1918. – № 210. – 30 лист. – С. 2.

1140. Тисяченко Г. (Широцький К.) До реставрування св. Софії Київської / Тисяченко Г. (Широцький К.) // Нова Рада. – 1918. – № 224. – 28 лист. – С. 2.

1141. Тисяченко Г. (Широцький К.) Душа города / Тисяченко Г. (Широцький К.) // Нова Рада. – 1917. – № 181. – 9 лист.

1142. Тисяченко Г. (Широцький К.) Душа города / Тисяченко Г. (Широцький К.) // Нова Рада. – 1917. – № 182. – 10 лист.
1143. Тисяченко Г. (Широцький К.) Життя і книга / Тисяченко Г. (Широцький К.) // Нова Рада. – 1917. – 8 липня. – № 83. – С. 2–3.
1144. Тичина П. [Я. Тут] Молитва «Кієвлянина» / П. Тичина // Нова Рада. – 1917. – 22 квіт.
1145. Тичина П. [Я. Тут] Плач Антонія / П. Тичина // Нова Рада. – 1917. – 21 квіт.
1146. Тичина П. Гей, вдарте в струни, кобзарі! / П. Тичина // Нова Рада. – 1917. – 30 берез.
1147. Тичина П. Дума про трьох Вітрів / П. Тичина // Шлях. – 1917. – № 8. – С. 60–62.
1148. Тичина П. Ой, що в Софійському заграли дзвони, затремтіли... / П. Тичина // Нова Рада. – 1917. – 10 лист.
1149. Тичина П. Хто ж це так із тебе насміятися смів? / П. Тичина // Нова Рада. – 1918. – 20 берез.
1150. Товариство архітекторів // Робітничка газета. – 1918. – 22 черв.
1151. Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – 226 с. : іл.
1152. Тонджоров С. Заборона мови (тези статті) / Світозар Тонджоров // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 212–213.
1153. Третій Універсал Української Центральної Ради (7 листопада 1917 р.) // Нова Рада. – 1917. – 8 лист.
1154. Триницький. Українська інтелігенція і укр. селянство / Триницький // Народня справа. – 1918. – № 30 (3 серп.). – С. 6–9.
1155. Триницький. Українська інтелігенція і укр. селянство / Триницький // Народня справа. – 1918. – № 31 (10 серп.). – С. 9–11.
1156. У «Новій Раді» в 1917 році писали // Нова Рада. – 1917. – 19 груд. – № 212. – С. 1.

1157. У справі української бібліографії // Боротьба. – 1920. – 4 лютого. – Ч. 4–5. – С. 6.
1158. Украинское издательство в Николаеве // Трудовая газета. – 1918. – 6 августа.
1159. Україна і національні меншості // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 28 черв. – № 71. – С. 3.
1160. Україна, більшовики та українська інтелігенція // Життя Поділля. – 1919. – 13 лютого. – № 47. – С. 2.
1161. Україна. Її етнографічне значінє // Канадійський українець. – 1919. – 1 падолиста. – Ч. 55. – С. 4.
1162. Українська виставка у Вашингтоні // Америка (США). – 1920. – 7 квіт. – Ч. 41. – С. 2.
1163. Українська державна мова // Відродження (м. Відень). – 1918. – 30 черв. – Ч. 49. – С. 2.
1164. Українська Національна бібліотека в м. Києві // Нова Рада. – 1917. – 12 груд.
1165. Українська преса // Свобода. – 1920. – 4 берез. – Ч. 28. – С. 8.
1166. Українська Центральна рада у Києві // Вісти з Української Центральної ради. – 1917. – № 1. – 19 берез.
1167. Українське Видавниче Товариство «Поступ» // Трудова громада. – 1919. – 31 серп. – № 50. – С. 8.
1168. Українське т-во архітекторів // Нова Рада. – 1918. – 27 квіт. – № 69. – С. 3.
1169. Український В. Антін Чехов / В. Український // Свобода. – 1918. – 28 груд. – Ч. 155. – С. 5.
1170. Український Скиталець. – Ліберець, 1920. – Ч. 2 (груд.). – 28 с.
1171. Університетська хроніка // Робітничка газета. – 1919. – 9 верес. – № 492. – С. 2.
1172. Упорядкування могили Т. Г. Шевченка // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 11 (29) квіт. – № 10. – С. 3.

1173. Урочистості в Києві, пов'язані з проголошенням I Універсалу // Нова Рада. – 1917. – 14 черв.
1174. Фельдман В. А. [Некролог] // Вечерний Киев. – 1928. – 28 июля. – № 175.
1175. Феодосьєв С. Остап Вишня у спогадах Степана Синдика / С. Феодосьєв // Дунаєвецький вісник. – 2010. – 22 липня. – № 57–58. – С. 3.
1176. Филипович О. Спогади про Миколу Зерова / О. Филипович // Сучасність (м. Мюнхен). – 1971. – №. 3. – С. 49–63.
1177. Франко І. Слово Мойсея до народу (З поеми «Мойсей») / І. Франко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 40.
1178. Хомик А. Підпора революції / А. Хомик // Америка (США). – 1919. – 10 груд. – Ч. 145. – С. 2.
1179. Хомик А. Роля і завдання інтелігенції у всесвітнім соціалістичнім руху / А. Хомик // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 124–130.
1180. Хроніка // Америка (США). – 1919. – 5 падолиста. – Ч. 130. – С. 3.
1181. Хроніка // Мистецтво. – 1919. – Ч. 1. – трав. – С. 34–38.
1182. Хроніка. З мистецького життя // Робітнича газета. – 1919. – 19 верес. – № 500. – С. 2.
1183. Хронович В. Під Жмеринкою Черепаха / В. Хронович // Козацький голос. – 1919. – № 34. – 6 верес.
1184. Хронович В. Я Вам вже не буду читати / В. Хронович // Козацький голос. – 1919. – № 47. – 15 жовт.
1185. Цвігун Г. Боже, помагай! / Г. Цвігун // Новини. – 1919. – № 13. – 7 лист.
1186. Циркуляр Міністерства внутрішніх справ УНР народним земським управам про впорядкування повсякденного життя населення (9 березня 1918 р.) // Нова Рада. – 1918. – 9 берез.

1187. Ц-ч А. Білорусь і Україна / А. Ц-ч // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 118–122.

1188. Чайка Г. Крови, ой крові ще скільки!.. / Г. Чайка // Шлях. – 1919. – № 21. – 10 верес.

1189. Чайченко В. До народу / В. Чайченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 54–55.

1190. Чайченко В. Кохання / В. Чайченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 141.

1191. Че-Ка // Красный меч (г. Киев). – 1919. – 18 августа.

1192. Чекановський А. «Тіні забутих предків» / А. Чекановський // Вістник УНР. – 1919. – 15 лютого. – Ч. 7. – С. 2.

1193. Черкасенко С. Credo. (Присвячую нашим модерним поетам) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 29. – 16 верес.

1194. Черкасенко С. Sententia / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 55. – 18 (5) жовт.

1195. Черкасенко С. Береги. (Акварель) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 32. – 19 верес.

1196. Черкасенко С. Бранка (Баляда) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 3. – 12 серп.

1197. Черкасенко С. В Карпатах (Братам-галичанам) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 4. – 13 серп.

1198. Черкасенко С. В часи зневір'я / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 48. – 9 (26) жовт.

1199. Черкасенко С. Вартуймо! / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 23. – 6 верес.

1200. Черкасенко С. Вересень / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 38. – 26 (13) верес.

1201. Черкасенко С. Вперед! / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 57. – 21 (8) жовт.
1202. Черкасенко С. Гайдамаки / С. Черкасенко // Український козак. – 1919. – № 27. – 10 серп.
1203. Черкасенко С. «Гей, кияне!..» / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 52. – 15 (2) жовт.
1204. Черкасенко С. За Рідний Край / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 21. – 4 верес.
1205. Черкасенко С. Заклик / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 41. – 1 (18) жовт.
1206. Черкасенко С. Залізник / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 2. – 10 серп.
1207. Черкасенко С. «Зеленожупанник» / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 31. – 18 верес.
1208. Черкасенко С. Змагання / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 36. – 24 (11) верес.
1209. Черкасенко С. Іван Гонга. (Присвячується повстанцям) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 5. – 14 серп.
1210. Черкасенко С. Козак Байда / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 6. – 15 серп.
1211. Черкасенко С. Козацька пісня / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 46. – 7 (24) жовт.
1212. Черкасенко С. Колискова смерті / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 30. – 17 верес.
1213. Черкасенко С. Контрасти / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 22. – 5 верес.
1214. Черкасенко С. Люди / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 26. – 10 верес.
1215. Черкасенко С. Людина / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 18. – 31 серп.

1216. Черкасенко С. Ми йдем / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 16. – 28 серп.
1217. Черкасенко С. На варту всі!.. / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 43. – 3 (20) жовт.
1218. Черкасенко С. На допомогу козакам / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 50. – 12 (29) жовт.
1219. Черкасенко С. На руїнах / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 10. – 21 серп.
1220. Черкасенко С. Наш псалом. (Братам-галичанам) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 8. – 17 серп.
1221. Черкасенко С. Наш світлий храм. (В річницю одкриття Кам'янецького університету) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 58. – 22 (9) жовт.
1222. Черкасенко С. Наша доля / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 12. – 23 серп.
1223. Черкасенко С. Наша міць / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 24. – 7 верес.
1224. Черкасенко С. Наша туга / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 19. – 2 верес.
1225. Черкасенко С. Не вгашайте духа / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 42. – 2 (19) жовт.
1226. Черкасенко С. Не спить / С. Черкасенко // Селянська громада. – 1919. – № 14. – 21 верес.
1227. Черкасенко С. Осінь / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 33. – 20 верес.
1228. Черкасенко С. Пейзаж / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 40. – 30 (17) верес.
1229. Черкасенко С. Пекельний вальс. (Снища) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 7. – 16 серп.

1230. Черкасенко С. Перед боєм / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 37. – 25 (12) верес.
1231. Черкасенко С. Пісня / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 14. – 26 серп.
1232. Черкасенко С. Поворот / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 1. – 9 серп.
1233. Черкасенко С. Повстанський табір / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 15. – 27 серп.
1234. Черкасенко С. Прощай / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 26. – 10 верес.
1235. Черкасенко С. Рік тому. (Присвячується Високій Директорії) / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 91. – 15–16 (2–3) лист.
1236. Черкасенко С. Романс / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 9. – 19 серп.
1237. Черкасенко С. Сниця / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 19. – 2 верес.
1238. Черкасенко С. Україні / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 17. – 30 серп.
1239. Черкасенко С. Хор гайдамаків (Із п'єси «Гайдамаки») / С. Черкасенко // Український козак. – 1919. – № 28. – 12 серп.
1240. Черкасенко С. Червоні й чорні / С. Черкасенко // Україна. – 1919. – № 34. – 21 верес.
1241. Чернецький С. Браттям – борцям на Україні / С. Чернецький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 51.
1242. Чернецький С. Мусить ясно бути / С. Чернецький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 44.

1243. Чернецький С. У хвилю важку (При зустрічі з Новим Роком) / С. Чернецький // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 15.

1244. Черниховський Г. Дума про війну / Г. Черниховський // Товариш імігранта. Календар Руського Народного Союзу на рік 1917. – Скрантон : друкарня «Народної Волі», 1916. – С. 174–177.

1245. Чернявський М. Перли / М. Чернявський // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 158.

1246. Четвертий Універсал Української Центральної Ради (11 січня 1918 р.) // Вістник Ради народних міністрів Української Народної Республіки. – 1918. – 13 січня.

1247. Чудо інтелігенти // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 24 (15) квіт. – № 25. – С. 1.

1248. Чулий Л. Нова книжка О. Олеся / Л. Чулий // Нова Рада. – 1917. – 19 верес. – № 140. – С. 4.

1249. Шворина П. Другий пам'ятник на Вкраїні батьку Т. Шевченку / П. Шворина // Нова Рада. – 1918. – 4 груд. – № 229. – С. 3.

1250. Шевченко І. Ангеленко-Грещенко / І. Шевченко // Громада. – 1919. – 6 черв. – № 2. – С. 1.

1251. Шевченко І. Братові-москалеві / І. Шевченко // Український козак. – 1919. – № 68. – 10 жовт.

1252. Шевченко Т. Гонта в Умані (З поеми «Гайдамаки») / Т. Шевченко // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919. – С. 51.

1253. Шевчук О. Поза межі терпіння й болю / О. Шевчук // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1920 / зложив Осип Стеткевич. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1919 – С. 180–182.

1254. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Alma mater / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 58. – 22 (9) жовт.

1255. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Директорія / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]// Україна. – 1919. – № 91. – 15 – 16 (2–3) лист.
1256. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Добровольці / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]// Україна. – 1919. – № 49. – 11 (28) жовт.
1257. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Думки киянина / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]// Україна. – 1919. – № 32. – 19 верес.
1258. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Кам'янецька ідилія / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 30. – 17 верес.
1259. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Комаринський комуніст / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 42. – 2 (19) жовт.
1260. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Модерним кобзарям / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]// Україна. – 1919. – № 35. – 23 (10) верес.
1261. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Московський гостинець / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 44. – 4 (21) жовт.
1262. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Наші помішники / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 47. – 8 (25) жовт.
1263. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Невдячний дядько / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]// Україна. – 1919. – № 51. – 14 (1) жовт.
1264. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Новий московський прапор / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 43. – 3 (20) жовт.
1265. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Новітній калита. (Байка) / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 50. – 12 (29) жовт.
1266. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Пісня добровольця / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 46. – 7 (24) жовт.
1267. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Позір, браття! / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 45. – 5 (22) жовт.
1268. Шершень [Черкасенко С. Ф.-?]. Цифри / Шершень [Черкасенко С. Ф.-?] // Україна. – 1919. – № 48. – 9 (26) жовт.
1269. Шикета М. Прошуміли дні / М. Шикета // Стрілецька думка. – 1919. – № 54. – 19 жовт.

1270. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 4. – 19 серп.
1271. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 30. – 21 верес.
1272. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 33. – 25 верес.
1273. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 34. – 28 верес.
1274. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 36. – 1 жовт.
1275. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 37. – 2 жовт.
1276. Шило. Пісні мандрівника. Чутки-плітки / Шило // Шлях. – 1919. – № 41. – 8 жовт.
1277. Шило. Пісні мандрівника / Шило // Шлях. – 1919. – № 44. – 12 жовт.
1278. Шило. Пісні мандрівника. Вінницький університет / Шило // Шлях. – 1919. – № 45. – 14 жовт.
1279. Широцький К. Дбаймо про свою столицю / К. Широцький // Нова Рада. – 1917. – 27 жовт. – № 173. – С. 2.
1280. Широцький К. Кольорові папери / К. Широцький // Книгарь. – 1918. – Ч. 12–13 (серп.–верес.). – С. 691–694.
1281. Широцький К. Кращі вперед / К. Широцький // Нова Рада. – 1917. – 22 верес. – № 142. – С. 2.
1282. Широцький К. Листи про мистецтво / К. Широцький // Нова Рада. – 1917. – 23 черв. – № 71. – С. 1.
1283. Широцький К. Листи про мистецтво / К. Широцький // Нова Рада. – 1917. – 28 квіт. – № 25. – С. 1–2.
1284. Широцький К. Наше стародавнє інтролігаторство / К. Широцький // Книгарь. – 1919. – Ч. 17 (січень). – С. 1031–1036.
1285. Широцький К. Церковні стародруки / К. Широцький // Книгарь. – 1918. – Ч. 14 (жовт.). – С. 809–814.
1286. Шкрумеляк Ю. Борцям / Ю. Шкрумеляк // Стрілець. – 1919. – № 52. – 12 серп.

1287. Шкрумеляк Ю. Перед боєм / Ю. Шкрумеляк // Шлях. – 1919. – № 19. – 7 верес.
1288. Шкрумеляк Ю. Часом у сні приходиш ти до мене / Ю. Шкрумеляк // Шлях. – 1919. – № 24. – 14 верес.
1289. Шкрумеляк Ю. Я чую вас... / Ю. Шкрумеляк // Стрілець. – 1919. – № 55. – 14 серп.
1290. Шлях // Вільне життя (м. Одеса). – 1918. – 24 (11) квіт. – № 21. – С. 4.
1291. Шгогрин Д. В честь 25-літнього ювілею У. Н. Союзу / Д. Шгогрин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 33.
1292. Шгогрин Д. В честь 58-літніх роковин смерти Тараса Шевченка / Д. Шгогрин // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1919. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1918. – С. 72.
1293. Щурат В. В похід на Жовті Води / В. Щурат // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 62–63.
1294. Ю. Л. З діяльності Просвітнього Союзу «Українська Культура» / Ю. Л. // Українська Культура. – 1920. – № 1. – січень. – С. 23–30.
1295. Юлев Яр. Юлька / Яр. Юлев // Календар Українського Народного Союзу на рік звичайний 1918. – Джерсі-Сіті : з друкарні «Свободи», 1917. – С. 193–194.
1296. Явірський О. Рецензія на книгу Дмитра Загула «На грані» / О. Явірський // Мистецтво. – 1919. – Ч. 2. – черв. – С. 36.
1297. Ядїй М. Українці-шовіністи та «інтернаціональні» росіяне / М. Ядїй // Нова Рада. – 1917. – 21 трав. – № 44. – С. 2.
1298. Яснопольський Л. Шлях до Риму / Л. Яснопольський // Нова Рада. – 1917. – 22 черв. – № 70. – С. 1.
1299. Coore E. V. Vol-she-veek! / Edmund Vance Coore // Свобода. – 1919. – 4 берез. – Ч. 26. – С. 4.

1300. Donner H. M. The new order cometh / Herman Montagu Donner // Свобода. – 1918. – 17 груд. – Ч. 150. – С. 2.
1301. Edlinton M. I. A Christmas plea / Marie I. Edlinton // Свобода. – 1919. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 3.
1302. Edward A. Church. Salute / A. Edward // Свобода. – 1919. – 2 січня. – Ч. 1. – С. 2.
1303. Elmendore L. F. Christ is born / Louise F. Elmendore // Свобода. – 1919. – 16 січня. – Ч. 6. – С. 2.
1304. Hichs J. E. The fall of kings / Jeanne E. Hichs // Свобода. – 1918. – 19 падолиста. – Ч. 138. – С. 2.
1305. Keenan C. J. Peace / Cecile Joyce Keenan // Свобода. – 1919. – 14 січня. – Ч. 5. – С. 2.
1306. N. С. І. Васильківський [некролог] / N. // Нова Рада. – 1917. – № 154. – 5 жовт. – С. 1.
1307. Pravdolub J. Na Kijow! / Jozef Pravdolub // Свобода. – 1920. – 22 липня. – Ч. 88. – С. 2.
1308. Rudnitsky S. Ukrainian Culture / Stephan Rudnitsky // Свобода. – 1918. – 21 груд. – Ч. 152. – С. 3.
1309. Seymour E. B. The last Hohenzollern / Edward B. Seymour // Свобода. – 1919. – 17 липня. – Ч. 84. – С. 5.
1310. Shevchenko T. Evening in Ukraine / T. Shevchenko // Свобода. – 1917. – 7 липня. – Ч. 79. – С. 3.
1311. Shevchenko T. Legaci / T. Shevchenko // Свобода. – 1920. – 12 січня. – Ч. 6. – С. 3.
1312. Soollard C. Of peace / Clinton Soollard // Свобода. – 1919. – 2 січня. – Ч. 1. – С. 2.
1313. Suddoth H. T. The World leacure for Peace / H. T. Suddoth // Свобода. – 1919. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 3.
1314. The little nations // Свобода. – 1919. – 22 трав. – Ч. 60. – С. 3.

1315. Underwood W. Bethlehem / Wilbur Underwood // Свобода. – 1919. – 7 січня. – Ч. 3. – С. 3.

1316. Well Meble So-I Dunno // Свобода. – 1919. – 22 трав. – Ч. 60. – С. 3.

1317. West A. F. Last Christmas in the Holy Land / Andrew F. West // Свобода. – 1919. – 16 січня. – Ч. 6. – С. 2.

Мемуари та спогади

1318. Білецький Л. Т. Мої спомини (1917-1926 рр.) / Леонід Білецький ; підгот. тексту, вступ. стаття та імен. покажч. В. Р. Адамський. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – 239 с.

1319. Винниченко В. К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. К. Винниченко. – К. – Відень : Дзвін, 1990. – Ч. I. – 348 с.

1320. Винниченко В. К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. К. Винниченко. – К. – Відень : Дзвін, 1990. – Ч. II. – 328 с.

1321. Винниченко В. К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. К. Винниченко. – К. – Відень : Дзвін, 1990. – Ч. III. – 535 с.

1322. Винниченко В. Щоденник / В. Винниченко. – [в 2-х т.]. – Т. I : 1911–1920 / ред-я, вст. ст. і примітки Г. Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк : Видання Канадського Інституту Українських Студій і Комісії УВАН у США для вивчення і публікації спадщини В. Винниченка, 1980. – 499 с.

1323. Вировий Є. Як російська добровольча армія нищила на Україні українські книжки (спогади) / Є. Вировий // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. II. – С. 26–30.

1324. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) / А. Гольденвейзер // Архив русской революции. – Берлин, 1922. – Т. 6. – С. 161–303.

1325. Грищенко О. Мої роки в Царгороді 1919–1920–1921 / О. Грищенко. – Мюнхен : Дніпрова хвиля. – 260 с.
1326. Грушевський М. С. Спомини / М. С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 8. – С. 103–154.
1327. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) : наук.-популяр. вид. / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с. : іл.
1328. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле / Д. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 542 с.
1329. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929 / Сергій Олександрович Єфремов. – К. : ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с. : іл. – (Серія «Мемуари»).
1330. Красильникова О. Борис Васильевич Косарев вспоминает / О. Красильникова // Советские художники театра и кино. – М. : Советский художник, 1984. – Вып. 6. – С. 188–198.
1331. Лісовський Р. Спомини про Г. Нарбута / Р. Лісовський // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1930. – Кн. III. – С. 179–190.
1332. Михайлів Ю. Фрагменти спогадів про Г. Нарбута / Ю. Михайлів // Бібліологічні Вісті. – 1926. – № 3. – С. 47.
1333. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції / О. Назарук. – Відень : Накладом «Українського прапора», 1920. – 344 с.
1334. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з Української революції / О. Назарук. – Нью-Йорк : Українське Видавниче Товариство «Говерля», 1978. – 344 с.
1335. Онищенко В. Спогади Петра Іванченка про Льва Крамаренка / В. Онищенко // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2 (86). – С. 112–113.
1336. Поліщук К. З виру революції (Фрагменти спогадів про «літературний» Київ, 1919 р.) // Поліщук Клим. Вибрані твори / упоряд. Валерій Шевчук ; передм. С. Яковенка. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 607–621.

1337. Попович В. Олена Кульчицька в моїй пам'яті / В. Попович // Нотатки з мистецтва. – 1978. – № 18. – груд. – С. 11–21.

1338. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – К. : Україна-Віта, 1996. – 208 с.

1339. Сірополко С. Видавниче товариство «Зірка» в Кам'янці на Поділлі (спогади) / С. Сірополко // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага). – 1927. – Кн. III. – С. 35–39.

1340. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. / П. Скоропадський. – К. – Філадельфія : вид-во Інституту східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. – 492 с.

1341. Скоропадський П. Українська культурна праця за Гетьманщини 1918 року (Сторінка споминів) / П. Скоропадський // Коментар. В двадцяту річницю смерті Гетьмана Павла Скоропадського 1945–1965. – Ч. 2. 29 квітня 1965 р. Видавець М. Скрипник ; редактор А. Кирпич. – Лондон-Гаага, 1966. – С. 23–28.

1342. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914–1921 / Д. Соловей. – Вінніпег : видавнича спілка «Тризуб», 1974. – 207 с.

1343. Чикаленко Є. Х. Щоденник 1919–1920 / Є. Х. Чикаленко ; ред. В. Верстюк, М. Антонович ; Укр. вільна акад. наук у США. Істор. секція, Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Дослід. ін-т новітньої історії України (Філадельфія). – К. ; Нью-Йорк : вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 639 с.

Наукові видання, монографії, статті

1344. III Весення виставка картин и скульптуры. – К., 1917. – 16 с.

1345. Абліцов В. Микола Бурачек і Українська Академія Мистецтва / В. Абліцов // Українська Академія мистецтв: дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 1998. – Вип. 7. – С. 223.

1346. Адамський В. Р. Бібліотечні та архівні фонди Кам'янець-Подільського університету в контексті становлення системи політичної цензури

/ В. Р. Адамський, Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / ред. кол. О. М. Завальнюк (гол.), В. С. Прокопчук (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2010. – С. 421–430. – Сер. : Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 2).

1347. Акказієва Т. «Збережи мою сонату...» / Т. Акказієва // Юхим Михайлів. – К. : Абрис, 1997. – С. 114–116.

1348. Акулов Б. Створити українську Академію мистецтв. Про систему художньої освіти на Україні / Б. Акулов // Образотворче мистецтво. – 1941. – січень. – № 1. – С. 14–15.

1349. Альбом Українських Письменників. – б. м. в. : видання культурно-освітньої управи, 1919. – 8 с.

1350. Альманах. – б. м. в., б. р. в. – 104 с.

1351. Анатоль Петрицький. Альбом / Анатоль Петрицький ; авт. ст. та упоряд. І. Врона. – К. : Мистецтво, 1968. – 190 с.

1352. Антологія української поезії в Канаді 1898 – 1973 / упоряд. Яр Славутич. – Едмонтон : Об'єднання українських письменників у Канаді «Слово», 1975. – 159 с.

1353. Антонович Д. Василь Лепикаш (1887–1920) / Д. Антонович. – Прага : вид-во української молоді, 1925. – 14 с.

1354. Антонович Д. Олександр Мурашко (1875–1919) / Д. Антонович. – Прага : вид-во української молоді, 1925. – 14 с.

1355. Антонович Д. Скорочений курс історії українського мистецтва / Д. Антонович. – Прага : вид-во Українського університету, 1923. – 338 с.

1356. Антонович Д. Тимко Бойчук (1896–1922) / Д. Антонович. – Прага : вид-во української молоді, 1929. – 14 с.

1357. Антонович Д. Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис / Д. Антонович. – Прага–Берлін : Нова Україна, 1923. – 11 с.

1358. Антонович Є. А. Українське мистецтвознавство кінця ХІХ – початку ХХ століття: національне образотворче мистецтво в працях учених

київської школи : [моногр.] / [Є. А. Антонович, І. М. Удріс ; за ред. проф. Є. А. Антоновича]. – К. : Альтерпрес, 2007. – 272 с. : іл.

1359. Артюшенко Ю. Події і Люди на моєму шляху. Боротьба за Державу 1917–1966 / Ю. Артюшенко. – Чикаго, 1966. – 218 с.

1360. Афанасьєв В. Виставка творів професорів-засновників Української академії мистецтв (грудень, 1917 рік). Спроба реконструкції / В. Афанасьєв // Художнє життя України : тези доповідей та повідомл. наук. конф. (19–21 груд. 1995 р.) / упоряд. А. С. Півненко. – Харків : ХХІІ, 1995. – С. 12–13.

1361. Баб'юк А. Сміх Нірвани, нариси й новелі / Андрій Баб'юк. – Львів, 1918. – 39 с.

1362. Баженов Л. В. Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України : [моногр./] / Л. В. Баженов, В. Л. Логвіна. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. Івана Огієнка, 2009. – 236 с.

1363. Барковская О. Товарищество южнорусских художников : библиогр. указат. / О. Барковская. – Одеса : ОГНБ им. М. Горького, 1997. – Вып. 1. – 132 с.

1364. Белецкий П. А. Георгий Иванович Нарбут / П. А. Белецкий. – Л. : Искусство, 1985. – 237 с.

1365. Белий Д. В. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині. 1917–1920 рр. Історичний нарис / Д. В. Белий. – Херсон : Штрих, Персей, 2002. – 76 с.

1366. Библиография русской революции и гражданской войны (1917–1921). Из каталога библиотеки Русского заграничного исторического архива в Праге / под. ред. Я. Славика : составил С. Постников. – Прага, 1938. – 448 с.

1367. Биковський Л. Національна бібліотека Української Держави (1918–1923 рр.) / Л. Биковський. – Берлін : Українське книгознавство, 1922. – 15 с.

1368. Биковський Л. Український Науковий Інститут Книгознавства: Інформація / Л. Биковський. – Подєбради : Українське Книгознавство, 1925. – 47 с.

1369. Биск И. С. К вопросу о социальном составе населения г. Киева (по данным переписи 1917 г.) / И. С. Биск. – К., 1920. – 18 с.

1370. Бігановська Є. Спогади / Є. Бігановська // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 578–586.

1371. Білокінь С. Паралельна історія УРСР. Большевики і українська культурна спадщина / С. Білокінь // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського : матеріали наук. конф. (22 черв. 2005 р.). – К. : Артанія Нова, 2006. – С. 131–175.

1372. Білокінь С. Федір Ернст / С. Білокінь // Пам'ятки України. – 1985. – № 2. – С. 32–33.

1373. Біляшівський М. Бережіть наші національні скарби / М. Біляшівський. – К. : Шлях, 1918. – 15 с.

1374. Богацький Л. Павло Богацький [некролог] / Л. Богацький // Альманах українського часопису «Вільна думка» та фундації українознавчих студій в Австралії. – Сідней, 1994. – 936 с.

1375. Бойко Ю. Драма «Між двох сил» В. Винниченка як відображення української національної революції // Бойко Ю. Вибране. – Мюнхен, 1974. – Т. 2. – С. 304–314.

1376. Бокань В. Історія культури України : навч. посіб. / В. Бокань, Л. Польовий. – [3-тє вид., стереот.]. – К. : МАУП, 2002. – 256 с.

1377. Ботушанський В. М. Еміграція з Буковини (60-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.) / В. М. Ботушанський, Г. В. Чайка. – Чернівці : Технодрук, 2009. – 384 с.

1378. Бочковський І. Національна справа (про національне питання в зв'язку з сучасною війною) / І. Борковський. – Відень : накладом вид-ва «Вістник життя» з друкарні Адольфа Гольцгавзена, 1920. – 186 с.

1379. Брик О. Тернистий шлях Українського Уряду (1918–1921) / О. Брик. – Вінніпег, 1969. – 152 с.

1380. Буковина. Її минуле і сучасне / під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж-Філядельфія-Дітройт : Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

1381. В. Г. Короленко в годы революции и гражданской войны (1917–1921). Биографическая хроника / составил П. И. Негретов ; под ред. А. В. Храбовицкого. – Wenson (Vermont), 1985. – 456 с.

1382. В'ячеслав Липинський та його доба : наук. вид. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – [вид. 2-е, доопрац. та допов.]. – К. : Темпора, 2010. – Кн. 1. – 560 с. : іл.

1383. В'ячеслав Липинський та його доба : наук. вид. / упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К. – Житомир, 2008. – 390 с. : іл.

1384. Великовский М. Национальный вопрос. Хрестоматия / М. Великовский, И. Левин ; под ред. С. Диманштейна. – М. : изд-во Коммунистической академии, 1931. – Т. I. – 422 с.

1385. Венец. Выставка картин художников-индивидуалистов (Киевский городской музей древностей и искусств, осень 1917 г.). – К., 1917. – 14 с.

1386. Вехи; Интеллигенция в России: сборник статей 1909–1910 / сост., коммент. Н. Казаковой ; предисл. В. Шелохаева. – М. : Молодая гвардия, 1991. – 462 [2] с.

1387. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX –перша половина XX ст.) / авт.-упор. Н. Зелінська, Н. Черниш, Е. Огар, Л. Івасенко, І. Капраль, І. Мельник, М. Іваник, Р. Дименко. – Львів : Світ, 2003. – 612 с.

1388. Винар Л. Остап Грицай. Життя і творчість / Л. Винар. – Клівленд : Зарево, 1960. – 92 с.

1389. Винницький А. Микола Теодорович Біляшівський. Його життя та музейна робота / А. Винницький. – К., 1926. – 13 с.

1390. Винниченко В. Боротьба та інші оповідання / В. Винниченко // Твори : Т. III : вид. третє. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 252 с.

1391. Винниченко В. Босяк / В. Винниченко // Твори : Т. IX : вид. друге. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 247 с.
1392. Винниченко В. Голгота / В. Винниченко / Твори : Т. II : вид. третє. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 292 с.
1393. Винниченко В. Голод / В. Винниченко. – К. – Відень, 1919. – 16 с.
1394. Винниченко В. Гріх. Драма на три дії / В. Винниченко. – К. – Ляйпціг : Нова Україна, 1920. – 73 с.
1395. Винниченко В. Записки кирпатого Мефістофеля / В. Винниченко. – К. – Ляйпціг : Українська накладня, б. р. в. – 313 с.
1396. Винниченко В. Записна книжка / В. Винниченко. – К. – Відень, 1919. – 16 с.
1397. Винниченко В. Кузь та Грицунь / В. Винниченко // Твори : Т. VI : вид. друге. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 217 с.
1398. Винниченко В. Між двох сил / В. Винниченко. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 136 с.
1399. Винниченко В. «По-свій!» / В. Винниченко // Твори : Т. VII : вид. друге. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 208 с.
1400. Винниченко В. Промінь сонця / В. Винниченко. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 11 с.
1401. Винниченко В. Рівновага (роман з життя емігрантів) / В. Винниченко // Твори : Т. VI : вид. друге. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 274 с.
1402. Винниченко В. Українська державність / В. Винниченко. – Відень – К., 1920. – 32 с.
1403. Винниченко В. «Хочу» / В. Винниченко // Твори : Т. XI : вид. друге. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 303 с.
1404. Винниченко В. Чесність з собою / В. Винниченко // Твори : Т. X. – К. – Відень : Дзвін, 1919. – 268 с.
1405. Виставка сучасного малярства Галицької України : каталог / авт. вступ. ст., упоряд. виставки Микола Голубець. – Львів, 1919. – 16 с.

1406. Виставка творів Заслуженого діяча мистецтв УРСР Федора Григоровича Кричевського (1879 – 1947 рр.). Каталог. – К, 1960. – 40 с.

1407. Володимир Свідзінський (1885–1941 рр.) : бібліогр. покажч. / уклад. Н. І. Полянська. – К. : Наукова думка, 2006. – 56 с.

1408. Волошин Л. Михайло Козик: Київський період творчості (1915–1932) / Л. Волошин // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2 (86). – С. 122–123.

1409. Врона І. Київський Художній Інститут (Його сучасний стан і робота) / І. Врона // Мистецько-технічний ВИШ : зб. Київського художнього інституту. – К. : КХІ, 1928. – С. 7–18.

1410. Врублевська В. На ниві збереження пам'яток історії та культури / Врублевська В., Нестуля О. // Юхим Михайлів. – К. : Абрис, 1997. – С. 75–94.

1411. Выставка «Семи» первая. Каталог. – Х. : Тип. Харьковской городск. школы печатн. дела, 1917. – 20 с.

1412. Гайдар Ю. Книжка Павла Тичини «Сонячні клярнети» / Ю. Гайдар // Говорить радіо «Свобода». Збірка матеріалів української програми. – Мюнхен, 1962. – Кн. 3. – С. 165–170.

1413. Глобенко М. Хрестоматія з української літератури / М. Глобенко. – Марсель, 1952. – 64 с. (Серія : Видання Інституту Заочного Навчання, Т. 10).

1414. Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років / М. Гнатишак. – Клівленд, 1973. – 356 с.

1415. Годованець М. П. Поезії 1917–1920 рр. / М. П. Годованець ; упоряд., автор вступ. статті та приміток Телячий Ю. В. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2008. – 78 с.

1416. Голубець М. Aesthetica / М. Голубець. – Золочів, 1919. – 24с. : іл.

1417. Голубець М. Українське малярство XVI-XVII ст. під покровом Ставропігії / М. Голубець. – Львів : Друкарня Ставропігійського інституту, 1920. – 87 с.

1418. Голубець М. Українське мистецтво: Вступ до історії / М. Голубець. – Львів ; К. : Шляхи, 1918. – 32с. : іл.

1419. Голубець М. Холодний / М. Голубець. – Львів : Українське мистецтво, 1926. – 25 с.

1420. Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника / Роман Горак. – К. : Академія, 2010. – 608 с.

1421. Горбатюк В. І. Військова юнацька школа армії УНР у Смотричі / В. І. Горбатюк // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук.-краєзн. праць. - Кам'янець-Подільський : видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. – С. 208–215.

1422. Горбатюк В. Слово і меч / В. Горбатюк. – К. : Ярославів вал, 2013. – 512 с. : іл.

1423. Горбачёв Д. Анатолий Галактионович Петрицкий / Д. Горбачёв, И. Врона – М. : Советский художник, 1971. – 172 с.

1424. Горбачов Д. Передмова / Дмитро Горбачов // Український авангард 1910–1930 років: Альбом / [авт.- упоряд. Д. О. Горбачов]. – К. : Мистецтво, 1996. – С. 3–10.

1425. Горинь Б. У пошуках берега: Життя і творчість скульптора Івана Севери / Б. Горинь ; передм. Миколи Ільницького. – Львів, 1996. – 240 с.

1426. Горняткевич Д. Українські мистці в автобіографіях / Д. Горняткевич. – Лондон, 1958. – 79 с.

1427. Гр. Наш. Революція й після неї / Гр. Наш. – Прага – Львів – Ляйпціг : Вільна спілка, 1923. – 23 с.

1428. Григоріів Н. І. Українська боротьба за державу в роках 1917–1920 / Н. І. Григоріів. – Скрантон, 1934. – 47 с.

1429. Грицак Я. Від редакції. Іван Лисяк-Рудницький та його праці з нової української історії / Я. Грицак // Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І. Лисяк-Рудницький ; відп. ред. Я. Грицак. – Львів : Меморіал, 1991. – С. 5–8.

1430. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2004. – 343 с.

1431. Гриценко А. П. Документи фонду Генерального Секретарства народної освіти як джерело з історії українського національного культурного відродження (1917 рік) / А. П. Гриценко // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 65–78.

1432. Грицкевич А. Борьба за Украину, 1917–1921 / Анатолий Грицкевич ; под науч. ред. А. Е. Тараса. – Минск : Современная школа, 2011. – 528 с. : ил.

1433. Грицяк Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922) / Є. Грицяк. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1923. – 20 с.

1434. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов – К., 1994. – 286 с.

1435. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський. – К., 1917. – 16 с.

1436. Грушевський М. Ярослав Осмомисл, історичні образи / М. Грушевський. – К., 1917. – 79 с.

1437. Давидова Є. Володимир Християнович Заузе / Є. Давидова. – К. : Мистецтво, 1966. – 78 с.

1438. Даниленко В. Володимир Вернадський: віхи життя і творчості / Віктор Даниленко. – К.-Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2014. – 298 с.: іл.

1439. Даниленко В. М. В ім'я України. Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.) / В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, Г. О. Куриленко, Ю. В. Телячий. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2006. – 206 с.

1440. Даниленко В. М. Культурно-освітня діяльність Петра Холодного (1876–1930) / В. М. Даниленко, Ю. В. Телячий // Научный вестник украинского университета. – М., 2002. – Т. 4. – С. 318–329.

1441. Даниленко В. М. Сталінізм в Україні: 20–30-ті роки / Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. – К. : Либідь, 1991. – 344 с.

1442. Даниленко С. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / Святослав Даниленко // Український історичний збірник. – 2013. – Вип. 16. – С. 119–130.

1443. Данишевская Л. Связи М. Ф. Андриенко с Одессой / Л. Данишевская // Михайло Андриєнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 75–78.

1444. Дивнич Ю. [Лавріненко Ю. А.] На іспиті Великої революції 1917/18 / Ю. Дивнич [Лавріненко Ю. А.]. – 1948. – Б. м. в., 1949. – 69 с.

1445. Діти журби. Збірник оповідань для дітей в перекладі М. Плевако. – Кам'янець-Подільський : Зірка, 1920. – 80 с.

1446. Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / О. В. Даниленко, Л. В. Іваницька, Н. В. Терес та ін. ; за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – К. : Книги–ХХІ, 2007. – 464 с.

1447. Добржанський О. В. Змагання за українську державність на Буковині (1914-1921 рр.) : документи і матеріали / О. В. Добржанський, В. П. Старик. – Чернівці : Чернівецька обласна друкарня, 2009. – 512 с.

1448. Дорошенко В. Літературно-Науковий Вісник / В. Дорошенко // Енциклопедія українознавства : перевид. в Україні. – К. : Глобус, 1996. – Т. 4 К–М. – С. 1364–1365.

1449. Дорошенко В. Українська книга / В. Дорошенко. – Прага, 1926. – 13 с.

1450. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна : кн. третя. – Відень : Видання Українського союзу хліборобів-державників, 1921. – 36. V і VI. – С. 75–104.

1451. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр. / Д. І. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. II : Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 351 с.

1452. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. : у 2-х т. / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – Т. 1. – 437 с.

1453. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. : у 2-х т. / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – Т. 2. – 424 с.

1454. Доценко О. Літопис Української революції / О. Доценко. – Львів, 1924. – Т. 2, кн. 4. – 364 с.

1455. Духовні витоки Поділля: митці в історії краю : матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 13 берез. 2014 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2014. – 417 с.

1456. Еліот Т. С. Єдність європейської культури / Т. С. Еліот ; пер. з англ. М. Рябчука // Всесвіт. – 2003. – № 1–2. – С. 143–150.

1457. Ернст Ф. Георгій Нарбут та нова українська книга / Ф. Ернст. – К. : УНІК, 1926–1927. – 35 с.

1458. Ернст Ф. Георгій Нарбут. Життя й творчість / Ф. Ернст // Георгій Нарбут. Посмертна виставка творів. – К. : Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, 1926. – С. 11–86.

1459. Ернст Ф. Українське мистецтво XVII – XVIII ст. / Ф. Ернст. – К., 1919. – 32 с.

1460. Ефремовъ С. Украинската литература / С. Ефремовъ ; прѣвель отъ ръкописа Димитръ Шишмановъ. – София : Печатница С. М. Стайковъ, 1919. – 127 с.

1461. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. – Ляйпціг, 1919. – Т. 2 : Від Шевченка по початок 1920-их рр. – 504 с.

1462. Єфремов С. Українознавство. Покажчик потрібнішої до самоосвіти літератури / С. Єфремов. – К. : вид. Всеукраїнського Кооперативного Союзу, 1920. – 64 с.

1463. Животко А. П. Історія української преси / А. П. Животко / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 1999. – 368 с.

1464. Журунова Т. Подільські етюди Петра Холодного / Т. Журунова // Образотворче мистецтво. – 2002. – № 1. – С. 18–19.

1465. Завальнюк К. В. Червоний смерч над Поділлям / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2008. – 248 с.

1466. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920) : історичний нарис /

О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.

1467. Завальнюк О. М. В. О. Біднов – декан богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.), культурно-освітній, громадський діяч України / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий // Історична наука: проблеми розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – С. 81–89.

1468. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.

1469. Завальнюк О. М. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури і медицини: історичні нариси / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – Вип. 2. – 452 с.

1470. Завальнюк О. М. Сільсько-господарський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921 рр.): дослідження, документи, матеріали / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 512 с.

1471. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : [моногр.] / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.

1472. Заремба О. Єврейська культура періоду національно-визвольних змагань в Україні (1917–1920) / О. Заремба // Відродження. – 2000. – № 2. – С. 5–8.

1473. Затенацький Я. Григорій Петрович Світлицький / Я. Затенацький // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 2. – С. 8–17.

1474. Затенацький Я. І. Ю. Рєпін і Україна / Я. Затенацький // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 10. – С. 4–6.

1475. Збірник праць Комісії для вироблення законопроектів про заснування Української Академії наук у Києві. – К. : Друкарня Українського Наукового Товариства, 1919. – 124 с.

1476. Зеров М. Анатоль Франс, член Французької Академії. Повстання ангелів / М. Зеров // Українське письменство [упоряд. М. Сулими, післямова М. Москаленка]. – К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 286–288.

1477. Зеров М. Гнат Михайличенко [Некролог] / М. Зеров // Українське письменство [упоряд. М. Сулими, післямова М. Москаленка]. – К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 306–307.

1478. Зеров М. З літературних творів П. Я. Стебницького / М. Зеров // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 597–599.

1479. Зеров М. Катюль Мандес. Поезії в прозі / М. Зеров // Українське письменство [упоряд. М. Сулими, післямова М. Москаленка]. – К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 207.

1480. Зеров М. Мої зустрічі з Г. І. Нарбутом / М. Зеров // Українське письменство [упоряд. М. Сулими, післямова М. Москаленка]. – К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 565–569.

1481. Зеров М. Передмова до збірника «Нова українська поезія» / М. Зеров // Українське письменство [упоряд. М. Сулими, післямова М. Москаленка]. – К. : вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – С. 317–325.

1482. Золотоверхий І. Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.) / І. Д. Золотоверхий. – К. : вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 424 с.

1483. Іваневич Л. А. Кость Широцький (1886–1919): науковець, просвітник, педагог / Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – 245 с.

1484. Іванченко М. Доброї пам'яті слід / М. Іванченко // Родовід. – 1997. – № 15. – С. 23–28.

1485. Іноземцев П. Проблеми національної бібліографії на Україні / П. Іноземцев. – К., 1929. – 25 с.

1486. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів, 2002. – 520 с.

1487. Йогансен М. Два переклади Фауста Гете / М. Йогансен // Шляхи мистецтва. – 1921. – Ч. 2. – С. 136.

1488. Казанівський В. Г. Пімста за кривду / В. Г. Казанівський. – Вінніпег : з друкарні «Українського голосу», 1917. – 10 с.

1489. Калакура Я. С. Нариси історії Української революції 1917-1921 рр. : у 2 кн. – Кн. 1 (рецензія) / Я. С. Калакура // Український історичний журнал. – 2012. – № 3. – С. 210–214.

1490. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.

1491. Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.) / В. П. Капелюшний. – К. : Олан, 2003. – 608 с.

1492. Карась А. Начерк культурного відродження України від 1917 до 1933 років / Анатолій Карась // Науковий збірник Українського Вільного Університету (Ювілейне видання з приводу 70-ліття УВУ). – Мюнхен, 1992. – С. 219–246.

1493. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.

1494. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.

1495. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. ; Едмонтон, 1992. – 176 с.

1496. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.

1497. Каталог виставки живописи, графіки и скульптуры «Салон Venus». В пользу нуждающихся семей призванных Художников. – К., 1917. – 28 с.

1498. Каталог выставки картин Киевского товарищества художников. – К. : Тип[ография] киевской школы печатного дела, 1917. – 19 с.

1499. Каталог I виставки Товариства Діячів Українського Пластичного Мистецтва (червень-липень 1918 року). – К. : Друкарня А. М. Ленського, 1918. – 8 с.

1500. Каталог II-ой выставки акварелей, пастелей и графики общества художников киевлян. – К. : Тип[ография] «И. И. Чоколов», 1917. – 8 с.

1501. Каталог I-ой выставки акварелей и рисунков общества художников киевлян. Городской музей имени Императора Николая II-го. – К., 1917. – 7 с.

1502. Каталог I-ой периодической выставки картин, организуемой Киевским художественным училищем (Городской музей имени Императора Николая II). – К. : Типография Г. М. Мирчина, 1917. – 8 с.

1503. Каталог осенней выставки картин Киевского товарищества художников 1918 г. – К., 1918. – 8 с.

1504. Каталог першої мандрівної виставки профспілки художників Київа. 1920. – К., 1920. – 4 с.

1505. Каталог українських поштових карток. Недержавні випуски / під заг. ред. Ю. Максимчука. – Ульм-Донау : вид-во М. Бігус і С-ка, 1950. – Ч. II. – 152 с.

1506. Кедровський В. Обриси минулого. Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року / В. Кедровський. – Нью-Йорк : Свобода, 1966. – 134 с.

1507. Кейван І. Нариси з історії української культури. Українське образотворче мистецтво / І. Кейван. – Едмонтон : Видання Союзу українок Канади, 1984. – 234 с.

1508. Київ. Антологія: статті і поезії про українську столицю / упоряд. і автор анотац. Леонід Полтава. – Нью-Йорк : Мета, 1984. – 128 с.

1509. Кин М. Художественная выставка «Союза искусств» / М. Кин // Колосья. – 1918. – № 2–3. – С. 22.

1510. Кисіль О. Стебницький і українська книга / О. Кисіль // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 587–596.

1511. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.) / Т. І. Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 344 с.

1512. Климчук М. М. Поняття «інтелігенція» в радянській історичній літературі / М. М. Климчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. стат. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 360–374.

1513. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям. Статті й есеї / Ю. Клиновий. – Едмонтон-Торонто, 1981. – 616 с.

1514. Ковалевський Ю. Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут / Ю. Ковалевський. – К. : вид. Головної Книжної Палати, 1919. – 16 с.

1515. Ковальська Л. Виставка «20 століття. Вибрані твори з колекції НХМУ» та експозиція мистецтва 20-21 століття НІМУ / Л. Ковальська // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського : матеріали наук. конф. (22 черв. 2005 р.). – К. : Артанія Нова, 2006. – С. 60–64.

1516. Ковальчук М. Центральна Рада і розгортання українського національного руху наприкінці березня 1917 р. / М. Ковальчук // Мандрівець. – 2008. – № 3. – С. 20–31.

1517. Ковжун П. Олександр Архипенко / П. Ковжун // Мистецтво. Зошит І. Річник ІІ. – Львів, 1935. – С. 2–8.

1518. Колесник И. И. Историческая наука и историческое искусствознание в конце ХХ в.: методологический аспект / И. И. Колесник // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Харків : ТМЦ «СД», 2000. – Вип. 4. – С. 9–19.

1519. Колесник І. І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. І. Колесник // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 26–37.

1520. Коломийцев В. Ф. Методология истории (От источника к исследованию) / В. Ф. Коломийцев. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2001. – 191 с.

1521. Коляструк О. А. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О. А. Коляструк. – Харків : Курсор, 2008. – 122 с.

1522. Комашка А. М. За пролетарську гегемонію в просторовому мистецтві / А. М. Комашка. – Харків : Всеукраїнське художнє видавництво АХЧУ, 1931. – 70 с.

1523. Короткий огляд Українського письменства з виїмками творів: Для середніх шкіл та самоосвіти / уложив [з передм. та післямовою] Дм. Рудик. — Умань на Київщині : [Вид-во Культ.-просвіт. відділу Уман. кооперат. союзу. Друк. Т-ва «Порядок», 1919] (обкл. 1920). – 218 с.

1524. Корсакова Л. Херсонские экслибрисы Михаила Нечитайло-Андриенко / Л. Корсакова // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 89–92.

1525. Коряк В. Етапи / В. Коряк // Жовтень (Збірник, присв'ячений роковинам Великої пролетарської революції). – Харків : Всеукраїнський літературний комітет, 1921. – 118 с.

1526. Косинка Г. Фауст із Поділля / Г. Косинка ; ред. і передм. Богдана Кравцева. – Нью-Йорк, 1955. – 96 с.

1527. Кость Широцький. Біобібліографічний покажчик / упорядн. : Л. А. Іваневич, А. М. Трембіцький ; передм. О. М. Завальнюк, Л. А. Іваневич. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. – 68 с.

1528. Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиліття / Г. Костюк // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Париж-Чикаго, 1962. – Т. CLXXIII: Праці історично-філософської секції. Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою / ред. М. Овчаренко. – С. 185–216.

1529. Костюченко В. Від «Червоної зими» до серця / В. Костюченко // Вітчизна. – 1998. – № 11–12. – С. 122–130.

1530. Котляр М. Є. Й. Буковецький / М. Котляр // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 12. – С. 7–12.

1531. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття / Б. Кравченко ; перекл. з англ. – К. : Основи, 1997. – 423 с.

1532. Красильникова О. Театр Михайла Андрієнка / О. Красильникова // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 44–51.

1533. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. / Крвавич Д. П., Овсійчук В. А., Черепанова С. О. – [у 3 ч.]. – Львів : Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с. + 80 вкл. іл.

1534. Кремень В. Г. Освіта і інтелект: роздуми про інтелігенцію / В. Г. Кремень // Дзеркало тижня. – 2008. – № 10 (689) (15 берез.).

1535. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. – К. : ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.

1536. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум / В. Г. Кремень. – [вид. переробл.]. – К. : Грамота, 2010. – 576 с.

1537. Кривицька О. Українська інтелігенція – головний суб'єкт національної революції / О. Кривицька // Учитель. – 2000. – № 1. – С. 58–61.

1538. Кришук Б. Популяризація освітніх та просвітницьких ідей через бібліотечну та видавничу діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі в часи Української революції (1917-1920 рр.) / Богдан Кришук, Юрій Телячий // «Просвіта»: минуле та сучасне : матеріали регіонал. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 4 груд. 2013 р.) / [редкол. : В. А. Дубінський (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 48–56.

1539. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут / упор. О. Зінкевич, Н. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 2008. – 422 с.

1540. Куделко С. М. Сенсифікація: опыт розширення термінологічного арсеналу історическої науки / С. М. Куделко // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Харків : ТМЦ «СД», 2000. – Вип. 4. – С. 4–8.

1541. Кузьмін Є. Юхим Михайлів / Є. Кузьмін // Юхим Михайлів. – К. : Абрис, 1997. – С. 166–189.

1542. Куліш М. Листи до Івана Дніпровського / М. Куліш // Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2 : Преси, статті, виступи, документи, листи, спогади / [упоряд., підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка]. – С. 490–574.

1543. Культура українського народу : навч. посіб. / [В. М. Русанівський, Г. Д. Верес, М. В. Гончаренко та ін.]. – К. : Либідь, 1994. – 272 с.

1544. Культурне відродження в Україні. – Львів : Астериск, 1993. – 222 с.

1545. Куропась М. Б. Українсько-американська твердиня. Перші сто років Українського Народного Союзу / М. Б. Куропась. – Джерсі-Сіті, 2004. – 673 с.

1546. Курцеба М. Свідки: жарт сценічний на одну дію / М. Курцеба. – Едмонтон ; Альберта, 1918. – 28 с.

1547. Кучменко Е. М. Національно-культурне життя в Україні (1917–1920 рр.) / Е. М. Кучменко. – К. : Товариство «Знання» України, 1999. – 20 с.

1548. Кушплір Д. Літературно-науковий вісник / Д. Кушплір // Довідник з історії України (А-Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – [2-ге вид., доопр. і доповн.]. – К. : Генеза, 2002. – С. 418.

1549. Кшевецький В. С. Валерій Брюсов і Микола Вороний: архітектоніка поетичного твору / В. С. Кшевецький. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – 136 с.

1550. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – К., 2007. – 976 с.

1551. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – 980 с.

1552. Лагутенко О. Українська графіка першої третини ХХ століття : [моногр.] / Ольга Лагутенко . – К. : Грані-Т, 2006. – 240 с.
1553. Левитский В. М. Что каждый должен знать об Украине / В. М. Левитский. – Париж, 1939. – 16 с.
1554. Лейкина-Свирская В. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / В. Лейкина-Свирская. – М. : Мысль, 1978. – 287 с.
1555. Летючий корабель (Українські народні казки зі збірника І. Рудченка. З 5-ма малюнками Ю. Магалецького). – Катеринослав-Кам'янець-Ляйпціг, 1920. – 16 с.
1556. Липа Ю. Бій за українську літературу / Ю. Липа. – Львів : Народній стяг, 1935. – 151 с.
1557. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський. – К. – Філадельфія, 1995. – 470 с.
1558. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х т. / [І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік та ін.]. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.
1559. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х т. / [І. Лисяк-Рудницький ; пер. з англ. М. Бадік та ін.]. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.
1560. Лисянський Б. Володимир Самійленко. Нарис (з нагоди 35-літнього ювілею літературної діяльності) / Б. Лисянський. – Тарнов : Видання товариства «Освіта», 1921. – 31 с.
1561. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920 рр.) / В. М. Литвин. – К. : Альтернативи, 2003. – 488 с.
1562. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України : [моногр.] / І. Л. Лікарчук. – [в 2-х т.], – К. : Видавець Ешке О. М., 2002. – Т. 1 (1917–1943 рр.). – 328 с.
1563. Лобановський Б. Б. Українське мистецтво другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Лобановський Б. Б., Говдя П. І. – К. : Мистецтво, 1989. – 206 с.
1564. Лозовий В. С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. –

квітень 1918 р.) : [моногр.] / В. С. Лозовий. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2008. – 480 с.

1565. Лотоцький О. Українське друковане слово / О. Лотоцький // Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – С. 110.

1566. Лукомский Г. К. Луцкий замок / Г. К. Лукомский. – Пг., 1917. – 15 с.

1567. Лукомский Г. К. Старинныя усадьбы Харьковской губернии. Издано в пользу сгоревшей церкви в с. Лютовке. Часть первая. Уезды: Ахтырский, Богодуховский, Валковский, Волчанский, Сумский, Харьковский / Г. К. Лукомский. – Пг. : Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1917. – 99 с : илл.

1568. Лукомський Г. К. З української художньої спадщини / Г. К. Лукомський. – К. : Українські пропілеї, 2004. – 712 с. : іл.

1569. Луців В. Слово педагога / В. Луців. – Стейт-коледж, 1971. – 176 с.

1570. Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі / Лука Луців. – Нью-Йорк : Свобода, 1971. – 488 с.

1571. Луцький Ю. Літературна політика в радянській Україні 1917–1934 / Юрій Луцький ; ред. рада : В. Шевчук та ін. ; передм. Т. Гундорової. – К. : Гелікон, 2000. – 248 с.

1572. Лущик С. Одесские «Салоны Издебского» и их создатель / С. Лущик. – Одесса : студия «Негоциант», 2005. – 352 с.

1573. Мазепа І. Творена держава (Боротьба р. 1919) / І. Мазепа // Збірник пам'яті Симона Петлюри. 1879–1926. – К., 1992. – С. 47–48.

1574. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 607 с.

1575. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага : Пробоєм, 1942. – Т. 1. – 212 с.

1576. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага : Пробоєм, 1942. – Т. 2. – 232 с.

1577. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага : Пробоєм, 1942. – Т. 3. – 232 с.

1578. Мазлах С. До хвилі. (Що діється на Вкраїні і з Україною?) / Мазлах С., Шахрай В. – Саратов, 1919. – 102 с.

1579. Майборода О. Українська еліта: з народом чи сама по собі / О. Майборода // Вітчизна. – 1998. – № 11–12. – С. 2–8.

1580. Маланчук-Рибак О. Періодизація історії української культури: становлення, методологічні підходи та теоретичні концепції / О. Маланчук-Рибак // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2009. – Вип. 20. – С. 363–378.

1581. Маланюк Є. Буряне поліття (1917–1927) / Є. Маланюк // Книга застережень: Статті про літературу / [упоряд. та пер. Г. М. Сивоконя ; прим. Р. Б. Харчук]. – К. : Дніпро, 1997. – С. 210–227.

1582. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – Нью-Йорк : Видання «Вісника» ОЧОСУ, 1959. – 31 с.

1583. Малая Русь. 1918 г. Вып. второй. – К. : Тип-я Т-ва И. Н. Кушнарев и К⁰, 1918. – 231 с.

1584. Малі фольклорні жанри української діаспори в США 1917–1920 рр. (за матеріалами «Календаря Українського Народного Союзу») / упоряд. і автор вст. ст. Телячий Ю. В. – Хмельницький : НВВ ХГПА, 2011. – 104 с.

1585. Маніфест «Гроно» // Лейтес А. Десять років української літератури (1917–1927) : у 3 т. / А. Лейтес, М. Яшек. – Харків : ДВУ, 1928. – Т. 2 : Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури / [заг. ред. С. Пилипенка]. – С. 29–30.

1586. Мартос Б. Визвольний здвиг України / Б. Мартос. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1989. – 320 с.

1587. Марусик Т. В. До питання щодо дослідження поняття «інтелігенція» в історіографічній думці / Т. В. Марусик // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки [Українська історіографія на рубежі століть : матеріали міжнар. наук.

конф. (Кам'янець-Подільський, 25–26 жовт. 2001 р.)]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 7 (9). – С. 69–75.

1588. Марущак О. Декілька херсонських сторінок з життя М. Андрієнка-Нечитайла / О. Марущак // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 79–84.

1589. Мацько В. П. Білий цвіт на калині / В. П. Мацько. – Хмельницький : Просвіта, 2001. – 174 с. : іл.

1590. Мацько В. П. Українська еміграційна проза ХХ століття : [моногр.] / В. П. Мацько. – Хмельницький : ПП Дерепа І. Ж., 2009. – 388 с.

1591. Мачківський М. А. Віднайдений слід Степана Грищенка / М. А. Мачківський // Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 9–11 верес. 1994 р.). – Хмельницький, 1994. – Ч. I. – С. 122–124.

1592. Меженко Ю. Творчість індивідуума і колектив / Юрій Меженко // Лейтес А. Десять років української літератури (1917–1927) : [у 3 т.] / А. Лейтес, М. Яшек. – Харків : ДВУ, 1928. – Т. 2 : Організаційні та ідеологічні шляхи української радянської літератури / [заг. ред. С. Пилипенка]. – 1928. – С. 7–19.

1593. Меженко Ю. Українська книжка часів Великої революції / Ю. Меженко. – К. : УНІК, 1923. – 32 с.

1594. Микола Голубець (1891–1942): [Мистецтвознавець, письменник, історик] : бібліогр. покажч. / НАН України ; ЛНБ ім. В. Стефаника ; уклад. С. Костюк ; передм. та худож. оформ. Т. Стефанишина ; ред. М. Пономаренко. – Львів, 2005. – 150 с.

1595. Микола Федорович Сумцов (Бібліографічний покажчик). – К. : Рідний край, 1999. – 240 с.

1596. Миронец Н. И. Методологические основы источниковедческого анализа произведений искусства / Н. И. Миронец // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин : тезисы и сообщ. V Всесоюзной конференции (Киев, 30 мая – 1 июня 1990 г.). – К., 1990. – С. 31–33.

1597. Миронец Н. И. Революционная поэзия Октября и гражданской войны как исторический источник / Н. И. Миронец – К. : Выща шк. Изд-во при КГУ, 1988. – 175 с.

1598. Миронец Н. И. Художественная литература как исторический источник (к историографии вопроса) / Н. И. Миронец // История СРСР. – 1976. – № 1. – С. 125–141.

1599. Миронець Н. «Великий твір нашого покоління...»: Українські письменники і журналісти в Центральній Раді / Н. Миронець // Літературна Україна. – 1992. – 9 липня. – С. 5.

1600. Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Н. Миронець. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 400 с.

1601. Миронець Н. «... Ім'я душі тій – Україна». Біографічний нарис про Галю Мазуренко / Н. Миронець, М. Чабан // Миронець Н. І. Джерела історичної пам'яті. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – С. 227–246.

1602. Миронець Н. Художня література як джерело вивчення історії / Н. Миронець // Український історичний журнал. – 1971. – № 7. – С. 39–45.

1603. Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – 96 с.

1604. Михайло Жук: Альбом / авт.-упоряд. І. І. Козирод, С. С. Шевельов. – К. : Мистецтво, 1987. – 120 с.

1605. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: соціокультурні процеси : [моногр.] / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ : Інновація, 2007. – 456 с.

1606. Мишуга Л. Пропам'ятна книга УНС / Л. Мишуга. – Джерсі-Сіті, 1937. – 752 с.

1607. Мірчук І. Історія української культури / І. Мірчук. – Мюнхен, 1949–1952. – Зошити 1–8. – 108 с. (Серія : Видання Інституту Заочного Навчання, Т. 5).

1608. Мірчук І. Напрямки української культури / І. Мірчук ; під ред. Миколи Шафовала. – Мюнхен : Steinmeier, 2003. – 53 с.

1609. Міяківський В. Павло Зайцев / В. Міяківський // Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя. – Мюнхен, 1968. – Ч. 3 (87) (берез.). – С. 100–118.

1610. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х : портрет в історичному інтер'єрі : [моногр.] / Раїса Мовчан. – К. : Стилос, 2008. – 544 с.

1611. Могилянський М. Украинская проблема / М. Могилянський. – Петроград, 1916. – 23 с.

1612. Модзалевський В. Л. Основні риси українського мистецтва / В. Л. Модзалевський ; мал. Павли Діденко. – Чернігів : друк Г. М. Веселої, 1918. – 30 с.

1613. Мудрак М. Український авангард / Мирослав Мудрак // Український модернізм 1910 – 1930: Альбом. – Хмельницький : Галерея, 2006. – С. 31–38.

1614. Нагорна Л. Проти сучасної буржуазної і буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Жовтня на Україні / Л. Нагорна. – К. : вид-во політичної літератури України, 1971 р. – 253 с.

1615. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : в 2 кн. / ред. кол. : В. Сидоренко (гол.) та ін. ; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 1. – 544 с. : іл.

1616. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина ХХ ст. : у 3-х кн. / [за ред. Ю. О. Курносова, С. І. Білоконя та ін.]. – К. : Інститут історії України Академії наук України, 1994. – Кн. 1. – 138 с.

1617. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина ХХ ст. : у 3-х кн. / [за ред. Ю. О. Курносова, С. І. Білоконя та ін.]. – К. : Інститут історії України Академії наук України, 1994. – Кн. 2. – 172 с.

1618. Нариси історії української інтелігенції: Перша половина ХХ ст. : у 3-х кн. / [за ред. Ю. О. Курносова, С. І. Білоконя та ін.]. – К. : Інститут історії України Академії наук України, 1994. – Кн. 3. – 153 с.

1619. Нариси історії Української революції 1917-1921 років : у 2-х кн. / Інститут історії України НАН України. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – 388 с.

1620. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. I. – 372 с. + ССXXXII с. іл.

1621. Національний художній музей України : альбом. – К. : Артания Нова, 2003. – 415 с.

1622. Наш Г. Фатальна помилка революцій / Г. Наш. – Прага, 1921. – 14 с.

1623. Нельговський Ю. Художник-реаліст Порфирій Мартинович / Ю. Нельговський // Образотворче мистецтво. – 1941. – № 1 (січень). – С. 24–29.

1624. Неприцький-Грановський О. Золоті ворота. Вибрані вірші / О. Неприцький-Грановський / упоряд. та перед. слово Ю. Ярмиша. – К. : Інтел, 1992. – 195 с.

1625. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес (публіцистичні рефлексії) / С. Ніколишин. – Б. м. в., 1947. – 119 с.

1626. Ніковський А. Vita nova : Критичні нариси : П. Тичина, М. Семенко, Я. Савченко, М. Рильський / Андрій Ніковський. – К. : Друкар, 1919. – 144 с.

1627. О. Т. Визвольна боротьба українського народу 1917–1921 р. / О. Т. – [2-е, поправл. вид.]. – Лондон : Об'єднання бувших вояків українців, 1950. – 51 с.

1628. Обюртен В. Мистецтво вмірає / Віктор Обюртен ; переклав Лесь Курбас. – К. : Грунт, друкарня «Друкар Польський», 1918. – 54 с.

1629. Овсійчук В. А. Олекса Новаківський / В. А. Овсійчук. – Львів, 1998. – 332 с.

1630. Овчаренко М. Сергій Єфремов як літературознавець / М. Овчаренко // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. CLXXIII : Праці історично-філософської секції. Збірник на пошану українських учених знищених

большевицькою Москвою / ред. М. Овчаренко. – Париж-Чикаго, 1962. – С. 127–184.

1631. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія життя українського народу. Курс, читаний в українськiм народнiм унiверситетi / І. Огієнко. – К., 1918. – 272 с.

1632. Оксана Лятуринська. Зiбранi твори / ред. : Богдан Гошовський i Світлана Кузьменко. – Торонто : Видання Органiзацiї Українок Канади, 1983. – 813 с.

1633. Онопрієнко В. Українське наукове товариство. 1907–1921 роки / В. Онопрієнко, О. Реєнт, Т. Щербань ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1998. – 243 с.

1634. Осташко Т. С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради / Т. С. Осташко // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 24–38.

1635. П'ядик Ю. В. Юхим Михайлів: Життя і творчість / Ю. В. П'ядик. – К. : Мистецтво, 2004. – 224 с. : іл.

1636. Павлова Т. Борис Косарев: 1920-ті роки. Від малярства до теа-кіно-фото / Павлова Т., Чечик В. – К. : Родовід, 2009. – 288 с.

1637. Павловський В. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість : [моногр.] / В. Павловський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1974. – 222 с. : іл.

1638. Павловський В. Українська державна академія мистецтв. До 50-річчя її створення / В. Павловський // Нотатки з мистецтва. – Філадельфія. – 1968. – № 7. – С. 45–46.

1639. Панькова С. Книгарь / С. Панькова // Довідник з історії України (А–Я) : посіб. [для серед. загальноосв. навч. закл.] / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – [2-ге вид., доопр. і доповн.]. – К. : Генеза, 2002. – С. 314.

1640. Пачовський В. Побіг трьох братів із ляхської неволі. Вісім пісень / Василь Пачовський. – Кам'янець на Поділлі : Накладом сел. робіт. союзу, 1919. – 20 с.

1641. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк – Прага, 2005. – 221 с.

1642. Петро Іванович Холодний (1876–1930) : матеріали до біобібліогр. покажч. / укладачі С. Костюк, О. Держко. – Львів, 1996. – 48 с.

1643. Петро Іванович Холодний (1876–1930): Каталог посмертної виставки праць / вступ. стаття і впорядк. М. Драгана. – Львів : Друкарня вид. спілки «Діло», 1931. – 32 с. : іл.

1644. Петров В. Історія української літератури / Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. – Мюнхен, 1949. – Зошити 1–10. – 193 с. (Серія : Видання Інституту Заочного Навчання, Т. 2).

1645. Пижик А. М. Культурно-освітня діяльність уряду УНР в період Директорії / А. М. Пижик. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 36 с.

1646. Підмогильний В. В епідемічному бараці / В. Підмогильний. – К. – Ляйпціг : Українська накладня, 1922. – 47 с.

1647. Підмогильний В. Місто / В. Підмогильний. – Нью-Йорк : Українська Академія Наук у США, 1954. – 299 с.

1648. Підмогильний В. Твори / В. Підмогильний. – Катеринослав : Українське видавництво, 1920. – Т. 1. – 168 с.

1649. Плевако М. А. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали / М. А. Плевако. – Нью-Йорк-Париж, 1961. – 808 с.

1650. Побожій С. І. З історії українського мистецтвознавства : зб. статей / С. І. Побожій. – Суми : Університетська книга, 2005. – 184 с. : іл.

1651. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка / Семен Погорілий. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1981. – 212 с.

1652. Поліщук В. Василій Єрмилов / В. Поліщук. – Харків : Рух, 1931. – 57 с.

1653. Поліщук В. На полях. Батькові і матері / В. Поліщук. – К., 1919. – 8 с.

1654. Поліщук В. Сказання давнєє про те, як Ольга Коростень спалила (ліропоема) / В. Поліщук. – Катеринослав, 1919. – 10 с.

1655. Полонська-Василенко Н. Професор Павло Іванович Зайцев / Н. Полонська-Василенко // Наукові записки Українського Вільного Університету / ред. Володимир Янів. – Мюнхен : Logos, 1965/66. – Ч. 8. – С. 225–228.

1656. Попова Т. Н. Историографическая наука: проблемы самоназвания / Т. Н. Попова // Категоріальний апарат історичної науки: Харківський історіографічний збірник. – Харків : ТМЦ «СД», 2000. – Вип. 4. – С. 20–33.

1657. Попович В. Михайло Андрієнко-Нечитайло / В. Попович // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво ХХ ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 13–18.

1658. Попович В. Павло Ковжун / В. Попович // Нотатки з мистецтва (Філядельфія). – 1974. – № 14. – С. 17–25.

1659. Попович В. Сергій Мако (1885–1958) / В. Попович // Нотатки з мистецтва (Філядельфія). – 1982. – № 22. – С. 45–49.

1660. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 728 с. : іл.

1661. Постернак С. П. Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук / С. П. Постернак. – К. : вид-во Всеукраїнської Академії наук, 1923. – 64 с.

1662. Постернак С. П. З історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. / С. П. Постернак. – К. : [Всеукр. кооп. видавн. союз] ; печ. видавн. т-ва «Друкарь», 1920. – 128 с.

1663. Примак А. Внесок Миколи Федотовича Біляшівського в науково-просвітницьку діяльність / А. Примак // Перші читання пам'яті М. Ф. Біляшівського : матеріали наук. конф. (Київ, 22 черв. 2005 р.). – К. : Артанія Нова, 2006. – С. 111–114.

1664. Про минуле – заради майбутнього / [упорядн. Ю. І. Шаповал ; ред. І. Ф. Курас та ін.]. – К. : вид-во при Київському університеті, 1989. – 408 с.

1665. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст. : [моногр.] / В. С. Прокопчук ; наук. ред. П. Т. Тронько. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – 600 с.

1666. Просалова В. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / В. Просалова ; упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – 516 с.

1667. Пушкаш О. Деякі тенденції розвитку нового українського образотворчого мистецтва (1917–1920 рр.) / О. Пушкаш // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 1998. – Вип. 40. – С. 39–42.

1668. Р. З. (Роман Задеснянський). О. Вишня. Заборонені твори / Р. З. (Роман Задеснянський). – Торонто, б. р. в. – 97 с.

1669. Радзикович В. Історія Української Літератури / Володимир Радзикович. — Детройт : Книгарня і Видавництво «Батьківщина», 1956. – Т. III : Нова Доба. – 135 с.

1670. Радіонов Г. Про мистецтвознавчу критику і бібліографію / Г. Радіонов // Образотворче мистецтво. – 1941. – № 1 (січень). – С. 2–5.

1671. Радіонов Г. Про художню критику / Г. Радіонов // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 2 (лютий). – С. 4–7.

1672. Радіонов Г. В. Г. Кричевський. До характеристики творчого шляху / Г. Радіонов // Образотворче мистецтво. – 1940. – № 7 (липень). – С. 3–12.

1673. Реєнт О. П. Соціокультурна ситуація в УНР / О. П. Реєнт // Історія України. – 2000. - № 22 (черв.). – С. 7–8.

1674. Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В. П. Рекрут. – Вінниця : ПП Балюк, 2006. – 407 с.

1675. Рибалка І. К. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні / І. К. Рибалка. – Харків : вид-во ХДУ, 1962. – 18 с.

1676. Рильський М. Бодлер / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 39.

1677. Рильський М. Прийшла! Таки прийшла нарешті / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 38–39.

1678. Рильський М. Синя далечінь / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 41.

1679. Рильський М. Солодкий світ / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 37.

1680. Рильський М. Яблука доспіли / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 41.

1681. Рильський М. Як Одісей, натомлений блуканням / М. Рильський // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 38.

1682. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи / Ю. І. Римаренко. – К. : Юрінком. 1995. – 272 с.

1683. Робінзон Крузо. З образками: На основі оригіналу і перекладів зладила К. М. – Вінніпег : Накладом «Руської книгарні», 1919. – 229 с.

1684. Родников В. Українська дитяча література / В. Родников. – К. : Вид. «Вільної Укр. Школи», 1918. – 25 с.

1685. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. / Д. Ф. Розовик. – К. : Аквілон-Плюс, 2011. – 544 с.

1686. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920) : [моногр.] / Д. Ф. Розовик. – К. : Київський університет, 2002. – 311 с.

1687. Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – 608 с.

1688. Романенчук Б. Михайло Грушевський як письменник, літературний критик та історик літератури / Б. Романенчук // Михайло Грушевський: статті, спогади, документи і коментарі / зредагували : Матвій Стахів і Микола Фр.-Чировський. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. – С. 21–41.

1689. Рубан В. «Мою палітру опоїв блакитний колір України» / В. Рубан // Юхим Михайлів. – К. : Абрис, 1997. – С. 25–65.

1690. Рубан-Кравченко В. В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський / В. В. Рубан-Кравченко. – К. : Криниця, 2004. – 704 с.

1691. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт // Україна крізь віки : в 15 т. – К. : Альтернативи, 1999. – Т. 10. – 320 с.

1692. Рудий Г. Я. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури 1917–1920 рр. / Г. Я. Рудий ; НАН України ; Ін-т Історії України. – К., 2000. – 442 с.

1693. Рудий Г. Я. Преса України 1917-1920 рр. як об'єкт дослідження української культури: джерелознавчий і методологічний аспект / Г. Я. Рудий. – К., 2005. – 552 с.

1694. Рудинський М. Архітектурне обличчя Полтави / М. Рудинський. – Полтава, 1919. – 36 с.

1695. Рудницький С. До основ українського націоналізму / С. Рудницький. – Б. м. в. : Український скиталець, б. р. в. – 163 с.

1696. Савицька Н. Державна національно-культурна політика серед національних меншин в добу української революції / Н. Савицька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 1999. – № 9. – С. 85–87.

1697. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.

1698. Свенціцький І. С. Винниченко: Спроба літературної характеристики / І. С. Свенціцький. – Львів, 1920. – 44 с.

1699. Семенко М. Альбатроси / М. Семенко // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 51.

1700. Семенко М. Заплети косу міцніш / М. Семенко // Розстріляне Відродження. Хрестоматія / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Гоголева. – Харків : Торсінг плюс, 2008. – С. 53.

1701. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К. : АТ «Друга рука», МП «Фенікс», 1993. – 549 с.

1702. Семь плюс Три. Сборник-альбом. – Харьков : издание «Союза Семи», 1918. – 56 с.

1703. Сергеев В. А. Борьба Коммунистической партии против мелкобуржуазности в искусстве (1917–1932 гг.) / В. А. Сергеев. – Ленинград : изд-во ЛГУ, 1976. – 120 с.

1704. Сирота Н. Й. Ганебний шлях українських буржуазних націоналістів / Н. Й. Сирота. – К., 1959. – 32 с.

1705. Сімович В. Бібліографія творів Ольги Кобилянської // Книголюб: Українське товариство прихильників книги (м. Прага) / В. Сімович. – 1927. – Кн. IV. – С. 20–46.

1706. Сірополко С. Петро Холодний як педагог і освітній діяч / С. Сірополко. – Львів, 1939. – 19 с.

1707. Скоблікова М. «Моя професія – моє життя»... [Макс Гельман] / М. Скоблікова // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2 (86). – С. 128–129.

1708. Скоровстанський В. (Шахрай В.) Революція на Україні / Скоровстанський В. (Шахрай В.). – Саратов : Книгоиздательство «Борьба», 1919. – 151 с.

1709. Скрипник Т. Висвітлення розвитку вітчизняного друкарства в 1917–1920 рр. (за матеріалами часопису «Друкар») / Т. Скрипник // Вісник Книжкової палати України. – 1998. – С. 30–32.

1710. Скритий М. Пісні щирої любови / Марко Скритий. – Нью-Йорк : Накладом Січового базару, 1920. – 88 с.

1711. Слободич О. Як гасли вогні. Нарис історії Української революції в рр. 1917–1920: V частина: доба диктатур (3 образками). – [2-е незмінене вид.] / О. Слободич. – Львів : Самосвіта, 1937. – 48 с.

1712. Слободянюк П. Я. Из истории культурно-образовательной жизни украинцев Брестчины (1917–1920 гг.) / П. Я. Слободянюк, Ю. В. Телячий // Славянский мир и славянские культуры в Европе и мире: место и значимость в развитии цивилизаций и культур (история, уроки, опыт, современность) : материалы междунар. науч.-теорет. конф. (31 октября – 1 ноября 2002 г.). – Витебск : изд-во ВГУ им. П. М. Машерова, 2002. – Ч. 2. – С. 182–184.

1713. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини / П. Я. Слободянюк. – Хмельницький : Поділля, 1995. – 332 с.

1714. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К. : Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с.

1715. Смолій В. А. Вступне слово / В. А. Смолій // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контраверсії : зб. матеріалів всеукр. наук. конф. – К. : вид-во ім. О. Теліги, 2008. – С. 3–5.

1716. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди / В. Ф. Солдатенко. – К. : Парламентське видавництво, 2001. – 568 с.

1717. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки / В. Ф. Солдатенко. – [у 4-х т.]. – К. : Світогляд, 2010. – Т. IV. Рік 1920. – 442 с.

1718. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.) / В. Ф. Солдатенко. – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1999. – 508 с.:іл.

1719. Соловей Д. Втрата орієнтиру: українська інтелігенція у визвольних змаганнях / Д. Соловей. – К. : Час, 1998. – 66 с.

1720. Соловій Ю. Про речі більші, ніж зорі: про мистецтво, про мистців, про різне, про себе / Ю. Соловій. – Нью-Йорк : Сучасність, 1978. – 319 с.

1721. Сосюра В. М. Вибрані твори : в 2 т. / В. М. Сосюра. – К. : Наукова думка, 2000. – Т. 1 : Поетичні твори / вст. ст. В. П. Моренця. – 648 с. : іл.

1722. Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – 632 с. : іл.

1723. Стебницький П. До римлян / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 603–605.

1724. Стебницький П. Лине час / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 609.

1725. Стебницький П. Молитва / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 605–606.

1726. Стебницький П. На пожарищі / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 545–558.

1727. Стебницький П. Огляд преси / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 172–182.

1728. Стебницький П. Осінь / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 600.

1729. Стебницький П. Про чистоту мови / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 211–217.

1730. Стебницький П. Темрява (З Байрона) / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 606–609.

1731. Стебницький П. Український вопрос / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 287–414.

1732. Стебницький П. Українська справа / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 70–94.

1733. Стебницький П. Чолом тобі, «Книгар» / П. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 606.

1734. Стебницький П. Я. (Смуток). Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за рр. 1907–1918 // П. Я. Стебницький. – К. : Час, 1918. – 288 с.

1735. Стебницький П. Я. Поміж двох революцій. Нариси політичного життя за рр. 1907–1918 / П. Я. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; упорядкування і вступ. стаття Інни Старовойтенко. – К. : Темпора, 2009. – С. 415–558.

1736. Степовик П. Листи від Українських хліборобів до української інтелігенції / Степовик П., Подоляк М. – Відень : Друкарня Мехитаристів, 1921. – 95 с.

1737. Стефаник В. Оповідання. Нариси з життя сільської бідноти / В. Стефаник. – К. : Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1919. – 180 с.

1738. Стецюк Г. Нація і революція / Г. Стецюк // Альманах «Нового часу». – Львів, 1937. – С. 79–85.

1739. Стопчак М. В. Діяльність Директорії УНР у галузі культури в 1918–1920 роках (історіографія проблеми) / М. В. Стопчак // Наукові праці

Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). – С. 502–510.

1740. Сторчай О. Матеріали до творчої біографії Киріяка Костанді / О. Сторчай // Студії мистецтвознавчі: Архітектура. Образотворче та декоративно-прикладне мистецтво / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2011. – Чис. 4 (36). – С. 130–141.

1741. Сторчай О. Художні твори Григорія Павлуцького на київських виставках 1910-х років / О. Сторчай // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2 (86). – С. 118–119.

1742. Сумцов М. Ф. Вага і краса української народної поезії / М. Ф. Сумцов. – [2-е вид.]. – Черкаси : Сіяч, 1917. – 64 с.

1743. Сумцов М. Ф. Історичні зразки українського літературного єднання / М. Ф. Сумцов. – [2-е вид.]. – Черкаси : Сіяч, 1918. – 12 с.

1744. Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови / М. Ф. Сумцов. – Харків : Союз, 1918. – 40 с.

1745. Сумцов М. Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Харків : Союз, 1918. – 240 с.

1746. Сумцов М. Ф. Хрестоматія по українській літературі. Для народніх вчителів, шкіл учительських та середніх і для самоосвіти / Сумцов М. Ф., Плевако М. А. – Ч. І. Народня словесність і стара література (XI – XVIII століття) / зложили : М. Сумцов, М. Плевако, при участі Д. Багалія. – Харків : Союз, 1918. – 152 с. : іл.

1747. Сюта Б. Михайло Андрієнко і європейський театр 1920–1930-х років / Б. Сюта // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво XX ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 52–56.

1748. Таємниця Америки або огляд американської культури перед Христофора Колумба / з англ. перекл. М. Марунчак. – Торонто : з друкарні «Робітничої книг. і видавничої спілки», 1920. – 33 с.

1749. Тарасенко О. Реминисценции парсуны в живописных образах модерна и авангарда / О. Тарасенко // Перші читання пам'яті М. Ф.

Біляшівського : матеріали наук. конф. (22 черв. 2005 р.). – К. : Артанія Нова, 2006. – С. 96–110.

1750. Тарнавська М. Українська національна революція в поезії 1917–1967 (бібліографія) / Марта Тарнавська. – Едмонтон : Славута, 1969. – 8 с.

1751. Телячий Ю. «Альманах Українського Народного Союзу» (1917–1920 рр.) як джерело дослідження літературно-просвітницької діяльності української діаспори в США / Юрій Телячий // Edukacja w społeczeństwach wielokulturowych. – Warszawa, 2012. – S. 383–390.

1752. Телячий Ю. В. В. Ю. Січинський та П. І. Холодний : співпраця в галузі українського мистецтва / Ю. В. Телячий // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січинського та Володимира Січинського : зб. матеріалів міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Ю. Січинського і 115-річчю від дня народж. В. Січинського. – Кам'янець-Подільський : К.-ПНУ імені Івана Огієнка, 2010. – С. 191–195.

1753. Телячий Ю. В. Видавничий рух на Поділлі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 9 : Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі : матеріали п'ятого круглого столу. – С. 155–167.

1754. Телячий Ю. В. Від Катеринослава до Кам'янця-Подільського: маловідомі сторінки біографії поетеси Галі Мазуренко (1919–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 17 : Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. – С. 213–217.

1755. Телячий Ю. В. Державотворча та літературна діяльність кам'янчанина А. О. Постолювського в роки Української революції (1917–1920) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 261–265.

1756. Телячий Ю. В. До історії мистецького життя м.Києва в часи гетьманату П. Скоропадського (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Наукові записки

Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : історія / за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – Вип. 17. – С. 136–139.

1757. Телячий Ю. В. Етюди українського художника П. І. Холодного в Росії / Ю. В. Телячий // Українська наука в мережі Інтернет : матеріали другої всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (26–28 лютого 2007 р.). – К., 2007. – Ч. 2. – С. 77–78.

1758. Телячий Ю. В. Журнал «Книгарь» як джерело дослідження книговидавничої діяльності інтелігенції в роки Української революції (1917–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1920 рр. : матеріали всеукр. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 6–7 груд. 2007 р.) / ред. кол. : Смолій В. А. (співголова), Завальнюк О. М. (співголова), Реєнт О. П. та ін. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – С. 269–275.

1759. Телячий Ю. В. Журнал «Наше минуле» (1918 р.) як джерело дослідження культуротворчої діяльності української інтелігенції / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, присвяч. 90-річчю Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. – [в 5 т.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 2008. – Т. 1, вип. 7. – С. 88–91.

1760. Телячий Ю. В. «Записки наукового товариства ім. Шевченка» в 1917–1921 рр. / Ю. В. Телячий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2008. – Вип. XIV. – С. 142–145.

1761. Телячий Ю. З історії першого друку поезії Івана Франка «Буркутська романса» Осипом Назаруком на Поділлі (1919 р.) / Юрій Телячий // Подільська «Просвіта» : історія і сьогодення : зб. наук.-краєзн. конф. (Кам'янець-Подільський, 2-3 черв. 2011 р.) / [редкол. О. М. Завальнюк (гол.) та ін.] – Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2011. – С. 148–150.

1762. Телячий Ю. В. З історії створення «Біографічного словника діячів української землі» (1918–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 16 : На пошану професора А. О. Копилова. – С. 399–406.

1763. Телячий Ю. В. З історії створення герба УНР в період української національно-демократичної революції / Ю. В. Телячий, В. М. Ільїнський // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 183–195.

1764. Телячий Ю. З Холмщиною в серці. Культуротворча діяльність Володимира Островського в роки Української революції (1917-1921) / Юрій Телячий // Над Бугом і Нарвою = Nad Buhom i Narwoju. – 2014. – № 3. – С. 36–38.

1765. Телячий Ю. В. Збірник наукових праць «Освіта, наука і культура на Поділлі» як джерело дослідження культуротворчих процесів у роки Української революції (1917–1920) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 248–254.

1766. Телячий Ю. В. І. Лисяк-Рудницький про український національний рух наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і аспір. – [в 3-х т.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. – Вип. 4, т. 1. – С. 54–56.

1767. Телячий Ю. В. Іван Стешенко: трагедія українського інтелігента / Ю. В. Телячий // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 5. – С. 70–74.

1768. Телячий Ю. В. Інтелігенція Поділля в культуротворчих процесах періоду гетьманату П. Скоропадського: сторінками журналу «Село» (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 150–154.

1769. Телячий Ю. В. Історія одного шедевра: Петро Холодний, «Казка про дівчину і паву» / Ю. В. Телячий // Образотворче мистецтво. – 2010. – № 2–3. – С. 10–13.

1770. Телячий Ю. В. Критика Б. Мартосом монографії С. Наріжного «Українська еміграція» (маловідоме про відому книгу) / Ю. В. Телячий // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2010. – № 4 (48). – липень-серп. – С. 349–365.

1771. Телячий Ю. В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): з хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2006. – Т. 6. – С. 3–9.

1772. Телячий Ю. В. Культурно-освітня діяльність Петра Холодного в дослідженнях С. О. Сірополка / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Наукова бібліотека ; [редкол.: С. А. Копилов (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – С. 114–118 (Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 3).

1773. Телячий Ю. В. Культурологічні студії Миколи Голубця (1917–1920) / Ю. В. Телячий // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : КПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – Вип. 3. – С. 406–415.

1774. Телячий Ю. В. Листи Петра Холодного до Порфирія Мартиновича / Ю. В. Телячий // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 140–144.

1775. Телячий Ю. В. Листування П. І. Холодного з родиною (1920-ті роки) / Ю. В. Телячий, О. Г. Холодний // Петро Іванович Холодний (1876–1930

рр.). Життя в ім'я України : зб. статей і повідомлень за матеріалами всеукр. круглого столу (Кам'янець-Подільський, 14–15 груд. 2006 р.). – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 187–197.

1776. Телячий Ю. В. На захисті національної культури: «Літературно-Науковий Вістник» у 1917–1919 рр. / Ю. В. Телячий // Література та культура Полісся. – Вип. 52: Проблеми літератури, історії та культури ХІХ–ХХ ст. у сучасному висвітленні / Відп. ред. і упоряди. Г. В. Самойленко. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 196–200.

1777. Телячий Ю. В. Малі фольклорні жанри української діаспори в США 1917-1920 рр. (За матеріалами «Календаря Українського Народного Союзу») / упорядник і автор вст. ст. Телячий Ю. В. – Хмельницький : НВВ ХГПА, 2011. – 104 с.

1778. Телячий Ю. В. Матеріали з історії українського мистецтва революційної доби (1917–1920 рр.) в фондах бібліотечних, музейних, архівних установ Чеської республіки / Ю. В. Телячий // Шості педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 31 берез. 2011 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2011. – С. 217–219.

1779. Телячий Ю. В. Мистецька творчість П. І. Холодного в добу Української революції (1917-1920 рр.) / Ю. В. Телячий, О. Б. Комарніцький // Петро Іванович Холодний (1876-1930 рр.). Життя в ім'я України : зб. статей і повідомлень за матеріалами всеукр. круглого столу (Кам'янець-Подільський, 14–15 груд. 2006 р.). – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 60–66.

1780. Телячий Ю. В. Мистецька творчість П. І. Холодного на Поділлі (1919–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Духовні витоки Поділля: митці в історії краю : матеріали ІV всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 13 березня 2014 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2014. – С. 39–44.

1781. Телячий Ю. В. Мистецька творчість художника-подолянина Миколи Бурачека в роки Української революції (1917–1920) / Ю. В. Телячий //

Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2010. – Т. 15. – С. 221–227.

1782. Телячий Ю. В. «Народу рідньому – усе!». Творча праця М. П. Годованця періоду Української революції 1917–1920 рр. / Ю. В. Телячий // Годованець М. П. Поезії 1917–1920 рр. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2008. – С. 11–26.

1783. Телячий Ю. В. Національно-культурна місія української інтелігенції як предмет дискусій між Б. Грінченком і М. Драгомановим (1892–1893 рр.) / Ю. В. Телячий // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 7. – С. 528–531.

1784. Телячий Ю. В. Незнаний Петро Холодний старший / Ю. В. Телячий // Образотворче мистецтво. – 2008. – № 2 (66). – С. 20–22.

1785. Телячий Ю. В. «О, краю мій рідний!...» (Громадсько-політична діяльність і поетична творчість кам'янчанина А. О. Постолювського в 1917–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Вінниччина: минуле та сьогодення: краєзнавчі дослідження: матеріали ХХІІ наук. іст.-краєзн. конф. – Вінниця : О. Власюк, 2009. – С. 346–351.

1786. Телячий Ю. В. Особовий фонд Георгія Нарбути в Національному художньому музеї України (м. Київ) як джерело дослідження його біографії (1917–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського : зб. наук. праць. Серія : Історія / за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2009. – Вип. 16. – С. 223–227.

1787. Телячий Ю. В. Первый всеукраинский съезд деятелей изобразительного искусства / Телячий Ю. В. // Ученые записки УС «ВГУ им. П. М. Машерова» : сборник научных трудов. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2014. – Т. 17. – С. 39–43.

1788. Телячий Ю. В. Петро Холодний «Ой у полі жито» / Ю. В. Телячий // Образотворче мистецтво. – 2013. – № 2 (86). – С. 114–115.

1789. Телячий Ю. В. Петро Холодний: коротка хроніка життя і діяльності (1876–1930 рр.) / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 6 (8). – С. 544–551.

1790. Телячий Ю. В. Подільський період життя й діяльності П. І. Холодного (1918–1920 рр.): з хроніки подій / Ю. В. Телячий, Г. О. Куриленко // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 7. – С. 145–154.

1791. Телячий Ю. В. Подільський період Остапа Вишні (1919–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. – Т. 18. – С. 207–214.

1792. Телячий Ю. В. Поняття «інтелігенція» в історичній і довідковій літературі / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки // Українська історіографія на рубежі століть: матеріали міжнар. наук. конф. (Кам'янець-Подільський, 25–26 жовт. 2001). – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 7 (9). – С. 91–98.

1793. Телячий Ю. В. Поняття «культура» в довідковій літературі / Ю. В. Телячий // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці : Зелена Буковина, 2007. – Т. 10. – С. 25–26.

1794. Телячий Ю. В. Проблеми дослідження життєвого і творчого шляху П. І. Холодного / Ю. В. Телячий // Петро Іванович Холодний (1876–1930 рр.). Життя в ім'я України: зб. статей і повідомлень за матеріалами всеукр. круглого столу (Кам'янець-Подільський, 14–15 груд. 2006 р.). – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 44–51.

1795. Телячий Ю. В. Роль В. П. Науменка в реформуванні системи управління освітою в Українській Державі (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5 (7). – С. 334–337.

1796. Телячий Ю. В. Слідча справа Микити Годованця як джерело дослідження його біографії 1917–1920 рр. / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, 11-12 берез. 2009 р. : вип. 8, у 5 т. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – Т. 1. – С. 79–80.

1797. Телячий Ю. В. Стан дослідження культуротворчої діяльності П. І. Холодного в українській історіографії / Ю. В. Телячий, Г. О. Куриленко // Українська історична наука на сучасному етапі розвитку : доповіді та повідомл. II міжнар. наук. конгрес українських істориків (Кам'янець-Подільський, 17–18 верес. 2003 р.). – Кам'янець-Подільський ; Київ ; Нью-Йорк ; Острогоз : вид-во НаУОА, 2005. – Т. 1. – С. 338–342.

1798. Телячий Ю. В. Степан Грещенко – «життя за волю рідного краю» / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 233–236.

1799. Телячий Ю. В. Степан Постернак: праця на благо української освіти, науки, культури / Ю. В. Телячий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Т. 15 : На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 139–148.

1800. Телячий Ю. В. Твори образотворчого мистецтва 1917–1920 рр. в фондах Хмельницького обласного художнього музею: історичний аспект / Ю. В. Телячий // Місто Хмельницький в контексті історії України : матеріали III наук.-краєн. конф. / [ред. кол. : Баженов Л. В. (голова), Блажевич Ю. І., Єсюнін С. М. та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2011. – С. 509–511.

1801. Телячий Ю. В. Творча праця М. П. Годованця в роки Української революції (1917–1920) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 334–339.

1802. Телячий Ю. В. Україна ще не дізналася про митця, педагога, вченого Петра Холодного / Ю. В. Телячий // Свобода (США). – 2011. – Ч. 25 (24 черв.). – С. 15.

1803. Телячий Ю. В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі за часів російського Тимчасового уряду (березень – червень 1917) / Юрій Телячий // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. Krakow-Przemysl. – 2014. – № 14. – S. 29–37.

1804. Телячий Ю. В. Українська поезія та проза на сторінках «Свободи» в США (1917-1920 рр.) / Телячий Ю. В. // Восьмі педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського : розвиток системи освіти України у контексті викликів сучасності : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 27 березня 2013 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2013. – С. 167–169.

1805. Телячий Ю. В. Українські уряди і розбудова культурно-освітньої сфери на Поділлі за Директорії УНР (1919–1920 рр.) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. – Т. 10. – С. 135–142.

1806. Телячий Ю. В. «Усе життя своє він віддав мистецтву й Україні...» : Петро Холодний у спогадах Софії Русової / В. П. Ляхоцький, Ю. В. Телячий // Шлях освіти. – 2009. – № 1 (51). – С. 33–37.

1807. Телячий Ю. В. Участь української інтелігенції в культуротворчих процесах у роки національно-демократичної революції / Ю. В. Телячий // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття : зб. – К. : Інститут політичних і економічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – С. 482–489.

1808. Телячий Ю. В. Фонди державного архіву Хмельницької області як джерело дослідження культуротворчої діяльності інтелігенції в роки Української революції (1917–1920) / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Т. 13. – С. 20–24.

1809. Телячий Ю. В. Фонди Національного художнього музею в м. Києві як джерело дослідження історії вітчизняного мистецтва 1917–1920 / Ю. В. Телячий // П'яті педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського : проблеми освіти в контексті гуманізації суспільства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 2 квіт. 2010 р.) – [у 2-х т.]. – Хмельницький : вид-во ХГПА, 2010. – Т. 2. – С. 153–161.

1810. Телячий Ю. В. Ю. Й. Сіцінський і кабінет мистецтва Кам'янець-Подільського державного українського університету / Ю. В. Телячий // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність : зб. наук. праць за підсумками Третьої міжнар. наук.-практ. конф. (5–6 жовт. 2006 р.) / заг. ред. : Завальнюк О. М. (наук. ред.) ; Савчук В.О. – Кам'янець-Подільський : видавець Зволейко Д. Г., 2010. – С. 113–116.

1811. Телячий Ю. В. Юхим Щириця – Подільський губернський комісар народної освіти (1918 р.) / Ю. В. Телячий // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1997. –Т. 2. – С. 56–57.

1812. Телячий Ю. Соціокультурні феномени вітчизняної літератури ХХ сторіччя: першодрук «Буркутської романси» на Поділлі / Юрій Телячий // Майстер і Література: діалог з позиції вічного (до 120-річчя з дня народження М. О. Булгакова) : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2011 р.). – Хмельницький : ЦНГІ, 2011. – С. 52–56.

1813. Тен Г. Фільософія штуки / Г. Тен. – Торонто : Друкарня «Робітничого Слова», 1917. – Ч. I. – 125 с.

1814. Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підруч. / М. С. Тимошик. – [2-ге вид., виправл.]. – К. : Наша культура і наука, 2007. – 496 с.

1815. Тичина П. Антистрофа / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 31.

1816. Тичина П. І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 26.

1817. Тичина П. І являвсь мені Господь / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 26–27.

1818. Тичина П. Одчиняйте двері... / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 20–21.

1819. Тичина П. Пам'яті тридцяти / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 21–22.

1820. Тичина П. Плуг / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 30–31.

1821. Тичина П. Скорботна мати / П. Тичина // Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. Поезія – проза – драма – есей. – Мюнхен : Instytut literacki, 1959. – С. 24–26.

1822. Тичина П. Г. Сонячні кларнети: Поезії / П. Г. Тичина ; упоряд., підгот. текстів, примітки С. А. Гальченка. – К. : Дніпро, 1990. – 399 с.

1823. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський. – К. : К.І.С., 2012. – 400 с.

1824. Трембіцький А. М. Митець Петро Холодний і його картина «Ой у полі жито...» / А. М. Трембіцький, А. А. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіном, 2007. – Т. 19. – С. 187–202.

1825. Українська культура: історія і сучасність : навч. посіб. / за ред. С. О. Черепанова. – Львів : Світ, 1994. – 456 с.

1826. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська ; вступ. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К. : Либідь, 1993. – 592 с. : іл.

1827. Українська література революційної доби. – Львів – Відень : накладом «Українського Прапора», 1922. – 47 с.

1828. Українська революція і державність (1917–1920) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; Нац. б-ка імені В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін. ; уклад. : А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенков, Л. В. Беляєва та ін. ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К., 2001. – 816 с.

1829. Українське радянське образотворче мистецтво та архітектура 1917–1987: альбом / авт.-упорядники Ю. В. Белічко, С. К. Кілессо. – К. : Мистецтво, 1987. – 343 с. : іл.

1830. Український авангард 1910–1930 років : Альбом / авт. ст. та упорядн. Д. Горбачов. – К. : Мистецтво, 1996. – 400 с.

1831. Український живопис XIX – початку XX ст. : альбом. – Хмельницький : Галерея, 2004. – 272 с.

1832. Український живопис XX – початку XXI ст. : альбом. – Хмельницький: Галерея, 2004. – 304 с.

1833. Український письменник Валер'ян Поліщук (1897–1937) : бібліогр. покажч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. Н. Л. Манова. – Харків, 2004. – 115 с.

1834. Український письменник Володимир Свідзінський (1885–1941) : бібліогр. покажч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. Н. І. Полянська. – Харків, 2002. – 83 с.

1835. Український письменник Леонід Чернов (Малошийченко) (1889–1933) : бібліогр. покажч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад. Т. В. Гологорська. – Харків, 2006. – 41 с.

1836. Українські історики мистецтва про Юрія Нарбута. – Мюнхен : CICERO, 1983. – 45 с.

1837. Українські митці у світі. Матеріали до історії українського мистецтва XX ст. / авт.-упорядник Г. Г. Стельмащук. – Львів : Априорі, Львівська національна академія мистецтва (Науково-дослідний сектор), 2013. – 520 с.

1838. Уряди України ХХ ст. : наук.-документ. вид. – К. : Наукова думка, 2001. – 608 с.

1839. Усі українські поети / упорядники Ю. І. Хізова, В. В. Щоголева. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. – 448 с.

1840. Успенська Л. В. Григорій Світлицький (1878–1948). Сторінками життя і творчості / Успенська Л. В., Горбенко Л. Г. – К. : Кий, 2007. – 239 с. : іл.

1841. Федорук О. Треба дбати про нашу спадщину / О. Федорук // Юхим Михайлів. – К. : Абрис, 1997. – С. 5–21.

1842. Франко І. Добробит і інші оповідання / І. Франко. – Вінніпег : накладом «Робочого народу», 1917. – 30 с.

1843. Хвиля А. Пам'ятники Т. Г. Шевченкові: історичний нарис про будівництво пам'ятника Т. Г. Шевченкові / А. Хвиля. – К. : Державне видавництво «Мистецтво», 1934. – 61 с. : іл.

1844. Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.) / І. В. Хміль // Історичні зошити. – 1992. – № 7. – С. 14–34.

1845. Хмурий В. Український революційний плакат / В. Хмурий. – Харків, 1932. – 120 с.

1846. Холодний П. П. [Холодний Петро-молодший]. Леонід Перфецький – баталіст / П. П. Холодний // Гординський С. Леонід Перфецький. – Нью-Йорк – Торонто, 1990. – С. 27–30.

1847. Хорунжий Ю. Фенікс Івана Стешенка / Ю. Хорунжий // Український педагог Іван Стешенко : посіб. з історії педагогіки. – К., 1994. – С. 35–62.

1848. Хоткевич Г. Авірон: присвята всім Авіронам (біблійна повість) / Г. Хоткевич. – К. : Шлях, 1917. – 79 с.

1849. Хоткевич Г. Берестечко: Уривок з роману / Г. Хоткевич // Шлях. – 1918. – № 3. – С. 8–15.

1850. Хоткевич Г. Боротьба України за свою свободу / Г. Хоткевич. – Харків, 1917. – Кн. 1. – 32 с.

1851. Хоткевич Г. Боротьба України за свою свободу / Г. Хоткевич. – Харків, 1917. – Кн. 2. – 32 с.
1852. Хоткевич Г. Боротьба України за свою свободу / Г. Хоткевич. – Харків, 1917. – Кн. 3. – 64 с.
1853. Хоткевич Г. Вони: драматичний етюд. Діється в 1905 р. на початку революції / Г. Хоткевич. – [2-е вид.]. – Харків, 1920. – 28 с.
1854. Хоткевич Г. Гетьман Іван Мазепа / Г. Хоткевич. – М. : Просвещение, 1917. – 46 с.
1855. Хоткевич Г. Гетьман Іван Мазепа / Г. Хоткевич. – Харків, 1918. – 48 с.
1856. Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода: Український філософ. Короткий життєпис і вибрані місця з творів та листів (з нагоди 125-літньої річниці з дня смерті) / Г. Хоткевич. – Харків : Союз, 1920. – 167 с.
1857. Хоткевич Г. Лихоліття: 1905 р. (П'єса на 5 дій) / Г. Хоткевич. – [2-е вид.]. – Харків : Рідна думка, 1919. – 63 с.
1858. Хоткевич Г. М. (1877–1938) : бібліогр. покажч. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 1994. – 93 с.
1859. Хоткевич Г. Умови з'єднання України з Московщиною в 1654 р. / Г. Хоткевич – Харків : Друк. «Просвещение», 1917. – 47 с.
1860. Хоткевич Г. Хто ми й чого нам треба: обґрунтування питання нац.-персон. автономії України у складі федерат. Росії / Г. Хоткевич. – Харків : Рідне слово, 1917. – 30 с.
1861. Хрестоматія з української літератури ХХ сторіччя / упоряд. : Євген В. Федоренко та Павло Муляр. – Нью-Йорк : вид-во Шкільної ради – УШКА, 1978. – 432 с.
1862. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. / Павло Христюк. – Нью-Йорк : вид-во Чарторийських, 1921. – Т. I. – 152 с.

1863. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. / Павло Христюк. – Нью-Йорк : вид-во Чарторийських, 1921. – Т. II. – 204 с.

1864. Царинный А. Украинское движение. Краткий исторический очерк преимущественно по личным воспоминаниям. С введением князя А. М. Волконского / А. Царинный. – Берлин, 1925. – 233 с.

1865. Чапленко В. Пропащі сили. Українське письменство під комуністичним режимом 1920–1933 / В. Чапленко. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1960. – 141 с.

1866. Чебикін А. В. Українська Академія мистецтв: традиції, сучасність, перспективи / А. В. Чебикін // Українська Академія мистецтв : дослідн. та наук.-метод. праці. – К. : УАМ, 1994. – Вип. 1. – С. 9–15.

1867. Чередниченко В. З життя українського вчителства: Збірка оповідань / В. Чередниченко ; з передм. О. Левитського. – Полтава : Друк. спілки спожив. товариств, 1919. – 108 с.

1868. Черкасенко С. (П. Стах). Твори / С. Черкасенко. – К. – Відень : вид. т-во «Дзвін», 1920. – Т. I. – 203 с.

1869. Черкасенко С. Вони перемогли. Оповідання / С. Черкасенко. – К. : Видання Української Руської Видавничої Спілки, 1917. – 231 с.

1870. Чижевський Д. Історія української літератури / Д. Чижевський. – Марсель, 1952. – Зошити 1–4. – 71 с. (Серія : Видання Інституту Заочного Навчання, Т. 11).

1871. Чижевський Д. Реалізм в українській літературі / Д. Чижевський. – К. : Просвіта, 1999. – 118 с.

1872. Чишко В. С. Біографічна традиція в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : МП «БМТ», 1996. – 239 с.

1873. Членова Л. Г. Олександр Мурашко. Сторінки життя і творчості / Л. Г. Членова. – К. : Артанія Нова, 2004. – 556 с.

1874. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага, 1928. – 335 с.

1875. Шаповал М. Новітнє яничарство / М. Шаповал // Нова Україна. – 1922. – № 8–9. – С. 4.
1876. Шаров І. Ф. Художники України: 100 видатних імен / Шаров І. Ф., Толстоухов А. В. – К. : АртЕк, 2007. – 480 с. : іл.
1877. Шевчук В. Павло Зайцев та його шевченкознавча праця / В. Шевчук // Зайцев П. І. Життя Тараса Шевченка / вид. підгот., іл. упоряд. та прокоментував Ю. Іванченко ; передм. В. Шевчука. – К. : Мистецтво, 1993. – С. 6–10.
1878. Широцкий К. В. Київ: Путеводитель с планом г. Киева и 58 иллюстрациями / К. Широцкий. – К. : издание В. С. Кульженко, 1917. – 346 с.
1879. Широцький К. Старовинне мистецтво України / К. Широцький. – К. : Криниця, 1918. – 23 с.
1880. Широцький К. Українська штука за часів старокнязівських / К. Широцький. – К., 1918. – 15 с.
1881. Широцький К. Українське мистецтво (в серії карток) / К. Широцький. – К. : Друкар, 1918. – 144 листівки.
1882. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – середини ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с. : 742 іл.
1883. Шмагало Р. Словник митців-педагогів України та з України у світі (1850–1950 рр.) / Р. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2002. – 144с., іл.
1884. Шмит Ф. И. Искусство – его психология, его стилистика, его эволюция / Ф. И. Шмит. – Харьков : Союз, 1919. – 328 с.
1885. Шмит Ф. И. Искусство древней Руси-Украины / Ф. И. Шмит. – Харьков : Союз, 1919. – 112 с.
1886. Штрих. Виставка Семи // Жизнь России (г. Харьков). – 1917. – 19 декабря. – С. 4.
1887. Щеголев С. Н. История «украинского сепаратизма» / С. Н. Щеголев. – М. : Имперская традиция, 2004. – 472 с.

1888. Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського / В. Щербаківський. – Лондон : накладом Української видавничої спілки, 1954. – 56 с.

1889. Экспоненты. Каталог выставки картин Киевского союза художников. – Б.м.и., б.г.и [К., 1917.]. – С. 29–30.

1890. Эрнст Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г. с иллюстрациями / Ф. Эрнст. – К. : ГУРО, 1918. – 21 с.

1891. Яворський М. Революція на Україні в її головніших етапах / М. Яворський. – Харків : ДВУ, 1923. – 80 с.

1892. «Як на вільне, на радісне свято...» / авт.-упорядн. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. : Ч. 1. Українська поезія доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). – Вінниця : видавництво-друкарня «Діло» ; СПД Данилюк В. Г., 2007. – 492 с.

1893. Якович Ю. Літературні межі / Ю. Якович // Література. Наука. Мистецтво. – Харків, 1924. – № 44. – С. 3.

1894. Actes du Colloque: La renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930 (Paris, 25–26 novembre 1982). – Paris, Munich, Edmonton : Inalco, 1986. – 470 p.

1895. Cizevski D. Culture-historical epochs / D. Cizevski. – [second edition]. – Augsburg- Montreal, 1978. – 16 p.

1896. Hnatysak M. Literary periods / M. Hnatysak. – [second edition]. – Augsburg- Montreal, 1979. – 16 p.

1897. Kossatsch J. Ukrainische literatur der gegenwart / J. Kossatsch. – Regensburg : Verlag «Ukrainische kultur», 1947. – 36 p.

1898. Krawchenko B. Social Change and National Consciousness in Twentieth century Ukraine / B. Krawchenko. – London : Macmillan, 1985.

1899. Nahayewski I. History of the modern Ukrainian State 1917–1923 / Isidore Nahayewski. – Munchen : Logos, 1966. – 317 p.

1900. Nahayewski I. History of Ukraine / Isidore Nahayewski. – Philadelphia, 1962. – 295 p.

1901. Taylor A. J. P. The Historian as Biographie und Geschichtswissenschaft (Aufsatze zur Theorie und Praxis biografischer Arbeit) / Alan John Percivale Taylor // Wiener Beitrage zur Geschichte der Neuzeit. – Wien, 1979. – Bd. 6. – S. 254–261.

1902. Teliaczyj J. W. Zycie i tworzosc Piotra Jana Cholodnego [1876–1930] / Jurij W. Teliaczyj // Ruch pedagogiczny. – Warszawa, 2011. – № 5–6. – S. 107–110.

1903. Telyachy Y. Historical Aspect of Ukrainian Diaspora in the USA Literary Life in (1917-1920) / Telyachy Yuriy // The Kazakh-American Free University Academic Journal. – Oregon, 2013. – P. 103–109.

1904. Teliachyi Y. To the Question of Social-Psychological Characteristics of Ukrainian Literary-Artistic Intelligentsia in 1917–1921 / Teliachyi Yurii // British Journal of Science, Education and Culture. London University Press. – 2014. – January-June. – P. 237–242.

1905. Tillberg M. Mikhail Andreenko ucenik Alexandri Exter i svjazi s Fernand Leger i Skandinavskim modernizmom / Margareta Tillberg // Михайло Андрієнко і європейське мистецтво XX ст. – К. : Абрис, 1996. – С. 26–31.

1906. Ukrainska avangarda: 1910–1930. – Zagreb : Muzej suvremene umjetnosti, 1991. – 231 p.

1907. Velychenko St. National History as Cultural Process: a Survey of Interpretation's of Ukraine's Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914 / St. Velichenko. – Edmonton, 1992.

Довідкова література

1908. Бібліографія «Записок Наукового товариства імені Шевченка» : тт. I–CCXL (1892–2000) / укладач В. Майхер. – Львів, 2003. – 739 с.

1909. Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради : біогр. довідн. / Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. – К., 1998. – 255 с.

1910. Видатні діячі України минулих століть: меморіальний альманах (укр. та англ. мовами). – К. : Компанія «Євроімідж», 2001. – 624 с. : іл.

1911. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. Володимир Кубійович]. – Львів, 1993. – Т. 2 (Перевидання в Україні). – С. 405–800 : іл.

1912. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / [гол. ред. Володимир Кубійович]. – Львів, 1994. – Т. 3 (Перевидання в Україні). – С. 805–1200 : іл.

1913. История Украинской ССР : в 10 т. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 6 : Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917–1920). – 655 с.

1914. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін.]. – К. : Вища школа, 2002. – 430 с.

1915. Історіографічний словник : навч. посіб. [для студ. істор. факул-тів ун-тів] / С. І. Посохов, С. М. Куделко, Ю. Л. Зайцева та ін. ; за ред. С. І. Посохова. – Харків : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

1916. Історія інтелігенції Української РСР (1917–1990 рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / упоряд. : Л. Ю. Ступак, З. Х. Мусіна за участю Л. П. Александрової. – К., 1991. – 535 + 3 с.

1917. Історія України. Короткий курс / [під ред. С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглоблина та ін.]. – К. : вид-во Академії наук УРСР, 1940. – 411 с.

1918. Історія українського мистецтва : в 6 т. – К. : Головна редакція УРЕ, 1967. – Т. 4, кн. 2 : Мистецтво другої половини XIX–XX ст. – 436 с.

1919. Історія українського мистецтва : у 6-ти томах / [за ред. М. П. Бажана]. – К. : Академія наук УРСР, 1967. – Т. 5 : Радянське мистецтво 1917–1941 років. – 479 с.

1920. Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К. : Либідь, 1994. – 656 с. : іл.

1921. Історія української культури : в 5-ти т. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 4, кн. 1 : Історія культури давнього населення України. – 1135 с.

1922. Історія української культури / за загал. ред. І. Крип'якевича [репринтне відтворення видання І. Тиктора. – Львів, 1937]. — [4-те вид., стереотип.]. — К. : Либідь, 2002. — 656 с.

1923. Історія української літератури. XX століття : у 2 кн. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 1 : Перша половина XX ст. : підруч. / за ред. В. Г. Дончика. – 464 с.

1924. Історія української літератури. XX століття : у 2 кн. – К. : Либідь, 1993. – Кн. 1 : 1910–1930-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. – 784 с.

1925. Історія української преси. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 352 с.

1926. Історія української радянської літератури / ред. кол. : Л. М. Коваленко, С. А. Крижанівський (відп. ред.), Л. М. Новиченко, А. А. Тростянецький. – К. : Наукова думка, 1965. – 862 с.

1927. Історія Української РСР : у 8-ми т., 10 кн. / [за ред. А. Г. Шевельова та ін.]. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 5 : Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920). – 591 с.

1928. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2006. – 752 с.

1929. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К., 1997. – 464 с.

1930. Митці України: Енциклопедичний довідник / упоряд. : М. Г. Лабінський, В. С. Мурза ; за ред. А. В. Кудрицького. – К. : УЕ, 1992. – 848 с. : іл.

1931. Онацький Є. Українська мала енциклопедія : в 16 кн. / Є. Онацький. – Буенос-Айрес : накладом Адміністратори УАП Церкви в Аргентині, 1959. – Кн. 16 : Післяслово. – С. 2143–2144.

1932. Україномовна книга : бібліогр. покажч. – К. : Абрис, 1996. – 176 с.

1933. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798-1923 : бібліогр. покажч. – Т. 2. 1912–1923 / [НАН України ; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; редкол. : О. С. Онищенко (голова) та ін.]. – К., 2003. – 690 с.

1934. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / [за ред. О. М. Мироненка]. – К. : Либідь, 1997. – 560 с.

1935. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Путівник / авт.-упорядники М. Крячок, С. Куш, З. Сендик. – К., 2003. – Вип. 1. – 553 с.

1936. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Путівник / авт.-упорядники Ю. Кулініч, С. Куш, М. Ходоровський. – К., 2005. – Вип. 2. – 620 с.

1937. Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Покажчик змісту. Том 1–109 (1898–1932) / Б. Ясінський. – К. : Смолоскип, 2000. – 544 с.

Дисертації, автореферати дисертацій

1938. Балицька О. В. Громадсько-політична діяльність української інтелігенції (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. В. Балицька. – К., 1993. – 23 с.

1939. Баран О. Я. Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / О. Я. Баран. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

1940. Бонь О. І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'яткоохоронного руху : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. І. Бонь. – Харків, 2000. – 19 с.

1941. Буравченко Д. А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917–1920 рр.) :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. А. Буравченко. – К., 2011. – 16 с.

1942. Валіон О. П. Роль Михайла Грушевського у національно-культурному відродженні українського народу (кінець ХІХ – на поч. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. П. Валіон. – Чернівці, 2003. – 20 с.

1943. Вівсяна І. А. Національно-культурна співпраця українців Галичини та Наддніпрянщини у 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. А. Вівсяна. – К., 2003. – 18 с.

1944. Візірякіна Н. І. Вплив інтелігенції на державотворчі процеси в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Н. І. Візірякіна. – К., 2003. – 18 с.

1945. Горний М. М. Українська інтелігенція Холмщини і Підляшшя у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Політична культура та ідеологія» / М. М. Горний. – К., 2000. – 18 с.

1946. Губа П. І. Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / П. І. Губа. – К., 2007. – 39 с.

1947. Гутковський В. В. Українська преса Наддніпрянщини в національно-культурному та державотворчому процесі (друга половина ХІХ ст. – 1920 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Гутковський. – Львів, 2002. – 18 с.

1948. Даниш Л. В. Громадсько-політична, державницька та культурна діяльність П. Г. Тичини (1891–1967 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. В. Даниш. – К., 2010. – 20 с.

1949. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г. О. Дутчак. – Черкаси, 2004. – 20 с.

1950. Жданова І. А. Художня інтелігенція Наддніпрянської України в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 / Жданова Ірина Анатоліївна. – К., 1995. – 190 с.

1951. Капелюшний В. П. Українська національна державність доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В. П. Капелюшний. – К., 2004. – 46 с.

1952. Кароєва Т. Р. Книговидавнича справа Поділля: тенденції розвитку (друга половина ХІХ ст. – початок 30-х років ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Історія української культури» / Т. Р. Кароєва. – К., 2004. – 19 с.

1953. Касьянов Г. В. Інтелігенція радянської України 1920-х – 30-х років: соціально-історичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Г. В. Касьянов. – К., 1993. – 32 с.

1954. Ківшар Т. І. Український книжковий рух: книговидання та книгопоширення (1917–1923 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Т. І. Ківшар. – К., 1996. – 46 с.

1955. Кравчук Л. В. Культурна діяльність та просвітницький рух в період Української державності (1917–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. В. Кравчук. – Чернівці, 1996. – 23 с.

1956. Кузіна Н. В. Роль «Літературно-наукового вісника» в національному відродженні України (київський період 1907–1919 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. В. Кузіна. – К., 2003. – 18 с.

1957. Логвіна В. Л. Володимир Січинський в науковому, громадському і освітянському житті України та української еміграції (перші десятиріччя – початок 60-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Логвіна В. Л. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 229 с.

1958. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (друга половина 40-х – початок 60-х років XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. В. Марусик. – Чернівці, 2003. – 39 с.

1959. Машевський О. П. Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень – грудень 1918 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. П. Машевський. – К., 1997. – 16 с.

1960. Машталір А. І. Постать Т. Шевченка в контексті національного відродження у Наддніпрянській Україні (1917–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. І. Машталір. – Черкаси, 2013. – 20 с.

1961. Нестуля С. І. Роль наукової та творчої інтелігенції в становленні Всеукраїнського Археологічного комітету (1917 – початок 30-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / С. І. Нестуля. – Запоріжжя, 1998. – 17 с.

1962. Никуленко С. Становление высшей художественной школы в Украине (1917–1934) : дисс. ... канд. искусств. : 17.00.05 / Никуленко Светлана Ивановна. – Харьков, 1997. – 189 с.

1963. Павлова О. Г. Дослідження і викладання історії мистецтва у Харкові (XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Павлова Ольга Григорівна. – Харків, 1998. – 234 с.

1964. Панчук А. М. Історіографія Західно-Української Народної Республіки (1918–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст.

наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / А. М. Панчук. – К., 2000. – 20 с.

1965. Пижик А. М. Культурно-освітня політика в добу Директорії УНР (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. М. Пижик. – К., 1998. – 19 с.

1966. Пономаренко А. Б. Вплив художньої інтелігенції на національне відродження України (березень 1917 – квітень 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Історія української культури» / А. Б. Пономаренко. – К., 1995. – 25 с.

1967. Радченко Л. О. Національно-демократична революція в Україні 1917–1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Л. О. Радченко. – Харків, 1996. – 26 с.

1968. Розовик Д. Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Д. Ф. Розовик. – К., 2004. – 38 с.

1969. Романько І. І. Розвиток театрального мистецтва України в 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. І. Романько. – К., 1999. – 19 с.

1970. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. С. Рубльов. – К., 2005. – 33 с.

1971. Рудий Г. Я. Періодика України як об'єкт джерелознавчого дослідження української культури (1917–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. Я. Рудий. – К., 2004. – 33 с.

1972. Рудий Г. Я. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української держави (1918 р.) : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. Я. Рудий. – К., 1995. – 22 с.

1973. Тарапон О. А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 р. – початок 1930-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Тарапон. – К., 1999. – 20 с.

1974. Шипович М. А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-і роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. А. Шипович. – Донецьк, 2000. – 20 с.

Електронні ресурси

1975. Антонович Дмитро Володимирович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Антонович_Дмитро_Володимирович. – Дата звернення : 13.12.2013.

1976. Архипенко Олександр Порфирівич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Архипенко_Олександр_Порфирівич. – Дата звернення : 06.09.2013.

1977. Балавенський Федір Петрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Балавенський_Федір_Петрович. – Дата звернення : 06.09.2013.

1978. Баранов-Росіне Володимир Давидович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Баранов-Росіне_Володимир_Давидович. – Дата звернення : 06.09.2013.

1979. Беркос Михайло Андрійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Беркос_Михайло_Андрійович. – Дата звернення : 04.11.2011.

1980. Білокін С. Велетень мистецтвознавства [С. Таранушенко] [Електронний ресурс] / Сергій Білокін. – Режим доступу : <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Taranushenko.html>. – Дата звернення : 14.08.2013.

1981. Білокінь С. І. Матеріали з історії мистецтва в архіві В. Л. Модзалевського (Етюд з мистецтвознавчого джерелознавства) [Електронний ресурс] / С. І. Білокінь. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Bilokin_Serhii/Materialy_z_istorii_mystetstvoznavstva_v_arkhivi_V_L_Modzalevskoho.pdf. – Дата звернення : 09.02.2014.

1982. Блакитний Василь Михайлович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Блакитний_Василь_Михайлович. – Дата звернення : 04.11.2011.

1983. Бобрицкий В. В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.artrz.ru/articles/1804782572/index.html>. – Дата обращения : 06.09.2013.

1984. Богомазов Олександр Костянтинович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Богомазов_Олександр_Костянтинович. – Дата звернення : 06.09.2013.

1985. Буковецький Євген Йосипович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Буковецький_Євген_Йосипович. – Дата звернення : 09.09.2013.

1986. Бурачек Микола Григорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Бурачек_Микола_Григорович. – Дата звернення : 21.04.2013.

1987. Вербицький Олександр Матвійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Вербицький_Олександр_Матвійович. – Дата звернення : 24.01.2014.

1988. Гаврилко Михайло Омелянович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Гаврилко_Михайло_Омелянович. – Дата звернення : 06.11.2011.

1989. Ганф Юлій Абрамович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Ганф_Юлій_Абрамович. – Дата звернення : 04.11.2011.

1990. Діхтяр Олекса Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Діхтяр_Олекса_Іванович. – Дата звернення : 04.11.2011.

1991. Досвітній Олесь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Досвітній_Олесь. – Дата звернення : 06.11.2011.

1992. Єрмилов Василь Дмитрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Єрмилов_Василь_Дмитрович. – Дата звернення : 06.09.2013.

1993. Жук Михайло. Мистецька сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://storinka-m.kiev.ua/section_14.php?u_id=3336. – Дата звернення : 06.09.2013.

1994. Журлива Олена Костівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Журлива_Олена_Костівна. – Дата звернення : 01.03.2013.

1995. Заливчий Андрій Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Заливчий_Андрій_Іванович. – Дата звернення : 06.11.2011.

1996. Зеров Микола Костянтинович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Зеров_Микола_Костянтинович. – Дата звернення : 06.11.2011.

1997. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Відділ образотворчого мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=87. – Дата звернення : 09.02.2014.

1998. Іссахар-Бер Рибак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Іссахар_Бер_Рибак. – Дата звернення : 27.06.2013.

1999. Капельгородський Пилип Йосипович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Капельгородський_Пилип_Йосипович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2000. Кащенко Адріан. Мислене древо [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KaschenkoA/Popular/NaRujinaxSichi.html>. – Дата звернення : 02.09.2013.

2001. Кобилянська Ольга Юліанівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Кобилянська_Ольга_Юліанівна. – Дата звернення : 11.12.2013.

2002. Коваленко Григорій Олексійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Коваленко_Григорій_Олексійович. – Дата звернення : 04.11.2011.

2003. Кононенко Мусій Степанович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Кононенко_Мусій_Степанович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2004. Короленко Владимир Галактионович. Письма к Луначарскому. Письмо шестое от 22 сентября 1920 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_1080-1.shtml. – Дата обращения : 01.02.2014.

2005. Королів-Старий Василь Костьович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Королів-Старий_Василь_Костьович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2006. Костиря Б. Замовчуваний майстер Клим Поліщук повертається із забуття [Електронний ресурс] / Борис Костиря. – Режим доступу : <http://z-obektiv.com/delo/1220-zamovchuvaniij-majster-klim-polishhuk-povertayetsya-iz-zabuttya.html>. – Дата звернення : 26.10.2013.

2007. Кочерга Іван Антонович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Кочерга_Іван_Антонович. – Дата звернення : 03.11.2013.

2008. Кравченко О. Головні редактори «Свободи» (1893–1993) [Електронний ресурс] / Осип Кравченко. – Режим доступу : http://www.svoboda-news.com/pro_svobodu/kravchenuk.htm. – Дата звернення : 04.04.2013.

2009. Краткий курс истории ВКП (б) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://royallib.ru/book/neizvesten_avtor/kratkiy_kurs_istorii_vkpb.html. – Дата звернення : 23.01.2014.

2010. Кричевський Василь Григорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Кричевський_Василь_Григорович. – Дата звернення : 04.11.2011.

2011. Липинський В'ячеслав Казимирович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Липинський_В'ячеслав_Казимирович. – Дата звернення : 18.10.2013.

2012. Лопушинський І. З когорти славетних (Трагічна доля Миколи Чернявського) [Електронний ресурс] / Іван Лопушинський. – Режим доступу : http://prosvilib.at.ua/index/vtf7_18/0-327. – Дата звернення : 20.01.2014.

2013. Магалевський Юрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Магалевський_Юрій. – Дата звернення : 17.01.2014.

2014. Магалевський Юрій Олександрович. Славетні запоріжці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://znu.edu.ua/news_details/news_id%3D6464%26lang%3DUkr+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua. – Дата звернення : 17.01.2014.

2015. Мазуренко І. Вир революції [Електронний ресурс] / Ірина Марузенко. – Режим доступу : <http://amkob113.narod.ru/mazur/maz-90vr.html>. – Дата звернення : 26.10.2013.

2016. Мамонтов Яків Андрійович. Український драматург і літературознавець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/biographies/pysmennyky-publitsysty-i-vydavtsi-ukrayiny/pysmennyky-publitsysty-i-vydavtsi-ukrayiny-4/mamontov-yakiv-andriyovych.htm>. – Дата звернення : 27.01.2014.

2017. Маркович Дмитро Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Маркович_Дмитро_Васильович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2018. Мартинович Порфирій Денисович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Мартинович_Порфирій_Денисович. – Дата звернення : 04.11.2011.

2019. Марфієвич Микола Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Марфієвич_Микола_Іванович. – Дата звернення : 24.01.2014.

2020. Микитенко Іван Кіндратович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Микитенко_Іван_Кіндратович. – Дата звернення : 03.11.2013.

2021. Моргілевський Іполит Владиславович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Моргілевський_Іполит_Владиславович. – Дата звернення : 26.01.2014.

2022. Національний художній музей України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_художній_музей_України. – Дата звернення : 10.01.2014.

2023. «Одесские парижане» в Нью-Йорке [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://evreimir.com/74250/«Одесские-парижане»-в-Нью-Йорке>. – Дата обращения : 18.05.2013.

2024. Олена Пчілка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Олена_Пчілка. – Дата звернення : 06.11.2011.

2025. Остап Вишня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Остап_Вишня. – Дата звернення : 16.04.2013.

2026. Островський Володимир Павлович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita-plaza.in.ua/publ/ostrovskij_volodimir_pavlovich/490-1-0-57957. – Дата звернення : 26.10.2013.

2027. Островський Олелько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Островський_Олелько. – Дата звернення : 06.11.2011.

2028. Панас Мирний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Панас_Мирний. – Дата звернення : 06.11.2011.

2029. Періодизація розвитку української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ualib.com.ua/br_3191.html. – Дата звернення : 04.11.2011.

2030. Письмо В. И. Ленина А. М. Горькому. 15 сентября 1919 г. Библиотека газеты «Революция» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://revolucia.ru/lenin51_47.html. – Дата обращения : 01.02.2014.

2031. Піонтек Люціанна Карлівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Піонтек_Люціанна_Карлівна. – Дата звернення : 06.11.2011.

2032. Проблема періодизації українського національного відродження. Форум «Все для історика» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://istoryk.at.ua/forum/2-15-1>. – Дата звернення : 02.09.2013.

2033. Редько Климент Николаевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/Редько_Климент_Николаевич. – Дата обращения : 01.02.2014.

2034. Рильський Максим Тадейович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Рильський_Максим_Тадейович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2035. Родина Лазурських [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Родина_Лазурських. – Дата звернення : 29.12.2013.

2036. Ротач Петро. «Колоски з літературної ниви» [Володимир Галактіонович Короленко] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Ротач_Петро. – Дата звернення : 06.11.2011.

2037. Самійленко Володимир Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Самійленко_Володимир_Іванович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2038. «Свобода» – газета української громади в Америці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svoboda-news.com/>. – Дата звернення : 04.04.2013.

2039. Сімович Василь Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Сімович_Василь_Іванович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2040. Славинский М. А. Русская интеллигенция и национальный вопрос // Интеллигенция в России (1910 г.) [Электронный ресурс] / М. А. Славинский. – Режим доступа : <http://www.yabloko.ru/Themes/History/slavinsk.html>. – Дата обращения : 25.01.2014.

2041. Сумцов Микола Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Сумцов_Микола_Федорович. – Дата звернення : 06.11.2011.

2042. Товариство Південно-російських художників [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Товариство_Південно-російських_художників. – Дата звернення : 22.10.2012.

2043. Тригуб П. М. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми) [Електронний ресурс] / Петро Микитович Тригуб, Наталя Мерфі // Наукові праці. Сер. : Історичні науки. – 2007. – Т. 74, вип. 61. – С. 122–133. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2007/74-61-23.pdf>. – Дата звернення : 04.04.2013.

2044. Трипільська Єлизавета Родіонівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Трипільська_Єлизавета_Родіонівна. – Дата звернення : 06.11.2011.

2045. Українське національно-культурне відродження. Культурологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uchebnikfree.com/page/istkulturi/ist/ist-7--idz-ax237--nf-14.html>. – Дата звернення : 02.09.2013.

2046. Український козак Володимир Сосюра [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kozatstvo.org.ua/ua/publications/publications.php%3Fd%3Da%26i%3D2083+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>. – Дата звернення : 26.06.2013.

2047. Український Народний Союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Український_Народний_Союз. – Дата звернення : 02.02.2014.

2048. Чередниченко Варвара Іванівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Чередниченко_Варвара_Іванівна. – Дата звернення : 06.11.2011.

2049. Черемшина Марко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Черемшина_Марко. – Дата звернення : 11.12.2013.

2050. Чернявський Микола Федорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Чернявський_Микола_Федорович. – Дата звернення : 20.01.2014.

2051. Шахрай Василь Матвійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://histpol.narod.ru/person/pers-25/pers25-014.htm>. Дата звернення : 22.08.2011.

2052. Шукачі нових доріг. Микола Голубець. Мистецтво. Історія української культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/krypcult/krcult48.htm>. – Дата звернення : 22.09.2010.

2053. Эпштейн М. И. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eleven.co.il/article/15099>. – Дата обращения : 06.09.2013.

2054. Яновська Любов Олександрівна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://histori.pl.ua/Яновська_Любов_Олександрівна. – Дата звернення : 06.11.2011.

2055. Яськов В. Г. Борис Косарев о Велемире Хлебникове в Харькове летом 1919 года [Электронный ресурс] / В. Г. Яськов. – Режим доступа : <http://www.ka2.ru/hadisy/jaskov.html>. – Дата обращения : 12.12.2013.

2056. Яців Р. Образотворче мистецтво Львова між двома Світовими війнами [Електронний ресурс] / Роман Яців. – Режим доступу : http://artes-almanac.in.ua/history/articles/history_02.html. – Дата звернення : 11.12.2013.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бібліографія «Літературно-наукового вістника» (1917–1919 рр.)

Поезія

1. Алешко В. «Яка безмежна шир очам...» / Василь Алешко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 194.
2. Алчевська Х. «Сиділи ми у присмерках вечірніх...» / Христя Алчевська // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 67.
3. Алчевська Х. «Смарагди, перли і топази...» / Христя Алчевська // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 222.
4. Алчевська Х. Співанка; в день 17-го листопада 1918 р. / Христя Алчевська // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 118.
5. Борисович Г. «Грають сурми до походу...» / Борисович Гр. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 232.
6. Верлен П. «За вікном ніби в рамі картини...» [З франц. пер. М. Вороний] / Поль Верлен // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 286.
7. Верлен П. «І місяць білий в гаю горить». [З франц. пер. Д. Дударь] / Поль Верлен // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 75.
8. Верлен П. «Синє небо над дахом тане у тиші...». (Із циклю «Sagesse»). [З франц. пер. Д. Дударь] / Поль Верлен // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 11.
9. Вороний М. «На розстанні» (експромт) / Микола Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 117.
10. Вороний М. «О, не минай...» (експромт) / Микола Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 117.
11. Вороний М. «Серце дівоче» / Микола Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 193.
12. Гай П. [Гаєнко Петро]. «Спи, моя любая, сплющивши віченьки...» / П. Гай // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 256.

13. Гай П. [Гаєнко Петро]. «Тайна кохання» / П. Гай // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 125.
14. Гомзин Б. Перемога; 1917 р. / Борис Гомзин // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 79, кн. 1. – С. 98.
15. Гомзин Б. Лютий 1918 року; друзі мойому Остапові Луцькому / Борис Гомзин // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 79, кн. 1. – С. 19.
16. Гораций. Хвала сільському життю. Сатири. [З лат. пер. М.Зеров] / Гораций // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 7–10.
17. Горкий М. Балада про графиню Елен де Курсі. [З рос. пер. П.Тичина] / Максим Горкий // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 60–63.
18. Жук М. «Давно хотів я написать сонети, хоч і бою ся...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 5.
19. Жук М. «До них співаю пісню, як струмок...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 5.
20. Жук М. «З безмежних мрій спітаю цей вінок...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 4.
21. Жук М. «З вогню жаги балакає пророк...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 6.
22. Жук М. «І слухають царі й анальфabetи...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 6.
23. Жук М. «Казки віддам уявою поета...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 4.
24. Жук М. «Нехай на день струсну я з себе пил...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 7.
25. Жук М. «Нехай на мить почую розмах крил...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 7.
26. Жук М. «Постава вся – складала вищий спів...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 8.

27. Жук М. Секстина / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 7.
28. Жук М. «Твої уста дали мені мотиви...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 8.
29. Жук М. «Тебе люблю! Твої дивлюсь портрети...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 5.
30. Жук М. «Хода і сміх дзвінкий – робили впливи...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 9.
31. Жук М. «Хоч і боюся вислову думок...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 3.
32. Жук М. «Я всі чуття – тобі одній спалив...» / Михайло Жук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 9.
33. Журлива О. Волошки / Олена Журлива // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 78.
34. Журлива О. Л. С. [«Нехай тобі в чудовім сні...»] / Олена Журлива // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 114.
35. Журлива О. «Хтось постукав в серце знов...» / Олена Журлива // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 23.
36. Журлива О. «Я не знаю, хто душу мою освітив...» / Олена Журлива // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 157.
37. Загул Д. «Білий мармур. Ніж зі сталі...» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 6–7.
38. Загул Д. «Ви всі, що покинули рідний поріг...» [З рідного поля] / Загул Дмитро // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 96.
39. Загул Д. «Впали маски!..» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 7.
40. Загул Д. «Горить кровавий наш вогонь...» [Червоні блиски] / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 139.

41. Загул Д. Єремія 9, 1-3. [«Хто подасть голові моїй воду...»] (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 97–98.
42. Загул Д. «З високого неба злетів метеор...» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 326.
43. Загул Д. «За непроглядною заслоною...» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 6.
44. Загул Д. «Коли на долоню наклоню чоло...» (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 98.
45. Загул Д. «О рідний краю мій. Кровавими словами...» (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 98.
46. Загул Д. «Розіслалась далека дорога...». (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 96.
47. Загул Д. «Скажи, не втай, таємний демоне...» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 7–8.
48. Загул Д. «Тихі води зашуміли...» / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 69.
49. Загул Д. «Умірає день за днем...». (Червоні блиски) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 138–139.
50. Загул Д. «Хай блищить вогонь і сталь...». (Червоні блиски) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 139.
51. Загул Д. «Чужую печать наложити на чоло...». (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 97.
52. Загул Д. «Як зблимає лямпадка...». (З рідного поля) / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 96–97.
53. Загул Д. Poesia militans: I. Pereant morituri / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 244.
54. Загул Д. Poesia militans: II. Odi profanum vulgus / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 245.

55. Загул Д. Poesia militans: III. Sic transit / Дмитро Загул // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 245.
56. Казка А. Зорі / Аркадій Казка // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 330.
57. Казка Аркадій. Самотність; тріолет / Аркадій Казка // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 5.
58. Клоков М. «Моє кохання до сконання...» / Михайло Клоков // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 263.
59. Кобилянський В. Натюрморт («Книги... Книги... цілі гори...») / Володимир Кобилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 241.
60. Крупський М. «Veni Creator» / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 4.
61. Крупський М. Жертва / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 4.
62. Крупський М. Музика кольорів / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 72, кн. 1. – С. 232.
63. Крупський М. Первісне («Було передсвітом. Душа дрімала...») / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 6.
64. Крупський М. Спільна рана / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 5.
65. Крупський М. Тагор / М. Крупський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 6.
66. Лермонтов М. «В срібній млі виблискує дорога...» («Вихожу один я на дорогу...»). [З рос. пер. П.Смуток [Стебницький]] / Михайло Лермонтов // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 11–12.
67. Манджос Б. Вечір. («І знов прибіг до тебе на хвилину...») / Борис Манджос // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 5.
68. Метерлінк М. Пісня Мадонни. [З франц. пер. М.Вороний] / Моріс Метерлінк // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 285.

69. Метерлінк М. «Я тридцять літ шукала». [З франц. пер. М. Вороний] // Моріс Метерлінк // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 284.
70. Олесь О. Весною / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 116.
71. Олесь О. «Вона – наш витвір, наш мрія...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 125.
72. Олесь О. Вона прийшла / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 13.
73. Олесь О. «Гаснув день, як надія остання...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 248.
74. Олесь О. «З гарячих вулиць, залитих кровю...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 117.
75. Олесь О. «І знову на площі ганьби і знуцання...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 56.
76. Олесь О. «Квітне мак рожевий...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 248.
77. Олесь О. «Кинув місто. Знов я в лісі...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 117.
78. Олесь О. ««Лишись, лишись» йому шуміли хвилі...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 146.
79. Олесь О. «Не зови! Я увесь, як осінній листок...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 145.
80. Олесь О. «Нехай скувала крига знову...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 55.
81. Олесь О. «О, Боже мій! Німа рука моя...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 116.
82. Олесь О. «Печуть мене жалі безмірні...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 145–146.

83. Олесь О. «Сльози, сльози! Годі литись...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 146.
84. Олесь О. «Хай гине світ...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 312.
85. Олесь О. «Хтось весну мою убив...» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 143.
86. Олесь О. «Ще раз тобі всміхнулась доля – Лови!..» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 294.
87. Олесь О. «Як дивний сон, справдилась мрія!..» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 294.
88. Олесь О. «Як серце... як серце б'ється!..» / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 145.
89. Пісочинець Д. [Ткаченко Данило]. На чужині. Пісня бранця / Д. Пісочинець // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 134.
90. Пісочинець Д. [Ткаченко Данило]. Смутному хлопцеві / Д. Пісочинець // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 40.
91. Поліщук К. «День огнений згорів і згасає...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 334.
92. Поліщук К. «Десь за брамою вічного Зла...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 246–247.
93. Поліщук К. «За марами сунуть примари...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 216.
94. Поліщук К. «Завихрила кучері в бурю життя...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 247.
95. Поліщук К. «Миготять, миготять, миготять...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 246.
96. Поліщук К. «Мовчання, мовчання, мовчання...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 334.

97. Поліщук К. «Музико мій!.. Чи знав ти біль страждання...». (З циклу «Мої шукання») / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 248.
98. Поліщук К. «На попіл зраджених руїн...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 248.
99. Поліщук К. « Не смійтесь жорстокі погордливі очі...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 77.
100. Поліщук К. «Обпльований вінок його терновий...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 248.
101. Поліщук К. «Я плету вінки барвисті...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 127.
102. Поліщук К. «Як страшно йти в пустиню душ померлих...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 248.
103. Постолювський А. «Вітре, брате мій моторний...» / Андрій Постолювський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 179.
104. Постолювський А. Давно, давно колись / Андрій Постолювський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 74.
105. Постолювський А. «Душа моя – безодня туги...» / Андрій Постолювський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 344.
106. Постолювський А. «О, краю мій рідний!..» / Андрій Постолювський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 108.
107. Рильський М. «В кавярні пусто. Гомонять льокаї...» / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 239.
108. Рильський М. До портрету Саксаганського; сонет / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 118.
109. Рильський М. Мистецтво / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 96.
110. Рильський М. «Наша зустріч єдина була...» / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 239.

111. Рильський М. Спокій / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 96.
112. Рильський М. Срібний сонет / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 95–96.
113. Рильський М. «Стоять граби прозорожовті...» / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 239.
114. Рильський М. «Я тільки надпив свою чарку...» / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 239.
115. Рильський М. «Яблуко спіє і падає...» / Максим Рильський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 239.
116. Рішпен Ж. «Я вхід замкнув...». [З франц. пер. М.Вороний] / Жан Рішпен // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 285–286.
117. Романчук Є. «Чи то казка, чи то дійсність...» / Є. Романчук // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 107.
118. Рудницький М. «Ждуть перед домом коні...» / Михайло Рудницький // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 6–7.
119. Рудницький М. «І що-ж, що Ваше серце...». (З циклу «Присвяти») / Михайло Рудницький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 30.
120. Рудницький М. Осіння елегія. («Хай йдуть похмурі дні...») / Михайло Рудницький // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 71.
121. Рудницький М. «Я – легкодушний! О, на прочуд Ви вгадали...». (З циклу «Присвяти») / Михайло Рудницький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 31.
122. Савченко Я. «Була в них весень...» / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 95.
123. Савченко Я. «В безоднях – так...» / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 95.

124. Савченко Я. Гуцул / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 73, кн. 1. – С.9.
125. Савченко Я. «... І про Христа. Щодня...» / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 94–95.
126. Савченко Я. Кров («І підійшов до них Христос...») / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С.8–9.
127. Савченко Я. О.А-ській. («Розгорнулись в небі крила...») / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 8.
128. Савченко Я. «Розлив ся б, як пісня...» / Яків Савченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 95.
129. Слісаренко О. «В кучерях моїх сивіє волос...» / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 3.
130. Слісаренко О. «Жито в полі наливається...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 178.
131. Слісаренко О. «Збіраю колоски у полі...» / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 3.
132. Слісаренко О. «Кривавить обрій сонце ясне...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 179.
133. Слісаренко О. Легенда / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 179.
134. Слісаренко О. «Люлі-люлі сопілочко...» / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 178.
135. Слісаренко О. «О, як душно, душно, душно!..» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 179.
136. Слісаренко О. «Похитили ся вероніки...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 178.
137. Слісаренко О. «Співають коло церковної брами...» / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 133.
138. Слісаренко О. «Таємничо кохають ся квіти...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 178.

139. Слісаренко О. «Я кличу, я кличу, я кличу...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 179.
140. Слісаренко О. «Як випє келихи червоні...» (Літо) / Олекса Слісаренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 178–179.
141. Соколовський О. «Вже рік пройшов, як ти розбив кайдани...» / Олександр Соколовський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 262.
142. Стах П. [Черкасенко Спиридон]. Цикль «Револуція»; прольог / Петро Стах // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 166–167.
143. Стешенко І. Дзвони / Іван Стешенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 44.
144. Стешенко І. Зорі / Іван Стешенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 171.
145. Стешенко І. «Немов обірвана струна» / Іван Стешенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 23.
146. Тенянко П. «В натхненних щирих вогняних...» / Петро Тенянко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 82.
147. Тенянко П. «На Голгофу» / Петро Тенянко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 184.
148. Тенянко П. Під крилами ночі / Петро Тенянко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 1. – С. 6.
149. Терещенко М. Ex oriente lux / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 3.
150. Терещенко М. «Мій край над прірвою стоїть...» / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 223.
151. Терещенко М. «Мої пісні родило поле...» / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 176.
152. Терещенко М. Одвічне дзвено. («О не вернуть ся з моря, не вернуть ся ріки...») / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 107.

153. Терещенко М. Пісня / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 4.
154. Терещенко М. «По безкрайому полю ходити...» / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 208.
155. Терещенко М. «Схиливши ся над Лоном піль...» / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 223.
156. Терещенко М. «Щастє із-за морь» / Микола Терещенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 1. – С. 4.
157. Тичина П. «В гаю, в гаю, у розмаю...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 108.
158. Тичина П. «Десь надходила весна...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 122.
159. Тичина П. Золотий гомін / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 298–302.
160. Тичина П. Месія / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 5.
161. Тичина П. «Напував коня. Згадав ся...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 249.
162. Тичина П. «Не дивися так привітно...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 108.
163. Тичина П. «О, я не невільник...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 281.
164. Тичина П. «Прийшли до мене в гості...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 249.
165. Тичина П. «Там тополі у полі на волі...» / Павло Тичина // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 141.
166. Тищенко Ю. Пісня / Юрій Тищенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 281.
167. Тищенко Ю. «Покинули ґрати...» / Юрій Тищенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 319.

168. Чупринка Г. Арфянка. («Струна за струною бринить і дріжить...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 223.
169. Чупринка Г. В юрбі. («Що то за лихо? – Ти брехливий...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 18.
170. Чупринка Г. Годинник. («Тик, так... Тик, так...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 165.
171. Чупринка Г. Крик і спів. («Багато слів золотих...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 23.
172. Чупринка Г. Після ночі. («Десь заняв ся! Схід в огні...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 7.
173. Чупринка Г. Порада. («Я сказать тобі не смію...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 223.
174. Чупринка Г. Рідне поле. («Всі погрози та примари...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 234.
175. Чупринка Г. Сніжки. («Погуляєш, серце, в сніжки...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 17.
176. Чупринка Г. Щастя й лихо; сучасна колисанка. («Люлі, лялю! Люлі, лялю!...») / Григорій Чупринка // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 252.
177. Шаповал М. «Наш темний край...» / Микита Шаповал // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 120.
178. Шаповал М. «Ударив дзвін – сполох!...» / Микита Шаповал // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 255.
179. Шумливий Г. «На ганку в тінях винограду...» / Грицько Шумливий // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 142.
- Проза*
180. Бодлер Ш. Moesta et errabunda. [З франц. пер. М.Зеров] / Шарль Бодлер // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 9.

181. Верлен П. Парижські обриси. [З франц. пер. Д.Дударь] / Поль Верлен // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 1. – С. 11.
182. Винниченко В. Записки Кирпатого Мефистофеля (роман) / Володимир Винниченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 21–74; 180–222; Т. 68, кн. 2. – С. 24–91; 161–211.
183. Винниченко В. Панна Мара (комедія на 4 дії) / Володимир Винниченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 3. – С. 118–179.
184. Вороний М. Вечірні акорди / Микола Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 126–127.
185. Вороний М. Тіні / Микола Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 192–193.
186. Г. А. Ї. З юнацького щоденника / Г. А. Ї. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 227–232.
187. Гірняченко Г. Туман: З Кримських легенд / Гірняченко Г. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С.99–108.
188. Гірняченко Г. Цвіт гранати: З Кримських оповідань / Гірняченко Г. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 2. – С.141–154.
189. Грушевський М. Світлотіни галицького життя. (Л. Мартович. «Забобон») / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 224–248.
190. Єтс В. Б. Ірляндія. (Catherine ni Houlihan). [З англ. пер. Г.Чикаленко] / Єтс В. Б. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 3. – С. 303–312.
191. Івченко М. До землі; лірика осені / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 2. – С. 287–298.
192. Івченко М. Зелене вікно; святочні настрої / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 70–77.
193. Івченко М. Легкий хліб / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74, кн. 2. – С. 11–25.

194. Івченко М. Марійка (з нарису «Хутір») / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 282–283.
195. Івченко М. Шуми весняні (оповідання) / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 2. – С. 71; Т. 71, кн. 2. – С. 128–142, 249–260; Т. 72, кн. 2. – С. 96–116, 217–223.
196. Кобилянська О. Снить ся ...; воєнний акорд / Ольга Кобилянська // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 161–165.
197. Кобилянський В. Божевілля / Володимир Кобилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 243.
198. Кобилянський В. В новім руслі / Володимир Кобилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 243.
199. Кобилянський В. В трансї / Володимир Кобилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 242.
200. Кобилянський В. Гріх / Володимир Кобилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 242–243.
201. Косач Олександра. Одна ніч / Гр. Григоренко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 2. – С. 3–8. (Підп. : Гр. Григоренко).
202. Косач О. Черниця / Олександра Косач // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 61–65.
203. Лазаревський Б. Дитятко / Борис Лазаревський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 2. – С. 77–78.
204. Лазаревський Б. Степан (спомин) / Борис Лазаревський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 2. – С. 147–157.
205. Лащенко В. В ночі / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 154.
206. Лащенко В. Гайовий огник / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 69–70.
207. Лащенко В. Дві хмарки / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 256.

208. Лащенко В. Злато-сині прапори / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 182.
209. Лащенко В. Ніч / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1. – С. 260.
210. Лащенко В. Романтичність / Вячеслав Лащенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 59–60.
211. Левицький О. З ростриги сотник / Орест Левицький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 6–17.
212. Левицький О. Лакей його преосвященства / Орест Левицький // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 108–120.
213. Левицький О. Пан Сенюта; історичне оповідання з волинського життя XVI ст. / Орест Левицький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 2. – С. 97–126.
214. Мамонтов Я. Осінні октави: Вечір / Я. Мамонтів // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 91. (Підп. : Я. Мамонтів).
215. Мамонтов Я. Осінні октави: Ранок / Я. Мамонтів // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 91. (Підп. : Я. Мамонтів).
216. Мамонтов Я. Присмерк в липовій алеї / Яків Мамонтов // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 49.
217. Мамонтов Я. Смуток переможця / Яків Мамонтов // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 1. – С. 319.
218. Мамонтов Я. Третя ніч; драматичний етюд / Яків Мамонтов // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 3. – С. 108–116.
219. Мамонтов Я. Dies igae; драматичний етюд / Я. Мамонтів // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 3. – С. 161–171. (Підп. : Я. Мамонтів).
220. Маркович Дмитро. Мої гріхи / Дмитро Маркович // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 2. – С. 129–138.

221. Мирний П. Повія; роман з народнього життя. Частина III / Панас Мирний // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 2.– С. 21–59, 144–158, 257–285; Т. 74, кн. 2. – С. 44–59; Т. 75, кн. 2. – С. 13.
222. Могилянський М. Образки з життя; уривки з щоденника / Михайло Могилянський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 2. – С. 123–125.
223. Могилянський М. Смерть / Михайло Могилянський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 57–59.
224. Ніковський А. Історична белетристика / Андрій Ніковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75, кн. 2. – С. 122–132.
225. Павич П. Казка / Павло Павич // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 331–332.
226. Перорецький Є. Вражіння з Угорської Руси-України / Євген Перорецький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 1.– С. 194–202.
227. Поліщук К. Розпята душа; оповідання з латишського життя / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 2. – С. 184–208.
228. Поліщук К. Жертви тьми / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 140.
229. Поліщук К. Тут і там / Клим Поліщук // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 82.
230. Понятенко П. Моя кохана / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71, кн. 2.– С. 261–263.
231. Понятенко П. Пляшка / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 2. – С. 261–263.
232. Романович-Ткаченко Н. В країні горя і руїни: подорожні вражіння [з Галичини, 1917–18] / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 1. – С. 295–331; 1918. – Т. 68, кн. 2. – С. 135–151, 254–284.

233. Романович-Ткаченко Н. За водою; третя частина трильогії «Мандрівниця» / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 195–226; Т. 70. – С. 24–55; Т. 71. – С. 58–88, 203–223; Т. 72, кн. 2. – С. 32–72, 174–201.

234. Романович-Ткаченко Н. Із днів волі: I. Записки «дикої людини» / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 121–130.

235. Романович-Ткаченко Н. Із днів волі: II. Біля вікна / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 130–133.

236. Романович-Ткаченко Н. Із днів волі: III. Пісні волі, пісні весняні (Уривок з листу) / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 133–134.

237. Романович-Ткаченко Н. Із днів волі: IV. Таке собі маленьке слово «воля» / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 2. – С. 134–141.

238. Романович-Ткаченко Н. Стефан з Синевіцька Вижнього / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 24–40.

239. Романович-Ткаченко Н. Фанти / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 2. – С. 307–315.

240. Рудницький М. Надії на нову метафізику / Михайло Рудницький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72, кн. 2. – С. 158–172.

241. Самброс Ю. Безсилле слова і футуризм / Юрій Самброс // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 143–148.

242. Самійленко В. Думи буття: Свідомість / Володимир Самійленко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 19–20.

243. Самійленко В. Думи буття: Символ віри / Володимир Самійленко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73, кн. 1. – С. 19.

244. Самійленко В. У Гайхан-Бея; жарт-фантазія на дві дії / Володимир Самійленко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67, кн. 3. – С. 79–106.

245. Стебницький П. На пожарині / Петро Стебницький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 3. – С. 56–69.

246. Стебницький П. Ріг Вернигори / Петро Стебницький // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68, кн. 2. – С. 9–23.

247. Сумцов М. Сковорода і Ерн [в Єрусалимі] / Микола Сумцов // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 41–49.

248. Тишкевич М. Де-які причинки до української іконографії / Михайло Тишкевич // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 78–82.

249. Тищенко Ю. На кордоні / Юрій Тищенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 83–98.

250. Українка Л. Прокляття Рахилі; апокриф / Леся Українка // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 1. – С. 3–5.

Рецензії

251. Арг М. Часопис Міністерства шляхів, ч.1, 1918. [Рецензія] / Арг М. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 349–350.

252. Біднов В. І. Огієнко, Українська культура. [Рецензія] / Василь Біднов // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 81. – С. 379–382.

253. Білецький Л. А. Кримський, Пальмове гілля, ч.3 (1917–1920). [Рецензія] / Леонид Білецький // Літературно-науковий вістник. – 1923. – Т. 79. – С. 277–278.

254. Богацький П. О. Левицький, Несподіваний шлюб. [Рецензія] / Павло Богацький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 263–264.

255. Богацький П. Ю. Стрижевський, Під крилами церков. [Рецензія] / Павло Богацький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 137.

256. В. М. К. Широцький, Коліївщина. [Рецензія] / В. М. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 141–142.

257. В. М. Literatura I sztuka pierwszy zeszyt zbiorowy, sierpień, 1918. [Рецензія] / В. М. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 271.

258. В. М. С. Петлюра, Незабутні. [Рецензія] / В. М. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 251–252.
259. Гермайзе Й. Д. І. Багалій, Історія Слобідської України. [Рецензія] / Йосиф Гермайзе // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 236–238.
260. Гірняченко Г. В. Винниченко, Базар. [Рецензія] / Гірняченко Г. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 251.
261. Грушевська К. Военні теми в нашій літературі. (К.Поліщук, «Серед могил і руїн»). [Рецензія] / Катерина Грушевська // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 248–250.
262. Грушевська К. Д. Донцов, Міжнародне положення України і Росія. [Рецензія] / К. Г. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 174–176.
263. Грушевська К. О. Кобець, Під чужим небом. [Рецензія] / Катерина Грушевська // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 231–234.
264. Грушевська К. О. Шульгин, Політика. [Рецензія] / К. Г. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 172–174.
265. Грушевська О. Г. Коваленко. Борець народний. Коваленко Микола. Київ, 1918. [Рецензія] / Ольга Грушевська // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 252–253. (Підп. : Ол. Олександренко).
266. Грушевська О. Незданная глава из автобіографіи Н. И. Костомарова. «Голось Минушого» V-VI, 1917. [Рецензія] / Ольга Грушевська // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 347.
267. Грушевська О. С. Черкасенко. У Шахтарів. Київ, 1918 р. [Рецензія] / Ол. Г-а // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 254.
268. Грушевський М. Г. Квітка-Основяненко, Твори. [Рецензія] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 152–126.
269. Грушевський М. Світлотіни галицького життя. М. Яцків. «Танець тіней», ч. I і II. 1916–1917. [Рецензія] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 298–312.

270. Грушевський О. А. Кащенко, Оповідання про славне військо запорожське низове. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 156–158.

271. Грушевський О. Б. Магліт, Сучасні українські політики. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 348–349.

272. Грушевський О. В. Пачовський, Малий Ярослав Хоробрий. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 235.

273. Грушевський О. В. Різниченко, Пилип Орлик (гетьман-емігрант). [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 181.

274. Грушевський О. Г. Коваленко, Батько української повісти. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 252.

275. Грушевський О. Г. Коваленко, Хто такий Тарас Шевченко. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 235–236.

276. Грушевський О. Германская бѣлая книга. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 158.

277. Грушевський О. Д. Донцов, Похід Карла XII на Україну. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 270.

278. Грушевський О. Д. Ревуцький, Українські думи та пісні історичні. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 180–181.

279. Грушевський О. Д. Г., Ірландська республіка. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 254.

280. Грушевський О. Дніпрова Чайка. Твори І. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 344–345.
281. Грушевський О. З останніх оповідань В. Винниченка. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 240–248.
282. Грушевський О. І. Куровець, Причини великої світової війни. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 142.
283. Грушевський О. Київське Наукове Товариство в рр. 1907–1917. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 264–269.
284. Грушевський О. Ляля Лайпат Ролі, Сучасне політичне становище Індії. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 254.
285. Грушевський О. І Звідомлення управи української народної школи ім. Шевченка у Володимирі-Волинськiм за 1916–1917. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 254–255.
286. Грушевський О. Історичні студії П. О. Куліша. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 77–93.
287. Грушевський О. М. Драгоманов, Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 181.
288. Грушевський О. М. Грушевський, Студії з економічної історії України. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 141.
289. Грушевський О. М. Левицький, Як писати службові папери. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 111.

290. Грушевський О. М. Семенко, П'єро задається. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 136–137.
291. Грушевський О. Н. Романович-Ткаченко, Життє людське. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 153.
292. Грушевський О. Наше минуле, ч. I. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 139–140.
293. Грушевський О. Невільницький цикл Т. Шевченка, 1847 р. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 182–194.
294. Грушевський О. П. Христюк, Борець за діло народне. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 111.
295. Грушевський О. С. Васильченко, Оповідання. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 250.
296. Грушевський О. С. Єфремов, Тарас Шевченко, життя його та діла. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 235–236.
297. Грушевський О. Шарлеман [М. В.], Охороняйте рідну природу. [Рецензія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 349.
298. Зеров М. А. Франс, Повстання янголів. [Рецензія] / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 177–179.
299. Зеров М. Музагет; місячник літератури і мистецтва, січ. – бер., ч.1-3, 1919. [Рецензія] / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 89–91.
300. Зеров М. Нова книжка Карманського «Al fresco». [Рецензія] / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 117–120.

301. Зеров М. О. Пушкін, Драматичні твори. – Львів, 1917. [Рецензія] / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 264–266.
302. Іванов-Меженко Ю. Л. Пахаревський, Оповідання, книжка I-II. [Рецензія] / Юрій Іванов-Меженко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 269–270.
303. Іванов-Меженко Ю. М. Рильський, На узліссі: ідилія. [Рецензія] / Юрій Іванов-Меженко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 185–188.
304. Іванов-Меженко Ю. Я. Савченко, Поезії, книжка перша. [Рецензія] / Юрій Іванов-Меженко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 185–188.
305. Івченко М. А. Кашенко, За що?.. . [Рецензія] / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 111–112.
306. Івченко М. Б. Грінченко, Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б.Хмельницького. [Рецензія] / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 111.
307. Конціч І. І. Чопівський, Економічні нариси України. Київ, 1918 р. [Рецензія] / Конціч І. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 157–158.
308. Конціч І. Універсальна Бібліотека», В-ва «Ґрунт у Києві. 1918 No. No.1–11. [Рецензія] / Конціч І. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 270–271.
309. Королів-Старий В. М. Садовський, Спомини з російсько-турецької війни 1877–1878. Київ, 1917. [Рецензія] / В. Старий // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 152–153.
310. Крижановський І. П. Нечипоренко, Про стародавню Русь. [Рецензія] / Іван Крижановський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 349–350.
311. К-ський З. В. Ричмидин, Рідні (в зітхання). Камишилов, 1917. [Рецензія] / К-ський З. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 156.

312. Курило О. Е. Чикаленко, Розмова про мову, Друге видання, виправлене й доповнене. Петроград, 1917. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 345.

313. Курило О. К. Дубняк, Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії. Миргород, 1917 р. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 153–154.

314. Курило О. М. Возняк, Наша рідна мова. Видання четверте. Київ, 1917. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 345.

315. Курило О. М. Гладкій, Українській языкъ. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 153–154.

316. Курило О. М. Надежный (Н.А.Хитьковъ), Украинизация школы съ педагогической точки зрѣнія. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 153–154.

317. Курило О. Нест. Літ. [Н.Малеча]. Українсько-руський словничок до Кобзаря Т. Г. Шевченка. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 345–346.

318. Курило О. С. Рклицкій, Правда о языке Украины. [Рецензія] / Олена Курило // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 345–346.

319. Лиз О. Л. Кульчицький, Федерація і національна політика. [Рецензія] / Лиз О. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 253.

320. Лиз О. М. Залізник, Державний устрій Німеччини. [Рецензія] / Лиз О. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 239.

321. М. М-ський [М. Марковський. - ?] К. Поліщук, Співи в полях. [Рецензія] / М. М-ський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 349.

322. Марковський М. Д. Мордовець, Оповідання. [Рецензія] / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 234–235.

323. Марковський М. М. Вовчок, Оповідання. [Рецензія] / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 234–235.

324. Марковський М. М. Сумцов, Начерк розвитку української літературної мови. [Рецензія] / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 153–155.

325. Марковський М. Наше минуле. 1918 р., число 2 і 4. [Рецензія] / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 346–348.

326. Марковський М. Наше минуле. 1919 р., число 1-2. [Рецензія] / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 93–95.

327. Мицюк О. А. Терниченко, Земельна справа на Україні. [Рецензія] / Олександр Мицюк // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 157–159.

328. Мицюк О. М. В. Рклицкій, Земля и земельныя отношенія въ Полтавщинѣ. [Рецензія] / Олександр Мицюк // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 157–159.

329. Міяковський В. В. Бойко, Марко Вовчок: історико-літературний нарис. [Рецензія] / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 132–139.

330. Міяковський В. Д. Дорошенко, П. О. Куліш, його життє й літературно-громадська діяльність. [Рецензія] / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 155–157.

331. Міяковський В. Л. Українка, Стародавня історія східних народів. [Рецензія] / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 126–127.

332. Могилянський М. Дніпрова Чайка. Твори, кн. I і II. [Рецензія] / Михайло Могилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 168–177.

333. Могилянський М. М. Івченко, Шуми весняні. [Рецензія] / Михайло Могилянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 168–177.

334. Могілянський М. Н. Романович-Ткаченко, Життя людське. [Рецензія] / Михайло Могілянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 168–177.
335. Могілянський М. П. Богацький, Камелії. [Рецензія] / Михайло Могілянський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 168–177.
336. Мочульський М. Дебют Марії Проскурівни» [Семенко]. [Рецензія] / Михайло Мочульський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 115–122.
337. Мочульський М. Л. М. Старицька-Черняхівська, Останній сніп. [Рецензія] / Михайло Мочульський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 156–157.
338. Мочульський М. О. Олесь, Хвесько Андібєр. [Рецензія] / Михайло Мочульський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 347–350.
339. Н. Т. С. Томпсон, Зайцеві пригоди. [Рецензія] / Н. Т. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 347–348.
340. Н. Т. Українські казки, Випуск I і випуск II. [Рецензія] / Н. Т. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 347–348.
341. Новенко Мод.[ест? – Ю.Т.]. М. Грушевський, Переяславська умова України з Москвою 1654 року. [Рецензія] / Новенко Мод. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 344–345.
342. Новенко Мод.[ест? – Ю.Т.]. М. Грушевський, Українська Центральна Рада й її Універсали, перший і другий. [Рецензія] / Новенко Мод. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 344–345.
343. О. М. Збірник законів, обіжників та інших розпоряджень по справам земельним в Українській Народній Республіці. [Рецензія] / О. М. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 268.
344. П. Б. Ю. Стрижевський, Під крилами церков. [Рецензія] / П. Б. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 137.
345. Перфецький Є. Гр. Коваленко, Євген Гребінка. [Рецензія] / Євген Перфецький // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 127–128.

346. Перфецький Є. Д. Донцов, Культура примітивізму. [Рецензія] / Євген Перфецький // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 348–349.
347. Олесь О. Г. Григоренко. Твори, т. I. Київ, 1918 р. [Рецензія] / Ол. Ол. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 250–251.
348. Олесь О. Григорев-Наш. Історія України в народніх думках і піснях. [Рецензія] / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 239.
349. Олесь О. М. Савицька. Тарас Шевченко, Полтава, 1918 р. [Рецензія] / Ол. Ол. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 345–346.
350. Олесь О. О. Грушевський, 3 сучасної української літератури. Ч. I. Київ, 1918. [Рецензія] / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 142.
351. Олесь О. Ол. Грушевський. 3 етнографічних студій Ів. Франка. [Рецензія] / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 267–268.
352. Олесь О. С. Паночіні. Скалки життя. Український декляматор. [Рецензія] / Ол. Ол. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 128.
353. Олесь О. Університетські вісти. No 1. Київ, 1918. [Рецензія] / Олександр Олесь // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 190.
354. Понятенко П. «Земля»; вістник Подільського Губерніяльного Земельного Комітету. Винниця, 1918. [Рецензія] / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 189–190.
355. Понятенко П. Кубанець, Отъ Екатеринодара до Мечетинской. [Рецензія] / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 158–159.
356. Понятенко П. М. Я. Лазар сон. Національність и государственнй строй. [Рецензія] / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 183–186. (Підп. : П. Дмитренко).

357. Понятенко П. Н. Абрамович. Просвіта на селі. [Рецензія] / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 188–189. (Підп. : П. Дмитренко).

358. Понятенко Прокіп. Р. Тагор, Садовник. [Рецензія] / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 189–190.

359. Романович-Ткаченко Н. Б. та М. Грінченки, Оповідання про дівчат. [Рецензія] / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 345–347.

360. Романович-Ткаченко Н. Б. та М. Грінченки, Оповідання про хлопців. [Рецензія] / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 345–347.

361. Романович-Ткаченко Н. Індуські народні казки. [Рецензія] / Наталя Романович-Ткаченко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 179–180.

362. Русова С. О. Олесь, Поезія самотності (з приводу п'ятої книжки поезій О.Олеся). [Рецензія] / Софія Русова // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 92–95.

363. Садовський В. І. Феценко-Чопівський, Природні багатства України. [Рецензія] / Валентин Садовський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 181–183.

364. С-кий Ол. М. Г. Рафес, Наканунь паденія гетьманщини. [Рецензія] / С-кий Ол. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 91–93.

365. Хоткевич Г. Н. Романович-Ткаченко, Життє людське. [Рецензія] / Г. Г-а // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 153.

366. Черкасенко С. М. Коцюбинський, Іван Франко. [Рецензія] / Спиридон Черкасенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 159.

367. Шамраєва Г. Я. Чепіга, Самовиховання вчителя. [Рецензія] / Шамраєва Г. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 346–347.

368. Шамраєва Г. С. Черкасенко. І. Шевченко й діти. І. Шевченко педагогом. [Рецензія] / Шамраєва Г. // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 346–347.

369. Якубський Б. Гайне в новому українському перекладі. (Г. Гайне, «Книга пісень»). Частина I, Київ, 1918. – Частина II, Київ, 1919). [Рецензія] / Якубський Б. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 121–125.

370. Якубський Б. Нові збірники поезій (Д. Загул, «На грані». – Г. Юрисіч, «Мара». – О. Слісаренко, «На березі Кастильському...». – В. Тарноградський, «Боянові струни». – «Червоний вінок» . [Рецензія] / Якубський Б. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 76. – С. 84–89.

Суспільно-політична, наукова проблематика

371. Абрамович Л. Літопис Українського життя: липень-серпень-вересень 1919. [Рецензія] / Леонід Абрамович // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 151–168.

372. Грушевський М. В огні й бурі. (В боротьбі за закріплення самостійности й незалежности української республіки) / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 109–110.

373. Грушевський М. В сімдесяті роковини Кирило-Мефодіївської справи / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 8–13.

374. Грушевський М. Метеор. [Думки по закінченні сесії Трудового Конгресу] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 140–143.

375. Грушевський М. По шкоді. [Рефлексії по упадку гетьманщини] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 233–243.

376. Грушевський М. Роковини, 25/7 падолиста 1917. [Перша річниця УНР] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 4–6.

377. Грушевський М. Стежки і шляхи української науки / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 126–133.
378. Грушевський М. Україна окремішна. [В першу річницю проголошення самостійности й незалежности УНР] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 10–19.
379. Грушевський О. З плянів та думок Кирило-Мефодіївського братства / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 89–95.
380. Грушевський О. Український народний університет / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 320–326.
381. Дорошенко В. Західно-українська Народня Республіка / Володимир Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 160–183.
382. Дорошенко Д. Українське життя у Києві на світанку волі / Дмитро Дорошенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 150–154. (Підп. : М. Жученко).
383. Дорошенко Д. Українське письменство в 1917 році / Дмитро /Дорошенко / Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 233–238. (Підп. : М. Жученко).
384. Єфремов С. Живий труп; аналіза революційних подій: історичні позови України з Росією / Сергій Єфремов // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 14–20.
385. Єфремов С. З хвиль кипучих. [Становище на Україні по окупації Києва армією Денікіна] / Сергій Єфремов // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 140–150.
386. Єфремов С. Сон – не сон; з приводу останніх Шевченкових роковин / Сергій Єфремов // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 5–7.
387. Зеров М. Українське письменство в 1918 р. / Микола Зеров // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 331–344.

388. Івченко М. Большевики на селах; вражіння з подорожі / Михайло Івченко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 249–262.
389. Катренко О. Неповний ценз / Олександр Катренко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69, кн. 2. – С. 50–56.
390. Ковалевський М. Од романтики до реалізму; з історії одної партії / Микола Ковалевський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 92–107, 213–225.
391. Красковський І. На порозі нового життя. [Національне, політичне відродження та проголошення Білорусі Народною Республікою. 17–18.XII.1917] / Іван Красковський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 155–171.
392. Малик Е. Охорона пам'яток природи / Малик Е. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 119–135.
393. Малик Е. Перша нарада природників України / Малик Е. // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 71. – С. 149–152.
394. Марковський М. «Наталка Полтавка» і «Москаль Чарівник» І.П.Котляревського: на столітній ювілей / Михайло Марковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 250–256.
395. Міяковський В. З культурного життя в Росії / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 244–247.
396. Міяковський В. З просвітньої діяльності П. О. Куліша / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 93–107.
397. Міяковський В. Культурні здобутки. [Утворення Академії Наук, Національної Бібліотеки й спроба організації Національного Архіву] / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 66–75.
398. Мочульський М. Михайло Щепкин і Тарас Шевченко / Михайло Мочульський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 225–255.

399. Мочульський М. Український Національний Театр / Михайло Мочульський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 335–344.

400. Понятенко П. Перед новими шляхами; думки з приводу війни / Прокіп Понятенко // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 142–149; Т. 68. – С. 313–318.

401. Русова С. Спомини про перший театральний гурток у Києві / Софія Русова // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 2. – С. 104–107.

402. Садовський В. По повороті; думки у восьмий місяць від початку революції / Валентин Садовський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 68. – С. 126–133.

403. Саліковський О. До проблем української державности; деякі підсумки і перспективи нашої сучасности / Олександр Саліковський // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 75. – С. 108–121.

404. Стебницький В. Державний іспит [становище на Україні по проголошенні незалежності] / Стебницький В. // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 60–66.

405. Стебницький П. Немезида. [Короткий огляд російського великодержавія і становище України по революції] / Петро Стебницький // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 19–23.

406. Филипович П. Молода українська поезія; замітки / Павло Филипович // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 74. – С. 76–83.

Від редакції. Ювілеї. Некрологи

407. Від редакції. [До появи першого числа ЛНВ у 1919 році] // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 3–4.

408. Грушевська О. Леонід Глібов, 1827–1893 / Ольга Грушевська // Літературно-науковий вістник. – 1919. – Т. 73. – С. 64–70.

409. Грушевський М. Відродини Літературно-Наукового Вістника / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 3–4.

410. Грушевський М. Над свіжою могилою [Івана Семеновича Нечуя-Левицького] / Михайло Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 113–115.

411. Грушевський О. О. О. Русов, 1845–1915 [Життя і біографія] / Олександр Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 88–94.

412. Донцов Д. Леся Українка; 31 липня 1913 – 31 липня 1918 / Дмитро Донцов // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 182–184.

413. Жертви. [Список пожертв, надісланих до бувш. журналу «Промінь» (Москва) і переданих до ЛНВ] // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. 67. – С. 159–160.

414. Іван Стешенко: 1873–1918. [Некролог] // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 179–181.

415. Міяковський В. Письменник-народолюбець; з приводу смерти й ювілеїв І. С. Левицького / Володимир Міяковський // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70. – С. 15–22.

416. Над свіжою могилою. [Смерть Івана Нечуя-Левицького] // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 69. – С. 113–115.

417. Русова С. Микола Вороний. [В 25-ліття його творчости] / Софія Русова // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 72. – С. 28–30.

418. Стешенко І. Поет вищої краси – М.М.Коцюбинський / Іван Стешенко // Літературно-науковий вістник. – 1918. – Т. 70, кн. 1. – С. 83–103.

Додаток Б

Бібліографія літературних творів газети «Свобода» (США) (1917–1920 рр.)

1. А. Г. Американська пісня / А. Г. // Свобода. – 1920. – Ч. 155 (25 груд.). – С. 3.
2. Алешко В. Земне коханє / Вас. Алешко // Свобода. – 1918. – Ч. 147 (10 груд.). – С. 8.
3. Алчевська Х. Діти бідного народу / Христя Алчевська // Свобода. – 1920. – Ч. 132 (2 падолиста). – С. 3.
4. Алчевська Х. Україна / Христя Алчевська // Свобода. – 1920. – Ч. 132 (2 падолиста). – С. 2.
5. Алчевська Х. Відповідь / Христя Алчевська // Свобода. – 1918. – Ч. 95 (10 серп.). – С. 2.
6. Алчевська Х. До збуджених надій / Христя Алчевська // Свобода. – 1918. – Ч. 152 (21 груд.). – С. 8.
7. Алчевська Х. Кинь житєм... / Христя Алчевська // Свобода. – 1919. – Ч. 4 (11 січня). – С. 8.
8. Алчевська Х. Поетови / Христя Алчевська // Свобода. – 1918. – Ч. 146 (7 груд.). – С. 2.
9. Алчевська Х. Тільки шкода надій / Христя Алчевська // Свобода. – 1919. – Ч. 1 (2 січня). – С. 6.
10. Алчевська Х. Що тобі скажу я краю?» / Христя Алчевська // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 квіт.). – С. 7.
11. Алчевська Х. Я сонце волі викликала / Христя Алчевська // Свобода. – 1918. – Ч. 91 (1 серп.). – С. 2.
12. Андреев М. Три сестри» (з рос. М. Скритий) / Михайло Андреев // Свобода. – 1917. – Ч. 4 (11 січня). – С. 2.
13. Асакар-Ош. Білорусь і Україна (переклад з білоруськ.) / Асакар-Ош. // Свобода. – 1920. – Ч. 67 (3 черв.). – С. 4.
14. Бабій Б. До борби, браття! / Борис Бабій // Свобода. – 1920. – Ч. 61 (20 трав.). – С. 6.

15. Бабій Б. Клич до народу / Борис Бабій // Свобода. – 1920.– Ч. 61 (20 трав.). – С. 6.
16. Бабій Б. Туга / Борис Бабій // Свобода. – 1920. – Ч. 81 (6 липня). – С. 2.
17. Балабан І. Обніміте, брати мої / І.Балабан // Свобода. – 1918.– Ч. 152 (21 груд.). – С. 3.
18. Барчик К. Сумна доля Галичини / Катерина Барчик // Свобода. – 1920.– Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
19. Біжик К. Пісня про нашу Галичину / Константин Біжик // Свобода. – 1920.– Ч. 132 (2 падолиста). – С. 2.
20. Біжик К. Розпука / Кость Біжик // Свобода. – 1919. – Ч. 65 (3 черв.). – С. 2.
21. Біжик К. Туга за Україною / Кость Біжик // Свобода. – 1919.– Ч. 79 (5 липня). – С. 6.
22. Біжик К. Чого хочеш ще, Вкраїно? / Кость Біжик // Свобода. – 1918. – Ч. 7 (17 січня). – С. 3.
23. Білоус І. Рідна мова / І.П.Білоус // Свобода. – 1918. – Ч. 35 (23 берез.). – С. 2.
24. Блащук А. Брехня і правда / Андрій Блащук // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.
25. Боднар Д. Думка / Д. Боднар // Свобода. – 1917. – Ч. 25 (1 берез.). – С. 3.
26. Борден А. Згадка про рідний край / Анна Борден // Свобода. – 1920. – Ч. 48 (20 цвітня). – С. 6.
27. Боровик. Повій, вітре / Боровик // Свобода. – 1917. – Ч. 132 (8 падолиста). – С. 2.
28. Бражник Ф. Весна на Вкраїні / Федір Бражник // Свобода. – 1917. – Ч. 42 (10 цвітня). – С. 5.
29. Бражник Ф. Товариство «Нова Україна» і його ціль / Федір Бражник // Свобода. – 1917. – Ч. 50 (1 трав.). – С. 3.

30. Бубненко Н. Сибір / Нечипір Бубненко // Свобода. – 1918. – Ч. 104 (31 серп.). – С. 4.
31. Будзиновський В. Під одну булаву / В.Будзиновський // Свобода. – 1920. – Ч. 60 (18 трав.). – С. 4.
32. Будяк Ю. Любов / Ю.Будяк // Свобода. – 1918. – Ч. 97 (15 серп.). – С. 2.
33. Будяк Ю. Навесні / Ю.Будяк // Свобода. – 1918. – Ч. 93 (6 серп.). – С. 2.
34. Буката Й. Згадка про рідний край / Й. Буката // Свобода. – 1917. – Ч. 34 (22 берез.). – С. 5.
35. Бука-Танській. Родной Украине / Бука-Танській // Свобода. – 1920. – Ч. 156 (28 груд.). – С. 3.
36. Булик В. Коляда / Василь Булик // Свобода. – 1917. – Ч. 3 (6 січня). – С. 3.
37. В.Л. Високий дуб дрімав над лісом / В. Л. // Свобода. – 1920. – Ч. 72 (15 черв.). – С. 2.
38. В.Л. Мрії мої / В. Л. // Свобода. – 1920. – Ч. 69 (8 черв.). – С. 2.
39. В.М. Хитрий пастух / В. М. // Свобода. – 1918. – Ч. 67 (6 черв.). – С. 2.
40. В.Ф. Осінь і весна / В. Ф. // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (29 берез.). – С. 6.
41. Валентин [псевд.]. Моя орієнтація / Валентин // Свобода. – 1920.– Ч. 44 (10 цвітня). – С. 8.
42. Василенко Є. Вже воскресла Україна / Євген Василенко // Свобода. – 1918. – Ч. 4 (10 січня). – С. 2.
43. Вдовиченко М. До сівачів / М. Вдовиченко // Свобода. – 1918. – Ч. 85 (18 липня). – С. 2.
44. Велентій В. Веснянка / Володимир Велентій // Свобода. – 1917. – Ч. 42 (10 цвітня). – С. 3.

45. Веселовський Я. Моя плавба / Ярослав Веселовський // Свобода. – 1920. – Ч. 97 (12 серп.). – С. 2.
46. Віконський М. Ad astra / Микола Віконський // Свобода. – 1917. – Ч. 49 (28 цвітня). – С. 2.
47. Віконський М. Біль / Микола Віконський // Свобода. – 1919. – Ч. 68 (10 черв.). – С. 6.
48. Віконський М. І прийде час... / Микола Віконський // Свобода. – 1920. – Ч. 64 (27 трав.). – С. 2.
49. Віконський М. Серед сліз і мук / Микола Віконський // Свобода. – 1920. – Ч. 67 (3 черв.). – С. 2.
50. Віконський М. Чужих богів не ставте на престоли / Микола Віконський // Свобода. – 1920. – Ч. 59 (15 трав.). – С. 3.
51. Вільшенко Я. Весна йде / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 57 (11 трав.). – С. 2.
52. Вільшенко Я. Закрили гріб / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 6.
53. Вільшенко Я. Золотий засів (У чверті роковини смерти Івана Франка) / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 78 (29 черв.). – С. 5.
54. Вільшенко Я. Могила в гаю / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 109 (9 верес.). – С. 6.
55. Вільшенко Я. На вакації / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 92 (31 липня). – С. 2.
56. Вільшенко Я. На могилу Бориса Грінченка / Я. Вільшенко // Свобода. – 1920. – Ч. 84 (13 липня). – С. 3.
57. Вінтонів М. Даш ти раду / М. Вінтонів // Свобода. – 1919. – Ч. 65 (3 черв.). – С. 4.
58. Вінтонів М. Жаль тобі буде / Михайло Вінтонів // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.
59. Вінтонів М. Україні / Михайло Вінтонів // Свобода. – 1919. – Ч. 107 (9 верес.). – С. 1.

60. Владко І. Спомин про ідіотів / Іларіон Владко // Свобода. – 1919. – Ч. 19 (15 лютого). – С. 6.
61. Волошка Л. Витай, Україно! / Людмила Волошка // Свобода. – 1917. – Ч. 153 (27 груд.). – С. 5.
62. Волошка Л. І встане наш нарід / Людмила Волошка // Свобода. – 1917. – Ч. 134 (13 лист.). – С. 2.
63. Волошка Л. О, як би я хтіла... / Людмила Волошка // Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 3.
64. Волошка Л. Ранок / Людмила Волошка // Свобода. – 1918. – Ч. 5 (12 січня). – С. 3.
65. Волошка Л. Цвити, моя Вкраїно... / Людмила Волошка // Свобода. – 1918. – Ч. 2 (3 січня). – С. 5.
66. Воробкевич С. Заграй / Сидір Воробкевич // Свобода. – 1919. – Ч. 59 (20 трав.). – С. 6.
67. Вороний М. За Україну / М. Вороний // Свобода. – 1918. – Ч. 79 (4 липня). – С. 3.
68. Вороний М. На стрічу 19-му / Микола Вороний // Свобода. – 1919. – Ч. 5 (14 січня). – С. 6.
69. Вороха А. Де ти, Адаме? / Андрій Вороха // Свобода. – 1917. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 6.
70. Вороха А. На Скрентонській нараді / Андрій Вороха // Свобода. – 1917. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 6.
71. Вуорінен [псевд.]. Як дасть Господь / Вуорінен Берг // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 6.
72. Гай П. В степу / П. Гай // Свобода. – 1918. – Ч. 83 (13 липня). – С. 2.
73. Гай П. Запалить віру / П. Гай // Свобода. – 1918. – Ч. 83 (13 липня). – С. 2.
74. Гакон К. Україна / Гакон Крог // Свобода. – 1920. – Ч. 67 (3 черв.). – С. 8.

75. Гасенко Г. І сині і жовті / Г. Гасенко // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 5.
76. Гасенко Г. Над усе! (Національний марш) / Г. Гасенко // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 5.
77. Гасій В. Рідний край / Василь Гасій // Свобода. – 1918. – Ч. 153 (24 груд.). – С. 2.
78. Гасій В. Тополя (на вічну пам'ять борцєві, погибшому в бою) [поезія в прозі] / Василь Гасій // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
79. Гейне Г. Дурний сей світ / Г. Гайне // Свобода. – 1918. – Ч. 141 (26 падолиста). – С. 6.
80. Гейне з Пирятина [псевд.]. Горе дипломата / Гейне з Пирятина // Свобода. – 1920. – Ч. 31 (11 берез.). – С. 3.
81. Гейне з Пирятина [псевд.]. Наші дипльомати / Гейне з Пирятина // Свобода. – 1920. – Ч. 39 (30 берез.). – С. 2.
82. Гете Й. Весільна пісня (переклад на укр. Нос Д.) / Й. В. Гете // Свобода. – 1919. – Ч. 80 (8 липня). – С. 6.
83. Гете Й. Нічна пісня мандрівника / Йоган Гете // Свобода. – 1918. – Ч. 86 (20 липня). – С. 4.
84. Гіляковський А. Наймити / А. Гіляковський // Свобода. – 1918. – Ч. 37 (28 берез.). – С. 2.
85. Голубець М. Триптик / Микола Голубець // Свобода. – 1917. – Ч. 45 (19 квіт.). – С. 7.
86. Голубець М. Я ще вернуся / Микола Голубець // Свобода. – 1918. – Ч. 83 (13 липня). – С. 2.
87. Гордійчук К. Не сумуй / К. Гордійчук // Свобода. – 1918. – Ч. 128 (26 жовт.). – С. 4.
88. Гордійчук К. Сльози матери / К. Гордійчук // Свобода. – 1918. – Ч. 128 (26 жовт.). – С. 3.
89. Гордійчук К. Хандра Іван / К. Гордійчук // Свобода. – 1918. – Ч. 141 (26 падолиста). – С. 6.

90. Горжельський В. Через kota спалили село, а відтак потопилися (казка) / Василь Горжельський // Свобода. – 1917. – Ч. 112 (22 верес.). – С. 7.
91. Горобець Т. Дніпро реве / Тиберій Горобець // Свобода. – 1920. – Ч. 94 (5 серп.). – С. 2.
92. Горобець Т. З дороги життя (малий фельєтон) / Тиберій Горобець // Свобода. – 1920. – Ч. 146 (4 груд.). – С. 3.
93. Горобець Т. З львівських вражінь (Утеча Мазурів із Східної Галичини) / Тиберій Горобець // Свобода. – 1920. – Ч. 102 (24 серп.). – С. 2.
94. Греса Р. Сьвятий вечір / Роман Греса // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 2.
95. Грицай О. Гимн американських українців / Остап Грицай // Свобода. – 1919. – Ч. 78 (3 липня). – С. 2.
96. Грицай О. Гимн американських українців / Остап Грицай // Свобода. – 1920. – Ч. 123 (12 жовт.). – С. 3.
97. Грицик Т. Поможіть виграти війну! / Теодор Грицик // Свобода. – 1918. – Ч. 118 (3 жовт.). – С. 2.
98. Грицик Т. Україно моя мила / Теодор Грицик // Свобода. – 1918. – Ч. 77 (29 черв.). – С. 5.
99. Грім Ф. Московщині / Федір Грім // Свобода. – 1918. – Ч. 26 (2 берез.). – С. 2.
100. Грінченко Б. Землякам / Борис Грінченко // Свобода. – 1918. – Ч. 153 (24 груд.). – С. 6.
101. Грінченко Б. Прийде / Борис Грінченко // Свобода. – 1920. – Ч. 38 (27 берез.). – С. 2.
102. Грінченко Б. Смерть отаманова / Борис Грінченко // Свобода. – 1919. – Ч. 60 (22 трав.). – С. 2.
103. Грінченко Б. Смутні картини / Борис Грінченко // Свобода. – 1920. – Ч. 36 (23 берез.). – С. 2.
104. Грінченко Б. Струмок і діти (байка) / Борис Грінченко // Свобода. – 1920. – Ч. 90 (27 липня). – С. 3.

105. Гундяк І. Пійдемо в бій / Іван Гундяк // Свобода. – 1919. – Ч. 52 (3 трав.). – С. 2.
106. Гундяк І. У дні зневіри / Іван Гундяк // Свобода. – 1919. – Ч. 77 (1 липня). – С. 2.
107. Гуран М. Українська доля / Михайло Гуран // Свобода. – 1918. – Ч. 80 (6 липня). – С. 2.
108. Діброва Й. Уривок ридання (Поезія в прозі) / В. Діброва // Свобода. – 1918. – Ч. 147 (10 груд.). – С. 8.
109. Добромиль Д. Не плакати нам! / Дмитро Добромиль // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.
110. Дороцький М. Нашій дітворі / Михайло Дороцький // Свобода. – 1920. – Ч. 96 (10 серп.). – С. 3.
111. Дорошук С. Вечір / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 123 (12 жовт.). – С. 6.
112. Дорошук С. Витай, весно! / С. М. Дорошук // Свобода. – 1918. – Ч. 57 (14 трав.). – С. 2.
113. Дорошук С. Де не глянеш... / С. М. Дорошук // Свобода. – 1917. – Ч. 52 (5 трав.). – С. 3.
114. Дорошук С. До рідної пісні / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 105 (31 серп.). – С. 6.
115. Дорошук С. Кріпися! / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 110 (11 верес.). – С. 3.
116. Дорошук С. Кріпись / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 66 (1 черв.). – С. 6.
117. Дорошук С. Листок життя (весна; осінь) / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 66 (1 черв.). – С. 5.
118. Дорошук С. Люблю / С. М. Дорошук // Свобода. – 1920. – Ч. 123 (12 жовт.). – С. 3.
119. Дорошук С. Рідна пісня / С. М. Дорошук // Свобода. – 1918. – Ч. 51 (30 цвітня). – С. 3.

120. Думанський М. Течуть ріки повні крови / М. Думанський // Свобода. – 1917. – Ч. 14 (3 лютого). – С. 5.
121. Егге П. Гірський струмок / П. Егге // Свобода. – 1918. – Ч. 137 (19 падолиста). – С. 4.
122. Еге [псевд.]. Земляки / Еге // Свобода. – 1918. – Ч. 74 (22 черв.). – С. 3.
123. Єсенска Р. З Івана пан (переклад з чеськ. О. Баріляк) / Ружена Єсенска // Свобода. – 1920. – Ч. 67 (3 черв.). – С. 6.
124. Жуковський Є. Гриць і Гнат / Є. Жуковський // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
125. Жуковський Є. До молодіжи і батьків / Євген Жуковський // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
126. Жуковський Є. Нова радість стала / Є. Жуковський // Свобода. – 1918. – Ч. 3 (5 січня). – С. 3.
127. Загул Д. Вертайтесь до свого народу / Дмитро Загул // Свобода. – 1918. – Ч. 31 (14 берез.). – С. 2.
128. Загул Д. Вертайтесь до свого народу / Дм. Загул // Свобода. – 1918. – Ч. 86 (20 липня). – С. 2.
129. Замашистий [псевд.]. Дивні сни / Замашистий // Свобода. – 1919. – Ч. 116 (30 верес.). – С. 5.
130. Замашистий [псевд.]. Кати (Українським Большевикам) / Замашистий // Свобода. – 1919. – Ч. 119 (7 жовт.). – С. 5.
131. Замашистий [псевд.]. Що там, то не тут / Замашистий // Свобода. – 1919. – Ч. 113 (23 верес.). – С. 5.
132. І. Н. В коршмі / І. Н. // Свобода. – 1919. – Ч. 58 (17 трав.). – С. 6.
133. І. Р. Пісня / І. Р. // Свобода. – 1918. – Ч. 10 (24 січня). – С. 4.
134. Іванків Д. Молитва Українця / Дмитро Іванків // Свобода. – 1920. – Ч. 40 (1 цвітня). – С. 8.
135. Івах О. В бій за волю / Онуфрій Івах // Свобода. – 1918. – Ч. 84 (16 липня). – С. 2.

136. Івах О. До зазулі / Онуфрій Івах // Свобода. – 1918. – Ч. 66 (4 черв.). – С. 2.
137. Івах О. Лелія / Онуфрій Івах // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.
138. Івах О. На Великдень / Онуфрій Івах // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 8.
139. Івах О. Плач на чужині / Онуфрій Івах // Свобода. – 1918. – Ч. 52 (2 трав.). – С. 3.
140. Івах О. Христос воскрес / Онуфрій Івах // Свобода. – 1918. – Ч. 59 (18 трав.). – С. 2.
141. Івашук Д. Хлопська коляда / Дмитро Івашук // Свобода. – 1919. – Ч. 11 (28 січня). – С. 2.
142. Іродчук [псевд.]. Сіра кобила / Іродчук // Свобода. – 1917. – Ч. 115 (29 верес.). – С. 8.
143. К. К. Гень там далеко / К. К. // Свобода. – 1919. – Ч. 97 (16 серп.). – С. 3.
144. К. М. Спи, дитино / К. М. // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.
145. Кабарівська С. Бодьо і Дідусь-Безнога / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 90 (27 липня). – С. 4.
146. Кабарівська С. Верни, Боже, невільників наших / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 8.
147. Кабарівська С. З нами Бог / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 95 (7 серп.). – С. 1.
148. Кабарівська С. Із тихого серця любов'ю! / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 87 (20 липня). – С. 4.
149. Кабарівська С. Ой як час іде!.. / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 97 (12 серп.). – С. 2.
150. Кабарівська С. Пальми Давидові / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 94 (5 серп.). – С. 3.

151. Кабарівська С. Чому я не пташка? / Северина Кабарівська // Свобода. – 1920. – Ч. 86 (17 липня). – С. 3.
152. Каваців П. Вже воскресла Україна / Петро Каваців // Свобода. – 1918. – Ч. 4 (10 січня). – С. 2.
153. Каваців П. Дзвін / Петро Каваців // Свобода. – 1917. – Ч. 30 (13 берез.). – С. 3.
154. Каваців П. Дивная країна...(Політична коляда) / Петро Каваців // Свобода. – 1918. – Ч. 5 (12 січня). – С. 2.
155. Каваців П. На бій / Петро Каваців // Свобода. – 1919. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 2.
156. Каваців П. На Український день / Петро Каваців // Свобода. – 1917. – Ч. 36 (27 берез.). – С. 2.
157. Каваців П. Наверненє / Петро Каваців // Свобода. – 1918. – Ч. 15 (5 лютого). – С. 3.
158. Каваців П. Патріоти / Петро Каваців // Свобода. – 1917. – Ч. 43 (12 цвітня). – С. 7.
159. Каваців П. Сини вдів / Петро Каваців // Свобода. – 1917. – Ч. 36 (27 берез.). – С. 6.
160. Каваців П. Ходить Господь по раю / Петро Каваців // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 4.
161. Капельгородський П. Вечером / П. Капельгородський // Свобода. – 1918. – Ч. 95 (10 серп.). – С. 5.
162. Капельгородський П. Із старокраєвих поезій / П. Капельгородський // Свобода. – 1918. – Ч. 95 (10 серп.). – С. 5.
163. Капельгородський П. Ми хочемо волі / П. Капельгородський // Свобода. – 1920. – Ч. 38 (27 берез.). – С. 2.
164. Капельгородський П. Україні / П. Капельгородський // Свобода. – 1919. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 2.
165. Капій М. Задзвонили сумно дзвони / Мирослав Капій // Свобода. – 1917. – Ч. 139 (24 падолиста). – С. 2.

166. Карашкевич О. Ой в зеленім лузі калина пишалась / Омелян Карашкевич // Свобода. – 1919. – Ч. 155 (30 груд.). – С. 4.
167. Карманський П. Боєва пісня / Петро Карманський // Свобода. – 1920. – Ч. 7 (15 січня). – С. 8.
168. Карманський П. В перші роковини падолиста / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 146 (9 груд.). – С. 2.
169. Карманський П. На Сян, на Карпати! / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 148 (13 груд.). – С. 2.
170. Карманський П. Напись на гробах в Берестю Литовськім / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 149 (16 груд.). – С. 3.
171. Карманський П. Ні, не ридайте... / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 148 (13 груд.). – С. 2.
172. Карманський П. Отче наш / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 149 (16 груд.). – С. 3.
173. Карманський П. Порвім на кобзах струни... / Петро Карманський // Свобода. – 1919. – Ч. 150 (18 груд.). – С. 4.
174. Карманський П. Як тяжко... / Петро Карманський // Свобода. – 1918. – Ч. 155 (28 груд.). – С. 8.
175. Кибальчич Н. Ярина / Надія Кибальчич // Свобода. – 1918. – Ч. 5 (12 січня). – С. 5.
176. Кіндрачук П. Великодна дума / Параска Кіндрачук // Свобода. – 1918. – Ч. 59 (18 трав.). – С. 4.
177. Кобець О. Ой боролась берізонька / О. Кобець // Свобода. – 1917. – Ч. 149 (18 груд.). – С. 3.
178. Коваленко Г. Море / Грицько Коваленко // Свобода. – 1919. – Ч. 6 (16 січня). – С. 3; Ч. 7 (18 січня). – С. 4; Ч. 8 (21 січня). – С. 4; Ч. 9 (23 січня). – С. 4; Ч. 10 (25 січня). – С. 4; Ч. 11 (28 січня). – С. 3.
179. Коваленко О. Усьміх царівни / Олекса Коваленко // Свобода. – 1917. – Ч. 145 (8 груд.). – С. 2.

180. Коваль Т. Український жовнір в Чехії (присвята Сотникові Федикові) / Т. Коваль // Свобода. – 1919. – Ч. 135 (13 падолиста). – С. 2.
181. Ковбель С. Коляда 1919 року / Семен Ковбель // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 2.
182. Ковбель С. Не забувай / Семен Ковбель // Свобода. – 1918. – Ч. 78 (2 липня). – С. 2.
183. Козачка[псевд.]. Минула весна моя / Козачка // Свобода. – 1918. – Ч. 142 (28 падолиста). – С. 6.
184. Козачка[псевд.]. Не для мене... / Козачка // Свобода. – 1918. – Ч. 143 (30 падолиста). – С. 6.
185. Колесса О. До дому! / Олександр Колесса // Свобода. – 1920. – Ч. 59 (15 трав.). – С. 2.
186. Колесса О. Стрілець і Пава / Олександр Колесса // Свобода. – 1920. – Ч. 56 (8 трав.). – С. 2.
187. Колесса О. Як ми повертали / Олександр Колесса // Свобода. – 1920. – Ч. 59 (15 трав.). – С. 2.
188. Колесса О. Як нас проганяли (3 низки пісень «Кровавими слідами») / Олександр Колесса // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
189. Колодій М. Вмираючий Павлик (В п'яту річницю смерті) / Маріян Колодій // Свобода. – 1920. – Ч. 28 (4 берез.). – С. 5.
190. Комар П. Скачи, вражий ляше! / Петро Комар // Свобода. – 1920. – Ч. 94 (5 серп.). – С. 2.
191. Кониський О. На скелі / Олекса Конинський // Свобода. – 1919. – Ч. 43 (12 цвітня). – С. 2.
192. Кониський О. Ой поля ви, поля! / Олекса Конинський // Свобода. – 1920. – Ч. 38 (27 берез.). – С. 2.
193. Кониський О. Сиротина / Олекса Конинський // Свобода. – 1918. – Ч. 87 (23 липня). – С. 3.
194. Королевський І. Дві могили (оповідання з сибірського життя) / І. Королевський // Свобода. – 1917. – Ч. 87 (26 липня). – С. 6; . Ч. 88 (28 липня).

– С. 6; . Ч. 89 (31 липня). – С. 6; . Ч. 90 (2 серп.). – С. 6; . – Ч. 91 (4 серп.). – С. 6; Ч. 93 (9 серп.). – С. 6.

195. Костишин А. Ой, Дунаю, водо тиха / Анна Костишин // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.

196. Костишин О. Повій вітре / Ольга Костишин // Свобода. – 1919. – Ч. 55 (10 трав.). – С. 4.

197. Костів М. У бій за рідний край (поезія в прозі) / М. Костів // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.

198. Кравченко У. Вечір в хаті / Уляна Кравченко // Свобода. – 1920. – Ч. 13 (29 січня). – С. 4.

199. Кравченко У. На стрілецьку тугу / Уляна Кравченко // Свобода. – 1917. – Ч. 48 (26 цвітня). – С. 6.

200. Краус М. Січовикам / Михайло Краус // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.

201. Криванюк М. Щоби Бог дав / Михайло Криванюк // Свобода. – 1918. – Ч. 43 (11 цвітня). – С. 5.

202. Крилов-Воробець [псевд.]. Вовк у псарні (лях на Україні) / Крилов-Воробець // Свобода. – 1920. – Ч. 94 (5 серп.). – С. 3.

203. Крогулецький [псевд.]. Загадка / Крогулецький // Свобода. – 1920. – Ч. 10 (22 січня). – С. 5.

204. Крогулецький [псевд.]. Ми єсть народ / Крогулецький // Свобода. – 1920. – Ч. 10 (22 січня). – С. 4.

205. Крогулецький [псевд.]. Нам снився мир / Крогулецький // Свобода. – 1920. – Ч. 10 (22 січня). – С. 5.

206. Крогулецький [псевд.]. Сто туч перешуміло понад Збруч / Крогулецький // Свобода. – 1919. – Ч. 136 (15 падолиста). – С. 2.

207. Круговий Г. Дай руку! / Гриць Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 86 (17 липня). – С. 3.

208. Круговий Г. Дух України / Гриць Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 91 (29 липня). – С. 2.

209. Круговий Г. Мрії полоненого / Гриць Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 105 (31 серп.). – С. 2.
210. Круговий Г. На чужині / Гриць Круговий// Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 6.
211. Круговий Г. Нас ждуть / Грицько Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 97 (12 серп.). – С. 3.
212. Круговий Г. Не жди / Гриць Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 93 (3 серп.). – С. 3.
213. Круговий Г. Ні! Чужинцям її не дамо / Грицько Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 94 (5 серп.). – С. 2.
214. Круговий Г. Пустіть полонених / Грицько Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 105 (31 серп.). – С. 2.
215. Круговий Г. Схаменіться / Грицько Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 97 (12 серп.). – С. 2.
216. Круговий Г. Хто її розв'яже? (Тим, чий рідні віддали життя за долю України) / Гриць Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 96 (10 серп.). – С. 3.
217. Круговий Г. Чи знов побачу / Грицько Круговий // Свобода. – 1920. – Ч. 97 (12 серп.). – С. 3.
218. Кузишин В. Гей хлопче, молодче / Володимир Кузишин // Свобода. – 1917. – Ч. 52 (5 трав.). – С. 3.
219. Кузишин О. Український народі / Олекса Кузишин // Свобода. – 1917. – Ч. 139 (24 падолиста). – С. 2.
220. Кузишин О. Туга за родиною / Олекса Кузишин// Свобода. – 1918. – Ч. 128 (26 жовт.). – С. 3.
221. Кузь К. Материнські сльози / К. Кузь// Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 4.
222. Куліш П. Мартин Гак / Панько Куліш // Свобода. – 1917. – Ч. 39 (3 цвітня). – С. 5-6.
223. Куліш П. Оріся / Пантелеймон Куліш // Свобода. – 1917. – Ч. 47 (24 цвітня). – С. 6.

224. Куліш П. Очаківська біда / Панько Куліш // Свобода. – 1917. – Ч. 1 (2 січня). – С. 6.
225. Куліш П. Поки Рось зоветься Росью / Панько Куліш // Свобода. – 1920. – Ч. 43 (8 цвітня). – С. 2.
226. Куліш П. Про злодія в селі Гаківниці / Панько Куліш // Свобода. – 1919. – Ч. 102 (28 серп.). – С. 4-5.
227. Куліш П. У досвіта / Панько Куліш // Свобода. – 1920. – Ч. 38 (27 берез.). – С. 2.
228. Кульпак С. Думка / Софія Кульпак // Свобода. – 1917. – Ч. 49 (28 цвітня). – С. 2.
229. Кульпак С. Пустка / Софія Кульпак // Свобода. – 1917. – Ч. 47 (24 цвітня). – С. 2.
230. Кульпак С. Туга / Софія Кульпак // Свобода. – 1917. – Ч. 40 (5 цвітня). – С. 4.
231. Купала Я. Ти прийди (переспів з білоруської Яремченка О.) / Янко Купала // Свобода. – 1920. – Ч. 156 (28 груд.). – С. 3.
232. Купчинський Р. З циклу: мій край / Роман Купчинський // Свобода. – 1920. – Ч. 107 (4 верес.). – С. 2.
233. Купчинський Р. Засумуй, трембіто / Роман Купчинський // Свобода. – 1920. – Ч. 128 (23 жовт.). – С. 2.
234. Купчинський Р. Мій край / Роман Купчинський // Свобода. – 1920. – Ч. 127 (21 жовт.). – С. 6.
235. Купчинський Р. Пісня У.С.С. / Роман Купчинський // Свобода. – 1920. – Ч. 109 (9 верес.). – С. 2.
236. Кухарський М. Ми потрафим розкувати московські кайдани / М. Кухарський // Свобода. – 1917. – Ч. 30 (13 берез.). – С. 6.
237. Кухта П. Як прийде час / П. Кухта // Свобода. – 1920. – Ч. 34 (18 берез.). – С. 3.
238. Куц В. На Україні / В. Куц // Свобода. – 1919. – Ч. 119 (7 жовт.). – С. 5.

239. Куц В. Я їх боюсь / В. Куц // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
240. Л.Г[алина]. Пісня з могили / Л. Г. // Свобода. – 1918. – Ч. 94 (8 серп.). – С. 4.
241. Лавка А. [?] В Бога ще надія / А.Лавка // Свобода. – 1919. – Ч. 119 (7 жовт.). – С. 5.
242. Лавринович К. Совершенно нуда (Маленький фелеток) / К. Лавринович // Свобода. – 1918. – Ч. 3 (5 січня). – С. 4.
243. Лебедева В. Боягуз / Віра Лебедева // Свобода. – 1919. – Ч. 92 (5 серп.). – С. 4.
244. Левків М. Богачева біда / М. Левків // Свобода. – 1920– Ч. 95 (7 серп.). – С. 5.
245. Лепкий Б. Босий / Богдан Лепкий // Свобода. – 1917. – Ч. 2 (4 січня). – С. 6.
246. Лепкий Б. Всі ручаї в сльозах, крові / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 62 (22 трав.). – С. 2.
247. Лепкий Б. Дванадцять їздців (виймок з ноктурну) / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 107 (4 верес.). – С. 3.
248. Лепкий Б. Дванадцять старців / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 111 (14 верес.). – С. 2.
249. Лепкий Б. Коли б не віра / Богдан Лепкий // Свобода. – 1919. – Ч. 154 (27 груд.). – С. 3.
250. Лепкий Б. Ми віримо / Богдан Лепкий // Свобода. – 1919. – Ч. 154 (27 груд.). – С. 3.
251. Лепкий Б. Мої гори / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 2.
252. Лепкий Б. Мої пісні / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 4.
253. Лепкий Б. На суді / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 70 (10 черв.). – С. 2.

254. Лепкий Б. На чужині / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 148 (9 груд.). – С. 2.
255. Лепкий Б. Над ставом / Богдан Лепкий // Свобода. – 1919. – Ч. 26 (4 берез.). – С. 5.
256. Лепкий Б. Ноктурн / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 57 (11 трав.). – С. 4.
257. Лепкий Б. Ой коли б ти / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 8.
258. Лепкий Б. Пісня іде / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 24 (24 лютого). – С. 3.
259. Лепкий Б. Різдвяний вечір / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 20 (14 лютого). – С. 2.
260. Лепкий Б. Рожа / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 10 (22 січня). – С. 5.
261. Лепкий Б. Сподівався / Богдан Лепкий // Свобода. – 1919. – Ч. 149 (16 груд.). – С. 3.
262. Лепкий Б. Стріча / Богдан Лепкий // Свобода. – 1917. – Ч. 4 (11 січня). – С. 6; Ч. 5 (13 січня). – С. 6.
263. Лепкий Б. Українське село / Богдан Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 34 (18 берез.). – С. 2.
264. Лепкий Д. Сплачений довг / Данило Лепкий // Свобода. – 1919. – Ч. 99 (21 серп.). – С. 4-5.
265. Лепкий Л. Наче пси вертали на останку (Пісня У.С.Стрільців) / Лев Лепкий // Свобода. – 1920. – Ч. 105 (31 серп.). – С. 2.
266. Лехновський Г. До всіх українців в Америці / Г. Лехновський // Свобода. – 1918. – Ч. 80 (6 липня). – С. 3.
267. Лехновський Г. Згадка про рідний край / Г. Лехновський // Свобода. – 1918. – Ч. 90 (30 липня). – С. 4.
268. Ленас М. До мелянхолії / Микола Ленас // Свобода. – 1917. – Ч. 146 (11 груд.). – С. 3.

269. Лєсков Н. Брамадата і Радован / Н. Лєсков // Свобода. – 1919. – Ч. 111 (18 верес.). – С. 4.
270. Лігута. Заклик / Лігута // Свобода. – 1918. – Ч. 25 (28 лютого). – С. 4.
271. Лідин П. Притулилась у городі / П. Лідин // Свобода. – 1918. – Ч. 86 (20 липня). – С. 4.
272. Лірник Я. Літо / Ярема Лірник // Свобода. – 1918. – Ч. 88 (25 липня). – С. 2.
273. Літинський Н. Сон (фантазія на основі дійсности) / Нестор Літинський // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 3.
274. Логин О. Бо чом не ми? / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 9 (23 січня). – С. 3.
275. Логин О. В гору серця / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 60 (24 трав.). – С. 3.
276. Логин О. Витолкував / Осип Логин // Свобода. – 1918. – Ч. 154 (26 груд.). – С. 6.
277. Логин О. Де могили / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 3 (6 січня). – С. 3.
278. Логин О. За волю і правду / Осип Логин // Свобода. – 1919. – Ч. 82 (12 липня). – С. 2.
279. Логин О. Завзятий шляхтич / Осип Логин // Свобода. – 1919. – Ч. 12 (30 січня). – С. 6.
280. Логин О. Над могилою Івана Франка / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 63 (31 трав.). – С. 2.
281. Логин О. Панам-самозванцям / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 41 (7 цвітня). – С. 2.
282. Логин О. Христос воскрес! / Осип Логин // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
283. Логин О. Цікавий / Осип Логин // Свобода. – 1919. – Ч. 46 (19 цвітня). – С. 8.

284. Логин О. Чи се злочин? / Осип Логин // Свобода. – 1917. – Ч. 11 (27 січня). – С. 3.
285. Лозій П. Ніч у Трапезунті / П. Лозій // Свобода. – 1918. – Ч. 17 (9 лютого). – С. 5.
286. Лопатинський Л. Аби було за що... / Лев Лопатинський // Свобода. – 1919. – Ч. 89 (29 липня). – С. 4.
287. Лопатинський Л. Перли / Лев Лопатинський // Свобода. – 1919. – Ч. 93 (7 серп.). – С. 7.
288. Лотоцький Л. З пісень смутку / Лев Лотоцький // Свобода. – 1918. – Ч. 97 (15 серп.). – С. 2.
289. Лу-лу [псевд.]. На ялівці / Лу-лу // Свобода. – 1920. – Ч. 81 (6 липня). – С. 3.
290. Лучак Й. Туга / Йосип Лучак // Свобода. – 1920. – Ч. 73 (17 черв.). – С. 8.
291. М. Б. Понад Сяном / М. Б. // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 3.
292. М. Д. Дзвенить / М. Д. // Свобода. – 1920. – Ч. 90 (27 липня). – С. 4.
293. М. Д. Спокійно не встанеш, лютий кате! / М. Д. // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 2.
294. М. Д. Угода з Польщею / М. Д. // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 3.
295. Мазюкевич П. Колискова пісня / П. Мазюкевич // Свобода. – 1919. – Ч. 2 (4 січня). – С. 6.
296. Маковей О. Добрий інтерес / Осип Маковей // Свобода. – 1919. – Ч. 107 (9 верес.). – С. 4.
297. Маковей О. За здоров'я / Осип Маковей // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 6.
298. Макогін В. Гимн України / В. Макогін // Свобода. – 1918. – Ч. 79 (4 липня). – С. 2.

299. Малиневич І. Рідний край / Іван Малиневич // Свобода. – 1918. – Ч. 32 (16 берез.). – С. 2.
300. Малиневич І. Чумацька могила / Іван Малиневич // Свобода. – 1918. – Ч. 35 (23 берез.). – С. 2.
301. Мамонтов Я. І ти / Я. Мамонтов // Свобода. – 1918. – Ч. 148 (12 груд.). – С. 2.
302. Мамчур Ф. Пісня козака / Ф. Мамчур // Свобода. – 1920. – Ч. 126 (21 жовт.). – С. 6.
303. Маргандо А. Фрагменти (присвячую Маркови Скритому) / Армад Маргандо // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
304. Маритчак О. А як підемо / Ол. Маритчак // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 8.
305. Маритчак О. В годині злуди / Ол. Маритчак // Свобода. – 1919. – Ч. 1 (2 січня). – С. 6.
306. Марійка Донцов [псевд.]. Пісні / Марійка Донцов // Свобода. – 1918. – Ч. 107 (7 верес.). – С. 2.
307. Мартинець В. Всі враз, браття! / Володимир Мартинець // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 2.
308. Мартинович В. У важку годину / Володимир Мартинович // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 7.
309. Мартинович Л. Квіт на п'ятку / Лесь Мартинович // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 8.
310. Матвійко М. Сини України / Микита Матвійко // Свобода. – 1917. – Ч. 48 (26 цвітня). – С. 6.
311. Мацюрак Б. Довго ми спали / Богдан Мацюрак // Свобода. – 1920. – Ч. 20 (14 лютого). – С. 3.
312. Мельничук С. Акростих / С. Мельничук // Свобода. – 1919. – Ч. 19 (15 лютого). – С. 2.
313. Мельничук Я. Послідні звуки / Я. М. // Свобода. – 1917. – Ч. 18 (13 лютого). – С. 5.

314. Мельничук Я. Ще не вмерла Україна / Я. Мельничук // Свобода. – 1917. – Ч. 18 (13 лютого). – С. 2.
315. Микилита Д. Хлопські гаразди / Данило Микилита // Свобода. – 1918. – Ч. 65 (1 черв.). – С. 6.
316. Микитин І. Весна / Ів. Микитин // Свобода. – 1920. – Ч. 59 (15 трав.). – С. 2.
317. Микитин І. Криптонімні загадки / Ів. Микитин // Свобода. – 1920. – Ч. 66 (1 черв.). – С. 6.
318. Микитин І. Плавба / Ів. Микитин // Свобода. – 1918. – Ч. 66 (4 черв.). – С. 2.
319. Микитин І. Схід сонця / Ів. Микитин // Свобода. – 1918. – Ч. 87 (23 липня). – С. 3.
320. Мікелланжельо. Я не сміюся з тебе / Мікель Анджельо // Свобода. – 1918. – Ч. 152 (21 груд.). – С. 3.
321. Мікелланджельо Рідний краю / Мікель Анджельо // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 8.
322. Мімоза [псевд.]. Благословляю тебе... / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 43 (12 цвітня). – С. 3.
323. Мімоза [псевд.]. В момент скрути / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 55 (10 трав.). – С. 7.
324. Мімоза [псевд.]. Вже досить сліз! / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
325. Мімоза [псевд.]. Вчора і нині / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 60 (22 трав.). – С. 3.
326. Мімоза [псевд.]. Згасли зорі / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 23 (25 лютого). – С. 3.
327. Мімоза [псевд.]. Минає молодість моя / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 56 (13 трав.). – С. 6.
328. Мімоза [псевд.]. Не нам... / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 42 (10 цвітня). – С. 6.

329. Мімоза [псевд.]. Скорбні пісні / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 92 (5 серп.). – С. 5.
330. Мімоза [псевд.]. Сьмієшся, мила? / Мімоза // Свобода. – 1919. – Ч. 22 (22 лютого). – С. 6.
331. Мімоза [псевд.]. Тепер не час // Мімоза / Свобода. – 1919. – Ч. 56 (13 трав.). – С. 2.
332. Міськевич Ю. Мій рай. Моє пекло / Юліан Міськевич // Свобода. – 1918. – Ч. 93 (6 серп.). – С. 4.
333. Міськевич Ю. Мрії убогого / Юліан Міськевич // Свобода. – 1919. – Ч. 150 (18 груд.). – С. 8.
334. Міськевич Ю. Степ / Юліан Міськевич // Свобода. – 1919. – Ч. 82 (12 липня). – С. 4.
335. Міськевич Ю. Трагедія старця / Юліан Міськевич // Свобода. – 1919. – Ч. 65 (3 черв.). – С. 4.
336. Молот С. Пісні / Сидір Молот // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 8.
337. Мордовець. Козак-Нетяга [переклав Г. Х.] / Мордовець // Свобода. – 1919. – Ч. 102 (28 серп.). – С. 4.
338. Мотт. Мімозі на розраду / Мотт // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.
339. Мур В. Доля бідної вдови / В. Мур // Свобода. – 1918. – Ч. 74 (22 черв.). – С. 2.
340. Мусійчук С. Хлопська кров / Степан Мусійчук // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 4.
341. Н. а. Акростих / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 91 (4 серп.). – С. 3.
342. Н. а. Бровно і нові ворота / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 151 (22 груд.). – С. 7.
343. Н. а. Гей у лісі / Н. а. // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 8.
344. Н. а. Гвоздики / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 2 (3 січня). – С. 2.
345. Н. а. Герой брехні / Н. а. // Свобода. – 1919. – Ч. 54 (8 трав.). – С. 4.

346. Н. а. Дивная новина / Н. а. // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 2.
347. Н. а. Звіряча політика / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 66 (7 черв.). – С. 6; Ч. 67 (9 черв.). – С. 4; Ч. 68 (12 черв.). – С. 6.
348. Н. а. З народних пісень / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 26 (3 берез.). – С. 2.
349. Н. а. З українських народних пісень / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 60 (24 трав.). – С. 6.
350. Н. а. З хінських поезій (Весна. Літо. Осінь. Зима) / Н. а. // Свобода. – 1919. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 7.
351. Н. а. Кайзері Гінденбург / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 131 (2 падолиста). – С. 6.
352. Н. а. Козак від'їжджає / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 119 (5 жовт.). – С. 4.
353. Н. а. Море бурхливе / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 80 (6 липня). – С. 2.
354. Н. а. Нещаслива женитьба Комара (Популярна пісня на Лівобережній Україні) / Н. а. // Свобода. – 1920. – Ч. 95 (7 серп.). – С. 1.
355. Н. а. Нові коломийки / Н. а. // Свобода. – 1920. – Ч. 141 (23 падолиста). – С. 2.
356. Н. а. Ой ішов я штири милі пішки... / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 120 (8 жовт.). – С. 5.
357. Н. а. Пісня на часі / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 3.
358. Н. а. Повстанська Марсельєза / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 62 (22 трав.). – С. 2.
359. Н. а. Про псів (байка) / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 136 (14 падолиста). – С. 4.
360. Н. а. Спішно до Берліна / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 134 (9 падолиста). – С. 5.
361. Н. а. Старий грішник / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 97 (18 серп.). – С. 4.

362. Н. а. Та й тихо, та й пусто / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 66 (4 черв.). – С. 2.
363. Н. а. Україні / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 56 (15 трав.). – С. 2.
364. Н. а. Хто ти, дитино?.. / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 65 (1 черв.). – С. 2.
365. Н. а. Чого мені так тяжко / Н. а. // Свобода. – 1917. – Ч. 116 (2 жовт.). – С. 3.
366. Н. а. Чуже не гріє / Н. а. // Свобода. – 1918. – Ч. 135 (12 падолиста). – С. 6.
367. Намоевський А. Над гробом / Андрій Намоевський // Свобода. – 1919. – Ч. 45 (17 цвітня). – С. 3.
368. Не Крилов [псевд.]. Лев і Свиня (байка) / Не Крилов // Свобода. – 1917. – 13 жовт.. – Ч.121. – С. 4.
369. Непомящий Н. Від чого? / Н. А. Непомящий // Свобода. – 1918. – Ч. 37 (28 берез.). – С. 3.
370. Неприцький-Грановський О. Nature Morte / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 33 (16 берез.). – С. 2.
371. Неприцький-Грановський О. Весна / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 3 (6 січня). – С. 3.
372. Неприцький-Грановський О. Воскресла Україна / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 50 (24 цвітня). – С. 2.
373. Неприцький-Грановський О. Дівчині / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1918. – Ч. 147 (10 груд.). – С. 8.
374. Неприцький-Грановський О. За людські сльози // Свобода. – 1920. – Ч. 33 (16 берез.). – С. 2.
375. Неприцький-Грановський О. Коваль / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 3 (6 січня). – С. 3.
376. Неприцький-Грановський О. Кручі-щастя / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1918. – Ч. 142 (28 падолиста). – С. 6.

377. Неприцький-Грановський О. Лиш ми самі / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 22 (19 лютого). – С. 2.
378. Неприцький-Грановський О. Ляхам / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1919. – Ч. 151 (20 груд.). – С. 2.
379. Неприцький-Грановський О. Мій рідний край / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 3 (6 січня). – С. 3.
380. Неприцький-Грановський О. На могилі / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 55 (6 трав.). – С. 2.
381. Неприцький-Грановський О. Не жди / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 61 (20 трав.). – С. 2.
382. Неприцький-Грановський О. Не крови хоче мій народ / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 24 (24 лютого). – С. 2.
383. Неприцький-Грановський О. Після бою / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 2.
384. Неприцький-Грановський О. Подорожний / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1919. – Ч. 154 (27 груд.). – С. 2.
385. Неприцький-Грановський О. Пожовкле листя / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 60 (18 трав.). – С. 4.
386. Неприцький-Грановський О. Прийшла пора / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 2.
387. Неприцький-Грановський О. Присяга українця / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 33 (16 берез.). – С. 2.
388. Неприцький-Грановський О. Туга / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 60 (18 трав.). – С. 2.
389. Неприцький-Грановський О. Хотів би я... / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 28 (4 берез.). – С. 2.
390. Неприцький-Грановський О. Христо воскрес / Ол. Неприцький-Грановський // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 2.
391. Не Руданський [псевд.]. Вони теж були вкраїнці / Не Руданський // Свобода. – 1920. – Ч. 109 (9 верес.). – С. 2.

392. Не Руданський [псевд.]. Хора пані / Не Руданський // Свобода. – 1920. – Ч. 72 (15 черв.). – 15 черв.. – Ч.72. – С. 3.
393. Не Руданський [псевд.]. Хто рядить? / Не Руданський // Свобода. – 1920. – Ч. 78 (29 черв.). – С. 3-4.
394. Нестор [псевд.]. Знад моря / Нестор // Свобода. – 1918. – Ч. 140 (23 падолиста). – С. 3.
395. Не циган [псевд.]. Гімн українських циганів-хуліганів з москвофільської Федерації / Не циган // Свобода. – 1917. – Ч. 24 (27 лютого). – С. 3.
396. Никитин Н. Сварка (переклав з рос. В. Сиротенко) / Н. С. Никитин // Свобода. – 1919. . – Ч. 23 (25 лютого). – С. 3.
397. Німий [псевд.]. Притча про чоловіка з великим серцем, а [і] малою кишенею / Німий // Свобода. – 1917. – Ч. 42 (16 цвітня). – С. 6.
398. Н. М. Смерть Тимоша (історичне оповідання на основі повісті Рогової / Н. М. // Свобода. – 1917. – Ч. 95 (14 серп.). – С. 6; Ч. 96 (16 серп.). – С. 6; Ч. 97 (18 серп.). – С. 6; Ч. 99 (23 серп.). – С. 6; Ч. 100 (25 серп.). – С. 6; Ч. 101 (28 серп.). – С. 6.
399. Новицький Ф. Ночи щастя / Федір Новицький // Свобода. – 1918. – Ч. 149 (14 груд.). – С. 6.
400. Новосад І. Нова зоря / Іван Новосад // Свобода. – 1918. – Ч. 59 (18 трав.). – С. 2.
401. Новосад Я. Буває весна / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
402. Новосад Я. В Альпах / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.
403. Новосад Я. До рідного краю / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 119 (7 жовт.). – С. 5.
404. Новосад Я. Колись то бувало / Яким Новосад // Свобода. – 1920. – Ч. 62 (22 трав.). – С. 2.

405. Новосад Я. Літа мої / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 17 (11 лютого). – С. 4.
406. Новосад Я. Народе робучий / Яким Новосад // Свобода. – 1920. – Ч. 57 (11 трав.). – С. 2.
407. Новосад Я. Не освітиш / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 17 (11 лютого). – С. 4.
408. Новосад Я. Не тішся дуже / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
409. Новосад Я. Ой, місяцю, місяченьку / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 119 (7 жовт.). – С. 5.
410. Новосад Я. Сон / Яким Новосад // Свобода. – Ч. 107 (9 верес.). – С. 7.
411. Новосад Я. Тямлю / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.
412. Новосад Я. У чужині / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 98 (19 серп.). – С. 5.
413. Новосад Я. Шляхта / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 146 (9 груд.). – С. 6.
414. Новосад Я. Ще серце не забуло / Яким Новосад // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
415. Н. П. Колискова пісня / Н. П. // Свобода. – 1918. – Ч. 5 (12 січня). – С. 5.
416. Н-щий Микола [псевд.]. Вечірній дзвін / Микола Н-щий // Свобода. – 1918. – Ч. 26 (2 берез.). – С. 5.
417. Н-щий Микола [псевд.]. Від чого / Микола Н-щий // Свобода. – 1918. – Ч. 37 (28 берез.). – С. 3.
418. Н-щий Микола [псевд.]. Грицько блудний / Микола Н-щий // Свобода. – 1918. – Ч. 40 (4 цвітня). – С. 4.
419. Оксанен [псевд.] Бідолашна ти, Марусю / Оксанен Альквіст // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 6.

420. Оксанен [псевд.] Я умер би радо / Оксанен Альквіст // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 6.
421. О'Конкор-Вілінська В. Люде добрі, стережіться (з В.Гюго) / В. О'Конкор-Вілінська // Свобода. – 1920. – Ч. 127 (21 жовт.). – С. 2.
422. Ол. С. Тій, що до нас вернула! (Присвята Константині Малицькій) // Свобода. – 1920. – Ч. 134 (6 падолиста). – С. 3.
423. Олексів П. Надія / Петро Олексів // Свобода. – 1917. – Ч. 38 (31 берез.). – С. 2.
424. Олесь О. Нас ждуть / О. Олесь // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 2.
425. Олесь О. Орел-Україна / О. Олесь // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 8.
426. Олесь О. Ранок радісний встає / О. Олесь // Свобода. – 1919. – Ч. 5 (14 січня). – С. 6.
427. Олесь О. Українській республіканській капелі / О. Олесь // Свобода. – 1918. – Ч. 144 (11 падолиста). – С. 2.
428. Олесь О. Ходім до гаю / О. Олесь // Свобода. – 1917. – Ч. 59 (22 трав.). – С. 5.
429. О. М. Люблю-люблю на єдині / О. М. // Свобода. – 1918. – Ч. 144 (3 груд.). – С. 6.
430. О. М. Ой закрий, закрий місячик блідий / О. М. // Свобода. – 1918. – Ч. 139 (21 падолиста). – С. 2.
431. О. М. Ой кувала зозуленька / О. М. // Свобода. – 1918. – Ч. 136 (14 падолиста). – С. 2.
432. Омега А. [псевд.]. Ніхто не знає, що в серці діється / А. Омега // Свобода. – 1919. – Ч. 107 (9 верес.). – С. 7.
433. Осічний Д. Гуцульські думки / Дмитро Осічний // Свобода. – 1920–Ч. 95 (7 серп.). – С. 3.
434. Павлусевич В. Гей ви трави, гей шовкові! / Володимир Павлусевич // Свобода. – 1920. – Ч. 55 (6 трав.). – С. 2.

435. Павлусевич В. Мій раю, розмаю / Володимир Павлусевич // Свобода. – 1920. – Ч. 58 (13 трав.). – С. 2.
436. Павлусевич В. Хмарки / Володимир Павлусевич // Свобода. – 1920. – Ч. 55 (6 трав.). – С. 2.
437. Пачовський В. Виклик! / Василь Пачовський // Свобода. – 1917. – Ч. 52 (5 трав.). – С. 3.
438. Пачовський В. 3 поезій / Василь Пачовський // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 7.
439. Пачовський В. На голос труб / Василь Пачовський // Свобода. – 1917. – Ч. 38 (31 берез.). – С. 2.
440. Пачовський В. Не згине кров, за край пролита / Василь Пачовський // Свобода. – 1919. – Ч. 155 (30 груд.). – С. 3.
441. Пачовський В. Ой роздерли нас / Василь Пачовський // Свобода. – 1920. – Ч. 154 (28 груд.). – С. 2.
442. Пачовський В. Перегін за Збруч (Присвята Героям Галицької Армії) / Василь Пачовський // Свобода. – 1920. – Ч. 7 (15 січня). – С. 8.
443. Пачовський В. Проповідь на горі (З «Кривавої книги» (Присвята Героям Галицької Армії) / Василь Пачовський // Свобода. – 1920. – Ч. 5 (10 січня). – С. 2.
444. Пачовський В. Чому / Василь Пачовський // Свобода. – 1920. – Ч. 156 (28 груд.). – С. 3.
445. Перчак Г. До бою! До бою! / Гринь Перчак // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 2.
446. Петрів П. Любов до України / П. Петрів // Свобода. – 1920. – Ч. 49 (22 цвітня). – С. 6.
447. Петруненко Ф. Чого тут опинився я... / Ф. Петруненко // Свобода. – 1918. – Ч. 147 (10 груд.). – С. 8.
448. Петрушенко Б. Спадає дощик / Богдан Петрушенко // Свобода. – 1918. – Ч. 140 (23 падолиста). – С. 3.

449. Підгірянка М. Дівчаткам Угорської України / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 144 (30 падолиста). – С. 2.
450. Підгірянка М. Колисанка / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 127 (21 жовт.). – С. 2.
451. Підгірянка М. Колисанка / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 133 (4 падолиста). – С. 3.
452. Підгірянка М. Моя донечка / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 145 (2 груд.). – С. 3.
453. Підгірянка М. По упадку З.О.У.Н.Р. / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 139 (18 падолиста). – С. 3.
454. Підгірянка М. Терпи, Галичино! / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 129 (26 жовт.). – С. 2.
455. Підгірянка М. Товаришеви-учителеви (Богданови З-ському) / Марійка Підгірянка // Свобода. – 1920. – Ч. 157 (30 груд.). – С. 3.
456. Поліщук К. З вечірніх мотивів / Клим Поліщук // Свобода. – 1920. – Ч. 112 (16 верес.). – С. 3.
457. Поліщук К. З лона муки / Клим Поліщук // Свобода. – 1917. – Ч. 132 (8 падолиста). – С. 2.
458. Поліщук К. Крил нам дайте / Клим Поліщук // Свобода. – 1918. – Ч. 2 (3 січня). – С. 3.
459. Поліщук К. Пісня про волю / Клим Поліщук // Свобода. – 1918. – Ч. 21 (19 лютого). – С. 3.
460. Поліщук К. Сьвято смерти / Клим Поліщук // Свобода. – 1918. – Ч. 80 (6 липня). – С. 5.
461. Прозора О. Розступися, чорна хмаро / Омелян Ф. Прозора // Свобода. – 1919. – Ч. 113 (23 верес.). – С. 5.
462. Прозора О. Українські кури і кацап / Омелян Прозора // Свобода. – 1919. – Ч. 13 (1 лютого). – С. 6.
463. Прозора О. Час Бога пізнати / Омелян Ф. Прозора // Свобода. – 1919. – Ч. 113 (23 верес.). – С. 5.

464. Пройдисьвіт М. [псевд.]. Україно моя рідна! / М. Пройдисьвіт // Свобода. – 1918. – Ч. 87 (23 липня). – С. 23.
465. Пчілка О. Післанництво до Бога / Олена Пчілка // Свобода. – 1918. – Ч. 4 (10 січня). – С. 5.
466. Пшерва-Тетмаєр К. Лявреат [переклав Євген Я.] / Казимир Пшерва-Тетмаєр // Свобода. – 1919. – Ч. 66 (5 черв.). – С. 6.
467. Рекун І. До рідного краю / І. Рекун // Свобода. – 1917. – Ч. 142 (1 груд.). – С. 3.
468. Рекун І. До України / І. Рекун // Свобода. – 1918. – Ч. 2 (3 січня). – С. 3.
469. Рекун І. Марш Широчанської української сотні / І. Рекун // Свобода. – 1918. – Ч. 62 (25 трав.). – С. 2.
470. Рекун І. Школа на Вкраїні / І. Рекун // Свобода. – 1918. – Ч. 4 (10 січня). – С. 3.
471. Рекун І. Шлях життя / І. Рекун // Свобода. – 1918. – Ч. 22 (21 лютого). – С. 3.
472. Рибаківа А. А де ж мій віночок з рожевих мрій? / Анастасія Рибаківа // Свобода. – 1917. – Ч. 35 (24 берез.). – С. 2.
473. Рильський М. Цілуйтеся... / Максим Рильський // Свобода. – 1918. – Ч. 146 (7 груд.). – С. 6.
474. Розвій-Поле [псевд.]. Степанова доля (за М.Конопніцкою) / Розвій-Поле // Свобода. – 1920. – Ч. 32 (13 берез.). – С. 6.
475. Романова О. Пісня мандрівника / Одарка Романова // Свобода. – 1919. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 8.
476. Романович Н. Золота рибка / Наталя Романович // Свобода. – 1919. – Ч. 70 (14 черв.). – С. 4.
477. Романчин М. Чому сумуєш? / М. Романчин // Свобода. – 1920. – Ч. 79 (1 липня). – С. 6.
478. Романчук С. Пісня волі / С. Романчук // Свобода. – 1918. – Ч. 11 (26 січня). – С. 2.

479. Руданський С. Повій, вітре, на Україну / Степан Руданський // Свобода. – 1918. – Ч. 119 (5 жовт.). – С. 3.
480. Рудий Шершень [псевд.]. Певний засів / Рудий Шершень // Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 2.
481. Ружак П. Коляда / Павло Ружак // Свобода. – 1918. – Ч. 3 (5 січня). – С. 3.
482. С. М. Д. До праці! / С. М. Д. // Свобода. – 1920. – Ч. 115 (23 верес.). – С. 6.
483. С. О. Б'ється серце / С. О. // Свобода. – 1918. – Ч. 87 (23 липня). – С. 2.
484. С. Ц. По цілім світі сталася новина / С. Ц. // Свобода. – 1920. – Ч. 3 (6 січня). – С. 6.
485. Сенів С. Мої бажання / Степан Сенів // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
486. Сивенький В. Над болотом Петрограда / В. Сивенький // Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 3.
487. Синезупанець М. [псевд.] Опікуни (Фейлетон у справі заведення 6-годинного робочого дня для робітників) / М. Синезупанець // Свобода. – 1920. – Ч. 45 (13 цвітня). – С. 4.
488. Сиротенко В. Богатій, пузатій людині / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 60 (24 трав.). – С. 4.
489. Сиротенко В. Будують дім / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 142 (1 груд.). – С. 2.
490. Сиротенко В. Вовки та барани / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 6 (16 січня). – С. 3.
491. Сиротенко В. Дайте отрути! / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 32 (17 берез.). – С. 3.
492. Сиротенко В. Дивні діла твої, Боже... / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 67 (9 черв.). – С. 3.

493. Сиротенко В. Живем, терпіти вмiючи (Вiрш з драми «Герновий вiнок») / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1918. – Ч. 48 (23 цвiтня). – С. 3.
494. Сиротенко В. Захiд сонця / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 89 (31 липня). – С. 2.
495. Сиротенко В. Ми в Америцi свобiднiй / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 47 (24 цвiтня). – С. 3.
496. Сиротенко В. Нашi дiти / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 145 (8 груд.). – С. 2.
497. Сиротенко В. Ниво моя... / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 90 (2 серп.). – С. 2.
498. Сиротенко В. Нiченька моя / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 55 (12 трав.). – С. 3.
499. Сиротенко В. Новий рiк / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1919. – Ч. 5 (14 сiчня). – С. 2.
500. Сиротенко В. Новi роки / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1918. – Ч. 5 (12 сiчня). – С. 2.
501. Сиротенко В. Ой, вставайте, люди в бой! / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 138 (22 падолиста). – С. 2.
502. Сиротенко В. Ой, доле моя! / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1918. – Ч. 47 (20 цвiтня). – С. 3.
503. Сиротенко В. Пiсня / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1918. – Ч. 64 (30 трав.). – С. 4.
504. Сиротенко В. Поет / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 10 (25 сiчня). – С. 2.
505. Сиротенко В. Свинi / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 99 (23 серп.). – С. 3.
506. Сиротенко В. Синовi / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 104 (4 верес.). – С. 2.
507. Сиротенко В. Сирота / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 126 (25 жовт.). – С. 2.

508. Сиротенко В. Сівач / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1918. – Ч. 111 (17 верес.). – С. 2.
509. Сиротенко В. Слава усім світочам / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 148 (15 груд.). – С. 3.
510. Сиротенко В. Смерть жовніра / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 143 (4 груд.). – С. 2.
511. Сиротенко В. Сон жовніра / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 63 (31 трав.). – С. 4.
512. Сиротенко В. Спека / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 94 (11 серп.). – С. 3.
513. Сиротенко В. Старокраєвий лист / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 24 (27 лютого). – С. 2.
514. Сиротенко В. Україні / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 68 (12 черв.). – С. 3.
515. Сиротенко В. Школа / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 141 (29 падолиста). – С. 2.
516. Сиротенко В. Що се ти, народе, робиш? / Володимир Сиротенко // Свобода. – 1917. – Ч. 2 (4 січня). – С. 2.
517. Сікора Л. Бий врага! / Л. Сыкора // Свобода. – 1920. – Ч. 58 (13 трав.). – С. 2.
518. Сірий Ю. З циклю «Вулиця» / Юрій Сірий // Свобода. – 1920. – 1920. – Ч. 9 (20 січня). – С. 4.
519. Скибінський Й. «Народним борцям» (В сторону Вітчизни) / Йосип Скибінський // Свобода. – 1917. – Ч. 79 (7 липня). – С. 3.
520. Скритий М. Борцеви / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 113 (25 верес.). – С. 3.
521. Скритий М. Боюсь... / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 61 (26 трав.). – С. 5.
522. Скритий М. В долині Шенанга / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.

523. Скритий М. Весна (поезія в прозі) / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 36 (27 берез.). – С. 2.
524. Скритий М. Від'їзд на чужину / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 95 (10 серп.). – С. 3.
525. Скритий М. Відступникам народу – рабам Москви / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 126 (22 жовт.). – С. 2.
526. Скритий М. Вона не знала / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 126 (22 жовт.). – С. 5.
527. Скритий М. Воскресла Україна / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 21 (19 лютого). – С. 2.
528. Скритий М. Воскреснеш, мій Народе! / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 2.
529. Скритий М. Встане Україна до життя вільного / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 113 (23 верес.). – С. 5.
530. Скритий М. Гірко, друже-брате / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 12 (30 січня). – С. 5.
531. Скритий М. Дай отрути. Щоб забути / Марко Скритий / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 92 (5 серп.). – С. 5.
532. Скритий М. Де пориви поділись / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
533. Скритий М. Дівчині / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 92 (3 серп.). – С. 9.
534. Скритий М. До братів на Україні / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 90 (30 липня). – С. 2.
535. Скритий М. До її мами... / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 83 (13 липня). – С. 2.
536. Скритий М. До мами / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 87 (23 липня). – С. 2.
537. Скритий М. Житє (з польської) / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 144 (3 груд.). – С. 6.

538. Скритий М. Забудь мене / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 149 (14 груд.). – С. 6.
539. Скритий М. Зажурилась... / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 83 (13 липня). – С. 2.
540. Скритий М. З минулих юних літ / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 97 (15 серп.). – С. 2.
541. Скритий М. Знова мені те снилось / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 107 (9 верес.). – С. 7.
542. Скритий М. З Новим роком! Всі до збруї! / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 5 (13 січня). – С. 2.
543. Скритий М. Зрадник / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 98 (19 серп.). – С. 5.
544. Скритий М. Індіанська пісня (переклад з англ.) / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 17 (11 лютого). – С. 6.
545. Скритий М. Коли?... / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 6 (16 січня). – С. 3.
546. Скритий М. Коли весна назад прийшла / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 45 (11 цвітня). – С. 2.
547. Скритий М. Линь соколе / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 99 (20 серп.). – С. 2.
548. Скритий М. Линь соколе... (За С.Руданським) / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
549. Скритий М. Любов / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 141 (26 падолиста). – С. 6.
550. Скритий М. Місяць світить // Марко Скритий / Свобода. – 1918. – Ч. 126 (22 жовт.). – С. 5.
551. Скритий М. Момент (поезія в прозі) / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 146 (9 груд.). – С. 6.
552. Скритий М. Моя душа / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 95 (10 серп.). – С. 3.

553. Скритий М. На ружах любови / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 108 (10 верес.). – С. 3.
554. Скритий М. На смертнім ложу / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 55 (12 трав.). – С. 5.
555. Скритий М. На чужині (присвячую Мімозі) / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 95 (12 серп.). – С. 5.
556. Скритий М. На чужині / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 88 (25 липня). – С. 2.
557. Скритий М. Найдорозший дарунок / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 85 (18 липня). – С. 2.
558. Скритий М. Не згадуй / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 126 (22 жовт.). – С. 5.
559. Скритий М. Не спи, дитино! / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 115 (29 верес.). – С. 5.
560. Скритий М. Не сумуй / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 47 (24 цвітня). – С. 2.
561. Скритий М. Невідомій / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 61 (26 трав.). – С. 5.
562. Скритий М. Одинока надія / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 94 (8 серп.). – С. 2.
563. Скритий М. Переклади / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 98 (19 серп.). – С. 5.
564. Скритий М. Присвята... / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 65 (5 черв.). – С. 5.
565. Скритий М. Ранок по бурі / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 2.
566. Скритий М. Розійшлись / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 143 (30 падолиста). – С. 6.
567. Скритий М. Розпука / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 84 (16 липня). – С. 2.

568. Скритий М. Свободі / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 110 (14 верес.). – С. 2.
569. Скритий М. Так зрання / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 92 (5 серп.). – С. 5.
570. Скритий М. Так що-ж з того... / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 65 (3 черв.). – С. 6.
571. Скритий М. Ти бажав щастя мені / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 18 (13 лютого). – С. 3.
572. Скритий М. Филі бють / Марко Скритий // Свобода. – 1919. – Ч. 110 (19 верес.). – С. 5.
573. Скритий М. Чи з чужини я прилину? / Марко Скритий // Свобода. – 1917. – Ч. 42 (10 цвітня). – С. 3.
574. Скритий М. Чия вина / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 127 (24 жовт.). – 24 жовт.. – Ч.127. – С. 4.
575. Скритий М. Чому? Щоби знати / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 99 (20 серп.). – С. 2.
576. Скритий М. Чужина / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 93 (6 серп.). – С. 2.
577. Скритий М. Я не знав / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 84 (16 липня). – С. 4.
578. Скритий М. Якби ти знала / Марко Скритий // Свобода. – 1918. – Ч. 98 (17 серп.). – С. 4.
579. Славинський М. Співає соловей / Максим Славінський // Свобода. – 1919. – Ч. 142 (29 падолиста). – С. 2.
580. Смаль-Стоцький С. Українські народні ритми / Степан Смаль-Стоцький // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
581. Собчак О. Монольог / Онуфрій Собчак // Свобода. – 1919. – Ч. 116 (30 верес.). – С. 5.
582. Соколенко Т. І тліє ватра / Т. Соколенко // Свобода. – 1919. – Ч. 66 (5 черв.). – С. 8.

583. Сонфегел [псевд.] І не А і не Б, чи се соб, чи цабе? / Сонфегел // Свобода. – 1919. – Ч. 40 (5 цвітня). – С. 8.

584. Сотник [Т. - ?]. Нашим друзям («Києвлянинови») / Сотник // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 6.

585. Сотник [Т. - ?]. Харки-макогоніки / Сотник // Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 5.

586. Сотник Т. Вертай на Україну / Текля Сотник // Свобода. – 1919. – Ч. 113 (23 верес.). – С. 5.

587. Спілка І. На чужині / Іван Спілка // Свобода. – 1917. – Ч. 112 (22 верес.). – С. 8; Ч. 113 (25 верес.). – С. 6; Ч. 114 (27 верес.). – С. 6; Ч. 115 (29 верес.). – С. 6-7; Ч. 116 (2 жовт.). – С. 6; Ч. 117 (4 жовт.). – С. 6; Ч. 119 (9 жовт.). – С. 6; Ч. 121 (13 жовт.). – С. 8; Ч. 122 (16 жовт.). – С. 7.

588. Старицький М. Сербська душа / Михайло Старицький // Свобода. – 1918. – Ч. 36 (26 берез.). – С.3.

589. Стах П. До дому! / П. Стах // Свобода. – 1920. – Ч. 82 (8 липня). – С. 2.

590. Стах П. Марш чорного крука / П. Стах // Свобода. – 1920. – Ч. 113 (18 верес.). – С. 6.

591. Стах П. На тихі води, на ясні зорі / П. Стах // Свобода. – 1920. – Ч. 47 (17 цвітня). – С. 3.

592. Стефаник В. Лист / Василь Стефаник // Свобода. – 1917. – Ч. 3 (6 січня). – С. 6.

593. Стефаник В. Сьвятий вечір / Василь Стефаник // Свобода. – 1917. – Ч. 5 (13 січня). – С. 3.

594. Стороженко О. Два брати / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 15 (6 лютого). – С. 6.

595. Стороженко О. Лучше нехай буде злий, ніж дурний / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 6 (16 січня). – С. 6.

596. Стороженко О. Межигорський дід / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 67 (9 черв.). – С. 8.

597. Стороженко О. Розумний бреше, щоб правди добути / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 56 (16 трав.). – С. 8.
598. Стороженко О. Скарб / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 92 (7 серп.). – С. 6.
599. Стороженко О. Чортова корчма / Олекса Стороженко // Свобода. – 1917. – Ч. 63 (31 трав.). – С. 8.
600. Стришинський М. До молодих сердець / Микола Стришинський // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 7.
601. Суоніо [псевд.]. Коли б мав я .../ Суоніо Крон // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 6.
602. Суоніо [псевд.]. Де ти зірко? / Суоніо Крон // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 6.
603. Сурмаченко Г. Дзвони / Г. Е. Сурмаченко // Свобода. – 1918. – Ч. 39 (2 цвітня). – С. 3.
604. Т. Р. Б. Українські племена / Т. Р. Б. // Свобода– 1917. – Ч. 15 (6 лютого). – С. 6.
605. Т. Я. Мені так любо / Т. Я. // Свобода. – 1917. – Ч. 75 (28 черв.). – С. 5.
606. Т. Я. Скажіть, зіроньки / Т. Я. // Свобода. – 1917. – Ч. 76 (30 черв.). – С. 4.
607. Тарнавський А. Чи чуєш ти...? / А. Тарнавський // Свобода. – 1920. – Ч. 28 (4 берез.). – С. 2.
608. Твен М. Убите Юлія Цезара / Марк Твен // Свобода. – 1919. – Ч. 62 (27 трав.). – С. 4.
609. Твен М. Любов через телефон / Марк Твен // Свобода. – 1917. – Ч. 18 (13 лютого). – С. 6
610. Тимчишин А. Корчин / А. Тимчишин // Свобода. – 1918. – Ч. 99 (20 серп.). – С. 3.
611. Тимчишин А. Сінокоси / А. Тимчишин // Свобода. – 1918. – Ч. 88 (25 липня). – С. 2.

612. Тихий І. Молитва/ Ів. Тихий // Свобода. – 1918. – Ч. 23 (23 лютого). – С. 3.
613. Тихий І. На нашій Вкраїні / Ів. Тихий // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 8.
614. Тичина П. Скорбна мати / Павло Тичина // Свобода. – 1920. – Ч. 73 (17 черв.). – С. 4.
615. Тоцький А. Богданів сон (Різдвяне оповідання) / А. Тоцький // Свобода. – 1920. – Ч. 22 (19 лютого). – С. 4.
616. Туркот М. Ягідка / Михайло Туркот // Свобода. – 1919. – Ч. 47 (22 цвітня). – С. 6.
617. Угрин А. А. Омегови / Анна Угрин // Свобода. – 1919. – Ч. 116 (30 верес.). – С. 5.
618. Українець з Ватерліт [псевд.]. Марш кацапських делегатів / Українець з Ватерліт // Свобода. – 1918. – Ч. 77 (29 черв.). – С. 5.
619. Українка з Радехівщини [псевд.]. Дай, Спасе, сили / Українка з Радехівщини // Свобода. – 1920. – Ч. 73 (17 черв.). – С. 2.
620. Українка Л. Contra spem spero / Леся Українка // Свобода. – 1918. – Ч. 22 (21 лютого). – С. 3.
621. Українка Л. Вільні співи, гучні, голосні / Леся Українка // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
622. Українка Л. Геть думи сумні! / Леся Українка // Свобода. – 1920. – Ч. 36 (23 берез.). – С. 2.
623. Українка Л. На столітній ювілей української літератури / Леся Українка // Свобода. – 1918. – Ч. 20 (16 лютого). – С. 5.
624. Українка Л. Не дивися / Леся Українка // Свобода. – 1918. – Ч. 22 (21 лютого). – С. 3.
625. Українка Л. Розбита чарка / Леся Українка // Свобода. – 1918. – Ч. 26 (2 берез.). – С. 2.
626. Федорів Ф. До свободи / Ф. Федорів // Свобода. – 1918. – Ч. 110 (14 верес.). – С. 2.

627. Федькович О. Други / Осип Федькович // Свобода. – 1917. – Ч. 54 (10 трав.). – С. 7.
628. Філянський М. Клятьба пророка Ездри / М. Філянський // Свобода. – 1917. – Ч. 124 (20 жовт.). – С. 5.
629. Фльора Т. Квітка / Т. Фльора // Свобода. – 1918. – Ч. 66 (4 черв.). – С. 2.
630. Франко І. Абу Касимові капці / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 103 (1 верес.). – С. 6; Ч. 104 (4 верес.). – С. 6; Ч. 105 (6 верес.). – С. 6; Ч. 106 (8 верес.). – С. 6; Ч. 107 (11 верес.). – С. 6; Ч. 109 (15 верес.). – С. 6; Ч. 110 (18 верес.). – С. 6; Ч. 111 (20 верес.). – С. 6.
631. Франко І. Блаженний муж / Іван Франко // Свобода. – 1920. – Ч. 74 (19 черв.). – С. 2.
632. Франко І. Вступ до «Мойсея» / Іван Франко // Свобода. – 1920. – Ч. 78 (29 черв.). – С. 2.
633. Франко І. Даремно, пісне! Щез твій чар... / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 7 (18 січня). – С. 2.
634. Франко І. Із староарабської поезії / Іван Франко // Свобода. – 1919. – Ч. 68 (10 черв.). – С. 4.
635. Франко І. Майстер Свирид / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 26 (3 берез.). – С. 2.
636. Франко І. Марно плачеш / Іван Франко // Свобода. – 1918. – Ч. 145 (5 груд.). – С. 6.
637. Франко І. Матінко моя ріднесенька / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 28 (8 берез.). – С. 2.
638. Франко І. Мені лиш Хрест не рад (переклад з італ.) / Іван Франко // Свобода. – 1918. – Ч. 142 (28 листопада). – С. 6.
639. Франко І. Мій чудний рай – для вас! / Іван Франко // Свобода. – 1920. – Ч. 131 (30 жовт.). – С. 2.
640. Франко І. Моя любов / Іван Франко // Свобода. – 1920. – Ч. 133 (4 листопада). – С. 2.

641. Франко І. Народна пісня (сонет) / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 62 (29 трав.). – С. 2.
642. Франко І. Не можу жить, не можу згинуть... / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 15 (6 лютого). – С. 2.
643. Франко І. Нехай гріха зазнаю... / Іван Франко // Свобода. – 1918. – Ч. 143 (30 падолиста). – С. 6.
644. Франко І. Сипле, сипле, сипле сніг... / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 9 (23 січня). – С. 2.
645. Франко І. Сучасна приказка / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 4.
646. Франко І. Цехмістер Куперян / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 12 (30 січня). – С. 2.
647. Франко І. Я не жалуюсь на тебе. Доле... / Іван Франко // Свобода. – 1917. – Ч. 32 (17 берез.). – С. 2.
648. Франко І. Я не кляв тебе / Іван Франко // Свобода. – 1918. – Ч. 144 (3 груд.). – С. 6.
649. Франчук І. Яблоко / Іван Франчу // Свобода. – 1919. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 7.
650. Химера Я. Російська республіка / Я. Химера // Свобода. – 1918. – Ч. 14 (2 лютого). – С. 3.
651. Хом'як М. В ріднім краю / Михайло Хом'як // Свобода. – 1917. – Ч. 73 (23 черв.). – С. 3.
652. Хронович В. Не вернеться вона / Володимир Хронович // Свобода. – 1917. – Ч. 133 (10 падолиста). – С. 2.
653. Чагарин І. Ой, ви п'єте, браття, трунки дорогії / Іван Чагарин // Свобода. – 1917. – Ч. 1 (2 січня). – С. 3.
654. Чагарин І. Розпадися мені, земле [останній прижиттєвий вірш автора. – Ю.Т.] / Іван Чагарин // Свобода. – 1920. – Ч. 27 (2 берез.). – С. 6.
655. Чагарин І. Слава січовикам / Іван Чагарин // Свобода. – 1919. – Ч. 104 (2 верес.). – С. 5.

656. Чагарин І. Щаслива година / Іван Чагарин // Свобода. – 1918. – Ч. 3 (5 січня). – С. 2.
657. Чалий [псевд.]. З пекла до раю / Чалий // Свобода. – 1919. – Ч. 6 (16 січня). – С. 6.
658. Чарнецький С. Красуня / Степан Чарнецький // Свобода. – 1919. – Ч. 68 (10 черв.). – С. 3.
659. Чарнецький С. Я клонюся тобі / Степан Чарнецький // Свобода. – 1918. – Ч. 140 (23 падолиста). – С. 6.
660. Чемерис Т. Лист жінки до мужа в Америці / Теодор Чемерис // Свобода. – 1918. – Ч. 21 (19 лютого). – С. 5.
661. Черкасенко С. Бо важко, ой важко / С. Черкасенко // Свобода. – 1918. – Ч. 152 (21 груд.). – С. 8.
662. Черкасенко С. Братам галичанам (Стрілецький марш) / С. Черкасенко // Свобода. – 1920. – Ч. 116 (25 верес.). – С. 2.
663. Черкасенко С. Братам галичанам: В Карпатах. Наш псалом / С. Черкасенко // Свобода. – 1920. – Ч. 133 (4 падолиста). – С. 2.
664. Черкасенко С. На весняні мотиви / С. Черкасенко // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 7.
665. Черкасенко С. На добраніч / С. Черкасенко // Свобода. – 1918. – Ч. 86 (20 липня). – С. 4.
666. Черкасенко С. При дорозі (Братам галичанам) / С. Черкасенко // Свобода. – 1920. – Ч. 135 (9 падолиста). – С. 2.
667. Черкасенко С. Хрестна путь / С. Черкасенко // Свобода. – 1920. – Ч. 141 (23 падолиста). – С. 2.
668. Чернецький С. Вернув з полону / Сава Чернецький // Свобода. – 1920. – Ч. 1 (1 січня). – С. 3.
669. Чернецький С. Вставайте, гетьмани!.. / Сава Чернецький // Свобода. – 1917. – Ч. 113 (25 верес.). – С. 2.
670. Чернецький С. Людське горе / Сава Чернецький // Свобода. – 1918. – Ч. 2 (3 січня). – С. 3.

671. Чернецький С. Молитва / Сава Чернецький // Свобода. – 1919. – Ч. 41 (8 цвітня). – С. 2.
672. Чернецький С. Нові стежки / Сава Чернецький // Свобода. – 1917. – Ч. 115 (29 верес.). – С. 3.
673. Чернецький С. Се зима / Сава Чернецький // Свобода. – 1917. – Ч. 153 (27 груд.). – С. 5.
674. Чернецький С. Сонця дайте, сонця! / Сава Чернецький // Свобода. – 1919. – Ч. 122 (14 жовт.). – С. 5.
675. Чернявський М. Борцям / Микола Чернявський // Свобода. – 1917. – Ч. 44 (14 цвітня). – С. 7.
676. Чернявський М. Пантеон (уривок) / Микола Чернявський // Свобода. – 1917. – Ч. 56 (15 трав.). – С. 7–8.
677. Чернявський М. У всіх людей одна святиня / М.Чернявський // Свобода. – 1920.– Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
678. Ч-лий С. І хоть усі мене покинуть... / С. Ч-лий // Свобода. – 1919. – Ч. 89 (29 липня). – С. 4.
679. Чупринка Г. Вальс / Грицько Чупринка // Свобода. – 1917. – Ч. 38 (31 берез.). – С. 6.
680. Чупринка Г. Визвольний український марш / Грицько Чупринка // Свобода. – 1918. – Ч. 74 (22 черв.). – С. 2.
681. Чупринка Г. Під снігом / Грицько Чупринка // Свобода. - 1918.– Ч. 152 (21 груд.). – С 8.
682. Чупринка Г. Присвята / Грицько Чупринка // Свобода. – 1918. – Ч. 146 (7 груд.). – С. 6.
683. Чупринка Г. Самовлада / Грицько Чупринка // Свобода. – 1917. – Ч. 128 (30 жовт.). – С. 3.
684. Шашкевич В. Жаль ваги не має / Володимир Шашкевич // Свобода. – 1919. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 2.
685. Шашкевич В. Не чужого ми бажаєм / Володимир Шашкевич // Свобода. – 1919. – Ч. 46 (19 цвітня). – С. 2.

686. Шевченко Т. В неволі / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 29 (10 берез.). – С. 2.
687. Шевченко Т. Воскресни, мамо! / Тарас Шевченко // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.
688. Шевченко Т. Гайдамаки (витяг з поеми) / Тарас Шевченко // Свобода. – 1920. – Ч. 30 (9 берез.). – С. 2.
689. Шевченко Т. Доля / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 31 (15 берез.). – С. 2.
690. Шевченко Т. Заповіт / Тарас Шевченко // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 2.
691. Шевченко Т. І виріс я на чужині / Тарас Шевченко // Свобода. – 1919. – Ч. 30 (13 берез.). – С. 2.
692. Шевченко Т. Мені однаково / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 29 (10 берез.). – С. 2.
693. Шевченко Т. Мені однаково / Тарас Шевченко // Свобода. – 1918. – Ч. 29 (9 берез.). – С. 2.
694. Шевченко Т. Мені однаково / Тарас Шевченко // Свобода. – 1919. – Ч. 28 (8 берез.). – С. 2.
695. Шевченко Т. Не так тії вороги, як добрії люди / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 29 (10 берез.). – С. 2.
696. Шевченко Т. Один у другого питаєм / Тарас Шевченко // Свобода. – 1919. – Ч. 57 (15 трав.). – С. 2.
697. Шевченко Т. Ой люлі, люлі, моя дитино... / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 34 (22 берез.). – С. 2.
698. Шевченко Т. Осії (Глава XIV) / Тарас Шевченко // Свобода. – 1919. – Ч. 28 (8 берез.). – С. 2.
699. Шевченко Т. Послав на землю їм пророка / Тарас Шевченко // Свобода. – 1920. – Ч. 109 (9 верес.). – С. 2.
700. Шевченко Т. Страшний косар / Тарас Шевченко // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 2.

701. Шевченко Т. Холодний Яр / Тарас Шевченко // Свобода. – 1919. – Ч. 28 (8 берез.). – С. 2.
702. Шевченко Т. Човен / Тарас Шевченко // Свобода. – 1917. – Ч. 29 (10 берез.). – С. 2.
703. Шершень [псевд.]. А народ гартує ніж / Шершень // Свобода. – 1920. – Ч. 51 (27 цвітня). – С. 3.
704. Шершень [псевд.]. Але до чого тут поляки! / Шершень // Свобода. – 1920. – Ч. 51 (27 цвітня). – С. 2.
705. Шершень [псевд.]. Але не вірю в москаля / Шершень // Свобода. – 1920. – Ч. 51 (27 цвітня). – С. 2.
706. Шершень [псевд.]. Історія російської революції / Шершень // Свобода. – 1918. – Ч. 9 (21 січня). – С. 3.
707. Шинькарик М. На чужині / Марія Шинькарик // Свобода. – 1920. – Ч. 40 (1 цвітня). – С. 7.
708. Шіллер Ф. Перстень Полікрата [перкл. з нім. Грицай О.] / Фрідріх Шіллер // Свобода. – 1919. – Ч. 68 (10 черв.). – С. 6.
709. Шопінський. Рудокоп / Шопінський // Свобода. – 1917. – Ч. 4 (11 січня). – С. 2.
710. Шопінський. Умер поет (Пам'яті Івана Франка) / Шопінський // Свобода. – 1917. – Ч. 1 (2 січня). – С. 3.
711. Штогрин Д. В честь 25-літнього ювілею «Свободи» / Д. Штогрин // Свобода. – 1918. – Ч. 119 (5 жовт.). – С. 2.
712. Щирий [псевд.]. Ліки на нудь / Щирий // Свобода. – 1920. – Ч. 51 (27 цвітня). – С. 5.
713. Щирий Ю. В сучасну хвилю / Юрій Щирий // Свобода. – 1918. – Ч. 28 (7 берез.). – С. 2.
714. Щурат В. Весна / Василь Щурат // Свобода. – 1920. – Ч. 34 (18 берез.). – С. 2.
715. Щурат В. Моє серце і душа над Збручем / Василь Щурат // Свобода. – 1920. – Ч. 133 (4 падолиста). – С. 2.

716. Щурат В. Посів пана Чарнецького / Василь Щурат // Свобода. – 1920. – Ч. 45 (13 цвітня). – С. 2.
717. Якимович Г. Браття милі / Гр. С. Якимович // Свобода. – 1920. – Ч. 72 (15 черв.). – С. 4.
718. Якимчук Т. Благання / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 12 (30 січня). – С. 2.
719. Якимчук Т. В чарах забуття / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 10 (25 січня). – С. 2.
720. Якимчук Т. Громаді / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 9 (23 січня). – С. 2.
721. Якимчук Т. Коляда / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 11 (28 січня). – С. 2.
722. Якимчук Т. Чи мені так здається... / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 12 (30 січня). – С. 2.
723. Якимчук Т. Чорнобривці / Т. Якимчук // Свобода. – 1919. – Ч. 14 (4 лютого). – С. 6.
724. Яременко І. Христос воскрес / Іван Яременко // Свобода. – 1920. – Ч. 44 (10 цвітня). – С. 3.
725. Яремчук П. Українці наші милі / Петро Яремчук // Свобода. – 1920. – Ч. 56 (8 трав.). – С. 6.
726. Яричевський С. І я гину та все лину... / Сильвестер Кричевський // Свобода. – 1917. – Ч. 52 (5 трав.). – С. 5.
727. Ярош Д. О зорі ви ясні / Д. Ярош // Свобода. – 1919. – Ч. 37 (29 берез.). – С. 8.
728. Ясенко Л. Ти питаєш / Леся Ясенко // Свобода. – 1917. – Ч. 57 (17 трав.). – С. 5.
729. Andrew F. West. Last Christmas in the Holy Land / Andrew F. West // Свобода. – 1919. – Ч. 6 (16 січня). – С. 2.
730. Cecile Joyce Keenan. Peace / Cecile Joyce Keenan // Свобода. – 1919. – Ч. 5 (14 січня). – С. 2.

731. Church E. Salute / Edward A. Church // Свобода. – 1919. – Ч. 1 (2 січня). – С. 2.
732. Clinton Soollard. Of peace / Clinton Soollard // Свобода. – 1919. – Ч. 1 (2 січня). – С. 2.
733. Coore E. Bol-she-veek! / Edmund Vance Coore. // Свобода. – 1919. – Ч. 26 (4 берез.). – С. 4.
734. Donner H. The new order cometh / Herman Montagu Donner // Свобода. – 1918. – Ч. 150 (17 груд.). – С. 2.
735. Edlinton M. A Christmas plea / Marie I. Edlinton // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 3.
736. Elmendore L. Christ is born / Louise F. Elmendore // Свобода. – 1919. – Ч. 6 (16 січня). – С. 2.
737. Hichs J. The fall of kings / Jeanne E. Hichs // Свобода. – 1918. – Ч. 138 (19 падолиста). – С. 2.
738. Neschell M. The little nations / Mafra Wright Neschell // Свобода. – 1919. – Ч. 60 (22 трав.). – С. 3.
739. Pravdolub J. «Na Kijow!» / Jozef Pravdolub // Свобода. – 1920. – Ч. 88 (22 липня). – С. 2.
740. Seymour E. The last Hohenzollern / Edward B. Seymour // Свобода. – 1919. – Ч. 84 (17 липня). – С. 5.
741. Shevchenko T. Evening in Ukraine / Taras Shevchenko // Свобода. – 1917. – Ч. 79 (7 липня). – С. 3.
742. Shevchenko T. Legaci / Taras Shevchenko // Свобода. – 1920. – Ч. 6 (12 січня). – С. 3.
743. Suddoth H. The World leacure for Peace/ H. T. Suddoth // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 3.
744. Well, Mebbe So-I Dunno // Свобода. – 1919. – Ч. 60 (22 трав.). – С. 3.
745. Underwoord W. Bethlehem / Wilbur Underwoord // Свобода. – 1919. – Ч. 3 (7 січня). – С. 3.

Додаток В

Зміст експозицій мистецьких виставок у м. Києві (1917 р.)

Виставка «Експоненти»

Представлено твори 18 художників (здебільшого киян): О. Бушкіна, В. Казнова, О. Козловської, Ф. Красовського, І. Криксіна, Т. Марчевського, А. Микульської [? – Ю.Т.], Є. Михайлової, І. Мольської, Б. Пастухова, Л. Рик-Ковалевської, І. Рика, А. Сарновича, І. Хворостецького, І. Шпігеля [? – Ю.Т.], Є. Щербакова та М. Букіна (м. Миргород), О. Савченко-Осмоловського (м. Херсон). На розсуд відвідувачів М. Бунін представив 7 творів («Осінній вечір», «Квітень», «Осики в зимовий день», «У жовтні», «В снігу», «Золотий вечір», «Етюд»); О. Бушкін – 1 твір – «Тихо»; В. Казнов – 5 етюдів; О. Козловська – 5 етюдів; Ф. Красовський – 5 творів («Масток» (власність Г. Рудницького), «Польський двір» і 3 етюди); І. Криксін – 3 твори («Етюд», «В околицях Києва», «Зима в глибинці»); Т. Марчевський – 7 творів («Портрет пані Д. В.», «Відпочинок» (темпера), «На прийомі», «Свято сонця» (темпера), «На смерть», «Зустріч», «Зачарований ліс»); А. Микульська – 2 твори (у пастельній техніці); Є. Михайлова – 5 творів («Сосна», «Венеція», «Абація», два ескізи); І. Мольська – 6 творів («Циган» і 5 етюдів); Б. Пастухов – 10 акварелей («Автопортрет», «Портрет», «Декоративна веселка», «Декоративний етюд», «Вікно», «Стрічки», «Пейзаж у вікні», «Карпати», «Зруйнована галицька оселя (халупа)», «Ілюстрація «Танець семи покривал» М. Шебуєва з книги «Втіха воїна»); Л. Рик-Ковалевська – 6 творів («Настурції», «Nature-morte», «Циган», 3 етюди); І. Рик – 11 творів (рисунки на тему «Галичина»); О. Савченко-Осмоловський – 2 твори («В провінції»); А. Сарнович – 4 твори («Балагули» та ін.); І. Хворостецький – 7 творів («Осінь», «Сутінки», «Берег Десни», «Nature morte», «Берізки», «Хата», «Сірий день»); І. Шпігель – 1 твір («Ескіз» – власність В. Казнова); Є. Щербаков – 1 твір («Сутінки»). Означена презентація пропонувала широким колам

громадськості огляд 88 творів, виконаних за наявною інформацією, у техніці живопису.

Складено за: Экспоненты. Каталог выставки картин Киевского союза художников. – Б. м. и., б. г. и [К., 1917.]. – С. 23 – 30.

Виставка салону «Venus»

Захід узагальнив творчий доробок 16 митців, які презентували 221 твір. Організатори – Віктор Мірний і Георгій Кірста. Взяли участь 12 киян, 3 москвичі, 1 петроградець. Спектр художників і їх робіт: Ю. Агатов – 1 твір («Етюд»); П. Балашов – 10 творів («Базар на Україні», «Рибалки», «Біля броду», «Сутінки», «Баба», «Весняний розлив», «Слобідка», «Повінь», «У містечку», «Етюд»); З. Буйновський – 1 твір («Пейзаж»); В. Гришков – 4 твори («Демон» і 3 етюди); Р. Дубинський – 7 творів («Модель», 3 рисунки, решта – «Сангін»); К. Єлев – 15 творів (3 «Nature-morte», 1 етюд, 11 рисунків); П. Єфімов – 8 творів («Пейзаж», «Портретний етюд», «Автопортрет» «Композиція», «Портрет», «Троянди», «Замальовки» (останіх-2)); Г. Кірста – 11 творів (усі – «Композиції»); П. Клименко – 15 творів («Натурщиця», «Ранок» і 13 етюдів); К. Мальцев – 14 творів (усі – «Композиція»); Л. Матвеева – 5 творів (2 – «З вікна», «Апельсини», «Озеро», «етюд»); Я. Матейко – 2 твори (етюд з Грюнвальдської битви – голова коня, етюд до картини «Жанна д'Арк»); обидва – власність М. Іванюкова; К. Мондраль – 3 твори (етюди), власність М. Іванюкова; В. Мірний – 75 творів («Балерина Л.Т.», «Осінній настрій», «Руда пташка», «Модель», «Гра світла», «Л.І.К.», «M-elle M.X.», «Давній будинок», «Золотий блік», «Г. К.», «Фарфор», «Л.Т.», «Парижанка», «Вночі», «Свято чутливості», «Таємниця», «Сяйво ночі», «Життя», «Танок», 9 композицій, 42 етюди, 5 Studium); В. Наленч – 14 творів (Дніпровський цикл): («На могилі співця України Тараса Шевченка», «Ниви на берегах Дніпра», «Відображення в темній воді», «Алея восени», «Срібні тополі», «Захід сонця в степу», «Полудень», «Срібні тополі восени», «Вечір», 4 етюди); М. Павлов – 3

твори («Древньогрецькі фрески», етюд. «Дніпро»); 3. Подушко – 10 творів («Ранок», «Рідний хутір», «Степ» – 5 полотен, 3 акварелі); Й. Саріуш –

6 творів («На Кавказі», «Гай», «За Слобідкою», «Вечір у горах», «Interieur», «Ботанічний сад»); Соболев І. – 15 творів (етюди); Р. Стехлік – 2 скульптури.

Складено за: Каталог виставки живописи, графіки и скульптури «Салон Venus». В пользу нуждающихся семей призванных Художников. – К.: [Городской музей древностей и искусств, лето 1917 г.], 1917. – 28с.

Виставка «Вінець» художників-індивідуалістів

Презентовано творчість 11 митців (10 киян і 1 москвича). Публіка оглянула 190 образотворчих робіт: 26 пейзажів З. Буйновського; 24 твори М. Бурк («До романсу «Чорний Том», «До повісті реверса «Голубий бант», «Казка, 3 твори до романтичної казки Л. Гумільова, «Присвячується О. Блоку», «Ната» – вальс М. Чайковського», ескіз до балетного костюму, 15 творів графіки); 16 зображень квітів О. Євтушенка; 6 творів К. Єлева («Свято», «Вулиця», «Автопортрет», 3 рисунки); 5 творів Г. Кірсти («Бліда пастель», «Сонет», «Усмішливість», «Маска», «Mademoiselle»); 20 варіантів ландшафту К. Мальцева; 50 полотен В. Мерні (два зображення «Танцівниця Іріда», «Контрасти кольору», «Жінка з апельсином», шість «Циклів танців», «Місячний флірт», «Сонячна пляма», «Камея перлина», «Жовта гама», «Світле на темному», «Настрій», «Синя вуаль», «Одинокість», «Бронзова з чорним», «Старий маєток», «Сад Амура», «Квіти», «Фарфор», «Коралова Персефона», двадцять шість пейзажів); 26 творів І. Падалки (3 автопортрети, 10 графічних і 7 акварельних творів, 5 зображень «Квіти», «Nature-morte»); 2 графіки В. Румянцева; 25 творів під криптонімом «N. P.» (15 «гармонійних» етюдів, «Етюд квітів», «Акварель», «Декоративний ескіз», «Голівка», «Голівка», «Етюд портрета», «Етюд», «Раковини», 2 акварельних етюди).

Складено за: Венец. Виставка картин художників-індивідуалістів (Киевский городской музей древностей и искусств, осень 1917 г.). – К., 1917. – 14 с.

Виставка картин Київського товариства художників

Захід зафіксував участь 24 митців та наявність 216 творів: Л. Брюмер – 10 робіт («Святковий вересень», «Маєток восени», «Nature morte», «Веранда старого будинку», «Троянди», «Бузок», «Квітуче деревце», «Розлив. Похмурий день», «Дніпро», «Стежка»); М. Бурачек – 15 пейзажів; Є. Вржеш – 7 робіт («Озеро», «Осінь», «Галявина», «Садок», «Вересень», «Весна», «Лісова галявина»); В. Галімський – 12 робіт («Кафа-Біограф», «Взимку», «Місто», «Parto d'Anzio», «В спекотний день», «Прощальні промені», «Осінній ранок», «Руїни замку Нерона в Anzio», «Зимовий день», «До сутінок», «В дні нашої війни» (ескіз), етюд); І. Грейн – 10 робіт («Сутінки», 2 «Хмари», 3 «Interieur», «Калюжа», «Вікно», етюд, «Соняшник»); В. Гусаковський – 7 робіт (3 етюди, «Interieur», ескіз, «Квіти», «Сірий день»); М. Домбровський – 5 робіт («Стежка», етюд, сарай, 2 рисунки); М. Жук – 5 робіт («Портрет пані Ан-ої», «Біля жертovníка», «Портрет», ескіз до портрета, ескіз); Г. Золотов – 18 творів («Соломея», «Портрет «Милочки К.», 2 портрети Z, 5 зображень квітів, 2 етюди, 3 етюди порогів, 4 ілюстрації «Володимир – Красне Сонечко»); Л. Ковальський – 10 творів (2 жіночих, 2 чоловічих портрети, «Насолода», «Бузок», «Осінь», «Мороз», «Голівка», рисунок); К. Крижановський – 10 портретів; А. Крюгер-Прахова – 5 творів («Nature-morte», «Двоє старих», «В хаті», «На Капрі», «Леля»); А. Курінний – 3 твори («Дива» (Крим), «Лиманська бухточка», «Судак» (Крим)); Г. Курніков – 8 робіт («Кришталевий день», «Полудень», «Перлинні хмари», «Стара брама», «Тиша», «Над річкою», «Пейзаж», «Степове село»); П. Лапін – 15 робіт (Ілюстрація до російської народної пісні «Как у бабушки козёл, у Варварушки седой», 10 ілюстрацій до байок І. Крилова – «Лев і Лисиця», «Вовк і журавель» (декоративна фантазія), «Вовк і Ягня» (3), «Лев на полюванні», «Обід у Ведмеда», «Лисиця і Сурок»,

«Вовк і Лисиця», «Свиня», етюд «Жіноча голівка», «Надвечір'я», «Голубий сон», «Ранок на річці»); В. Леховський – 5 творів на тему «Казка»; О. Мурашко – 10 творів («Портрет Б. Енні», «Сімейний портрет», «Весна 1916 р.», 2 рисунки, «Сонячний рефлекс», «Портрет І. С. Д.», «Бабуся», «Бабусі», «На горі»); Т. Попельська – 10 творів («Портрет», «Квіти», «Plein-air», «Захід сонця», «Хмари», «Після жнив», «Перед грозою», «Початок осені», «Вечір», «Ранок»); М. Прахов – 10 творів («Весною», «Nature-morte» (2), «Вечір на Дніпрі», «Коник», «Декоративні ескізи», «Зимові сутінки», 3 етюди); С. Станкевич – 10 творів («Nature-morte», «Квіти життя», «Костьол» (м. Київ), «Липи», «Бегонії», «Жито», «Лілії», «Собака», 2 твори без назви); М. Холодовський – 23 твори («Після дощу», «Лубни», «На Прип'яті», «Вечір», «Березень», 18 етюдів); І. Удод – 5 казкових сюжетів.

Складено за: Каталог виставки картин Киевского товарищества художников. – К.: Тип[ографія] киевской школы печатного дела, 1917. – 19 с.

Перша виставка акварелей і рисунків Товариства київських художників

Захід репрезентував 345 робіт 38 митців: О. Бенуа – 5 творів («Вірменська церква» (м. Ялта), «Гіацинти», «Юнгоррау та Монах», «Цикламени», «Квіти»); О. Бруско – 6 творів («Дещо театральне» (2), «Таємниця», «Вартовий», «Скали», етюд); А. Бутинський-Миронов – 2 рисунки, О. Бушкін – 6 творів (портрет «Голова старого», «Танцівниця» (2), «Голівка», «Взимку»); В. Велегловський – 7 творів (2 чоловічих портрети, «Портрет поета Лукіана Рокіні», «Resignation», «Кооператив хліба в 1916 р.», «Після дощу», «Олень»); Є. Геленберг – 3 твори («Physalis», «Carlina caulescens», «Старий сарай»); М. Гунчак – 3 твори («Зима», 2 етюди); М. Данілов – 4 твори («Interieur», «Купальня», 2 етюди «Межигір'я»); М. Домбровський – 9 творів («Надвечір», «Останні копи», «Містки», рисунки з альбому – «Тин», «Млин», «Клуня», «Каміння», «Ворота», етюд); О. Душинська – 11 творів (11 етюдів, з

них 2 – декоративних); В. Козловський – 5 творів («Проліски», «Взимку», «Купіть!», «Неприємний випадок», етюд); Криксіні І. – 14 творів («З вікна майстерні», «В гущавині», «Зима», «В селі», «Зимовий день», «На сонці», «На луках», «Куточок Києва», «Вітряк», «В містечку»); З. О. А. – 2 твори («Судак», «Симеїз»); Г. Курнаков – 15 етюдів; П. Ларіонов – 9 творів («Веранда», «Весною», «Лугові паростки», «Дівчина», «Лісок опівдні», 2 етюди); С. Ліхотинський – 2 твори («Дачник», етюд); М. Лунд – 7 творів (3 етюди, «Перший сніг», «Сільський двір», «Останні промені», «Вид Венеції»); О. Мако – 1 твір («Голівка»); І. Мойсеєнко – 10 творів (7 сюжетів з казок і легенд, «Місто Ливки», «З фабрики», «Вакханка»), Г. Ординга – 9 офортів («Монастир Норбетанок» (Краків), «Ринок у Кракові», «Дорога в Поліссі»); Г. Орд – 1 твір («Відлига»); І. Семенов – 6 творів («Циган із Богуслава», «За хмизом», «Продавщиця», «Куточок», «Хата», «В містечку»); О. Тернавський – 20 творів («Окраїна», «Сутеніє», «Зимові сутінки», «Куточок цвинтаря», «Морозить», «Перевізник», «Сільський цвинтар», «Біловезька Пуща», «На Аскольдовій могилі», «Жовтень», «Річка Клязма», «Перевізчики», «Кадетський гай», «Маєток», «Відпустка», «Царський сад», «Маріїнський парк», «На Дніпрі», «Лісова гущавина», «Повіяло весною»); М. Тучинський – 6 творів («Гущавина», «Ноктюрн», «Зима в селі», «Кінцівка», «Син гетто», «Ворожба»); К. Філонов – 5 творів («Декоративний мотив», «Пані N.», «Біля вікна», 2 заставки); Ф. Шаврин (рисунки й акварелі); М. Шульженко – 5 творів («Холодно», «Тиха ніч», «Галявина», «Осінь», «Венеція»); М. Яровий – 6 портретів (у т.ч. – Т. Кожуховської, Ф. Кожуховського, М. Маркевич, Л. Тарутіної); М. Яцутін – 11 творів («Ранній ранок», «Мечеть» (2), «М'ясна лавка» (усі в Бахчисараї), «Село Кореїз», «Кореїз», «Татарська сакля», «Соборна мечеть Кореїзу», «Мечеть Гаспра» (2), «Місхор»); О. Мако-Тюменцева – 4 твори (2 декоративних панно і 2 акварелі); О. Косолапова – 7 акварелей; І. Соколов – 9 пастелей; М. Домбровський – 10 рисунків, С. Мак – 1 етюд, Г. Фон-Мейер – 112 творів – колекція етюдів з подорожі в район бойових дій на Закавказзі (62 – з Ерзеруму та 50 – з Трапезунду).

Складено за: Каталог I-ої виставки акварелей и рисунков общества художников киевлян. Городской музей имени Императора Николая II-го. – К., 1917. – 7 с.

Каталог Другої виставки акварелей, пастелей і графіки Товариства художників-киян

Форум узагальнив творчий доробок 25 митців (296 робіт): П. Балашов – 18 робіт («Фрукти», «Огірки», «Гриби», «Кавун», «Лісові квіти», «Айстри», «Пристань», «Рибалки», «Хатка», «Далечінь», «Біля вікна», «Вулиця в воді», «В горах», «Вечір», «Етюд голови», «Раковина», «Квіти»); М. Білянський – 4 твори (2 сюжети до «Казки про золоту рибку», «Казка», «Страшна помста»); О. Бруско – 2 твори («Надвечір'я», етюд); Є. Геленберг – 6 творів («Сон», «Квіти», «Гриби», етюд, ескіз, рисунок); М. Голев – 1 етюд; Є. Горлова – 2 твори («Воловики на Дніпрі», «Осінь»); Б. Грозін – 4 твори («Думні бояри», «Літописець». «Рідне», «3 банальних настроїв»); М. Данілов – 5 творів (ескіз до казки про золотого півника, «Межигірський Спас», «Човни», 2 етюди «Межигір'я»); Г. Жлудкін – 2 твори («Місячна ніч на Дніпрі» (2)); М. Завистовський – 7 творів (2 казкових сюжети, 2 етюди, 3 рисунки олівцем); А. Ігнатович-Луб'янський – 3 твори («Св. Богородиця», «Двір монастиря», ескіз); В. Ковальський – 10 творів («Рим. Капітолій» (2), «Монахи (2), «Porto d'Anzio», «Villa Torloni», «Бібіківський бульвар», «Квіти», «Айстри», етюд); В. Козловський – 16 творів («В страсний четвер», «Сутінки», «Осінь», «На Дніпрі», «Жовтень», «Біля пристані», «Взимку», «В парку», «Молода господиня», «Схід місяця», «Ніч під Різдво», «Любителі», «Снігурі», «Весною», 2 етюди); І. Кріксін – 15 творів («Київські гори», «Літній пейзаж», «Весна», «На єврейському цвинтарі», «Задвірки», «Забуті могили», «Етюди», «На пасіці», «В провінційному містечку», «Nature-morte», «В селі», «В саду», «Подол (з Щекавицької гори)», «Літній мотив», етюд); С. Ліхотинський – 3 твори («Ромашки», «Етюд до портрета», «Купання»); М. Лунд – 5 творів («Озеро в Межигір'ї», «Канал у Венеції», «Золотий берег» (Одеса), «Великий фонтан»

(Одеса), «Дніпро біля Межигір'я»); Г. Маковкіна – 2 рисунки вугіллям; Г. Мах – 18 творів (2 графіки на тему «Фантазія», 3 одеські етюди, шарж, 3 «Nature-morte», етюд для панно, 2 чоловічих портрети, етюд до портрета, портрет, 2 етюди, «Зося», «Церква»); Г. фон-Мейер – 62 твори (етюди з подорожі в 1917 р. до Трапезунду та його околиць); Б. Молотков – 6 творів («Іван-дурник», «Баба-Яга», «За золотим яблуком», «Цар-дівця», «Andante», «Біля входу»); Л. Нестельбергер – 15 творів на теми казок і легенд; М. Пахомов – 5 творів («Торговий ряд», «Сутінки», «Морозний ранок», «Осінь», «Водоноска»); І. Семенов – 26 творів («Пристань», «Весною», «День догоряє», «На веранді», «Вечірня тиша», «В містечку», «Біля старої копальні», «Дворик», «Сутінки», «Хата», «В зимову ніч», «Гірський берег», «В долині», «Дворик», «Вітряки», «Дорожка», «Куточок біля річки», «Вечір», «Nature-morte», «Етюд яблунь», «Стара бесідка», «На галявині», «Вербі», «Вулиця», «Далечинь», «Дощ»); О. Тернавський – 40 творів («По дрова», «Останній сніг», «Вересень», «Солом'янка», «Весняний струмок», «Потекли струмки», «Галявина», «Весняне сонце», «Відлига», «Зимовий мотив», «Картезіанський монастир» (6 зображень), «Ялиновий ліс», «Початок квітня», «Сніг вже розтанув», «Березень», «Взимку», «Весняна вода», «Хутір», «Перша гроза», «Вечірня зоря», «Околиці Києва», «Етюд», «Вечір», «Влітку», «Провінція», «Зимові сутінки», «Село під Москвою», «Ведмежий куток», робота без назви, «Наш садок», «Полудень», «Берег Дніпра», «Околиця Солом'янки», «Кадетський став», «Озеро»); К. Філонович – 3 твори («Відпочинок», «Зустріч», «Біля вікна»); М. Яцутін – 16 творів («Татарська сакля в Криму», Татарське селище», «Костел єзуїтів», «Дзвіниця Києво-Троїцького монастиря», «Стрілецькі ворота Софійського собору», Трапезна церква Софійського собору», «Вулиця», «Старий будинок», «Нікольські торгові ряди на Печерську», «На Печерському базарі», «Лавочка біля воріт», «З світу іграшок. Півники», «На палубі Дніпровського пароплава», «Києво-Житомирський диліжанс», «Маєток Вишня Подільської губернії, будинок професора М. Пирогова», «Закуток у похмурий день»).

Складено за: Каталог II-ой виставки акварелей, пастелей и графики общества художников киевлян. – К.: Тип[ография] «И.И. Чоколов», 1917. – 8 с.

III весняна виставка картин і скульптури

Учасниками виставки були 39 митців, котрі представили 296 творів: О. Бруско – 6 робіт («Таємниця», «Тихий вечір», «Хмарка насунулася», «В столиці», «Після дощу», «Етюд»); В. Буцький – 4 роботи («Циганський хлопчик», «Дача», «Nature-morte», «Етюд»); О. Бабушкін – 13 робіт («Голівка» (4 види), «Маленький серб», «Графіка» (2 види), «3 вікна», «Силует», «Бояришня», «Замальовка», «В хустині», «Весняний мотив»); М. Біляновський – 3 роботи («Страшна помста», 2 ескізи); Б. Гольдфайн – 7 робіт (2 етюди, ескіз, ескіз музиканта, ескіз, 2 графіки); П. Доброгаєв – 7 робіт («Куточок маєтку», «Вечірній спокій», «Сутінки», «Вид на Андріївську церкву», «Літній вечір», «Забутий палац», «На розливі»); Р. Дубинський – 9 робіт («В білому», «Фантазія», «Сангін», 2 етюди, «Голова», 3 роботи без назви); Єрмоліна – 3 роботи («Етюд», «Дитяча голівка», «Портрет»); П. Жалко-Титаренко – 1 робота («Єва»); А. Карицький – 10 орнаментів; Я. Катал-Херман – 14 робіт («Літній день» (Фінляндія), «Березова алея», «На дачі», «Весняний ранок» (темпера), «Перший сніг», «Надвечір», «Фінн», «Березень», «Пам'ятник св. Володимиру», «Етюд» (2 види), «Львівський політехнічний інститут», «Будівля 5 кауфманського шпиталю», «Сільський етюд»); Г. Кірста – 15 робіт («Хворе бачення», «Блимання», «Танцівник», «Рисунок», «Покликання», «Екстаз», «Графиня К. С.», «Античний мотив», «La danseuse», «Танок», «Чорний обеліск», «Фавн», «Мініатюра», «Ex libris», «Осінь»); В. Конколович – 21 робота («Златоковалі», «Лісовик», «Змагання», «Прогулянка», «Рибалки», «Кальварія» (ескіз), «Туманний ранок», «Баба-Яга», «Нічне», «Вечір», «Біженці» (ескіз), «В Пущі Водиці», «Осінь», «Після дощу», «Nature-morte», «Зима», «Захід сонця», «Труд», «м. Фастів», «Околиці м. Іскоростеня», «Бурлака»); І. Криксін – 32 роботи («Задумалася», «Снігом замело», «Зима», «Зимовий пейзаж», «Листя», «Тиша», «Амбар лісника», «Маруся», «Овочі», «Улюблений мотив», «На дачі

взимку», «Ранньою весною», «Чай», «Nature-morte», «Труд», «Похмуро», «З вікна майстерні», «В містечку», «Сторожка в саду», «Етюд», «Куточок», «Копи», «Сад у цвіту», «Етюд дерева взимку», «Влітку», «Сутінки», «На Шулявці», «Сірий день», «Вікно», «Пейзаж», «Дача», «Далечінь»); 3. Краснік – 2 етюди; К. Монастирський – 9 робіт («Літній етюд», «Сонячні ванни», «На річці», «Етюд», портрети артистки Є. Воронець, артистки Київської опери Є. Махницької, Орлової, Є. Охотницької, Є. Левинської (останній – олівцем)); В. Мірний – 9 робіт («Художник Георгій Кірст», «Втома», «Studium», «Арт.», «Tele-poudrec» «Червона пов'язка», «Силует», «Melle A.», «Троянди»); Л. Нікітін – 20 робіт («Взимку», «За роялем», «Біля вікна моєї кімнати», «Вечірні відблиски», «Сніговий вал», «Зелена карета», «На чорному дворі», «Зимовий мотив», «Гарбуз», «Робочий стіл художника», «Відлига», 9 етюдів); І. Похитонов – 1 портрет художника М. Сакса; І. Пайлес – 6 скульптур («Пристрасть», «Портрет К. Ф.», «Портрет М. Є.», «Сон», «Посмішка», «Воїн»); С. Пржесланський – 4 роботи («Портрет Віолетти», «Айстри», «Зима», «Етюд»); І. Рабинович – 2 роботи («Nature-morte», «Ескіз»); І.-Б. Рибак – 11 робіт («Портрет Л. І. З.», «Портрет М-ле Л. Г.», ескіз до казки, ескіз «Ной», «Розмова хасидів», ескіз «Сини й дочки Гетто», ескіз «Єврейська дівчинка», 3 етюди, ескіз «Весілля»); М. Сакс – 3 роботи («Передній двір храму «Кейлас» в Еллорі», «Храм «Кейлас» Еллора екскавація», «Один з бокових дворів храму «Кейлас» (в Індії)); І. І. Сливняк – 1 етюд; І. Хворостецький – 7 робіт («Свято в селі», «Цвинтар», «Діти», «В церкві», «Базар», «Nature-morte»); Г. Чаєвська – 8 робіт («Калина», «Троянди», «Голова», «Жито», «Бузок», «Етюд», «Хмара», «Голівка»); Й. Чайков – 12 робіт (з них – 4 ескізи та 8 зображень голови); А. Петрицький – 4 роботи («Хліб косять» (ескіз до картини), «Етюд», «Портрет. Артист П.», «Молодий чоловік»); Ф. Красовський – 2 автопортрети; С. Сваричевський – «Соняшники»; С. Пржесланський – 2 роботи («Фрагмент», «Етюд»); Біляновський – 6 робіт («Ворожбит» (страшна помста М. Гоголя), «Надії», «Радість», «Сум», 2 графіки); Л. Струніна – 25 робіт (паризькі етюди); Л. Марчевський – 1 скульптура; І. Рабинович – 6 робіт («Фарфор»,

«Етюд», «Графіка», «Маргаритки», «Раковини», «Яблука»); Лапін – 3 роботи («Фоксик», «Весняний вечір», «Сутінки»); М. Штейнберг – 6 робіт («Портрет поета Баскіна Серединського», «Зима» (автопортрет), «Сестра», «Етюд», «Рисунок», «Жито»); І. Рабінович – 3 роботи («Портрет поета В. Ельснера», «Портрет Н. М.», «Графіка»).

Складено за: III Весенняя виставка картин и скульптуры. – К., 1917. – 16 с.

Періодична виставка картин, організована Київським художнім училищем

На заході продемонстровано 223 роботи 27 учасників: Я. Башилов – 8 творів («Вулиця в м. Плес Костромської губернії», «Запізнілі підводи», «Світла ніч. Березень», «Весняне», «Старий монастир», «Етюд», «Вечірні хмари», «Осінній вечір»); Є. Вербицький – 2 твори (рисунок, твір без назви); С. Громико – 4 етюди; Г. Дядченко – 12 творів (3 ескізи, «Голівка», 6 акварельних етюдів, «Голівка» (олівець), «Молодиця»); М. Жук – 8 творів («Кізка», «Портрет М. Ш.», «Студія», «Рисунок до обгортки», «Троянди», «Портрет Д. Ц.», «Квіти», «Портрет С. К.»); І. Їжакевич – 12 творів («Осінній етюд», «Член Сінедріона», «Голгофа», «Княгиня Ольга» (ескіз), «Голова Б.М.», «Задворки» (пейзаж), «Віфлеєм» (ескіз), «Проповідь Іоанна Хрестителя» (рисунок у дві фарби), «Катерина» (з поеми Т. Шевченка), «Марія Магдалина», «Посвячення пасок», «Рибалка»); Д. Ільченко – 2 твори «Осінь»; В. Кричевський – 22 етюди; Ф. Кричевський – 5 творів («Портрет», «Зів'ялі троянди», 3 етюди); Г. Крушевський – 19 творів (5 етюдів «Дніпровські далі взимку», «Дідусь», «Дівчинка», рисунок «Портрет Г. І. К.», «Копи», «Овочі», «Фрукти», «Петроград», «Останній сніг», «Напередодні весни», «Почаївська лавра», «м. Почаїв», 3 етюди); А. Крюгер-Прахова – 2 твори («Marina grande» (на Кіпрі), «Етюд»); М. Козик – 28 творів («Старосвітські поміщики» (власність княгині Ольги Олександрівни), «Сім'я», «Піони», «Зима», «Дідусь», «Біля

вікна», «Дама в білому», «Вокзал», «Овочі», «Дует», «Українка», «Мати й дочка», «В хустці», «Самоцвіти» (16)); Ф. Красицький – 6 творів («Гість із Запоріжжя» (повтор із деяким змінами), «Портрет Г. І. Шраг», «Портрет Г. Л.», 3 етюди); І. Кріксін – 4 твори («Лісок», «Зима», «Зимовий мотив», «Зимовий пейзаж»); І. Макушенко – 8 творів («Скромні гості», «Голівка дідуся», «Голівка бабусі», «Снопи» (2 види), «Човник», «Зима», «Млин»); В. К. Менк – 14 творів («Берег Волги», «Раннім ранком», «Тиша», «Сонячний ефект», «Сутінки», «Прибій», «Ліс», «Кримська сосна», «Казбек», «Розлив», «До вечора», «Букет», «Етюд», «Перелісок»); В. Масляников – 4 твори (без назви); О. Плєскочевська – 6 творів («Батурин», «Пегонія», «Пташенята», «Весною в Криму», «Квітуха Галичина», «Квіти»); М. Попов – 2 твори («На килимі», «Голівка»); В. Риков – 6 творів («Місячна ніч», «Захід на Дніпрі», «Натюрморт», 3 твори без назви); К. Рикова – «Троянди» – вишивка за рисунком В. Рикова); І. Селезньов – 8 творів («Портрет пані Є. Беренштейн», «Портрет Х. Платонова», «Портрет С. Могилевцева», «Бандурист Остап Вересай», «У давнину», «Скип», «Зима», «Пізня осінь»); О. Снігерьев – 6 творів («Слухають», «Етюд», «Куточок будуара», «Дівчинка», «Польові квіти», «Рисунок»); М. Струнников – 6 творів («Портрет княгині Є. Тенішевої», «Засумувалося», «В коричневому», «Ворожка», «Перед вінцем», «Акварель»); В. Фельдман – 9 акварельних творів («Зимою в Бердичеві», «Під вечір» (Лубни), «Червона шапочка», «В старому Каїрі», «Весна», «Духмяний горошок», «Останні промені», «Троянди», «Фрукти»); П. Холодний – 16 творів («Колядка про дівчину і паву», «Місто», «Панночка», «Літо», «Долина», «Троянда», «Сон», «Цар-зілля», «Тюльпани», «На базарі», 6 етюдів); Ф. Щербаков («Ніч»).

Складено за: Каталог I-ой периодической выставки картин, организуемой Киевским художественным училищем (Городской музей имени Императора Николая II). – К.: Типография Г. М. Мирчина, 1917. – 8 с.